

Current Perspectives in Social Sciences

Formerly: Journal of Social Sciences Institute

Official journal of Atatürk University Social Sciences Institute

Volume 28 • Issue 4 • December 2024

EISSN 2822-3160

<https://dergipark.org.tr/en/pub/atasobed>

Current Perspectives in Social Sciences

CHIEF EDITOR / BAŞ EDİTÖR

İlknur EMEKLİ

Department of Arabic Language and Literature,
Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum,
Turkey
*Atatürk Üniversitesi- Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Erzurum, Türkiye*

EDITORS / EDİTÖRLER

Serkan NAKTİYOK

Department of Management and Work Psychology,
Atatürk University, Faculty of Economics and
Administrative Sciences, Erzurum, Turkey
*Atatürk Üniversitesi- Yönetim ve Çalışma Psikolojisi,
Erzurum, Türkiye*

SECRETARY

Mehmet ULUŐ

Graduate School of Social Sciences, Atatürk
University, Erzurum, Turkey
*Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Erzurum, Türkiye*

EDITORIAL BOARD / YAYIN KURULU

Belgin AYDINTAN

Division of Business, Department of Business
Administration, Faculty of Economics and
Administrative Sciences, Ankara Hacı Bayram Veli
University, Ankara, Turkey
*Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi- İşletme
Bölümü, Ankara, Türkiye*

Enver AYDOŐAN

Division of Business, Department of Business
Administration, Faculty of Economics and
Administrative Sciences, Ankara Hacı Bayram Veli
University, Ankara, Turkey
*Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi- İşletme
Bölümü, Ankara, Türkiye*

Osman ELMALI

Department of History of Philosophy, Atatürk
University, Faculty of Theology, Erzurum, Turkey
*Atatürk Üniversitesi- Felsefe ve Din Bilimleri
Bölümü, Erzurum, Türkiye*

Muhsin HALİS

Division of Management, Department of
Management and Organization, Kocaeli University,
Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Kocaeli, Turkey
*Kocaeli Üniversitesi- İşletme Bölümü, Kocaeli,
Türkiye*

Naci İSPİR

Department of Radio, Cinema and Television,
Atatürk University, Faculty of Communication,
Erzurum, Turkey
*Atatürk Üniversitesi- Radyo-Televizyon ve Sinema
Bölümü, Erzurum, Türkiye*

Ömer Faruk İŐCAN

Division of Business, Department of Management
and Organization, Atatürk University, Faculty of
Economics and Administrative Sciences, Erzurum,
Turkey
*Atatürk Üniversitesi- İşletme Bölümü, Erzurum,
Türkiye*

Hüseyin Ali KUTLU

Department of International Trade and Logistics,
Atatürk University, Faculty of Economics and
Administrative Sciences, Erzurum, Turkey
*Atatürk Üniversitesi- Uluslararası Ticaret ve Lojistik
Bölümü, Erzurum, Türkiye*

Atılhan NAKTİYOK

Division of Business, Department of Management
and Organization, Atatürk University, Faculty of
Economics and Administrative Sciences, Erzurum,
Turkey
*Atatürk Üniversitesi- İşletme Bölümü, Erzurum,
Türkiye*

Gökalp Nuri SELÇUK

Department of Tourism Management, Atatürk
University, Faculty of Tourism, Erzurum, Turkey
*Atatürk Üniversitesi- Turizm İşletmeciliği Bölümü,
Erzurum, Türkiye*

Özgür TEMİZ

Department of Public Law, Department of
Administrative Law, Faculty of Law, Atatürk
University, Erzurum, Turkey
*Atatürk Üniversitesi- Kamu Hukuku Bölümü,
Erzurum, Türkiye*

Sait UYLAŐ

Department of Arabic Language and Literature,
Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum,
Turkey
*Atatürk Üniversitesi- Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Erzurum, Türkiye*

Hanifi ŞAHİN

Department of Fundamental Islamic Sciences,
Atatürk University, Faculty of Theology,
Erzurum, Turkey
*Atatürk Üniversitesi- İlahiyat Fakültesi, Temel İslam
Bilimleri Bölümü, Erzurum, Türkiye*

FOREIGN LANGUAGE CONSULTANTS / YABANCI DİL DANIŐMANLARI

Kamil CİVELEK

Department of American Culture and Literature,
Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum,
Turkey
*Atatürk Üniversitesi- Amerikan Kültürü ve Edebiyatı
Erzurum, Türkiye*

Ahmet SARI

Department of German Language and Literature,
Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum,
Turkey
*Atatürk Üniversitesi- Alman Dili ve Edebiyatı
Erzurum, Türkiye*

Mehmet TAKKAŐ

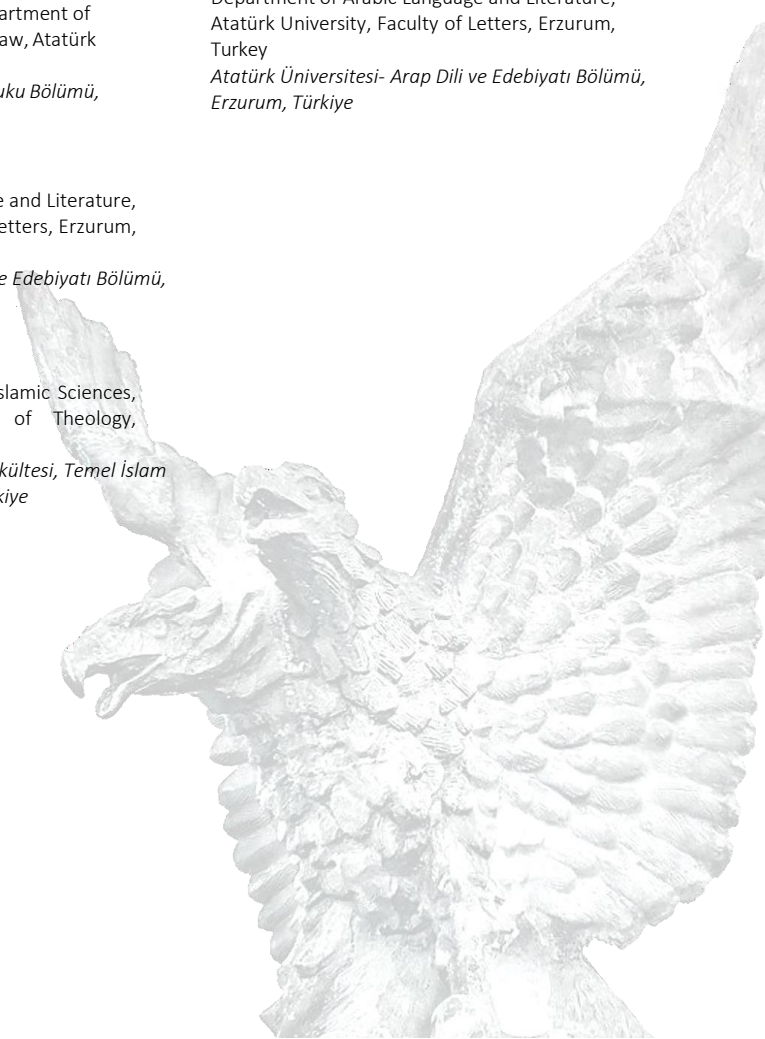
Department of English Language Education,
Atatürk University, Erzurum, Turkey
*Atatürk Üniversitesi- İngiliz Dili Eğitimi Bölümü,
Erzurum, Türkiye*

Nimet YILDIRIM

Department of Persian Language and Literature,
Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum,
Turkey
*Atatürk Üniversitesi- Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Erzurum, Türkiye*

Nurullah YILMAZ

Department of Arabic Language and Literature,
Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum,
Turkey
*Atatürk Üniversitesi- Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Erzurum, Türkiye*

Current Perspectives in Social Sciences

AIMS AND SCOPE

Current Perspectives in Social Sciences is a scientific, open access, online-only periodical published in accordance with independent, unbiased, and double-blinded peer-review principles. The journal is official publication of the Atatürk University Institute of Social Sciences and published triannually on March, June, September and December. The publication languages of the journal are Turkish and English. Current Perspectives in Social Sciences aims to contribute to the literature by publishing manuscripts at the highest scientific level in Turkish language. The journal publishes original articles, reviews, care reports, and letters to the editors that are prepared in accordance with ethical guidelines. The scope of journal includes communication, geography, history, linguistics, psychology, anthropology, philosophy, philology, sociology, archeology, economy, international relations, social work, political science, international studies, business management, applied econometrics, applied statistics, law and public administration.

The target audience of the journal is experts, researchers and professionals working and interested in social sciences.

Current Perspectives in Social Sciences is currently indexed in DOAJ, EBSCO, ERIH Plus, TUBITAK ULAKBİM TR Index and China National Knowledge Infrastructure (CNKI).

The editorial and publication processes of the journal are shaped in accordance with the guidelines of the Council of Science Editors (CSE) Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE) and National Information Standards Organization (NISO). The journal is in conformity with the Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing (doaj.org/bestpractice).

Disclaimer

Statements or opinions expressed in the manuscripts published in the journal reflect the views of the author(s) and not the opinions of the editors, editorial board, and/or publisher; the editors, editorial board, and publisher disclaim any responsibility or liability for such materials.

Open Access Statement

Current Perspectives in Social Sciences is an open access publication, and the journal's publication model is based on Budapest Access Initiative (BOAI) declaration. All published content is available online, free of charge at <https://dergipark.org.tr/en/pub/atasobed>. The journal's content is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial (CC BY-NC) 4.0 International License which permits third parties to share and adapt the content for non-commercial purposes by giving the appropriate credit to the original work.

You can find the current version of the Instructions to Authors at <https://dergipark.org.tr/en/pub/atasobed/writing-rules>

AMAÇ VE KAPSAM

Current Perspectives in Social Sciences; bağımsız, tarafsız ve çift-kör hakem değerlendirme ilkelerine bağlı yayın yapan, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün açık erişimli bilimsel elektronik yayın organıdır. Dergi Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere yılda dört sayı olarak yayınlanmaktadır. Derginin yayın dilleri Türkçe ve İngilizce'dir. Current Perspectives in Social Sciences, Türkçe dilinde en yüksek bilimsel düzeyde makaleler yayınlamak için literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Dergi, etik kurallara uygun olarak hazırlanmış özgün makaleler, derlemeler, bakım raporları ve editörlere mektuplar yayınlar. Derginin kapsamı iletişim, coğrafya, tarih, dil bilimi, psikoloji, antropoloji, felsefe, filoloji, sosyoloji, arkeoloji, ekonomi, uluslararası ilişkiler, sosyal hizmet, siyaset bilimi, uluslararası çalışmalar, işletme yönetimi, uygulamalı ekonometri, uygulamalı istatistik, hukuk ve kamu yönetimidir.

Derginin hedef kitlesi, sosyal bilimlerin her alanına ilgi duyan veya çalışan araştırmacı ve uzmanlardır.

Current Perspectives in Social Sciences, DOAJ, EBSCO, ERIH Plus, TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin, China National Knowledge Infrastructure (CNKI)'da indekslenen uluslararası alan indeksli bir dergidir.

Derginin editöryel ve yayın süreçleri Council of Science Editors (CSE), Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE) ve National Information Standards Organization (NISO) kılavuzlarına uygun olarak biçimlendirilmiştir. Turcology Research dergisinin editöryel ve yayın süreçleri, Akademik Yayıncılıkta Şeffaflık ve En İyi Uygulama (doaj.org/bestpractice) ilkelerine uygun olarak yürütülmektedir.

Sorumluluk Reddi

Dergide yayınlanan yazılarda ifade edilen ifadeler veya görüşler, editörlerin, yayın kurulunun ve/veya yayıncının görüşlerini değil, yazar(lar)ın görüşlerini yansıtır; editörler, yayın kurulu ve yayıncı bu tür materyaller için herhangi bir sorumluluk veya yükümlülük kabul etmemektedir.

Açık Erişim Bildirimi

Current Perspectives in Social Sciences yayınlanma modeli Budapeşte Açık Erişim Girişimi (BOAI) bildirgesine dayanan açık erişimli bilimsel bir dergidir. Derginin arşivine <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atasobed> adresinden ücretsiz olarak erişilebilir. Current Perspectives in Social Sciences içeriği, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari (CC BY-NC) 4.0 Uluslararası Lisansı ile yayınlanmaktadır.

Yazarlara Bilgi'nin güncel versiyonuna <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atasobed/writing-rules> adresinden ulaşabilirsiniz.

Contact (Editor in Chief) / İletişim (Baş Editör)

İlknur EMEKLİ

Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Erzurum, Türkiye

✉ ilknur.emekli@atauni.edu.tr

✉ sosbildergi@atauni.edu.tr

🌐 <https://dergipark.org.tr/en/pub/atasobed>

☎ +90 442 231 49 26

Contact (Publisher) / İletişim (Yayıncı)

Atatürk University

Atatürk University, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü 25240 Erzurum, Türkiye

✉ ataunijournals@atauni.edu.tr

🌐 <https://bilimseldergiler.atauni.edu.tr>

☎ +90 442 231 15 16

Current Perspectives in Social Sciences

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Research Articles / Araştırma Makaleleri

- 457** **Ulusal Kimlik Ölçeği ile Küresel Kimlik Ölçeğinin Türkçe Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması: Kimlik ile Çevre Yanlısı Davranış İlişkisi**
Validity and Reliability Study of National Identity Scale and Global Identity Scale: Relationship between Identity and Pro-Environmental Behavior
Ayşe TUNA, Hayal YAVUZ GÜZEL
- 472** **Selim Işık's Agony in Oğuz Atay's Tutunamayanlar**
Oğuz Atay'ın Tutunamayanlar Romanında Selim Işık'ın İzdırabı
Emre SAY
- 477** **Yapay Zeka Destekli Chatbot Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyetine Etkisi**
The Effect of Artificial Intelligence Supported Chatbot Service Quality on Customer Satisfaction
Esma ACAYIP
- 491** **Sivas İlinin Eğitim Coğrafyası**
Educational Geography of Sivas Province
Coşkun POLAT, Hasbi SOYLU
- 504** **el-Mesâliḥ'ın Ācurrūmiyye Şerhi et-Tuḥfetu's-Seniyye li Kurrā'i'l-Ācurrūmiyye Eserinin Tahkiki**
Critical Analysis of el-Mesâliḥ's Commentary on al-Ājurrūmiyyah Titled et-Tuḥfetu's-Seniyye li Kurrā'i'l-Ājurrūmiyyah
Şükrü GÜLER
- 526** **Külkedisi Masalı ile Amor Psyche Söylencesindeki Ortak izlekler**
Common Themes in Cinderella Story and the Myth of Amor Psyche
Cemile AKYILDIZ ERCAN, Ahmet SARI
- 534** **Mahmut Sâmi el-Bârûdî ve Ahmed Şevkî Şiirlerindeki Kur'ân-ı Kerîm İktibaslarından Örnekler**
Examples of Quotations from the Holy Quran in the Poems of Mahmut Sâmi el-Bârûdî and Ahmed Şevkî
Muhammet Emin UZUNYAYLALI, Nevzat Hafis YANIK
- 544** **Söz Varlığındaki Ödünçlemeler Üzerine Bir İnceleme: Rusça-Türkçe Örneğinde**
An Analysis of Loanwords in Lexicon: The Case of Russian and Turkish
Muhammed TAŞKESENLİGİL, Evindar BAKİ
- 557** **İşçi Sınıfı Sinemaya Git: Sinemanın Mavi Yakalı Çalışanlar Tarafından 'Eğlence' Aracı Olarak Kullanımı: Beş Sentlik Sinema Salonları Örneği**
Working Class, Go to the Cinema: The Usage of Cinematography as an 'Entertainment' Tool by Blue Collar Workers: The Case of Nickelodeons
Hasan YÜKSEL
- 567** **Türkiye'de Anti-Entelektüalizm ve Eğitim: "Strateji", "Kalite", "Performans" ve "Finansman"**
Anti-Intellectualism and Education in Turkey: "Strategy", "Quality", "Performance" and "Financing"
Fatih Serdar ÖZGÜLTEKİN
- 588** **Katıklı Çayı Havzasında Amatör Balıkçılığın Sürdürülebilirlik Açısından Değerlendirilmesi**
Evaluation of Amateur Fishing in The Katıklı Stream Basin for Sustainability
Samet ALKAN, İhsan BULUT
- 601** **Analysis of The Impact of Risks in The Turkish Banking Sector on Investor Behavior**
Türk Bankacılık Sektöründeki Risklerin Yatırımcı Davranışlarına Etkisinin Analizi
Hikmet AKYOL, Selim BAŞAR
- 616** **Güvenlik Çalışmalarının Sınıflandırılması ve Realist ve Ontolojik Güvenliğin Yorumsamacı (Hermeneutik) Analizi**
Classification of Security Studies and Hermeneutical Analysis of Realist and Ontological Security
Fikret BİRDİŞLİ

Current Perspectives in Social Sciences

- 629** **Rusya'nın Ukrayna M¼dahalesi (2022) ve K¼resel Enerji Rekabetinin Yeni Odağı: T¼rkmenistan Doğal Gazı**
Russia's Intervention in Ukraine (2022) and the New Focus of Global Energy Competition: Turkmenistan Natural Gas
Ayşeg¼l KETENCİ

Review Articles / Derleme Makaleleri

- 641** **Dijital D¼n¼ş¼m Uygulamalarının Kurumların Marka Değerine Etkisi: "Pınar Online" Örneği**
The Effect of Digital Transformation Applications on Brand Value of Institutions: The Case of "Pınar Online"
İrem PAKER TÜKEL, Ece İPEKOğLU

Ulusal Kimlik Ölçeği ile Küresel Kimlik Ölçeğinin Türkçe Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması: Kimlik ile Çevre Yanlısı Davranış

Validity and Reliability Study of National Identity Scale and Global Identity Scale: Relationship between Identity and Pro-Environmental Behavior

Ayşe TUNA¹

Hacettepe Üniversitesi, Psikoloji Bölümü,
Ankara, Türkiye

Hacettepe University, Department of
Psychology, Ankara, Türkiye
aysetuna@hacettepe.edu.tr

(Sorumlu Yazar- Corresponding Author)

Hayal YAVUZ GÜZEL²

Hacettepe Üniversitesi, Psikoloji Bölümü
Ankara, Türkiye

Hacettepe University, Department of
Psychology, Ankara, Türkiye
hygzuel@hacettepe.edu.tr

Öz

Ulusal ve küresel kimlikler, çevre yanlısı davranışlar gibi pek çok olumlu sosyal davranışta kritik bir role sahiptir. Bu nedenle her iki kimlikle özdeşleşme düzeyinin belirlenebilmesi için geçerli ve güvenilir ölçüm araçlarına ihtiyaç duyulmaktadır. İki ayrı çalışmadan oluşan bu çalışmada, ulusal ve küresel kimlikle özdeşleşme düzeyinin ölçülmesi amacıyla geliştirilen, Ulusal Kimlik Ölçeği ve Küresel Kimlik Ölçeğinin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yürütülmüştür. Birinci çalışmada her iki ölçeğin yapı geçerlikleri Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) ile incelenmiştir (N=387). Ayrıca Ulusal Kimlikle Özdeşleşme Ölçeği ve Küresel Vatandaşlık Ölçeği kullanılarak iki ölçeğin ölçüt bağıntılı geçerlikleri test edilmiştir. Ölçeklerin güvenilirlikleri ise Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları üzerinden değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre ilgili ölçeklerin Türkiye örnekleminde kullanılmak üzere yeterli psikometrik özellikleri karşılayan, geçerli ve güvenilir ölçme araçları olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İkinci çalışmada ilgili ölçeklerin yordama geçerliklerinin incelenmesi amacıyla, ulusal ve küresel kimlik ile özdeşleşme düzeylerinin çevre yanlısı davranışı yordama gücü test edilmiştir (N=351). Ayrıca katılımcıların bireysel kimlikle özdeşleşme düzeyleri de ölçülmüştür. Böylece bireysel, ulusal ve küresel kimliklerin çevre yanlısı davranışı yordama güçleri arasında bir karşılaştırma yapılabilmektedir. Analiz sonuçlarına göre bireysel, ulusal ve küresel kimlikler, çevre yanlısı davranış ile pozitif yönde ilişkilidir. Regresyon analizi sonuçlarına göre ise bireysel ve küresel kimlik çevre yanlısı davranışı pozitif yönde yordarken ulusal kimlik çevre yanlısı davranışı yordamamaktadır. Elde edilen bulgular sosyal kimlik ve çevre yanlısı davranış alan yazını kapsamında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ulusal kimlik, küresel kimlik, bireysel kimlik, çevre yanlısı davranışlar, geçerlik ve güvenilirlik

Abstract

National and global identities are critical in many prosocial behaviors, such as pro-environmental behaviors. Therefore, we need reliable measurement tools to determine the level of identification with both identities. This study was conducted as two separate studies to examine the validity and reliability of the National Identity Scale and the Global Identity Scales in Turkish. In the first study, the construct validity of both scales was examined with Confirmatory Factor Analysis (CFA) (N=387). In addition, the criterion-related validity of the two scales was tested using the National Identity Scale and the Global Citizenship Scale. The reliability of the scales was assessed using Cronbach's alpha internal consistency coefficients. The findings show that the scales meet sufficient psychometric properties for a Turkish sample. The second study considered national and global identities as predictors of pro-environmental behavior (N=351). In addition, the participants' individual identity identification scores were measured. Thus, we aimed to compare the predictive power of individual, national, and global identities on pro-environmental behavior. According to the analysis results, individual, national, and global identities are positively related to environmentally friendly behavior. According to the results of the regression analysis, individual and global identity, but not national identity, positively predict environmentally friendly behavior. The findings are discussed within social identity and environmentally friendly behavior literature.

Keywords: National identity, global identity, individual identity, pro-environmental behavior, validity, reliability

Geliş Tarihi/Received 16.01.2024
Kabul Tarihi/Accepted 27.09.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 30.12.2024

Cite this article as: Tuna, A. & Yavuz Güzel, H. (2024). Validity and reliability study of national identity scale and global identity scale: Relationship between identity and pro-environmental behavior. *Current Perspectives in Social Sciences*, 28(4), 457-471.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

İnsanlar pek çok farklı konuda kendileri ile benzer özelliklere sahip insanlarla aynı grubu paylaşırlar. Bu gruplarla özdeşleştiklerinde edindikleri grup kimlikleri grup içi ve gruplararası davranışlarını şekillendirir. Sosyal Kimlik Kuramı'na (Tajfel ve Turner, 1979) göre insanlar ait oldukları grubun sağladığı grup kimliği ile özdeşleşerek bir sosyal kimlik edinirler.

Sosyal Kimlik Kuramı çerçevesinde geliştirilmiş olan Kendini Sınıflandırma Kuramında Turner ve arkadaşları (1987) benliğin kişilerarası ve gruplararası olmak üzere iki boyutta ele alınmasının yanı sıra farklı kapsayıcılık düzeylerinde sınıflandırılabilmesini önermiştir. Buna göre, bireysel farklılıkların temel alındığı bir sınıflandırma en düşük kapsayıcılık düzeyidir. Birey kendisini daha yüksek kapsayıcılığa sahip bir grup içinde de sınıflandırabilir. Örneğin, yaşadığı ülkenin bir vatandaşı olarak, aidiyet ve dayanışma temelinde ülkesindeki diğer insanlarla özdeşleşebilir, buna ulusal kimlik (national identity) adı verilmektedir (Huddy ve Khatib, 2007). Bireyin kendini sınıflandırabileceği en kapsayıcı grup ise "tüm insanlar" sınıfıdır (Turner vd., 1987), bu kimliğe ise küresel kimlik (global identity) adı verilmektedir. Birey, küresel olarak yeryüzünde yaşayan diğer tüm insanlardan oluşan grup kimliğiyle özdeşleşebilir (McFarland vd., 2012).

Farklı kimliklerle özdeşleşmenin davranış üzerindeki etkisi de birbirinden farklıdır. Pek çok görgül araştırma bulgusunun gösterdiği üzere, herhangi bir sosyal kimlikle özdeşleşme bireylerin duyguları, düşünceleri ve davranışları üzerinde etkilidir (ör. Brewer ve Kramer, 1986). Kendini sınıflandırma kuramcıları tarafından yapılan araştırmalardan birinde, iç grupla özdeşleşme düzeyi yüksek olan katılımcıların, grubun prototipik normu olan düzenli egzersiz yapma niyetlerinin grup kimliğiyle özdeşleşme düzeyi düşük olan katılımcılara kıyasla daha yüksek olduğunu göstermiştir (Terry ve Hogg, 1996). Yine bir başka araştırmada gruplarıyla özdeşleşme düzeyi yüksek olan katılımcıların evlerinde geri dönüşüm yapma niyetlerinin özdeşleşme düzeyi düşük olan katılımcılara kıyasla daha yüksek olduğu bulunmuştur (Terry vd., 1999).

Kısaca, Sosyal Kimlik Kuramında bireysel ve sosyal kimlik arasında bir süreklilik olduğu ve bu süreklilik boyunca ortaya çıkan grupla veya bireysel özelliklerle ilişkili değişimlerin, kişinin duygu ve davranışlarını belirlediği (Tajfel ve Turner, 1979) vurgulanmaktadır. Bu açıklama temel alındığında, bireyin davranışlarını belirleyen kimlik özelliklerinin söz konusu sürekliliğin hangi ucunda yer aldığını tespit edebilmek önem taşımaktadır. Buradan hareketle, bu çalışmada ulusal ve küresel kimliklere odaklanılarak, öncelikle bireylerin ulusal ve küresel kimlik ile özdeşleşme düzeylerini ölçmeyi amaçlayan iki ölçüm aracının Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması yürütülmüştür. Ardından, ölçüklerin yordama geçerliğini incelemek amacıyla her iki sosyal kimlikle özdeşleşme düzeyinin çevre yanlısı davranışlarla ilişkisi incelenmiştir. Güncel alanyazın incelendiğinde, çevre yanlısı davranışları sosyal kimlik perspektifinden ele alan araştırma sayısının arttığı görülmektedir (ör. Fielding ve Hornsey, 2016; Fritsche vd., 2018). Sosyal kimlik, çevre ile ilgili tutum ve davranışlar için önemli bir yordayıcıdır. Bu bağlamda, ulusal ve küresel kimliğe ilişkin ölçüm araçlarının, ülkemizde sosyal kimlik ve çevre psikolojisi alanında yürütülecek çalışmalar için işlevsel olacağı düşünülmektedir.

Ulusal ve Küresel Kimlik

Sosyal kimliğin en belirgin temsilini oluşturan ulusal kimlik, bir ülkeye aidiyetin içselleştirilmiş ve öznel duygusu olarak tanımlanmaktadır (Huddy ve Khatip, 2007). Vatandaşı olunan ülkenin tarihi, kültürü, ortak amaç ve hedefleri, egemenliği üzerinden şekillenir ve hem vatandaşlık temelindeki ihtiyaçların hem de psikolojik ihtiyaçların giderilmesini sağlar (Kelman, 1997). Ulusal kimlik, yaşamın erken dönemlerinden itibaren bireylerin duyguları, düşünceleri ve davranışları üzerinde etkilidir (Billig, 1995). Ulusal kimliğin içselleştirilmesi ile birlikte karar verme süreçlerinde bireysel çıkarların yerine ülkenin kayıp ve kazanımlarına odaklanılmasının yanı sıra iç grup normlarına uyum da artmaktadır (Kelman, 1997). Bu nedenle ulusal kimlikle özdeşleşmenin, iç grup yanlılığı ve iç grubu olumlu değerlendirme gibi sonuçları olabilmektedir (Pettigrew, 1979).

Ulusal kimlik kapsayıcılığı yüksek bir kimlik olmasına rağmen, hala bu kimliğe sahip olanlar ve olmayanlar şeklinde iç grup/dış grup farklılaşmasının ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Küresel kimlik ise kapsayıcılığı yine oldukça yüksek olmasına rağmen, iç grup/dış grup farklılaşmasını azaltarak ulusal kimlikten ayrılmaktadır (Der-Karabetian ve Balian, 1992). Küresel kimlik bireylerin "tüm insanlar" ile özdeşleşmesi (McFarland vd., 2012) ve bireysel çıkardan, rekabetten uzaklaşarak tüm insanların çıkarının gözetilmesi (Karlberg, 2008) şeklinde tanımlanmaktadır. Küresel kimlik aynı zamanda kültürel çeşitliliği benimseme, sosyal adaleti ile sürdürülebilirliği destekleme ve harekete geçme sorumluluğu olarak da tanımlanmaktadır (Reysen ve Katzarska-Miller, 2013). Küresel kimlik belirgin olduğunda bireyler, olumlu sosyal davranışın kapsamını ve hedefindeki kişi sayısını genişlettikleri için sosyal ikilemlerde tüm insanların çıkarını gözeterek karar verebilirler. Tüm insanlığın iç grup olarak değerlendirilmesinin pek çok olumlu çıktısı olduğu gösterilmiştir. Örneğin, küresel kimlik sağ kanat yetkecilik, sosyal baskınlık yönelimi, etnosentrizm ile negatif yönde ilişkiliyken; insan haklarına saygı ve diğerlerinin iyi oluşlarını gözetme ile pozitif

yönde ilişkilidir (McFarland vd., 2012).

Alanyazında yer alan bulgular kapsayıcı bir kimlik belirginliğinde insanların kişisel çıkarlarını ve iç gruplarının çıkarlarını gözeterek değil, diğer “tüm insanlarla” özdeşleşerek tüm dünya toplumunun refahını gözeterek, küresel düzeyde kamu yararını önemseyebildiklerini göstermektedir (Karlberg, 2008; McFarland vd., 2012). Buradan hareketle, iç grup/dış grup ayrışmasına yol açan ulusal kimlikle ve bu tür ayrışmanın olmadığı ama kapsayıcılık düzeyinin yüksek olduğu küresel kimlikle özdeşleşmenin davranış, biliş ve duygu üzerindeki etkilerini incelemek önemli bir araştırma alanı olmuştur. Özellikle son yıllarda, ulusal ve küresel kimliklerle özdeşleşmenin çevre yanlısı tutum ve davranışlar üzerindeki etkisini inceleyen çok sayıda araştırma yayınlanmıştır (ör. Fielding ve Hornsey, 2016; Fritsche vd., 2018). Çevre yanlısı davranışlar çoğunlukla kısa dönemli çıkarlar ile uzun dönemli çıkarların karşı karşıya geldiği sosyal bir ikilemi barındırır. Bu ikilemlerde farklı kapsayıcılık düzeylerindeki kimliklerin nasıl bir rolü olacağına incelenmesi amacıyla bu çalışmada ulusal ve küresel kimlik ile çevre yanlısı davranışa odaklanılmıştır.

Kimlik ve Çevre Yanlısı Davranış İlişkisi

Çevre yanlısı davranışlar, çevreye olabildiğince az zarar veren, çevreyi koruyan ve çevre için faydalı olabilecek davranışlardır (Steg ve Vlek, 2009). Çevre ile ilgili eylemlere ve etkinliklere katılma, çevre ile ilgili kamu politikalarını destekleme, doğa dostu ürünler kullanma gibi farklı davranışları kapsar. Tıpkı diğer tutum ve davranışlarda olduğu gibi çevreye ilişkin tutum ve davranışlar da sosyal kimliklerin etkisinden bağımsız değildir. Sosyal kimliklerin çevre yanlısı davranışta ve çevre yanlısı kolektif eylemde önemli bir rolü bulunmaktadır (Fielding ve Hornsey, 2016). Örneğin aidiyet ve bağlılık duyguları ile iç içe olan ulusal kimlik, çevreyi ve doğayı koruma isteği ile ilişkilidir (Clayton ve Kılınc, 2013). Bu nedenle ulusal kimlikle güçlü bir şekilde özdeşleşen bireylerin, çevre yanlısı politika ve kararları destekledikleri, iklim değişikliğinin olumsuz sonuçları hakkında endişelendikleri bilinmektedir (Johnson ve Reimer, 2023). Ulusal kimliğin yalnızca bireysel düzeyde (Kıral-Uçar vd., 2023) ve hem bireysel hem de kolektif düzeyde (Milfont vd., 2020) çevre yanlısı davranışı yordadığını gösteren çalışmalar bulunmaktadır.

Ulusal kimliğe benzer olarak, küresel kimlik ile özdeşleşen bireylerin de iklim değişikliğini ciddi bir sorun olarak gördükleri, iklimi korumaya ve hava kirliliğini önlemeye yönelik geliştirilen politikaları destekledikleri bilinmektedir (Loy ve Reese, 2019). Küresel kimlikle özdeşleşme, çevre ile ilgili sorunlar karşısında daha fazla endişe, kaygı, öfke hissetme ile ilişkilidir (Barth vd., 2015).

Her ne kadar ulusal ve küresel kimliklerin ikisi de çevre yanlısı davranışı yordasa da bazı araştırmalarda küresel kimliğin daha güçlü bir etkiye sahip olduğu bildirilmiştir. Örneğin, Aydın ve arkadaşları (2022) ulusal ve küresel kimliğin çevre yanlısı davranışlarla ilişkisini inceledikleri çalışmalarında ulusal kimliği vatanseverlik ve milliyetçilik üzere iki ayrı boyut üzerinden değerlendirmişlerdir. Vatanseverlik ve küresel kimlikle özdeşleşme çevre yanlısı davranışlarla pozitif yönde ilişkilirken; milliyetçiliğin hem çevre yanlısı davranışlarla hem de çevresel aktivizm ile negatif yönde ilişkili olduğu rapor edilmiştir. Benzer şekilde, Zeng ve arkadaşları (2022) 45 ülkeden yaklaşık 35.000 çalışan ile yürüttükleri araştırmalarında, ulusal kimlik ile karşılaştırıldığında küresel kimliğin çevre yanlısı davranışı daha güçlü bir şekilde yordadığını rapor etmişlerdir.

Yukarıda özetlenen araştırma bulguları, ulusal kimliğin ve küresel kimliğin çevre yanlısı davranışlarla ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu bulgulardan hareketle, ilk aşamada birinci çalışmada ulusal ve küresel kimliği ölçmeyi amaçlayan iki ölçüm aracının geçerlik ve güvenilirlik çalışması yürütülecektir. Ardından ikinci çalışmada ulusal ve küresel kimlik ölçeklerinin yordama geçerlikleri, çevre yanlısı davranış ölçümleri kullanılarak incelenmiştir. İkinci çalışmada ayrıca sosyal kimliklerin yanı sıra bireysel kimliğin de çevre yanlısı davranışı yordama gücü değerlendirilmiştir. Sosyal Kimlik Kuramına göre, bireysel ve sosyal kimlik arasında bir süreklilik vardır ve bu süreklilik üzerinde bireysel kimlikten sosyal kimliğe doğru geçişlerde davranış ve duygu üzerinde ortaya çıkan etkinin değişmesine yol açmaktadır (Tajfel ve Turner, 1979). Bireysel kimlik bireyin kendisine özgü sahip olduğu özelliklerini, sosyal kimlik ise bireyin ait olduğu grupların özelliklerini yansıtır (Tajfel ve Turner, 1979). Bazı çalışmalarda sosyal kimliğe kıyasla bireysel kimliğin çevre yanlısı davranışı daha güçlü bir şekilde yordadığı bulunmuştur (ör. Fielding vd., 2008; Udall vd., 2021). Buradan hareketle, bu çalışmanın amaçlarından bir diğeri bireysel, ulusal ve küresel kimliklerin çevre yanlısı davranışlarla ilişkisini bir arada incelemektir. Böylece geçerlik ve güvenilirlik çalışması yürütülen ölçeklerin yordama geçerlikleri çevre yanlısı davranış puanları kullanılarak sınanmıştır. Ayrıca bireysel, ulusal ve küresel kimliklerden hangisinin çevre yanlısı davranış puanları üzerinde gözlenen varyansı daha iyi açıkladığı sorusu yanıtlanabilmiştir.

Birinci Çalışma: Geçerlik ve Güvenirlik

Birinci çalışma kapsamında ulusal kimlik ve küresel kimlik ölçeklerinin yapı ve ölçüt bağıntılı geçerlikleri test edilmiştir. Der-Karabetian ve Ruiz (1997) tarafından geliştirilen ulusal kimlik ölçeğinde vatandaşı olunan ülke ile aidiyet, ortak kader ve sadakat temalarına odaklanılmıştır. Ayrıca ölçekte yer alan maddeler belirli bir ulusu, milliyeti veya etnik kökeni işaret etmemektedir. Yedi maddenin tümünde katılımcılardan, vatandaşı oldukları ülkeyi düşünmeleri istenmiştir. Ulusal kimliği ölçmek amacıyla geliştirilen bu özelliklerdeki bir ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenirlik çalışmasının yürütülmesinin gerekli olduğu söylenilebilir. Cinnirella (1998) tarafından geliştirilen ve Hüsnü (2006) tarafından Türkçe çeviri çalışması yürütülen Ulusal Kimlikle Özdeşleşme Ölçeği benzer bir amaçla kullanılsa ve her iki ölçekte yakın temalar olsa da benzerlik, sosyal ve duygusal etkiler gibi farklı temaların da bulunduğu görülmektedir. Mevcut çalışmada ulusal kimlik ölçeğinin, ölçüt bağıntılı geçerliğinin incelenmesi amacıyla Cinnirella (1998) tarafından geliştirilen Ulusal Kimlikle Özdeşleşme Ölçeği kullanılmış ve iki ölçek arasında pozitif yönde bir ilişki beklenmiştir.

Der-Karabetian ve Ruiz (1997) tarafından geliştirilen küresel kimlik ölçeğinde birey ile yeryüzündeki diğer tüm insanlar arasındaki aidiyet ve ortak kader temalarına odaklanılmıştır. Bilindiği kadarıyla ülkemizde küresel kimlikle özdeşleşme düzeyini ölçmek amacıyla geliştirilmiş ya da uyarlaması yapılmış bir ölçek bulunmamaktadır. Morais ve Ogden (2011) tarafından geliştirilen ve Şahin ve Çermik (2014) tarafından Türkçe geçerlik ve güvenirlik çalışması yürütülen Küresel Vatandaşlık Ölçeği bulunmaktadır. Ancak bu ölçekte küresel sivil katılım, küresel yetkinlik ve sosyal sorumluluk temalarına odaklanılmakla birlikte; küresel kimliğin tanımlanmasında kullanılan ortak kader, bağlılık, aidiyet kavramlarının ölçülmesinden ziyade, küresel vatandaşlığın davranışa yansıyan etkilerini ölçmek amaçlanmıştır. Bu nedenle, Morais ve Ogden (2011) tarafından geliştirilen Küresel Vatandaşlık Ölçeği küresel kimlikle özdeşleşme düzeyini ölçmek amacıyla kullanılamamaktadır. Ancak Küresel Kimlik Ölçeğinin ölçüt bağıntılı geçerliğinin incelenmesinde Küresel Vatandaşlık Ölçeği kullanılmış ve iki ölçek arasında pozitif yönde bir ilişki beklenmiştir.

Yöntem

Katılımcılar ve İşlem

DFA için her bir maddeye önerilen yanıt sayısı 5 ile 20 arasında değişmekte olup en az 200 yanıtın ulaşılması gerektiği önerilmektedir (Jackson, 2003). Buradan hareketle çalışma, yaşları 18 ile 57 arasında olan ($M=22,65$ $SS=6,65$) 387 katılımcı ile yürütülmüştür (291 kadın, 93 erkek, 3 belirtmek istemiyor). Katılımcıların büyük çoğunluğu lise (%36,8) ve üniversite (%47,6) mezunudur. Algılanan sosyoekonomik statü ölçümünde katılımcılara 10 basamaklı bir merdiven görseli sunulmuş ve birinci basamağın en düşük statüyü, onuncu basamağın ise en yüksek statüyü temsil ettiği bilgisi verilmiş, ardından katılımcıdan kendisinin hangi basamakta olduğunu işaretlemesi istenmiştir. Birinci çalışma için katılımcıların algılanan sosyoekonomik statü ortalaması 5,74'tür ($SS=1,84$).

Araştırmanın yürütülebilmesi için gerekli izinler Hacettepe Üniversitesi Etik Kurulundan alınmıştır (Sayı: E-35853172-900-00001888104). Ayrıca ölçekleri geliştiren sorumlu araştırmacı ile iletişim kurularak geçerlik ve güvenirlik çalışmasına yönelik izin alınmıştır. Ölçeklerin Türkçe çevirileri her iki yazar tarafından ayrı ayrı yapılmıştır. Çeviri işleminin ardından ölçek maddeleri her iki dile hâkim olan, sosyal psikoloji alanında uzman üç bağımsız araştırmacıya gönderilmiştir. Uzmanlardan gelen geri bildirimler sonucunda ölçek maddeleri güncellenmiş ve ölçek formları oluşturulmuştur.

Araştırma verileri *Psytoolkit* (Stoet 2010) yazılımı kullanılarak toplanmıştır. Araştırmanın yer aldığı bağlantı bilgileri kolay örnekleme yöntemi ile sosyal medya platformları üzerinden katılımcılarla paylaşılmıştır. Çalışmada kullanılan tüm ölçekler seçkisiz bir sıralamada katılımcılara sunulmuştur.

Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu: Araştırmacılar tarafından hazırlanan formda katılımcılardan yaş, cinsiyet, eğitim, algılanan sosyoekonomik statü gibi bazı demografik bilgilerin elde edilmesi amaçlanmıştır.

Ulusal Kimlik Ölçeği: Bireylerin ulusal kimlik ile özdeşleşme düzeylerini belirlemek amacıyla, Der-Karabetian ve Ruiz (1997) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 7 madde (ör. tekrar dünyaya gelseydim, aynı ülkenin vatandaşlığına sahip olmayı dilerdim) içermektedir. Her bir madde 1 (kesinlikle katılmıyorum) ve 5 (kesinlikle katılıyorum) arasında puanlanmaktadır. Ölçeğin iç tutarlık katsayısı .79 olarak rapor edilmiştir. Ölçeğin Türkçe uyarlama çalışmasının yapılabilmesi için ilgili gerekli izinler, ölçeği geliştiren araştırmacılardan alınmıştır.

Küresel Kimlik Ölçeği: Bireylerin küresel kimliklerini belirlemek amacıyla, Der-Karabetian ve Ruiz (1997) tarafından geliştirilmiştir. Ölçekte küresel kimlik ise 7 madde ile (Kendimi “dünya vatandaşı” olarak görüyorum) belirlenmektedir. Her bir madde 1 (kesinlikle katılmıyorum) ve 5 (kesinlikle katılıyorum) arasında puanlanmaktadır. Ölçeğin iç tutarlık katsayısı .74 olarak rapor edilmiştir. Ölçeğin mevcut çalışmada kullanılması ile ilgili gerekli izinler, ölçeği geliştiren araştırmacıardan alınmıştır.

Ulusal Kimlikle Özdeşleşme Ölçeği: Katılımcıların ulusal kimlikleri ile özdeşleşme düzeylerini ölçmek amacıyla kullanılacak olan ölçek Cinnirella (1988) tarafından geliştirilmiş ve Hüsnü (2006) tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Tek faktörden ve toplamda 7 maddeden oluşan ölçekte her bir madde 1 (önemli değil) ile 7 (çok önemli) arasında puanlanmaktadır. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .92 olarak rapor edilmiştir. Mevcut araştırmadaki Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .70'tir.

Küresel Vatandaşlık Ölçeği: Morais ve Ogden (2011) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması Şahin ve Çermik (2014) tarafından yürütülmüştür. Ölçek toplamda 30 madde ve küresel sivil katılım (Önümüzdeki altı ay içinde, genç insanların küresel sorunlar hakkında görüşlerini dile getirdikleri bir üniversite forumuna, konsere, tiyatro performansına ya da başka bir etkinliğe katılabilirim), küresel yetkinlik (Tüm dünyayı ilgilendiren çevresel ya da sosyal bir sorunu azaltmaya yardım etmek için nasıl bir yer oluşturmam gerektiğini biliyorum) ve sosyal sorumluluk (Kıtlık zamanında, ihtiyacımız olan şeyleri almak için başkalarına güç kullanmak bazen gereklidir) olmak üzere üç faktörden oluşmaktadır. Her bir madde 1 (kesinlikle katılmıyorum) ve 5 (kesinlikle katılıyorum) arasında puanlanmaktadır. Küresel sivil katılım boyutu için Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .73, sosyal sorumluluk boyutu için iç tutarlık katsayısı .76 ve küresel yetkinlik boyutu için iç tutarlık katsayısı .75 olarak rapor edilirken ölçeğin tamamı için hesaplanan Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .76'dır. Mevcut çalışmada ölçeğin toplam puanı kullanılacaktır. Mevcut araştırmada ölçeğin toplam puanı üzerinden hesaplanan Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .87'dir.

İstatistiksel Analiz

Veri analizinde IBM SPSS (24.0) ve AMOS (24.0) paket programları kullanılmıştır. Ulusal ve Küresel Kimlik Ölçekleri tek faktörlü bir yapıdan oluşmaktadır. Özgün formdaki tek faktörlü yapının Türkiye örneklemindeki geçerliğinin test edilmesi amacıyla her iki ölçek için ayrı ayrı maksimum olabilirlik tahmin yöntemi ile Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yürütülmüştür. Ölçüt bağıntılı geçerliğin incelenmesinde Pearson korelasyon analizi, güvenirliliğin incelenmesinde ise Cronbach alfa katsayısı ve madde analizinden yararlanılmıştır.

Bulgular

1.Yapı Geçerliği

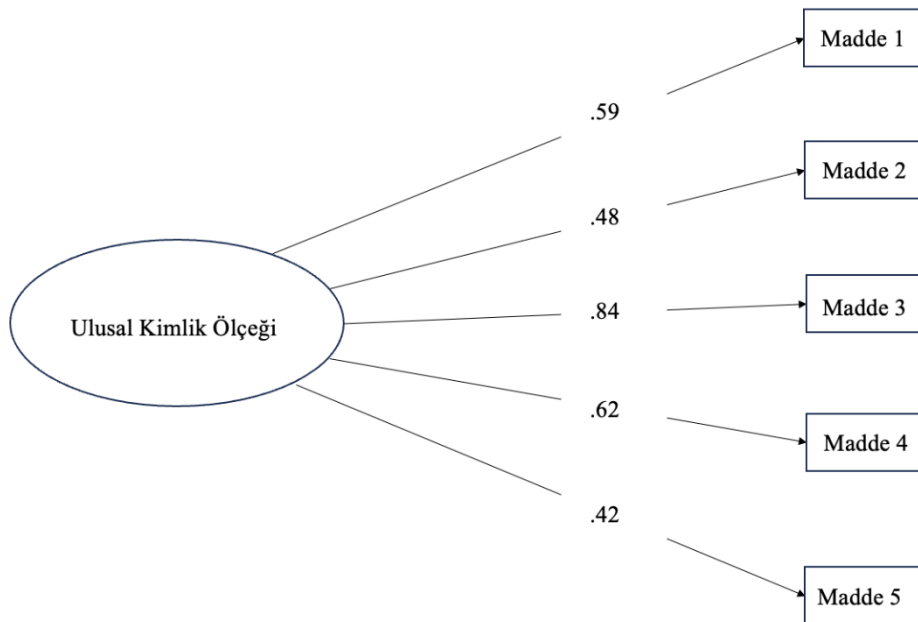
Ulusal Kimlik Ölçeği için DFA sonuçları incelendiğinde, uyum indekslerinin kabul edilebilir düzeylerde olmadığı görülmüştür, $\chi^2= 163.66$, $p= .000$ $sd= 14$, $CFI= .73$, $RMSEA= .16$, $GFI= .90$, $AGFI= .79$, $NFI= .71$, $TLI= .59$, $SRMR= .10$. İki maddenin (madde 3 ve madde 4) faktör yükünün .30'un altında kaldığı görülmüştür. Üçüncü maddenin (Benim kaderim, ülkemın kaderiyle yakından bağlantılıdır) faktör yükü .13 iken; dördüncü maddenin (Benim kaderim ve geleceğim, ülkemdeki insanlara bağlıdır) faktör yükü .21'dir. Güvenirlik başlığında rapor edildiği üzere bu iki maddenin düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayılarının da düşük olması (madde 3: .25, madde 4: .18) ve bu iki madde çıkarıldığında ölçeğin Cronbach alfa güvenirlilik katsayısının .67'den .73'e yükselmesi sebebiyle üçüncü ve dördüncü maddeler çıkarılarak analiz tekrar edilmiştir. Yeni modelin uyum indekslerinin bazılarının kabul edilebilir düzeyde olduğu, bazılarının ise kötü uyuma işaret ettiği görülmüştür, $\chi^2= 43.68$, $p= .000$, $sd= 5$, $CFI= .91$, $RMSEA= .14$, $GFI= .96$, $AGFI= .87$, $NFI= .90$, $TLI= .82$, $SRMR= .06$ Analiz sonuçları, iki modifikasyon önerisi sunmuştur. Bu öneriler dikkate alınarak, ikinci ve dördüncü, ikinci ve beşinci maddeler arasındaki hatalar ilişkilendirilerek analiz tekrar yürütülmüştür. Yeni modelin uyum indeksleri iyi uyuma işaret etmiştir, $\chi^2= 3.53$, $p= .317$, $sd= 3$, $CFI= .99$, $RMSEA= .02$, $GFI= .99$, $AGFI= .98$, $NFI= .99$, $TLI= .99$, $SRMR= .01$ Analiz sonuçları Tablo 1'de, test edilen ölçek modelinin değerleri ise Şekil 1'de sunulmuştur.

Tablo 1.

Doğrulayıcı Faktör Analizinde Elde Edilen Uyum İndeksi Değerleri ile "İyi uyum" ve "Kabul Edilebilir Uyum" olarak Kabul Edilen Değer Aralıkları

Uyum İndeksi	Kabul Edilebilir Uyum	İyi Uyum	Değer	
			Ulusal Kimlik	Küresel Kimlik
χ^2 /sd	$2 \leq \chi^2 /sd \leq 5$	$0 \leq \chi^2 /sd \leq 2$	1.18 (iyi)	1.67 (iyi)
GFI	$90 \leq GFI < .95$	$.95 \leq GFI \leq 1.00$	.99 (iyi)	.98 (iyi)
AGFI	$.85 \leq AGFI < .90$	$.90 \leq AGFI \leq 1.00$	.98 (iyi)	.97 (iyi)
CFI	$90 \leq CFI < .95$	$.95 \leq CFI \leq 1.00$	.96 (iyi)	.97 (iyi)
NFI	$.90 \leq NFI < .95$	$.95 \leq NFI \leq 1.00$	.99 (iyi)	.94 (kabul edilebilir)
TLI	$90 \leq TLI < .95$	$90 \leq TLI < 1.00$	.99 (iyi)	.96 (iyi)
RMSEA	$.05 < RMSEA \leq .08$	$0 \leq RMSEA \leq .05$	.02 (iyi)	.06 (kabul edilebilir)
SRMR	$.05 < SRMR \leq .08$	$0 \leq SRMR \leq .05$	.01 (iyi)	.04 (kabul edilebilir)

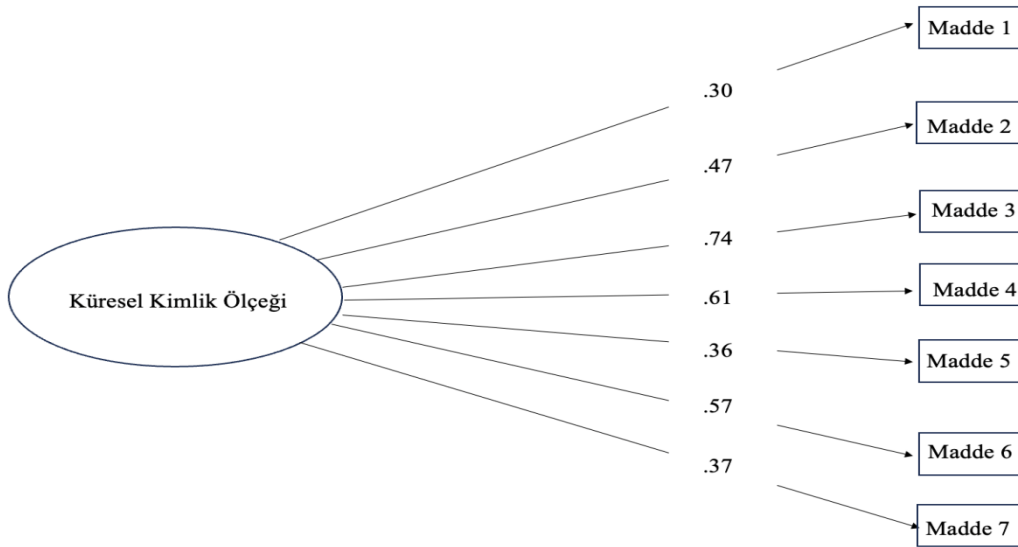
Kaynak: GFI: Goodness of Fit Index, AGFI: Adjusted Goodness of Fit Index, CFI: Comparative Fit Index, NFI: Normed Fit Index, TLI: Tucker Lewis Index, RMSEA: Root Mean Square Residual, SRMR: Standardized Root Mean Square Residual, (Şimşek, 2007; Meydan ve Şeşen, 2011)

Şekil 1.

Ulusal Kimlik Ölçeğine İlişkin Model

Küresel Kimlik Ölçeği için DFA sonuçları incelendiğinde ise uyum indekslerinin (RMSEA değeri hariç) iyi uyuma işaret ettiği görülmüştür, $\chi^2=23.24$, $p=.056$, $sd=14$, $CFI=.97$, $RMSEA=.041$, $GFI=.98$, $AGFI=.97$, $NFI=.94$, $TLI=.96$, $SRMR=.04$. DFA sonuçları Tablo 1’de, test edilen ölçek modelin değerleri ise Şekil 2’de sunulmuştur. Her iki ölçeğin maddeleri Tablo 2’de sunulmuştur.

Şekil 2.
Küresel Kimlik Ölçeğine İlişkin Model

Tablo 2.
Ölçek Maddeleri

Ulusal Kimlik Ölçeği
1.Yaşamımda vatandaşlığımın önemli bir yeri vardır.
2. Bugünlerde yaşadığım ülkenin vatandaşı olmanın özel bir ayrıcalık olduğunu düşünüyorum.
3. Bir vatandaş olarak en önemli görevlerimden biri ülkeme sadakattir.
4. Tekrar dünyaya gelseydim, aynı ülkenin vatandaşlığına sahip olmayı dilerdim.
5. Eğer bir yabancı, hangi ülkenin vatandaşı olduğum hakkında yanılırsa, onun yanlışını düzeltir ve ona gerçekte hangi ülkenin vatandaşı olduğumu söylerim.
Küresel Kimlik Ölçeği
1. Küresel bir köyde yaşadığımı düşünüyorum.
2. Bir insan olarak yaptığım şeyin dünyanın başka bir yerindeki birine "dokunabileceğini" hissediyorum.
3. Dünyanın başka yerlerinde yaşayan insanlarla "yan komşu" olduğumu hissediyorum.
4. Dünyadaki herkesle ailemiş gibi akraba olduğumu hissediyorum.
5. Dünyadaki insanların farklı olmaktan çok benzer olduğumu hissediyorum
6. Kendimi bir dünya vatandaşı olarak görüyorum.
7. Kaderim ve geleceğimin tüm insanlığa bağlı olduğumu hissediyorum.

2. Ölçüt Bağlantılı Geçerlik

Tablo 3'te görüleceği üzere hem ulusal kimlik puanları ile ulusal kimlikle özdeşleşme puanları arasında, hem de küresel kimlik puanları ile küresel vatandaşlık puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Ayrıca ulusal kimlik ve küresel kimlik puanları pozitif yönde ilişkilidir. Demografik değişkenlerden yaş ile ulusal kimlik arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Ayrıca algılanan sosyoekonomik statü küresel vatandaşlık ile pozitif yönde ilişkilidir.

Tablo 3.

Birinci ve İkinci Çalışmaya İlişkin Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon Değerleri

Birinci Çalışma								
Değişkenler	Ort	SS	1	2	3	4	5	6
1.Ulusal kimlik ($\alpha = .73$)	3.32	.79						
2.Küresel kimlik ($\alpha = .69$)	3.17	.64	.32**					
3.Ulusal kimlikle özdeşleşme ($\alpha = .70$)	3.40	.74	.58**	.08				
4.Küresel vatandaşlık ($\alpha = .87$)	3.44	.47	.03	.37**	-.00			
5. Yaş	22.65	6.65	.23**	.07	.19**	.01		
6.Algılanan sosyoekonomik statü	5.99	1.63	.00	.08	-.08	.12*	-.02	
İkinci Çalışma								
Değişkenler	Ort	SS	1	2	3	4	5	6
1.Ulusal kimlik ($\alpha = .77$)	3.17	.72						
2.Küresel kimlik ($\alpha = .71$)	3.18	.70	.19**					
3.Bireysel kimlik ($\alpha = .85$)	4.06	.69	.19**	.19**				
4.Çevre yanlısı davranışlar ($\alpha = .72$)	4.18	.59	.19**	.26**	.38**			
5.Yaş	25.54	10.37	.27**	.06	-.12	.17**		
6.Algılanan sosyoekonomik statü	5.74	1.85	-.01	-.00	.03	-.07	.05	

* $p < .05$, ** $p < .01$

3. Güvenirlik Analizleri

Ulusal Kimlik ile Küresel Kimlik Ölçeklerinin güvenirliliğinin sınanması amacıyla Cronbach alfa iç tutarlık katsayıları hesaplanmış ve madde analizi yürütülmüştür. Analiz sonuçlarına göre 7 maddelik Ulusal Kimlik Ölçeğinin Cronbach alfa güvenirlilik katsayısı .67'dir. Ulusal kimlik maddelerine ilişkin düzeltilmiş madde-toplam test puanı korelasyon katsayılarının üçüncü madde için .25, dördüncü madde için .18 olduğu görülmüştür. Üçüncü ve dördüncü maddenin hem düşük faktör yükleri hem de madde analizi bulguları göz önünde bulundurularak bu iki madde ulusal kimlik ölçeğinden çıkarılmıştır. 5 maddelik ölçeğin Cronbach alfa güvenirlilik katsayısının .73 olduğu, düzeltilmiş madde-toplam test puanı korelasyon katsayılarının ise .30 ile .65 arasında değiştiği görülmüştür.

Küresel Kimlik Ölçeğinin Cronbach alfa güvenirlilik katsayısının .69'dur. Küresel kimlik maddelerine ilişkin düzeltilmiş madde-toplam test puanı korelasyon katsayılarının .28 ile .56 arasında değiştiği sonucuna ulaşılmıştır. Madde analizi sonuçları Tablo

4'te sunulmuştur.

Tablo 4.
Ulusal ve Küresel Kimlik Ölçeklerinin Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyon Katsayıları

Ölçek	Madde No	Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyon Katsayısı
Ulusal Kimlik Ölçeği	Madde 1	.49
	Madde 2	.46
	Madde 3	.64
	Madde 4	.59
	Madde 5	.30
Küresel Kimlik Ölçeği	Madde 1	.28
	Madde 2	.38
	Madde 3	.56
	Madde 4	.48
	Madde 5	.33
	Madde 6	.43
	Madde 7	.33

Tartışma

Bu çalışmada Der-Karabetian ve Ruiz (1997) tarafından geliştirilen Ulusal Kimlik ile Küresel Kimlik Ölçeklerinin yapı geçerlikleri ve ölçek bağıntılı geçerlikleri test edilmiştir. Ayrıca ölçeklerin güvenilirlikleri Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları ve düzeltilmiş madde-toplam korelasyon katsayıları üzerinden hesaplanmıştır.

Ulusal Kimlik Ölçeği için yürütülen DFA sonuçlarına göre, iki maddenin faktör yüklerinin .30'un altında olması ve aynı iki maddenin madde-toplam korelasyon katsayılarının düşük olması sebebiyle bu iki maddenin ölçekten çıkarılmasına karar verilmiştir (Büyüköztürk, 2002). Türkiye örnekleminde çalışmayan maddeler ölçekten çıkarıldığında hem modelin uyum değerlerinin iyileştiği hem de düzeltilmiş madde-toplam korelasyon katsayılarının yükseldiği görülmüştür. Söz konusu iki maddenin Türkiye örnekleminde çalışmamasına ilişkin olası bir açıklama, maddelerin dışsal kontrol algısı (Rotter, 1954) ile ilişkili olması üzerine yapılabilir. Her iki madde de (Madde 3: Benim kaderim, ülkemin kaderiyle yakından bağlantılıdır; Madde 4: Benim kaderim ve geleceğim, ülkemdeki insanlara bağlıdır) bireylerin geleceklerinin kendileri dışındaki güçler tarafından şekilleneceğine odaklanmaktadır. Bu durum, maddelerin içsel ve dışsal kontrol odağına sahip katılımcılar tarafından farklı şekillerde değerlendirilmesine neden olmuş olabilir. Ancak çalışma kapsamında kontrol odağı değişkeninin incelenmemiş ve kontrol edilmemiş olması, bu açıklamanın gücünü zayıflatmaktadır.

Küresel Kimlik Ölçeğinin neredeyse tüm değerlerinin (*RMSEA* hariç) iyi uyum göstermesi, faktör yüklerinin ve madde- toplam test puanı korelasyon katsayılarının yeterli düzeyde olması sebebiyle ölçek maddelerinde değişiklik yapılmamıştır.

Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları Ulusal Kimlik Ölçeği için .73, Küresel Kimlik Ölçeği için .69 olarak hesaplanmıştır. Cronbach alfa değeri .61 ile .80 arasında olduğunda, ölçek maddelerinin birbiriyle orta düzeyde tutarlı ve aynı özelliği ölçen maddeler olduğunu yani orta düzeyde güvenilir olduğunu söylemek mümkündür (ör. Griethuisen vd., 2014). Hem Cronbach alfa katsayısı hem de düzeltilmiş madde toplam test puanı korelasyon katsayısı değerleri incelendiğinde iki ölçeğin de güvenilir olduğu söylenebilir.

Tablo 3'te sunulduğu üzere katılımcıların ulusal kimlik puanları ile ulusal kimlikle özdeşleşme puanları arasında ve küresel kimlik ile küresel vatandaşlık puanları arasında beklenildiği gibi pozitif yönde ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Tüm sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde her iki ölçeğin de Türkiye örnekleminde kullanılmak üzere geçerli ve güvenilir ölçüm aracı oldukları söylenilebilir. Buradan hareketle bir sonraki çalışmada ilgili ölçekler kullanılarak ulusal ve küresel kimliklerle

çevre yanlısı davranışlar arasındaki ilişki incelenmiştir.

İkinci Çalışma: Korelatif Çalışma

Bu çalışmada ulusal ve küresel kimlik ölçeklerinin yordama geçerlikleri çevre yanlısı davranış puanları üzerinden değerlendirilmiştir. Ayrıca birinci çalışmadan farklı olarak, bu çalışmada ulusal ve küresel kimliklerin yanı sıra, Kimlik Ölçeği (Coşkun, 2004) kullanılarak bireysel kimliklerin de çevre yanlısı davranışlarla ilişkisi incelenmiştir. Böylece hem ulusal ve küresel kimlik ölçeklerinin yordama geçerlikleri sınanmış hem de bireysel, ulusal ve küresel kimliklerden hangisinin çevre yanlısı davranış puanları üzerinde gözlenen varyansı daha iyi açıkladığı sorusu yanıtlanabilmiştir. Giriş bölümünde özetlenen çalışma bulguları göz önünde bulundurularak bu çalışmada her üç kimliğin de çevre yanlısı davranışı pozitif yönde ve anlamlı bir şekilde yordaması beklenmektedir.

Yöntem

Katılımcılar ve İşlem

Çalışma, yaşları 18 ile 65 arasında olan ($M=25.87$ $SS=10.23$) 351 katılımcı ile yürütülmüştür (223 kadın, 92 erkek, 6 belirtmek istemiyor). 30 katılımcının demografik bilgi formunda yer alan soruları yanıtlamadığı tespit edilmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu lise (%37,4) ve üniversite (46,6) mezunudur. Algılanan sosyoekonomik statü ölçümü ortalaması ise 5,99'dur ($SS=1.63$). G*Power analizine göre, hiyerarşik regresyon analizinde küçük düzeyde etki büyüklüğü için 226 katılımcı yeterlidir ($güç= .95$, $\alpha= 0.05$). Toplam katılımcı sayısının hiyerarşik regresyon analizi için yeterli olduğu söylenilebilir.

Araştırmanın yürütülebilmesi için gerekli izinler Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonundan alınmıştır (Sayı: E-28297300-900-00002333741). Araştırma verileri Psytoolkit yazılımı üzerinden toplanmıştır. Araştırma bağlantı bilgileri, kolay örnekleme yöntemi ile sosyal medya platformları üzerinden katılımcılarla paylaşılmıştır. Çalışmada kullanılan tüm ölçekler seçkisiz bir sıralamada katılımcılara sunulmuştur.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada birinci çalışmada kullanılan Demografik Bilgi Formu, Ulusal Kimlik Ölçeği ile Küresel Kimlik Ölçeği kullanılmıştır. Birinci çalışmadan farklı olarak, ölçek setine bireysel kimliğin ölçülmesi amacıyla Kimlik Ölçeği (Cheek ve Tropp, 1995) ile Çevre Yanlısı Davranışlar Ölçeği (Montada vd., 2007) eklenmiştir.

Kimlik Ölçeği: Cheek ve Tropp (1995) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçe uyarlama çalışması Coşkun (2004) tarafından yapılmıştır. Ölçek toplamda 35 maddeden oluşmaktadır ve üç faktörlü bir yapıya sahiptir. 10 madde bireysel kimliği (ör. Geleceğe yönelik kişisel amaçlarım ve beklentilerim), 7 madde sosyal kimliği (ör. Başkalarının benim hakkımda düşündükleri, ünüm) ve 8 madde kolektif kimliği (ör. Ailemin kuşaklarının (soyağacının) bir üyesi olmak) ölçmek üzere geliştirilmiştir. Dolgu amaçlı yer alan diğer 10 madde ise ölçek toplam puanının elde edilmesinde kullanılmamaktadır. Her bir madde 1 (Benim kim olduğum için önemli değil) ve 5 (Benim kim olduğum için her zaman çok önemli) arasında değerlendirilmektedir. Bu çalışmada ölçeğin yalnızca bireysel kimlik faktörüne ilişkin maddeleri kullanılmıştır. Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı özgün çalışma için .76 olarak rapor edilirken mevcut çalışmada bu değer .85'tir.

Çevre Yanlısı Davranışlar Ölçeği: İlgili ölçek Montada ve arkadaşları (2007) tarafından geliştirilmiştir. Ölçekte yer alan maddelerin Türkçe çevirisi yapılmış ve yeni maddeler eklenilerek güncel çalışmalarda kullanılmıştır (Kıral Uçar, 2020; Kıral Uçar vd., 2021). Ölçeğin iç tutarlık katsayısı .83 olarak rapor edilmiştir. Mevcut çalışmada ölçeğin 7 maddelik formu (ör. Geri dönüştürülebilir atıkları (kâğıt, cam, alüminyum vs.) düzenli olarak mevcut geri dönüşüm konteynerlerine götürmeye ilkesel olarak hazırım) kullanılmıştır. Bu çalışma için hesaplanan Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .72'dir.

İstatistiksel Analiz

Veri analizinde IBM SPSS (24.0) paket programı kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesi amacıyla Pearson korelasyon analizi kullanılmıştır. Bireysel, ulusal ve küresel kimliklerin yordayıcı gücünü test etmek amacıyla ise hiyerarşik regresyon analizi yürütülmüştür. Analizde çevre yanlısı davranışlar yordanan değişken iken bireysel, ulusal ve küresel kimliklerle özdeşleşme düzeyleri yordayıcı değişkenlerdir. Yaş, cinsiyet, eğitim ve sosyoekonomik statü kontrol değişkenleri olarak birinci adımda, bireysel kimlik, ulusal kimlik ve küresel kimlik ise ikinci adımda analize dahil edilmiştir.

Bulgular

1.Yordama Geçerliği

Değişkenlere ilişkin ortalama, standart sapma ve korelasyon değerleri Tablo 3'te sunulmuştur. Bireysel kimlik ile ulusal kimlik; ulusal kimlik ile küresel kimlik ve küresel kimlik ile bireysel kimlik arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır. Ayrıca her üç kimlik de çevre yanlısı davranışlar ile pozitif yönde ilişkilidir. Demografik değişkenlerden yaş hem ulusal kimlik ile hem de çevre yanlısı davranışlar ile pozitif yönde ilişkilidir. Regresyon analizi sonuçlarına göre demografik değişkenler çevre yanlısı davranış puanlarındaki varyansın % 6'sını açıklamaktadır ($R=.23$, $R^2=.06$, $F_{(4,328)}=4.71$, $p=.001$). Demografik değişkenlerden yaş çevre yanlısı davranış pozitif yönde yordamaktadır, ($\beta=.17$, $t_{(328)}=2.97$, $p=.003$). Erkeklerle kıyaslandığında kadınların daha fazla çevre yanlısı davranış sergilediği görülmüştür, ($\beta=-.14$, $t_{(320)}=-2.58$, $p=.010$). Demografik değişkenler kontrol edildikten sonra, bireysel, ulusal ve küresel kimlik değişkenlerinin çevre yanlısı davranış puanlarındaki varyansın %16'sını açıkladığı görülmüştür ($R=.23$, $R^2=.16$, $F_{(7,328)}=8.74$, $p=.000$). Kimlik değişkenleri modele eklendikten sonra yaş ($\beta=.18$, $t_{(320)}=3.19$, $p=.002$) ve cinsiyet ($\beta=-.12$, $t_{(320)}=-2.38$, $p=.018$) değişkenlerinin anlamlılıklarını sürdürdüğü görülmektedir. Bireysel kimlik ($\beta=.24$, $t_{(320)}=4.52$, $p=.000$) ve küresel kimlik ($\beta=.17$, $t_{(320)}=3.25$, $p=.000$) çevre yanlısı davranış pozitif yönde yordarken ulusal kimlik çevre yanlısı davranış yordamamaktadır ($\beta=.05$, $t_{(320)}=.90$, $p=.368$). Regresyon analizi sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5.
Regresyon Analizi

Analiz Adımları	Değişkenler	B (SH)	β	p	%95 GA	Kısmi r
Birinci Adım	Yaş	.01 (.16)	.17	.003	[.00, .01]	.15
	Cinsiyet	-.14 (.06)	-.14	.010	[-.25, -.03]	-.14
	Eğitim	.01 (.03)	.02	.767	[-.04, .06]	.02
	Algılanan sosyoekonomik statü	-.02 (.02)	-.08	.121	[-.05, .01]	-.07
İkinci Adım	Yaş	.01 (.00)	.18	.002	[.00, .01]	.16
	Cinsiyet	-.13 (.05)	-.12	.018	[-.23, -.02]	-.13
	Eğitim	-.00 (.03)	-.01	.905	[-.05, .05]	.00
	Algılanan sosyoekonomik statü	-.03 (.02)	-.09	.086	[-.05, .00]	-.08
	Ulusal kimlik	.04 (.04)	.05	.368	[-.04, .12]	.06
	Küresel kimlik	.13 (.04)	.17	.001	[.05, .20]	.20
	Bireysel kimlik	.20 (.04)	.24	.000	[.11, .28]	.26

Cinsiyet: 1 (kadın), 2 (erkek). **Eğitim:** 1 (ilkokul), 2 (ortaokul), 3 (lise), 4 (ön lisans), 5 (lisans), 6 (yüksek lisans), 7 (doktora)

2.Güvenirlilik Analizleri

Ulusal ve küresel kimlik ölçeklerinin güvenirliğinin sınanması amacıyla Cronbach alfa iç tutarlık katsayıları hesaplanmıştır. Analiz sonuçlarına göre ulusal kimlik ölçeğinin Cronbach alfa değeri .77, küresel kimlik ölçeğinin Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı ise .71 olarak bulunmuştur.

Tartışma

Bu çalışmada ulusal ve küresel kimlik ölçeklerinin yordama geçerliklerini test etmek amacıyla ulusal ve küresel kimlikler ile özdeşleşme düzeyinin çevre yanlısı davranışlarla ilişkileri incelenmiştir. Elde edilen bulgular yalnızca küresel kimliğin çevre yanlısı davranış anlamlı bir şekilde yordadığını göstermektedir.

Korelasyon analizi sonuçları ulusal kimliğin çevre yanlısı davranışlarla pozitif yönde ilişkili olduğunu göstermektedir. Ulusal kimlikle özdeşleşmenin, yaşanan ülkeye aidiyet ve bağlılık duygularını beraberinde getirdiği için çevre ve ülke kaynaklarını ve doğal kaynakları koruma ile ilişkili olduğu bilinmektedir (Clayton ve Kılınç, 2013). Mevcut çalışmada ulusal kimlikle özdeşleşme düzeyi arttıkça çevre yanlısı davranış puanlarının da arttığı görülmektedir. Bu bulgu, en azından bu örneklem için,

ulusal kimlikle özdeşleşme düzeyi yüksek olan kişilerin çevre yanlısı davranış sergilemeyi ulusun çıkarlarına uygun olarak algıladığı anlamına gelebilir. Bu durum, özellikle son yıllarda ulusal televizyon kanalları başta olmak üzere çeşitli yayın organlarında çevreyi korumanın, iklim değişikliğini durdurmanın önemine vurgunun artmasıyla ilişkili olabilir. Örneğin, Çevre ve Şehircilik Bakanlığının ismi 29 Ekim 2021'de Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı olarak değiştirilmiştir (31643 sayılı Resmî Gazete, 2021). Bunun gibi değişiklikler çevre ile ilişkili konuların dikkat çekiciliğini arttırmış ve haliyle çevre yanlısı davranış sergilemenin ulusal çıkarlara aykırı değil, tam tersi ulusal çıkarlara hizmet ettiği algısının yaygınlaşmasına yol açmış olabilir.

Benzer bir şekilde küresel kimlikle özdeşleşmenin sürdürülebilirliği destekleme, çevre yanlısı davranış sergileme ile pozitif yönde ilişkili olduğunu gösteren pek çok araştırma bulgusu bulunmaktadır (ör. Loy ve Reese, 2019). Mevcut çalışmada küresel kimliğin çevre yanlısı davranış puanlarını yordaması burada özetlenen çalışma bulguları ile tutarlıdır.

Korelasyon analizi sonuçlarına göre ulusal kimlik çevre yanlısı davranışlarla pozitif yönde ilişkiliyken, bireysel ve küresel kimliğin dahil edildiği regresyon modelinde ulusal kimliğin çevre yanlısı davranışları yordayıcı bir etkisi bulunmamaktadır. Ulusal kimlikle kıyaslandığında küresel kimlik çevre yanlısı davranış varyansını açıklanmasında pozitif yönde yordama gücüne sahiptir. Bu bulgu çevre yanlısı davranışta ulusal ve küresel kimliğe odaklanan ve daha önce özetlenen hem Aydın ve arkadaşlarının (2022) araştırması hem de Zeng ve arkadaşlarının (2022) yürüttükleri araştırmanın bulgusu ile tutarlıdır. Küresel kimlik, ulusal kimliğe kıyasla daha kapsayıcı olması, iç grup ve dış grup farklılaşması içermemesi (McFarland vd., 2012) bireysel ve ulusal çıkarlar yerine tüm insanların çıkarlarına odaklanma (Karlberg, 2008) ile ilişkili olması sebebiyle çevre yanlısı davranış ulusal kimlikten daha güçlü bir şekilde yordamış olabilir.

Yakın zamanda yürütülen bir meta analiz çalışmasında hem bireysel hem de sosyal kimliklerin çevre yanlısı davranışları yordayabileceği, ancak bireysel kimliklerin çevre yanlısı davranışın daha güçlü bir yordayıcısı olduğu rapor edilmiştir (Udall vd., 2021). Araştırmacılara göre sosyal kimliğin davranışı etkileyebilmesi için grubun varlığına ilişkin bir ipucuna ihtiyaç duyulmaktayken; bireysel kimlikte benzer bir ihtiyaç söz konusu değildir. Ayrıca aynı meta analiz çalışmasında (Udall vd., 2021) bireysel kimliklerin birey düzeyindeki çevre yanlısı davranış, sosyal kimliklerin ise grup düzeyindeki çevre yanlısı davranış daha güçlü bir şekilde yordadığı rapor edilmiştir. Mevcut çalışmada, katılımcıların çevre yanlısı davranış puanlarının hesaplanmasında kullanılan ölçeğin maddeleri yalnızca bireysel davranışa odaklanmaktadır. Ulusal ve küresel kimliğe kıyasla bireysel kimliğin yordama gücünün daha iyi olmasının bir diğer sebebi mevcut çalışmada yalnızca birey düzeyindeki çevre yanlısı davranışlara odaklanması ile ilişkili olabilir.

Sonuç ve Öneriler

Bireylerin ulusal ve küresel kimlikle özdeşleşme düzeylerini belirlemeyi amaçlayan bu iki ölçüm aracının psikometrik özelliklerini inceleyen bu iki çalışmanın bulgularına göre, her iki ölçeğin de ülkemizde kullanılmak üzere geçerli ve güvenilir değerlere sahip olduğu söylenilebilir. Bu iki ölçüm aracının, sosyal kimlik temelli yürütülecek çalışmalara katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Alanyazına katkılarının yanı sıra mevcut araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Hatırlanacağı gibi Aydın ve arkadaşları (2022) ulusal kimliğin vatanseverlik ve milliyetçilik üzerinden kavramsallaştırılabileceğini belirtmişlerdir. Vatanseverlik, vatandaşı olunan ülkeye yönelik olumlu duygular aracılığıyla ulusal kimliği oluştururken; milliyetçilik ise diğer ülkelere yönelik olumsuz duygular üzerinden ulusal kimliği oluşturmaktadır. Mevcut çalışmada ulusal kimliğe ilişkin böyle bir ayırım yapılmamıştır. Ancak söz konusu çalışmada vatanseverlik ve milliyetçiliğin çevre yanlısı davranışlar üzerinde tespit edilen farklı etkilerine ilişkin bulgu göz önünde bulundurulduğunda, gelecek çalışmalarda ulusal kimliğin farklı yapılarına odaklanması gerektiği düşünülmektedir. Özellikle mevcut çalışmada, bireysel ve küresel kimlik ile birlikte değerlendirildiğinde ulusal kimliğin çevre yanlısı davranışları yordamamasına ilişkin bulgunun, ulusal kimliğin çok boyutlu yapısı ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir.

Benzer bir durum küresel kimlik için de geçerlidir. Daha önce de belirtildiği gibi küresel kimlik, sosyal ikilemler karşısında tüm insanlığın yararını gözetme, farklılıklara saygı duyma gibi olumlu sosyal davranışların bir yordayıcısıdır (McFarland vd., 2012;). Bununla birlikte küreselleşmeye bağlı olarak küresel kimlikler Batı ve Amerikan kültürünün bir uzantısı olarak da değerlendirilmektedir (Arnett, 2002). Yerel kültürlerin ve yaşam biçimlerinin yok edilmesi ve git gide "Amerikanlaştırılması" kaygıları küreselleşmenin yıkıcı ve olumsuz etkilerine odaklanılmasına neden olmaktadır (Naftsad vd., 2009). Kimliğin etkilerine ilişkin beklenti ve duyguların katılımcıların tutum ve davranışları üzerinde etkili olabileceği düşünüldüğünde, gelecek çalışmalarda kimlik ile birlikte ilgili kimliğin katılımcılar için hangi anlama geldiğinin de incelenmesi önerilmektedir.

Çalışma kapsamında öğrenci örneklemini dışındaki katılımcılara da ulaşabilmek amacıyla çevrimiçi veri toplama yöntemine başvurulmuştur. Bu durum yalnızca internet erişimi olan katılımcıların çalışmaya dahil edilmesine neden olmuştur. Ayrıca her iki çalışmada da katılımcıların büyük çoğunluğu lise ve üniversite mezunu olarak eğitilmiş bir grubu temsil etmektedir. Elde edilen bulgular değerlendirilirken temsiliyet sınırlılığının göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bununla birlikte çalışmanın bir diğer sınırlılığı politik yönelim değişkeninin kontrol edilmemiş olmasıdır. Ülkemizde, çevre yanlısı davranış ile politik yönelim arasında ilişki olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır (ör. Karayeğen, 2015; Yücel, 2018). Özellikle ulusal kimlik ve küresel kimlik gibi politik yönelimle iç içe olan değişkenler söz konusu olduğunda, politik yönelimin etkisinin kontrol edilmemiş olması bu çalışma için bir sınırlılık oluşturmaktadır.

Bu araştırmada ilgili ölçeklerin geçerlik ve güvenilirliklerinin incelenmesinin yanı sıra sosyal kimlikler ile çevre yanlısı davranışlar arasındaki ilişkiye de odaklanılmıştır. Son yıllarda, çevre yanlısı davranışları sosyal kimlik perspektifinden ele alan çalışmaların sayısında bir artış görülmektedir (ör. Fielding ve Hornsey, 2016; Fritsche vd., 2018). Ancak hangi sosyal kimliklerin çevre yanlısı davranışı yordadığına yönelik henüz birbiriyle tutarlı açıklamalar yapılamamaktadır (Udall vd., 2021). Mevcut çalışma bireysel, ulusal ve küresel kimlikler kapsamında çevre yanlısı davranışa bir açıklama sunmaktadır. Gelecek çalışmalarda diğer sosyal kimliklere de odaklanılması, hangi sosyal kimliklerin çevre yanlısı davranışlarla ilişkili olduğu, hangi sosyal kimlik gruplarının hangi çevre yanlısı davranış normlarına sahip olduğunun araştırılması daha açıklayıcı sonuçlar ortaya koyabileceği düşünülmektedir.

Etik Komitesi Onayı: Bu çalışma için etik komite onayı Hacettepe Üniversitesi Etik Kurulundan alınmıştır (Sayı: E-35853172-900-00001888104).

Yazar Katkıları: Konsept – A.T, H.Y.G; Tasarım – A.T, H.Y.G; Denetim – A.T, H.Y.G; Kaynaklar – A.T, H.Y.G; Veri Toplama ve/veya İşleme – A.T, H.Y.G; Analiz ve/veya Yorum – A.T, H.Y.G; Literatür Taraması – A.T, H.Y.G; Yazma – A.T, H.Y.G; Eleştirel İnceleme – A.T, H.Y.G.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics approval was obtained from Hacettepe University Ethics Committee (No: E-35853172-900-00001888104).

Author Contributions: Concept - A.T, H.Y.G; Design - A.T, H.Y.G; Supervision - A.T, H.Y.G; Resources - A.T, H.Y.G; Data Collection and/or Processing - A.T, H.Y.G; Analysis and/or Interpretation - A.T, H.Y.G; Literature Search - A.T, H.Y.G; Writing Manuscript - A.T, H.Y.G; Critical Review - A.T, H.Y.G;

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Aydin, E., Bağcı, S. C., & Kelesoglu, I. (2022). Love for the globe but also the country matter for the environment: Links between nationalistic, patriotic, global identification and pro-environmentalism. *Journal of Environmental Psychology, 80*, 101755. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2021.101755>
- Barth, M., Jugert, P., Wutzler, M., & Fritsche, I. (2015). Absolute moral standards and global identity as independent predictors of collective action against global injustice. *European Journal of Social Psychology, 45*, 918-930. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2160>
- Billig, M. (1995). *Banal Nationalism*. London: Sage.
- Brewer, M. B., & Kramer, R. M. (1986). Choice behavior in social dilemmas: Effects of social identity, group size, and decision framing. *Journal of Personality and Social Psychology, 50*(3), 543. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.50.3.543>
- Cheek, J. M., & Tropp, L. R. (1995). *The aspects of Identity Questionnaire: History and bibliography* (2. Baskı). Wellesley College, MA.
- Cinnirella, M. (1997). Towards a European identity? Interactions between the national and European social identities manifested by university students in Britain and Italy. *British Journal of Social Psychology, 36*(1), 19-31. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.1997.tb01116.x>
- Clayton, S., & Kiliç, A. (2013). Proenvironmental concern and behavior in Turkey: The role of national and environmental identity. *PsyEcology, 4*(3), 311-330. <https://doi.org/10.1174/217119713807749850>
- Coşkun, H. (2004). Kimlik Ölçeğinin Bir Türk örnekleminde geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikoloji Yazıları, 7* (14), 49-

- 60.
- Der-Karabetian, A., & Balian, N. (1992). Ingroup, outgroup, and global-human identities of Turkish-Armenians. *The Journal of Social Psychology, 132*(4), 497-504.
- Der-Karabetian, A., & Ruiz, Y. (1997). Affective bicultural and global-human identity scales for Mexican-American adolescents. *Psychological Reports, 80*(3), 1027-1039. <https://doi.org/10.2466/pr0.1997.80.3.1027>
- Fielding, K. S., & Hornsey, M. J. (2016). A social identity analysis of climate change and environmental attitudes and behaviors: Insights and opportunities. *Frontiers in Psychology, 7*, 121. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00121>
- Fielding, K. S., McDonald, R., & Louis, W. R. (2008). Theory of Planned Behaviour, identity and intentions to engage in environmental activism. *Journal of Environmental Psychology, 28*, 318–326. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2008.03.003>
- Fritsche, I., Barth, M., Jugert, P., Masson, T., & Reese, G. (2018). A social identity model of pro-environmental action (SIMPEA). *Psychological Review, 125*, 245–269.
- Griethuijzen, R. A. L. F., Eijck, M. W., Haste, H., Brok, P. J., Skinner, N. C., Mansour, N., et al. (2014). Global patterns in students' views of science and interest in science. *Research in Science Education, 45*(4), 581–603.
- Huddy, L., & Khatib, N. (2007). American patriotism, national identity, and political involvement. *American Journal of Political Science, 51*(1), 63-77. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2007.00237.x>
- Hüsnü, Ş. (2006). *National Stereotypes, In-group identification, intergroup bias, social categorization and in- / out-group attitudes: the case of Cyprus* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Jackson, D. L. (2003). Revisiting sample size and the number of parameter estimates: Some support for the N:Q hypothesis. *Structural Equation Modeling, 10*, 128–141. <http://dx.doi.org/10.1207/S15328007SEM10016>
- Johnson, N., & Reimer, T. (2023). Using the social identity model of pro-environmental behavior to predict support for the adoption of solar panels. *Journal of Environmental Studies and Sciences, 13*(4), 587-601. <https://doi.org/10.1007/s13412-023-00850-9>
- Karayeğen, G. (2015). *Çevreci Tutum Ve Davranışlar: Sosyal Baskınlık Yönelimi, Yetkencilik Ve Ahlak Açısından Bir Değerlendirme*. [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Karlberg, M. (2008). Discourse, identity, and global citizenship. *Peace Review, 20*(3), 310-320.
- Kelman, H. C. (1997). Nationalism, patriotism, and national identity: Social psychological dimensions. D. Bar-Tal & Ervin Staub (Eds.), *Patriotism: In the levels of individuals and nations* (ss.165-189) Chicago: Nelson-Hall Publishers.
- Kıral Uçar, G. (2020). Değer yönelimleri ve çevre yanlısı davranışlar. *Social Sciences Review of the Faculty of Sciences & Letters University of Uludağ/Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21*(39). <https://doi.org/10.21550/sosbilder.654035>
- Ucar, G. K., Yalcin, M. G., Planalı, G. Ö., & Reese, G. (2023). Social identities, climate change denial, and efficacy beliefs as predictors of pro-environmental engagements. *Journal of Environmental Psychology, 91*, 102144. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2023.102144>
- Kıral Uçar, G., Baier, M., Müller, M., & Kals, E. (2021). Ecological belief in a just world: A cross-validation study in a Turkish sample. *Studies in Psychology, 41*(1), 143–166. <https://doi.org/10.26650/SP2020-0036>
- Loy, L. S., & Reese, G. (2019). Hype and hope? Mind-body practice predicts pro- environmental engagement through global identity. *Journal of Environmental Psychology, 66*, 101340. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2019.101340>.
- McFarland, S., Webb, M., & Brown, D. (2012). All humanity is my ingroup: A measure and studies of identification with all humanity. *Journal of Personality and Social Psychology, 103*(5), 830. <https://doi.org/10.1037/a0028724>.
- Milfont, T. L., Osborne, D., Yogeewaran, K., & Sibley, C. G. (2020). The role of national identity in collective pro-environmental action. *Journal of Environmental Psychology, 72*, 101522. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2020.101522>
- Montada, L., Kals, E., & Becker, R. (2007). Willingness for continued social commitment: A new concept in environmental research. *Environment and Behavior, 39*(3), 287-316. <https://doi.org/10.1177/0013916506290953>
- Morais, D. B., & Ogden, A. C. (2011). Initial development and validation of the global citizenship scale. *Journal of Studies in International Education, 15*(5), 445-466. <https://doi.org/10.1177/1028315310375308>
- Pettigrew, T. F. (1979). The ultimate attribution error: Extending Allport's cognitive analysis of prejudice. *Personality & Social Psychology Bulletin, 5*(4), 461–476.
- Reysen, S., & Katzarska-Miller, I. (2013). A model of global citizenship: Antecedents and outcomes. *International Journal of Psychology, 48*(5), 858-870. <https://doi.org/10.1080/00207594.2012.701749>
- Rotter, J. B. (1954). *Social learning and clinical psychology*. New York: Prentice-Hall.
- Steg, L., & Vlek, C. (2009). Encouraging pro-environmental behaviour: An integrative review and research agenda. *Journal of Environmental Psychology, 29*(3), 309- 317. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2008.10.004>
- Stoet, G. (2010). PsyToolkit - A software package for programming psychological experiments using Linux. *Behavior Research*

- Methods*, 42(4), 1096-1104. <https://doi.org/10.3758/BRM.42.4.1096>
- Şahin, İ. F., & Çermik, F. (2014). Küresel vatandaşlık ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: Güvenirlik ve geçerlik çalışması. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 19(31), 207-218. <https://doi.org/10.17295/dcd.30443>
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. S. Worchel, & W. G. Austin (Eds.), *The Social Psychology of Intergroup Relations* (ss. 33–47). Monterey, CA: Brooks Cole.
- Terry, D. J., and Hogg, M. A. (1996). Group Norms and the Attitude-Behavior Relationship: A Role for Group Identification. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22(8), 776–93.
- Terry, D. J., Hogg, M. A., and White, K. M.. (1999). The Theory of Planned Behavior: Self-Identity, Social Identity, and Group Norms. *British Journal of Social Psychology*, 38(3), 225–44.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., & Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. London, UK: Basil Blackwell.
- Udall, A. M., De Groot, J. I., De Jong, S. B., & Shankar, A. (2021). How I see me—a meta-analysis investigating the association between identities and pro-environmental behaviour. *Frontiers in Psychology*, 12, 582421. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.582421>
- Yücel, M. B. (2018). *Çevrecilik: Yetkecilik, Yükleme Karmaşıklığı Ve Sistemi Meşrulaştırma Açısından Bir Değerlendirme*. [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Zeng, K. J., Yu, I. Y., Tso, S. H., & Yang, M. X. (2022). Employees' geographic social identity and group pro-environmental behaviors: Cross-cultural evidence from 45 countries. *Business Strategy and the Environment*, 1–13. <https://doi.org/10.1002/bse.3341>

Selim Işık's Agony in Oğuz Atay's *Tutunamayanlar*

Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* Romanında Selim Işık'ın İzdırabı

Emre SAY

Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Karşılaştırmalı Edebiyat, İzmir, Türkiye

Dokuz Eylül University, Faculty of Letters,
Comparative Literature, İzmir, Türkiye
emre.say@deu.edu.tr

Abstract

This paper discusses the source and aspects of agony vexing Selim Işık the protagonist to a suicide at an early age in Oğuz Atay's *Tutunamayanlar*. In this respect, Selim Işık's Sartreianly defiant disposition is demonstrated by textual analysis. In the paper, an intertextual method of comparison is occasionally employed by dint of references to another remarkable miserable protagonist in Turkish Literature – namely Doktor Hikmet in Yakup Kadri Karaosmanoğlu's *Bir Sürgün*. Besides, throughout the article where available and applicable, references are made to some canonical works of Western Literature including Ibsen's tragedies, Kafka's *Metamorphosis*, and Shakespeare's *Hamlet* in order to further substantiate and accentuate the arguments made.

Keywords: Oğuz Atay, Selim Işık, Sartre, existence, rebel, suicide

Öz

Bu çalışma, Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanının ana karakteri olan Selim Işık'ın kendisini genç yaşta intihara sürükleyen ızdırabının kaynağını ve yönlerini irdelemektedir. Bu bağlamda, Selim Işık'ın Sartrevari meydan okuyan kişilik yapısı romandaki kimi alıntılar üzerinde durularak açıklanır. Çalışmada yer yer metinlerarası okumaya dayalı bir yöntem benimsenerek Türk Edebiyatı'nın bir diğer önemli, acıma duygusu uyandıran karakterlerinden Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Bir Sürgün* romanındaki Doktor Hikmet'e atıfta bulunulur. Bunun yanı sıra, sunulan görüşleri desteklemek ve vurgulamak için, ilişkilendirilebileceği noktalarda Ibsen'in trajedileri, Kafka'nın *Dönüşüm*'ü ve Shakespeare'in *Hamlet*'i gibi Batı Edebiyatı'nın kimi klasik eserlerine de gönderme yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Oğuz Atay, Selim Işık, Sartre, varoluş, isyankâr, intihar

Geliş Tarihi/Received 25.01.2024
Kabul Tarihi/Accepted 05.09.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 30.12.2024

Cite this article as: Say, E. (2024). Selim Işık's agony in Oğuz Atay's *Tutunamayanlar*. *Current Perspectives in Social Sciences*, 28(4), 472-476.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Introduction

This article aims to dissect the origin and dimensions of anguish afflicting Selim Işık, the pitiable protagonist of Oğuz Atay's *Tutunamayanlar*, with occasional comparisons drawn between Selim Işık and Doktor Hikmet in Yakup Kadri Karaosmanoğlu's *Bir Sürgün*. In *Tutunamayanlar* Selim Işık is stuck in a quandary of disparaging alienation accompanied by a sense of defeat and disillusionment which is evocative of the tormenting state Doktor Hikmet is engulfed in Karaosmanoğlu's *Bir Sürgün*. Nevertheless, whereas in Doktor Hikmet's case the main reason for his estrangement is more explicitly outlined as he is portrayed to be split and wedged fast between Ottoman socio-cultural framework which he longs to liberate himself from and maxims as well as manners featuring the European Civilization which he desires to internalize thoroughly despite his shortcomings at certain instances, in Selim's case the motive for his alienation is rather obscure to 'diagnose' plainly and elaborate on assuredly since the chief conflict perturbing him is not overtly explicated to the reader and thus retains its puzzling aura throughout the novel. Therefore, one may merely reflect on the presumably main motive for his sense of seclusion marked by a tangible notion of insufficiency or reluctance to get into communication with the society in which he feels imprisoned. Even Selim's close friends like Turgut Özben, Günseli, or Süleyman Kargı cannot infiltrate into his frame of mind thoroughly and sort out a convincing account of the 'essential' motive engendering his seclusion. At this point one may contend that Selim's agony – which is actually more intense than that of Doktor Hikmet since it is impervious to 'concrete' description – is a purely existential one. Namely, to reason, he is unable to cope with the nature and demands of his existence at both physical and spiritual levels. To be more precise; whereas Doktor Hikmet is discontented with the notion of being jammed between the East and the West, Selim is disgruntled over or rather tortured by having been born as a human being. He feels entrapped in his body as well as his physical environment. He feels being constantly strangled by all animate and inanimate objects surrounding him without the slightest glimmer of a redemptive prospect on the horizon. In this respect, some parallelism can be drawn between Selim and Hamlet who also hankers after the quintessence of life entangled in a rather pessimistic insight into human existence. Predictably, Selim defiantly rejects conforming to conventions and expectations imposed on him by the society as indicated in his refusal of marriage which can be deemed as one of the most crucial instruments assuming a key role in the consolidation and perpetuation of patriarchal order in a society. In this respect, it is not astounding at all that he feels betrayed by Turgut as he (Turgut) swerves from the path of dignified 'rebellion', acquiesces in a marriage, begets children, and thus submissively yields to the dull chain of procreation enabling the perpetuation of desolate human existence constantly floundering in a vicious cycle. In order to stave off the blows frequently levelled at him by aspects of his own physical existence and social environment, Selim devotes most of his spare time to cultivating himself by indulging in the affirmatively diverting habit of reading as a way of consolation and temporary relief from the sense of agony nagging at him. However, just as tuberculosis – at a physical level – is an incurably fatal disease sealing Doktor Hikmet's miserable 'annihilation', sense of agony incessantly nibbling at Selim is equally mortal at an existential level. Therefore, neither his intellectual interest in cultivating himself as an erudite being nor his apparent endeavour to formulate 'essential' attributes of his spiritual disease as exemplified in his attempt to summarize common characteristics of losers (*tutunamayanlar*) are able to save Selim from his portending ultimate destruction.

Selim The Rebel

It is obvious that Selim's existential agony springs from a pungent notion of captivation in his own body as well as physical environment. In this respect, as is the case for Ibsenian protagonists' distress as delineated in his several plays like *A Doll's House* and *Ghosts*, naturalistic aspect of Selim's anguish is undeniable. No matter how vehemently he strives to shun encroachments and restrictions of his physical environment through contemplation and self-cultivation, he has to give in that “(d)üşünceler göklere yükseliyor, fakat vücut toprağa bağlı” (Atay, 2010, p. 307). Naturalistic root of Selim's agony manifests itself most saliently in his accusatory contemplation on his mother's choice of marriage with his father and consequently giving birth to him as he unleashes his wish that he were never born:

Anneme arada bir çatarım: kalıtım nedeniyle. Mendel yasalarıyla hırpalarım onu. Daha akıllı, daha kabiliyetli, daha becerekli olsaydın, ya da beni doğurmasaydın, diye yüklenirim ona. Eksik yönlerini düşünseydin; bunların çocuğuna da geçeceğini düşünerek evlenmeseydin. Liseyi bitirdiğine göre, sana da Mendel yasalarından bahsetmişlerdir. Ayrıca, babamla bu kadar farklı bir temel yapıya sahip olduğun halde, neden onunla evlendin? İkiniz, aşırı çelişik uçlarda bulunan karakterlerinizin bana nasıl etki edeceğini, benim hücrelerimi nasıl bir çıkmaza sokacağını hiç düşünmediniz mi? (Atay, 2010, p. 645)

As articulated in the quotation above and discussed in the preceding paragraph, the main ground for Selim's existential agony can be phrased as his vexation about being born as a human being and accompanying sense of helplessness or reluctance to

come into terms with the 'mechanics' of acting as a human being as he plainly points out in the quotation below which can be reckoned as a brief manifesto summing up the basic motives for his foreboding suicide:

Saat dörde doğru uyandım. Sabah yaşadığım öldürücü saatleri düşündüm. Bu duruma nasıl geldim? Neden bana yaşamasını öğretmediler? Neden bana, bizden bu kadar gerisini sen bulup çıkaracaksın dedikleri zaman isyan etmedim? Hayata atılmak gibi bir çılgınlığı nasıl yaptım? İnsanların dünyasına atılmayı nasıl göze aldım? Ben insan değildim ki. Yaşamadığım bir hayatın içine nasıl atıldım? Beni nasıl gürültüye getirip de bu soğuk bakışlı mimar gibi insanların karşısına çıkardılar? Onlar da bilemezdi: görünüşümle insana benziyordum. Denemelerden geçmiştim. Onları aldatmayı başardım. Sonumu kendim hazırladım. Her an ne yapacağımı söyleyemezlerdi bana. Beni aldattılar; gene de suçluyum. İnsanların en verimli olduğu çağda tükendim. Her anı, ne yapmam gerektiğini düşünerek geçirdiğim için çabuk yoruldum. Bana müsaade. (Atay, 2010, p. 607)

Under the light of this quotation displaying Selim's defiant attitude through the assumption of which he abides by his initial ideal and does not condescend to compromise with the dull 'mechanics' of servile human existence condemned to thrashing about between birth and death relentlessly, one may justifiably interpret Selim's suicide as his ultimate rebellious objection to human existence which he laudably rejects conforming to at the expense of an early physical death at around the same age with Doktor Hikmet. Thus, unlike Turgut who degrades himself to be assimilated into an ordinary cog tacked onto the vicious wheel of human existence through marriage, Selim solemnly sticks to his initial objective featured by earnest non-conformity as he commits suicide: "Sahte olmaktansa yaşamamak iyidir Turgut" (Atay, 2010, p. 447). In this respect, one may further comment that Selim attains a kind of existential emancipation in Sartreian terms by assuming responsibility, acting on his own will staunchly without yielding to external influences and thereby flavouring his existence with an exceptional individual meaning which should be, as emphasized by Sartre, the essential objective of any human being who wants or rather is obliged to construct an existence for oneself out of 'original' nothingness. To put in a nutshell, to Sartre, free will is the sole instrument for the creation of a distinct individual existence:

Der Mensch . . . ist vielmehr zunächst "Nichts". Und er muss sich erst, gleichsam in beständiger Schöpfung aus dem Nichts, zu dem machen, was er ist. Er ist "zur Freiheit verurteilt." . . . Der Mensch ist frei. Hier liegt der Übergang zu der zweiten Aufgabe, die Sartres Philosophie . . . erfüllen sollte: "positives Handeln" zu ermöglichen. Der Mensch kann sich in der Welt "engagieren". Im Handeln kann er Werte setzen. "In dieser Welt, in der ich mich engagiere, scheuchen meine Handlungen Werte wie Rebhühner auf." Die Selbstverwirklichung des Menschen geschieht im freien Entwurf ("projet fondamental"). . . "Meine Freiheit allein ist die Begründung der Werte". (Störig, 1963, p. 529)

Initially human being . . . is simply "nothing". And, first of all, so to speak, she/he must mould herself/himself out of nothingness to what she/he is in a consistent manner. She/He is "condemned to freedom." . . . Human being is free. Here lies the transition to the second task Sartre's philosophy . . . must fulfill: to enable "affirmative action". Human being is able to "get involved oneself" with the world. Through her/his actions she/he can create her/his own values. "In this world with which I get involved my actions flush values like partridges." Self-fulfillment of human being occurs through free design ("projet fondamental"). . . . "My freedom is the sole rationale for values". (My Translation)

In an interview with Oğuz Atay on *Tutunamayanlar* in 1972, Atay indicates the Sartreian free will as a distinctive attribute in Selim's character as he praises Selim as "(h)erkesin 'tutunan' olmak istediği bir ülkede tutunamayanlığı seçen". An evident repercussion of Selim's existential agony manifests itself in vacillation, mingled with a poignant notion of confusion, as a peculiar character trait of Selim. The crystallization of indecision as a peculiar attribute of Selim's disposition is entrenched in the sense of alienation from the society pestering him and consequently his quest for the assumption of a stable meaningful identity which would help alleviate the intensity of his estrangement from his environment. In "*Ulysses ve Tutunamayanlar*'ın Karşılaştırmalı İncelemesi" Mümtaz Sarıççek acknowledges "aydın bireyin yabancılaşması ve tutunamaması", which finds a concise and touching expression in Franz Kafka's *Metamorphosis* in world literature, as a major concern of Atay's novel. Berna Moran also underlines individual's alienation as a primary concern communicated in the novel as observed by Barış Kılınç in "Yabancılaşmış Karakterler ve Politik Eleştiri: Yavuz Turgul Sinemasından *Muhsin Bey* Örneği": "Moran, . . . *Tutunamayanlar*'ın hem söyledikleri hem de söyleyiş biçimi açısından bir başkaldırı olduğunu; bu başkaldırının içeriğini ise burjuva düzeninin kurallarına, değer yargılarına, beğenisine ve yaşam biçimine ayak uyduramayan, topluma ya da başka bir deyişle kapitalist ahlak anlayışına yabancılaşmış yalnız insanların oluşturduğunu söylemektedir" (Kılınç, 2008, p. 228). Relatedly, Sarıççek observes that *Tutunamayanlar* can be treated as a text narrating the doleful collapse of the 20th century idealist individual's utopia who feels desperately alienated due to failure to catch up with the burgeoning demands of one's 'suffocating' physical environment: "Fiziki çevre ise, modern çağda insanı boğan bir labirente dönüşmüştür. Modernizmin yarattığı yeni kutsallar etrafında sürüleştirmiş insanın algılamaları da öncü postmodernist romanın aydın bireyini

ötekileştirmiştir. Artık aralarında derin bir uçurum vardır” (Sarıççek, 2009, p. 553). Just as Doktor Hikmet drifts across between the 'Eastern' and 'Western' banks of the life river to a yawning 'waterfall' as a metaphorical token of his abject end despite his vigorous striving to land safe and sound on the 'Western' shore which unfortunately proves to be futile, Selim occasionally fluctuates between contradictory behavioural attitudes. For instance; initially he means to dissuade his friend Metin from getting involved in a love affair with Zeliha and succeeds in his attempt. However, then Selim falls in love with Zeliha and makes advances to her to no avail. Eventually he breaks up with Zeliha. Another instance that can be asserted to illustrate Selim's sense of confusion and more significantly relentless quest for a satisfactory meaning that would probably cheer him up manifests itself in his rapidly shifting literary taste as distinctly viewed in his breeding admiration for Oscar Wilde over a period of time and then almost abruptly switching his interest and appreciation to Maxim Gorky. His innate existential captivation occasionally induces Selim to dash into opposing extreme ends of a scale. For instance; whereas he pays a visit to a brothel in his adolescence in a way to disappoint the reader expecting such an intellectually aspiring person not to trifle with the pursuit of bodily pleasure at the expense of incurring justifiably levelled allegations of misogyny, in his later ages Selim mostly seems to 'liberate' himself from an indulgence in the fulfillment of corporeal pleasure by leading an almost reclusive life immersed in intellectual pursuit as a way of sublimation to divert his life energy into a different direction to let out: “Yaşamaktan yorulmuş, diyordu. Bir gün birlikte adaya gitmiştik. Bana eski bir manastırı gösterdi. Üç yıl önce manastıra çekilmeyi düşünmüş” (Atay, 2010, p. 449). Accordingly, Selim does not abstain from poring over the major books of monotheism like the Bible and Qoran along with non-religious literary and philosophical works. Nevertheless, as indicated in the novel, Selim's intellectually transcendental aspiration to cultivate himself as a way of grappling with the impenetrable existential dead end he has been rushing towards since his birth cannot save him from committing suicide.

Selim's Politics

Selim's intellectual and behavioural oscillations as exemplified in the paragraph above can be argued to highlight Selim's identity crisis which corresponds to his failure to assume a stable ideological stance. Like Doktor Hikmet, Selim longs to tightly clutch at an unstaggering ideology or rather an insight into existence that would help spare him or at least alleviate the sense of bitter vexation stemming from his incapability of providing his existence with a satisfactory meaning. In this respect, Selim engages himself with reading and appreciation of a wide range of fictional and non-fictional texts. Nonetheless, he fails to embrace and abide by a particular ideology in his quest for a glimmer of hope conducive to existential redemption as he frequently switches from one to another. Just as Doktor Hikmet pines away in his initially enthusiastic attempt to assert himself as a true *Parisien*, Selim withers away in his contemplation to relieve the unendurable burden of being a human being by flavouring his existence with a soothing streak of meaning. Despite being basically an overwhelmingly existential issue, Selim's identity crisis can at least partly be accounted for as a sense of imprisonment among present, past, and distant past as implied by Atay at a socio-cultural level through his deliberate occasional linguistic shifts between the use of Modern Turkish, Ottoman Turkish, and Pre-Islamic Turkish in a manner to correspond to the three major stages of the Turkish State throughout history which can chronologically be enumerated as Pre-Islamic Turkish State, Islamic Turkish State, and Modern Secular Turkish State. Although at first glance it may seem far-fetched, Atay's employment of Turkish language's diverse forms as if to correspond to and accentuate the three major socio-political, cultural, and administrative phases of Turkish History can be reckoned as a subtle adumbration of Selim's relentless quest for a stable cultural identity as a representative of the 20th century Turkish intellectual who longs to wring oneself free out of the tight grip of this fundamental identity question. This unresolved identity issue, which remains dangling at the end of the narrative and from which Selim vigorously tries to extricate himself throughout the narrative, constitutes the quintessential ontological question raised in the novel.

Conclusion

To recapitulate, as meant to be illustrated in this article through a discussion of alienation theme in the accompaniment of an identity crisis as communicated via the depiction of Selim Işık as a pathetic protagonist winding up in a miserable end – i.e. to borrow a conventional phrase, death in the bloom of life – in his quest for an unstaggering meaning that would enable Selim Işık to cope with the sense of estrangement he is smitten with within the 'suffocating' socio-cultural framework he feels tormented by in Atay's *Tutunamayanlar*; Turkish intellectual's inexorable conflict with the conservative socio-cultural framework one feels besieged by as if to precipitate a fatal sense of spiritual vacuity has always been characterized by an initially eager quest for a reviving and reliable identity to abide by that would enable the individual to enjoy a Sartrean existential redemption while still alive through free will. Nonetheless, unfortunately, as clearly portrayed in the novel, the intellectual's quest for a 'salvational' solution to settle the identity crisis that would enable one to, if not efface but at least, cope with the disillusioning notion of alienation has crashed into a dead end and been shattered to pieces as Selim Işık has

failed to or rather, to express bluntly, preferred not to conform to the impositions exerted on him by condescending to strike a deal with the socio-cultural framework he is constrained by as an attestation of compromise that would be an abject acknowledgement of surrender on his part. In this respect, Selim's untimely death instinctively arousing pity can be considered a rebellious staging of the Sartrean emancipation at the expense of utter physical annihilation which is death. Relevantly, in Selim's case, Sartre's concise adage "Hell is other people" both literally and metaphorically communicated in his play *Huis Clos* manifests itself with a twist as Selim's uncompromising endeavours ending up in failure to decide on and affirm his sort of individual 'otherness' converts his own physical existence as well as social surroundings where he is engulfed by 'others' into a hell for him. Thus, through suicide, Selim desires to espouse a sort of vacuity in lieu of a hell perpetrated by the irreconcilable conflict between a failed individual otherness and the others.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

References

- Atay, O. (2010). *Tutunamayanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atay, O. (1972, 30 September). Personal Interview.
- Ibsen, H. (2008). *Four Major Plays*. Oxford: Oxford World's Classics.
- Kafka, F. (1996). *The Metamorphosis and Other Stories*. New York: Dover Publications.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2003). *Bir Sürgün*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kılınç, B. (2008). Yabancılaşmış Karakterler ve Politik Eleştiri: Yavuz Turgul Sinemasından *Muhsin Bey* Örneği. *Selçuk İletişim, July*, 220-235.
- Sarıççek, M. (2009). *Ulysses ve Tutunamayanlar*'ın Karşılaştırmalı İncelenmesi. *Turkish Studies 4*(Winter 2009), 529-560.
- Sartre, J.P. (2015). *Being and Nothingness*. London: Routledge.
- Sartre, J.P. (2000). *Huis Clos and Other Plays*. London: Penguin Modern Classics.
- Shakespeare, W. (1982). *Hamlet*. London: Arden Shakespeare.
- Störig, H. J. (1963). *Kleine Weltgeschichte der Philosophie*. München/Zürich: Knaur.

Yapay Zeka Destekli Chatbot Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyetine Etkisi

The Effect of Artificial Intelligence Supported Chatbot Service Quality on Customer Satisfaction

Esmâ ACAYIP

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, İşletme Bölümü, Aydın, Türkiye

Aydın Adnan Menderes University, Faculty of Nazilli İİBF, Aydın, Türkiye
eacayip@adu.edu.tr

Öz

Hizmet kalitesini geliştirmek için kullanılan yenilikçi bir uygulama olan yapay zeka (artificial intelligence-AI) destekli chatbot hizmetleri işletmeler için önemli bir araç haline gelmiştir. Bu çalışmanın amacı yapay zeka destekli chatbot hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetine etkisi incelenmiştir. Ayrıca modele algılanan zevk ve algılanan risk eklenerek çalışmaya özgün bir değer katılmıştır. 339 katılımcıya uygulanan anket çalışması sonucuna göre müşterilerin AI chatbot hizmet kalitesinde kişiselleştirilmiş öneri ve insan benzeri empatinin müşteri memnuniyeti üzerinde etkisi olurken, her zaman müsait, yanıtın doğruluğu, tutarlılık, her yerde bulunma, insani hizmet alternatiflerinin mevcudiyeti, kendi kendine öğrenme ve kullanım kolaylığı müşteri memnuniyeti üzerinde etkili değildir. Ayrıca müşteriler chatbot hizmetlerinde zevk algıladıklarında müşteri memnuniyeti olumlu yönde etkilenirken, risk algıladıklarında müşteri memnuniyeti olumsuz yönde etkilenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hizmet kalitesi, AI Chatbot Hizmet Kalitesi, Müşteri Memnuniyeti

Abstract

Artificial intelligence (AI) supported chatbot services, an innovative application used to improve service quality, have become an important tool for businesses. The aim of this study is to examine the effect of artificial intelligence-supported chatbot service quality on customer satisfaction. Additionally, a unique value was added to the study by adding perceived pleasure and perceived risk to the model. According to the results of the survey conducted on 339 participants, personalized recommendation and human-like empathy in customers' AI chatbot service quality have an impact on customer satisfaction, while always available, accuracy of response, consistency, ubiquity, availability of human service alternatives, self-learning and ease of use customer satisfaction. It is not effective on. In addition, when customers perceive pleasure in chatbot services, customer satisfaction is affected positively, and when customers perceive risk, it is negatively affected.

Keywords: Quality Service, AI Chatbot Quality, Customer Satisfaction

Geliş Tarihi/Received 16.02.2024
Kabul Tarihi/Accepted 27.09.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 30.12.2024

Cite this article as: Acayip, E. (2024). The effect of artificial intelligence supported chatbot service quality on customer satisfaction, *Current Perspectives in Social Sciences*, 28(4), 477-490.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

Bir kuruluşun başarısında farklılaştırılan ürün ve hizmetlerin geliştirilmesi ve bu gelişimin tüketici üzerinde sağladığı etkin değere bağlıdır. Bu durum tüketicilerin yüksek kaliteli ürün veya hizmete olan talebini dikkate alınmayı önemli kılar. Bununla birlikte, bir işletmenin karlılığını sağlamak söz konusu olduğunda hizmet kalitesi kritik öneme sahip olmaktadır (Ahmed vd., 2023). Hizmet kalitesi, kullanıcılar için arzu edilen farklı hizmet boyutlarını veya niteliklerini içermektedir. Bu boyutlar, doğrudan ölçülemeyen veya gözlemlenemeyen iş bağlamları ve bireyler arasında farklılık göstermektedir. Hizmet kalitesine, kopyalanmasının zor olduğu iddia edilen insan tutumları ve algıları tarafından karar verilmektedir (Zhou vd., 2021). Hizmet kalitesi, tüketicilerin değer değerlendirmelerinin önemli bir öncülüdür. Değer değerlendirmelerinin de müşteri memnuniyetini etkilediği ve davranışsal niyetleri motive ettiği ifade edilebilir (Imrie vd., 2002). Hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti ile doğru orantılı olan, müşteri istek ve ihtiyaçlarına hitap eden, sunulan hizmetin kalitesinin değerlendirilebilmesi, ölçülebilmesi, hatasız ve eksiksiz olması olarak ifade edilebilir. Hizmet işletmeleri ancak hizmet kalitesini ölçtüğü takdirde hizmet kalitesini geliştirebilir ve müşteri memnuniyetini sağlayabilir (Şahin ve Şen, 2017). Kaliteli hizmet sunumu gerçekleştiği takdirde, hizmetlerden müşteri memnuniyetini artacaktır (Gupta vd., 2022). Ayrıca zamanla ve dijital devrim nedeniyle toplum, endüstriyel yönelimden dijital yönelime eşi benzeri görülmemiş bir geçişle karşı karşıya kalmıştır. İnternetin demokratikleşmesiyle büyüyen yeni müşteri nesli, teknolojik gelişmelere daha yatkındır (Zouari ve Abdelhedi, 2021).

Günümüzde araştırma ve uygulamada en çok tartışılan teknoloji trendlerinden biri yapay zekadır. AI; bilgisayarların, insanlar için gerçekleştirmesi kolay ancak resmi olarak tanımlanması zor olan görevleri yürütmesine olanak tanımaktadır (Thiebes vd., 2021). AI, arabaların otomatikleştirilmesinden müşteri hizmetleri yanıtlarının sağlanmasına kadar birçok uygulamada yararlı olduğu kanıtlanmıştır (Overgoor vd., 2019). AI'daki gelişmeler ışığında, akademi, endüstri ve kamu sektörlerinde insan-chatbot ilişkilerine son zamanlarda ilgide bir artış yaşanmaktadır. Yapay zeka destekli chatbotlar, kişiselleştirilmiş etkileşimler ve sürekli hizmet sağlayarak müşterinin markalarla etkileşimini artırır ve müşterilerle ilişkiler kurar. Örneğin, chatbotlar tüketicilere çeşitli ürünler (örneğin, güneş gözlüğü, kot pantolon ve ayakkabılar) veya hizmetler (örneğin, otel odaları, otel spa'ları ve oda hizmetleri) hakkında gerçek zamanlı olarak canlı açıklamalar sunabilir ve tüketicilerin ürünler hakkındaki sorularını daha fazla yanıtlayabilir (Jin ve Joun, 2023). Dijital ortamda daha fazla vakit geçiren müşteriler işletmeleri dijital hizmetlere yönlendirmektedir. Chatbot, müşteri ihtiyaçlarını her zaman ve her yerde karşılamak için kişiselleştirilmiş hizmetin mevcut olmasını sağlayarak hizmet kalitesi boyutuna yeni bir destek katmanı sunmaktadır (Chung vd., 2020). Chatbotlar, en sık kullanılan insan-bilgisayar etkileşimi türlerinden birini temsil etmektedir. Müşterilere çevrimiçi kanallar aracılığıyla kısa mesaj ve web sohbeti yoluyla soru sorabilen ve yanıtlayabilen yapay zeka teknoloji ürünleridir (Eren, 2021). Yapay zeka teknolojisinin etkinleştirdiği bazı yapay zeka chatbotlarının bilgi edinme, hafıza ve hesaplama gibi belirli yetenekleri, insan çalışanların yeteneklerini aşmaktadır. Kuruluşlar yapay zeka destekli chatbotları daha kapsamlı ve derinlemesine kullandıkça, yönetim alanındaki bilim insanları giderek ön saflardaki yapay zeka chatbotlara odaklanmaktadır. Yapay zeka chatbotları 7/24 hizmet sağlar ve sorguları etkili bir şekilde yanıtlayarak kuruluşlar için maliyet tasarrufu sağlamaktadır (Chen vd., 2023).

Günümüzde yapay zeka destekli chatbotlar, hizmet çalışanlarıyla hiçbir insan etkileşimi gerektirmeyen temassız hizmetlerle müşteri deneyimini geliştirebilir. Hizmet odaklı ekonomide müşterilerin deneyimlediği robotların hizmet kalitesinin ampirik araştırmalara dayalı olarak incelenmesi kritik öneme sahiptir (Chiang vd., 2022). Mevcut hizmet kalitesi boyutlarına ilişkin literatür incelemesine göre, bunların belirli bir yapay zeka hizmet durumuna tam olarak uyması mümkün değildir (Chen vd., 2023). Müşterilere doğrudan hizmet veren yapay zeka destekli chatbotların hizmet kalitesinin araştırılması hem işletmeler hem de müşteriler için oldukça önem taşımaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada bu boşluğu doldurmak için yapay zeka destekli chatbotların müşteri memnuniyetine etkisi araştırılmıştır.

Kavramsal Çerçeve

AI-Chatbot Hizmet Kalitesi ve Müşteri Memnuniyeti

AI teknolojisiyle desteklenen, kullanıcılarla doğal dilde iletişim kuran bilgisayar programları olan chatbot'lar son yıllarda müşteri hizmetlerine dahil edildi ve şu anda çeşitli endüstrilerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Chatbotların kullanımı, insani hizmet personelinin iş yükünü önemli ölçüde hafifleterek işgücü maliyetlerini azaltırken şirketlerin genel operasyonel verimliliğini artırmaktadır (Li ve Wang, 2023). Chatbot hizmetlerinin yükselişi, daha rahat, hızlı, isteğe bağlı ve daha az baskıya sahip bir self-servis hizmete olan talebin artmasıyla doğru orantılı olabilir. Chatbot hizmetleri, konuşmayı kolaylaştırmak için insanlar ve makineler arasındaki hem metin tabanlı hem de sözlü etkileşimleri desteklemektedir (Li vd., 2021). Yapay zeka cihazlarının bir parçası olan chatbotlar, insan etkileşimlerini taklit eden sanal bir konuşma aracı olarak görev yapan doğal dil

işleme sistemleridir (Nadarzynski vd., 2019). AI-Chatbot, insan konuşmasını simüle etmek için doğal dil işlemeyi, makine öğrenimini ve derin öğrenmeyi kullanan ve bilgi alanlarındaki bilgilerden yararlanan bir bilgisayar programıdır. Öncelikle önceden tanımlanmış kurallara ve mantığa dayanan geleneksel sohbet robotlarının aksine, AI-Chatbot'lar karmaşık sorguları ve takip konuşmalarını yönetebilmektedir (Tam vd., 2023). AI ile desteklenen sohbet robotları, hem iş potansiyeli hem de müşteri tepkisi ile yeni teknolojiler olarak öne çıkmaktadır. Yapay zeka chatbotları, metin sohbetleri veya sesli komutlar yoluyla kullanıcılara sanal asistan olarak hizmet veren ve insan konuşmalarını simüle eden bilgisayar programlarıdır. Yapay zeka chatbotlarının çığır açan bir uygulaması olan Google Duplex, telefon üzerinden saç kesimi ve restoran rezervasyonları yapabilmektedir; bu sırada aramayı cevaplayan kişiler botlarla sohbet ettiklerini bilmeyebilirler (Luo vd., 2019). Şirketler, müşterilere pizza siparişi vermekten, otel rezervasyonları yapmaya yardımcı olmaktan, ön saflardaki çalışanların yardımı olmadan alışveriş önerileri sağlamaya kadar her konuda yardımcı olmak için yapay zeka sohbet robotlarını kullanmaktadır (Fotheringham ve Wiles, 2023). Özellikle, yapay zeka tabanlı sohbet robotlarının yaygın olarak benimsenmesi, öncelikle yapay zeka tabanlı sohbet robotlarının maliyet ve zaman tasarrufu fırsatları sağladığına dair kanıtlar nedeniyle, sohbet hizmetlerinin tüketici desteği için tercih edilen seçenek haline gelmesine bir yanıt olmuştur (Yu, 2021). Yapay zeka chatbot hizmeti yalnızca yeni bir hizmet sağlayıcı türü değil, aynı zamanda yenilikçi bir hizmet yöntemidir. AI-chatbot, arkasında gerçek insan müşteri hizmetleri bulunan geleneksel çevrimiçi sanal avatarlardan farklıdır. Yeni bir tür olarak yapay zeka sohbet robotu antropomorfiktir ancak bilgi depolama, bilgi işlem gücü ve öğrenme yeteneği gibi zekanın belirli yönlerinde insanları geride bırakır. Duygusal zeka gibi bazı yönlerden geçici olarak insanoğlundan daha aşağı konumdadır (Chen vd., 2022). AI-chatbot, işletmelere çeşitli benzersiz faydalar sağlayabilir. İlk olarak, müşteri hizmetlerini otomatikleştirir ve firma tarafından başlatılan iletişimlerini kolaylaştırır. Sohbet robotları, müşterilerle dostane bir şekilde sohbet edebilir çünkü olumsuz günleri yoktur ve insanlar gibi asla hayal kırıklığına uğramaz veya yorulmazlar. Buna ek olarak, çağrı merkezi işletmeleri için büyük hacimli müşteri iletişimlerini idare etmek üzere kolayca ölçeklenebilirler (Luo vd., 2019). İşletmeler rekabet avantajı elde edebilmesi için, pazar talepleri hakkında bilgi toplamak ve hizmet kalitesini artırmak amacıyla kuruluşlar arasında bilgi alışverişinde bulunmak için teknolojiyi kullanması gerekir. Araştırmacılar ve yöneticiler, müşteri memnuniyeti, artan kârlılık vb. gibi bariz nedenlerle işletmelerindeki hizmet kalitesi bileşenleri hakkındaki ayrıntıları öğrenmek için çabalarlar (Seth vd., 2005).

Hizmet kalitesi, bir işletmenin müşteri beklentilerini karşılayabilme yada beklentilerinin üzerinde bir hizmet verme yeteneğidir. Dolayısıyla müşteriler tarafından hizmet kalitesinin nasıl algılandığı büyük önem taşımaktadır (Savaş ve Kesmez, 2014). Hizmet kalitesi, müşterilerin beklentileri ile kuruluşun sunumu arasındaki boşluğu ifade eder. Müşteri hizmetleri, bir hizmeti kullanmadan önce müşteriler tarafından algılanır, ölçülür, beklentileriyle karşılaştırılır ve beklenen hizmetin sağlanması müşteri beklentilerini karşılar, hizmet kullanıcısı tatmin olur. Dolayısıyla hizmetler beklentileri aştığında müşteriler memnun olurken, müşteri beklentileri karşılanmadığında hizmet kalitesi sorgulanabilir (Alzaydi, 2023). Hizmet kalitesi uzun zamandır müşterilerin belirli bir hizmete yönelik beklentilerini karşılamada hayati bir unsur olarak kabul edilmektedir (Ahmed vd., 2023). SERVQUAL ölçeği, hizmet organizasyonu ortamlarında hizmet kalitesini ölçmek için popüler bir modeldir (Alzaydi, 2023).

Hizmet ve perakendecilik kuruluşlarında müşterilerin hizmet kalitesi algılarını değerlendirmek için geliştirilen SERVQUAL ölçeği (Parasuraman vd., 1988) tüketicilerin hizmet kalitesini değerlendirirken hizmet kalitesinin beş farklı bileşeni güvence, empati, güvenilirlik, yanıt verme ve somutluk ile kavramsal bir model önermiştir. Parasuraman vd., 2005 tarafından kavramsallaştırılan müşterilerin çevrimiçi alışveriş yaptığı Web siteleri tarafından sunulan hizmet kalitesini ölçen çok maddeli bir ölçeği (ES-QUAL); verimlilik, yerine getirme, sistem kullanılabilirliği ve gizlilik olmak üzere dört boyuttan oluşmaktadır. Web siteleri tarafından sağlanan kurtarma hizmetinin kalitesini ölçmeye yönelik yanıt verme, ücretlendirme ve iletişim olmak üzere üç boyuttan oluşan (E-Rec-SQUAL) ölçeği yalnızca sitelerle rutin olmayan karşılaşmaları olan müşteriler için dikkat çekicidir. E-TailQ ölçeği çevrimiçi alışveriş ortamlarında hizmet kalitesine odaklanmaktadır. E-posta kalitesinin ölçümü için (yerine getirme/güvenilirlik, web sitesi tasarımı, gizlilik/güvenlik ve müşteri hizmetleri) kalite ve memnuniyet, müşteri sadakati ve web sitesine yönelik tutumlarla ilgili müşteri yargılarını güçlü bir şekilde tahmin ettiği öne sürülmektedir (Wolfenbarger ve Gilly, 2003). Web sitesi arayüzüne odaklanan ölçeklerin ampirik olarak en temellendirilmiş olanı WebQual tüketicinin siteyi yeniden kullanmasını öngören bir Web sitesi kalitesi ölçütü geliştirmek ve doğrulanması sürecini sunmaktadır: göreve bilgi uyumu; özel iletişim; anlama kolaylığı; güven; görsel çekicilik; yanıt süresi; sezgisel işlemler; duygusal çekicilik; tutarlı imaj; yenilikçilik; çevrimiçi bütünlük; ve göreceli avantaj olarak 12 boyuttan oluşmaktadır (Loiacono vd., 2002). İnternet alışveriş sitesinin algılanan kalitesini ölçmek için SITEQUAL ölçeğinde estetik tasarım, kullanım kolaylığı, işlem hızı, kişisel ve finansal bilgilerin güvenliği olmak üzere dört boyut bulunmaktadır (Yoo ve Donthu, 2001). Her ne kadar örtüşebilseler de e-hizmet kalitesi, fiziksel ortamda hizmet kalitesinden önemli ölçüde farklı olabilir; E-hizmet kişilerarası temastan yoksundur ve müşteriler için daha büyük algılanan risk ve gizlilik sorunlarına neden olabilir. Bu nedenle hizmet

kalitesinden elde edilen bulgular e-hizmet kalitesi alanına kolayca aktarılamayabilir (Blut vd., 2015). Yapay zeka uygulamaları bağlamında, yapay zeka müşteri hizmetleri sohbet robotlarının web sitesi hizmetlerinden farklı teknolojiler kullandığı, bunların temel amacının simüle edilmiş insanlar biçiminde müşteri hizmetleri sağlamak olduğu öne sürülmektedir (Hsu ve Lin, 2023). Mevcut hizmet kalitesi boyutlarına ilişkin literatür incelemesine göre, bunların belirli bir yapay zeka hizmet durumuna tam olarak uyması mümkün değildir. Mevcut hizmet kalitesi boyutları, spesifik ve yapay zeka ile ilgili olmayan araştırma bağlamlarına dayalı olarak özetlenmektedir. Yapay zekanın insan benzeri, kendi kendine öğrenme ve doğal dil etkileşimi özellikleri gibi bir yapay zeka sohbet robotu hizmetinin özelliklerini temsil edemez. Kuşkusuz yapay zeka chatbot hizmet kalitesinin içeriğini keşfetmek gerekmektedir (Chen vd., 2023). Dolayısıyla literatürde yer alan hizmet kalitesi ölçekleri yapay zekaya dayalı sohbet robotlarının hizmet kalitesinin ölçümünde yetersiz kalacağı düşünüldüğünden Tablo 1'deki ölçekler ile birlikte algılanan zevk ve algılanan risk AI chatbot hizmet kalitesi ölçekleri olarak ele alınmıştır.

Tablo 1.

AI Chatbot hizmet kalitesi ölçeğinin boyutları (Chen vd., 2023)

Boyut	Tanımı
Her zaman müsait	Müşteriler AI Chatbot hizmetini istedikleri zaman alabilirler.
Her yerde bulunma	AI sohbet robotunun hizmetini kullanmak yer ve cihazla sınırlı değildir.
Tutarlılık	Yapay zeka sohbet robotunun sağladığı hizmet kalitesi istikrarlıdır.
Yanıtın doğruluğu	Yapay zeka sohbet robotları müşterilerin gereksinimlerine doğru şekilde yanıt verebilir
İnsani hizmet alternatiflerinin mevcudiyeti	Yapay zeka sohbet robotları kullanıldığında insan hizmetine kolayca ulaşılabilir
Kendi kendine öğrenme	Yapay zekalı bir hizmet robotu kendi kendine öğrenerek işlevleri sürekli olarak geliştirir.
Kullanım kolaylığı	AI sohbet robotlarının kullanımı kolaydır
Kişiselleştirilmiş öneri	Yapay zeka sohbet robotu müşteri tercihlerine göre öğeler önerir.
İnsan benzeri empati	Müşteriler, yapay zeka sohbet robotlarının kendilerini anlayabileceğini ve onlara dikkatle hizmet verebileceğini algılayabilir

Yapay zeka (AI) sohbet robotları, müşterilerin kuruluşlarla temasa geçtiği ilk nesnelere olabileceğinden, yapay zeka sohbet robotlarının algılanan kalitesi, müşterilerin kuruluş hakkındaki izlenimlerini önemli ölçüde etkiler. Araştırmalara göre, müşterilerin algıladıkları yüksek hizmet kalitesi müşteri memnuniyetine, bu da müşteri sadakatine yol açmaktadır (Chen vd., 2023). Mevcut chatbot kullanıcıları, chatbot hizmetinin başlangıçtaki kullanım beklentilerini karşıladığını tespit ederse hizmetten memnun kalacaklardır. Üstelik bir chatbot hizmetini kullandıktan bir süre sonra memnun kalırlarsa hizmeti kullanmaya devam etme eğilimleri de artmaktadır (Li vd., 2021). Artık müşteri memnuniyeti denince akla gelen ilk şey hizmet kalitesidir çünkü memnuniyet özellikle kuruluşun sağladığı hizmet kalitesi düzeyine duyarlıdır. Hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetinin temel belirleyicisi olduğu öne sürülmektedir (Zouari ve Abdelhedi, 2021). Günümüzde hizmet kalitesi, tüketici beklentileri ve hizmet sağlayıcıların sunduğu hizmet düzeyi ile ölçülmektedir. Hizmet kalitesi ölçüsü, yaygın olarak müşteri memnuniyetinin mükemmel bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Müşteri memnuniyeti genellikle tüketicilerin bir mal veya hizmetin kullanımından sonra hissettikleri olumlu duygu olarak tanımlanır (Ahmed vd., 2023). Müşteri memnuniyeti genellikle hizmet sağlayıcıyla olan ilişkinin bir sonucu olarak tüketicinin psikolojik veya duygusal durumuyla bağlantılıdır. Müşteri memnuniyetinin artırılması günümüzün yüksek rekabet ortamında önemli bir konudur (Kim ve Kim, 2020). E-hizmetlere yönelik sohbet robotları, kullanıcıları memnun etmek için tamamen yeni bir yol sunar çünkü bu tür programlar "kişisel asistandan akıllı sanal temsilciye ve refakatçiye kadar çeşitli rollere hizmet eder. Kesintisiz müşteri hizmeti

sağlamak ve yanıt verme süresini azaltmak için sanal araçlar kullanılabilir, bu da müşteri memnuniyetini artırmada önemli faktörlerdir. Chatbot memnuniyeti anlamak, yalnızca hizmet bağlamında chatbot'lara ilişkin büyüyen literatürü genişletmekle kalmaz, aynı zamanda pazarlamacıların ve programcıların chatbot sistemlerinin tasarımını ayarlamalarına da yardımcı olur (Ashfaq vd.,2020). Mevcut pazarlama literatüründe hizmet kalitesi ile müşteri memnuniyeti arasındaki ilişki doğrulanmıştır (Gupta vd., 2022). Chatbotlar bağlamında, chatbotlar insan etkileşimini taklit edecek şekilde yaratıldığından etkileşimle ilgili hizmet kalitesinin etkisinin araştırılması zorunludur. Bu nedenle, sohbet robotlarının genel hizmet kalitesini değerlendirirken etkileşimle ilgili değerlendirmeyi dahil etmek, yapay zeka destekli sohbet robotları aracılığıyla müşteri deneyimini iyileştirmeyi amaçlayan şirketler için çok önemlidir (Hsu ve Lin, 2023). Bu bilgiler ışığında aşağıdaki hipotezler önerilmektedir;

H1: Chatbot hizmet kalitesi ile müşteri memnuniyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H1a: Chatbot hizmet kalitesi boyutu her zaman müsait ile müşteri memnuniyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H1b: Chatbot hizmet kalitesi boyutu her yerde bulunma ile müşteri memnuniyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H1c: Chatbot hizmet kalitesi boyutu tutarlılık ile müşteri memnuniyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H1d: Chatbot hizmet kalitesi boyutu yanıtın doğruluğu ile müşteri memnuniyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H1e: Chatbot hizmet kalitesi boyutu insani hizmet alternatiflerinin mevcudiyeti ile müşteri memnuniyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H1f: Chatbot hizmet kalitesi boyutu kendi kendine öğrenme ile müşteri memnuniyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H1g: Chatbot hizmet kalitesi boyutu kullanım kolaylığı ile müşteri memnuniyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H1h: Chatbot hizmet kalitesi boyutu kişiselleştirilmiş öneri ile müşteri memnuniyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H1j: Chatbot hizmet kalitesi boyutu insan benzeri empati ile müşteri memnuniyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Bir sistemi kullanmaktan hoşlananlar ya da hoş bulanlar, onu kullanımında herhangi bir çaba harcamadan, tatmin sağladığı için kullanacaklardır (García vd., 2019). Algılanan zevk özellikle teknolojik ortamlarda müşteri memnuniyetinin önemli bir belirleyicisidir. Müşteriler bir chatbot ile etkileşime girdiğinde, eğlenceli ve hoş bir deneyim olumlu bir duyguya neden olabilir, bu da genel memnuniyete katkıda bulunacaktır. Bu nedenle, kullanıcıların bir chatbot kullanarak keyifli deneyimler yaşadıklarında kendilerini daha memnun hissetmelerini ve chatbotları kullanmaya devam etmeye istekli olmaları beklenmektedir (Ashfaq vd.,2020). Bu bilgiler doğrultusunda aşağıdaki hipotez önerilmektedir;

H2: Yapay zeka tabanlı bir chatbota ilişkin algılanan zevk, müşteri memnuniyetini olumlu yönde etkileyecektir.

Yapay zeka tabanlı chatbotların potansiyel faydalarına rağmen, şirketler bunları tüketici beklentilerini karşılamak için kullanmakta zorlanmakta ve bu da chatbot hizmetlerine uyumda bir düşüşe yol açabilmektedir. Sadece birkaç araştırmacının dikkate aldığı bir alan, halkın yeni teknolojileri kabul etmesinde kritik bir rol oynayan chatbotların kabulü açısından algılanan riskin etkisidir. Algılanan risk, müşterilerin mal veya hizmet satın alırken veya yapay zeka tabanlı chatbot ile etkileşime girerken belirsizlik veya olumsuz sonuç düzeyine ilişkin algısını ifade eder (Yu, 2021). Algılanan risk "tüketicilerin belirsizlik ve bir hizmet satın almanın olumsuz sonuçlarına ilişkin algıları" olarak tanımlamıştır. Ancak chatbotlar nispeten yeni bir teknoloji olduğundan müşteriler bunu kullanırken bazı riskler algılayabilir. Teknoloji ile ilgili çalışmalarda riskin rolünün araştırılması önem kazanmaktadır (Trivedi, 2019). Bu bilgiler ışığında aşağıdaki hipotez önerilmektedir;

H3: Yapay zeka tabanlı bir chatbota ilişkin algılanan risk düzeyi, müşteri memnuniyetini olumlu yönde etkileyecektir.

Literatürde yapay zeka destekli sohbet robotlarının hizmet kalitesine yönelik çalışmalar incelenmiştir.

Hsu ve Lin (2023) çalışmasında, kullanıcıların müşteri hizmetleri sohbet robotlarına olan memnuniyetini ve sadakatini tahmin etmek için sohbe dayalı yapay zeka kalitesini birleştirerek e-hizmet kalitesini uygulamıştır. Bulgular, yapay zeka sohbet robotu hizmet kurtarma kalitesinin ve yapay zeka sohbet robotu konuşma kalitesinin kullanıcı memnuniyetini önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir. Öte yandan, temel AI chatbot hizmet kalitesi ve memnuniyeti, chatbot kullanıcı sadakatini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu çalışma, e-hizmetin hem temel (temel hizmet ve hizmet kurtarma nitelikleri) hem de insana benzer (konuşma kalitesi) yönlerini birleştiren daha kapsamlı bir chatbot e-hizmet kalitesi önererek ve değerlendirerek araştırmacılara ve uygulayıcılara katkıda bulunmaktadır.

Chen vd. (2023) çalışmasında AI sohbet robotlarının hizmet kalitesinin, bir kuruluşa olan müşteri sadakatini etkileyip etkilemediğini ve nasıl etkilediğini araştırmaktadır. Hizmet kalitesi sadakatinin sıralı zincir modelini temel alan bu çalışma, ilk olarak yapay zeka sohbet robotu hizmet kalitesini dokuz özelliğe (*her zaman ulaşılabilirlik, her yerde bulunma, yanıtın doğruluğu, insan hizmeti alternatiflerinin mevcudiyeti, kendi kendine öğrenme, kullanım kolaylığı, kişiselleştirilmiş bir öneri, insan benzeri empati*) göre sınıflandırılmış ve ardından yapay zeka sohbet robotu hizmet kalitesinin müşteri bağlılığını nasıl etkilediğinin iç mekanizmasını keşfetmek için bir araştırma modeli geliştirmiştir. AI chatbot hizmet kalitesinin algılanan değer,

bilışsel güven, duygusal güven ve memnuniyet yoluyla müşteri sadakatini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.

Chen vd. (2022) çalışmasında 17 ülkedeki 55 küresel kuruluş ve 47 müşteriden alınan görüşmelerin kodlanmasıyla, yedi ikinci dereceden ve 18 birinci dereceden yapı dahil olmak üzere AICSQ'nun yeni çok düzeyli boyutları geliştirmiştir. Daha sonra geçerli ölçekleri oluşturmak için 10 adımlı ölçek geliştirme yöntemini izlemiştir. Nomolojik test sonucu, AICSQ'nun müşterilerin yapay zeka sohbet robotlarına ilişkin memnuniyetini, algılanan değerini ve sürekli kullanım niyetini olumlu yönde etkilediği sonucu elde edilmiştir.

Chung vd. (2022) çalışmasında lüks moda perakende markalarının, geleneksel yüz yüze etkileşimler yerine e-hizmetler aracılığıyla, özellikle de uygun, kişisel ve benzersiz müşteri yardımı sunan yeni bir dijital araç olan chatbot aracılığıyla kişiselleştirilmiş bakım sağlama özüne bağlı kalıp kalamayacaklarını analiz etmek için yapılmıştır. Çalışmada, müşteri verilerini kullanarak chatbot'u müşterilerin etkileşim, eğlence, trend, kişiselleştirme ve sorun çözme algılarına göre ölçek beş boyutlu bir modeli test etmiştir. Çalışma, chatbot e-hizmetinin etkileşimli ve ilgi çekici marka/müşteri hizmet karşılaşmaları sağladığını ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, lüks perakende markalarının e-hizmet temsilcilerinden duyulan müşteri memnuniyetinin, kaliteli iletişim algısına bağlı olduğunu göstermektedir.

Li vd. (2021) çalışmasında chatbot hizmetlerinin beş kalite boyutunu (anlaşılabilirlik, güvenilirlik, yanıt verme, güvence ve etkileşim) belirlemeyi ve bunların kullanıcı onayı ve kullanım devamlılığı üzerindeki etkisini araştırmıştır. Ayrıca chatbot kalite boyutları ile kullanım sonrası onay arasındaki ilişkilerde teknoloji kaygısının düzenleyici rolü incelenmiştir. Anlaşılabilirlik, güvenilirlik, güvence ve etkileşim, kullanım sonrası onay ile olumlu yönde ilişkilidir ve teknoloji kaygısı, dört sohbet robotu kalitesi boyutu ile onay arasındaki ilişkileri düzenlemektedir. Onaylama memnuniyetle olumlu bir şekilde ilişkilidir ve bu da kullanım devam etme niyetini etkilemektedir.

Eren (2021) çalışmasında algılanan performans, algılanan güven ve kurumsal itibar, chatbot kullanımında müşteri memnuniyetini önemli ölçüde etkilediği sonucunu elde etmiştir.

Yu (2021) çalışmasında Amerikalı tüketicilerin yapay zeka tabanlı chatbot hizmet temsilcilerine yönelik tutumlarını ve bu chatbotların algılanan riskinin chatbot kalitesi ile satın alma niyetleri veya bir şirkete olan sadakatleri arasındaki ilişki üzerinde bir etkisi olup olmadığını incelemek amacıyla yapılmıştır. 198 Amerikalı katılımcıdan oluşan bir örneklem kullanılarak, chatbot kalitesi ile satın alma niyeti ve sadakat arasındaki ilişki iki ayrı değişken olarak incelenmiş ve algılanan risk bu ilişkilerde moderatör değişken olarak kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçları, yapay zeka tabanlı chatbotların kalitesinin Amerikalı tüketicilerin satın alma niyetleri ve sadakatleri üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermiştir. Ancak, tahminlerin aksine, algılanan riskin bu ilişkide ılımlı bir değişken olmadığı görülmüştür.

Ashfaq vd. (2020) çalışmasında, kullanıcıların chatbot tabanlı müşteri hizmetlerine yönelik memnuniyetini ve devam etme niyetini belirleyen etkenleri araştırmayı amaçlamaktadır. Beklenti-doğrulama modeli (ECM), bilgi sistemi başarısı (ISS) modeli, TAM ve bir hizmet çalışanıyla etkileşim ihtiyacını (NFI-SE) birleştiren analitik bir çerçeve önerilmiştir. 370 gerçek chatbot kullanıcılarından toplanan verilerin analizi, bilgi kalitesinin (IQ) ve hizmet kalitesinin (SQ) tüketici memnuniyetini olumlu yönde etkilediğini ve algılanan eğlencenin (PE), algılanan kullanılabilirliğin (PU) ve algılanan kullanım kolaylığının (PEOU) olduğunu ortaya koyuyor devam niyetinin (CI) önemli yordayıcılarıdır. Bir çalışanla etkileşim ihtiyacı, PEOU ve PU'nun memnuniyet üzerindeki etkilerini yumuşatır. Bulgular ayrıca, chatbot e-hizmeti ile ilgili memnuniyetin, kullanıcıların chatbotlara yönelik CI'sının güçlü bir belirleyicisi ve yordayıcısı olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Nadarzynski vd. (2019) çalışmasında katılımcıların yapay zeka liderliğindeki sağlık sohbet robotlarıyla etkileşime girme istekliliğini keşfetmeyi amaçlamıştır. Araştırma sonucuna göre: 'sohbet robotlarının anlaşılması', 'yapay zeka tereddütü' ve 'sağlık sohbet robotlarına yönelik motivasyonlar'; doğruluk, siber güvenlik ve yapay zeka liderliğindeki hizmetlerin empati kuramama konusundaki endişeleri olmak üzere üç geniş tema belirlenmiştir.

Trivedi (2019) çalışmasında marka sevgisini daha da etkileyen üç kalite boyutunun müşteri deneyimi üzerindeki etkisini gözlemlemeyi amaçlamıştır. İkinci olarak, üç kalite boyutu ile müşteri deneyimi arasındaki ilişkinin algılanan risk tarafından yönetilip yönlendirilmediği gözlemlendi. Müşterilerin chatbot kullanma deneyiminin, banka markasına olan sevgi üzerinde önemli bir etkisi olduğu görülmüştür. Algılanan riskin üç kalite boyutu ile müşteri deneyimi arasındaki düzenleyici etkisi incelendiğinde, algılanan riskin üç kalite boyutunun müşteri deneyimi üzerindeki etkisini azalttığı yani ilişkiyi yumuşattığı gözlemlenmiştir.

Yöntem

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Türkiye’de yapay zeka destekli chatbotlardan hizmet alan müşteriler araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Örneklem büyüklüğünün bir araştırmada yeterli olabilmesi için en az 300 katılımcı olmasının önerilmesi (Yong ve Pearce, 2013), nedeniyle araştırmanın evrenini bu çalışmada Aydın ilini temsil eden 339 örneklem oluşturmaktadır.

Anket Soru Formunun Oluşturulması

Bu çalışmada anket soru formunun oluşturulmasında, AI chatbot hizmet kalitesi ölçeğini (Chen vd., 2023), algılanan zevk boyutunu (Ashfaq vd., 2020), algılanan risk boyutunu (Trivedi, 2019) memnuniyet boyutunu (Chen vd., 2023) çalışmasından yararlanılmıştır. Ayrıca anket soru formunda yer alan ifadelerle katılımcıların ne ölçüde katılıp, katılmadığını belirlemek için 5’li Likert ölçeği kullanılmıştır.

Araştırmanın Modeli

Araştırmada genel hizmet kalitesi ölçeklerinin yapay zeka destekli sohbet robotunun hizmet kalitesini ölçme de yetersiz kalacağı düşünüldüğünden AI Chatbot hizmet kalitesi ölçeği (her zaman müsait, her yerde bulunma, tutarlılık, yanıtın doğruluğu, insani hizmet, kendi kendine öğrenme, kullanım kolaylığı, kişiselleştirilmiş öneri, insan benzeri empati) kullanılmıştır. Algılanan zevkin müşteri ile chatbot etkileşiminde eğlenceli bir deneyim yaratacağı ve müşteri memnuniyetinin önemli bir belirleyicisi olarak görüldüğünden araştırma modeline dahil edilmiştir. Ayrıca özellikle yeni teknolojilerde risk algısının müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisinin önem kazandığı düşünüldüğü için algılanan risk de araştırma modeline dahil edilmiştir.

Bulgular ve Tartışma

Yapısal eşitlik modellemesi, yapılar ve göstergeler arasındaki birden fazla bağımsız ve bağımlı değişken arasındaki karmaşık ilişkileri tahmin etmeye, aynı anda modellemesine olanak sağlayan ve analiz etmeye yönelik çok değişkenli bir veri analizi yöntemidir (Hair vd., 2021). Yapısal eşitlik modelleme (YEM), birbiriyle ilişkili deneysel olmayan bir dizi veri üzerinde nedensel hipotezlerin değerlendirilmesine olanak tanıyan (Bentler ve Stein, 1992) sadece ölçülen değişkenleri analiz eden geleneksel tekniklerin aksine gizil ve gözlenen değişkenler arasındaki ilişkiler hakkındaki hipotezleri test etmeye yönelik kapsamlı bir istatistiksel yaklaşımdır (Suhr, 2006).

Doğrulamalı faktör analizi, özellikle ölçüm modelleriyle, yani gözlemlenen ölçümler veya göstergeler ile faktörlerin gizli değişkenleri arasındaki ilişkiyle ilgilenen bir YEM türüdür. Gizli değişken ölçüm modellerinin amacı, bir dizi gösterge arasındaki değişimi ve ortak değişimi açıklayan faktörlerin sayısını ve doğasını belirlemektir (Brown ve Moore, 2012). Modellerin parametreleri arasında gözlenen değişkenlerin faktör yükleri, varyansları, kovaryansları ve artık hata varyansları DFA kullanılarak tahmin edilmektedir. Tek boyutluluk, kabul edilebilir faktör yükleri için minimum gereksinimleri karşılayan faktörlerdeki her bir maddenin tanımlanmasına yönelik bir testtir. Böylece gizli yapıdaki maddeleri yükleyen en düşük faktör, 0,5’in üzerine çıkana kadar teker teker silinir. Daha sonra ölçüm modeli tek boyutluluk şartı sağlanana kadar tekrar test edilmelidir (Muhamad ve Azreen, 2016). Faktör analizinin uygulanabilmesi için örneklem büyüklüğünün yeterli olup olmadığını belirlemek için KMO testi kullanılmaktadır. KMO testi sonucu KMO değeri 1 rakamına doğru yaklaştıkça veri setinin mükemmellik derecesi artmaktadır (Sharma, 1996). Bu çalışmanın analiz sonuçlarına göre KMO değeri 0,925 olarak bulunmuştur. Dolayısıyla, çalışmada ele alınan örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu görülmektedir.

Tablo 2.**Kuramsal Model için Yapısal Eşitlik Modeli Analizi**

	İfadeler	Hata Varyansları	Yol katsayıları	T-değerleri	Cronbach Alfa
Her zaman müsait (HM)	Soru1	0.53	0.11	1.70	,916
	Soru2	0.70	0.45	9.88	
	Soru3	0.55	0.47	7.52	
	Soru4	0.37	0.40	8.63	
	Soru5	0.43	0.61	12.12	
	Soru6	0.38	0.49	9.76	
Her yerde bulunma (HB)	Soru7	0.58	0.78	10.26	,753
	Soru8	0.52	0.78	13.07	
	Soru9	0.45	0.78	13.24	
Tutarlılık (TU)	Soru10	0.52	0.72	12.14	,783
	Soru11	0.38	0.63	13.47	
	Soru12	0.39	0.69	15.71	
	Soru13	0.42	0.72	17.11	
	Soru14	0.82	0.22	2.16	
Yanıtın Doğruluğu (YD)	Soru15	0.59	0.84	18.98	,828
	Soru16	0.63	0.56	14.76	
	Soru17	0.49	0.60	16.81	
	Soru18	0.53	0.46	13.81	
	Soru19	0.49	0.52	16.03	
İnsani hizmet alternatiflerinin mevcudiyeti (IH)	Soru20	0.48	0.64	11.69	,736
	Soru21	0.71	0.95	16.13	
	Soru22	0.29	0.93	16.96	
Kendi kendine öğrenme (KM)	Soru23	0.39	0.82	17.71	,817
	Soru24	0.32	0.68	17.90	
	Soru25	0.62	0.45	14.31	

	Soru26	0.49	0.56	15.66	
Kullanım kolaylığı (KK)	Soru27	0.42	0.55	10.07	,758
	Soru28	0.78	0.11	2.30	
	Soru29	0.31	0.60	13.45	
	Soru30	0.22	0.71	17.40	
Kişiselleştirilmiş öneri (KO)	Soru31	0.42	0.58	17.70	,802
	Soru32	0.41	0.47	12.21	
	Soru33	0.32	0.65	14.62	
İnsan benzeri empati (IM)	Soru34	0.19	0.88	8.52	,708
	Soru35	0.24	0.62	13.84	
	Soru36	0.19	0.89	8.62	
Algılanan Zevk (AZ)	Soru37	0.29	0.69	8.25	,867
	Soru38	0.42	0.45	7.25	
	Soru39	0.44	0.45	7.06	
	Soru40	0.15	0.90	17.81	
	Soru41	0.13	0.89	16.48	
Algılanan Risk (AR)	Soru42	0.29	0.69	11.61	,751
	Soru43	0.31	0.68	18.69	
	Soru44	0.52	0.41	7.80	
Müşteri Memnuniyeti (MM)	Soru45	0.23	0.64	13.76	,860
	Soru46	0.45	0.46	10.29	
	Soru47	0.32	0.64	14.05	
	Soru48	0.23	0.71	13.19	
KMO	0,925				
Açıklanan Varyans	63,829				

Faktör yükleri, faktörler ile değişkenler arasındaki korelasyonlar olarak tanımlanır (Kline, 1994). Sosyal bilimlerde faktör yükleri 0.40 - 0.70 aralığında olması durumunda yaygın bir şekilde kabul edilmektedir (Osborne ve Costello, 2009). Dolayısıyla bu açıklamalar ışığında bu çalışmada faktör yükleri 0.40 ile 0.90 aralığındadır. Ayrıca 0.40 değerinin altında olan soru 1 (0.11), soru 14 (0.22), soru 28 (0.11) ifadeleri ölçekten çıkarılmıştır. İlgili yapının iyi ölçülmüş olduğunun göstergesi olan açıklanan varyansın (Büyüköztürk, 2002, s. 479), 0.50 değerinin üzerinde olması gerekmektedir (Fornell ve Larcker, 1981, s. 46). Bu

çalışmada açıklanan toplam varyans (%) 63,829'dur. Dolayısıyla ilgili yapı ile ilgili açıklanan varyans yeterli düzeydedir. Güvenilirlik, bir testteki tüm maddelerin aynı kavramı veya yapıyı ne ölçüde ölçtüğünü ve dolayısıyla testteki maddelerin birbiriyle olan ilişkisiyle bağlantılı olduğunu ifade eder. Bu çalışma için, Cronbach alfa yöntemi kullanılmıştır. Test madde sayısı, madde birbiriyle ilişkisi ve boyutluluk alfa değerini etkilemektedir. Alfa'nın kabul edilebilir değerleri hakkında 0,70 ile 0,95 arasında değişen farklı raporlar bulunmaktadır (Tavakol ve Dennick, 2011). Bu çalışmadaki tüm boyutlar güvenilirlik analizi sonuçlarına göre kabul edilebilir değerde oldukları görülmektedir.

YEM tekniğinin uygulanabilmesi için, tahmin edilecek olan modelin spesifikasyonu ile başlanması gerekmektedir. YEM'de varsayılan modelin parametrelerinin tahmin edilmesi ile birlikte, uyum iyiliğinin değerlendirilmesi birincil hedeflerdir. Mutlak uyum indeksleri, modelin örnek verilere ne kadar uyduğunu belirlemektedir (Hu ve Bentler, 1999, s. 2).

Tablo 3.

Araştırma Modelinin Uyum İndeksleri ve Yapısal Modeli

Uyum Ölçüsü	Karar kriterleri	Araştırma Sonucu
χ^2/sd	$1 < \chi^2 < 5$	2390.77 /980= 2,44
RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation)	$0.05 \leq RMSEA \leq 0,08$	0.062
GFI (Goodness of Fit Index)	$GFI \geq 0.95$	0,77
AGFI (Adjusted Goodness of Fit Index)	$AGFI \geq 0,95$	0,74
NFI (Normed Fit Index)	$NFI \geq 0,97$	0,98
NNFI (Non-Normed Fit Index)	$NNFI \geq 0,97$	0,97
CFI (Comparative Fit Index)	$CFI \geq 0,97$	0,98
RMR (Root Mean Square Residual)	$RMR \leq 0.05$	0,096
SRMR (Standardized RMR)	$0.05 < SRMR \leq 0.10$	0,063

Tablo 3 incelendiğinde ilgili verilerle modelin doğrulandığı görülmektedir ($\chi^2/sd = 2.44$; $RMSEA = 0.062$; $NFI = 0.98$; $NNFI = 0.97$; $CFI = 0.98$; $RMR = 0.096$; $SRMR = 0.063$). GFI ve AGFI değerleri beklenen değerlerin altında çıktığı görülmüş ve desteklenmemiştir. GFI ve AGFI indeks değerleri örneklem genişliğinden etkilenmesi durumu söz konusu olduğu için bu iki indeksin literatürde model uyumunda kullanılmaması önerilmektedir (Durukal vd., 2019).

Tablo 4.

Araştırma Modelinin Sonuçları

Hipotez	Nedensel Yol	Yol katsayısı	R ²	T -değerleri
H1	AI hizmet kalitesi (AI) ► Müşteri memnuniyeti (MM)	0,95	0.90	12,09
H1a	Her zaman müsait (HM) ► Müşteri memnuniyeti (PU)	- 0.96	0.032	- 14.70
H1b	Her yerde bulunma (HB) ► Müşteri memnuniyeti (MM)	- 0.98	0.033	- 8,02
H1c	Tutarlılık (TU) ► Müşteri memnuniyeti (MM)	- 0.81	0.026	-10,38
H1d	Yanıtın doğruluğu (YD) ► Müşteri memnuniyeti (MM)	- 0.34	0.011	- 5,88
H1e	İnsani hizmet (IH)► Müşteri memnuniyeti (MM)	- 0.36	0.013	- 3,47
H1f	Kendi kendine öğrenme (KM) ► Müşteri memnuniyeti (MM)	- 0.53	0.028	- 7,67
H1g	Kullanım kolaylığı (KK) ► Müşteri memnuniyeti (MM)	- 0.67	0.044	- 11,80
H1h	Kişiselleştirilmiş öneri ► Müşteri memnuniyeti (MM)	0.84	0.71	15,25
H1j	İnsan benzeri empati ► Müşteri memnuniyeti (MM)	0.77	0.59	13,58
H2	Algılanan zevk (AZ) ► Müşteri memnuniyeti (MM)	0.69	0.47	10,75
H3	Algılanan risk (AR) ► Müşteri memnuniyeti (MM)	- 0.54	0.029	- 8,63

Tablo 4'te

gösterildiği gibi yapısal modelin YEM analizinin sonuçlarına; AI hizmet kalitesi ve algılanan zevk müşteri memnuniyeti üzerinde önemli derece etki göstermiştir ($\beta = 0.90, p < .01$; $\beta = 0.47, p < .01$). Bu sonuçlar H₁ ve H₂ hipotezlerini desteklemektedir. AI hizmet kalitesi müşteri memnuniyeti üzerinde en fazla etkiye sahiptir ve ($R^2 = 0,90$) %90 oranında açıklamaktadır. Algılanan zevk müşteri memnuniyetini ($R^2 = 0,47$) % 47 oranında açıklamaktadır. Buna ek olarak, AI hizmet kalitesini temsil eden kişiselleştirilmiş öneri ve insan benzeri empati müşteri memnuniyetini önemli düzeyde etkilemekte ($\beta = 0.84, p < .01$; $\beta = 0.77, p < .01$) ve müşteri memnuniyetini kişiselleştirilmiş öneri ($R^2 = 0,71$) %71'ini, insan benzeri empati ($R^2 = 0,59$) %59'unu açıklamaktadır. Dolayısıyla H_{1h} ve H_{1j} hipotezleri desteklenirken, H_{1a}, H_{1b}, H_{1c}, H_{1d}, H_{1e}, H_{1f}, H_{1g} desteklenmemektedir. Algılanan risk faktörü ($\beta = 0.029, p > .01$) değeri nedeniyle H₃ hipotezi reddedilmiştir.

Sonuç

Teknolojinin inanılmaz değişimi ve müşterilerin de bu hıza sağladığı uyumla giderek dijitalleşmesi işletmeleri dijital ortamlarda yenilik yapmaya zorlamaktadır. Teknolojik yeniliklerden biri olan yapay zeka teknolojileri, beraberindeki getirdiği önemli gelişmelerle her an işletmeleri yeni uygulamaları bünyesine adapte etmeye yönlendiriyor. Yapay zekaya dayalı chatbot'lar aracılığıyla işletmeler müşteri katılımına olanak sağlayan, müşteri taleplerine anında, hızlı şekilde yanıt veren ve müşteri memnuniyeti üzerinde önemli etki yaratan yenilikçi bir hizmet sunmaktadır. Dolayısıyla yapay zekaya dayalı chatbot'ların hizmet kalitesinin artırılması ve algılanan riskin düşürülmesi müşteri memnuniyeti üzerinde önemli etkiye sahip olmaktadır.

Müşteriler chatbot hizmetlerinin kalitesinden etkilenmektedir. Chatbot hizmet kalitesi ne kadar başarılı olursa müşteri memnuniyeti sağlanacaktır. AI chatbot hizmet kalitesinde kişiselleştirilmiş öneri sağlamak müşteri memnuniyetinin etkilemektedir. Dolayısıyla müşteriler standart cevaplar yerine kişiye özel hizmetlerden etkilenmektedir. Ayrıca AI chatbot hizmetlerinde insan benzeri empati yapmak da müşteri memnuniyetini etkilemektedir. Dolayısıyla chatbot hizmet kalitesi oluştururken müşterilerin chatbotlar tarafından gerçekten anlaşılacağını düşünecekleri ve onlara hizmetin dikkatli verildiğini algılayacak şekilde olmalıdır.

Müşteriler chatbot hizmetleri aldıklarında keyifli deneyim yaşadıklarında memnuniyetlerini etkilemektedir. Chatbot hizmetleri aldıkları sırada bu hizmeti eğlenceli hale getirmek müşterileri etkilemekte ve müşteri memnuniyeti sağlamaktadır. Dolayısıyla chatbot hizmetleri oluşturulurken müşteri deneyiminin önemine yer verecek şekilde hoş ve keyifli algılayacakları şekilde olmalıdır.

Müşteriler chatbot hizmetleri aldıklarında bu hizmetten risk algıladıklarında memnuniyetlerini etkilemektedir. Chatbot hizmetleri aldıkları sırada müşterilerin herhangi bir risk algılamamaları gerekmektedir. Aksi takdirde algıladıkları risk müşteri memnuniyetsizliğine yol açmaktadır. Dolayısıyla chatbot hizmetleri oluşturulurken müşterilerde belirsizlik algısı yaratmayacak, olumsuz algı yaratmayacak, daha net, anlaşılır ve olumlu bir imaj yaratacak şekilde olmalıdır.

AI chatbot hizmet kalitesi ile ilgili yapılabilecek gelecek araştırmalarda ise algılanan karmaşıklık, sosyal etki ve göreceli avantaj gibi değişkenlerin AI chatbot hizmet kalitesi ile birlikte değerlendirilmesi önerilmektedir. Ayrıca AI chatbot hizmet kalitesinin yeniden satın alma niyeti, müşteri güveni, müşteri katılımı ve müşteri sadakati gibi değişkenlere etkisi incelenebilir.

Etik Komitesi Onayı: Bu çalışma için etik komite onayı Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Etik Kurulundan alınmıştır (Sayı:09/47 Tarih:01/12/2023).

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics approval was obtained from Aydın Adnan Menderes University. (Number:09/47 Date: 01/12/2023).

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

Ahmed, S., Al Asheq, A., Ahmed, E., Chowdhury, U. Y., Sufi, T., & Mostofa, M. G. (2023). The intricate relationships of consumers' loyalty and their perceptions of service quality, price and satisfaction in restaurant service. *The TQM Journal*, 35(2), 519-539.

Alzaydi, Z. (2023). Examining the mediating effect of multi-channel integration quality in the relationship with service quality, customer satisfaction and customer loyalty in the Saudi banking sector. *Management & Sustainability: An Arab Review*.

Ashfaq, M., Yun, J., Yu, S., & Loureiro, S. M. C. (2020). I, Chatbot: Modeling the determinants of users' satisfaction and continuance intention of AI-powered service agents. *Telematics and Informatics*, 54, 101473.

Bentler, P. M., & Stein, J. A. (1992). Structural equation models in medical research. *Statistical methods in medical research*, 1(2), 159-181.

Blut, M., Chowdhry, N., Mittal, V., & Brock, C. (2015). E-service quality: A meta-analytic review. *Journal of retailing*, 91(4), 679-700.

Brown, T. A., & Moore, M. T. (2012). Confirmatory factor analysis. *Handbook of structural equation modeling*, 361, 379.

Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanım. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 32, 470-483.

- Chen, Q., Gong, Y., Lu, Y., & Tang, J. (2022). Classifying and measuring the service quality of AI chatbot in frontline service. *Journal of Business Research*, *145*, 552-568.
- Chen, Q., Lu, Y., Gong, Y., & Xiong, J. (2023). Can AI chatbots help retain customers? Impact of AI service quality on customer loyalty. *Internet Research*, *33*(6), 2205-2243.
- Chiang, A. H., Trimi, S., & Lo, Y. J. (2022). Emotion and service quality of anthropomorphic robots. *Technological Forecasting and Social Change*, *177*, 121550.
- Chung, M., Ko, E., Joung, H., & Kim, S. J. (2020). Chatbot e-service and customer satisfaction regarding luxury brands. *Journal of Business Research*, *117*, 587-595.
- Durukal, E., Okursoy, A. & Armağan, E. (2019). An Analysis of the Effect of Electronic Customer Management Applied in Airline Company on e-Loyalty by Structural Equation Modeling. *Journal of Current Researches on Business and Economics*, *9* (1), 61-84.
- García, M. V., López, M. F. B., & Castillo, M. Á. S. (2019). Determinants of the acceptance of mobile learning as an element of human capital training in organisations. *Technological Forecasting and Social Change*, *149*, 119783.
- Gupta, A., Singh, R. K., Mathiyazhagan, K., Suri, P. K., & Dwivedi, Y. K. (2023). Exploring relationships between service quality dimensions and customers satisfaction: empirical study in context to Indian logistics service providers. *The international Journal of logistics management*, *34*(6), 1858-1889.
- Jin, S. V., & Youn, S. (2023). Social presence and imagery processing as predictors of chatbot continuance intention in human-AI-interaction. *International Journal of Human-Computer Interaction*, *39*(9), 1874-1886.
- Eren, B. A. (2021). Determinants of customer satisfaction in chatbot use: evidence from a banking application in Turkey. *International Journal of Bank Marketing*, *39*(2), 294-311.
- Fornell, C., ve Larcker, D. (1981). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, *18*(1), 39-50.
- Fotheringham, D., & Wiles, M. A. (2023). The effect of implementing chatbot customer service on stock returns: an event study analysis. *Journal of the Academy of Marketing Science*, *51*(4), 802-822.
- Hair Jr, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., Sarstedt, M., Danks, N. P., Ray, S., ... & Ray, S. (2021). An introduction to structural equation modeling. Partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) using R: a workbook, 1-29.
- Hsu, C. L., & Lin, J. C. C. (2023). Understanding the user satisfaction and loyalty of customer service chatbots. *Journal of Retailing and Consumer Services*, *71*, 103211.
- Hu, L. & Bentler, P., M. (1999) Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives, *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, *6*(1), 1-55.
- Imrie, B. C., Cadogan, J. W., & McNaughton, R. (2002). The service quality construct on a global stage. *Managing Service Quality: An International Journal*, *12*(1), 10-18.
- Kline, P. (1994). *An Easy Guide To Factor Analysis*. Routledge.
- Muhamad Safiih, L., & Azreen, N. (2016). Confirmatory Factor Analysis Approach. *Malaysian Journal of Mathematical Sciences* *10*(S) March: 41- 51.
- Nadarzynski, T., Miles, O., Cowie, A., & Ridge, D. (2019). Acceptability of artificial intelligence (AI)-led chatbot services in healthcare: A mixed-methods study. *Digital health*, *5*, 2055207619871808.
- Kim, J. H., & Kim, M. (2020). Conceptualization and assessment of E-service quality for luxury brands. *The Service Industries Journal*, *40*(5-6), 436-470.
- Li, M., & Wang, R. (2023). Chatbots in e-commerce: The effect of chatbot language style on customers' continuance usage intention and attitude toward brand. *Journal of Retailing and Consumer Services*, *71*, 103209.
- Li, L., Lee, K. Y., Emokpae, E., & Yang, S. B. (2021). What makes you continuously use chatbot services? Evidence from Chinese online travel agencies. *Electronic Markets*, 1-25.
- Loiacono, E. T., Watson, R. T., & Goodhue, D. L. (2002). WebQual: A measure of website quality. *Marketing theory and applications*, *13*(3), 432-438.
- Luo, X., Tong, S., Fang, Z., & Qu, Z. (2019). Frontiers: Machines vs. humans: The impact of artificial intelligence chatbot disclosure on customer purchases. *Marketing Science*, *38*(6), 937-947.
- Osborne, J.W., & Costello, A.B.:(2009). Best practices in exploratory factor analysis: Four recommendations for getting the most from your analysis". *Pan-Pacific Management Review*, *12* (2), 131-146.
- Overgoor, G., Chica, M., Rand, W., & Weishampel, A. (2019). Letting the computers take over: Using AI to solve marketing problems. *California Management Review*, *61*(4), 156-185.
- Parasuraman, A. B. L. L., Zeithaml, V. A., & Berry, L. (1988). SERVQUAL: A multiple-item scale for measuring consumer

- perceptions of service quality. *1988*, *64*(1), 12-40.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V.A. & Malhotra, A. (2005), ES-QUAL: a multiple-item scale for assessing electronic service quality, *Journal of Service Research*, *7*(3), pp. 213-233.
- Savaş, H., & Kesmez, A. G. (2014). Hizmet Kalitesinin Servqual Modeli İle Ölçülmesi: Aile Sağlığı Merkezleri Üzerine Bir Araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), 1-13.
- Seth, N., Deshmukh, S. G., & Vrat, P. (2005). Service quality models: a review. *International journal of quality & reliability management*, *22*(9), 913-949.
- Sharma, S.C. (1996), *Applied Multivariate Techniques*. John Wiley and Sons.
- Suhr, D. (2006). The basics of structural equation modeling. *Presented: Irvine, CA, SAS User Group of the Western Region of the United States (WUSS)*.
- Şahin, A., & Şen, S. (2017). Hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerine etkisi. *Journal of International Social Research*, *10*(52), 1175-1184.
- Tavakol, M., & Dennick, R. (2011). Making sense of Cronbach's alpha. *International Journal of Medical Education*, *2*, 53.
- Thiebes, S., Lins, S., & Sunyaev, A. (2021). Trustworthy artificial intelligence. *Electronic Markets*, *31*, 447-464.
- Wolfenbarger, M. and Gilly, M.C. (2003), eTailQ: dimensionalizing, measuring and predicting etail quality, *Journal of Retailing*, *79*(3), 183-198.
- Tam, W., Huynh, T., Tang, A., Luong, S., Khatri, Y., & Zhou, W. (2023). Nursing education in the age of artificial intelligence powered Chatbots (AI-Chatbots): Are we ready yet?. *Nurse Education Today*, *129*, 105917.
- Trivedi, J. (2019). Examining the customer experience of using banking chatbots and its impact on brand love: The moderating role of perceived risk. *Journal of internet Commerce*, *18*(1), 91-111.
- Yong, A. G., & Pearce, S. (2013). A beginner's guide to factor analysis: Focusing on exploratory factor analysis. *Tutorials in quantitative methods for psychology*, *9*(2), 79-94.
- Yoo, B., & Donthu, N. (2001). Developing a scale to measure the perceived quality of an Internet shopping site (SITEQUAL). *Quarterly journal of electronic commerce*, *2*(1), 31-45.
- Yu, J. (2021). The moderating role of perceived risk between AI chatbots, purchase intentions and customer loyalty in customer service.
- Zhou, Q., Lim, F. J., Yu, H., Xu, G., Ren, X., Liu, D., ... & Xu, H. (2021). A study on factors affecting service quality and loyalty intention in mobile banking. *Journal of Retailing and Consumer Services*, *60*, 102424.
- Zouari, G., & Abdelhedi, M. (2021). Customer satisfaction in the digital era: evidence from Islamic banking. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, *10*(1), 1-18.

Sivas İlinin Eğitim Coğrafyası

Educational Geography of Sivas Province

Öz

Popüler kültürün içerisinde kalan toplumlar hızlı bir değişim ve dönüşüm gösterirler. Toplumların bu sürece uyum sağlayabilmesi, kalkınabilmesi, ekonomik ve sosyal açıdan çağın gereklerine uygun standartları yakalayabilmesi için öncelikli olarak iyi eğitim almış, bilgili ve becerili bireylere ihtiyaç vardır. Yirmi birinci yüzyılda insanların eğitimi bu denli önemli olmasına rağmen; ülkemizde bu konu yeteri kadar anlaşılmamış veya bu konuya gereken önem verilmemiştir.

Eğitim bir ülkenin gelişmesinde ve kalkınmasında en temel unsurlardan biridir. Bilindiği üzere eğitilmiş toplumlar hemen her alanda gelişir, güçlenir ve kalkınır. Ülke sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel alanlarda gelişerek başka toplumları geride bırakaraklara örnek olur, özgün çalışmalar üretirler. Bu nedenle ülkelerin kendi insanlarına sunacağı hizmetlerin başında hiç şüphesiz ki eğitim gelmektedir.

İç Anadolu Bölgesinde yer alan Sivas ilindeki fiziki alt yapı yeterli olmasına karşın eğitim ve öğretim oranları istenen düzeyde gelişmemiştir. Bu durumun nedenleri yörenin sahip olduğu coğrafi şartlar başta olmak üzere, bölge nüfusunun sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapısından kaynaklandığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, coğrafya, Sivas

Abstract

In our changing world, there is a need for primarily well-educated people in order for societies to keep up with this rapid change and development process to improve to meet and rise appropriate standards of the age economically and socially. Although the education of people is so important in the age we live in; This issue is not sufficiently understood in our country or the necessary importance has not been given to this issue.

Education is one of the most basic elements in the development and development of a country. Educated societies develop, strengthen and progress in almost every field. The country improves in socio-economic and socio-cultural fields and sets an example for them, leaving other societies behind. For this reason, education is one of the services that a country will offer to its own people.

Although the physical infrastructure in Sivas Province, located in the Central Anatolia Region, is sufficient, education and Teaching rates have not developed at the desired level. The ancestors of this situation are the local socio-economic and socio-cultural aspects of the population of the region, especially geographical conditions It appears to be due to its structure.

Keywords: Education, geography, Sivas

Coşkun POLAT¹

Milli Eğitim Bakanlığı, Erzurum, Türkiye

Ministry of National Education, Erzurum,
Türkiye

coskun.polat18@ogr.atauni.edu.tr

(Sorumlu Yazar- Corresponding Author)

Hasbi SOYLU²

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Coğrafya Bölümü, Erzurum, Türkiye

Atatürk University Faculty of Letters
Department of Geography, Erzurum, Türkiye
hasbisoylu@atauni.edu.tr

Geliş Tarihi/Received 29.05.2024
Kabul Tarihi/Accepted 21.10.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 30.12.2024

Cite this article as: Polat, C. & Soyulu, H. (2024). Educational geography of Sivas province, *Current Perspectives in Social Sciences*, 28(4), 491-503.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

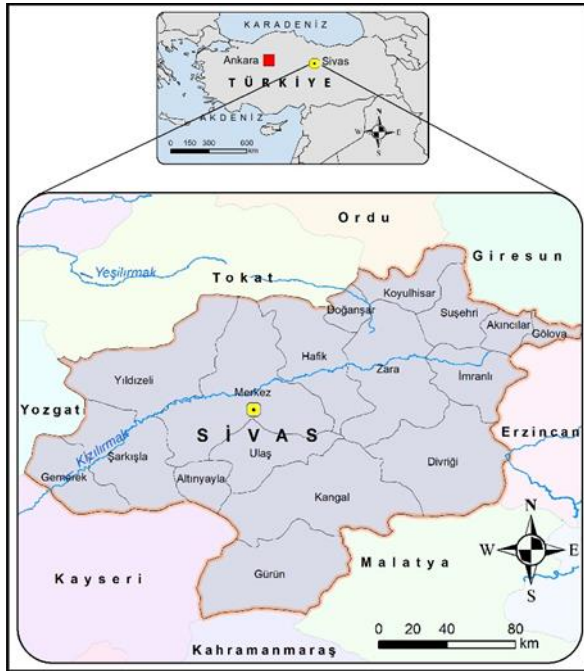

Giriş

Eğitim coğrafyası; bir bölgede yaşayan toplumun eğitimini ve eğitim üzerinde etkili olan nedenleri inceleyen, okul, derslik, öğretmen ve öğrenci sayılarını, insanların eğitim düzeylerini, okullaşma oranlarını coğrafyanın ilkelerine göre araştırıp inceleyen beşeri coğrafyanın alt bölümlerinden biridir (Işık, 2013, s. 31). Bu çalışmanın amacı eğitim coğrafyası araştırmaları kapsamında Sivas ilinin bulunduğu bölgenin coğrafi şartlarıyla eğitim durumu arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Eğitim coğrafyası elde ettiği verilerin ışığında sorunların tespitini yaparken bu sorunların çözümüne yönelik öneriler de getirmektedir. Eğitim coğrafyası, yerleşmelerde eğitim planlaması yapılırken bir yol gösterici özelliği taşıması yanında; hem eğitim altyapısı planlayıcılarına hem de eğitim alanında yapılacak yatırımlara ışık tutar (Şahin, 2015, s. 46).

Günümüzde tüm ülkeler sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan gelişmişlik düzeyleri itibarıyla adeta bir yarış halindedir. Öyle ki bir ülkedeki ekonomik gelişme kadar, eğitimdeki gelişmeler de büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle ülkemizin de içerisinde olduğu bu rekabet sürecinde ülkenin sahip olacağı sıralamayı, insanlarımızın eğitim düzeyleri belirleyecektir. Bu nedenle bölge içerisinde yer alan illerin doğal ortamlarını da dikkate alarak eğitim düzeylerindeki seviye farklılıklarına dikkat çekmek için İç Anadolu Bölgesi içinde bulunan Sivas İli çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Sivas ilinin kuzeyinde Tokat, Ordu; kuzeydoğusunda Giresun; doğusunda Erzincan; güneyinde Malatya, Kahramanmaraş ve Kayseri; batısında Yozgat illeri ile komşu bulunmaktadır (Harita 1).

Bu çalışmayla Sivas ilinin geçmişten günümüze eğitimi konu edinilerek; nüfusun günümüzdeki eğitim durumunu, sosyal ve ekonomik özellikleriyle ilişkili bir şekilde ele alarak, eğitim coğrafyası çalışması hazırlanmasına gayret edilmiştir.

Harita 1.

Araştırma sahasının lokasyon haritası.

1. Sivas Nüfusunun Okur Yazarlık Durumu

Bir toplumun eğitim düzeyinin belirlenmesinde en önemli göstergelerden biri de okuryazarlık durumudur (Soylu, 2000, s. 329). Bir bölgede yaşayan nüfusun eğitim durumu incelenirken, nüfusun okuryazarlık düzeyi başlıca üzerinde durulan niteliklerden biridir. Bununla birlikte özellikle günümüzde okuryazar nüfusun niteliksel durumunu göstermede yetersiz olduğu görüşünü savunanlar bulunmaktadır (Şahin, 2015, s. 45). Okuryazarlık, okuma ve yazma faaliyetleri ile birlikte kişinin yaşadığı hayatı ve bu hayat içinde nesnelere ve olayları algılayışı, yorumlaması ve sosyal hayatındaki bütün ilişkilerle anlamlandırması ile ilgili bir kavramdır. Kelimenin bu anlamı, batı kültürü içerisinde oluşmuş ve bizde de yavaş yavaş kullanıma girmiştir. Çağımızda okuryazarlık, yazı sembolleri ile gerçekleştirilen bir eylem olmanın dışında, pek çok zihinsel beceriyi, dili kullanarak gerçekleştirilen iletişim becerilerini ve tutumlarını ifade eden bir eğitim terimidir (Aşıcı, 2009, s. 9-26).

Okuryazarlık, bir dilin yazınlarını okuyabilme, okunan öğeleri algılama ve kavrama becerisine sahip olunmasıdır. UNESCO'nun tanımına göre ise okuryazarlık; farklı türdeki yazılı kaynakları, kayıtları kullanarak anlama, tanımlama, yorumlama, bir araya getirme, iletişim kurma ve hesap yapma becerisidir. Okuryazarlık, toplumun geniş kesimlerine hitap edebilmek, becerisini ve gücünü geliştirerek hedeflerine ulaşması için bireye imkân sağlayan bir olgu olarak da tanımlanmaktadır. Okuryazarlık kavramının geçmişi binlerce yıl öncesine kadar uzanmaktadır, ancak dünya üzerinde okuryazarlığın yaygınlık kazanması Endüstri Devrimi'nin yapılması, kâğıt ve matbaanın ucuzlaması ile kitapların daha erişilebilir hâle gelmesi ile başlar. Dolayısıyla okuryazarlık oranında yukarı yönlü bir ivmenin yakın tarihte yaşandığı söylenebilir (Kaya, 2016, s. 84-85).

Bir toplumun okuma yazma düzeyi ne kadar yüksek ise kalkınma hızı da o kadar yüksek olacaktır. Özellikle faal nüfusun okuma yazma oranının yüksek olması kalkınma hızının artması ile aynı doğrultuda seyir izlemektedir (Kayserili, 2012, s. 3). Okuryazarlık oranını ortaya koyabilmek için, 6 ve daha yukarı yaştaki okuma yazma bilenlerin sayıları, o yaştaki toplam nüfusa oranlanarak hesaplanır (Koday, 2005, s. 46).

Araştırma sahasındaki 2012-2022 yılları arasındaki 6 yaş üzeri nüfusun okuma yazma bilen sayıları incelendiğinde gözle görülür bir artış olduğu görülmektedir (Tablo 1). Okuryazar olan bu nüfusun cinsiyet oranı ise erkekler lehine sürekli fazladır (Tablo 2). Bu yıllar arasındaki veriler incelendiğinde, Sivas ilinde 2012'de 6 yaş üstü okuryazar sayısı toplamda 471721 iken bunun %54'ü (251897) erkek, %46'sı (219824) kadınlardan oluşurken; 2022 yılında ise topla nüfusun (552579 kişi) %52'si (287152) erkek, %48'i (2656427) de kadın nüfustan oluşmaktaydı (Tablo 1).

Tablo 1.

Sivas İli 6 Yaş Üzeri Okuryazar (Okuma Yazma Bilen) Sayısı (2012-2022)

Yıl	Bölge Kodu	Bölge Adı	Toplam	Erkek	Kadın
2012	TR722	Sivas	471721	251897	219824
2013	TR722	Sivas	488681	261638	227043
2014	TR722	Sivas	506568	273853	232715
2015	TR722	Sivas	501125	264631	236494
2016	TR722	Sivas	515230	269693	245537
2017	TR722	Sivas	517838	270642	247196
2018	TR722	Sivas	521389	271320	250069
2019	TR722	Sivas	520380	269927	250453
2020	TR722	Sivas	525745	272961	252784
2021	TR722	Sivas	527896	274868	253028
2022	TR722	Sivas	552579	287152	265427

Kaynak: TÜİK Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Tablo 2.**Sivas İli 6 Yaş Üzeri Okuryazar (Okuma Yazma Bilen) Oranları(2012-2022)**

Yıl	Bölge Kodu	Bölge Adı	Toplam	Erkek	Kadın
2012	TR722	Sivas	89,41	95,72	83,14
2013	TR722	Sivas	90,14	96,12	84,11
2014	TR722	Sivas	91,47	96,73	85,96
2015	TR722	Sivas	91,94	97	86,87
2016	TR722	Sivas	93,51	97,85	89,16
2017	TR722	Sivas	93,73	97,96	89,5
2018	TR722	Sivas	93,62	97,96	89,32
2019	TR722	Sivas	93,91	98,07	89,81
2020	TR722	Sivas	94,21	98,26	90,19
2021	TR722	Sivas	94,55	98,42	90,68
2022	TR722	Sivas	94,77	98,55	91

Kaynak: TÜİK Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Araştırma sahamız olan Sivas İli 2012-2022 yılları arası okuryazarlık oranlarını incelediğimizde, 2012 yılı ve 2022 yılları arasında gözle görülür bir artış olduğunu görmekteyiz. Bunun sebebi olarak yaşanan toplumsal değişimler, özellikle nüfusun eğitim düzeyinin gelişmesi için ülke çapında uygulamaya konulan projeler ve çıkarılan yasalarla artış yaşanmıştır. Özellikle 1950 sonrasında ülke genelinde yaşanan modernizasyon, ülke nüfusunun eğitim durumunu da etkilemiştir (Kaya, 2016, s. 90). Sivas İlinde de bu sürecin etkisi sonucu okuryazar oranlarında artış gözlemlenmiştir. Bu yıllar arasındaki 6 yaş üzeri nüfus verileri incelendiğinde, 2012 yılında okuma yazma oranı toplamda %89,41 iken bunun %95,72'si erkek, %83,14 ü kadın; 2013 yılında toplamda %90,14 iken bunun %96,12'si erkek %84,11'i kadın; 2014 yılında toplamda 91,47 iken bunun % 96,73 ü erkek, %85,96'sı kadın; 2015 yılında toplamda %91,94 iken bunun % 97'si erkek, % 86,87'si kadın; 2016 yılında toplamda %93,51 iken bunun % 97,85'i erkek, % 89,15'i kadın; 2017 yılında toplamda %93,73 iken bunun % 97,96'sı erkek, %89,5'i kadın; 2018 yılında toplamda % 93,62 iken bunun % 97,96'sı erkek, %89,32'si kadın; 2019 yılında toplamda % 93,91 iken bunun % 98,07'si erkek, %89,81'i kadın; 2020 yılında toplamda %94,21 iken bunun %98,26'sı erkek, % 90,19'u kadın; 2021 yılında toplamda % 94,55 iken bunun % 98,42'si erkek, % 90,68'i kadın; 2022 yılında toplamda % 94,77 iken bunun % 98,55'i erkek, % 91'i kadın nüfustan oluşmaktaydı. Bu veriler Türkiye ortalamalarında olduğu gibi, Sivas İlinde de okuma yazma ortalamalarının, eğitime ulaşım, fiziki altyapının gelişmesi, eğitime bakış ve devlet politikalarından ötürü arttığını göstermektedir.

2. Örgün Eğitim Kurumlarındaki Değişmeler

2. 1. Okul Öncesi Eğitim

Okul öncesi eğitim; isteğe bağlı olarak zorunlu ilköğretim çağına gelmemiş, 3-5 yaş arasındaki çocukların eğitimini kapsar. Okul öncesi eğitim kurumları bağımsız anaokulları olarak kurulabildikleri gibi, ihtiyaç görülen yerlerde ilköğretim okullarına bağlı ana sınıfları olarak veya ilgili diğer öğretim kurumlarına bağlı uygulama sınıfları olarak da kurulabilmektedir (M.E.B, 2012, s. 11).

Milli Eğitim Temel Kanununun 1973 yılında yürürlüğe giren 1739 sayılı 20. Maddesi gereğince ülkemizdeki okul öncesi eğitimin amaç ve görevleri, milli eğitimin genel amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak, çocukların bedensel, zihinsel ve duygusal gelişimini ve iyi alışkanlıklar kazanmasını sağlamak; onları ilköğretime hazırlamak; şartları elverişsiz olan çevrelerden ve ailelerden gelen çocuklar için ortak bir yetişme ortamı oluşturmak; çocukların Türkçeyi doğru ve daha güzel konuşmalarını sağlamaktır. 2012-2013 öğretim yılında uygulamaya başlanan 4+4+4 eğitim sistemi ile okul öncesi eğitime başlama yaşında herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir. Yani sistem gerçekleştirilmeden önce 37- 70 72 ay arasındaki çocuklar okul öncesi eğitime gidebiliyorlardı. Şimdi de aynı şekilde 36 ayını tamamlamış çocuklar okul öncesi eğitime başlayabileceklerdir. Fakat zorunlu temel eğitime başlama yaşı değişmiş olduğundan üst sınırdaki bir değişiklik söz konusudur. Buna göre, 30 Eylül 2012 tarihi itibarıyla 37-66 ay arasındaki çocukların anaokulunda veya uygulama sınıflarında, 48-66 ay arasındaki çocukların ise anasınıflarında okul öncesi eğitim almaları sağlanmıştır. 37-66 ay arasındaki eğitimini içeren okul öncesi eğitimde şu anda

faaliyetleri devam eden “3, 4, 5 Erken Eğitimi Seç” programını uygulayan Milli Eğitim Bakanlığı’nın okul öncesi eğitimde hedefi %100 okullaşmadır (MEB, 2012b: 14,16). 2011-2012 öğretim yılı itibariyle Milli Eğitim Bakanlığı’nın istatistiklerine göre Türkiye’de okul öncesi eğitimde okullaşma oranları 3-5 yaş aralığında %30,87, 4-5 yaş aralığında %44,04 ve 5 yaş grubunda ise %65,69’dur.

Okul öncesi eğitim, çocuğun doğumundan ilköğretime başlayıncaya kadar olan tüm yaşantılarını içine alan bir eğitim sürecidir. Bu dönem eğitiminde en etkili kurum aile olmakla birlikte yakın çevre, okul öncesi eğitim kurumları, kitle iletişim araçları da ailenin eğitim çabalarına destek olabilirler (Oktay, 2007, s. 11-24).

Okul öncesi yılları; çocuğun kişiliğinin oluşmasında, temel bilgi, beceri, tutum ve alışkanlıklarının kazanılmasında ve geliştirilmesinde en önemli yıllardır. Bu çağda çocuğa kazandırılacak olan davranış örnekleri onun kişilik gelişimini ve ilerleyen yıllardaki öğrenim yaşantısını etkileyebilecektir. Çocuğun okul öncesi eğitimi tesadüflere bırakılmamalı, ciddi bir şekilde ele alınmalı ve bilimsel tekniklerle eğitilmeleri sağlanmalıdır (Başal, 1998, s.4).

Tablo 3.

Sivas İli Okulöncesi Eğitimde Okul, Öğrenci, Derslik ve Öğretmen Sayısı (2018-2022)

İlçe	Okul	Öğrenci	Derslik	Öğretmen
Merkez	21	6515	109	296
Akıncılar	-	60	-	1
Altınyayla	1	222	5	8
Divriği	1	147	5	8
Doğanşar	-	24	-	1
Gemerek	2	445	9	18
Gölova	1	39	-	1
Gürün	2	363	6	11
Hafik	1	81	3	3
İmranlı	1	50	3	3
Kangal	1	264	3	7
Koyulhisar	1	124	5	6
Suşehri	2	410	10	15
Şarkışla	3	684	10	25
Ulaş	1	146	4	5
Yıldızeli	1	394	4	25
Zara	1	252	3	10
Toplam	40	10220	179	443

Kaynak: Sivas İl Milli Eğitim Müdürlüğü Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Sivas merkez ve ilçelerindeki okul öncesi eğitim istatistikleri incelendiğinde, merkez ilçede 21 anaokulunda toplam 6515 öğrenci, 109 derslik ve 296 öğretmen bulunmaktadır. Bununla birlikte Sivas’a bağlı 16 ilçede 19 anaokulunda toplam 3705 öğrenci, 70 derslik ve 147 anaokulu öğretmeni bulunmaktadır (Tablo 3). Öğretmen ihtiyacının karşılanamadığı durumlarda alan bilgisi yeterli çocuk gelişimi mezunları veya alan mezunu öğretmen adayları ücretli olarak görevlendirilmektedir. Bu sayılar 2023 eğitim vizyonu belgesinde de belirtildiği üzere ilerleyen yıllarda okul öncesi eğitimin zorunlu hale getirilmesi

durumunda fiziki alt yapı yeterli hale getirildiğinde daha da artacaktır.

2. 2. İlkokul Eğitimi

Ülkemizde okul öncesi eğitimi, ilkokul, ortaokul ve ortaöğretim izler. Türkiye, ilköğretimde Cumhuriyet'in ilk yıllarına nazaran önemli bir ivme kazanmıştır. En son 30 Mart 2012 tarihinde "6287 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un" Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nce kabul edilmesinden sonra Türkiye eğitim sisteminde çok önemli yapısal değişimler yaşanmıştır. Bu kanun yürürlüğe girmesi ile kesintisiz sekiz yıllık eğitim uygulamasına son verilmiş; eğitim sistemi 4+4+4 olarak yeniden kademelendirilmiştir.

Mevcut 12 yıllık zorunlu eğitimin üç kademesinden ilki olan ilkokul 4 yıllık bir süreyi (1. 2. 3. ve 4. sınıf) içermektedir. Aslında ilkokula (zorunlu eğitime) başlama yaşı yeni düzenleme ile Milli Eğitim Sistemi'nin iki temel kanunu olan 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nda önceki düzenlemeye göre bir değişiklik yapılmamış, sadece iki kanun arasında birliktelik sağlanmıştır. Yürürlüğe giren her iki kanunda da aynı şekilde düzenlenen 5 yaşını o yılın "Eylül ayı sonunda dolduran öğrenciler ilkokula başlar hükmü uyarınca, 2012-2013 öğretim yılından itibaren esasen 30 Eylül 2012 tarihi itibarıyla 60 ayını dolduran çocukların ilkokula başlamaları gerekmektedir" hükmüne yer verilmiştir. Ancak kamuoyunda yaşanan yoğun tartışmalar, talepler ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın değerlendirmeleri neticesinde Eylül sonu itibarıyla 66 ayını dolduran çocukların ilkokula kayıt yaptırmasına bakanlık tarafından onay verilmiştir (M.E.B, 2012, s. 14). Ancak ilkokula başlama yaşı 27 Haziran 2019 tarihinde mevzuatta yapılan değişiklik ile 66 aydan 69 aya çıkarılmış olup, aynı zaman da 10 Temmuz 2019 tarihinde yönetmelik de bu kapsamda değiştirildi.

Tablo 4. Sivas İlinde İlkokul Eğitimde Okul, Öğrenci, Öğretmen Sayısı ve Okullaşma Oranı (2016-2022)

Yıllar	Okul	Öğrenci	Öğretmen	Öğretmen Başına Düşen Öğrenci	Okullaşma Oranı
2016	424	44.069	2.631	17	98,88
2017	416	43.119	2.423	18	99,42
2018	382	40.231	2.508	16	96,82
2019	354	38.482	2.444	16	95,01
2020	318	34.644	2.339	15	91,35
2021	300	34.306	2.275	15	91,25
2022	293	34.341	2.278	15	91,02

Kaynak: Sivas İl Milli Eğitim Müdürlüğü Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Milli Eğitim Temel Kanununun 22. maddesinde ve yukarıda belirtilen yönetmeliğin 11. maddesinde açıklanmıştır. Bu maddede ilkokul birinci sınıf için okula başlama yaşı 69 ayını tamamlayan çocuklardan başlamaktadır denilmektedir. Ayrıca kayıtların yapıldığı yıl için Eylül ayının sonu itibarı ile 69 ayını tamamlaması gerekmektedir. Bununla birlikte 69 - 70 - 71 aylık çocukların okulları bir yıl süre ile ertelenebilir. Bu çocuklar arzu ederlerse ana sınıfına gidebilirler. Görülüyor ki 66 - 67 - 68 ayını tamamlayan çocukların velileri isterlerse bir dilekçe ile bu ay grubunda yer alan çocuklarını birinci sınıfa kaydını yaptırabilirler. İlkokula kayıta 72 aydan gün alan ve daha büyük çocukların kayıt yapması ve devam etmesi zorunludur. Bu çocukların hiçbir surette okulu erteletme hakları yoktur (Milli Eğitim Temel Kanunu; Madde 22).

İlkokul okul sayıları incelendiğinde 2016-2022 yılları arası, Sivas'ta bu yıllar arasında verdiği göç ve 2014-2015 eğitim öğretim yılında ilköğretim olan eğitim kademesi ilk ve ortaokul olmak üzere ikiye ayrıldığından dolayı okulların bir bölümünün ortaokul kısmına devredilmesinden dolayı ilkokul sayılarında kademeli olarak belirgin bir azalma olmuştur. Sivas İlinde 2016 yılında 424 olan okul sayısı 2017 yılında 416, 2018 yılında 382, 2019 yılında 354, 2020 yılında 318, 2021 yılında 300, 2022 yılında 293 olarak tespit edilmiştir. Bununla birlikte 2016-2022 yılları arası ilkokul öğrenci sayıları incelendiğinde ilin 2016- 2022 yılları arasında verdiği göçler ve doğum oranlarındaki azalmadan dolayı ilkokul kademesinde belirgin oranda düşüş yaşanmıştır. Bu yıllar arasındaki öğrenci sayılarına bakıldığında 2016 yılında 44069, 2017 yılında 43119, 2018 yılında 40231, 2019 yılında

38482, 2020 yılında 34644, 2021 yılında 34306, 2022 yılında 34341 olarak tespit edilmiştir (Tablo 4). Ayrıca ilde 2016-2022 yılları arası ilkököl öğretmen başına düşen öğrenci sayılarına bakıldığında yukarıda da bahsedildiği gibi verilen göçlerden, fiziksel kapasitenin ve özellikle merkez ilçelerde öğretmen kadrosunun artmasından ötürü 2016'den 2022 yılına kadar olan süre içerisinde ilkökullarda öğretmen başına düşen öğrenci sayısında bir azalma tespit edilmiştir. Araştırma sahasındaki öğretmen başına düşen öğrenci ortalamaları OECD ülkelerindeki ilkököl sınıf ortalaması olan 21'in altında olduğundan eğitim ve öğretim açısından olumlu sonuçlar doğurmaktadır (MEB İstatistikleri 2022).

Araştırma sahasında 2016-2022 yılları arasındaki ilkököl öğretmen sayılarına bakıldığında bir azalma görülmektedir. Bunun sebebi olarak köyden kente ve daha fazla miktarda köyden büyük kentlere verilen göç sonucu genç nüfusun büyük kentlere göç ederek köylerdeki öğrenci sayılarının azalması hatta yok denecek seviyeye gelmesi sonucu köy okullarının kapanmasıdır. Ancak kent merkezlerinde bu durum söz konusu değildir. Araştırma sahasındaki yıllara göre öğretmen sayılarına baktığımızda 2016 yılında 2631, 2017 yılında 2423, 2018 yılında 2508, 2019 yılında 2444, 2020 yılında 2339, 2021 yılında 2275, 2022 yılında ise 2278 olarak tespit edilmiştir (Tablo 4).

Sivas İline ait 2016-2022 yılları arasındaki ilkököl okullaşma oranları incelendiğinde, bu yıllar arasında okullaşma oranlarında düşüş olduğu görülmektedir. Araştırma sahasındaki ilkököl okullaşma oranlarındaki düşüşün nedeni kırsal kesimden (köy ve kasabalardan) büyük kentlere genç nüfusun göç etmesi ve doğum oranlarındaki azalma gösterilebilir. Bu yıllar arasındaki ilkököl düzeyinde okullaşma oranları incelendiğinde 2016 yılında %98,88, 2017 yılında %99,42, 2018 yılında %96,82, 2019 yılında %95,01, 2020 yılında %91,35, 2021 yılında %91,25, 2022 yılında ise %91,02 olarak tespit edilmiştir (Tablo 4).

2. 3. Ortaokul Eğitimi

En son 30 Mart 2012 tarihinde 6287 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nce kabulü, Türkiye eğitim sisteminde çok önemli yapısal düzenlemelere neden olmuştur (M.E.B, 2012). Bu kanun ile birlikte kesintisiz sekiz yıllık eğitim uygulaması sona erdirilmiş; eğitim sistemi 4+4+4 olarak yeniden kademelendirilmiştir. Bu yasa ile ilköğretim okullarının ilk ve ortaokul olarak ayrışması kararlaştırılmıştır. Bu kanun doğrultusunda ilkököl ve ortaokul kademelerinin birbirlerinden fiziksel olarak ayrılmaları gerekli fiziki alt yapının oluşturulmasından dolayı birkaç yıl sürmüştür. Okulların ilk ve orta kademe olarak ayrılmaları ve farklı binalarda eğitim öğretime devam etmeleri öğrencilere daha verimli bir ortam hazırlaması açısından olumlu karşılanmıştır.

Tablo 5.

Sivas İlinde Ortaokul Eğitimde Okul, Öğrenci, Öğretmen, Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı ve Okullaşma Oranı (2016-2022)

Yıllar	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğretmen Başına Düşen Öğrenci	Okullaşma Oranı
2016	208	44.083	2.884	15	93,78
2017	211	42.580	2.911	14	95,6
2018	207	40.552	2.926	13	95,77
2019	204	39.443	2.903	13	96,12
2020	202	41.469	2.903	14	96,92
2021	207	40.775	2.908	14	96,06
2022	208	40.130	3.221	12	93,35

Kaynak: Sivas İl Milli Eğitim Müdürlüğü Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Sivas'ta ortaokul sayılarına bakıldığında 2016-2022 yılları arasındaki çok belirgin bir değişme görülmemiştir. 2016 yılında 208, 2017 yılında 211, 2018 yılında 207, 2019 yılında 204, 2020 yılında 202, 2021 yılında 207, 2022 yılında ise 208 olarak tespit edilmiştir (Tablo 5). Tablo 5'den de anlaşılacağı üzere 2016-2022 yılları arasındaki ortaokul öğrenci sayıları incelendiğinde bir düşüş olduğu görülmektedir. İlkokul kademesinde öğrenci sayılarındaki düşüş ortaokul kademesinde de görülmektedir.

Bunun sebebi ilkökul kısmında da belirtildiği üzere büyük kentlere verilen göç ve doğum oranlarındaki azalma olarak gösterilebilir. Yöreden olan göçlerde daha çok büyük şehirlerin tercih edilmesi sadece ekonomik sebeplere bağlamak doğru olmaz. Nitekim bu konuda sosyal ihtiyaç ve isteklerinde etkili olduğu bir gerçektir. Büyük şehirlerin sunduğu sosyal, kültürel imkânlar, daha iyi bir yaşam sürme arzusu ve eğitiminde büyük ölçüde göçleri hızlandırdığını göz ardı etmemek gerekir (Soylu, 2000, s. 314). Bu yıllar arasındaki ortaokul öğrenci sayıları incelendiğinde 2016 yılında 44083, 2017 yılında 42580, 2018 yılında 40552, 2019 yılında 39443, 2020 yılında 41469, 2021 yılında 40775, 2022 yılında ise 40130 olarak tespit edilmiştir.

Bununla birlikte 2016-2022 yıllarında ortaokul öğretmen sayıları incelendiğinde 2016 yılında 2884, 2017 yılında 2911, 2018 yılında 2926, 2019 yılında 2903, 2020 yılında 2903, 2021 yılında 2908, 2022 yılında ise 3221 olarak tespit edilmiştir. 2016 ve 2021 yılları arasında belirgin bir değişimin olmadığı, ancak 2022 yılında ortaokul öğretmen sayılarında yaklaşık % 10'luk bir artış gözlemlenmektedir. Bunun sebebi incelendiğinde bu yıllarda okul ve öğrenci sayılarında belirgin bir artış olmazken Milli Eğitim Bakanlığının ortaokullarda boş bulunan öğretmen kadrolarına ücretli veya görevlendirme öğretmen yerine kadrolu öğretmenlerin atanmasını sağlayarak eğitimin niteliğini artırma politikasıdır.

Ortaokul öğretmen başına düşen öğrenci sayılarına bakıldığında 2016-2022 yılları arası ilkökul kademesinde olduğu gibi verilen göçlerden, fiziksel kapasitenin ve özellikle öğretmen kadrosunun artmasından ötürü 201'dan 2022 yılına kadar olan süre içerisinde bir azalma tespit edilmiştir.

Öğretmen başına düşen öğrenci ortalamaları OECD ülkelerindeki ortaokul sınıf ortalaması olan 23'ün altında olduğundan eğitim ve öğretim açısından olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Araştırma sahasındaki ortaokullarda öğretmen başına düşen öğrenci sayıları incelendiğinde, 2016 yılında 15, 2017 yılında 14, 2018 yılında 13, 2019 yılında 13, 2020 yılında 14, 2021 yılında 14, 2022 yılında ise 12 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 5).

Ortaokullarda okullaşma oranları incelendiğinde, 2016-2022 yılları arasındaki bu yıllar arasında belirgin bir değişim olmadığı sadece 2022 yılında bir miktar düşüş olduğu görülmektedir. Sivas'ta 2022 yılında ortaokul düzeyinde okullaşma oranlarındaki bu düşüşün nedeni olarak ilkökul kademesinde de belirtilen gibi köyden ve kentten büyük kentlere genç nüfusun göç etmesi gösterilebilir. Araştırma sahasındaki ortaokul okullaşma oranları incelendiğinde, 2016 yılında %93,78, 2017 yılında %95,6, 2018 yılında %95,77, 2019 yılında %96,12, 2020 yılında %96,92, 2021 yılında %96,06, 2022 yılında ise %93,35 olarak tespit edilmiştir (Tablo 5).

2. 4. Ortaöğretim (Lise ve Dengi Okullar) Eğitimi

Ortaöğretim diye belirtilen eğitim dönemi, 4+4+4 eğitim sisteminin üçüncü kademesi olan 4 yıl süreli lise (9. 10. 11. ve 12. sınıf) eğitimi olarak düzenlenmiştir. Lise (ortaöğretim) seviyesinde temel olarak iki farklı tür bulunmaktadır. Genel ortaöğretim kurumları (liseler) ile mesleki ve teknik ortaöğretim (liseler) kurumları. Ancak bunların içindeki türlere geçildiğinde tür ve program bazında farklılıklar çoğalmaktadır. Son yıllarda bu türlerin azaltılması ve programların güncellenerek artırılması yönünde bir çalışma Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Şu anda sistemde bulunan genel ortaöğretim kurumları Genel Liseler, Fen Liseleri Anadolu Liseleri, Sosyal Bilimler Liseleri, Anadolu Öğretmen Liseleri, Güzel Sanatlar ve Spor Liseleri'dir (M.E.B, 2012, s. 18). Ayrıca 2016; 29818 sayılı yayınlanan Milli Eğitim Bakanlığı Özel Program ve Proje uygulayan eğitim kurumları yönetmeliğine göre illerde nitelikli proje liseleri açılmasına karar verildi. Bu açılan okullarda diğerlerinde olduğu gibi öğrenciler sınav puanlarına göre yerleştirilmekte, dört yıl süre ile bu okullar izlenmekte, dört yılsonunda projenin ve eğitim öğretimin amacına ulaşması durumunda okul dört yıl süreyle tekrar proje okulu olarak eğitim öğretim faaliyetlerine devam etmektedir.

Ortaöğretim kademesi, çeşitli programlar uygulayan liselerden meydana gelir. Belli başlı bir programa ağırlık veren okullara lise, teknik lise ve tarım meslek lisesi gibi eğitim dallarını belirleyen adlar verilir. Nüfusu az ve dağınık olan ve Milli Eğitim Bakanlığınca uygun görülen yerlerde, ortaöğretimin, genel, mesleki ve teknik öğretim programlarını bir yönetim altında uygulayan çok programlı liseler kurulabilir. Ortaöğretim kurumlarının öğrenim süresi, uygulanan programın niteliklerine göre, Milli Eğitim Bakanlığınca tespit edilir (Milli Eğitim Temel Kanunu; Madde 29).

Tablo 6.

Sivas İlinde Ortaöğretimde Okul, Öğrenci, Öğretmen, Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı ve Okullaşma Oranı (2016-2022)

Yıllar	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğretmen Başına Düşen Öğrenci	Okullaşma Oranı
2016	110	43.078	2.488	14	74,57
2017	120	45.752	2.692	13	80,14
2018	107	48.606	2.917	13	85,34
2019	106	48.123	2.935	12	83,28
2020	110	47.759	2.928	12	87,31
2021	116	46.114	2.823	12	88,37
2022	120	45.668	3.204	11	88,06

Kaynak: Sivas İl Milli Eğitim Müdürlüğü Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Ortaöğretimin amaç ve görevlerine bakıldığında; Milli Eğitimin genel hedeflerine ve temel ilkelerine uygun olarak, bütün öğrencilere ortaöğretim düzeyinde asgari olarak bir genel kültür vermek suretiyle onlara kişi ve toplum sorunlarını tanımak, çözüm yolları aramak ve yurdun iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmasına katkı sağlama bilincini ve gücünü kazandırmak; öğrencileri, çeşitli program ve okullarla ilgi, istidat ve kabiliyetleri ölçüsünde ve doğrultusunda hem yükseköğretime hem de mesleğe, hayata ve iş alanlarına hazırlamaktır. Bu görevler yerine getirilirken öğrencilerin istekleri ve kabiliyetleri ile toplum ihtiyaçları arasında denge sağlanır (Milli Eğitim Temel Kanunu; Madde 28).

Bu başlık altında araştırma sahası olan Sivas İlinin Ortaöğretim okullaşma oranları, öğrenci sayıları, öğretmen sayıları, okul sayıları ve öğretmen başına düşen öğrenci sayıları detaylı bir şekilde incelendiğinde ilk ve orta öğretimde farklılık göstermektedir. Nitekim Sivas'ta ortaöğretim (Lise ve Dengi Okullar) sayılarına bakıldığında 2016-2022 yılları arasındaki çok belirgin bir değişme görülmemiştir. Bu yıllar arasında ortaöğretim okul sayıları 110 ile 120 arasında değişmektedir. 2016 yılında 110, 2017 yılında 120, 2018 yılında 107, 2019 yılında 106, 2020 yılında 110, 2021 yılında 116, 2022 yılında ise 120 olarak tespit edilmiştir. 2016-2022 yılları arasındaki ortaöğretim (Lise ve dengi okullar) öğrenci sayıları incelendiğinde belirgin bir değişme olmadığı, en gözle görülür değişimin 2017 ve 2018 yıllarında olduğu görülmektedir. Bunun nedeni olarak 2012 yılında yürürlüğe giren 4+4+4 sisteminin liseleri zorunlu hale getiren değişikliktir. Ancak 2020 yılından sonra ise ortaöğretim öğrenci sayılarında düşüş olduğu gözlemlenmektedir. Bunun sebebi olarak diğer kademelerde de belirttiğimiz üzere büyük kentlere verilen göçler etkili olmuştur. Araştırma sahasındaki 2016-2022 yılları arasındaki ortaöğretim öğrenci sayıları incelendiğinde 2016 yılında 43078, 2017 yılında 45752, 2018 yılında 48606, 2019 yılında 48123, 2020 yılında 47759, 2021 yılında 46114, 2022 yılında ise 45668 olarak tespit edilmiştir (Tablo 6).

Ortaöğretim öğretmen sayıları incelendiğinde 2016-2022 yılları arasında 2016 yılında 2488, 2017 yılında 2692, 2018 yılında 2917, 2019 yılında 2935, 2020 yılında 2928, 2021 yılında 2823, 2022 yılında ise 3204 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca öğretmen sayıları incelendiğinde, 2022 yılına ait diğer kademelerde de olduğu gibi %10'un üzerinde bir artış olduğu görülmektedir. Bunun sebebi diğer kademelerde de belirttiğimiz gibi bu yıllarda okul ve öğrenci sayılarında belirgin bir artış görülmezken Milli Eğitim Bakanlığının ortaokullarda boş bulunan öğretmen kadrolarına ücretli veya görevlendirme öğretmen yerine kadrolu öğretmenlerin atanmasını sağlayarak eğitimin niteliğini artırma politikasıdır.

Ortaöğretim öğretmen başına düşen öğrenci sayılarına bakıldığında 2016-2022 yılları arası ilkököl ve ortaokul kademesinde olduğu gibi verilen göçlerden, fiziksel kapasitenin ve özellikle öğretmen kadrosunun artmasından ötürü 2016'den 2022 yılına kadar olan süre içerisinde ortaöğretimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısında bir azalma görülmüştür. Sivas'ta öğretmen başına düşen öğrenci ortalamalarının bu yıllar içinde düşüş göstermesi eğitimin kalitesinin ve niteliğini arttırmış; ortaöğretim (lise ve dengi okullar) öğretmen başına düşen öğrenci sayıları incelendiğinde, 2016 yılında 14, 2017 yılında 13, 2018 yılında 13, 2019 yılında 12, 2020 yılında 12, 2021 yılında 12, 2022 yılında ise 11'dir.

Sivas İline ait 2016-2022 yılları arası ortaöğretim okullaşma oranı incelendiğinde, 2018 yılı ve sonrasında gözle görülür bir artış gözlemlenmektedir. Bunun nedeni olarak ortaöğretim (lise ve dengi okulların) zorunlu hale gelmesi ile birlikte proje okullarının yani nitelikli okulların sayısının çevre illere ve kırsala göre artmasıyla araştırma sahasındaki okullaşma oranlarında artış görülmüştür. Bununla birlikte çevre illerden ve kırsaldan nitelikli okulları tercih ederek Sivas'a eğitim görmek için gelen öğrencilerin sayısında da artış olmuştur. Araştırma sahasındaki ortaöğretimde okullaşma oranlarının yıllara göre dağılımı, 2016 yılında %74,57, 2017 yılında %80,14, 2018 yılında %85,34, 2019 yılında %83,28 iken 2020 yılında %87,31, 2021 yılında %88,37, 2022 yılında ise %88,06'ya yükselmiştir.

2. 5. Sivas'ta Yükseköğretim

Sivas'ta yükseköğretim, ortaöğretime dayalı ve en az dört yarıyılı kapsayan, her kademedeki eğitim-öğretimin tamamı olarak ifade edilebilir. Kişilerin, bir meslek sahibi olabilmeleri için gerekli bilgi ve beceriyi edindikleri öğretim kurumudur. Bu kurumlarda ön lisans ve lisans düzeylerinde eğitim yapılmaktadır. Ön lisans, ortaöğretime dayalı dört yarıyılı kapsayan ve ara insan gücü yetiştirmeyi hedefleyen, yani lisans öğretiminin ilk kademesini oluşturan bir yükseköğretimdir.

Lisans, en az sekiz yarıyılık (4 yıl) programı kapsayan bir yükseköğretim şeklidir. Lisans düzeyinde örgün, açık ve dışarıdan (ekstern) eğitim verilmektedir.

Toplumların geçirmiş olduğu, tarım ve sanayi dönemlerinden sonra içinde bulunduğumuz bilgi çağında, eğitimin derecesi ve niteliği daha da önemli kazanmıştır. Bilgi birikimi yüksek, çalıştığı işte uzman ve donanımlı, teknolojiye uyum sağlayabilen, kullanan ve takip eden insanların toplum içinde fazla olması, ülkelerin kalkınma hızlarında doğrudan etkilidir. Bu nedenle yükseköğrenim görmek sadece kişiye değil topluma da büyük katkı sağlamaktadır.

Diğer yandan yükseköğretimin verildiği üniversiteler, buldukları yerleşmelerin sosyo-ekonomik hayatına büyük etkiler yapmaktadır. Geçmişten günümüze, ülkemizde üniversite eğitimi almak isteyen genç nüfusun artması karşısında, Cumhuriyet Döneminden bu yana çok sayıda üniversite açılmıştır. Yeni kurulan üniversitelerin buldukları yerde eğitim seviyesinin yükselmesine katkıda bulunacağı, nitelikli işgücü oranını yükselteceği ve o yerleşim biriminin şehirleşme sürecini hızlandıracağı düşünülmüştür (Çolak, 2009, s. 60).

Bir şehre üniversitelerin kurulması ile doğrudan veya dolaylı olarak oluşturulan istihdam ve bunun beraberinde getirdiği gerek kurumsal gerekse çalışanların, öğrencilerin ve ziyaretçilerin yaptığı harcamalar, şehirlerin ekonomik faaliyetlerinde canlılık meydana getirmektedir (Işık, 2008, s. 159).

Ülkemizin ikinci büyük yüzölçümüne sahip şehri olan Sivas'ta kurulan Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Cumhuriyetin kuruluşunun 50. yılı anısına, 1788 numaralı kanunla 1974 yılında kanunlaşarak 11000 dönüm arazi üzerinde kurulmuştur. 1974 yılında Tıp Fakültesi ile eğitime başlayan Cumhuriyet Üniversitesi bünyesinde, 18 Fakülte, 4 Enstitü, 1 devlet konservatuvarı, 4 Yüksekokul, 14 Meslek Yüksekokulu ile 50000(51.817)'in üzerinde öğrenciye hizmet vermektedir (Tablo 7). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi kurulduğu yıldan bugüne(1974-2023) kadar 195336 kişi mezun vermiştir.

Tablo 7.

Sivas İlinde Yükseköğretim Kurumları

Fakülteler	-Hafik Kamer Örnek Meslek Yüksekokulu
-Diş Hekimliği Fakültesi	-İmranlı Meslek Yüksekokulu
-Eczacılık Fakültesi	-Kangal Meslek Yüksekokulu
-Edebiyat Fakültesi	-Koyulhisar Meslek Yüksekokulu
-Eğitim Fakültesi	-Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu
-Fen Fakültesi	-Sivas Meslek Yüksekokulu
-Hukuk Fakültesi	-Suşehri Timur Karabal Meslek Yüksekokulu
-İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	-Şarkışla Aşık Veysel Meslek Yüksekokulu
-İlahiyat Fakültesi	-Yıldızeli Meslek Yüksekokulu
-İletişim Fakültesi	-Zara Ahmet Çuhadaroğlu Meslek Yüksekokulu
-Mimarlık Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi	Araştırma Merkezleri
-Mühendislik Fakültesi	-Anadolu Selçukluları Uygulama ve Araştırma Merkezi
-Sağlık Bilimleri Fakültesi	-Arkeoloji ve Sanat Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi
-Spor Bilimleri Fakültesi	-Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi
-Teknik Eğitim Fakültesi	-Çevre Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi
-Teknoloji Fakültesi	-Çocuk Koruma Uygulama ve Araştırma Merkezi
-Tıp Fakültesi	-Dini İlimler Uygulama ve Araştırma Merkezi
-Turizm Fakültesi	-Folklor Araştırmaları Merkezi
-Veteriner Fakültesi	-Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Yöntemleri Uygulama ve Araştırma Merkezi
Enstitüler	-İleri Teknoloji Uygulama ve Araştırma Merkezi (CÜTAM
-Eğitim Bilimleri Enstitüsü	-Kariyer Planlama Uygulama ve Araştırma Merkezi
-Fen Bilimleri Enstitüsü	-Kültür Mirasları ve Sanat Eserleri Koruma ve Geliştirme - Uygulama ve Araştırma Merkezi
-Sağlık Bilimleri Enstitüsü	-Nanofotonik Uygulama ve Araştırma Merkezi
-Sosyal Bilimler Enstitüsü	-Optik Bilimler Uygulama ve Araştırma Merkezi
Yüksekokullar	-Proje Koordinasyon Uygulama ve Araştırma Merkezi
-Suşehri Sağlık Yüksekokulu	-Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Uygulama ve Araştırma Merkezi
-Şarkışla Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu	-Sağlık Hizmetleri Araştırma ve Uygulama Merkezi
-Yabancı Diller Yüksekokulu	-Sivas Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi
-Zara Veysel Dursun Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu	-Sürekli Eğitim Merkezi (CÜSEM)
Konservatuvar	-Tarım ve Hayvancılık Uygulama ve Araştırma Merkezi
-Türk Müziği Devlet Konservatuvarı	-Tıp Fakültesi Araştırma Merkezi
Meslek Yüksek Okulları	-Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi
-Cumhuriyet Meslek Yüksekokulu	-Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi
-Divriği Nuri Demirağ Meslek Yüksekokulu	-Yapay Zeka Sistemleri ve Veri Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi
-Gemerek Meslek Yüksekokulu	-Yeni ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları Uygulama ve Araştırma Merkezi
-Gürün Meslek Yüksekokulu	-Yüksek İrtifa ve Spor Uygulama ve Araştırma Merkezi

Sonuç ve Öneriler

Bir ülkenin sahip olduğu en önemli doğal kaynak hiç şüphesiz ki yetişmiş, bilgili, becerili insan kaynağıdır. Yetişmiş bilgili insan gücüne sahip olan ülkeler hızlı bir gelişim gösterirler. Günümüzde ülkelerin gelişimini belirleyen ölçütlerin başında ekonomik göstergeler gelmektedir. Kişi başına düşen milli gelir, GSMH, ithalat ve ihracat miktarları bu göstergelerden bazılarıdır. Ekonomik gelişmenin temelinde ise ülkelerin sahip olduğu nüfusun eğitim seviyesi de rol oynamaktadır. Gelişmiş olan ülkelerin bütçeden eğitime ayırdığı pay yüksek olurken; yapılan bu yatırımların karşılığını uzun vadede, ülke ekonomisine yaptığı kalıcı ve etkili gelişimlerine sağladığı katma değerle geri kazanırlar.

Ülkemizdeki okul öncesi eğitim uzun yıllar boyunca ailelerin inisiyatifine bırakılmıştır. Bu durum okul öncesi eğitimde olumsuzluklara yol açmıştır. Son yıllarda ise bu durum tersine çevrilmiştir. Türkiye’de son yıllarda eğitime milli bütçeden ayrılan pay giderek artmaktadır. Ülkenin birçok yerinde ilk ve ortaöğretim düzeyinde yapılan derslikler, bu okullara atanan öğretmenler ve 2024 yılında ülke çapında faaliyet gösteren 208 üniversite eğitim alanında atılan adımların bir sonucudur. Ülkemizin sahip olduğu genç nüfusun nitelikli bir şekilde yetişmesi için yapılan bu yatırımların etkisiyle ekonomik ve sosyal kalkınma da gerçekleşmektedir. Dolayısı ile bir ülkenin eğitim durumu gelişmişliğini de gösteren en önemli göstergelerden biri olarak kabul edilir (Ayhan, 2009, s. 318).

Toplumların kalkınmasındaki etkili olan unsurların başında hiç şüphesiz ki eğitim gelmektedir. Eğitim toplumların kalkınmasında, ilerlemesinde ve insanların dünyaya bakışının gelişmesinde büyük rol oynar. Dolayısı ile günümüz Türkiye’sinde eğitime verilen önem ülkenin kalkınması açısından büyük önem taşımaktadır. Ülkemizin son yıllarda eğitim alanında gösterdiği çabaya rağmen; ülkenin eğitim durumu yeterli değildir. Bununla birlikte ülkemizde okullaşma oranları ve teknolojiyi etkili kullanma yüzdesinin son yıllarda artmasına rağmen yeterli düzeyde olduğu söylenemez. Bununla birlikte gerek Milli Eğitim Bakanlığı’nın gerekse duyarlı hayırsever vatandaşların eğitim anlamında Sivas’a verdikleri destek takdire şayandır. Ancak tüm bu çabalar ülkemizdeki eğitimin dünya standartlarının üzerine çıktığı anlamını taşıyor. Bu nedenle bir an önce Türkiye’deki eğitimin dünyaya entegre edilmesi gerekmektedir.

Sivas’ın 2016-2022 yılları arasındaki eğitim verileri incelendiğinde, özellikle ilkokul ve ortaokul kademesindeki okullaşma oranlarının belirgin bir artış göstermediği dikkati çeker. Bu durumun asıl nedeni ildeki doğum hızının azalmasının yanı sıra yöre dışına verilen göçlerdir. Bu göçlerin nedenleri arasında ise başta iklim koşullarının elverişsizliği yanında sanayi yatırımlarının yetersizliği ve buna bağlı olarak ticaretin gelişmemesi neticesinde burada yaşayan nüfusa iş ve istihdam alanlarının sağlanamayışıdır.

Okuryazarlık oranları incelediğimizde 2012-2022 yılları arasında gözle görülür bir artışın olduğu görülmektedir. Bunun nedeni bölgede yaşanan kültürel değişim ve dönüşümdür. Ayrıca ülke nüfusunun eğitim seviyesinin yükseltilmesi için ülke genelinde uygulamaya konulan projeler ve çıkarılan kanunlardır. Zaman içerisinde eğitim ile birlikte 1950 yılı sonrasında ülke genelinde yaşanan hızlı şehirleşme, modernizasyon ve iletişimdeki gelişmeler de nüfusun eğitim durumunu büyük ölçüde etkilemiştir. Bu değişim ve dönüşüm Sivas ve çevresinde yaşayan nüfusun okuryazar oranlarında sayısal artış olarak gerçekleşmiştir.

Sonuç olarak Sivas’a ait 2012-2022 yılları arasındaki okuma yazma bilenlerin oranları incelendiğinde bu yıllar arasında gözle görülür bir artış olduğu görülmektedir. Ancak okuryazar oranlarının istenilen düzeye ulaşabilmesi için eğitime ve öğretime erişim olanaklarının daha üst seviyelere ulaşması gerekmektedir. Bununla birlikte son yıllarda Cumhurbaşkanlığı himayesinde ve Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde yürütülen okuma yazma seferberliği bu anlamda bir ivme niteliği göstermekte ancak bunun daha da yaygın hale getirilmesi ve sürdürülmesi gerekmektedir.

Bölgede eğitim ve kalkınma arasındaki ilişki ele alındığında; özellikle ilkokul ve ortaokul kademelerinde görülen okullaşma oranlarının istenen düzeyde gerçekleşmeyişinin nedenleri arasında ekonomik, sosyal ve kültürel nedenlerden kaynaklı göçler gelmektedir. Bununla birlikte ilde büyük ölçekli sanayi kuruluşlarının bulunmaması, iş ve istihdam alanlarının yetersizliği gibi nedenler sayılabilir. Bu sorunların çözümü için devletin vereceği teşvikler yanında yörede yaşayan paydaşların ortak bir akıl yürüterek çözüm için sorumluluk almaları gerekmektedir. Ayrıca teknolojiyi etkili kullanmak için yeterli teknolojik destek sağlanarak, okullaşma oranı üst seviyelere ulaştırılmalıdır. Bununla birlikte bu problemlerin ortadan kalkması veya azalması ile birlikte nüfusta, okullaşma oranlarında ve öğrenci sayılarında bir artış olacağından, fiziksel altyapıya ihtiyaç duyulacaktır, bu yüzden bu ihtiyaçlarında bir an önce bağlı kurumlar tarafından giderilmesi yararlı olacaktır.

Okul öncesi eğitim kademesi zorunlu hale getirilmeli ve ihtiyacı karşılayacak kadar okul inşa edilmelidir.

Eğitimin her kademesinde kadrolu öğretmen uygulamasına geçilmeli dezavantajlı bölgelere öğretmen ataması yapılmalıdır. Birleştirilmiş sınıf uygulaması yapılan okullara öğretmen atamaları yapmak, birleştirilmiş sınıf uygulamasını azaltabilir.

Eğitim alanında gerçekleştirilen her yatırımın, ülkenin geleceğine yapılan yatırım olduğu gerçeği göz önünde bulundurularak, bölgeye yeni okullar veya var olan okullara imkânlar dâhilinde ek binalar yapılmalıdır.

Eğitimin kalitesini ve seviyesini arttırmak amacıyla velilere yönelik eğitim programları düzenlenmelidir.

Yazar Katkıları: Fikir- C. P., H.S.; Tasarım- C. P., H.S.; Denetleme- C. P., H.S.; Kaynaklar- C. P., H.S.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi- C. P., H.S.; Analiz ve/veya Yorum- C. P., H.S.; Literatür Taraması- C. P., H.S.; Yazıyı Yazan- C. P., H.S.; Eleştirel İnceleme- C. P., H.S.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Author Contributions: Concept - C. P., H.S.; Design- C. P., H.S.; Supervision- C. P., H.S.; Resources- C. P., H.S.; Data Collection and/or Processing- C. P., H.S.; Analysis and/or Interpretation- C. P., H.S.; Literature Search- C. P., H.S.; Writing Manuscript- C. P., H.S.; Critical Review- C. P., H.S.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Aşıcı, M. (2009). Kişisel ve sosyal bir değer olarak okuryazarlık. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 7(17), 9-26.
- Ayhan, F. (2019), *Eğitim coğrafyası açısından bir karşılaştırma: Bakırköy ve Sultangazi ilçeleri*. *Journal of Awareness*, 4 (3), 305-320.
- Başal, A. H. (1998). *Okul öncesi eğitime giriş*. Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Çolak, N. (2009). *Eğitim coğrafyası bakımından Doğu Anadolu Bölgesi illerinde okullaşma oranları*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Doğanay, H. (1994). *Türkiye beşeri coğrafyası*. Gazi Büro Kitabevi.
- Erden, M. (2009). *Eğitim bilimlerine giriş*. (4. Baskı). Arkadaş.
- Ergün, A. (2016). *Sivas ilinde coğrafi faktörlerin göç olgusu üzerindeki etkileri* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- İşık, E. (2013). *Erzurum il'inin eğitim coğrafyası*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- İşık, Ş. (2008). Türkiye'de üniversitelerin kentleşme üzerine etkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 10 (3), 159-181.
- Kaya, F. (2016). *Ağrı ilinin eğitim coğrafyası*. Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Yayınları.
- Kayserili, A. (1-3 Ekim, 2012). *Erzurum şehri'nin eğitim durumu* [Özet bildiri sunumu]. Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Eğitim Bilimleri Araştırmaları Sempozyumu, Sinop.
- Koday, S. (2005). Gümüşhane ilinin eğitim coğrafyası. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 5 (1), 45-56.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2012a). *Milli eğitim istatistikleri-örgün eğitim*. http://www.meb.gov.tr/duyurular/duyurular2012/12yil_soru_cevaplar.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2012b). *12 yıl zorunlu eğitim sorular-cevaplar*. http://www.meb.gov.tr/duyurular/duyurular2012/12yil_soru_cevaplar
- Oktay, A. (1990). Okul öncesi eğitimin önemi ve yaygınlaştırılması. *M. Ü. A. E. F. E. B. Dergisi*, 2, 151-160.
- Oktay, A. (2007). *Okul öncesi eğitimde güncel konular*. A. Okay ve Ö. P. Unutkan (Haz.), Morpa Kültür Yayınları.
- Özçağlar, A. (2011). *Coğrafya 'ya giriş*. Ümit Ofset Matbaacılık.
- Özdemir, İ. (2020). *Zara ilçesi'nin coğrafi etüdü*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Soylu, H. (2000), *Darende ilçesinin beşeri ve iktisadi coğrafyası*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Şahin, V. (2015). Tekirdağ'ın eğitim coğrafyası üzerine bir inceleme. *Doğu Coğrafya Dergisi*. 20 (34), 43-60.

İnternet Kaynakları

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf>

<https://www.sivaskulturenvanteri.com/sivas/sivasin-cografya-konumu/>

https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_09/15142558_meb_istatistikleri_organ_egitim_2021_2022.pdf

el-Mesāliḥī'nin Ācurrūmiyye Şerhi et-Tuḥfetu's-Seniyye li Ḳurrā'i'l-Ācurrūmiyye Eserinin Tahkiki

Critical Analysis of el-Mesāliḥī's Commentary on al-Ājurrūmiyyah Titled et-Tuḥfetu's-Seniyye li Ḳurrā'i'l-Ājurrūmiyyah

Öz

Nahiv ilmi alanında hicri birinci asırdan itibaren sayısız eser telif edilmiştir. Bu hususta kimi âlimler geniş kapsamlı çalışmalar yaparken kimileri de nahvin öğretilip anlaşılmasını sağlamak amacıyla hacimce küçük, herkesin kolaylıkla anlayabileceği yalın bir üsluba sahip öğretici eserler kaleme almıştır. İbn Ācurrūm'un sade bir dil ve yalın üslupla nahiv ilminin temel prensiplerine dair özet halinde bilgiler verdiği *el-Ācurrūmiyye* de bunlardandır. Bu eser Arapçanın öğrenilmesi ve öğretilmesinde kolaylık sağladığından Arap-İslam coğrafyasındaki okullarda ve Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Asırlar boyu varlığını sürdürerek günümüze kadar ulaşan ve bir dönem eğitim mahfillerinde çok revaçta olan eser, başlangıç seviyesindeki talebelere hitap ettiği için konuları kısa ve basitçe ele almıştır. Dolayısıyla nahvin bazı konu ve kaidelerinin izaha muhtaç olması, eser üzerinde şerh, hāşiye, ta'lik, nazm ve muḥtaşar gibi farklı türlerde çok sayıda çalışma yapılmasına imkân sağlamıştır. Bunlardan biri de daha çok hadis alanında eser telif eden Yahyā b. Muḥammed el-Mesāliḥī'ye ait *et-Tuḥfetu's-Seniyye li Ḳurrā'i'l-Ācurrūmiyye* adlı şerhtir. Bu eserin *el-Ācurrūmiyye*'nin bir şerhi olduğu, *el-Ācurrūmiyye*'ye yazılmış bazı şerhlerin metinleriyle mukayese edilmesi sayesinde tespit edilmiştir. Daha önce çalışılmamış bu eserin müellif nüshası bulunmayıp Kral Suud Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesi haricinde başka bir nüshasına da rastlanmamıştır. Temin edilen tek nüsha üzerinde yapılan bu çalışma, Türkçe dīrase ve Arapça tahkiki şerh metni olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. İlk olarak dirāse kısmında İbn Ācurrūm ve şāriḥ el-Mesāliḥī'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş, akabinde *et-Tuḥfetu's-Seniyye li Ḳurrā'i'l-Ācurrūmiyye* tanıtılmıştır. Şerh eserin muhtevası ve metodu asıl eserle karşılaştırmalı olarak değerlendirildikten sonra tahkikte takip edilen metoda yer verilmiştir. Son olarak tahkiki metin ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: el-Mesāliḥī, Ācurrūmiyye Şerhi, et-Tuḥfetu's-Seniyye

Abstract

Numerous works have been written in the field of grammar since the first century of the Hijri. While some scholars have done detailed studies on this subject, others have written small-volume didactic works with a simple style that everyone can easily understand in order to teach and understand grammar. *al-Ācurrūmiyye*, in which Ibn Ācurrūm gives summarized information about the basic principles of the science of grammar in a plain language and simple style, is one of them. Because it made it easier to learn and teach Arabic, this work was taught as a textbook in schools in the Arab-Islamic geography and in Ottoman madrasahs. The work, which has survived for centuries and has survived to the present day and was very popular in educational circles for a while, deals with the subjects briefly and simply because it appealed to students at the beginning level. Therefore, the fact that some subjects and rules of grammar need explanation has enabled many studies to be carried out on the work in different types such as commentary, annotation, ta'lik, verse and summary. One of these is the commentary named *et-Tuḥfetu's-Seniyye li Ḳurrā'i'l-Ācurrūmiyye* belonging to Yahyā b. Muḥammed el-Mesāliḥī, who wrote works mostly in the field of hadith. It has been determined that this work is a commentary of *al-Ācurrūmiyye* by comparing it with the texts of some commentaries written on *al-Ācurrūmiyye*. The author's copy of this work, which has not been studied before, is found, and no other copy has been found except the King Saud University Manuscript Library. The author's copy of this work which has not been studied before is not found and no other copy has been found except the King Saud University Manuscript Library. This study, which was carried out on the single copy provided, is divided into two parts: the Turkish research and the Arabic critical analysis of the commented text. Firstly, in the research part, information was given about the life and works of Ibn Ācurrūm and the commentator al-Mesāliḥī, and then the *et-Tuḥfetu's-Seniyye li Ḳurrā'i'l-Ācurrūmiyye* was introduced. After the content and method of the commentary work is evaluated comparatively with the main work, the method followed in the critical analysis is included. Finally, the critical analysis of the text has been presented.

Keywords: el-Mesāliḥī, Commentary on al-Ājurrūmiyyah, et-Tuḥfetu's-Seniyye

Şükrü GÜLER

Millî Eğitim Bakanlığı, Konya, Türkiye

Ministry of National Education, Konya, Türkiye
sukruguler16@hotmail.com

Geliş Tarihi/Received 15.06.2024
Kabul Tarihi/Accepted 27.09.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 30.12.2024

Cite this article as: Güler, Ş. (2024). Critical analysis of el-Mesāliḥī's commentary on al-Ājurrūmiyyah titled et-Tuḥfetu's-Seniyye li Ḳurrā'i'l-Ājurrūmiyyah, *Current Perspectives in Social Sciences*, 28(4), 504-525.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

İslam'ın Hicaz Yarımadasında doğup yayıldığı süreçte, Arap halkının bölgeye gelen diğer topluluklarla olan sosyo-kültürel etkileşimleri neticesinde Arap dilinin saf yapısında lahn olarak bilinen bazı dil hataları yaşanmıştır. Dilin yapısında meydana gelen bu hataları önleme ve Arapçanın gereksinimlerini karşılamak amacıyla nahiv ilmi ortaya çıkmıştır (Çetin, 1964, s. 35; ez-Zeccâcî, 1979, s. 89; Durmuş, 1999, s. 300; Ş. Güler, 2018, ss. 1-2; S. Güler, 2021, s. 25).

Nahiv, rivayetlerin ekserisine göre Ebu'l-Esved ed-Duelî'nin öncülüğünde başlamış (ez-Zeccâcî 1979, s. 89; Dayf 1992, s. 13), tarihi süreç içerisinde gelişmiş ve bu alanda günümüze dek sayısız önemli eser kaleme alınmıştır. Bu eserler öğretim yöntemleri açısından "muṭavvel" (tafsilatlı) ve "muḥtaşarât" (özetlenmiş) olarak ikiye ayrılmıştır. Sîbeveyh'in (ö. 180/796) *el-Kitâb'* ve el-Muberrred'in (ö. 286/900) *el-Muḥtedab'* gibi *muṭavvel* mahiyetteki nahiv çalışmalarında konular ayrıntılı bir şekilde ele alınarak dilin incelikleri ve karmaşık yapıları açıklanmıştır. Öte yandan "muḥtaşarât" nahiv kitapları veya risalelerinde konular detaylandırılmadan ele alınmış ve Arapçanın kolay öğretilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda telif edilen en eski nahiv eseri Halefu'l-Aḥmer (ö. 180/796)in yazdığı *Muḥaddime fi'n-Nahv* isimli eserdir. Daha sonra pek çok önemli nahivci "muḥtaşar" mahiyette eser telif etmiştir: el-Kisâ'î (ö. 189/805) *Muḥtaşaru'l-Kisâ'î*'yi, Yahyâ b. el-Mubârek (ö. 202/817) *el-Muḥtaşar fi'n-Nahv*'i, el-Cermî (ö. 225/839) *Muḥtaşaru Nahvi'l-Mute'allimîn*'i, Muḥammed el-Ḥâmid (ö. 317/929) *el-Muḥtaşar*'ı, İbnu's-Serrâc (ö. 316/929) *el-Mücezi*, ez-Zeccâcî (ö. 337/949) *el-Cumel*'i, er-Rummânî (ö. 384/994) *el-İcâz fi'n-Nahv*'i ve ez-Zemaḥşerî (538/1143) *el-Unmüzece*'i "muḥtaşar" şeklinde kaleme almıştır. Bu eserlerin her biri Arapçanın öğrenilmesi ve öğretilmesinde önemli kaynak eserlerdir. İbn Âcurrûm (ö. 723/1323)'un *el-Âcurrûmiyye* isimli eseri ise nahvin öğretilmesinde sağladığı kolaylık sebebiyle "muḥtaşar" nahiv kitapları içerisinde en çok bilinenlerdendir ve dil öğrenimi için temel başvuru kaynağı olarak geniş kabul görmüştür. *el-Âcurrûmiyye*, tarih boyunca nahvin öğretildiği birçok eğitim müessesesinde okutulmuş, üzerine şerh, hâşiye, ta'lîk, nazm ve muḥtaşar tarzda pek çok çalışma yapılmıştır. (Debbâs 2008, s. 87; Güler 2021, s. 25-26)

el-Âcurrûmiyye geniş bir literatüre sahiptir.¹ Eserin üzerine yapılan çalışmaların önemli bir kısmı hala maḥtût haldedir. el-Mesâlihî tarafından telif edilen *et-Tuḥfetu's-Seniyye li Ḳurrâ'i'l-Âcurrûmiyye* isimli eser de bunlardandır. el-Mesâlihî'nin kaynaklardaki çalışmalarına bakıldığında bunların ekserisinin hadis alanında şerh ve ta'lîka mahiyetinde olduğunu, *et-Tuḥfetu's-Seniyye'nin* ise nahiv alanında kaleme aldığı iki eserinden biri olduğu tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalar neticesinde söz konusu eserin incelemesinin yapılmadığı farkedilmiş ve bu nedenle genelde nahiv ilmine özelde *el-Âcurrûmiyye* literatürüne katkı sağlaması açısından eser üzerinde çalışma ihtiyacı doğmuştur. Bu bağlamda yazma eser inceleme yöntemi kullanılarak dirase kısmında hem şerhe tâbi olan hem de şerh olan eser hakkında gerekli bilgiler verildikten sonra eserin metni tahkik edilerek yazıya geçirilmiştir.

1. İbn Âcurrûm ve el-Âcurrûmiyye

İbn Âcurrûm olarak ünlenen müellifin tam ismi Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. Muḥammed b. Dâvud eş-Şanhâcî el-Mâlikî'dir. Elfiyye yazarı İbn Mâlik'in vefat ettiği 672/1273-74 yılında Fas'ta doğmuş, 723/1323'te aynı yerde vefat etmiştir. İlk eğitimi Fas'ta aldığı bilinen âlimin çeşitli alanlarda ders aldığı rivayet edilmiş ancak bunun ne zaman ve hangi koşullarda olduğu konusunda detaylı bilgi verilmemiştir. Nahiv, edebiyat, kıraat, ferâiz ve matematik gibi alanlardaki bilgisiyle Fas halkına fayda sağlamıştır. Bilgiye olan düşkünlüğü sebebiyle yaptığı seyahatlerde ilim meclislerine katılmış bilhassa nahiv ve kıraat alanında vukûfiyet kazanarak bu ilimlerde çalışma yapmıştır. Hac ibadeti için Mekke'ye gittiğinde Ebû Ḥayyân el-Endelüsî ile karşılaşmış, kendisinden icazet almış ve ona icazet vermiştir (el-Bağdâdî 1951, 2:145; es-Suyûtî 1964, 1:238-39; İbnu'l-Kâdî 1973, 1:222; Ferrûh 1983, 6:393; İbnu'l-İmâd 1992, 8:112; İbn Âcurrûm 1997, 1:17; ez-Ziriklî 2002a, 7:33; el-Kettâni 2004, 2:126-27; es-Seḥâvî, t.y., 9:82; S. Güler 2021, s. 31-40).

İbn Âcurrûm'un *el-Âcurrûmiyye*'yi tam olarak ne zaman kaleme aldığı bilinmemekle birlikte eserin yedinci yüzyılın son çeyreği ile sekizinci yüzyılın ilk çeyreği arasında yazıldığı söylenebilir. Nahivci olarak meşhur olmasına vesile olan eserini Mekke'de Kabe'nin karşısında kaleme almıştır. (es-Suyûtî 1964, 1:238; Ferrûh 1983, 6:393; el-Kettâni 2004, 2:126) Rivayete göre İbn Âcurrûm Fas'a dönüş yolunda *el-Âcurrûmiyye*'yi denize atmış "Eğer o sırf Allah rızası içinse ıslanmaz" demiş ve *el-Âcurrûmiyye* ıslanmamıştır. (el-Kettâni 2004, 2:126) Daha çok *el-Âcurrûmiyye* lafzı ile okunan eserin *el-Ecrûmiyye*, *el-Ucrûmiyye*, *el-Cerûmiyye* veya *el-Currûmiyye* lafızlarıyla okunup yazıldığı da görülmüştür. Ayrıca *Nefḥu't-Tîb* ve *Keşfu'z-Zunûn* gibi eserlerde *el-Muḥaddimetu'l-Âcurrûmiyye* (Kâtip Çelebi 1941, 2:1797; el-Maḳarrî 1968, 7:123), *Buğyetu'l-Vu'ât* ve *Şezerātu'z-Zeheb*'de *el-Muḥaddimetu'l-Currûmiyye* (es-Suyûtî 1964, 1:238; İbnu'l-İmâd 1992, 8:112), el-Ezherî'nin *el-Âcurrûmiyye*'ye yaptığı

¹ Eser üzerine yapılan literatür çalışması için bkz., *İbn Âcurrûm ve El-Âcurrûmiyye Literatürü*, (S. Güler, 2021)

şerhin dîbâcesinde *el-Ācurrūmiyye fî Uşûl 'İlmi'l-'Arabiyye* olarak adlandırılmıştır. Yine *el-Ācurrūmiyye* nüshalarının bazılarında *Metnu'l-Ācurrūmiyye* ya da *Metnu'l-Ācurrūmiyye fî İlm Uşûl ve Furû'î'l-'Arabiyye* olarak da kaydedilmiştir (S. Güler, 2021, s. 43).

el-Ācurrūmiyye kısa ve öz yapısıyla öğrencilerin kolay erişim sağlayıp hızlı öğrenmelerini mümkün kılan muhtaşar mahiyettedir. Eserde, Arapça dilbilgisinin ana konuları basitten karmaşığa doğru bir sıra izlenerek anlaşılır bir üslupla işlenmiştir. Eserde nahiv ilminin temel konuları öğreticiden ziyade öğrenenin kolay anlayacağı şekilde belirli bir tertibe göre yazılmış olup konular, kelam, i'râb, i'râb alametleri, mu'rablar, fiiller, merfû' isimler, manşûb isimler ve mecrûr isimler gibi başlıklar altında izah edilmiştir. Eserin kendine has özelliği zamanla popülerliğini artırmış yalnızca yazıldığı coğrafya ile sınırlı kalmayarak Batı'da 14. yüzyıldan itibaren tanınmaya başlanmış ve birçok Avrupa diline çevrilmiştir. Batıda ilk baskısı 1592 yılında Roma'da yapılan bu eser, hem el yazması hem de basılı formatta dünya çapında birçok kütüphanede bulunmaktadır. Eser üzerine yapılan çalışmalar da onun geçmişte ve günümüzde neden bu kadar tercih edildiğini açıklar niteliktedir (el-Ācurrūmiyye adlı eserin mahtut nüshaları ve yapılan diğer çalışmalar için bkz. S. Güler, 2021, s. 44, 63, 130, 154, 165, 175, 186, 188, 190, 192, 195, 197).

2. Yahyâ b. Muḥammed el-Mesâlihî

2.1. Hayatı

Tam Adı Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Muḥammed el-Mesâlihî olup Halep'te doğduğu için el-Ḥalebî nisbesini almıştır. Kaynaklarda doğum tarihi ile ilgili bilgi bulanamayan müellif, el-Mesâlihî (المسالحي) veya el-Mesâlihî (المصالحى) nisbesiyle meşhur olmuştur. Âlimin hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmadığından niçin bu lakapla anıldığı bilinmemektedir. (el-Bağdādî 1951, 2:535; el-Meydānî 1993, 1594; Keḥḥâle 1993, 4:93, 115; ez-Ziriklî 2002b, 8:170; el-Ḥamevî, t.y., 2:278; Güler 2018, s. 20)

el-Mesâlihî, eğitim hayatına başlamadan önce Trablusşam'da ikamet etmiştir. (el-Bağdādî 1951, 2:535) Devrin önde gelen âlimlerinden ilim tahsil etmek için ilk olarak Şam'a göç etmiş (el-Ḥamevî, t.y., 2:278; el-Bağdādî 1951, 2:535) ve Şam'daki tarihi Emevî Camisinde Muḥammed el-Kezberî (ö. ?1221/1806)'den ders almış (el-Meydānî 1993, 1594) daha sonra eğitimi tamamlamak üzere Mısır'a gitmiştir. (ez-Ziriklî 2002b, 8:170) İlim tahsilinin ardından Halep'e dönen el-Mesâlihî bir müddet sonra Şam'a yerleşmiş ve hayatını muhtemelen eser telif ederek ve ders vererek idame ettirmiştir. (el-Ḥamevî, t.y., 2:278; Güler 2018, s. 20-21)

Şam'da vefat eden el-Mesâlihî'nin vefat tarihi *el-A'lām ve Mu'cemu'l-Muellifin'* de 1225/1810 (ez-Ziriklî 2002b, 8:170; Keḥḥâle 1993, 4:115), *Hediyyetu'l-'Ārifin'* de 1229/1813 (el-Bağdādî 1951, 2:535), *Ḥilyetu'l-Beşer'* de ise 1220/1805 (el-Meydānî 1993, 1594) olarak gösterilmiştir. Müellifin naaşı Şam'da Ehli Beyt Mezarlığı olarak bilinen Bâbu's-Şağîr'e defnedilmiştir. (el-Meydānî 1993, 1594; Güler 2018, s. 21)

2.2. Eserleri

Yahyâ b. Muḥammed el-Mesâlihî, kaynaklardaki bilgiler göz önüne alındığında daha çok hadis alanında şerh niteliğinde eserler telif etmiştir. Nahiv alanında kaleme aldığı *Risâle fi'n-Nahv* ve *et-Tuḥfetu's-Seniyye li Ḥurrâ'î'l-Ācurrūmiyye* dışında diğer çalışmalarının günümüze ulaşmış ulaşmadığı, eserlerin içeriği, hacmi ve bunların el yazması mı yoksa basılı mı olduğu konusunda kesin bilgi elde edilememiştir. Müellifin tespit edilen eserleri şunlardır²:

1. *Şerḥu Kitâbi'l-Mev'îza li'bnî'l-Cevzî:*

Adından anlaşıldığına göre müellifin Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201)'nin *Kitabu'l-Mev'îza ve'l-Mecâlis* adlı eserine yapmış olduğu şerhtir.

2. *Ta'likâ 'ala't-Terğîb ve't-Terhîb li'l-Munzirî:*

Ebû Muḥammed Zekiyyuddîn 'Abdul'azîm b. 'Abdilkavî el-Munzirî (ö. 656/1258)'nin *et-Terğîb ve't-Terhîb* adlı eserinin şerhi mahiyetindedir.

3. *Şerḥu Riyâzi's-Şâlihîn li'n-Nevevî:*

Meşhur hadis âlimi Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Murî en-Nevevî (ö. 676/1277)'nin *Riyâzu's-Şâlihîn* adlı meşhur hadis kitabının şerhidir.

² Eserleri için bkz.: el-Bağdādî 1951, 2:535; Keḥḥâle 1993, 4:115; ez-Ziriklî 2002b, 8:170; Güler 2018, s. 22-25.

4. *Şerhu Erba'ın li'n-Nevevî:*

İmam Nevevî (ö. 676/1277)'nin diğer eseri olan *Erba'üne'n-Nevevî* adlı hadis kitabının şerhidir.

5. *Şerhu Muhtaşari'l-Buḥārī li'bni Ebī Cemre:*

Ebū Cemre (ö. 699/1300)'nin *Muhtaşaru'l-Buḥārī* adlı hadis kitabının şerhidir.

6. *Şerhu Elfiyeti'l-'Irākī fi'l-Ḥadīs:*

Ebu'l-Faiz Zeynuddin 'Abdurrahim b. el-Huseyn b. 'Abdirrahman el-'Iraki (ö. 806/1404)'nin *Fetḥu'l-Muḡiṣ bi-Şerhi Elfiyyeti'l-Ḥadīs* adlı eserinin şerhidir.

7. *Şerhu Muhtaşari 'Ulvān fi'l-Furū':*

el-Mesāliḥi'nin yazdığı bu şerh, 'Ulvān el-Hamevi'nin *Miṣbāḥu'l-Hidāye ve Miftāḥu'd-Dirāye* adıyla kaleme aldığı ve daha sonra *Takrību'l-Fevāid ve Teshīlu'l-Makāşid* adıyla ihtisar ettiği eserin şerhidir.

8. *Mevlidu'n-Nebî:*

Eser hakkında kaynaklarda bilgi bulunamamış olup adından da anlaşılacağı üzere eserin Hz. Peygamberin doğumunu konu edindiği muhtemeldir.

9. *Risāle fi'n-Naḥv:*

Müellifin günümüze ulaşan iki eserinden biri olan yazma eser Kral Suud Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 4905/511069'da bulunmaktadır. 64 varak, 17x22.5 ebadında ve 19 satırdan oluşan yazma, Suleymān b. Muḥammed (?) tarafından 1287 (1870) yılında nesih hattıyla istinsah edilmiştir. 2018 yılında yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır³.

10. *et-Tuḥfetu's-Seniyye li Ḳurrā'i'l-Ācurrūmiyye:*

Çalışmanın konusu olan eser hakkında bir sonraki başlıkta bilgi verilecektir.

3. *et-Tuḥfetu's-Seniyye li Ḳurrā'i'l-Ācurrūmiyye'nin Tavsifi*

İsmi kaynaklarda *et-Tuḥfetu's-Seniyye li Ḳurrā'i'l-Ācurrūmiyye* (el-Baḡdādī 1951, 2:535; Keḥḥāle 1993, 4:93) olarak geçen yazma eser, Kral Suud Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 6559 – f 4/1332'de *et-Tuḥfetu'r-Raḍiyye 'ale'l-Muḳaddimeti'l-Ācurrūmiyye* şeklinde kaydedilmiş olup eser el-Mesāliḥi'ye nispet edilmiştir. Dāru'l-Kutubi'z-Zāhiriyye nr. 11232'de 17 varak halinde olan nüsha ise *et-Tuḥfetu's-Seniyye bi-Ḳirā'eti'l-Ācurrūmiyye* adıyla kaydedilmiş (Güler 2021, s. 103-4) ancak bu nüshaya ulaşamamıştır. Ulaşılan nüsha Kral Suud Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesinde bulunan nüshadır. *Ācurrūmiyye Okuyucularına Kıymetli Hediye* anlamına gelen eser, 15 varaklı, 16,0x2,5 cm. ebadında ve 17 satır halindedir. 1^a varağında eserin künyesi ile ilgili bilgiler yer almaktadır. 1^a varağından önceki 2 sayfada Kral Suud Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesinin katalog bilgileri ve mührü bulunmaktadır. Müstensih eseri siyah mürekkep kullanarak nesih hattıyla istinsah etmiş olup sadece fasılları ve mevzu ile alakalı anlatacağı bazı yeni konulara başlarken ilk kelimeyi kırmızı renkle belirtmiştir. ("et-Tuḥfetu'r-Raḍiyye 'ale'l-Muḳaddimeti'l-Ācurrūmiyye", t.y.)

Tabākāt kitaplarında eserin telif tarihi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. Aynı şekilde müellif nüshası olmadığı için de eserin tam olarak ne zaman telif edildiği tespit edilememiştir. Eser, el-Mesāliḥi'nin vefatından yaklaşık 54 yıl sonra müstensih Muḥammed b. 'Aḥmed Şāfi b. Necib Şāfi b. 'Abdilgaffār Şāfi tarafından 1279/1862 tarihinde istinsah edilmiştir.

3.1. Eserin Muhtevası ve Müellifin Metodu

Şerh, İslami ilimlerin klasik bir geleneği olan besmele ile başlamış ardından Allah'a hamd, rasûlüne, ehl-i beyte ve ashabına salavat ve dua ile devam etmiştir. "قال المؤلف" dedikten sonra "*Allah müellife rahmet eylesin, onun ve sâlih âlimlerin ilimlerinden bizi de faydalandırsın*" şeklinde dua ederek şerhin yazımına giriş yapmıştır.

el-Mesāliḥi, *el-Ācurrūmiyye* metnine yapılan bazı hacimli şerhlerin aksine eserini detaya girmeden yalın bir dille kaleme almıştır. Eserde asıl metinlere tam olarak yer verilmemiş ve asıl metinlerdeki sıralamaya da uyulmamıştır. Müellif eserini oluştururken asıl metinleri tevیل yoluyla kısaca şerh etmiş ve birer ikişer örnekle konuları desteklemiştir. Bir başlık altında geçen bir konuyu "سَيَاتِي" ifadesiyle ileride ilgili konu altında anlatılacağına işaret etmiştir.

³ Eserle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yaḥyā b. Muḥammed el-Mesāliḥi ve Risāle fi'n-Naḥv Adlı Eseri (Metin-İnceleme) (Güler, 2018)

Müstensihin yazdığı şerhten yola çıkarak el-Mesāliḥī, konuların anlatımına faşlu'l-ḥiṭāb olarak adlandırılan “أما بعد، وبعد” gibi ifadelerle değil besmeleyle giriş yapmış ve fasıllardan sonra başlık belirtmemiştir. Ancak fasılların ve fasıl içindeki konuların çoğunda anlatımına emmā “أُمَّ” ifadesiyle geçiş yapmıştır. Ayrıca İbn Ācurrūm'un altı ana başlık yirmi dört bâb altında kaleme aldığı konuları Kelime ve Türleri “الكلام وما يتألف منه” bahsinden sonra yirmi dokuz fasılda şerh etmiş ve hâtıme kısmıyla bitirmiştir.

İbn Ācurrūm, el-Ācurrūmiyye'sine kelime ve türlerini açıklarken nahiv âlimlerinin ekserisi gibi “الكلام” terimiyle başlamış ve “الكلام”ı isim, fiil ve harf olmak üzere üç kısma ayırmıştır. el-Mesāliḥī ise şerhe “كلمة” ifadesiyle başlamış ve isim, māzī fiil, muzāri' fiil, emir fiil ve harf olmak üzere beş kısma ayırarak nahiv âlimlerinin ittifak ettiği tasnifle çelişmiştir. Ayrıca İbn Ācurrūm harf-i cerlerden üçü yemin harfi olmak üzere on ikisini zikrederken, şârih dokuz harf-u cerr zikretmiş tamamını ise yirmi üçüncü fasılda mecrūr isimler konusunda vermiştir.

İbn Ācurrūm tasnifin ardından isim, fiil ve harfi örnek vermeden, el-Mesāliḥī ise tasnifin ardından ismin, fiillerin ve harfin alametlerini birer örnekle açıklamıştır. İbn Ācurrūm “قد”ın fiilin alametlerinden olduğunu zikrederken el-Mesāliḥī buna değinmemiştir.

Birinci fasılda, i'rāb ve bina konusunun kısaca tanımı yapılmış ardından i'rābın alametlerinden olan ref', naşb, cerr ve cezm'den bahsedilmiştir. Bu alametlerin māzī fiil ve emir fiil ile harf-u cerleri kapsamadığını sadece isim ve muzāri' fiilleri kapsadığını, ayrıca ismin cezmi, muzāri' fiilin de esre'yi alamayacağını örnek vermeden açıklamıştır.

İkinci fasılda, i'rāb konusunu detaylandırarak lafzī ve maḥallī olmak üzere iki kategoriye ayırmıştır. İlk olarak lafzī i'rābı ele almış ve bunu isim ve fiillerin son harflerinde meydana gelen ses değişiklikleri olarak tanımlamıştır. Daha sonra lafzī i'rābı zāhirī, muḳadder te'azzuran ve muḳadder istiṣkālén olarak üç kısma ayırmış ve her birini örnekle açıklamıştır. Maḥallī i'rābın daha sonra anlatılacağını ifade etmiştir.

Üçüncü fasılda, mu'rāb isimleri müfred, muşennā, cem-u' tekşir, cem-u' müennes sālīm, cem-u' müzekker sālīm ve esmā-u hamse olmak üzere altı kısma; fiilleri sonuna bir şey eklenmeyen muzāri' fiil ve ef'āl-u ḥamse olmak üzere iki kısma ayırmış ve sonrasında esmā-u ḥamse hariç her birini birer ikişer örnekle açıklamıştır. Ulemâdan bazısının esmā-u ḥamse'yi esmā-u sitte olarak zikrettiği bilinmektedir. Şârih de bu hususu İbn Ācurrūm gibi esmā-u ḥamse olarak zikrederek altıncı isim olan henūke (هنوك)yi konuya dahil etmemiştir.

Dördüncü fasılda, şârih, İbn Ācurrūm'un mu'rāblar başlığı altında ğayr-u muşariflerin fetḥa ile mecrūr olduğunu belirttiği konuyu muşarif ve ğayr-u muşarif faslı altında vezinleriyle birlikte 'alemleri de belirterek sınıflandırmış, her birine birer ikişer örnek vererek kısaca açıklamıştır.

Beşinci fasılda, temel i'rāb alametleri olan ref', naşb, ḥafḍ (cerr) ve cezm işaretlerinin her birinin sekiz kategoride farklılık gösterdiğini belirtmiş, bunların yerine geçen diğer işaretleri elif (ل), vav (و) ya (ي), nun (ن) ve i'rāb gereği şübūt veya ḥazfedilmesi gereken durumları ikincil olarak değerlendirmiştir. Muşarif ve ğayr-u muşarif, müfred, muşennā, muşarif ve ğayr-u muşarif, cem-u' tekşir, cem-u' müzekker ve müennes sālīm, esmā ve ef'āl-u ḥamse ile muzāri' fiilin i'rāb işaretlerini cem-u' tekşir hariç İbn Ācurrūm gibi örneksiz olarak izah etmiştir.

Altıncı fasılda, İbn Ācurrūm'un eserinde üçüncü bâbda ef'āl başlığı altında yer alan fiil konusunu şârih bu fasılda binā konusu içerisinde ele almıştır. Fasıl, binā kavramının tanımıyla başlamış, bu kavramın âmil olmadan kelimenin sonundaki değişmezliği, âmil ile yani kelimenin çekimi, konumu ve aldığı eklerin türüne göre mahallen ref', naşb veya cerr olarak inşa edildiği ifade edilmiştir. İsim, māzī, muzāri' ve emir fiillerde mebnilik durumunu örnekleriyle detaylı şekilde açıklamıştır. Muzāri' fiilin “أنييت” harfleriyle yapılandırılması ve emir fiilin türetilmesi yirmi sekizinci fasılda fiil başlığı altında ele alınmıştır.

Bu fasılın içerisinde Aḥkāmü'l-Ef'āl bâbını açmış ve muzāri' fiilin naşb ve cezm edatlarıyla kullanım durumunu açıklamıştır. Şârih, İbn Ācurrūm'un aksine konuya birer ikişer örnek vermiş, cezm durumunu izah ederken iki ayet istişhad etmiştir. Ayrıca İbn Ācurrūm naşb edatlarını on olarak zikrederken şârih genel nahiv eserlerindeki gibi dört olarak belirtmiş, diğerlerini cevaz ve vucub durumlarına göre izah etmiştir. Ardından iki fiili cezm eden edatları örnek vermeden zikretmiştir.

Yine bu fasılda Aḥkāmü'l-Esmā' bâbını açarak burada fā'il, nāib-u fā'il, muḳtedā, ḥaber, kāne ve kardeşlerinin ismi ile inne ve kardeşlerinin haberinin ref'; mef'ülun bih, mef'ülun muṭlaḳ, zamān ve mekān zarfı, ḥāl, temyiz, müsteşnā, münāda, lā nāfiye'nin ismi, inne ve kardeşlerinin ismi, kāne ve kardeşlerinin haberinin naşb; muḳāfun ileyh ve harf-i cerlerden sonra gelen isimlerin kesra olmasının zorunlu; na't (sıfat), atf, te'kid ve bedel konularının ise tevābī olmasından dolayı i'rābının bir önceki tâbiye bağlı olduğunu zikretmiş daha sonra bunları diğer fasıllarda ayrı ayrı izah etmiştir.

Yedinci fasılda, merfū' isimlerden olan fā'ilin tanımı yapılmış ve zāhir ve muḍmar olarak iki kısma ayrılarak cümledeki kullanım durumu açıklanmıştır. İlk olarak zāhir olan fā'ili, isimlerin açık ve belirgin bir şekilde cümlede yer alması olarak örneklerle açıklamıştır. Ardından muḍmar fā'ilin tanımı yapılmış, muḍmar fā'il de bāriz ve müstetir olarak iki kısımda ele alınmıştır. Aynı şekilde bunlar da kendi içerisinde kısımlara ayrılarak açıklanmıştır. Daha sonra māzī, muzāri' ve emir fiillerdeki kullanımları örneklerle gösterilmiştir.

Sekizinci fasılda, merfū' isimlerden nāib-u fā'ilin tanımı yapılmış ardından örnek verilmiştir. Zāhir ve muḍmar olarak iki kısma ayrıldığı belirtilmiş bu hususta fā'il konusuna bakılması gerektiği ifade edilmiştir.

Dokuzuncu fasılda merfū' isimlerden ilk olarak mübtedānin tanımı yapılmış zāhir ve muḍmar olarak iki kısma ayrılmış, muḍmar olanların munfaşıl zamirler olduğu belirtilmiştir. Ardından haberin mübtedā ile olan ilişkisine değinilmiş ve haberin müfred ve cümle olarak iki türünün olduğu kısaca açıklanarak ifade edilmiştir. Ayrıca şibhī cümle olarak adlandırılan cār-mecrūr ve zarf yapılarına dair açıklama yapılmış ve bunların haberin yerini tutmayacağı, haberin kāin (كائن) veya mustakarr (مستقر) şeklinde tahmin edilebilir gizli bir fiil ile belirtilebileceği zikredilmiştir.

Onuncu fasılda, isim cümlelerinde yardımcı fiil olarak kullanılan kāne ve kardeşleri konusu ele alınmıştır. On üç fiil sayıldıktan sonra kāne ve esbaḥa fiillerinin çekimi yapılmıştır. Ardından mübtedanın ref' yapılarak "كان"nin ismi, haberin ise naşb yapılarak "كان"nin haberi olarak isimlendirildiği belirtilmiştir. Daha sonra şārih, fiilleri kullanım şartlarına göre üç kısma ayırmış ilk sekiz fiil olan "كان", "أصبح", "أمسى", "ظل", "بات", "صار", "ليس"nin herhangi bir koşul olmaksızın amel edeceğini; sonraki dört fiil olan "ما زال", "ما انفك", "ما برح", "ما فتي"nin ise önüne gelen olumsuzluk edatı "ما" olmadan كان ve kardeşleri gibi amel edemeyeceğini; son olarak "ما دام" kalıbının bu şekilde amel etmesi için ise yalnız "ما" maşdar ekiyle kullanılabileceğini ifade etmiştir. Yine şārih bu fiilleri şarf açısından da üç kısma ayırmıştır. İlk yedi fiilin "كان", "أصبح", "أمسى", "ظل", "بات", "صار"nın, māzī, muzāri' ve emir fiil olarak çekimlenebildiğini ayrıca ism-u fā'il ve ism-u mef'ül olarak da kullanılabileceğini; "ما زال", "ما انفك", "ما برح", "ما فتي"nin emir ve maşdar olarak "ليس" ve "ما دام"nin ise hiçbir şekilde çekimlenemeyeceğini söylemiştir. Ancak "ليس" ve "ما دام"nin mazi çekimi olup müzari ve emir çekimleri yoktur.

On birinci fasılda, isim cümlelerinde mübtedāyi maşūb haberi ise ref' eden inne ve kardeşleri konusu ele alınmıştır. Altı edat sayıldıktan sonra konu birer ikişer örnekle kısaca açıklanmıştır. Enne "أن" edatının bir 'āmil ile kullanılması gerektiği ifade edilmiş ardından, eğer cümlede haber, türemiş bir kelime ise bu durumda haberin maşdar; haber, cāmid yani türememiş bir kelime ise bu durumda haberin varlık (كونه) olarak yorumlanacağını örnekle açıklamıştır.

On ikinci fasılda, zanne (ظن) ve kardeşleri konusu ele alınmıştır. Şārih iki mef'ül alabilen altı adet fiil vermiş ve bu fiillerin isim cümlelerindeki mübtedā ve haberi naşb yaparak bunları birinci ve ikinci mef'ül olarak kabul ettiğini ifade etmiş ve sadece bir örnek vermiştir.

On üçüncü fasılda, mef'ülün bih konusu zāhir ve muḍmar olmak üzere iki kısımda zikredilmiştir. Muḍmar da muttaşıl ve munfaşıl olarak ikiye ayrılmıştır. Muttaşıl "ضرب" fiilinin, munfaşıl ise "إيا" zamirinin muttaşıl zamirlerle çekimlenmesiyle gösterilmiştir.

On dördüncü fasılda, önce zarf-u zamān belirli, belirsiz ve sayılabilen olarak, ardından zarf-u mekān belirli ve belirsiz olarak kısaca açıklaması yapılmış ve örnekleri verilmiştir.

On beşinci fasılda, cümlelerde fiilin gerçekleşme anında fā'il ve mef'ülün bih gibi öğelerin eylem durumunu belirten hāl konusunun müfred hāli basitçe açıklanmış ve örnek verilmiştir. İsim, fiil ve şibih hālden ise bahsedilmemiştir.

On altıncı fasılda, temyīz konusu, tanımı yapılmadan temyīz-u zāt ve temyīz-u nisbe olarak iki nevinden bahsedilmiş ve iki ayetle örneklendirilmiştir.

On yedinci fasılda, bir fiilin eylem olarak anlamını pekiştiren, türünü veya sayısını belirten mef'ülün muḥlakın maşdar oluşundan bahsedilmiş ve örnekler verilmiştir. Ardından maşdar şarf bağlamında örnekleriyle anlatılmıştır. İbn Ācurrūm mef'ülün muḥlakın lafzī ve ma'nevī olarak iki çeşidini zikrederken şārih bundan bahsetmemiştir.

On sekizinci fasılda, evvela istiḡnā'nın kısa bir tarifi yapılmış, ardından lā'nın kendisi dışında yedi kardeşi olan "سوى, سوي, غير" verilmiştir. Daha sonra, ilk olarak lā'nın, ardından "سواء, سوي, سوي, غير"nın son olarak "خلا" ve "حاشا" edatları ile yapılan müsteḡnāların cümle içindeki i'rāb durumlarına değinilmiştir.

On dokuzuncu fasılda, munādā konusu “يا” ve onun benzerlerinden olan “أَيُّ، أَيَا، هَيَا ve آ” ile nidā ve hitap edilen ya da çağrılması istenen kişi olarak tanımı yapılmış ve bir örnek verilmiştir. İbn Ācurrūm eserinde nidā harflerini zikretmemiştir. Şârih de yedi olan nidā harflerinden beşini zikretmiştir. Şârih kısa tanımın ardından munādânın türleri olan müfred ‘alem, nekra maḫsūde, nekra ġayr-u maḫsūde, muḫāf ve şebīh bi’l-muḫāfin kısa kısa açıklamalarını yaparak i’rāb durumlarından bahsetmiş ardından her birine örnek vermiştir.

Yirminci fasılda, cinsini nefyeden (lā nāfiye li’l-cins) lā “لا” konusu şerh edilmiştir. Lā edatının “لَنْ” ve kardeşleri grubundan olduğu belirtildikten sonra cümlelerdeki i’rāb durumu, ‘amel ve ilgā şartları örneklerle açıklanmıştır.

Yirmi birinci fasılda, mef’ūlun min eclih, fiilin gerçekleşme sebebini açıklayan ḳalb kökenli bir maşdar olarak tanımlanmıştır. Bu tanım İbn Ācurrūm’un tanımına yakındır. Şârih sadece, yapının doğruluğu için “لِمَ” (neden, niçin) sorusuna cevap verebilme gerekliliğini belirtmiş ve bir örnek vermiştir.

Yirmi ikinci fasılda, mef’ūlun me’ahın, fiildeki eylemin gerçekleştiği anda, fiilin öznesi veya nesnesi ile birlikte bulunan varlığın durumunu açıklamak için kullanılan isim olduğu ve “مع” manasına gelen “و” ile kullanıldığı şeklinde bir tanım yapılmış ardından örnekler verilmiştir.

Yirmi üçüncü fasılda, mecrūr isimler ele alınmıştır. Şârih, İbn Ācurrūm gibi bir sınıflandırma ve tanım yapmadan sadece muḫāfun ileyhın kendisinden önceki isimle ilişkili olduğunu belirttikten sonra “مِنْ” ve “لِ” manasında kullanıldığını örnekle açıklamıştır. Daha sonra bir kısmını kelime ve türleri konusunda bahsettiği yirmi harf-i cerr saymıştır. İbn Ācurrūm ise mecrūr isimler başlığı altında on beş harf-u cerr zikretmiştir.

İbn Ācurrūm eserini mecrūr isimler konusuyla bitirmiş, el-Mesāliḫi ise İbn Ācurrūm’un merfū’ isimler bahsinde ele aldığı na’t (sıfat), ‘aḫf, tevkīd ve bedel konularını, mecrūr isimlerden sonra ele almıştır.

Yirmi dördüncü fasılda, na’t (sıfat)ın cümlelerde kendisinden önce gelen ismin övgü ve yergi gibi durumlarını hem nitelik hem de nicelik açısından açıklayan müştak bir isim olduğu, i’rāb olarak men’ūt (mevsuf) ile ma’rifelik ve nekralık yönünden uyumlu olması gerektiği belirtilmiştir. Daha sonra İbn Ācurrūm’un beş türünden bahsettiği ma’rifeliği altı tür olarak ele almış ve örnekler vermiştir.

Yirmi beşinci fasılda, ‘aḫfın ister iki isim ister iki fiil olsun ḫabī’ ile maḫbū’un zikredilen dokuz atıf harfinden biriyle birbirine bağlandığı, ardından ma’ḫūfun i’rāb yönünden ma’ḫūfun ‘aleyhe uyması gerektiği ifade edilmiş ve örnekler verilmiştir. İbn Ācurrūm on atıf harfi zikretmiş, şârih bunlardan “لَمَّا” atıf harfini vermemiştir.

Yirmi altıncı fasılda, tevkīd (te’kīd) konusu lafzī ve ma’nevī olarak ikiye ayrılmış daha sonra tanımları yapılarak örnekler verilmiştir. Lafzī tevkīd kelime veya cümlelerdeki isim, fiil ve harf gibi ilk geçen lafızların tekrarı ile; ma’nevī tevkīdin ise bilinen bazı lafızlarla yapıldığı ifade edilmiş, i’rāb yönünden de müekkelede tabi olduğu belirtilip örnekler verilmiştir.

Yirmi yedinci fasılda, şârih bedelin ḫabī’lerden olduğunu belirterek kısa bir tanım yapmış, ardından herhangi bir açıklama yapmadan bedelin dört türüne sadece örnek vermiştir. Daha sonra, bedelin isim ve fiil olarak gelebileceğini, i’rāb bakımından mubdelun minhe tabi olduğunu, ma’rifelik ve nekralık bakımından uyma zorunluluğunun olmadığını belirtip örnekler vermiştir.

Yirmi sekizinci fasılda, sadece muzāri’ fiilin “أَنْتِ” harfleriyle şarftaki bâb konusunu da dahil ederek şulāsī, rubā’ī, ḫumāsī ve sudāsī olarak yapılandırılması, ayrıca emir fiilin türetilme meselesi örnekleriyle ayrıntılı şekilde açıklanmıştır. İbn Ācurrūm, fiilleri eserinde üçüncü başlıkta bâbu’l-ef’āl başlığı altında ele almış, māzī, muzāri’ ve emir olmak üzere üçe ayırmıştır. Daha sonra māzī ve emir fiillerin mebnī, muzāri’ fiilin de merfū’ olduğuna değinmiş ardından muzāri’ nin başına “أَنْتِ” harflerinden birinin getirilmesi ile elde edileceğini belirtmiş ve örnek vermeden naşb ve cezm edatlarını zikretmiştir. Şârih ise māzī, muzāri’ ve emir fiilin i’rāb durumları ile naşb ve cezm edatlarını altınca fasılda binā ve aḫḳāmu’l-ef’āl konusunda ele alınmıştır.

Yirmi dokuzuncu fasılda, ism-u fā’il ve ism-u mef’ūl sîgasının şarf bilimi kapsamında şulāsī ve şulāsī dışındaki türevlerine kısaca değinilmiş ve örnekler verilmiştir. İbn Ācurrūm, eserinde fiiller bahsi haricinde şarf bilimi ile ilgili herhangi bir konuya değinmemiş ve bu alanla ilgili bir açıklama yapmamıştır.

Hâtime kısmında, şârihin amacının başlangıç seviyesindeki nahiv öğrencilerine bilgiyi daha erişilebilir hale getirmek ve anlamayı kolaylaştırmak olduğu belirtilmiştir.

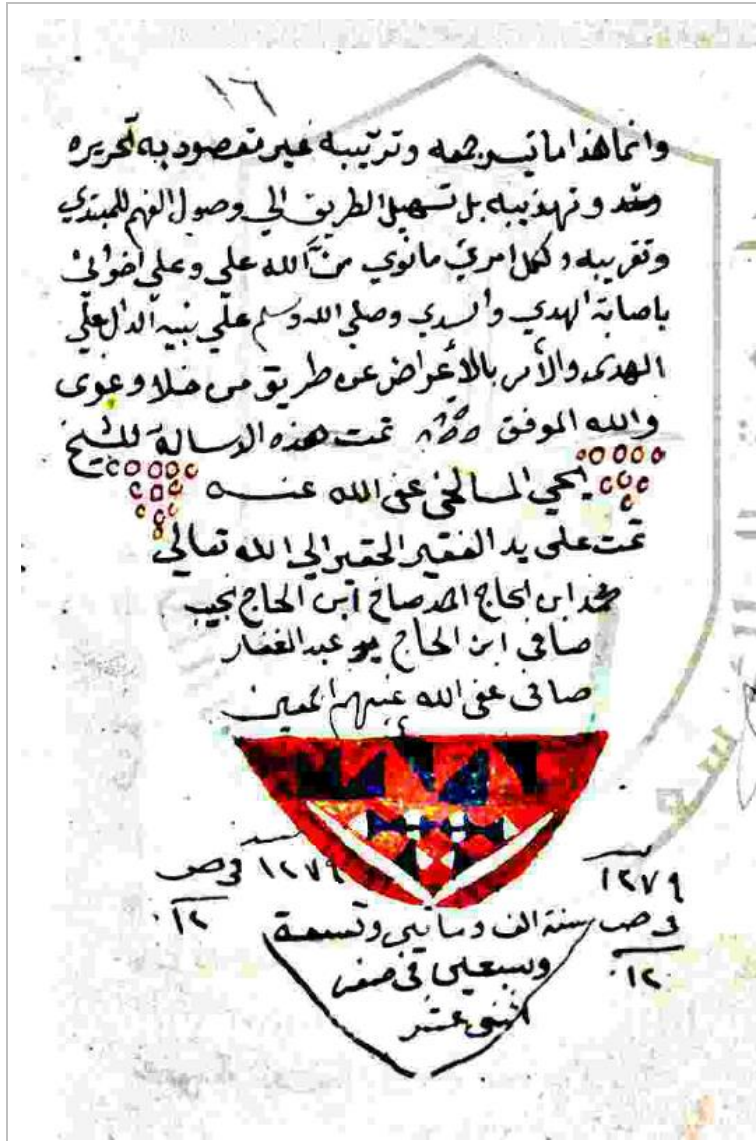
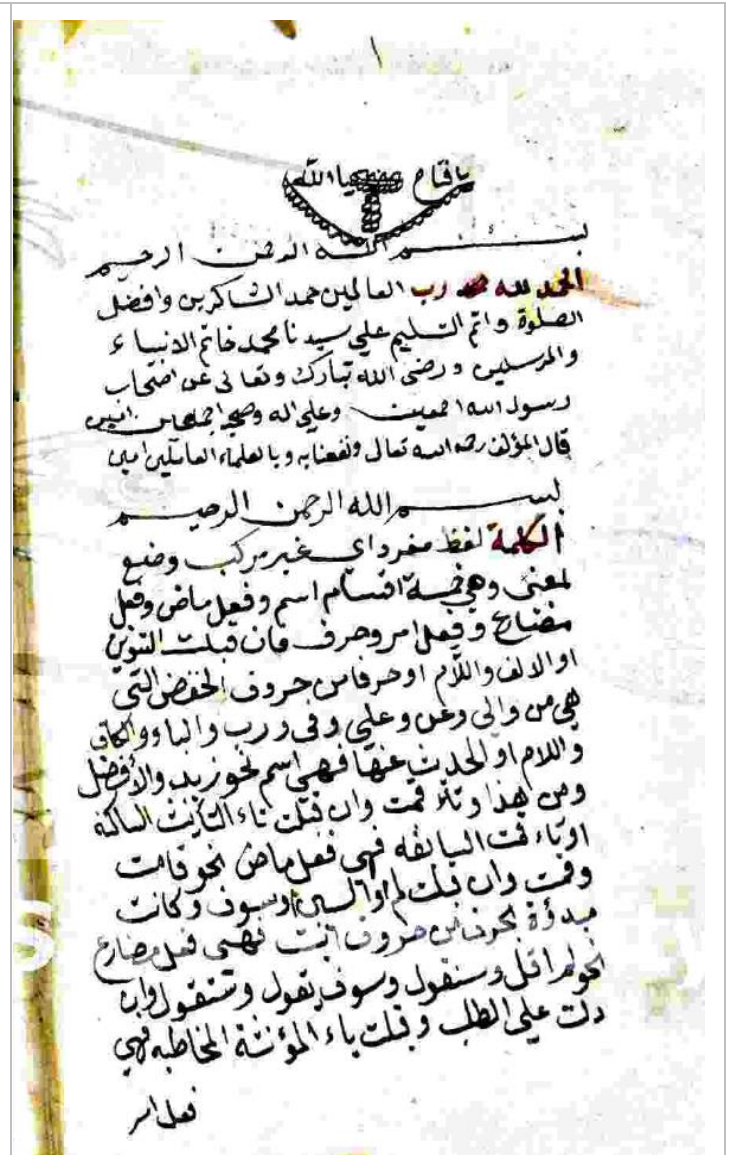
3.2. Tahkikte Takip Edilen Metot

Yapılan araştırmalar neticesinde sadece Kral Suud Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesinde tek nüshasına ulaşılan eserin tahkikinde genel olarak uygulanan klasik tahkik metodu takip edilmiştir.

Öncelikle nüsha, müellif nüshası olmadığı için müstensihin diktesi dikkate alınarak eser tahkik edilmiştir. Müstensih, konuları kırmızı mürekkeple yazdığı el-Fasl “الفصل” ile birbirinden ayırmış ve fasıllardan sonra başlık koymamıştır. Tahkikli metinde, İbn Ācurrūm’ün el-Ācurrūmiyye eseri ve yapılan bazı şerhlerden yararlanmak suretiyle fasıllardan sonra başlıklar belirlenmiş, bu başlıklar köşeli ayraç [ ] işareti ile gösterilmiştir. Ayrıca eserde imlâ olarak hiçbir işaret kullanılmamış, tahkikte anlam bütünlüğünü bozmayacak şekilde imla işaretleri kullanılmıştır. Neredeyse hiç yazılmayan řať hemzeleri tahkikte düzeltilmiş olup farklılık olarak dipnotlarda gösterilmemiştir. Metin içerisinde hatalı yazılan kelimeler düzeltilmiş dipnotlarda belirtilmiştir.

İstişhad olarak kullanılan Kur’an-ı Kerim ayetlerini belirtmek için çiçekli parantez ﴿ ﴾ işareti kullanılmış; ayetler, sûre isimleri, sûre ve ayet numaralarıyla dipnotlarda gösterilmiştir. Yarım halde verilen bir hadıs-i şerif tırnak « » işareti ile gösterilmiş hadisin tamamı dipnotta verilmiş ve kaynağına işaret edilmiştir.

3.3. Tahkikte Kullanılan Nüshanın İlk ve Son Varakları

Nüshanın 15^b varağıNüshanın 1^b varağı

4. Tahkikli Metin

التحفة السنّية لقراء الآجرومية

[1 B] [المقدمة]

يا فتّاح يا الله

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين حمد الشاكرين، وأفضل الصلاة وأتم التسليم على سيدنا محمد خاتم الأنبياء والمرسلين ورضي الله تبارك وتعالى عن أصحاب رسول الله أجمعين وعلى آله وصحبه أجمعين. آمين.

قال المؤلف رحمه الله تعالى ونفعنا به وبالعلماء العاملين آمين.

[الكلام وما يتألف منه]

بسم الله الرحمن الرحيم

الكلمة لفظ مفرد أي غير مركب، وضع لمعنى؛ وهي خمسة أقسام: اسم، وفعل ماض، وفعل مضارع، وفعل أمر، وحرف. فإن قبلت التنوين أو الألف واللام أو حرفاً من حروف الخفض، التي هي: من، وإلى، وعن، وعلى، وفي، ورب، والباء، والكاف، واللام، أو الحديث عنها فهي اسم، نحو: زيد، والأفضل، ومن هذا، وتاء "قُئْتُ".

وإن قبلت تاء التأنيث الساكنة أو تاء قمت السابقة، فهي فعل ماض، نحو: قامت وقُئْتُ.

وإن قبلت لم أو السين أو سوف، وكانت مبدوءة بحرف من حروف "أُنِيْتُ" فهي فعل مضارع، نحو: لم أقل، وسنقول، وسوف يقول، وستقول.

وإن دلّت على الطلب وقبلت ياء المؤنثة المخاطبة فهي [2 A] فعل أمر، نحو: اضربي.

وإن لم تقبل شيئاً مما تقدم فهي حرف، نحو: ليت.

1- فصل: [الإعراب والبناء]

ثم الكلمة إما أن يلزم آخرها حالة واحدة من غير عامل، ويسمى ذلك بناءً وسيأتي.

وإما أن ينتقل من حالة إلى حالة بسبب العوامل الداخلة عليها، ويسمى ذلك إعراباً.

والأحوال التي ينتقل من بعضها إلى بعض؛ أربعة رفع، ونصب، وخفض، وجزم، وتسمى أنواع الإعراب.

وهذا الإعراب لا يدخل الفعل الماضي ولا فعل الأمر ولا الحرف لأنها ملازمة للبناء وإنما يدخل الاسم والفعل المضارع فقط، لكن لا يدخل الاسم

جزم، ولا الفعل خفض.

2- فصل: [الإعراب]

والإعراب إما لفظي وإما محلي.

فاللفظي: في الاسم المتمكن أي الذي لم يشبه الحرف وفي الفعل المضارع الذي لم يتصل بآخره نون النسوة ولم نباشره نون التوكيد، نحو: يضرب،

ونحو: يضربان؛ بثقل النون، ويضربن وتضربن؛ بالتخفيف والتثقيب.

والحلي: فيما بُني من اسم وفعل مضارع وسيأتي.

ثم اللفظي إما ظاهر، وإما مقدر تعدُّراً، وإما مقدر استتقالاً.

فالظاهر فيما آخره حرف صحيح أي، ليس ألفاً، ولا واوا مضموماً ما قبلها، ولا ياء مكسوراً ما قبلها، كزيد، ودلو، وظي، ويضرب.

والمقدر تعذراً فيما آخره معتل بالألف. [2 B] كالفتى، ويخشى، ولهذا تقدر فيه جميع الحركات. والمقدر استثقالا فيما آخره معتل بالواو المضموم ما قبلها، كيدعوا، وبالياء المكسور ما قبلها، كالقاضي، ويرمي، ولهذا تظهر فيهما الفتحة الأصلية، نحو: إن القاضي، لن يرمي، ولن يدعوا.

3- فصل: [المعربات]

والاسم سبعة أقسام: مفرد، ومثنى، وجمع تكسير⁴، وجمع مؤنث سالم، وجمع مذكر سالم، وأسماء خمسة. والفعل المضارع قسمان: فعل مضارع لم يتصل بآخره شيء، وأفعال خمسة. فالمفرد هنا، كل اسم دل على واحد، كزيد، وعثمان، وعربون، وغسلين، وعرفات.

والمثنى كل اسم دل على اثنين، محتوما بألف ونون، كرجلان، أو بياء ونون، كرجلين.

وجمع التكسير⁵ كل اسم دل على ثلاثة فأكثر، وتغير بناء مفرده، كرجال،

وجمع المؤنث السالم، كل اسم دل على ثلاثة فأكثر، وختم بألف وتاء مزيدتين على المفرد، كهندات، وسجدات.

وجمع المذكر السالم كل اسم دل على ثلاثة فأكثر، وسلم بناء مفرده، وختم بواو ونون [3 A] مزيدتين على المفرد، كزيدون أو بياء ونون كزيدين.

والأسماء الخمسة، وهي: أبوك، وأخوك، وحموك، وفوك، وذو مال فقط.

والأفعال الخمسة، وهي: كل فعل مضارع لحقه ألف الاثني سواء كان المخاطب أو غائب، كتضربان ويضربان أو واو الجماعة سواء كان المخاطب

أو غائب، كتضربون ويضربون أو ياء المؤنثة المخاطبة فقط، كتضربين.

والفعل المضارع الذي لم يتصل بآخره شيء هو الذي لم يلحقه واحد من الثلاثة، كيضرب، ويخشى ويغزو، ويرمي⁶.

4- فصل: [الإضافة (منصرف وغير منصرف)]

ثم المفرد وجمع التكسير كل منهما على قسمين، منصرف وغير منصرف.

فغير المنصرف ما كان على صيغة منتهى الجموع وهو ما كان على وزن مفاعل، كمساجد، وحضاجر علما للضيع أو وزن مفاعيل، كمصاييح،

وشراويل علما وسراويل.

أو كان محتوما بألف التأنيث الممدودة كحمراء، أو المقصورة كسكرى.

أو كان فيه العلمية والتركيب المزجي كعلبك.

أو العلمية والتأنيث [3 B] كزينب وفاطمة وطلحة.

أو العلمية والعجمة كإبراهيم.

أو العلمية ووزن الفعل كأحمد ويزيد.

أو العلمية والألف والنون الزائدتان كعثمان وعمران وسحبان.

أو العلمية والعدل كعمر.

أو كان فيه الوصفية والعدل كأخر، ومثنى وثلاث ورباع.

أو الوصفية ووزن الفعل كأحمر.

⁴ في النسخة: تكثير.

⁵ في النسخة: تكثير.

⁶ في النسخة: يرم.

أو الوصفية والألف والنون الزائدتان كسكران.
والمنصرف ما ليس واحد من هذه الأقسام الإحدى عشر، وهو يقبل التنوين والكسرة كزيد ورجال.
وغير المنصرف ما لا يقبل التنوين والكسرة كأحمد ومساجد.

5- فصل: [علامات الإعراب]

ثم اعلم أن لكل واحد من الرفع، والنصب، والخفض، والجزم، علامات مختلفة بحسب وقوعه في الأقسام الثمانية بعضها أصول، وهي: الضمة للرفع، والفتحة للنصب، والكسرة للخفض، والسكون للجزم. وبعضها فروع نائبة عن هذه الأصول؛ وهي ما عداها مما يأتي.
فأما المفرد المنصرف فيرفع بالضمة، وينصب بالفتحة، [4 A] ويخفض بالكسرة. وأما المفرد الذي لا ينصرف فيرفع بالضمة، وينصب بالفتحة، ويخفض بالفتحة أيضا. إذا لم يُضف ولم تدخل عليه الألف واللام وإلا خفض بالكسرة كالمنصرف، نحو: بأفضلكم وبالأفضل.
وأما المثنى؛ فيرفع بالألف، وينصب، ويخفض بالياء.
وأما جمع التكسير⁷ المنصرف فيرفع بالضمة، وينصب بالفتحة، ويخفض بالكسرة.
وأما جمع التكسير⁸ الذي لا ينصرف فيرفع بالضمة، وينصب بالفتحة، ويخفض بالفتحة أيضا، إذا لم يُضف ولم تدخل عليه الألف واللام كنظيره السابق، وإلا خفض بالكسرة كالمنصرف، نحو: بمصايحكم وبالمصايح.
وأما جمع المؤنث السالم؛ فيرفع بالضمة، وينصب ويخفض بالكسرة.
وأما جمع المذكر السالم؛ فيرفع بالواو، وينصب ويخفض بالياء.
وأما الأسماء الخمسة: فترفع بالواو، وتنصب بالألف، وتخفض بالياء.
وأما الفعل المضارع؛ الذي لم يتصل بآخره شيء. فإن كان صحيح الآخر فيرفع بالضمة، وينصب بالفتحة، ويجزم بالسكون. وإن كان معتل الآخر فيرفع بالضمة، وينصب بالفتحة، ويجزم بحذف آخره.
وأما الأفعال الخمسة؛ فترفع بثبوت النون وتنصب وتجزم بحذفها.

6- فصل: [البناء]

وأما البناء فتقدم أنه لزوم آخر الكلمة حالة واحدة من غير عامل. وإنه يدخل الحرف، والفعل الماضي، وفعل الأمر، وقد يدخل في الاسم. وذلك فيما أشبه الحرف منه كالضمير، نحو: هو⁹، والموصول؛ "الذي"، واسم الإشارة؛ نحو: "هذا".
فمنه ما يبنى على الضم، نحو: "حيث". ومنه ما يبنى على الفتح، "كيف". ومنه ما يبنى على الكسر، نحو: "أمس". ومنه ما يبنى على السكون، "كم"، وهي في الجميع في محل رفع أو نصب أو خفض على حسب عامله.
وقد يدخل في الفعل المضارع. وذلك إذا اتصل بآخره نون النسوة كيرضعن، ويخشين ويغزون، ويرمين أو باشَرْتُهُ نون التوكيد، نحو: ليسجنن، وليخشين، وليغزون، وليرمين [5 A] بالتخفيف والتثقيب. فيبنى في الأول على السكون، وفي الثاني على الفتح. وهو في الموضعين في محل رفع أو نصب أو جزم على حسب عامله.
 وأنواع البناء أربعة: ضم، وفتح، وكسر، وسكون. ولها علامات تختلف أيضا بحسب وقوعها في مداخلة كما سيأتي. بعضها أصول، وبعضها فروع

⁷ في النسخة: التكتير.

⁸ في النسخة: التكتير.

⁹ في النسخة لا يمكن قراءة الكلمة، فوضعنا كلمة "هو" لأنها صالحة لأن تكون مثالا للضمير.

ناتبة عن الأصول، وبعضها ظاهر وبعضها مقدر على التفصيل السابق في أنواع الإعراب.

فأما الحرف؛ فمنه ما يبنى على السكون، ك"من". ومنه ما يبنى على الضم، ك"مُند". ومنه ما يبنى على الفتح، ك"ليت". ومنه ما يبنى على الكسر، ك"جَيْر" أي "نعم".

وأما الفعل الماضي؛ فيبني على الفتح لفظاً أو تقديرًا. فالتقديري في معتل الآخر بالألف. إذا لم يتصل بآخره شيء كرمي، ورماني، ودعا، ودعاني. وفيما لحقه واو الجماعة فيضم ما قبلها لفظاً لمناسبتها كضربوا، وخشوا، وسروا. وأما رمؤ، ودعؤ فأصلها رمبوا، ودعوا. وفيما لحقه [5 B] ضمير رفع متحرك، وهو "تاء" قمت وفروعها و"نا" إذا كانت عمدة ونون النسوة فيسكن لفظاً هَرَبًا من توالي أربع متحركات. فيما هو كالكلمة الواحدة كضربت، وخشيت، وسروت، ورميت. وقس عليها باقي أمثلة معتل.

واللفظي فيما عدا ذلك كضرب، وخشي، وسرو، ونحو: ضربا، وخشيا، ورميا، وسروا، ودعوا، ونحو: ضربني، وأخواته الآتية. وأما فعل الأمر؛ فيبني على السكون. إن كان مضارعه معرباً وتختلف علاماته هنا كاختلاف ما يجزم به مضارعه. فإن كان صحيح الآخر لم يتصل بآخره شيء، فيسكن بالسكون كاضرب.

وإن كان معتل الآخر لم يتصل بآخره شيء فيسكن بحذف آخره كاخش، وأغز وأغز، وارم.

وإن لحقه ألف الإثنين أو واو الجماعة أو ياء المؤنثة المخاطبة، فيسكن بحذف النون صحيحاً كان أو معتلاً.

[6 A] فالصحيح ك: اضربا، واضربوا، واضربي، ونحو: اضربان؛ بتشكيل النون، واضربن، واضربن؛ بالتخفيف والتثقيل. وقس عليها باقي أمثلة المعتل.

فبيني على ما يبنى عليه مضارعه إن كان مضارعه مبنياً.

فإن اتصل بآخره نون النسوة فبيني على السكون كاضربن، واخشين، واغزون، وارمين.

وإن باشرته نون التوكيد يبنى على الفتح كاضربن، واخشين، واغزون، وارمين؛ بالتخفيف والتثقيل.

[باب أحكام الأفعال]

أما الفعل الماضي، وفعل الأمر، وفعل المضارع الذي اتصل بآخره نون النسوة والذي باشرته نون التوكيد فقد تقدمت أحكامها في فصل البناء.

وأما الفعل المضارع الخالي مما ذكر فمرفوع أبداً لفظاً حتى يدخل عليه ناصب وجازم.

فالنواصب أربعة، وهي: أن المصدرية ظاهرة أو مضمرة ولن، وإذا، وكى المصدرية، وهي المسبوقه بلام¹⁰ التعليل لفظاً أو تقديرًا.

وتضم أن جوازاً بعد "لام كي" [6 B] وهي التي يصلح موضعها "كي" نحو: جئت لتقوم.

ووجوباً بعد "كي التعليلية"، وهي خلاف المصدرية وبعد "لام الجحود"، وهي المسبوقه بـ"ما كان" أو بـ"لم يكن" وبعد "حتى" و"أو"، التي بمعنى

إلى أو إلّا وبعد "فاء السببية" أو "واو المعية" المسبوقتين بنفي محض نحو: لا يُقضي على زيد فيموت أو ويموت، أو طلبٌ بالفعل، نحو: أقبل فأحسن

إليك أو وأحسن إليك، ونحو: لا تُخاصِم زيدا فيغضب أو ويغضب.

والجوازم منها ما يجزم فعلاً واحداً، وهي: لم، ولما، واللام¹¹، ولا الطلبيتان، فاللام، نحو: ﴿لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ¹²﴾، و﴿لِيَقْضِ¹³ عَلَيْنَا رُبُّكَ¹⁴﴾،

ونحو: لا تخف ولا تؤاخذنا.

¹⁰ في النسخة: بلا.

¹¹ في النسخة: الام.

¹² سورة الطلاق: 7/65.

¹³ في النسخة: وليقضي.

¹⁴ سورة الزخرف: 77/43.

ومنها ما يجزم فعلين، وهي: إن، وإذما، ومن، ومهما، وما، وأي، ومتى، وأيان، وأين، وأنى.

[باب أحكام الأسماء]

إذا وقع الاسم فاعلا أو نائبا عنه أو مبتدأ أو خبرا له أو اسما لكان وأخواتها أو خبرا لإن وأخواتها وجب رفعه. وإن وقع أحد مفعولي ظن وأخواتها أو مفعولا [7 A] به أو ظرف زمان أو ظرف مكان أو حالا أو تمييزا أو مفعولا مطلقا أو مستثنى بإلا بعد كلام تام موجب أو منادى أو اسم لا النافية للجنس أو اسما لإن وأخواتها أو خبرا لكان وأخواتها وجب نصبه. وإن كان مضافا إليه أو بعد حرف من حروف الجر وجب خفضه. وإن وقع نعتا أو عطفًا أو توكيدا أو بدلا وجب كونه تابعا لما قبله في إعرابه.

7- فصل: [الفاعل]

أما الفاعل فهو الاسم الذي يسبقه فعل واقع منه أو قائم به، وضابطه أن يصح الإخبار عنه باسم فاعل فعله. فالأول: نحو: قام زيد، فزيد فاعلُ قام، إذ يصح أن تقول زيد قائم. والثاني: كـ"علم زيد، وهو قسمان: ظاهر ومضمر. فالظاهر، هو أقسام الاسم الستة السابقة. والمضمر، ما دل على متكلم أو مخاطب أو غائب، وهو قسمان: بارز ومستتر. فالبارز، هو الذي له صورة في اللفظ، وهو قسمان: متصل ومنفصل. [7 B] فالمنفصل هو الذي يصح وقوعه بعد إلا والمتصل بخلافه. والمستتر هو الذي ليس له صورة في اللفظ. وهو قسمان أيضا؛ مستتر جوازا، ومستتر وجوبا. فالجواز، فيما دل على غائب. والوجوب، فيما دل على متكلم أو مخاطب.

والفعل مطلقا لا بد له من فاعل، فالفعل الماضي يكون فاعله ظاهرا كقام زيد، وضميرا متصلا كضربت، وضميرا منفصلا كما ضرب إلا أنا، وضميرا مستترا جوازا كضرب، ولا يكون ضميرا مستترا وجوبا إلا فيما استثنى به كخلا، وعداء، وحاشا إذا جعلت أفعالا. وفعل الأمر يكون فاعله ضميرا متصلا كاضربوا، وضميرا مستترا وجوبا كاضرب. والمضارع يكون فاعله ظاهرا كيقوم الزيدان، وتقوم الهندات، وضميرا متصلا كتضربين، وتضربون، ويضربون، وتضربان أي الهندان، وضميرا منفصلا ك: ما يقوم إلا أنت، وضميرا مستترا جوازا [8 A] ك: يقوم، وتقوم أي هي، وضميرا مستترا وجوبا ك: أقوم، وتقوم، وتقوم أي أنت.

8- فصل: [باب نائب الفاعل]

وأما نائب الفاعل فهو المفعول الذي لم يذكر معه فاعله المسبوق، بفعل ماض ضم أوله، وكسر ما قبل آخره. أو بفعل مضارع ضم أوله وفتح ما قبل آخره ك: ضرب زيد، ويكرم عمرو، وهو أيضا قسمان؛ ظاهر، ومضمر على التفصيل السابق في الفاعل، غير أنه لا يرفع الأمر، لأن فعل الأمر لا يبنى المفعول.

9- فصل: [المبتدأ والخبر]

وأما المبتدأ¹⁵ فهو الاسم الواقع في أول الكلام من غير أن يسبقه عامل، وهو قسمان أيضا؛ ظاهر، ومضمر. والمضمر، هنا لا يكون إلا منفصلا، والمنفصل هنا اثنا عشر، وهي: أنا، ونحن، وأنت، وأنت، وأنتما، وأنتم، وأنتن، وهو، وهي، وهما، وهم، وهن. ولا بد له من خبر. والخبر ما حصلت به الفائدة مع المبتدأ وهو قسمان: مفرد، وجملة. فالمفرد هنا ما ليس جملة ولا شبهها، فيشمل أقسام الاسم الستة.

¹⁵ وفي النسخة: المبتدي.

والجملة قسمان: ما تركب من فعل وفاعله، أو من مبتدأ وخبره.

وأما الجار والمجرور، والظرف المسميان شبه الجملة فالصحيح أن الخبر متعلقهما المحذوف لا هما، وإن تقديره [8 B] كائن أو مستقر فيكون إلا كان أو استقر حتى يكون جملة كزيد قائم، وزيد قام أبوه، وزيد عندك. لكنه إذا كان جملة احتاج إلى رابط يربطه بالمبتدأ كالضمير في أبوه، وجاريتيه، من المثاليين السابقين.

10- فصل: [كان وأخواتها]

وأما كان وأخواتها، فثلاثة عشر. وهي: كان، وأمسى، وأصبح، وأضحى، وظل، وبات، وصار، وليس، وما زال، وما برح، وما انفك، وما فتى، وما دام. وما تصرف منها، نحو: كان، ويكون، وكن. وأصبح، ويصبح، واصبح.

كلها تدخل على المبتدأ والخبر. فترفع المبتدأ ويسمى اسمها، وتنصب الخبر ويسمى خبرها، نحو: كان زيد قائما.

وهي بالنسبة إلى هذا العمل على ثلاثة أقسام؛

- ❖ قسم يعمل بلا شرط، وهي الثمانية، الأولى.
  - ❖ وقسم يشترط فيه تقدم نفي أو شبهه، وهو الأربعة بعدها.
  - ❖ وقسم يشترط فيه تقدم "ما" الظرفية المصدرية. وهو دام خاصة نحو: لا أصحبك ما دام زيد مترددا إليك، أي مدة دوام زيد مترددا.
- وهي أيضا بالنسبة إلى التصرف على [9 A] ثلاثة أقسام؛

- ❖ قسم يتصرف تصرفا تاما، وهو السبعة الأولى. لأنها يأتي منها الماضي، والمضارع، واسم الفاعل، واسم المفعول وسيأتي بيانها.
- ❖ وقسم يتصرف تصرفا ناقصا، وهو الأربعة، بعد ليس. لأنها لا يأتي منها الأمر ولا المصدر.
- ❖ وقسم لا يتصرف أصلا وهو ليس ودام.

11- فصل: [إن وأخواتها]

أما إن وأخواتها فستة. فهي: إن المكسورة، وأن المفتوحة، وكأن، ولكن المشددة، وليت ولعل.

وكلها تنصب المبتدأ، ويسمى اسمها، وترفع الخبر، ويسمى خبرها نحو: إن زيدا قائم.

وتمتاز "أن" المفتوحة بأنها لا بد أن يسبقها عامل، تقول بلغني أن زيدا منطلق، فيكون ما بعدها في تأويل مصدر معمول لذلك العامل.

فإن كان الخبر مشتقا فالمصدر المؤول به من لفظه، نحو: بلغني أنك منطلق، تقديره بلغني انطلاقتك.

وإن كان جامدا، قدر بالكون نحو: بلغني أن هذا زيدا، تقديره بلغني كونه زيدا.

12- فصل: [ظن وأخواتها]

وأما ظن وأخواتها، فهي: ظن، وحسب، وخال، وزعم، وعلم، ووجد، ورأى. بمعنى علم، واتخذ، وجعل، وكلها تدخل على المبتدأ والخبر، فتنصبهما

على أهما مفعولان لها، نحو: علمت زيدا قائما.

13- فصل: [المفعول به]

وأما المفعول به، فهو الاسم الذي [9 B] سبقه فعل واقع عليه. وضابطه أن يصح الإخبار عنه باسم مفعول الفعل الواقع عليه، ك: ضربت زيدا،

فزيد مفعول به لضرب إذ يصح أن تقول زيد مضروب.

وهو قسمان: ظاهر، ومضمر.

فالمضمر هنا، متصل ومنفصل فقط.

فالمتصل اثنا عشر، نحو: ضربني وضربنا، وضربك، وضربك، وضربكما، وضربكم، وضربكن، وضربه، وضربها، وضربهما، وضربهم، وضربهن.

والمنفصل هنا واحد، وهو "إيّا" فقط. وله أيضا اثني عشر مثالا وهي: إيأي، وإيانا، وإياك، وإياكم، وإياكن، وإياه، وإياها، وإياهما، وإياهم، وإياهن.

14- فصل: [ظرف الزمان وظرف المكان]

وأما ظرف الزمان، فهو اسم الزمان المضمن، معنى في سواء كان مبهما أو مختصا أو معدودا. فالمعدود ما يقع جوابا لـ "كَمْ"، نحو: صمت أسبوعا، وشهرا، وسنة. والمختص، ما يقع جوابا لمتى، نحو: اليوم، واللييلة، ويوم الخميس. والمبهم، ما لا يقع جوابا لواحد منهما، نحو: يوما، ولييلة، وحيناً، ومدة، ووقتا، وما أشبه ذلك. وأما ظرف المكان، فهو اسم المكان المبهم المضمّن معنى في أيضا، فلا يكون مختصا. والمختص، هنا هو الذي له صورة [10 A] وحدود محصورة، نحو: الدار، والمسجد، والبلد.

والمبهم، خلافه نحو: أمام، وخلف، وقدام، ووراء، وفوق، وتحت، وعند، ومع، ويمين، وشمال، وإناء، وحذاء¹⁶، وتلقاء، وهنا، وثمّ وما أشبه ذلك.

15- فصل: [الحال]

وأما الحال، فهو الاسم الفضلة المبين لما أبهم من صفات الفاعل أو المفعول، ناصا أو محتملا أو كليهما، نحو: جاء زيد راكبا، وركبت الفرس مُسَرَّجا، ولقيت عبد الله راكبا، وضرب زيد عمرا راكبين.

وضابطه أن يفهم معنى في حال كذا. ويصح وقوعه في جواب كيف؟ ولا يكون إلا نكرة، ولا يكون صاحبها إلا معرفة. ولا يكون إلا بعد تمام الكلام أي بعد أخذ الفعل فاعله والمبتدأ خبره.

16- فصل: [باب التمييز]

وأما التمييز، فنوعان؛ تمييز ذات، وتمييز نسبة.

فالأول: هو الاسم الفضلة المبين لعدد أو مقدار، نحو: ﴿رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا﴾¹⁷، وملكت تسعا وتسعين نعجة¹⁸، واشترت قفيزا برا ومنوينا عسلا، وشبرا أرضا. وضابطه أن يصح دخول من عليه.

والثاني: هو الاسم الفضلة المفسّر لما أبهم من نسبة أمر إلى آخر [10 B] مع كون كل من الأمرين معلوما، نحو: سال زيد عرقا، ﴿وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا﴾¹⁹، وزيد أكرم منك أبا. وضابطه أن يكون على معنى من جهة كذا. ولا يكون التمييز إلا نكرة.

17- فصل: [باب المفعول المطلق]

وأما المفعول المطلق، فهو المصدر المؤكد لعامله، والمبين لنوعه أو عدده، نحو: ضربت ضربا، وضربت ضربا شديدا، وضربت ضربة²⁰ أو ضربتين. والمصدر، هو الاسم الذي يجيء ثالثا في تصريف الفعل، كما أن اسم الفاعل هو الاسم الذي يجيء رابعا في تصريف الفعل، واسم المفعول هو الذي يجيء خامسا فيه؛ نصر، ينصر، نصرا، فهو ناصر، وذاك منصور.

¹⁶ في النسخة: حزاء.

¹⁷ سورة يوسف 4/12.

¹⁸ هذه الجملة المثالية مقتبسة من الآية رقم 23 من سورة ص: ﴿إِنَّ هَذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً...﴾

¹⁹ سورة القمر: 12/54.

²⁰ في النسخة: ضربتنا.

18- فصل: [الاستثناء]

وأما الاستثناء، فهو الإخراج بـ"إلا" أو إحدى أخواتها، لما لولاه لدخل في الكلام السابق. وأخوات إلا سبعة، وهي: غير، وسوى، وسوى، وسواء، وخلا، وعدا، وحاشا.

فالمستثنى بإلا ينصب وجوبا. إذا كان الكلام قبلها تاما، أي ذكر فيه المستثنى منه وموجبا، أي لم يسبق بنفي ولا شبهة، نحو: قام القوم إلا زيدا. [11 A] وإن كان الكلام تاما غير موجب جاز فيه النصب على الاستثناء والتبعية للمستثنى منه على أنه بدل منه، نحو: ما قام القوم إلا زيدا أو إلا زيد. وإن كان ناقصا غير موجب كان على حسب العوامل، نحو: ما قام إلا زيد، وما رأيت إلا زيدا أو ما مررت إلا بزيدا. والمستثنى، بغير، وسوى، وسوى، وسواء، مجرور بإضافتهن إليه، ويحكم لهن بما حكمننا به للاسم الواقع بعد إلا من وجوب النصب، أو جواز النصب أو جواز النصب والتبعية، أو الإجراء على حسب العوامل. غير أنهن في حالة النصب يكون نصبهن على الحال لا على الاستثناء. والمستثنى؛ بخلا، وعدا، وحاشا ينصب إن جعلت أفعالا على أنه مفعول به، وتخفص إن جعلت حروف جر. هذا إن لم تدخل على خلا، وعدا، لفظة ما وإلا تعين النصب، وأما حاشا فلا تدخل عليها "ما".

19- فصل: [المنادى]

وأما المنادى، فهو المطلوب إقباله بـ"يا" أو إحدى أخواتها، التي هي: أي، وأيا، وهيا، والهمزة، كـ"آ زيد" بـمَدٍّ وبدونه. وهو خمسة أنواع؛ المفرد العلم، [11 B] والنكرة المقصورة، والنكرة غير المقصورة، والمضاف، والشبيه بالمضاف. والمفرد هنا وفي باب "لا" 21 الآتي، ما ليس مضافا ولا شبيها به. والعلم: ما وضع لمعين، ك: زيد.

والنكرة: كل اسم ليس فيه الألف واللام 22، لكنه يقبلها ك: رجل. والمقصودة هي: التي نودي بها معين، وغير المقصودة بخلافها. والمضاف إلى ما بعده كعبد الله. والشبيه بالمضاف، ما اتصل به شيء من تمام معناه كعشرين رجلا. فأما المفرد العلم والنكرة المقصورة فَيُبَيَّنَانِ على الضم. وتختلف علاماته هنا بالأصلية والفرعية بحسب أقسامها وبالظهور والتقدير كاختلاف ما يرفعان به، لو كانا معربين.

ويكونان في محل نصب على المفعولية، نحو: يا زيد، يا موسى، يا غازي، يا رجل، يا فتى، يا رامي، يا زيدان، يا رجالان، يا زيد، يا رجال، يا أسارى، يا موالى، يا زيدون، يا قائمون، يا هندان، يا قائمات، لمعين. وأما النكرة غير المقصورة، والمضاف، [12 A] والشبيه بالمضاف، فمنصوب لفظا كقول الأعمى، يا رجلا خذ بيدي، يا رجلين، يا رجالا، ويا قائمين، ويا قائمات، لغير معين ونحو: يا عبد الله، ويا أبا زيد، يا حسناً وجهه، ويا طالعا جبلا.

20- فصل: [لا النافية للجنس]

لا النافية للجنس، فهي من أخوات إن، تنصب الاسم وترفع الخبر. وإنما تعمل هذا العمل وجوبا إذا دخلت على نكرة من غير فاصل، ولم تتكرر. ثم إن كانت النكرة مضافة أو شبيهة بالمضاف تنصب لفظا، نحو: لا غلام سفر حاضر، ولا طالعا جبلا عندي. وإن كانت مفردة بنيت على الفتح.

21 لا نافية للجنس.

22 في النسخة: الام.

وتختلف علاماته هنا بالأصلية والفرعية بحسب أقسامها، وبالظهور والتقدير كاختلاف ما تنصب به. لو كانت معربة، وكانت في محل نصب، نحو: لا رجل في الدار، ولا فتى، ولا رجلين، ولا رجال، ولا أسارى ولا قائمين، ولا قائمات. فإن تكررت لا جاز إعمالها في النكرة العمل السابق، وجاز إلغاؤها. إن ترفع النكرة بعدها على أنها مبتدأ، نحو: لا رجل في الدار ولا امرأة²³ وإن شئت قلت: لا رجل في الدار ولا امرأة. وإن دخلت على معرفة أو على نكرة [12 B] بفواصل وجب الرفع ووجب تكرار لا، نحو: لا زيد في الدار ولا عمرو، ونحو: لا في الدار رجل ولا امرأة²⁴.

21- فصل: [المفعول من أجله]

وأما المفعول من أجله، فهو المصدر القلبي الذي يُذكر بيانا لسبب وقوع الفعل، نحو: قمت إجلالاً لعمرو. وضابطه أن يصح وقوعه في جواب "لِمَ".

22- فصل: [المفعول معه]

وأما المفعول معه، فهو: الاسم المصحوب بواو المعية لبيان من صاحب معمول الفعل أي فاعله أو مفعوله مثلاً، نحو: سار زيد والنيل، ورأيت زيدا والأمير والجيش، ومررت بزيد وعمرا.

23- فصل: [مخفوضات الأسماء]

وأما المضاف إليه، فهو الاسم الذي يُنسب إليه ما قبله، ك: زيد من غلام زيد، والإضافة تكون تارة على معنى "اللام"، وتارة على معنى "من". فأول نحو: كتاب عمرو أي كتاب لعمرو. والثاني نحو باب ساج أي باب من ساج. وأما حروف الخفض فهي؛ من، وإلى، وعن، وعلى، وفي، ورب، والباء، والكاف، واللام، وواو زُبِّ، ومد، ومنذ، وكي التعليلية، وحتى، وخلا، وعدا، وحاشا. إذا لم تكن الثلاثة الأخيرة أفعالا. وحروف القسم، وهي ثلاثة: الواو والباء والتاء.

24- فصل: [النعته]

وأما النعته، [13 A] فهو الاسم المشتق أو المؤول به. الموضح لاسم قبله إن كان معرفة أو المخصص له، إن كان نكرة أو الدال على مدح أو ذم، نحو: جاء زيد التاجر، وجاء رجل دمشقي ورأيت زيدا الكريم، وأعوذ بالله من الشيطان الرجيم. ويجب أن يوافق منعوته في إعرابه، وتعريفه، وتنكيره، كما هو في الأمثلة السابقة. والمعرفة، ستة أقسام؛ الضمير: كأنا وأنت، وهو. والعلم: كزيد، ومكة. واسم الإشارة: كهذا، وهذه، وهؤلاء. والموصول: كالذي، والتي. وسمي موصولا لاحتياجه إلى صلة أي جملة يوصل بها مشتملة على عائد يعود منها إليه، تقول: جاء الذي قام أبوه.

²³ في النسخة: ولا امرأة.

²⁴ في النسخة: ولا امرأة.

والاسم الذي فيه الألف واللام كالرجل، والقائم.
وما أضيف إلى واحد من هذه الخمسة كغلامي، وغلام زيد، وغلام هذا، وغلام الذي قام أبوه، وغلام الرجل.
وأما النكرة فقد تقدمت.

25- فصل: [العطف]

وأما العطف، فهو التابع المتوسط بينه وبين متبوعه أحد الحروف التسعة، التي هي: الواو، والفاء، وثم، وأو، وأم، وبل، ولا، ولكن بسكون النون، وحتى، سواء كانا اسمين أو فعلين. [13 B]
فالمعطوف بواحد من هذه الحروف، تابع لما قبله في إعرابه ولا يلزم له في تعريفه وتنكيره، نحو: قام زيد ورجل، وضربت رجلا وامرأة، ورأيت زيدا وعمرا، ومررت بزيد وعمرو، ومررت برجل وزيد، ونحو: يقوم ويقعد زيد.

26- فصل: [التوكيد]

وأما التوكيد، فنوعان: لفظي ومعنوي.
فاللفظي: إعادة الأول بلفظه، ويجري في الاسم والفعل والحرف كجاء زيد زيد، وقام قام، ونعم نعم.
وأما المعنوي: فيكون بألفاظ معلومة، وهي: النفس، والعين، وكل، وأجمع، وتوابع أجمع، وهي: أكتنّع، وأبتنّع، وأبصع، نحو: جاء زيد نفسه أو عينه، ورأيت القوم كلهم، ومررت بالقوم أجمعين.
وإن أردت زيادة التوكيد قلت بعد أجمعين، أكتنّعين، أبتنّعين، أبصعين.
وهو تابع للمؤكد في إعرابه وتعريفه فقط. فلا تؤكد النكرة لا تقول: جاء رجل نفسه، ولا جاء قوم كلهم.

27- فصل: [البدل]

وأما البدل فهو التابع المقصود بالحكم المسبوق [14 A] بما هو توطئة وتمهيد له.
وهو أربعة أقسام:
بدل كل من كل؛ نحو: جاء زيد أخوك.
وبدل بعض من كل؛ نحو: أكلت الرغيف ثلثه.
وبدل الاشتمال؛ نحو: نفّعي زيد علمه.
وبدل الغلط؛ نحو: ركبت زيدا الفرس. أردت أن تقول: ركبت الفرس، فغلطت. فقلت ركبت زيدا ثم تذكرت، فذكرت الفرس عوضا عن زيد.
فالفرس بدل غلط أي بدل عن اللفظ الذي ذكر غلطا.
والبدل يجري في الاسم والفعل، ويتبع المبدل منه في إعرابه، ولا يلزم تبعية له في تعريفه وتنكيره، تقول: جاء رجل أخوك، ورأيت زيدا يدا له، وأخذت برجل ثوب له، وإن تأت زيدا تكومه يكافئك.

28- فصل: [الفعل]

وأما الفعل المضارع، فتقدم أنه لا بد أن يكون في أوله حرف من حروف "أنيت" التي هي؛ الهمزة، بشرط أن تكون دالة على المتكلم كأقوم. والنون، بشرط أن تكون دالة على المتكلم ومعه غيره كنفقوم أو على المعظم نفسه. والياء، [14 B] بشرط أن تكون دالة على الغائب المذكر كيقوم. والتاء، بشرط أن تكون دالة على المخاطب المذكر كتقوم أي أنت أو على المخاطبة²⁵ المؤنثة كتقومين أي أنت أو على المؤنثة الغائبة كتقوم أي هي وتسمى حروف المضارعة فإن كان ماضيها رباعيا ضممت حرف المضارعة كأدحرج، وإن كان ثلاثيا كضرب أو خماسيا كانطلق أو سداسيا كاستخرج فتحتته كيضرب

²⁵ في النسخة: المخاطبت.

وينطلق ويستخرج.

ثم إن كان المضارع مبنيًا للفاعل أي مسندا إلى فاعله أبقيته على حاله.

وإن كان مبنيًا للمفعول أي مسندا إلى نائب الفاعل فتحت ما قبل آخره مع ضم أوله مطلقا.

وأما فعل الأمر فهو فرع عن المضارع المبدوء ببناء الخطاب. وضابطه أن تنظر في المضارع المذكور، فإن كان ما بعد حرف المضارعة منه ولو تقديرا متحركا أسقطت حرف المضارعة وأتيت بالباقي مبنيًا على ما كان يجزم. [15 A] فتقول في الأمر من تدرج، وتكرم، دحرج، وأكرم.

وإن كان ما بعده لفظا أو تقديرا ساكنا، فعلت ما تقدم لكنك تزيد في أوله همزة وصل.

ثم إن كان ثالثه مضموما ضمنت الهمزة كـ"الطُفْ"، وإن كان مكسورا أو مفتوحا كسرتها كـ: إضرب. والله أعلم.

29- فصل: [صيغة اسم الفاعل اسم المفعول]

وأما صيغة اسم الفاعل؛

فإن كان من الفعل الثلاثي كضرب، فهو على وزن فاعل كضارب.

وإن كان من غير الثلاثي كدحرج، وانطلق، واستخرج، فهو على وزن المضارع المبني للفاعل مع إبدال حرف المضارعة ميما مضمومة، وكسر ما قبل

آخره دائما كمدحرج، ومنطلق، ومستخرج.

وأما صيغة اسم المفعول؛

فإن كان من الثلاثي أيضا كضرب، فهو على وزن مفعول كمضروب.

وإن كان من غير الثلاثي، فهو على وزن المضارع المبني للمفعول مع إبدال حرف المضارعة ميما مضمومة، فتحت ما قبل آخره.

[الخاتمة]

[15 B] وإنما هذا ما تيسر جمعه وترتيبه غير مقصود به تحريره وتهذيبه، بل تسهيل الطريق إلى وصول الفهم للمبتدئ وتقريبه «ولكل امرئ ما

نوى»²⁶.

من الله على وعلى إخواني بإصابة الهدى والسداد²⁷ وصلى الله وسلم على نبيه الدال على الهدى والأمر بالإعراض عن طريق من خلا وغوى والله

الموفق.

تمت هذه الرسالة للشيخ يحيى المسالحي عفى الله عنه. تمت على يد الفقير الحقير إلى الله تعالى محمد بن الحاج أحمد صافي بن الحاج نجيب

صافي بن الحاج عبد الغفار صافي عفى الله عنهم أجمعين.

Sonuç

İbn Ācurrūm eserini yalın ve özlü bir üslupla kaleme alarak Arapçanın temel dil bilgisi konularını anlaşılır ve sistematik bir şekilde okuyucuya sunmayı başardığı için Nahiv ilminin yeni başlayanlara öğretilmesinde *el-Ācurrūmiyye* büyük bir öneme haizdir. Bu sayede, okuyucuların Arapça dil bilgisi kurallarını kısa sürede kolaylıkla kavrayabilmesi ve dilin inceliklerini etkili bir biçimde öğrenebilmesi sağlanmıştır.

²⁶«إنما الأعمال بالنية، وإنما لكل امرئ ما نوى، فمن كانت هجرته إلى الله ورسوله فهجرته إلى الله ورسوله، ومن كانت هجرته إلى دنيا يصيبها أو امرأة

يتزوجها فهجرته إلى ما هاجر إليه". أبو عبد الله محمد بن إسماعيل البخاري، صحيح البخاري، دار ابن حزم، الطبعة الأولى، 1430 هـ - 2009 م،

ص: 1237.

²⁷في النسخة: السُّدى.

el-Ācurrūmiyye, Arapça dil öğrenimine yeni başlayanlar için 7. asrın sonlarından itibaren birçok âlim, müderris ve öğrenciler tarafından kabul görmüş, bu nedenle birçok talik, hâşiye ve şerh çalışmasına ilham kaynağı olmuştur. Bu çalışmalardan bir tanesi de 19. yy. başlarında vefat eden Halepli hadis ulemasından Yahyâ b. Muḥammed el-Mesâlihî'ye aittir.

Çalışmada el-Mesâlihî'nin kaynaklardaki ismi *et-Tuḥfetu's-Seniyye li Ḳurrâ'i'l-Ācurrūmiyye* olan eserinin tahkiki yapılmıştır. Yapılan araştırmalar neticesinde müellif nüshası olmadığından el-Mesâlihî'nin vefatından yaklaşık 54 yıl sonra müstensih Muḥammed İbn Şâfi tarafından istinsah edilen nüsha ile çalışılmıştır. Bu nüshanın el-Mesâlihî'nin kaleme aldığı nüsha ile aynı olup olmadığı hususu da belirsiz olduğundan, eserin nüsha üzerindeki adla değil kaynaklarda zikredilen *et-Tuḥfetu's-Seniyye li Ḳurrâ'i'l-Ācurrūmiyye* adıyla tahkik edilmesi uygun görülmüştür.

el-Mesâlihî, şerhinde *el-Ācurrūmiyye*'nin orijinal metnini doğrudan göstermese de onun metnine sadık kalarak sade ve anlaşılır bir dille yeniden yorumlamıştır. Müellif, *esere* yapılan daha hacimli ve ayrıntılı şerhlerin aksine detaya girmeden konuları kısa ve net olarak ana hatlarıyla açıklamıştır. Ayrıca şerhin genel yapısına bakıldığında, eserin bir ders halkasında nahiv öğrenmeye yeni başlayan öğrencilere ders verme sırasında yazıldığı izlenimi doğmaktadır. Zira nahiv anlatım üslubu, öğrencilerin konuları adım adım takip edebilmesini sağlayacak şekilde basit, anlaşılır ve sistematik bir yapıdadır. İbn Ācurrūm'un ve onunla aynı hassasiyeti göstererek eseri şerh eden el-Mesâlihî'nin öğrenci odaklı öğretim metodunu kullanmaları, eserin başlangıç seviyesindeki nahiv öğrencilerinin el kitabı mahiyetinde olmasına ve daha geniş okuyucu kitlesine ulaşmasına imkân sağlamıştır.

Türkçe ve Arapça olarak iki kısma ayrılan bu çalışmanın Türkçe kısmında söz konusu eser, yazma eser inceleme yöntemlerine göre değerlendirilmiş; Arapça kısmında ise tahkikli metne yer verilmiştir. Burada ilk olarak İbn Ācurrūm ve *el-Ācurrūmiyye* hakkında özet bilgi verildikten sonra şârih Yahyâ b. Muḥammed el-Mesâlihî'nin hayatı ve eserlerine değinilerek müellifin *et-Tuḥfetu's-Seniyye li Ḳurrâ'i'l-Ācurrūmiyye* adlı şerhinin adı, müellife aidiyeti ve nüsha tanıtımını içeren tavsifi yapılmıştır. Eserin konusu ve müellifin metodunun bir arada değerlendirilmesinin ardından tahkikte izlenen metot aktarılmış ve son olarak üzerinde tahkik yöntemiyle çalışılan eserin metni okuyucuya sunulmuştur. Bu hususta eserin konusu fasıllar halinde aktarılmış ve beraberinde aynı kısımda *et-Tuḥfetu's-Seniyye* isimli eser şerhe tabi olan eserle mukayese edilerek metodolojik açıdan incelenmiştir. Tahkik kısmında ise metnin doğru aktarılması noktasında *el-Ācurrūmiyye*'nin farklı şerhlerinden de yararlanılmıştır. Diğer disiplinlerde çalışma yapan araştırmacılara kolaylık sağlaması açısından çalışmada transkript alfabesi kullanılmıştır.

Sonuç olarak bu çalışmada Arap dili ve gramerine katkı sağlayan ve *el-Ācurrūmiyye* üzerine yapılmış yüzlerce çalışma arasında yer alan el-Mesâlihî'nin *et-Tuḥfetu's-Seniyye li Ḳurrâ'i'l-Ācurrūmiyye* adlı eseri tanıtılmaya çalışılmış ve hem literatüre katkıda bulunmak hem de araştırmacılara eserin başka nüshalarının var olabileceği hatırlatılarak yeni çalışmalara alan açılması hedeflenmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- el-Bağdādī, İsmâil Paşa. (1951). *Hediyyetu'l-Ārifin Esmâ'u'l-Mu'ellifin ve Āşâru'l-Muşannifin*. C. 2. Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâşî'l-'Arabî.
- el-Buḥārî, Ebū 'Abdillâh Muḥammed b. İsmâ'îl. 2009. *Saḥîhu'l-Buḥārî*. 1. bs. Beyrut: Dâru İbn Ḥazm.
- Çetin, N. M. (1964). "Nahiv". İçinde *İslam Ansiklopedisi*. C. 9. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Dayf, Ş. (1992). *el-Medârisu'n-Nahviyye*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif.
- Debbâs, Ş. F. (2008). "Cuhûdu 'Ulemâ'i'l-'Arabiyye fi Teysîri'n-Nahv ve Tecdîdihî". *Mecelletu'l-Kâdisiyye fi'l-Ādâb ve'l-'Ulûmi't-Terbeviyye* 7 (1-2): 86-101.
- Durmuş, İ. (1999). "Nahiv". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 32. İstanbul: TDV Yayınları.
- "et-Tuḥfetu'r-Radiyye 'ale'l-Muḳaddimet'i'l-Ācurrūmiyye". t.y. Câmî'atu Melik Se'ûd. Erişim 25 Nisan 2015.

<https://makhtota.ksu.edu.sa/>.

Ferrüh, Ö. (1983). *Tārīhu'l-Edebi'l-'Arabī*. C. 6. Beyrut: Dāru'l-'İlm li'l-Melāyīn.

Güler, S. (2021). *İbn Âcurrûm ve El-Âcurrûmiyye Literatürü: (723/1323-1441/2020); (Şerh-Hâşiye-Ta'lik-Nazm-Muhtasar ve Diğerleri); Tespit-Tanzim-Tasnif*. Konya: Çizgi Kitabevi.

Güler, Ş. (2018). "Yaḥyā b. Muḥammed el-Mesālīḥī ve Risāle fi'n-Naḥv Adlı Eseri (Metin-İnceleme)". Yüksek Lisans, Konya: Selçuk Üniversitesi.

el-Ḥamevī, İbn Ḥicce Taḳıyyuddīn Ebū Bekr b. 'Abdullāh el-Ezrārī. t.y. *Şemerātu'l-Evrāk fī'l-Muḥāḍarāt*. C. 2. Mısır: Mektebetu'l-Cumhūriyyeti'l-'Arabiyye.

İbn Âcurrûm, Ebū 'Abdillāh Muḥammed b. Muḥammed b. Dāvud en-Naḥvī es-Şanhācī. 1997. "Ferāidu'l-Me'ānī fī Şerḥi Ḥırzī'l-Emāni ve Vechi't-Tehānī". Direktör 'Abdurrahīm b. 'Abdisselām Nabūlsī. Doktora Tezi, Suudi Arabistan: Cāmi'atu Ummi'l-Ḳurā.

İbnu'l-Ḳāḍi, Ebu'l-'Abbās 'Aḫmed b. Muḥammed el-Miknāsī. (1973). *Cizvetu'l-İktibās fī Zikri Men Ḥalle Mine'l-A'lāmi Medīnete Fās*. C. 1. Rabat: Dāru'l-Manşūr li't-Ṭibā'a ve'l-Varakāt.

İbnu'l-'İmād, Şihābuddīn Ebu'l-Felāḫ 'Abdulḫay el-'Akerī el-Ḥanbelī ed-Dimaşķi. (1992). *Şezerātu'z-Zeheb fi Aḫbār men Zeheb*. C. 8. Beyrut: Dāru İbn Keşīr.

Kātip Çelebi, Muştafa b. 'Abdillāh Ḥācī Ḥalīfe el-Ḳuştaṅṅinī. (1941). *Keşfu'z-Zunūn 'an Esāmi'l-Kutub ve'l-Funūn*. C. 2. Beyrut: Dāru İḫyā'i't-Turāşī'l-'Arabī.

Keḫḫāle, Ö. R. (1993). *Mu'cemu'l-Muellifīn Terācimu Muşannifī'l-Kutubi'l-'Arabiyye*. 1. bs. C. 4. Beyrut: Muessesetu'r-Risāle.

el-Kettāni, Ebu'l-Mevāhib Ebū 'Abdillāh Cāfer b. İdrīs. (2004). *Selvetu'l-Enfās ve Muḥadeşetu'l-Eḳyās*. C. 2. Dāru's-Şekāfe.

el-Maḳarrī, 'Aḫmed b. Muḥammed et-Tilimsānī. (1968). *Nefḫu't-Ṭib min Ğusni'l-Endelūsi'r-Raṭīb*. C. 7. Beyrut: Dāru Şādir.

el-Meydānī, 'Abdurrezzāk b. Ḥasen b. İbrāḫīm el-Bayṭār el-Meydānī ed-Dimaşķi. (1993). *Ḥılyetu'l-Beşer fī Tārīḫi'l-Ḳarni's-Şālise 'Aşar*. 3. bs. Beyrut: Dāru Şādir.

es-Seḫāvī, Şemsuddīn Muḥammed b. 'Abdirrahmān. t.y. *eḍ-Ḍav'u'l-Lāmi' li Ehli'l-Ḳarni't-Tāsi'*. C. 9. Beyrut: Dāru'l-Cīl.

es-Suyūṭī, C. 'A. (1964). *Buḡyetu'l-Vu'āt fī Ṭabakāti'l-Luḡaviyyīn ve'n-Nuḫāt*. C. 1. Matba'a 'İsā el-Bābī el-Ḥalebī ve Şurekāh.

ez-Zeccācī, Ebu'l-Ḳāsim. (1979). *el-İdāḫ fī 'İleli'n-Naḥv*. 3. bs. Beyrut: Dāru'n-Nefāis.

ez-Ziriklī, Ḥayruddīn b. Maḫmūd b. Muḥammed. 2002a. *el-A'lām Ḳāmūs Terācim li Eşheri'r-Ricāl ve'n-Nisā' mine'l-'Arab ve'l-Musta'rabīn ve'l-Musteşriḳīn*. C. 7. Beyrut: Dāru'l-'İlm li'l-Melāyīn.

— — —. 2002b. *el-A'lām Ḳāmūs Terācim li Eşheri'r-Ricāl ve'n-Nisā' mine'l-'Arab ve'l-Musta'rabīn ve'l-Musteşriḳīn*. C. 8. Beyrut: Dāru'l-'İlm li'l-Melāyīn.

Külkedisi Masalı ile Amor Psyche Söylencesindeki Ortak izlekler

Common Themes in Cinderella Story and the Myth of Amor Psyche

Cemile AKYILDIZ ERCAN¹

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman
Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye

Ataturk University, Faculty of Letters,
Department of German Language and
Literature, Erzurum, Türkiye
yildizercan@atauni.edu.tr

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Ahmet SARI²

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman
Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye

Ataturk University, Faculty of Letters,
Department of German Language and
Literature, Erzurum, Türkiye
asari@atauni.edu.tr

Öz

Çalışmamızda toplumsal bellek ve kültür bağlamında önemli olan masal ve söylenceler hakkında bilgiler vermeye çalışacağız. Masal ve mitolojik söylencelerde yasağın ele alınmasını ve özellikle yasağı çiğneyen cinsiyetin kadın olarak söz konusu edilmesine değinerek bunlara bazı örnekler vereceğiz. Bu çalışmada, Grimm Kardeşler hakkında kısa bilgi vererek yaşadıkları dönemde, yani Romantizm döneminde sözlü olarak anlatılan masalları toplayıp derleyerek kaleme aldıkları *Çocuk ve Ev Masalları* adlı çalışmalarındaki *Külkedisi* masalını inceleyeceğiz. Aynı zamanda Romalı şair Lucius Apuleius'un *Metamorfoz* adlı eserinde ele aldığı *Amor ve Psyche* (Aşk ve Ruh) söylencesini ele alacağız.

Amor ve Psyche söylencesi ile *Külkedisi* masalının ortak paydalarının yoğun bir şekilde benzerlik gösterdiğini ortaya koyarken bunların neler olduğunu tespit edeceğiz. Hem örnek verdiğimiz masalarda hem de söylencelerde kahramanların kendi kararlarının ve itaatsizliklerinin sonuçlarıyla yüzleşmek zorunda kalışlarına ve kendi seçimlerinin ve eylemlerinin getirdiği olumsuzluklarla başa çıkma sürecinde de nasıl zorlu sınav ve yolluluklar ile karşılaştıklarını tespit edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Grimm Kardeşler, masal, söylence, Lucius Apuleius, Külkedisi, Amor ve Psyche

Abstract

In our study, we will try to give information about fairy tales and legends that are important in the context of social memory and culture. We will give some examples by touching on the discussion of the ban in fairy tales and mythological legends, and especially mentioning that the gender that violates the ban is female. In this study, we will give brief information about the Brothers Grimm and examine the fairy tale *Cinderella* in their work titled *Children's and Household Tales* which they wrote by collecting and compiling the fairy tales told orally during the period in which they lived, that is, during the Romanticism period. We will also discuss the myth of *Amor and Psyche* (Love and Spirit), which was discussed by the Roman poet Lucius Apuleius in his work *Metamorphosis*.

While revealing that the common denominators of the *Amor and Psyche* myth and the *Cinderella* tale are intensely similar, we will determine what they are. In both the tales and myths we have given as examples, we will determine how the heroes have to face the consequences of their own decisions and disobedience, and how they face difficult tests and journeys in the process of coping with the negativities brought about by their own choices and actions.

Keywords: Brothers Grimm, fairy tale, myth, Lucius Apuleius, Cinderella, Amor and Psyche

Geliş Tarihi/Received 24.04.2024
Kabul Tarihi/Accepted 28.06.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 30.12.2024

Cite this article as: Akyıldız, C. & Sarı, A. (2024). Common themes in Cinderella story and the myth of Amor Psyche, *Current Perspectives in Social Sciences*, 28(4), 526-533.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

Toplumsal bellek ve kültür bağlamında masal ve mitolojik söylenceler insanlık tarihinde önemli bir konuma sahiptir. Her ne kadar kültürden kültüre farklılık gösterse de bunlarda ortak paydalar görmek olanaklıdır. Bu bağlamda bir o kadar gerçek dışı ve bir o kadar da gerçeklik taşıyarak ortak bilinçdışının kültürel hazinelerini oluştururlar. Masallar ve söylenceler, toplumsal belleğin ve kültürün birer taşıyıcısıdır ve bu tür anlatılar bir toplumun değerlerini, normlarını, tarihsel süreçlerini ve dünya görüşlerini nesilden nesile aktarırken önemli rol oynarlar. Arkaik insanların etrafında gelişen olayları kendilerince bir açıklama yolunu seçtiğini ve bu bağlamda da ilk önce sözlü olarak nesilden nesile aktardıklarını söylemek olanaklıdır. İlkel insanın zihin yapısıyla ortaya çıkan ve genelde evrenin yaratılması, doğa olayları gibi konuları ele alarak kendilerince bir açıklamaya gitmişler ve böylece doğaüstü güçleri olan tanrılar, büyücüler, periler, kahramanlar, büyülü nesnelere v.b. gibi insanüstü güç gerektiren canlılar ortaya çıkmıştır.

Yunan söylencelerinin yayılmasında Romalı şair Ovidius'un (M.Ö. 43-M.S. 17) "Dönüşümler" adlı eserinin ana kaynaklardan biri olduğu düşünülür. (Kershaw, 2018) "İlyada" (Truva) ve "Odysseia" yazarı olan Homeros, Hesiodos'un "Tanrıların Doğuşu-İşler ve Günler" (Theogonia), yine "Altın Post"u yazan Rodoslu Apollonius gibi önemli yazarları bu kaynaklara dahil etmek olanaklıdır. Elbette ki tragedya yazarları olan Aiskhylos, Sophokles ve Euripides'i de unutmamak gerekir.

Söylence, masal gibi türlerin arasındaki ayrımın hala tartışıldığı ve çoklukla bu bağlamda karıştırıldığı da bir gerçektir. Halk masalları genelde aynı zamanda, herhangi bir zamanda ve herhangi bir yerde anlatılmış olabilirler. "Bir varmış bir yokmuş, ülkenin birinde" diye başlayarak yeri ve zamanı belirtmezler ve hep mutlu son ile biterler. (Kershaw, 2018) Masallarda ise kişilerin isimlerinden çok onları niteleyen özelliklerine göre, yani "Pamuk Prenses", "Külkedisi", "Uyuyan Güzel" gibi isimleri tercih ederler. Yunan mitlerinde ise kahraman olarak yaratılan karakterlerin soyları, yaşadıkları krallık ya da bölge, aile, şehirler, yerler ve yine bunlara yardımcı olan tanrı ve tanrıçaların isimleri verilir. Örneğin Truva kralı Priamos'un oğulları Hektor ve Paris, ya da Thebai kralının oğlu olan Oidipus, Truva Savaşı'na neden olan Helen ve onun kocası olan Spartalı Menelaos gibi.

Masallar ve mitolojik söylenceler, kültürlerin özgünlüğünü korumakla kalmaz, aynı zamanda insanlık tarihindeki ortak deneyimleri paylaşarak birlik ve bağlılık duygularını güçlendirir ve böylece toplumsal belleği besler ve kültürel mirası gelecek nesillere aktarır. Bunları insanlığın emekleme dönemi olarak düşünürsek çok keyifli ve büyülü bir dünya ortaya çıkar. Özellikle söylence ve masallardaki ortak söylemlere baktığımızda yasak olana yaklaşımlar ve yasağa duyulan merak ve merakına yenik düşerek yasağı çiğneme eylemi söylence ve masallarda karşımıza sıklıkla çıkar. Kutsal metinlerde söz konusu yasak Adem ile Havva'nın tanrının kendilerine yasak kıldığı ağacın meyvesi olarak karşımıza çıkar ve merakına yenik düşen Havva'nın insanoğlunun cennetten kovulmasına neden olduğu bilinir.

Çalışmamızda mitolojik söylencelerin ve masalların insanların ortak bilincindeki rolüne değinip özellikle Grimm Kardeşlerin Külkedisi masalı ile Psyche ve Amor söylencesindeki benzerlikleri ortaya çıkartıp bununla birlikte Pandora, Orpheus, Pamuk Prenses, Uyuyan Güzel gibi anlatılara da yeri geldikçe değineceğiz. Bu bağlamda yasağı çiğneme, ormana bırakılma, zorlu görevler ve bunlarla ilintili olarak hangi söylence ve masallarda benzerlikler gösterdiğine vurgu yapacağız. Böylece ortak izlekleri inceleyerek, ortak kültürel temaların ve motiflerin varlığını ortaya koyacağız. Psyche ve Amor söylencesi Antik Roma ve Yunan mitolojilerinde yer alan, aşk ve ruhsal gelişimle ilintili zengin bir anlatıdır. Külkedisi masalı da yine ruhsal gelişimi ve aşkı bulmak için zorlu sınavlardan geçen bir karakteri anlatmaktadır.

Grimm Kardeşler- Külkedisi Masalı ve Amor Psyche Söylencesi

Grimm Kardeşler denilince ilk akla gelen, derledikleri masallardır. Belki de Grimm Kardeşlerin ilk akla gelmesi nedeni kanımızca masalları sözlü geleneksel anlatımdan alıp yazıya dökmeleridir. Elbette ki Grimm Kardeşlere kadar hiçbir masal yazıya dökülmemiştir gibi bir iddiamız yok, ama bu kadar geniş çaplı detaylı bir masal derlemesini de Alman edebiyatında onlar kadar başarılı biçimde yapanlar olmamıştır. Çünkü masallar sözlü olarak kendine yer bulmuştur. Ayrıca bu iki kardeşin yaşadığı edebiyat döneminin yaklaşımı da önemlidir. Hint edebiyatının Alman Romantizminin başlıca kaynaklarından biri olması ve Schlegel Kardeşlerin Hint edebiyatından çeviriler yapması bu dönemdeki kültürel ve folklorik gelişmeleri açıklamak anlamında önemlidir. (Akyıldız, 2021). Bilkan "Masal Estetiği" çalışmasında, masalın Hint mitolojisinden, antik Yunandan, çeşitli kültür ve dinlerden etkilenecek şekilde görüşlerin (Bilkan, 2009) ve hatta "masal ağacının Hindistan kökenli" (Bilkan, 2009) olduğu şeklinde birçok masal araştırmacısının tespiti olduğunu belirtir. 19. yüzyıldaki masal araştırmacılarının masalların Hint- Avrupa kökenli olduğunu ve bunun da kökenlerinin kavimler göçü ile ilintili olduğunu dile getirmişler ve böylece dünya masallarında ortaya çıkan benzerliklerini bu şekilde açıklama yoluna gitmişlerdir. (Ackermann, 2021) Bruno

Bettelheim mitlerle masalları karşılaştırdığı çalışmasında, her iki alanla da psikanalistlerin yakından ilgilendiklerini aktararak şunları söyler:

Mitlerin ve masalların, bizimle bilinçdışı içeriği temsil eden simge diliyle konuştukları yolunda genel bir görüş birliği vardır. Mitler ve masallar, eşzamanlı olarak hem bilinçli ve bilinçdışı zihnimize, hem zihnin üç yönüne-ilkel benlik, benlik ve üst benliğe-hem benlik ideallerine olan gereksinimize seslenir. (Bettelheim, 1999)

Hem masalların hem de mitlerin arka planında insanlığın hem kültürel tarihini hem de psikolojik anlamlarını görmek olanaklıdır. Masal ve söylenceler kendi içinde kullandığı sözde basit diliyle gerçekte ise sembolik diliyle insanoğluna ilk emekleme dönemlerini anlatır.

Grimm Kardeşlerin 1812 yılında uzun bir çalışmanın ürünü olarak derleyip yayınladıkları *Çocuk ve Ev Masalları (Kinder und Hausmärchen)* masal kitabında yer alan çalışmamızın da temel metinlerinden biri olan *Külkedisi* masalı hakkında kısaca bilgi vereceğiz. Hasta olan anne kızına ne olursa olsun dürüstlükten ve iyilikten ayrılmamasını ve kendisinin de her zaman gökyüzünden kendisini izleyeceğini, her zaman yanında olacağını söyleyerek ölür. Her gün annesinin mezarına giderek gözyaşı döken kız babasıyla birlikte yine de mutludur. Ama annesinin ölümüyle birlikte babası kısa süre sonra iki kızı olan başka bir kadınla evlenir ve böylece ilk başlarda annesi hayatta iken mutlu bir çocuk olan kız, annesinin ölümüyle birlikte babasının yeniden evlenmesi sonucu hem anne hem de baba figürü ortadan kalkar. Baba, yeni eşi ve onun iki kızı ile birlikte sanki onların yanında yer alıncasına kızına yapılanlara karşı etkisiz, pasif bir rol içine girer. Evlerine gelen bu üç kadın üvey anne ve kızları, zavallı kızı kendi evinde bir hizmetçi gibi kullanırlar ve onun sahip olduğu her şeyi yani odasını, kıyafetlerini ama en önemlisi babasını elinden alırlar. Evde çalışan hizmetçileri işten çıkartıp yerine evin kızını bir hizmetçi gibi çalıştırmayı ve onu her fırsatta üzmeye çalışan üvey anne ve kızları tamamen kötülükten beslenirler. Hatta Külkedisi bütün işlerini yapıp bitirdikten sonra dinlenmek istediğinde yere nohut, mercimek, buğday dökerek onları tek tek ayırmasını isterler ve onu her fırsatta aşağılarlar. Artık mutfakta ocağın küllerinin yanında yatıp kalkan kızın o zamana kadar masalda dile getirilmez ama görünümünden ve yaptığı işten dolayı ismi de “Külkedisi” olur. Bu arada babanın sürekli dışarda olduğu izlenimi verilir kızına yapılan haksızlıklara karşı herhangi bir tepki göstermez, çünkü masalarda olmazsa olmaz kötülüğün oluşabilmesi için bu davranış önkoşul gibidir. Baba bir gün seyahate giderken evdeki üvey kızlarına ve kendi kızına gelirken ne hediye istediklerini sorar. Üvey kızlar pahalı kıyafetler değerli taşlar isterken, Külkedisi babasından fındık dalı ister. Baba seyahat dönüşü bu istekleri getirir. Külkedisi fındık dalını annesinin mezarının başına diker gözünden akan gözyaşları ile bu dalı sular ve böylece her gün annesine de verdiği sözü tutarak iyilik ve doğruluktan asla ayrılmaz. Sadece ne zaman vakit bulsa annesinin mezarına giderek onunla konuşur ve ağlar. Artık fındık dalı ağaca dönüşmüştür ve ağacın tepesinde de Külkedisi ne zaman gitse orada bir kuş yer almakta ve kızın isteklerini yerine getirmektedir.

Böylece ünlü Rus masal araştırmacısı Vladimir Propp'un masalarda tespit ettiği otuz bir maddeden üçü gerçekleşir. Rus masal araştırmacısı Vladimir Propp masalları kategorize ederek masallardaki ortak paydaları tespit etmiş ve otuz bir madde şeklinde tasniflemiştir. Bunlardan bazıları, aileden birinin uzaklaştırılması, yasağın çiğnenmesi, büyü mü yardımcıının yardımını alabilmesi açısından kahramanın sınanması, kahramanın kimliğini gizleyerek başka bir mekana ya da ülkeye gitmesi, zor bir görevin üstesinden gelmesi, düşmanın yenilmesi ve en son madde olarak mutlu sonun oluşabilmesi için gerekli olan kahramanın evlenmesi ve tahta çıkması (Propp, 1985) gibi maddelerden meydana gelmektedir.

Masalarda başlangıçta her şey güzelken, yani mutluluk hâkimken birdenbire kötülüğün olabilmesi için sevilen birinin kaybedilmesi gerekir. Bu bağlamda da Külkedisi masasında annenin ölmesi, mutluluk içinde yaşarken masal kahramanının mutsuz olması, sonrasında kötülüğün oluşması için gerekli figürler olarak üvey anne ve kızları ve üçüncü olarak büyü mü nesne fındık ağacı ve kuş kendini masalda gösterir. Bunlarla birlikte yavaş yavaş mutlu sona gelebilmesi için özellikle Külkedisi, Uyuyan Güzel ve Pamuk Prenses gibi masalarda bir Prens'in devreye girmesi gerekir. Prens'in olay örgüsüne girmesi bir tesadüf şeklinde kendini gösterir yani ya Prens ormanda atıyla dolaşırken ya da Külkedisinde olduğu gibi krallık Prensi evlendirmek için bir balo verirken iyi özellikler taşıyan ve ödül olarak kendini kurtaracak atlı prensini bekleyen itaatkâr ve boyun eğen kızların ödülü olarak karşımıza çıkacaktır.

Külkedisi masamızda da bu durum kendini gösterir. Üvey anne ve kızlarının yaptıkları kötülüklerle annesinin mezarına giderek avunurken günün birinde ülkenin kralı oğlunu evlendirmek için bir balo düzenleyeceğini ve bu baloya bütün bekâr genç kızların davet edildiğini, Prens'in bu kızlar arasından eşini seçeceğini bildiren dört bir yana habercilerini yollar. Prens'in evleneceği kızı seçmek için yapılan balo üç gece sürecektir. Üvey anne ve kızları hemen kendilerinden birini Prens'in seçeceğini hayal ederek bütün ihtişamları ile hazırlık yapmaya başlarlar ve Külkedisini sürekli kendilerinin hazırlanması için çalıştırarak hatta onu da dediklerini yaparsa götüreceklerini söyleyerek kandırırlar. Hepsinin hazırlığında yardımcı olduktan sonra üvey

anne ona ocağın içine bir kazan mercimek döktüğünü ve bunları tek tek iki saat içinde küllerden ayıklayabilirse gelebileceğini söyler. Bahçeye çıkan kız hemen güvercin, kumrular ve kuşlardan yardım ister ve onlar bir saat içinde hepsini ayıklar ama üvey anne onu her ne kadar kralın kesin emri olmasına karşın baloya götürmez. Genç kız annesinin mezarına gider ve orada ağlamaya başlar, kuşlar ona altından gümüşten kıyafetler hazırlarlar ve böylece Külkedisi kendisini kimsenin tanıyamadığı baloya gider. Prens bütün gece bu güzel kızla dans eder ve kendisine tembih edildiği gibi Külkedisi gece yarısı ortadan kaybolur. Ertesi akşam yine aynı ritüel gerçekleşir ve üçüncü gece bir şekilde kendinden kaçmayı başaran kızı yakalayabilmek için Prens bütün merdivenlerin basamaklarını zift döktürür ve böylece Külkedisinin sol ayağındaki pabuç zifte yapışıp kalır ama kız pabucu orada bırakıp kaçar. Ertesi gün doğru kızı bulmak için bütün krallık seferber olur, ayakkabıyı giyebilmek için üvey kız kardeşler topuklarını, ayak parmaklarını keserler ama doğru kişi giyininceye kadar güvercinler uyarır ve böylece doğru kız yani Külkedisi bulunur. İki kız kardeş de yaptıklarının cezasını kuşlar tarafından gözleri kör edilerek çekerler (https://www.grimmstories.com/de/grimm_maerchen/aschenputtel).

Külkedisi masalında annesinin mezarının başına diktiği fındık dalı sihirli güçlere sahiptir. Keltler- Germenler ölen yakınlarının mezarının başına gençliği-yenilenmeyi ve ölümsüzlüğü sembolize eden fındık dalı dikerlermiş. Böylece ölen sevdikleri ile sürekli bağlantı – iletişim halinde kaldıklarını düşünürlermiş. Bilge ağacı olarak da görülen fındık ağacı sadece önsezi değil aynı zamanda kehanet yetisi de verdiği şeklinde açıklamalar vardır. Fındık ağacının dallarından sihirli değnekler ve cadıların süpürgelerin sapı yapılmış (https://www.grimmstories.com/de/grimm_maerchen/aschenputtel). Fındık ağacın neredeyse taş devrinden beri bilindiği ve sembolik anlamda da özellikle Germen dünyasında çok eskiden beri şifa verici bir yemiş olduğu ayrıca dallarının muska yapımında kullanıldığı belirtilir. Uzun yolculuklara çıkarken kendilerini gecenin bilinmezliğinden korumak için insanların fındık dalından değnek yaptıkları dile getirilir. Eskiden Siebenbergen olan ve günümüzde Romanya'nın batı ve orta bölgelerine verilen yerde askerler savaşa gitmeden önce yanlarında kendilerini korusun diye fındık dalından yapılmış muskalar taşımışlarmış. Kötü ruhlardan, şeytanlardan ve Romanya'da vampirlerden koruduğu düşünülmüş Hatta arzuları, dilekleri yerine getirdiği söz konusu edilen bu ağaç aynı zamanda mutluluk, yaşam, yeni bir başlangıç, doğurganlık ve barışın sembolü olarak da görülür. İki dünya arasında bağlantı kurduğuna ve bundan dolayı da mucizeler gerçekleştirdiğine inanılan (https://fraubirkenbaum.wordpress.com/2015/10/22/haselstrauch-magie_brauchtum/) fındık ağacı masalda bilinçli bir şekilde seçilmiş olduğunu düşündürür bizlere.

Çalışmamızın diğer metni ise İ.S. 124-180 yılları arasında yaşamış olan Romalı şair Lucius Apuleius'un bir dönüşüm hikayeleri dizisi hazırladığı "Metamorfoz" ya da "Altın Eşek" olarak da bilinen eserinde ele alınan "Amor ve Psyche" söylencesidir (Köhlmeier, 1998). Bu dönüşümlerin merkezinde "Amor ve Psyche" (Aşk ve Ruh) söylencesi vardır. Alman yazar, tarih ve kültür felsefesi üzerine çalışmalar yapan filozof ve aynı zamanda teolog olan Johann Gottfried Herder (1744-1803) "Amor ve Psyche" adlı şiirini 1796 yılında kaleme alır. İtalyan heykeltıraş Antonio Canova 1787 ile 1793 yılları arasında mermerden Cupid'in Öpücüğü ile Yeniden Canlanan Ruh adlı heykeli yapar. Çeşitli ressamalara, yazarlara, heykeltıraşlara yani sanatçılara ilham kaynağı olan Apuleius'un Amor ve Psyche söylencesini kısaca anlatmakta fayda olacağı görüşündeyiz:

Bir zamanlar bir kralın üç güzel kızı varmış ve Psyche bu kızların en küçüğü ve en güzeli imiş, hatta o kadar güzelmış ki, insanlar güzellik ve aşk tanrıçası Aphrodit'e tapınmayı ve ona adaklar sunmayı bırakmış ve Psyche'yi idealize etmeye başlamışlar. İnsanlar sanki bir histeriye kapılmış gibi onun için sunaklar adanmışlar ve hatta güzelliği, şöhreti sınırları aşarak tüm ülkeye yayılmıştır. Zamanla kız kardeşleri evlenmiş ve güzelliğinden dolayı Psyche ise kimsenin evlenmeye cesaret edemediği yalnız bir kız olarak kalmıştır. Psyche'ye duyulan hayranlık güzellik tanrıçası Aphrodit tarafından duyulmuş ve bir ölümlünün kendinden daha güzel olarak insanlar tarafından sevilmesine oldukça sinirlenmiş ve oğlu Amor'u (Yunan mitolojisinde Eros) çağırarak Psyche'nin kalbine altın oklarından birini fırlatmasını ve onu çirkin bir yaratığa âşık etmesini ister. Ama Aşk tanrısı Amor'a onun ne kadar güzel bir kız olduğunu söylememiştir.

Psyche'nin yaşadığı saraya gelen Amor ise onu görür görmez âşık olur ve asıl görevini yerine getirmez. Aphrodit'in tepkisinden de çekinen Amor aşkına kavuşabilmek için güneş-kehanet tanrısı Apollon'dan yardım istemiş ve birlikte bir plan hazırlamışlardır. Zaten en güzeli ve en iyi olan kızının evlenememesine üzülen yaşlı kral Psyche'nin kaderini öğrenmek için kehanet tanrısı Apollon'un kahinlerine gider. Böylece Amor ile birlikte plan yapan Apollon babaya haber yollayarak kızına gelinlik giydirerek en yüksek dağa çıkarmasını ve orada Psyche'yi tek başına bırakmasını ve yalnız kaldığında evleneceği eşinin yanına geleceğini söyler. Baba istenilen eylemi yerine getirir ve kızını yalnız bırakarak oradan ayrılır. Bu arada kehanet tanrısı batı rüzgârı tanrısı olan Zephyros'a karşı dağa uçmasını ve oradaki genç ve güzel Psyche'yi zeytin koruluğundaki saraya getirmesini ister. Bu saray Amor'un sarayıdır ve içi muhteşem hazinelerle donatılmış ve her şey Psyche'nin hizmetindedir, ama etrafta hayalet sesler dışında hiç kimse yoktur. Bütün gün etrafında kimse olmadan sarayı dolaşan Psyche gece olunca yataklardan birine uzanarak yağ lambasını söndürüp uyumaya başlar. Her yer karanlık olunca Amor gelir ve Psyche'ye kocası

olduğunu ama asla gündüzleri yanında olmayacağını, geceleri geleceğini ve yüzünü göremeyeceğini söyler. Böylece tanrı Psyche'den istediği talepleri kabul etmesini asla kendisine kim olduğunu sormamasını ve yüzünü merak etmeyeceğine dair söz ister. Sadece yanına geceleri karanlıkta geleceğini ve gündüzleri ise Psyche'ye sarayda canı ne isterse onu yapabileceğini söyler ve ikisi arasında bir antlaşma yapılır. Böylece Psyche ve Amor'un aşkı sadece gecenin karanlığında dokunarak ve hissederek yaşanır. Ama kız yavaş yavaş gündüzleri tek başına kaldığı sarayda can sıkıntısından hasta olmaya başlar ve Amor'dan bir kerecik bile olsa gündüz kendisiyle olmasını ister. Ama tanrı ona kendisine verdiği sözü hatırlatarak ilişkilerinin ilk başında kendisinden istenen taleplere razı geldiğini ve böylece ilişkilerinin başladığını dillendirir. Bu açıklamalardan sonra üzülen Psyche en azından kız kardeşlerinin kendisini gündüzleri ziyarete gelmesini çok istediğini söyler ve Amor bunun üzerine kız kardeşlerinin kendisini merak edeceklerini ve kocasının kim olduğunu soracaklarını söyleyerek Psyche'nin verdiği sözü unutabileceğini dillendirir. Kocasına kız kardeşlerine tek bir kelime bile etmeyeceği sözünü vererek kocasını -tanrıyı ikna eder. Batı rüzgârı Zephyros kız kardeşleri saraya uçurur ve kızlar Psyche'nin yaşadığı sarayı görünce kıskançlık duygularına engel olamazlar. Psyche'ye kocası ile ilgili bilgiler sormaya başlarlar ve onun kocasının nasıl görüldüğünü ve onunla ilgili hiçbir şey bilmediğini öğrendiklerinde kıskançlık duyguları ile nifak tohumlarını ekmeye başlarlar. Kız kardeşleri kocasının belki de bir canavar olduğunu ve karnında bir canavarın çocuğunu taşıdığını belki de çocuk doğduğunda onlara zarar vereceğini söyleyerek kocasının belki de bundan dolayı kendisini gündüzleri göstermediğini dillendirirler. Böylece Psyche'de merak duygusunu uyandırırken hedeflerine de ulaşmış olurlar. Artık kocasını kim olduğunu hiç olmadığı kadar merak eden Psyche ablalarının hazırladığı planı eyleme geçirir. O gece Amor uyuduktan sonra yağ lambasını yakarak, eline bir bıçak alarak yanında yatan adamın/canavarın kim olduğunu öğrenmek için harekete geçer. Kocasının yüzüne baktığında tanrısal güzelliği görür ve elleri titreyerek yağ damlasının Amor'un omzuna dökülmesine neden olur. Ateşin kanatlarına düşmesi ile uyanan Amor uçup gider ve bir daha asla dönmez. Bütün bu olaylardan sonra zavallı aşık Psyche kocası Amor'u bulmak için dünyayı dolaşmaya başlar (Köhlmeier, 1998).

Asıl bütün bu gelişmelerden sonra masallarda da karşımıza sıklıkla çıkan izlekler ortaya çıkmaya başlar. Bu izleklerden bazıları kıskanç- kötücül kız kardeşler, yasak, merak duygusuna yenik düşme, yasağı çiğneme ve hem içsel hem de dışsal yolculuk şeklindedir.

Diyar diyar gezerek kaybettiği aşkını arayan Psyche bir gün dinlenmek için bir eve gelir ve bu evde olan kişi bütün yaşadıklarının sorumlusu olan güzellik tanrıçası Aphrodit'ten başkası değildir. Güzellik tanrıçası kıza kendisinin sevgilisini bulmasında yardımcı olacağını ama bundan önce kendisine başarması gerekli olan görevler vereceğini söyler. Bu zorlu görevlerin üstesinden gelirse eğer -Aphrodit bu görevleri asla yapamayacağını bildiği için verir- sevdiğine kavuşacağını dillendirir. Psyche'nin başarması gerekli olan birinci görevi; bir gece boyunca bir salon dolusu tahılın taşlarını ayıklamak. Burada Apollon ona yardımcı olması için karınca sürüsü yollar ve görev tamamlanır. İkinci görevi ise insan yiyen bir koyun sürüsünü kırpması, yine Apollon'un yardımı ile başarılı olur. Üçüncü görevi yeraltı dünyasında olan Styx ırmağından bir testi su getirmesi ve burada Apollon bir kartal kılığında girerek bizzat görevi yerine getirir ve Psyche yine bu görevin de üstesinden gelir. Bütün görevleri yerine getiren Psyche'ye Aphrodit dördüncü daha zor bir görev daha verir. Ölüler diyarı Hades'in eşi olan tanrıça Persephone'nin güzelliğinden bir sepet getirmesini ister. Bu görev çok zordur, çünkü ölüler diyarı Hades'e inen ölümlü birinin tekrar yeryüzüne çıkma olanağı yoktur. Fakat aşkına kavuşmak için yanıp tutuşan Psyche yeraltına iner ve Persephone onun hikâyesini öğrendiğinde ona acıyıp kendisinden istenen bir sepet dolusu güzelliği verir ve sıkı sıkı da kendisine verilen sepeti asla açmamasını tembihler. Yeryüzüne çıkmak için tek başına yola koyulan Psyche yolun çok uzun olmasından dolayı canı sıkılır ve içindeki merak duygusuna yenik düşerek sepetin kapağını yavaş yavaş açar ve orada hemencecik sonsuza dek sürecek olan derin bir uykuya dalar.

Lucius Apuleius tarafından kaleme alınan "Metamorfoz" adlı eserdeki bu söylencedeki Psyche ve Amor bütün zorluklara karşın tanrı Zeus'un yardımları ile tekrar bir araya gelmiş ve metin mutlu son ile bitmiştir. Ama eski anlatımlarda Psyche sonsuz uykusundan bir daha uyanamamıştır ve Amor'una kavuşmamıştır (Köhlmeier, 1998).

Amor ve Psyche Söylencesinin Masallar ve Söylencelerdeki Ortak- Farklı İzlekleri

Masallar ve söylencelerdeki benzerlikler göz ardı edilemeyecek kadar aşikârdır. Bu bağlamda yukarıda kısaca değindiğimiz Külkedisi masalı ile Amor ve Psyche söylencesinden yola çıkacak olursak hem mitolojik hem de masallarda karşımıza çıkan çok fazla izlekler olduğunu söylememiz olanaklıdır.

Kıskanç ve kötücül kız kardeşler Psyche'de öz kardeş iken Külkedisinde üveydir. Aslında onların bu durumda olması yani Külkedisi babası ile mutlu mesut yaşarken birden bire babanın evlenmesi ve üvey anne ile kızları gelince huzur içinde yaşadığı evinden odasından mahrum bırakılması, Psyche'de yine kız kardeşlerinin sarayına geldikten sonra içine merak ve nifak

tohumlarını ektikten sonra huzurlu ortamının bozulması şeklinde karşımıza çıkar. Amor ve Psyche söylencesi Kükedisi, Uyuyan Güzel, Pamuk Prenses gibi masallarla benzerlikler göstermektedir. Yasak, itaat, güzellik, başarması gerekli olan zorlu görevler, büyümlü nesnelere ya da canlıların yardımı, kıskanç kız kardeşler, kıskanç üvey anne Amor ve Psyche de üvey anne yerini kayınvalideye bırakır. Ölümlü olan Psyche, Kükedisine göre daha şansızdır çünkü ona kötülük yapan ölümsüz olan ve her şeye gücü yeten bir tanrıçadır. Psyche söylencesinin başında Amor ile mutluluğu yakalamış ama merakına yenik düşerek bu mutluluğu yok etmiştir. Kükedisi ise masalın başında anne öldükten sonra zorlu bir sürece girmiş sonra ise evlilikle birlikte hem kendi öz değerini hem de aşkı bulmuştur.

Kükedisi masalında söz konusu olan tahılların ayıklanması izlediği ele aldığımız söylencede de söz konusudur. Kükedisi üvey annesi ve üvey kız kardeşleri ile baloya gidebilmek için kendisine birbiri içine geçmiş olan buğday- mercimek gibi tahılları ayıklanması görevi verilir, Psyche'ye ise güzellik tanrıçası Aphrodit tekrar aşkına kavuşabilmesi için ona bir oda dolusu tahılın taşlarını ayıklama görevini verir. Her ikisinde de onlara yardım eden büyümlü canlılar vardır. Kükedisinde ölen annesinin ve iyilik perilerinin yönlendirmeleri ile birlikte kuşlar, mitolojik söylence de ise tanrı Apollon'un görevlendirdiği karınca sürüsüdür. Psyche'nin görevlerinin sayısı daha fazladır ve daha zordur ama hep ona yardımcı olan tanrı ya da Persephone gibi tanrıça vardır. Kükedisinde ölen annenin ruhu ve iyilik perileri ve kuşlar görevlerini yapmasına yardımcı olurken Psyche'de tanrı Apollon yardım eder.

Özellikle Psyche ve Amor söylencesinde dikkat çeken en önemli unsurlardan birisi itaatsizliktir. İlk başta itaatsizlik eylemini gerçekleştiren Amor'dur. Çünkü annesi Aphrodit'in kendisine verdiği güzeller güzeli Psyche'yi bir yaratığa aşık etmesi gerektiren görevini onun güzelliği karşısında büyülenip kendisinin aşık olmasıyla ilk itaatsizlik gerçekleşir. Daha sonra Amor'un kendisini asla aydınlıkta görmemesi gerektiğini söylemesine karşın merakına yenik düşerek onu uyuduktan sonra görerek mutluluğunun elinden uçup gitmesine neden olmuştur Psyche. Kendisine yasaklanan nesneye karşı duyulan aşırı merak ve merakını yenmek adına yasağı çiğneme eylemini gerçekleştiren Psyche, dördüncü görevinde Persephone tarafından verilen sepeti açmaması için sıkı sıkıya tembih edilmesine karşın yine merakına yenik düşerek sonsuz bir uykuya dalar.

Bu bize tıpkı tanrının Adem ile Havva'ya cennetteki yasak olan meyve ağacına dokunmalarını sıkı sıkıya tembih etmesine karşın şeytanın da kışkırtmasıyla yasağı çiğneyerek -bilgi ağacı- elmadan yemelerini aktaran hikayeyi çağırıştırır. Yasağa karşı merak yine tanrılar tarafından yaratılan ilk kadın olan Pandora söylencesinde de tekrarlar kendini. Tanrı Zeus Pandora'ya verdiği kutuyu asla açmamasını tembih eder ama merakına yenilen kadın yeryüzüne savaşları, hastalıkları ve kötülükleri kutuyu açarak salar ve son anda kutuyu kapattığında kutunun içinde umut kaldığı söylenilir. Yine Lut Peygamberin karısının merakına yenik düşerek geriye dönüp bakması sonucu taşa çevrilmesi de meraktandır. Orpheus ve Euridyke söylencesinde ölen karısına olan aşkıdan ölümler diyarı tanrısı Hades ve eşi Persephone'den karısını kendisine tekrar vermelerini isteyen Orpheus'a değinmekte fayda vardır. Karısını bir yılan sokması sonucu kaybeden Orpheus onun acısına dayanamaz ve ölümler diyarına gider. Ölümler diyarına giderken her zaman yanında olan ve acısını hüznünü liri eşliğinde dile getiren Orpheus bütün yeraltında yaşayan yaratıkları büyümler ve imkânsız olanı başararak Hades ve Persephone'nin karşısına çıkarak kendisine, aşkını Euridyke'sini vermelerini ister. Çaldığı bu büyümlü müzik ve aşk karşısında tanrı ve tanrıça Orpheus'a acıyarak isteğini kabul ederler. Ama tek şartları vardır; ona yeryüzüne çıkıncaya kadar asla geri dönüp bakmamasını tembihlerler eğer geriye dönüp bakarsa sonsuza kadar karısını yine kaybedecektir. Artık neredeyse yolun sonuna yaklaşmalarına karşın karısının kendi peşinden gelip gelmediğinden emin olamadığından ve merakına yenik düştüğünden dönüp arkaya bakmasıyla Euridyke'sini sonsuza kadar kaybeder. Bu mitolojik trajik figürde olduğu gibi, merak hem kutsal metinlerde, masallarda ya da söylencelerde kendini çok önemli bir izlek olarak tekrar eder.

Dikkat çekici olan çoklukla merak söz konusu olduğunda kadınların bu konuda itaatsiz olduğu düşüncesi ağır basmaktadır. Çünkü insanoğlunu cennetten kovduran neden Havva'nın merakı, Pandora söylencesinde olduğu gibi insanoğlu mutlu mesut yaşarken merakına yenik düşerek kutuyu açıp felaketlerin yeryüzüne yayılmasına neden olan ve tanrısal yasağı çiğneyen yine bir kadındır. Mavi Sakal masalında zengin ve korkunç bir asilzade olan Mavi Sakal, yeni evlendiği karısına kaledeki bütün odaları gezebileceğini ama içlerinden bir tanesine asla girmemesini tembihleyerek bütün odaların anahtarları verir ve kendisinin kaleden birkaç günlüğüne uzaklaşacağını söyler. Kadın can sıkıntısından kaledeki bütün odaları dolaşır, ama bir taraftan da içindeki merak kendisini yer bitirir. Böylece merakına yenik düşerek yasak olan odaya da girer. Yasak ya da kendine tembihlenen, ikazlara uymama kendini hem masallarda hem söylencelerde hem de kutsal metinlerde sıklıkla karşımıza çıkar. Yasak odayı açma merakı- dürtüsü, tabuları yok etmek bağlamında ele alınabilir.

Yine bunlardan bir tanesi "Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler" masalıdır. Bu masalda üvey annenin Pamuk Prenses'e kötülük yapmasından korkan cüceler, onu hiç kimseye kapıyı açmaması konusunda ikaz ederler – tembihlerler. Ama cücelerin kendisini uyarmalarına karşın tam üç kez yasağı çiğner Pamuk Prenses. Elbette ki bu yasakları çiğnemesinde bir kadını

cezbedici kemer, tarak ve elma gibi şeyler vardır.

Yasağı çiğneyen Havva, Pandora ve Psyche’de bu yasak tanrısal bir yasadır, uyarılara karşı gelerek eyleme geçerler ve yasak bilgiyi edindikten sonra farkındalık kazanarak bu bilginin sonuçları ile karşılaşır. Psyche Amor’unu kaybeder ve zorlu bir yolcuğa çıkarken Havva ise Adem ile birlikte cennetten kovulup yine zorlu bir sürece girer.

Amor ve Psyche söylencesinde aşk ve ruhun birbirlerinden ayrılamadığını ve birlikte olabilmek içinde güvenin önemli ve aynı zamanda bu beraberlik için birçok engellerin üstesinden gelinmesi gerektiğine vurgu yapılır. Psyche’nin acı çekmesinin nedenini, tekrar tekrar ikaz edilmesine karşın sözünde durmaması ve merakına yenik düşmesi ile ilintilendirmek olanaklıdır. Merak duygusu Psyche’yi Amor’un uyarılarına karşın itaatsizlik yapmaya yönlendirir ve onu gece uyurken gizlice görmeye ve kim olduğunu öğrenmesine sevk eder. Aslında bu itaatsizlik hem masalarda hem de söylencelerde merak ve bilgi arzusudur. Özellikle Psyche tarafından Amor’u gece karanlıkta görmek için yaktığı mum bilgi ve aydınlığı sembolize eder. Bu bağlamda da mum karanlığı yani Amor’un karanlık yüzünün ortaya çıkmasını sağlayan ama en önemlisi mumu yakarak kendi aydınlığını gerçekleştiren Psyche olur. Diğer söylenceler ve masallar için de geçerlidir bu tezimiz çünkü merak ve bilgi arzusu hep yasak ile ilintilidir, bu yasağa duyulan merak ve itaatsizlik eylemi yerini bilgi ve aydınlığa bırakır.

Amor ve Psyche söylencesinde bir diğer benzerlik Uyuyan Güzel masalında kendini gösterir. Grimm masallarından biri olan bu masalda kral ve kraliçe yeni doğan kızları adına bir şölen düzenler ve on iki periyi davet ederler ve on üçüncü peri kendisinin davet edilmemesine sinirlenerek şölene gelir. On bir peri yeni doğan bebeğe sağlık, mutluluk başarı gibi güzel dileklerini sunmuş ama sıra on ikinci periye geldiğinde davet edilmeyen peri ona buluş çağına geldiğinde eline iğ batarak ölmesini dilemiştir. Ne yazık ki son peri bu kötücül dileği yüzyıllık bir uykuya çevirebilmiştir. Tanrılar tanrısı Zeus tıpkı Uyuyan Güzel masalındaki on ikinci Peri gibi Psyche’nin ölüm uykusunu dönüştürmüş ve onu belirli süreden sonra uyandırarak aşkına kavuşmasına yardımcı olmuştur. Uyuyan Güzel, Pamuk Prenses ve Psyche ölüm uykusundan öpücük ile uyandırılır. Hayat veren öpücük motifini sanat ve edebiyatta farklı şekilde görmek olanaklıdır. Kanımızca bu motif genellikle sevgiyi romantizmi, sihirli veya mucizevi bir unsuru temsil eder ve karakterlere yeni bir hayat, canlanma veya dönüşüm getirir. Birçok masal ve anlatılarda kahramanların yaşadığı zorluklar veya lanetler sonrasında hayat veren öpücük yani aşk/sevgi dönüşü tetikleyen unsurlardan biri olarak çıkar karşımıza. Böylece kahramanın hayatında yeni bir sayfa açılır ve geçmişte yaşanan bütün kötülükler son bulur ve gerçek sevgi kazanır.

Bu bağlamda gerçek sevgi ve aşkın zorluklarla ve çatışmalarla yansıtılması karakterlerin gelişimi ve dönüşümü için gereklidir. Bu zorluklar ve sınavlar karakterlerin güçlü ve zayıf yönlerini keşfetmelerini sağlarken aynı zamanda zorluklarla başa çıkmayı öğretir. Kişilerin gelişimi ve olgunlaşması bağlamında önemlidir ve gerçek hayatta aşkın ve sevginin zorluklarla dolu olduğu bir gerçeklik vardır ve bu zorlukların yansıtılması eserlere derinlik verirken aynı zamanda insan doğasının ve ruhsal dünyasının çeşitliliğini de sunar. Bazı aşklar tıpkı örnek verdiğimiz masalarda ya da Amor ve Psyche söylencesinde olduğu gibi kavuşma ile sonsuz mutlulukla birlikte ölümsüzlüğü yakalar. Bazı aşklar ise Leyla ile Mecnun, Romeo ve Juliet, Kerem ile Aslı’da olduğu gibi her ne kadar zorlu sınavlardan da geçseler kavuşmayı yakalayamazlar, ama sonsuz ve ölümsüz aşkların listesinde kendine yer edinirler.

Sonuç

Her iki anlatıda kahramanlar zorluklarla dolu bir süreçten geçer. Külkedisi üvey anne ve kız kardeşleri tarafından annesi öldükten sonra huzurlu dünyasından kopartılarak onların himayesinde sürekli ezilen ve yok sayılan birisine dönüştürülür. Hatta çok istediği baloya gidebilmek için kendisine bir dizi zorlu görevler veren üvey annesinin sınavlarının üstesinden büyülü güçler sayesinde gelir. Bu aslında hem Psyche hem de Külkedisi için içsel güçlerinin ve kararlılığını ölçen zorlu durumları simgeler. Zorluklar ve sınavlar, inanılan şeyler uğruna hiç düşünmeden kararlılıkla gidilen bir yol olarak karşımıza çıkar. Böylece kendi kimliğini bulma, içsel güzelliklerini ve değerlerini keşfetmeleri anlatılırken kişisel gelişim için zorlu yolculardan ve sınavlardan geçildiği vurgulanır. Külkedisi masalının sonunda kahramanın kötü bir durumdan aşkı bularak iyileşmesi üzerine odaklanırken Amor ve Psyche’de aşkını itaatsizliğinden kaynaklı kaybedip bir dizi sınavlar ve zorluklardan sonra tekrar kazanmayı anlatır. Külkedisinin karşılaştığı üvey anne ve üvey kız kardeşlerinin zorbalıkları ve yaptıkları eziyetler karşısında tepki göstermemesi onun içindeki saf sevginin gücünü vurgular. Psyche’de ise tekrardan aşkını kazanabilmesi için tanrıça tarafından kendisine verilen sınavların üstesinden gelebilmesi gerekir ki böylece aşkının doğruluğunu kanıtlayabilsin. Hem örnek verdiğimiz masalarda hem de söylencelerde kahramanlar kendi kararlarının ve itaatsizliklerinin sonuçlarıyla yüzleşmek zorunda kalırlar ve kendi seçimlerinin ve eylemlerinin sonuçları ile başa çıkma sürecinde de zorlu sınav ve yolculuklar ile karşılaşır.

Karşılaştıkları bu sınavlar onların içsel güçlerini, kararlılıklarını ve sevgi dolu yüreklerini kanıtlamalarını sağlar. Zaten bu zorlu süreçler, hikâyelerin ana temalarına derinlik katar böylece okuyucu/dinleyici kahramanların evrensel deneyimleri üzerinde düşünmeye yönlenir.

Sonuç olarak bütün yaşanan olumsuz durumdan olumlu bir ruhsal deneyime dönüşerek Ruh ve Aşk birbirlerini tamamlarlar ve hatta bir bütün olarak arınır ve beraberlikleri yükselişe geçer. Tanrısal katta sonsuzluğa ulaşmışlardır. Psyche'nin Aphrodit tarafından başarması için verilen görevler onun daha çok aydınlığa, ışığa ve acılarının üstesinden gelmesi için gereklidir. Çünkü bu görevler ile birlikte içindeki kaostan, karanlıktan kurtarılacak ve hayatına tekrar düzen ve ışık olarak dönecektir.

Aslında hem masalarda hem de söylencelerde ortak motiflerin- izleklerin olduğu bir gerçektir. Masaları ve söylenceleri bildiğimizde hemen çağrışım zincirleri devreye girerek izlekleri hatırlatır. Çalışmamızda özellikle Külkedisi ve Amor ve Psyche söylencesindeki ortak motiflere dikkat çekip bunların birbirlerinden etkilendiklerini ortaya koyarak, aralarındaki benzerliklere değindik. Aynı zamanda Uyuyan Güzel, Orpheus-Euriydike, Pandora'nın Kutusu gibi söylencelerle de benzerliklerine değinerek ne şekilde ve nasıl bir etkileşim içinde olduklarını gösterdik. Sonuç olarak hem masaları hem de söylenceleri insanlığın emekleme dönemi olarak görmek olanaklıdır.

Yazar Katkıları: Fikir-C.A. E./A.S.; Tasarım- C.A. E./A.S.; Denetleme- C.A. E./A.S.; Kaynaklar- C.A. E./A.S.; Veri Toplanması ve/veya İşlenmesi C.A. E./A.S.; Analiz ve/veya Yorum- C.A. E./A.S.; Literatür Taraması- C.A. E./A.S.; Yazıyı Yazan- C.A. E./A.S.; Eleştirel İnceleme- C.A. E./A.S

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Author Contributions: Concept - C.A. E./A.S.; Design- C.A. E./A.S.; Supervision- C.A. E./A.S.; Resources- C.A. E./A.S.; Data Collection and/or Processing- C.A. E./A.S.; Analysis and/or Interpretation- C.A. E./A.S.; Literature Search- C.A. E./A.S.; Writing Manuscript- C.A. E./A.S.; Critical Review C.A. E. /A.S

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Ackermann, E. (2021). *Die schönsten Maerchen der Welt*, Anaconda Verlag, München.
- Akyıldız Ercan, C. (2021). "Grimm Masallarında Kötücül Üvey Anne İmgesi". Funda Kızıler Emer (Ed.) & İnci Aras (Ed.), *Edebiyat ve Gündem: Kadın Sorunu*, (106-120), Nisan Kitabevi.
- Bettelheim, B. (1999). *Büyünün Yararları-Peri Masallarının Anlam ve Önemi (Masal- Mit –İyimserlik Kötümserlik)*, (Çev: Sevinç Kabakçioğlu), *Kuram Dergisi*, Kitap: 6.
- Bilkan, A.F. (2009). *Masal Estetiği*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kershaw, S.P. (2018). *Yunan Mitolojisi Rehber Kitabı*, (Çev: Şefik Turan), Salon Yayınları, İstanbul. (Orijinal çalışma: A Brief Guide To The Greek Myths, 2007).
- Köhlmeier, M. (1998). *Tanrıların Masalları*, (Çev: Atilla Dirim), Yurt Kitap Yayın, Ankara. (Orijinal çalışma Sagen des klassischen Altertums 1996).
- Propp, V. (1985). *Masalın Biçimbilimi*, (Çev: Mehmet Rifat-Sema Rifat), BFS Kent Yayınevi İstanbul.
- https://www.grimmstories.com/de/grimm_maerchen/aschenputtel Erişim tarihi: 31.05.2021
- <https://www.everyday-feng-shui.de/wesen-und-bedeutung-des-haselnuss-baumes/> Erişim tarihi: 12.11.2022
- https://fraubirkenbaum.wordpress.com/2015/10/22/haselstrauch-magie_brauchtum/ Erişim tarihi: 12.09.2022

Mahmut Sâmî el-Bârûdî ve Ahmed Şevkî Şiirlerindeki Kur'ân-ı Kerîm İktibaslarından Örnekler

Examples of Quotations from the Holy Quran in the Poems of Mahmut Sâmî el-Bârûdî and Ahmed Şevkî

Muhammet Emin

UZUNYAYLALI ¹

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye

Atatürk University, Faculty of Letters,
Department of Arabic Language and Literature
me.uzunyaylali@atauni.edu.tr

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Nevzat Hafis YANIK ²

İstanbul Aydın Üniversitesi, Mütercim Tercümanlık Araştırma, İstanbul, Türkiye

İstanbul Aydın University, Translation and Interpreting Arabic, İstanbul, Türkiye
nevzatyhanik@aydin.edu.tr

Öz

Arap edebiyatında iktibas geleneği nesirden ziyade nazımda daha belirgindir. Bu gelenekte Kur'ân-ı Kerîm'in özel bir yeri olduğu tartışmasız bir gerçektir. İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren Müslüman edip ve şairlerin kaleme aldıkları edebî metinlerin içerisinde Kur'ân-ı Kerîm'den iktibasların yapıldığı ve bu alıntılarının edebî eserlerin niteliğini belirleyen bir kriter olarak kabul edildiği nakledilmektedir. Modern dönem Arap şiiri akımlarından ihya ekolü mensubu Mahmûd Sâmî Paşa el-Bârûdî ve Emîru's-Şuarâ namı Ahmed Şevkî çalışmada bir bağlam içerisinde tarihî arka planı sunulan iktibas sanatına şiirlerinde sıkça yer veren iki modern dönem Arap şairidir. Eski Arap şiirini, yeni temalar bağlamında klasik döneme nispetle daha kolay vezinler ile canlandırmayı amaçlayan ihyâ ekolünün mensubu bu iki şair, aşk, tasvîr, övgü, yergi vb. temalarla kaleme aldıkları şiirlerinde özellikle ayet-i kerîmelerden lafzî iktibaslar yahut mana cihetiyle alıntılar veya ayetlere telmihler yapmışlardır. Çalışmada bahse konu şairlerin şiirlerinde yaptıkları Kur'ân-ı Kerim iktibaslarından bazı örnekler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mahmut Sâmî el-Bârûdî, Ahmed Şevkî, şiir, Kur'ân-ı Kerîm'den iktibaslar

Abstract

In Arabic literature, the tradition of quotation is more evident in verse than in prose. It is an undisputed fact that the Holy Quran has a special place in the tradition of quotation. It is reported that since the early periods of Islam, quotations from the Holy Quran have been made in the literary texts written by Muslim writers and poets, and these quotations have been accepted as a criterion that determines the quality of literary works. Mahmûd Sâmî Paşa el-Bârûdî, who is a member of the revival school, and Ahmed Şevkî, also known as Emîr-i's-şuarâ, are two modern period Arab poets who frequently include the art of quotation in their poems, the historical background of which is presented in a context in the study. These two poets, who are members of the revival school, aiming to revive the old Arabic poetry with easier meters compared to the classical period in the context of new themes, love, description, praise, satire, etc. In their poems written on themes, they especially made literal quotations from the verses or quotations or references to the verses in terms of meaning. In the study, some examples of the Quran quotations made by the mentioned poets in their poems will be presented.

Keywords: Mahmut Sâmî el-Bârûdî, Ahmed Şevkî, poetry, quotations from the Holy Quran

Geliş Tarihi/Received 04.06.2024
Kabul Tarihi/Accepted 27.09.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 30.12.2024

Cite this article as: Uzunyaylali, M. E. & Yanik, N. H. (2024). Examples of quotations from the Holy Quran in the poems of Mahmut Sâmî el-Bârûdî and Ahmed Şevkî. *Current Perspectives in Social Sciences*, 28(4), 534-543.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

Sözlükte اِقْتَبَسَ “ateş veya ateşin alevi, koru, şulesi” anlamına gelmektedir (İbn Manzûr, t.y., c.XI, s. 167). اِقْتَبَسَ ise aynı kökten türemiş اِفْتَعَالَ (ifti’âl) babından mastar olup “ateşten köz almak” anlamındadır (İbn Manzûr, t.y., c. XI, s. 167). Ayet-i kerîmede ilgili sözcük: “إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِأَهْلِهِ إِنِّي آنَسْتُ نَارًا سَاءَتِيبُكُمْ مِنْهَا يَحْتَرِبُ أَوْ آتِيكُمْ بِسَهَابٍ مَّغْبُوبٍ لَّعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ” / *Hani Musa, ailesine, ‘Ben bir ateş gördüm, ondan size bir haber yahut ısınasınız diye bir parça kor getireceğim’ demişti”* (en-Neml, 27/7) lügat karşılığına uygun olarak ateşin koru anlamında kullanılmıştır.

Edebî bir terim olarak iktibas “alıntı yapma” anlamındadır. Bir ayeti veya bir hadisi -oralardan alındığına işaret etmeksizin tam veya yarım halde aktarma sanatıdır (el-Kazvîni, t.y., s. 167). Sözü pekiştirdiği ifadeye canlılık kazandırdığı için Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerden iktibas yapmak edebî bir sanat olarak kabul edilmiştir.

İktibas (alıntı) yapılan söz kaynaklarda iki türlü değerlendirilmiştir. İlki, iktibas yapılan sözün asıl anlamından koparılmadan aktarılmasıdır. Buna örnek olarak şairin şu beyitleri zikredilmiştir:

إِنْ كُنْتِ أَرْزَمْتِ عَلَيَّ هَجْرًا   مِنْ غَيْرِ مَا جُرْمِ قَمَرٍ جَمِيلٍ
وَإِنْ تَبْتَدِلْتِ بَيْنَا غَيْرًا   فَحَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ

*Suçumuz yokken terk etmeye karar verdiysen bize düşen sabr-ı cemildir.
Eğer başkasını yerimize koyduysan, Allah bize kâfi ve ne de güzel vekildir (es-Subkî, 2003, c.II, s. 332).*

Görüldüğü üzere ilk beytin ikinci şatırında yer alan اِقْتَبَسَ ifadesi Yusûf suresi 18. ayet-i kerîmedeki aynı ifadeden, sonraki beytin ikinci şatırında yer alan اِحْسَبُنَا اللهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ ifadesiyse Âl-i İmrân suresi 173. ayet-i kerîmeden aslî anlamları kastedilmek suretiyle iktibas edilmiştir.

İkincisiyse, iktibas yapılan sözün başka bir anlam kastedilerek alıntılanmasıdır. Bu duruma örnek olarak İbnu’r-Rumî’nin (ö. 283/896) aşağıdaki beyitleri zikredilmiştir:

لَمَّا أَخْطَأْتُ فِي مَنَعِي   لَمَّا أَخْطَأْتُ فِي مَنَعِي
بِوَادٍ غَيْرِ ذِي رِزْعٍ   بِوَادٍ غَيْرِ ذِي رِزْعٍ

*Andolsun seni övmeye hata ettiysem, beni men etme hususunda hata etmedin sen,
Gel gör ki ihtiyaçlarımı ekin bitmez bir vâdiye koymuşum ben (es-Subkî, 2003, c.II, s. 333).*

Kur’ân-ı Kerîm’de İbrahim suresi 37. ayet-i kerîmede yer alan ve Mekke kentini nitelemek için kullanılan اِبْوَادٍ غَيْرِ ذِي رِزْعٍ *ekin bitmez elverişsiz vadi* anlamındaki ifadeyi İbnu’r-Rûmî beyitlerinde iktibas ederek aslî anlamının dışında kullanmıştır. Şair, ekin bitmez bir vadi ifadesini hiç faydası ve hayrı olmayan kişiyi kastetmek amacıyla alıntılanmıştır.

İktibas’ın İslâm’ın ilk dönemlerinden beri bilinen bir sanat olduğu, Hz. Peygamber’in (sav.) dualarında, hutbelerinde Kur’an-ı Kerîm’den iktibaslar yaptığı hatta ilgili dönemde içerisinde Kur’ân’dan iktibas bulunmayan hitabelere “betrâ” (güçük, hayırsız) adı verildiği kaynaklarda ifade edilmiştir (Durmuş, 2000, c.XXII, s. 52-54). Başlangıçta, edebiyatçılar nezdinde meşhur olmayan bir şaire ait olan şiirden -başkasına ait olduğuna işaret etmek suretiyle- alıntılama yapılması anlamındaki *tazmin* sanatının kapsamı içinde değerlendirilen iktibasa, VI. (XII.) yüzyıldan itibaren özel bir ad verilmiştir. Kur’ân ve hadisten yapılan tazminlere iktibas denilmiştir. Kur’ân’dan yapılan alıntılarının iktibas olduğu hususunda ittifak edilmiş ancak hadîs-i şerîflerden yapılan iktibaslar, tazmin kapsamında değerlendirilmiştir. Kimileriye, iktibasın kapsamını genişletmiş ve bütün ilim dallarından yapılan alıntılarının iktibas olduğunu söylemişlerdir (Durmuş, 2000, c. XXII, s. 52-54.)

İktibasın, ayrı bir başlık altına değerlendirilmesi sürecinde, meşhur belâgat âlimi el-Kazvîni’nin rolü oldukça büyüktür. el-Kazvîni, iktibâs sanatını müstakil olarak değerlendirdikten sonra bu sanatla kısmî benzerlikler taşıyan tazmîn, ‘akd, hall ve telmîh gibi sanatları da detaylı bir şekilde ele almıştır. Başkasına ait bir şiirden sahibine işaret ederek alıntılama yapılması anlamındaki *tazmin*, nesrin nazma dönüştürülerek alıntılanmasını ifade eden ‘akd, nazmın nesre dönüştürülerek alıntılanması anlamına gelen *hal* yahut şiirde veya nesirde bilinen bir olaya veya kıssaya, meşhur bir şiire veya atasözüne gönderme yapmak

anlamındaki *telmih* sanatlarının iktibas ile alıntı yapma dışında ortak bir yönleri bulunmadığını ortaya koymuştur (Üstün, 2022, c.9, s. 523).

İktibâs yapma, eşsiz lezzette meyveleri olan bir ağacın dallarından keserek diğer bir meyve ağacına aşılama yapma işlemine de benzetilmiştir. Bu benzetmedeki ağacın İslâm dininin temel kaynakları olan Kur'ân ve hadîsler; aşılama işlemine tabi tutulan diğer meyve ağaçlarının ise şiir veya nesirler olduğu açıktır (Üstün, 2022, c.9, s. 523). Zira Kur'ân-ı Kerîm vecîz üslubu ve muhkem ayetleriyle farklı milletlerden Müslüman şair ve yazarların yüzyıllar boyunca en temel yardımcılarından biri olmuştur. Şairler, anlatımlarını kuvvetlendirme, ifadelerini meramlarına uygun olarak vecîz bir şekilde dile getirme noktasında Kur'ân-ı Kerîm'i oldukça fonksiyonel bir şekilde kullanmışlar ve ondan yaptıkları iktibaslarla nazım ve nesirlerini zenginleştirmişlerdir.

Kur'ân'ın ve hadislerin nazım ve nesirde iktibas edilmesi günümüze kadar kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Napolyon'un Mısır ve Suriye'yi işgali sonrası modern dönem Arap şiirinde de iktibas sanatına rastlanmaktadır. Modern Arap şiiri üslup ve biçim açısından farklılıklar arz etmektedir. Dönem şairlerinden bir kısmı şatr, kafiye, revî gibi şiirin genel yapısıyla ilgili konularda eski Arap şiirini benimsemiş ve ilgili dönem şairlerini örnek almışlardır. Üslup ve biçim açısından modern Arap şairlerinin şiirleri her ne kadar yaşadıkları dönemden izler taşısalar da Emevî ve Abbasî dönemi şiirlerinden ayırt edilemeyecek düzeyde taklitte başarılı olmuşlardır.

Modern dönem şairlerinin bir çoğuyca tecdîd (yenilenme) hareketine katılmışlardır. Dolayısıyla şiirlerinde yeni konular işleyerek ölçüleri eski Arap şiirine nispetle daha kolay ve hafif olan vezinler kullanmayı tercih etmişlerdir (Farhat, 2019, s. 142-143). Mahmûd Sâmî el-Bârûdî ve Ahmed Şevkî modern dönem Arap şiirinin önemli iki ismidir. Her ikisi de klasik Arap şiirini ihyâ (yeniden diriltme) ekolüne mensupturlar. Dolayısıyla kadim bir sanat olan iktibas her iki şairin şiirlerinde de yer almıştır.

el-Bârûdî'den bahseden bütün kaynaklarda onun modern Arap şiirinin öncüsü ve bir şiir ekolünün kurucusu olarak kabul edildiği görülür. Kaynaklar ondan bir öncü ve bir ekol lideri olarak söz ederken ortak bir paydada birleşmektedirler. O da şâirin yetiştiği asırda bozulan şiir zevkini âdetâ ölü bir vücut görünümünde olduğu sırada hiç beklenmeyen bir şekilde üzerini örten ağırlıkları bertaraf etmek suretiyle eski şâirlerin parlak üslûplarını geri getirmesi ve bu parlak üslûplarla kendisinin ve milletinin duygularını, yaşadığı ve görüp etkilendiği çevrenin tasvirini kalıplara dökmeye başlamasıdır. Onun şiirleri kendisinden sonra gelen şâirler tarafından örnek alınmış, üslûbu ve şiirlerindeki temâlar takip edilmiştir (el-İskenderî-el-İnânî, 1335/1916, s. 347-349).

Emiru's-Şuarâ lakaplı Ahmed Şevkî ise, aralarında Mahmûd Sâmî el-Bârûdî'nin de bulunduğu şiirde yeniden canlanma ve diriliş ekolünün (ihyâ) kurucularındandır. Bu ekolün şairleri, klasik şairlerin metotları üzerine kurulu olan eski Arap şiirine bağlı kalmışlardır (Ürün, 2002). Çocuk yaşta Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyen Ahmed Şevkî selefi Bârûdî gibi şiirlerinde yoğun bir şekilde Kur'ân'dan iktibaslar yapmıştır.

Çalışmada söz konusu şairlerin Kur'ân-ı Kerîm'den iktibas yaptıkları şiirlerinden bazı örnekler sunulacaktır.

Mahmud Sâmî el- Bârûdî'nin Şiirlerinde Kur'ân-ı Kerîm'den İktibaslar

Bârûdî'nin şiirlerinde iktibâs ettiği ayet-i kerîmeler ya başlı başına bir mana ifâde edecek miktarda yahut başlı başına bir mana ifâde etmeyecek uzunluktadır. Kur'ân'dan yapılan bu her iki iktibas şekli de söze letâfet kazandırması nedeniyle hoş karşılanmıştır (Yanık, 1991, s. 121).

Bârûdî'nin şiirlerinde Kur'ân-ı Kerîm'den bir mana ifâde edecek kadar yaptığı iktibaslardan bazı örnekler şöyledir:

لَا تَطُؤُوا بِي سُوءًا إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ

Benim hakkımda suizanda bulunmayın; çünkü bazı zanlar var ki, günahdır (el-Bârûdî, 1954, c.III, s. 351).

Beytin ikinci şatrında parantez içerisinde bulunan ifade, *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ* /*Ey iman edenler, zannın çoğundan kaçın; çünkü bazı zan vardır ki, günahdır.*" ayet-i kerîmesin'den iktibas edilmiştir.

Şâirin tasvirle ilgili bazı şiirlerinde de ayetlerden iktibasta bulunduğu görülür:

عَفَتْ وَ(كَأَنَّ لَمْ تَعْنِ بِالْأَمْسِ) وَالْتَقَتْ عَلَيَّهَا أَعَاصِيرُ الرِّيحِ الْمُهَوَّجِمْ

Sanki dün yerinde yokmuş ve üzerinde esen şiddetli kasırgalar birbiriyle buluşmuş gibi, silinip yok oldu (el-Bârûdî, 1954, c. II, s. 243).

Beytinin birinci şatırında yer alan parantez içindeki kısım, “فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَنَّ لَمْ تَعْنِ بِالْأَمْسِ/ *Sanki dün de yerinde yokmuş gibi onu tâ kökünden koparılıp biçilmiş bir hâle getirmişizdir*” (Yûnus, 10/24) ayetinden iktibas edilmiştir.

Bârûdî'nin bazı aşk şiirlerinde de Kur'ân'dan iktibâs yapmıştır. Bunun en açık örneklerinden biri aşağıdaki beyitte görülmektedir:

فَأَغْرَمْتُهُ قُبْلَةً (عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ)

Ona ödünç bir öpücük verdim, Allah geçmişteki bu günahımı affetsin (el-Bârûdî, 1954, c.II, s. 243).

İkinci şatırın tamamı, عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ, / “Allah, geçmişini bağışladı; fakat kim bir daha böyle yaparsa Allah ondan intikâmını alır...” (el-Mâide, 5/95) ayetinden alınmıştır.

Şâirin, Allah'a (cc.) vatanına dönmesini nasip etmesi için yakardığı şiirinden alınan başka bir beyit ise şöyledir:

سَلِّ (مَالِكَ الْمُلْكِ); فَهُوَ أَلَمِيرُ النَّاهِي وَلَا تَخَفْ عَادِيًا؛ (فَالْحُكْمُ لِلَّهِ)

Mülkün sahibi olan Allah'tan iste; çünkü emreden ve yasaklayan yalnız O'dur. Hiçbir zâlimden korkma; çünkü hüküm Allah'ındır (el-Bârûdî, 1954, c. IV, s. 179).

Beytin birinci şatırının başında bulunan parantez içindeki kısım, “/De ki, ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Mülkü dilediğine verirsin” (Âl-İmrân, 11/26) ayetinden, ikinci şatırın son kısmında parantez içinde verilen kısım ise, فَالْحُكْمُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ/Hüküm, çok yüce, çok büyük Allah'ındır” (el-Mu'min, 40/12) ayetinden iktibâs edilmiştir.

Bârûdî'nin aşağıdaki beytinin birinci şatırının tamamı ile ikinci şatırının bir bölümü de yine bir ayetten iktibas edilmiştir:

(يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَاحْشَوْا) عَذَابَ اللَّهِ وَالْآخِرَةَ

Ey insanlar, Rabb'inizden sakının, Allah'ın azâbından ve âhiret gününden korkun (el-Bârûdî, 1954, c.II, s. 107)

İlgili beyitte parantez içerisinde verilen kısım, /Ey insanlar, Rabb'inizden sakının ne babanın evlâdına ne de evlâdın babasına hiçbir şeyle fayda veremeyeceği günden korkunuz” (Lokmân, 31/33) ayetinden alınmıştır.

Şâirin, sonbaharı tasvir edip bazı tabiat olaylarına değindiği diğer bir şiirinde yer alan aşağıdaki beytinin ikinci şatırında da yine iktibas sanatını kullandığı görülmektedir:

يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِّنْهُ (وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ)

Herkes arzusuna nâil olmayı ister; Allah ise ne dilerse onu yapar (el-Bârûdî, 1954, c.I, s. 18).

Beytin ikinci şatır, وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ/Allah, zâlimleri şaşırır, Allah ne dilerse yapar.” ayetinden iktibâs edildiği gibi söz konusu şatırda وَإِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ/Şüphesiz Allah ne dilerse onu yapar” (İbrâhîm, 14/27) ayetine de işâret edilmiştir.

Şâir, aşağıdaki beytindeyse ayetin bir bölümünü kısmen değıştirerek iktibas sanatını icra etmiştir:

يَا قَلْبُ لَا تَزْجَعُ فَإِنَّ الْمُنَى فِي الصَّبْرِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِ

Ey gönül, sabırsızlık etme, çünkü arzuları elde etmek sabırdadır ve Allah sabredenle beraberdir (el-Bârûdî, 1954, c.I, s. 91).

İlgili beytin ikinci şatırının son kısmı, Kur'ân'da iki sûrede geçen, *وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ*, /Allah, sabredenlerle beraberdir" (el-Bakara, I/249) ayetinden alınmıştır.

el-Bârûdî, başka bir şiirinden alınan aşağıdaki beyitteyse:

فَعَلَيْكَ السَّلَامُ مِنِّي فَإِنِّي مِتُّ شَوْقًا (وَاللَّهُ خَيْرٌ وَأَبْقَى)

Benden sana selâm olsun. Şüphesiz ben özlem yüzünden öldüm, Allah ise hayırlı ve kalıcı olandır (el-Bârûdî, 1954, c.II, s. 279).

Beytinin ikinci şatırının son kısmında parantez içerisinde yer alan ifade, *وَاللَّهُ خَيْرٌ وَأَبْقَى*, /Allah hayırlı ve kalıcı olandır" (Tahâ, 20/73) ayetinden iktibas edilmiştir.

Bârûdî'nin bazen Kur'ân âyetlerinin lafızlarını kullanarak ilgili ayetlerin manasını iktibas ettiği de görülmektedir. Hasımlarını verdiği uzunca bir kasidesinden alınan aşağıdaki beyitlerinde bahse konu durumun örneği mevcuttur:

شَرَرُوا الصَّلَاةَ بِالْهَدَىٰ وَاعْتَرَهُمْ لِيْنِ الْحَيَاةِ، وَمَا وَهَا الرِّقْرَاقِ

Onlar, doğru yolu bırakıp eğri yolu satın aldılar. Onları, hayatın konforu ve billur gibi suyu aldattı (el-Bârûdî, 1954, c.II, s. 265).

Beytin birinci şatırının bazı lafızları ve manası, *أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الصَّلَاةَ بِالْهَدَىٰ فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ*, /Onlar o kimselerdir ki, doğru yolu bırakıp sapıklığı satın almışlardır. Onların alışverişleri kendilerine kazanç sağlamamış, onlar doğru yolu da bulamamışlardır" (el-Bakara, I/16) ayetinden alınmıştır.

Şairin, el-Mutenebbî'nin bir kasîdesine nazîre olarak kaleme aldığı bir diğer şiirinden alınan beyit ise şöyledir:

سَوْفَ يَلْقَىٰ كُلُّ امْرِئٍ مَّا جَنَاهُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأَخْغَامُ

Herkes mutlaka yaptıkları ile karşılaşacaktır ve hükümler yalnız Allah'a âittir (el-Bârûdî, 1954, c.III, s. 591).

Beytinin ikinci şatırı, *...لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ*, /Hüküm sadece onundur, siz ancak ona döndürüleceksiniz" (el-Kasas,28/77-88) ayetinden iktibastır. Bu beytin ikinci şatırında, yukarıda bir bölümü verilen ayetten başka pek çok ayete de işaret vardır. Beytin birinci mısırında ayrıca, *كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ*, /Herkes kazancı karşılığında bir rehindir" (et-Tûr, 52/21) ayetine işaret edilmiştir.

Bârûdî'nin ilmin önemine vurgu yaptığı kasidesinden alınan aşağıdaki beyitteyse yine bir Kur'ân ayetinin manasından iktibas edildiği görülmektedir:

فَلْيَنْظُرِ الْمَرْءُ فِيمَا قَدَّمَتْ يَدُهُ قَبْلَ الْمَعَادِ؛ فَإِنَّ الْعُمْرَ لَمَ يَدُمُ

Kişi, hesap gününden önce kendi elinin sunduğu şeye baksın, zira bu ömür sürekli değildir (el-Bârûdî, 1954, c.III, s. 279).

Beytinin birinci şatırının manası ve bazı lafızları, *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَانظُرُوا نَفْسَ مَا قَدَّمْتُمْ لِغَدٍ*, /Ey iman edenler, Allah'tan korkun. Herkes yarın için önden ne göndermiş olduğuna baksın" (el-Haşr, 59/18) ayetinden iktibas edilmiştir.

el-Bârûdî'nin annesine mersiye olarak nazmettiği şiirinden alınan ve yine Kur'ân'dan iktibas yaptığı başka bir beyti ise şöyledir:

فَمَا لَيْتَنَا كُنَّا تُرَابًا وَمَا نَكُنْ خُلِقْنَا وَمَا نَقَدَّمْ إِلَى الدَّهْرِ مَقْدَمًا

Keşke biz toprak olarak kalıp yaratılmamış ve dünyaya ayak basmamış olsaydık (el-Bârûdî, 1954, c.III, s. 407).

Beytinin birinci şatırının bazı lafızları ve manası, *وَ يَسْأَلُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا*, /Kâfir, ah ne olurdu ben toprak olsaydım, diyecek" (en-Nebe,78/40) ayetinden iktibas edilmiştir.

Şairin hicviye tarzında yazdığı başka bir şiirinde de ayet-i kerimelerde geçen bazı kelimeleri iktibas ederek şiirinin etkisini arttırmaya çalıştığı görülmektedir:

أَهْوَجُ، أَحْمَقُ، شَتِيمٌ، لَيْتِمٌ أَغْتَمُ، أَبْلَهُ، زَنِيمٌ، غَثُلٌ

O, uzun boylu bir salak, ahmak, çirkin suratlı, alçak, kekeme, aptal, kulağı kesik ve kaba biridir (el-Bârûdî, 1954, c.III, s. 236).

Beytin ikinci mısraının son iki kelimesi, *غَثُلٌ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٌ*, /...*Kaba, haşin, bütün bunlardan başka kulağı kesik (damgalı soysuz) olan her kişiye itaat etme*" (el-Kalem,68/13) ayetinden iktibas edilmiştir.

el-Bârûdî'nin birçok şiirinde de ayet-i kerimelerin yalnızca manalarından iktibas etmiştir. Allah'a şükrünü dile getirdiği aşağıdaki beyti bu durumun örneklerindedir:

وَلَا لِأَمْرِي أَهْمَتَهُ الرُّشْدَ خَاذِلٌ وَلَا لِأَمْرِي أَوْرَدَتْهُ الْعَيَّ نَاصِرٌ

Senin doğru yolu ilhâm ettiğin bir kişiyi yardımsız bırakacak ve sapıklığa bıraktığın biri için de yardım edecek hiç kimse yoktur (el-Bârûdî, 1954, c.II, s. 108).

Şairin, beytin birinci şatırının manasını ve üslûbunu, *وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّ*, /*Allah kime hidâyet ederse ona bir saptırıcı yoktur*" (ez-Zumer,39/37) ayetinden aldığı, ikinci şatırınıysa, *وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ*, /*Allah kimi saptırırsa onu kimse doğru yola iletemez*" (ez-Zumer, 39/36) ayetinin manasından iktibas ettiği görülmektedir.

Şair, gurbetten yakındığı, vatan özlemine dile getirdiği ve Hz. Peygamber'in (sav.) kabrini ziyaret etmeyi temenni ettiği bir şiirinin son beytindeyse yine bir ayetin manasını iktibas ettiği etmiştir:

عَسَى إِلَهِي بِفُكِّ أَسْرِي فَهُوَ فَعُولٌ لِمَا يَوْدُ

Umulur ki, Allah'ım beni tutsaklıktan kurtarır; çünkü o, dilediğini hemen yapar (el-Bârûdî, 1954, c.III, s. 181).

Beytinin ikinci şatırının manası, *فَعَالَ لِمَا يُرِيدُ*, /*O, ne dilerse hakkıyla yapandır*" (el-Burûc, 85/16) ayetinden alınmıştır.

el-Bârûdî'nin şiirlerinde Kur'ân âyetlerinden yaptığı lafzî ve anlamsal iktibasların yanı sıra ayetlere telmihte bulunduğu da görülmektedir. Bunlardan bazı örneklerse şöyledir:

إِنْ لَمْ يَكُنْ لَلْفَتَى عَقْلٌ يَعِيشُ بِهِ فَإِنَّمَا هُوَ مَعْدُودٌ مِنَ الْهَمَلِ

Eğer kişinin yaşamak için kullanacağı bir aklı yoksa, artık o, başıboş bir hayvan sayılır (el-Bârûdî, 1954, c.III, s. 24).

Beytinin ikinci şatırında, *أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلَّ هُمْ أَصْلًا*, /*Onlar, dört ayaklı hayvanlar gibidir, hatta daha da sapıktırlar!*" (el-A'raf, 7/179) ayetine işaret edilmiştir.

وَلَوْ عَرَفُوا مَا أَنْكَرُوهُ لِأَيَقُنُوا بِأَنَّ نَعِيمَ الدَّهْرِ خُدَعَةٌ حَالِمٌ

İnkâr ettikleri şeyin gerçek olduğunu bilselerdi elbette ki dünya nimetlerinin düğ gören birinin aldanması olduğunu yakînen bilirlerdi (el-Bârûdî, 1954, c.III, s. 461).

Beytinin ikinci şatırında, *وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْعُرُورِ*, /*Dünya hayatı bir aldanış faydasından başka bir şey değildir*" (el-Hadîd, 57/20) ayetine telmîh vardır.

el-Bârûdî'nin, Allah'ın (cc.) kudretini, sabah vaktini, günün doğumunu ve bazı doğa manzaralarını tasvir ettiği bir şiirinden alınan aşağıdaki beyitteyse ayrı ayrı ayetlere işaret ettiği görülmektedir:

مَا خَلَقَ اللَّهُ الْوَرَى بَاطِلًا لِيَرْتَعُوا بَيْنَ الْبَوَادِي سُدًى

Allah, insanları kırlarda başıboş bir şekilde yayılsınlar diye yaratmadı (el-Bârûdî, 1954, c.I, s. 194).

İlgili beytin birinci şatırında, *وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ*, /*Ben cinleri ve insanları sadece bana kulluk etsinler diye yarattım*" (ez-Zâriyât, 51/56) ayetine, ikinci şatırındaysa, *أَلَيْسَ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى*, /*İnsanoğlu kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır?*" ayetine telmih vardır.

Yine hikmet ve züht konularını işlediği bir şiirinde de şair ayet-i kerimeye telmih yapmıştır:

عَلَى هَذَا يَسِيرُ النَّاسُ طَرًّا   وَيَبْقَى اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ نَفْسٍ

Bu şekilde bütün insanlar gelip gider ve bütün canlıların yaratıcısı olan Allah bâkî kalır (el-Bârûdî, 1954, c.II, s. 143).

Beytinin ikinci şatırında anlam olarak, الجلال والإكرام، كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقَى وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ. /Yeryüzünde bulunan her canlı yok olucudur. Azamet ve ikrâm sahibi olan Rabb'inin zâtı bâkî kalacaktır." (er-Rahmân, 55/26) ayetine işaret edilmiştir.

Ahmed Şevkî'nin Şiirlerinde Kur'ân-ı Kerîm'den İktibaslar

Ahmed Şevkî'nin şiirlerinde de tıpkı selefi Mahmûd Sâmî el-Bârûdî'nin şiirlerinde olduğu gibi ayet-i kerimelerin hem lafız hem de manalarından iktibaslar mevcuttur. Konuyla ilgili Ahmed Şevkî'nin şiirlerinden seçilmiş bazı örnekler şöyledir:

Ahmed Şevkî, İstanbul seyahatinde Osmanlı Devleti'nin Almanya'dan satın aldığı iki savaş gemisini yardım bekler gözlerle izleyen halkı görünce aşağıdaki dizeleri dile getirmiştir:

هَزُّ اللَّوَاءِ بِعِزِّكَ الْإِسْلَامُ   وَعَنْتَ لِقَائِمٍ سَائِفِكَ الْأَيَّامُ
بِاللَّهِ قَدْ دَانَ الْجَمِيعُ وَشَأْنُهُمْ   بِاللَّهِ تُمْ بِعَرْشِكَ اسْتِعْصَامُ

Sallandı İslâm'ın sancağı senin şanıyla, günler boyun eğdi kılıcının kabzasına,

Andolsun Allah'a boyun eğdi hepsi, onların şanı İslam'la sonra da senin tahtına yapışmalarıyla (Şevkî, 2012, ss. 309-310).

İkinci beytin ikinci şatırında yer alan ifadede /واغْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا / *Topluca Allah'ın ipine sınıksız sarılınız, ayrılığa düşmeyiniz'* (Âl-İmrân, 3/103) ayet-i kerimesine telmih vardır.

Ahmed Şevkî'nin, Osmanlı Hilâfeti'nin, Allah'ın rızası, adalet ve insan onuru için en uygun yönetim şekli olduğunu vurguladığı beyitleriye şöyledir:

إِنِّي أَرَى الشُّورَى الَّتِي اغْتَصَمُوا بِهَا   هِيَ حَبْلُ رَبِّكَ أَوْ زِمَامُ نَبِيِّكَ

Ben onların başvurduğunun şurâ olduğunu görüyorum, o, Rabbinin ipi ve nebinin dizginidir (Şevkî, 2012, s. 225).

Sultan Abdülhamid Han'a Mekke şerifi ve avenesinin yaptıklarını şikâyet ettiği aşağıdaki beyitlerindeyse şair bir ayet-i kerimenin manasından iktibasta bulunmuştur:

صَحَّحَ الْحِجَازُ وَصَحَّحَ الْبَيْتُ وَالْحَرَمُ   وَأَسْتَصْرِخَتْ رَبِّهَا فِي مَكَّةَ الْأُمَمُ
قَدْ مَسَّهَا فِي حِمَاكَ الضُّرُّ فَاقْضِ هَا   خَلِيفَةَ اللَّهِ أَنْتَ السَّيِّدُ الْحَكَمُ

Hicâz haykırdı, Kâbe ve Harem de haykırdı, Mekke'de ahali rablerine feryat edip yalvardı,

Ahalinin başına dert geldi senin himâyendeyken; bitir dertlerini ey Allah'ın halifesi, efendi sensin hakem de sen (Şevkî, 2012, s. 253).

Şair, birinci beytin ikinci şatırında yer alan ifadeyle, /وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ / *İnsanın başına bir sıkıntı gelince, Rabbine yönelerek O'na yalvarır"* (ez-Zumer, 39/8) ayetinin manasından iktibas yapmıştır.

Ahmed Şevkî'nin iktibas sanatını icra ettiği diğer bir şiirden alınmış beyitlerse şöyledir:

سُنَّةُ اللَّهِ فِي الْمَمَالِكِ مِنْ قَبْلُ   وَمِنْ بَعْدُ مَا لِنُعْمَى بَقَاءُ

Öncesinde ve sonrasında Allah'ın egemenlikler hakkında kanunu budur; hiçbir saadetin bekâsı yoktur (Şevkî, 2012, s. 22).

İlgili beyitte, *لَسْتَ بِمُؤْمِنٍ وَلَا نَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا*, *Allah'ın öteden beri süre gelen yasası budur. Allah'ın yasasında asla bir değişiklik bulamazsın*” (el-Fetih, 48/23) ayetinin manasından şair iktibas yapmıştır.

Ahmed Şevkî, şiirlerindeki iktibasları bazen dolaylı bir şekilde yapmıştır. Trablus'ta İtalyanlarla yapılan mücadeleler esnasında şehit düşen Osmanlı askerlerine yardım için, Mısır'daki Hilâl-i Ahmer cemiyeti tarafından düzenlenen bir gece hakkında şairin dile getirdiği aşağıdaki beyitleri bu duruma örnek teşkil etmektedir:

يَا قَوْمَ عُثْمَانَ وَالْدُنْيَا مُدَاوِلَةٌ تَعَاوَنُوا بِئْنَكُمْ يَا قَوْمَ عُثْمَانَ

Ey Osman'ın kavmi dünya döner durur, yardımlaşın aranızda Ey Osman'ın kavmi (Şevkî, 2012, s. 233).

Beytin ilk şatırının son kısmında yer alan ifade, *وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ*, *“Biz o günleri insanlar arasında evirip çeviririz.”* (el-Fetih, 48/23) ayetinin manasından iktibas edilmiştir.

Ahmed Şevkî, Sultan Abdülhamid Han'ı tavsif ettiği bir diğer şiirindeyse şöyle demiştir:

وَإِنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ لَوَائِلٌ مِنَ الْعَوْتِ مُنْهَلٌّ عَلَى الْخَلْقِ صَائِبٌ

İnananların önderi elbette kullarının üzerine sicim gibi sağanak sağanak yağın bir medet yağmurudur (Şevkî, 2012, s. 61).

Beytin ilk ve ikinci şatırları, *أَوْ كَصَيْبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ*, *Yahut (onların durumu), gökten sağanak halinde boşanan, içinde yoğun karanlıklar, gürültü ve şimşek bulunan yağmur (a tutulmuş kimselerin durumu) gibidir*” (el-Bakara, 2/19) ayeti ve *فَإِنْ لَمْ يُمْطَرْ فَاصْبِرْ*, *yağmur almasa bile ona çiseleme yeter*” (el-Bakara, 2/265) ayetlerinin manalarından iktibastır.

Sonuç

Arap toplumunun hayat tarzında Kur'ân-ı Kerîm'in nüzulüyle birlikte belirgin değişim ve dönüşümler meydana gelmiştir. İslâmiyet, genel anlamda Hicaz Yarımadası'nı özel çerçevedeyse Arap toplumunu oluşturan bireylerin her birini inanç, fikir, kültür ve duygu dünyası özelinde etkilemiştir. İslamiyet'in tebliği, dönem insanların olumlu/olumsuz bütün dikkatleri vahye ve bu yeni dinin öğretilerine yoğunlaştırmıştır. İslamiyet'in getirdiği yeni değerler manzumesi hayatın tüm alanlarında olduğu gibi şiir ve nesir alanında da mâkes bulmuştur.

Dolayısıyla Sadrû'l-İslâm dönemi bidayetinden itibaren Arap şiirinin; içerik açısından hem lafız hem mana yönü cihetleriyle yeni bir muhtevaya kavuştuğunu söylemek mümkündür. İktibas bu yeni üslup bağlamında öne çıkan edebî sanatların dikkat çekenlerinden biridir. Hz. Peygamber (sav.) döneminde içerisinde ayet-i kerimelerden alıntı yapılmayan manzum yahut mensûr eserlerin betrâ (hayırsız) olarak nitelenmesi iktibas sanatına özellikle dinin temel kaynağından refere edilmesi koşuluyla Arap şiirinin tarihi seyri içerisinde önemli bir misyon yüklediğinin kanıtlarından biri olarak değerlendirilebilir.

Kur'ân-ı Kerîm'in, az sözle çok mana ifade etmek manasında ki bir belağat terimi olan *إِعْجَاز* (îcâz) ve bir benzerinin getirilmesi mümkün olmayan anlamındaki *إِعْجَاز* (î'câz) sıfatlarıyla nitelenen ilâhî mesnetli bir metin oluşu onu iktibas sanatı bağlamında önemli bir noktaya konumlandırmıştır. Zira eski Araplar, şiirin tabiatüstü bir sezgiyle yazıldığını öne sürmelerinin yanı sıra şairlerin bu doğüstü sezgi-ilhamlarının kaynağı olarak gözle görülmeyen (cin vb.) varlıkları kabul etmişlerdir.

Vahyin, sezgi-ilham karşısındaki baskın konumu insanî merkezli, öznel ve doğruluğu göreceli sezgisel duyularını, nesnel ve olayların şahadetiyle hakikati tasdiklenmiş ilâhî sözler karşısında geri planda bırakmış ve bu durum vahyi, şair sözünün önüne geçirmiştir. Dolayısıyla hem edebî açıdan hem de taşıdıkları mesajlar bağlamında Kur'ân ayetleri, çeşitli konularda telif edilen edebî metinlerde eserin temel harcına karıştırılmış kıymetli taşlar misali seçkin yerlere konulmayı hak eden payeler edinmişlerdir.

Modern dönem Arap şiiri akımlarından ihya ekolü mensubu Mahmûd Sâmî Paşa el-Bârûdî ve Emîri'ş-Suârâ lakaplı Ahmed Şevkî'de yukarıda bir bağlam içerisinde tarihî arka planı sunulan iktibas sanatına şiirlerinde sıkça yer veren iki modern dönem Arap şairidir. Eski Arap şiirini, yeni temalar bağlamında klasik döneme nispetle daha kolay vezinler ile canlandırmayı amaçlayan ihyâ ekolünün mensubu bu iki şair, aşk, tasvîr, övgü, yergi vb. temalarla kaleme aldıkları şiirlerinde özellikle ayet-

i kerîmelerden lafzî iktibaslar yahut mana cihetiyle alıntılar veya ayetlere telmihler yapmışlardır.

Eski Arap şiirinin yeni ustası sıfatıyla tanınan ve kendisinden sonra gelen Hafız İbrahim ve Ahmed Şevkî gibi şairlere de öncülük eden Mahmut Sami el-Bârûdî'nin şiirlerindeki sade dili ve kasidelerindeki klasik şiire bağlı üslûbu dikkat çekmektedir. Kendine has tarzı ile Arap şiir tarihinde müstesna bir yere sahip olan el-Bârûdî'nin muhtelif konularda kaleme aldığı şiirlerinde yaptığı ayet iktibaslarının, üslubuna hâkim olan yumuşaklık ve sükûnete derinlik kazandırdığını söylemek mümkündür.

Ahmed Şevkî'nin çocuk yaşlarda Kur'ân'ı ezberlemesi ve Hidiv İsmail Paşa'nın himâyesinde aldığı güçlü eğitim onun fitrî şairlik yeteneğini pekiştirmiştir. Ardından Fransa'da tamamladığı hukuk ve edebiyat eğitimleriyle sahasında derinleşen Ahmed Şevkî, batı edebiyatını tanımasıyla geniş ve enternasyonal bir perspektif ile daha etkili edebî ürünler ortaya koymayı başarmıştır. Özellikle siyasî sürgünü sonrasında tarihî, dinî ve siyasî konuları millî bir şuur zemininde işleme temayülü eserlerinde göze çarpan şair, tıpkı selefi el-Bârûdî gibi şiirlerinde ayetlerden iktibas yapma geleneğini sürdürmüştür.

Netice itibariyle Mahmûd Sâmî el-Bârûdî ve Emîri'sh-Şuârâ Ahmed Şevkî için, Kur'ân-ı Kerîm'deki "Şairlere gelince, onlara da yoldan sapanlar uyar. Onların her vadide şaşkın şaşkın dolaştıklarını ve gerçekte yapmadıkları şeyleri söylediklerini görmez misin?" (eş-Şuarâ, 26/224-226) ayetlerinin işaret ettiği yolunu şaşırması şair zümresinden olmadıklarını ilan için vahyin kılavuzluğunda bir üslup benimsediklerini ifade sadedinde; ayetlerden lafzen ve manen iktibaslar ve onlara telmihler yaparak ilahî nurun aydınlattığı bir zeminde edebî yürüyüşlerini gerçekleştirdiklerini kaleme aldıkları şiirleri vasıtasıyla ilan ettiklerini söylemek mümkündür.

Yazar Katkıları: Fikir- M. E. U./ N.H.Y.; Tasarım- M.E.U.; Denetleme- N.H.Y.; Kaynaklar- M.E.U.; Veri Toplanması ve/veya İşlenmesi- M.E.U./ N.H.Y.; Analiz ve/veya Yorum- M.E.U.; Literatür Taraması- M.E.U.; Yazıyı Yazan- M.E.U.; Eleştirel İnceleme- N.H.Y

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Author Contributions: Concept M.E.U./ N.H.Y.; Design- M.E.U.; Supervision- N.H.Y.; Resources- M.E.U.; Data Collection and/or Processing- M.E.U./ N.H.Y.; Analysis and/or Interpretation- M.E.U.; Literature Search- M.E.U.; Writing Manuscript- M.E.U.; Critical Review- N.H.Y

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

el-Bârûdî, M. S. (1954). *Dîvân*, (nşr. Ali Cârîm- Muhammed Şefîk Marûf). byy.

Bulut, A. (2022). *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, İfav Yayınları.

Durmuş, İ. & Çuhadar, M. "İbnü'r-Rûmî" md. TDV İslam Ansiklopedisi. c.21. 2000.

_____, (2000). İktibas, *DİA*, XXII/52-54.

Farhat, K. (2019) *Arap Dili Edebiyatında Kur'ân'dan İktibas* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı.

İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Feth Ziyâuddîn Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. (1984). *el-Meselu's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve'sh-Şâir*, (thk. Ahmed el-Hûfî- Bedevî Tabâne, Dâru'r-Rufâî).

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Ruveyfî. (t.y.) *Lisânu'l-'Arab*, Dâru Sâdir.

Ahmed el-İskenderî-Mustafa 'Inânî, el-Vasît fi'l-edebî'l-'arabî ve târîhîh, Kahire, 1335/1916, s. 290.

Ebû'l-Meâlî Celâluddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer el-Kazvînî, el-İzâh fî 'Ulûmi'l-Belâga, thk. İbrâhîm Şemsuddîn, (Beyrût: Dâru İhyâ'î'l-'Ulûm, 1998), 381.

_____, (t.y.) *Telhîs ve Tercümesi Kur'ân'ın Eşsiz Belâgatı*, (yayına haz. Nevzat H. Yanık, vd.) Huzur Yayın Dağıtım Pazarlama.

Üstün, M. (2022). Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'in Dîvânında Kur'ân İktibâsı. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(18), 518-532.

Ürün, Ahmet Kazım. (2002). *1868-1932 Mısır'da Türk Bir Şair Ahmet Şevki*, Kaknüs Yayınları.

Ebû Hâmîd Bahâuddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî, *Arûsu'l-efrâh fî şerhi telhîsi'l-miftâh*, thk: Halil İbrahim Halil, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 2/368.

Şevkî, Ahmed. (2012). *eş-Şevkiyyât*, Mektebetu'l-Hindâvî.

- Yanık, Nevzat H. (1991). *Mahmûd Sâmî Paşa el-Bârûdî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı.
- _____. (2014). *Edebi Bilgiler*. Fenomen Yayınları.

Söz Varlığındaki Ödünçlemeler Üzerine Bir İnceleme: Rusça-Türkçe Örneğinde

An Analysis of Loanwords in Lexicon: The Case of Russian and Turkish

Muhammed TAŞKESENİĞİL¹
Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye

Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Russian Language and Literature, Erzurum, Türkiye
m.taskesenli@atauni.edu.tr

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Evindar BAKI²
Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye

Atatürk University, Institute of Social Sciences, Department of Russian Language and Literature, Erzurum, Türkiye
evindar-baki@hotmail.com

Öz

Dilbilimcilere göre, aynı veya farklı dillerde konuşan toplulukların bireyleri arasında gerçekleşen sözlü iletişim sonucunda dil etkileşimleri ortaya çıkmıştır. Bu yöndeki etkileşimler, dillerin söz varlıkları üzerinde büyük etkiler bırakmaktadır. Dil biliminde bu disiplin alanı, belirli tarihi veya sosyal koşullar altında iki veya daha fazla dil arasında gerçekleşen etkileşimin tarihi süreçlerini ve sonuçlarını incelemektedir. Tarihi süreç içerisinde Rus ve Türk halkları arasında kültürel, coğrafi, politik, askeri, ticari, dini vb. etkileşimler yaşanmıştır. Bu doğrultuda Rus ve Türk halklarının günlük hayattaki ihtiyaçlarını karşılamak için dili her alanda kullanmaları, Rusça ve Türkçenin birbirlerine birçok ödünç kelime vermelerine neden olmuştur. Bu çerçevede, çalışmada farklı dil ailelerinden olan Rusça ve Türkçenin söz varlıklarına giren ödünç kelimeler analiz edilerek, etkileşimin boyutuna söz varlığı düzeyinde açıklık getirilmektedir. Çalışmanın özgün değeri, Türkçe ve Rusça arasındaki tarihsel etkileşimlerin dilsel izlerini ödünç kelimeler üzerinden analiz etmesidir. Bu inceleme, kelime alışverişinin kültürel ve toplumsal etkilerini göstererek iki dil arasındaki zengin sözcük etkileşimine ışık tutmaktadır. Çalışmanın amacı; önemli dilbilimcilerden olan E.N Şipova, M. Fasmer ve G. Karaağaç'ın etimolojik sözlüklerinde ortak kullandıkları ödünç kelimelerin incelenmesi yöntemiyle Rusça ve Türkçenin söz varlığında yapılan ödünçlemeler üzerine yararlı bir çalışma sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Söz varlığı, Ödünçleme, Dil etkileşimi, Dil bilim, Etimoloji

Abstract

According to linguists, language interactions have emerged as a result of oral communication between individuals of communities speaking the same or different languages. These interactions have a great impact on the vocabulary of languages. This disciplinary field in linguistics studies the historical processes and consequences of interaction between two or more languages under certain historical or social conditions. In the historical process, there have been cultural, geographical, political, military, commercial, religious, etc. interactions between Russian and Turkish peoples. In this direction, the use of language by Russian and Turkish peoples in all areas to meet their needs in daily life has caused Russian and Turkish to lend many loanwords to each other. In this framework, the study analyzes the loanwords that entered the vocabulary of Russian and Turkish, which are from different language families and clarifies the extent of the interaction at the level of vocabulary. The unique value of the study is that it analyzes the linguistic traces of historical interactions between Turkish and Russian through loanwords. This analysis sheds light on the rich lexical interaction between the two languages by showing the cultural and social effects of word exchange. The study aims to provide a useful study on the borrowings in the lexicon of Russian and Turkish by analyzing the loanwords common to the etymological dictionaries of important linguists such as E.N Şipova, M. Fasmer, and G. Karaağaç.

Keywords: Lexicon, borrowing, language interaction, linguistics, etymology

Açıklama (Bu makale, 2024 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yayınlanan "Rusça ve Türkçe Söz Varlığı Etkileşiminin Sözcüksel ve Anlamsal Analizi" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiş ve aynı üniversitenin BAP birimi tarafından desteklenmiştir.)

Geliş Tarihi/Received 23.04.2024
Kabul Tarihi/Accepted 06.11.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 30.12.2024

Cite this article as: Taşkesenligil, M. & Baki, E. (2024). An analysis of loanwords in lexicon: The case of Russian and Turkish, *Current Perspectives in Social Sciences*, 28(4), 544-556.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Dil; temelde iletişim işlevi olan, düşünme faaliyetini yöneten, fikir alışverişi sağlayan ve kişinin kendini ifade etmesine yarayan bir araçtır. Belirli bir insan topluluğunda kendiliğinden gelişen dil yapısı, geleneksel yazılı ve sözlü sembollerle şekillenen, değişime ve gelişime açık bir sistemdir (Arslantosun, 2021, s. 81). Bir iletişim vasıtası olarak dil, konuşulduğu toplumun benliğini yansıtan bilgi, beceri, tutum ve değerleri gelecek nesillere aktarmada en büyük toplumsal misyonu yerine getirmektedir. Buradan da, dil ile o dili konuşan toplum arasında sıkı bir ilişki olduğu ortaya çıkmaktadır.

İnsanlar; kişisel, sosyal, kültürel, politik ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla dile başvururlar (Arslantosun, 2021, s. 81). Bu nedenle dil, günlük yaşamda en çok kullanılan sözlü ve yazılı iletişim aracıdır. Buna bağlı olarak yeryüzündeki her dil, çağlar öncesinden günümüze belirli bir etnik topluluğa iletişim aracı olarak hizmet etmiştir demek mümkündür. Bu bağlamda tarihi devirlerde dil vasıtasıyla aynı veya farklı etnik grubun bireyleri arasında çeşitli ihtiyaçlar doğrultusunda kurulan iletişim-ler, dil etkileşimlerini ortaya çıkarmıştır.

Dil etkileşimlerinin incelenmesi, 19. yüzyılda ortaya çıkan önemli bir dil bilim alanıdır. Dil biliminde belirli sosyal ve tarihsel koşullar altında halklar, etnik gruplar veya farklı dilleri konuşan bireysel insan toplulukları arasında yaşanan etkileşimlerin süreçlerini ve sonuçlarını inceleyen 'dil etkileşim bilimi' adında bağımsız bir alan vardır. Bu alan 'etkileşim dilbilimi', 'dilsel kontaktoloji' veya 'dil etkileşim bilimi' olarak da adlandırılmaktadır (Zakhvataeva, 2010, s. 165). Dil biliminde "dil etkileşimi" (language contact) terimi, ilk kez 1950'lerde Fransız dilbilimci A. Martinet tarafından önerilmiş ve bu alandaki araştırmalara genel bir bakış sunan W. Weinreich tarafından yaygın olarak kullanılmıştır. Bu terim, birçok bilim insanı tarafından farklı şekillerde ifade edilmiştir. Bu bağlamda V. Y. Rosensweig dil etkileşimini iki dil kolektifi arasındaki sözlü iletişim olarak tanımlamaktadır (Efremova, 2019, s. 153). O.S. Ahmanova'nın bakış açısına göre bu terim, farklı dillerde konuşan insan toplulukları arasında dil iletişiminin gerekliliğine yol açan tarihi, sosyal, coğrafi faktörlerin sonucunda ortaya çıkan dillerin etkileşimi olarak ifade edilmektedir (2004, s. 535). Dil etkileşimi, bir bireyin dil bilincinde veya dil topluluğunda dillerin bir arada var olması ve etkileşimi durumudur (Lomteva & Paharenko, 2014, s. 316). Bunun yanı sıra dil etkileşimleri, farklı kültürlerdeki bireylerin veya birden çok bireysel grubun karşılıklı iletişim kurmasıyla ortaya çıkmaktadır denebilir (Atasoy & Ercan, 2022, s. 568).

Dil Bilim Terimleri Sözlüğünde dil etkileşimi, insanlığın dil tarihinde meydana gelen ana aşamalar olarak tanımlanmaktadır. Dil etkileşimlerinin gerçekleşmesini sağlayan aşamalar şunları içerir: Bunlardan ilki, dillerin (lehçelerin) bölünmesini veya farklılaşmasını (ayrışması ya da uzaklaşması), ikincisi de dillerin ve lehçelerin birleşmesini veya yakınlaşmasını içermektedir. Bunun yanı sıra dil entegrasyonlarının özel durumlarından birinin, dilin kelime hazinesinin ödünç alınması ve diller arası sözcüksel (çoğunlukla terminolojik) durumların oluşmasına yol açan dil etkileşimleri olduğu belirtilmektedir (Jerebilo, 2010, s. 57; Akt. Leşenko ve Ostapenko, 2018, s. 26).

Yeryüzündeki bütün halklar, tarihi gelişimleri boyunca diğer toplumlarla belirli etkileşimlerde (politik, askeri, ekonomik, kültürel vb.) bulunmaktadır. Bu etkileşim yalnızca toplumlar arasındaki ilişkileri değil, aynı zamanda o toplumların dilini de etkilemektedir. Bu yönde bir etkileşim, dillerin zenginleşmesinde büyük bir rol oynamaktadır. Özellikle de dillerin söz varlığının oluşumu üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Dil etkileşimleri üzerine yapılan incelemeler ve analizler, bir dilin tarihi gelişiminin izinin sürülmesini sağlayan çeşitli dilsel belirtileri ortaya çıkarmaktadır (Hagverdiyeva, 2019, s. 348). Bu doğrultuda kelime kökenleri, lehçe farklılıkları, dildeki değişiklikler ve söz varlığı üzerine yapılacak incelemeler dil etkileşiminin izlerinin sürülmesine yardımcı olmaktadır demek mümkündür. Bunun yanı sıra tarihi belgelerin incelenmesi, dilin evrimindeki önemli dönemlere ışık tutularak diller arası etkileşimlerin derinlemesine analizini sağlamaktadır.

Dil etkileşiminin en önemli sonucu, etkileşim halindeki dillerde karşılıklı ödünçleme türlerinin ortaya çıkmasıdır. Dil biliminde ödünçleme kavramı çok önemlidir. Bazı dilbilimciler ödünçleme kavramı ile süreci, bazıları ise sürecin sonunu kastetmektedirler. Bu sebeple, bazı dilbilimciler ödünçlemeyi bir dil biriminin bir dilden diğerine geçişiyle sonuçlanan süreç olarak tanımlamaktadır. Diğerleri ise ödünçlemeyi, başka bir dile aktarılan unsurlar, yani etkileşim sona erdikten sonra bu dilde var olabilen dil etkileşiminin sonuçları olarak görmektedir. Bu bağlamda ödünç alma ve ödünç kelime kavramlarını birbirinden ayırarak bu terimi "dillerin karşılıklı etkileşimi" olarak tanımlamayı önermektedirler (Kudriashova, 2015, s. 67-68).

Ödünçleme kavramı, İ. G. Dobrodomov'un da ifade ettiği üzere dil etkileşimi sonucunda bir dilden diğerine aktarılan yabancı dil unsuru (kelime, morfem, söz dizimsel yapı vb.) ve aynı zamanda unsurların bir dilden diğerine geçiş sürecidir. Ödünçleme kavramı ile yabancı dildeki unsurlar, öncelikli olarak da sözcükler kastedilmektedir, çünkü ödünçleme çoğunlukla sözcük düzeyinde gerçekleşmektedir (Dobrodomov, 1967, s. 364-365). Tarihteki uzun vadeli etkileşimlerin veya dillerin birbirine karışımının bir sonucu olan ödünç kelimeler, birçok dilin söz varlığında önemli bir yer tutmaktadır (Dobrodomov, 1990, s. 158-159;

Akt. Kudriashova, 2015, s. 68). Bu bağlamda ödünçleme tarihsel bir olgudur demek mümkündür. Bu hususta dilin söz varlığı birimi olan ödünç kelimelerin incelenmesi, o dilin oluşum tarihinden itibaren son halini aldığı döneme kadar nasıl geliştiğinin anlaşılmasını sağlayan önemli bir etkidir.

Yöntem

Çalışmanın konusu; Rusça ve Türkçenin etkileşimleri sonucunda meydana gelen kelime ödünçlemelerinin analizini içermektedir. Çalışmada; E. N. Şipova, M. Fasmer ve G. Karaağaç gibi önemli dilbilimcilerin etimolojik sözlüklerinde kullandıkları ödünç kelimeler Türk Dil Kurumu'nun verileri ile sentezlenerek sunulmaktadır. Rusça ve Türkçe kökenli ödünçlemelerin incelenmesi, kelimelerin anlam değişimlerinin ve gelişimlerinin tespiti açısından önem taşımaktadır. Bu da kelimelerin tarihi ve etimolojisi hakkında derinlemesine bir kavrayış sağlamaktadır. Bunun yanı sıra Rusça ve Türkçe'nin dil etkileşimleri başta olmak üzere; dil ilişkileri, sözcükbilim, anlam bilim ve dilde ödünçleme kavramları ile ilgili bilgi sahibi olunmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmanın; anlatılan bilgiler doğrultusunda etimolojik, sosyo-lingüistik, etno-lingüistik, etnografik ve tarihi dil bilim alanlarında yapılacak araştırmalara kapı aralayacağı öngörülmektedir.

Çalışmanın yöntemi, nitel araştırma yöntemi esas alınarak oluşturulmuştur. Her iki dildeki ödünçlemeler incelenirken sınıflandırma yöntemiyle birlikte tarihsel-tipolojik ve karşılaştırmalı analiz metodu kullanılmıştır. Çalışmanın amacına uygun olarak bilimsel literatürde genel bir kaynak taraması yapılmıştır. Rus ve Türk dilbilimcilerin sözlük çalışmalarından elde edilen veriler ışığında Rusçanın söz varlığındaki Türkçe kökenli kelimeler ile Türk Dil Kurumu'nun verileri ışığında Türkçe'nin söz varlığındaki Rusça kökenli kelimeler karşılaştırmalı olarak sınıflandırılmıştır. Konu kapsamında genel bir doküman taraması yapılmış, yabancı kaynaklar dilimize çevrilmiştir. Rusça-Türkçe açıklamalı etimolojik sözlükler, dil bilim kaynakları ve tarihi belgeler incelenmiş elde edilen materyallerle kelime analizleri yapılmıştır.

Çalışmada iki dil arasındaki tarihi ilişkiler ekseninde; Rusça ve Türkçenin dil etkileşimlerine ve etkileşimleri sağlayan faktörlere açıklık getirilmektedir. Rusça ve Türkçenin etkileşimlerinin bir sonucu olarak; her iki dilin birbirlerinin söz varlıklarına verdikleri ödünçlemeler, çeşitli dilbilimcilerin görüşleri ve çalışmaları ışığında karşılıklı şekilde analiz edilmektedir. Elde edilen veriler, bulgular kısmında ayrıntılı şekilde kategorize edilmiştir. Rusçanın söz varlığına geçen Türkçe kelimeler; Rusça yazılışları latinize edilerek sunulmuştur. Türkçenin söz varlığına geçen Rusça kelimeler; Türkçe okunuşları ve Rusça yazılışları Latin harfleriyle yazılarak verilmiştir. Yapılan analizler doğrultusunda kelimelerin uğradığı şekil ve anlam değişimlerine açıklık getirilmiştir.

1. Rusça ve Türkçenin Söz Varlığındaki Ödünçlemelerin İncelenmesi

1.1. Sözcükbilim (Leksikoloji)

Sözcükbilim veya bir diğer adıyla leksikoloji, kimi dilbilimcilerin geniş bir kapsamı olduğunu düşündüğü, anlam bilim (semantik) ve ad bilimini de içine kattıkları dil bilimin büyük bir dalıdır. Dilbilimci Aksan bu konuda, anlam bilim ve ad bilimin konuları, yöntemleri ve bu alanlarda ortaya çıkan gelişmeler açısından ayrı ayrı ele alınmalarının daha doğru olacağını vurgulamakta ve sözcükbilimin (leksikoloji) daha dar çerçeveli bir alan olarak düşünülmesi gerektiğini belirtmektedir (Aksan, 1979, s. 31).

Genel bir tanımla sözcükbilimi (leksikoloji), bir dilin söz varlığını, sözcük yapısını meydana getiren dildeki sözcükleri anlamları ve yapıları bakımından inceleyen, kelimelerin köken yapılarını araştıran, anlam ve biçim açısından özelliklerinde oluşan değişiklikleri, gelişimleri inceleyen bir bilim dalıdır (Aksan, 1979, s. 31). Temelde sözcük araştırmalarını kapsayan, sözcükbilimini niteleyen leksikoloji kavramının, bazı kaynaklarda sözlük bilim terimini karşıladığı görülmektedir (Akalin, 2010, s. 164). Bu bilgilerden anlaşılmalıdır ki leksikoloji bir diğer adıyla sözcükbilim, bir dilin sözcük dağarcığını inceleyen ve analiz eden dil bilimsel bir disiplindir. Sözcüklerin kökenleri, anlamları, yapıları, kullanımları gibi konular leksikolojinin (sözcükbilimi) inceleme alanına girmektedir.

Güncel Türkçe Sözlükte sözcükbilimi kavramı; bir dilin söz varlığını oluşturan unsurlar ve bu unsurların anlamlarını, yapılarını, birbirleriyle ilişkilerini, zaman içerisindeki gelişim ve değişimlerini araştıran dil bilim dalı şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2023). Sözcükbilimi, bir dilin kelime ve kelime hazinesini inceleyen dil bilimin bir dalıdır. Bu disiplin alanı kısaca kelimelerin incelenmesi anlamına gelmektedir.

Batı dillerindeki biçimi "*lexicology*" olan leksikoloji (sözcükbilimi) kelimesi, Yunanca "*lexicon*" (sözcükler) ve "*logia*" (öğrenme, bilim) kelimelerinden türemiştir. Bu terimin M.Ö. 7. yüzyılda Mezopotamya'da kullanıldığı bilinmektedir. Zamanla sözcükbilim alanı, anlam bilim alanlarını da içine dahil edecek kadar büyümüştür. Bu büyüme, kelime ayrıştırması demek olan anlam unsurları temelinde yapıldığı için sözcükbilim alanı anlam bilim alanının bir parçası ile kesişmiştir. Dolayısıyla sözcükbilim çerçevesinde oluşan bu farklı alan, sözcük anlam bilimi şeklinde adlandırılmıştır (Aydın, 2017, s. 1). Dil bilimin bir çalışma alanı

olarak sözcükbilimi; sözcükleri, sözcüklerin kök ve eklerini, sözcük gruplarını kapsayan morphem (biçim) birimlerinin anlam özelliklerini, anlam değişimlerini ve genişlemelerini dilin kültürel yapısıyla beraber inceleyerek açıklamaktadır (Turan, 2012, s. 127).

Sözcükbilimi, bir kelimenin anlamı ile ifade ettiği kavram arasındaki ilişkiyi açıklar ve anlamın farklı türlerini ayırt etmektedir. Kelimelerin kullanımları açısından sözcükbilimi, dilin kelime dağarcığıyla ilgilenmektedir. Dilin kelime dağarcığının stilistik (biçim) farklılaşmasını, konuşma stillerinin birbiriyle ilişkisini incelemektedir (Davlatova, 2021, s. 1-2). Fonetik ve gramerden farklı olarak, bir kelimenin ses (fonem) bileşimi, dil bilimsel olarak konuşmanın belirli bir bölümüne ait olması ve bir cümledeki rolü açısından değil, öncelikle anlamı açısından ele alınmaktadır. Örneğin; fonetik için bir dil birimi olan “dom” (ev) kelimesinin Rusçada üç fonemden oluşması (d, o, m), gramer için belirli gramer kategorilerine (cinsiyet, sayı, durum) sahip olan ve cümlede belirli söz dizimsel işlevleri yerine getirebilen bir isim olması önemlidir. Ancak sözcükbilimde her şeyden önce önemli olan belirli sözcüksel anlama sahip bir kelime birimi olmasıdır (apartman) (Pimenova, 2018, s. 7).

Sözcükbilimi, bir dilin söz varlığını tüm yönleriyle bir bütün halinde ele almaktadır. Bu nedenle, sözcükbilimini hem anlam bilim (semantik) hem köken bilim (etimoloji) hem de biçim bilimden (morfoloji) ayırmak mümkün değildir (Çürük, 2020, s. 372). Bu alanlarla sıkı bir ilişkisi bulunan leksikoloji, bir dildeki kelimelerin yapısını, bu yapının gramatik özelliklerini ve bir dildeki yabancı sözcüklerin etimolojisini araştırır ve bu alanlarla etkileşim içerisindedir.

Sözcükbilim ve sözlük bilim terimleri, Türkçede çoğu zaman birbirleriyle karıştırılmaktadır. Bunun en büyük nedeni “*lexicology*” ve “*lexicography*” terimlerinin Türkçeye sözlük bilim veya sözcükbilim olarak çevrilmesinden kaynaklanmaktadır. Oysaki *lexicology* teriminin Türkçede karşılığı sözcükbilimdir. *Lexicography* ise sözlükbilim olarak adlandırılmaktadır. *Lexikography* (sözlük bilim) kelimesi, sözlük yazma işi şeklinde tanımlanırken, leksikoloji (sözcükbilim), kelime anlamı ve kelimelerin kullanımı üzerine yapılan araştırma olarak kabul görmektedir (Çürük, 2020, s. 371).

1.2. Dilde Söz Varlığı ve Ödünçleme

Dil, sürekli gelişen ve değişime uğrayan bir sistemdir. Şüphesiz bir dili oluşturan en önemli bileşenlerden biri, o dilin söz varlığıdır. Söz varlığı bir toplumun dünya görüşünü, zihniyetini, kültürünü yansıtan önemli bir birimdir. Bir dilin değişime uğraması ait olduğu toplumdaki sosyal değişimlere paralel gerçekleşmekte ve bu değişim doğrudan dilin söz varlığı üzerinde etkili olmaktadır. Bu doğrultuda yeni konuların ya da olguların ortaya çıkmasıyla, dilin söz varlığı yeni sözcüklerle yenilenebilir veya tam tersine giderek kullanımdan düşen konu ve olgu adlarını kaybedebilir (Sedina & Falina, 2016, s. 148).

Dil bilimin sözcükbilimi kapsamına giren söz varlığı, anlam bilgisi alanlarıyla da ilişki içerisindedir (Özbek, 2015, s. 24). Dolayısıyla söz varlığı, dilin yapısında meydana gelen anlam, ses, biçim gibi değişikliklerin ortaya konulmasında da önemlidir.

Söz varlığı, belli sınırlar içerisinde belli bir topluluğa ait olan bir dildeki bütün kelimelerin genel ifadesidir. Söz varlığı bir dilde yalnızca kelimeleri değil, o dilin atasözlerinin, deyimlerin, ikilemelerin, terimlerin ve çeşitli anlatım kalıplarının tümünü bünyesinde barındırmaktadır (Aksan, 2004, s. 7). Bu bağlamda bir dilin söz varlığı o dilin tarihine, kültürüne ışık tutmaktadır demek mümkündür. Ayrıca söz varlığı, tarihi süreç boyunca dilin yapısında meydana gelen değişimleri yansıtmakta ve bu değişimlerin hangi dillerin etkisiyle olduğunu gösteren önemli bilgiler de vermektedir.

Türk Dil Kurumu’na göre söz varlığı kavramı, bir dilin içerisinde barındırdığı sözlerin tümü; vokabüler, kelime haznesi, kelime dağarcığı, sözcük kadrosu anlamlarına gelmektedir (TDK, 2023). Söz varlığı, bireylerin karşılıklı iletişim kurma sürecinde kullandıkları kelimeler, ifadeler ve dil bilgisi gibi unsurlarını kapsamaktadır. Kişilerin duygu, düşünce ve isteklerini ifade ederken kullandıkları kelimeler, ses tonları, ifadeler ile iletişimin gerçekleşmesine ve anlamın paylaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

Korkmaz, söz varlığını bir toplumun veya bir kişinin kelime haznesinde yer alan kelimelerin tümü olarak ifade etmektedir (Korkmaz, 1992, s. 100). Ancak söz varlığı terimini yalnızca bir kelimeler bütünü olarak tanımlamak yeterli değildir. Söz varlığı; bir dilin mensubu olduğu toplumun dünya görüşünü, zihniyetini, kültürünü yansıtan atasözleri, deyimler, ikilemeler gibi kavramları da bünyesinde barındırması açısından önemli bir araçtır.

Bir dilin temel söz varlığı, konuşulduğu toplumun maddi ve manevi kültürüne ait her kavramı içerisinde barındıran bir bütündür. Bir kültürdeki maddi kavramlar, insan yaşamında temelde insan bedeni ile ilgili uzuvlar olmak üzere gitmek, gelmek, uyumak, yürümek ve gıda, yiyecek, içecek gibi daha çok beslenme ihtiyaçlarını kapsayan; tarım, hayvancılık, bitkiler ile ilgili alanlarda önemli bir yere sahiptir. Manevi kavramlar ise, bir kültürün dini ve geleneksel değerlerini yansıtan kelimeleri kapsamaktadır. Bu açıdan dili oluşturan her bir söz varlığı ögesi o toplumun sosyo-kültürel bünyesini ortaya çıkarmaktadır (Aksan,

2004, s. 26). Dolayısıyla söz varlığı ait olduğu dilin sosyal ve kültürel özelliklerini ortaya çıkaran önemli bir parçasıdır. Bu bağlamda ulusların, tarih içerisinde vuku bulan kültürel ve siyasi temasları dilde mutlaka yansımaları bulmaktadır denilebilir. Bu sebepten ötürü diller, yaşanan etkileşimin boyutlarını ortaya koymaya yarayan en iyi belge niteliğindedir (Daşdemir ve Efendioğlu, 2016, s. 159).

Her dil, ait olduğu toplumun başka dilleri kullanan toplumlarla etkileşime girmesi sonucu o dillerden bazı kelimeler almaktadır (Aslan, 2014, s. 38). Bu doğrultuda her dilin bir başka dilden yeni ve farklı kelimeler alarak söz varlığını zenginleştirdiğinden bahsedilebilir. Şöyle ki, her dilde olduğu gibi konu itibarıyla Rusça ve Türkçenin de söz varlığını genişletmek için birçok dilden ödünç kelime aldıklarından bahsetmek mümkündür. Rusça ve Türkçenin farklı dönemlerde birbirleriyle veya diğer halklarla yaşadıkları ilişkiler, bu halkların hayatlarında yeni gerçeklere farklı bir isim bulmayı ya da diğer halkların dillerinde var olan isimleri almayı zorunlu kılmıştır (Ahundova, 2016, s. 2006). Bu da kelime alışverişinin gerçekleşmesine zemin oluşturarak, Rus ve Türk dillerinin birbirlerinin yanı sıra, diğer dillerden de ödünç kelime alarak söz varlıklarına yeni kelimeler katmasını sağlamıştır.

Toplumların birbirleriyle etkileşim ve iletişim kurmasında dilin rolü büyüktür ve ödünçleme, bu süreçte doğal bir olgudur. Dil; ait olduğu toplumun kültür, sanat ve din gibi alanlardaki değişimlerinden etkilenir. Ayrıca toplumun yeni kavramlarla tanışması ya da değişen ihtiyaçları, dili başka dillerden ödünç kelimeler almaya yönlendirir (Özden, 2014, s. 161).

Ödünçleme kavramı, dil temaslarının bir sonucu olarak bir dilden diğerine aktarılan yabancı dil unsuru olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda bir dilin vazgeçilmez unsurlarından olan kelime, morfem, söz dizimsel yapı gibi unsurların başka bir dile geçiş süreci olarak açıklanmaktadır. Ödünçleme olgusunun incelenmesi ve bu terimin yorumlanması; ödünçlemenin nedenleri, koşulları ve alıcı dilde meydana gelen değişiklikler vb. ile ilgili sorunların incelenmesiyle karakterize edilmektedir (Kudriashova, 2015, s. 67-68). Bir başka görüşle ödünçleme, dilde bulunmayan kelime ve yapıların başka bir dilden alınarak dilin kendi bünyesine alınması şeklinde açıklanmaktadır. Alınan unsurlar, bazen dilin ses ve şekil yapısına uymak için değişikliğe uğrarken bazen de hiçbir değişiklik yapılmadan kullanım alanına dahil edilmektedir (Paylan, 2015, s. 124). Bunun yanı sıra ödünçleme kavramı, dilin söz varlığını arttıran yabancı dilden alınan dil unsurları olarak da adlandırılmaktadır. Ayrıca, sözcük alışverişi anlamına da gelmektedir (Gaznevi, 2020, s. 94).

Bütün diller, tarih boyunca birbiriyle sözcük alışverişinde bulunmuşlardır. Buna bağlı olarak dilde var olmayan birçok sözcüğü de birbirlerinden ödünç almışlardır. Bu bağlamda; yabancı dillerden kelimelerin, deyimlerin, terimlerin, kelime çevirilerinin alınması ödünçleme (ing. borrowing) olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda ödünç kelime; *alıntı*, *alınma sözcük*, *alıntı sözcük*, *yabancı sözcük*, *misafir sözcük* (ing. loanword, borrowing) olarak adlandırılmaktadır (Eker, 2010, s. 175; Akt. Daşdemir & Efendioğlu, 2016, s. 161). Bu bilgiler ışığında, kadim dönemlerden beri dillerin birbirlerini etkilediğini söyleyebiliriz. Tarihi süreçte, farklı diller arasında gerçekleşen kelime alışverişlerinin bu anlamda doğal bir olgu olduğunu söylemek mümkündür.

Ödünçleme kavramı, anlam olarak geçici süreliğine alınan ve ihtiyaç bitiminde geri iadesi yapılan bir şeydir. Ancak bu anlamda kullanım kapsamına giren dil unsurlarının geri iade edilme gibi bir durumu bulunmamaktadır. Dolayısıyla öge, hangi dilden alınmış olursa olsun aktarıldığı dilde benimsenecektir. Bunun yanında terimin tam olarak anlamı karşılamadığı ve bazı açılardan eksik kaldığı öngörülmektedir. Bundan ötürü Paylan, *ödünçleme* kavramı için '*alıntı*, *verinti*, *kopyalama*' gibi isimlerin de kullanıldığını belirtmektedir. Bilhassa ödünçleme teriminin kullanımının daha çok kabul görmesiyle, bu terim daha çok dillendirilmektedir (Paylan, 2015, s. 124). Bu doğrultuda *ödünçleme* ve *alıntılama* kavramlarının aynı anlamı karşıladıkları anlaşılmaktadır.

Bazı dilbilimciler, dilde *alıntılama* kavramını (loanword, borrowing) şu şekilde ifade etmektedirler: Alıntı kelime, esasında alıcı dilin söz varlığının bir parçası değildir. Karşı dile uyum sağlayarak alındığı dilin söz varlığının bir bölümü haline getirilen sözlüksel unsurdur. Örneğin; Eski İngilizcede *pork* (domuz) kelimesi yoktu, ancak Orta İngilizcenin son dönemlerinde bu kelime Fransızcadan ödünç alınmıştır. Buna karşılık Fransızcada *bifteck* (biftek) kelimesi İngilizceden ödünç alınmış bir kelime değildir (Campbell, 2013, s. 56-57).

Alıntı kelimelerin herhangi bir dile girişlerinin birçok farklı sebebi vardır. Bu bağlamda alıntı kelimelerin alıcı dile giriş sebepleri; dildeki alfabe değişikliği, sıklıkla coğrafya değiştirilmesi, dilin türetme yapısının noksanlığı, dilbilimci eksikliği, gelişmemişlik, sosyal hayattaki derin değişiklikler, din ve medeniyet eksenli değişimler, özentî, kişilerin beğenilme arzusu, bilimsel ve teknolojik yenilikler gibi bazı özel durumlar olarak sıralanabilmektedir (Buran, 2001, s. 79-162-163; Akt. Durmuş, 2004, s. 2). Bunun yanında ödünçlemenin gerçekleşmesine temel oluşturan nedenler arasında; farklı dilleri konuşan milletler arasındaki kültürel, siyasi, ekonomik temaslar olduğundan da bahsedilebilir (Gaznevi, 2020, s. 103).

1.3. Rusça ve Türkçenin Tarihi Süreç İçerisindeki Dil Etkileşimleri

Yapılan araştırmalar, Rusça ve Türkçenin dil etkileşimlerinin Türklerin M.S. 4. yüzyılda Orta Asya'dan batıya göç ettikleri tarihlere kadar uzandığını göstermektedir. Çok eski dönemlerden beri Türkler, Orta Asya ile güneydoğu Avrupa steplerinde, bunun yanı sıra Güney Rusya steplerinde de yaşamışlardır. Orta Asya'dan batıya göç eden Hun, Sabir, Bulgar- Ogur, Avar, Peçenek, Uz, Kuman/Kıpçak boyları, zamanla topraklarını Avrupa'nın iç kesimlerine kadar genişletmişlerdir. Türklerin Avrupa milletleri ile ilk etkileşimleri bu bölgelerde kaydedilmiştir. Türklerin ikinci ana yurdu olarak adlandırılan bu bölgeler, Türk topluluklarının Ruslar üzerinde siyasi, askeri, kültürel etkilerinin ortaya çıktığı bölgelerdir (Yasin, 2018, s. 95). Elbette bu etkileşimler her iki milletin dilinde de yansımalarını bulmuştur.

Çalışmanın bu kısmında Rusça ve Türkçenin dil etkileşimlerine ilişkin olarak, her iki milletin tarihi süreç boyunca ilişkilerinin seyri incelenmektedir. Rusça ve Türkçenin dil ilişkilerini tarihi açıdan ele almak; her iki halkın dil ilişkilerinin nasıl geliştiğine, etkileşimin süreçlerine, sonuçlarına açıklık getirmekte ve etkileşimin gerçekleşmesini sağlayan faktörlerin neler olduğunun anlaşılmasına ışık tutmaktadır. Bu bağlamda Rusça ve Türkçenin etkileşimlerinin bir sonucu olarak gerçekleşen kelime ödünçlemelerine açıklık getirilmektedir.

Türk halkları, uzun dönemler boyunca Rus halklarıyla aynı topraklarda yaşamışlardır. Günümüzde de birçok Türk halkı Rusya Federasyonu bünyesinde yaşamaya devam etmektedir. Buna bağlı olarak, Rusya Federasyonu bünyesinde en kalabalık dil grubunu Türk dillerinin oluşturduğundan bahsetmek mümkündür. Bu durumun en temel nedeni, Türk kavimlerinin tarih içerisinde Slavların yaşadıkları coğrafyalara gerçekleştirdiği göçlerdir (Aktaş, 2022, s. 313). Türkler, eskiden beri bu topraklarda varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bundan dolayı, bu alanlara Türk dili ve kültürü yayılmıştır. Bu bağlamda denilebilir ki, Türkçe'nin Rusça üzerindeki etkisinin daha baskın olmasının nedeni, Türk halklarının Rusların yaşadıkları coğrafyalara yaptıkları göçlerdir.

Rus-Türk dil ilişkileri, Avarlar'dan öncesine uzanmaktadır. Altın Orda döneminde Rus ve Türk milletleri arasındaki siyasi ilişkilerin güçlenmesiyle dil ilişkileri de güçlenmiştir. Bu durum, ilk tercümanların (tolmaç) ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur (Özeren, 2014, s. 1095). Şöyle ki bazı araştırmalar yakın komşuluk ilişkileri bulunan Rus ve Türk halklarının ekonomik, ticari vb. ihtiyaçlarını giderebilmek için birbirlerinin dillerini öğrenmek durumunda kalmaları sonucunda ilk çevirmenlerin ortaya çıktığını göstermektedir (Şakar, 2015, s. 2326). Bu doğrultuda anlaşılmaktadır ki; Rus ve Türk toplumlarının bilgi alışverişini sağlamak, diplomatik ilişkileri yürütmek, günlük hayattaki ihtiyaçları karşılamak gibi çeşitli münasebetlerden ötürü iletişim kurmaları sonucunda dil etkileşimleri yaşanmıştır.

Rus ve Türk milletleri arasında yaşanan yoğun ilişkiler, her iki dilin lehçe ve ağızları üzerinde de kalıcı etkiler bırakmıştır. Bu durum, Rusça ve Türkçe arasında yaşanan kelime alışverişiyle açıklanabilir. Her iki dil arasında yaşanan kelime alışverişi 12. ve 15. yüzyıllarda yaşanan Moğol İstilasası sonrasında artış göstermiştir. Hanlıklar döneminde ise kelime geçişlerinin sayısında daha fazla artış olmuştur. Bu şekilde Sovyetler Birliği dönemine ve devamında günümüze kadar her iki dil arasında karşılıklı kelime alışverişi hızla devam etmiştir (Özeren, 2014, s. 1095). Bu doğrultuda anlaşılmaktadır ki, bir milletin başka bir milletle kurduğu ilişkiler doğal olarak dili üzerinde etkili olmaktadır, o dilin söz varlığına yansımaktadır.

Tarihte Rus ve Türk halkları arasında pek çok farklı alanda etkileşim yaşandığı görülmektedir. Bu açıdan Türk halklarından biri olan Peçenek boyunun tarihi süreç içerisinde Ruslarla yakın komşuluk ilişkisi yaşadığı bilinmektedir. Peçenekler, bu süreçte Rusların (Kiev Rusları) yanı sıra, Bizans'la da etkileşimde bulunmuşlardır. Bu dönemde Peçenekler; Bizans'tan kumaş, boya, süs eşyası, mücevher vb. eşyalar almaktaydı. Buna karşın Peçeneklerin de Bizans'a tutkal, bal mumu, deri, at, öküz, koyun sattıkları bilinmektedir. Bu durumdan hareketle, Kiev Rusya'sı döneminde Rus halkının Bizans'la ticari alandaki faaliyetlerini canlı tutabilmek için Peçeneklerle dostane ilişkiler yürütmek zorunda kaldıklarından bahsedilebilir. Aynı zamanda Peçenek askerleri Bizans'a karşı Rus ordusunda paralı asker olarak savaşmıştır (Tektaş, 2007, s. 333). Bu durumun her iki halkın askeri alandaki ilişkilerine ayna tuttuğu söylenebilir. Buna göre, Rusça ve Türkçe arasında etkileşim yaşanmasının en önemli sebeplerinden birisinin, insanların gündelik ihtiyaçlarını karşılamak için kurmuş oldukları zorunlu ilişkiler olduğundan bahsedilebilir. Yine görülmektedir ki her iki dil arasındaki etkileşimin boyutu oldukça eski dönemlere uzanmaktadır.

Peçenekler dışında Ruslarla doğrudan etkileşim halinde olan bir diğer Türk hanlığı ise Kıpçaklardır. Rusların askeri faaliyetleri üzerinde Batı Kıpçaklarının etkisinin fazla olduğundan bahsedilebilir. Bu doğrultuda Ruslar ve Kıpçaklar arasındaki etkileşim yaklaşık olarak 180 yıl sürmüştür. Bu uzun etkileşim sürecinde Ruslar, Türklerin Doğu Avrupa steplerine göç ettikleri güzer-gahlar üzerinde çeşitli engeller oluşturmuşlardır. Genel olarak göçü durduramasalar da bazı olumsuz etkiler yaptıkları bilinmektedir. Buna bağlı olarak denilebilir ki; Rus ve Kıpçaklar arasındaki askeri ilişkiler, bu dönemde Rus dilinin söz varlığını da önemli ölçüde etkilemiştir. Bunun en büyük göstergesi 'İgor Destanı'dır. Bu destan, içeriğinde Kıpçak dilinden kelimeler barındırması açısından önemlidir. Ayrıca adını Kumanlardan alan günümüzde Makedonya'da yer alan "Kumanova" şehri de Türk

dilinin Rus diline etkisinin bir örneğidir (F. Başbuğ & F. Başbuğ, 2016, s. 328-329). Kıpçakların Ruslarla olan ilişkilerine yön veren bir başka önemli husus, Kıpçak beylerinin kızları ile Rus Knezleri arasında yapılan evliliklerdir. Bu dönemde Rus Prensleri, Türk Hükümdarlarının kızları ile evlenerek aralarındaki hasımlığı hısımlığa çevirmişlerdir. Rus Knezleri, Kıpçaklarla olan dostluğa önem verseler de gerçekte siyasi ve askeri güç elde etmeyi amaçlamışlardır (Kemaloğlu, 2015, s. 24; Akt. Aktaş, 2022, s. 315). Kıpçaklar o dönemde üstün ve güçlü savaşçı özellikleriyle bilinmekteydiler. Bu doğrultuda Ruslar ve Türkler arasında yapılan evliliklerin her iki kültürü birbirine yaklaştırdığını ve etkilediğini söylemek mümkündür. Bunun yanında kültürel farklılıklar yaratan din unsuru ve geleneksel alışkanlıkların karışmasıyla, kültürel etkileşim ve değişim yaşandığından bahsedilebilir. Bu durum, her iki kültürdeki bireylerin iletişim kurma ihtiyacından dolayı birbirlerinin dillerini öğrenmeyi gerekli kılmaktadır. Buna bağlı olarak Rus ve Türk dillerinin karşılıklı etkileşime girdiğinden ve böylelikle söz varlıklarına kültürel, dini, siyasi alanlarda yeni kelimeler eklendiğinden bahsedilebilir.

Tarihte Türkler ve Ruslar arasındaki ilişkilerin en etkili yaşandığı süreçten biri de Altın Orda dönemidir. Bu dönemde Altın Orda hanı ve Rus Knezleri arasında hiyerarşik bir bağ oluşmuştur. Bu doğrultuda, hemen her Rus Knez'in Altın Orda hanlığı itaatine dayalı siyasi bir sistemi benimsediğinden bahsedilebilir. Bunun en temel göstergesi, Rusya'nın Altın Orda hanının sözüne bağlılığı ve Rus devletinden düzenli olarak toplanan vergilerin Altın Orda hanlığı hazinesine teslim edilmesidir. Bunu takiben, Altın Orda hanlarının Rusya'da iktisadi, ticari yaşamın gelişmesine yönelik uyguladıkları politikalarda bu düşünceyi desteklemektedir. Aynı zamanda İslami ve atalarının dini inançlarını benimseyen Altın Orda hanlarının; Rusların dini inançlarına hoşgörülü oldukları, kilise ile yakın etkileşim kurdukları, hatta Rus kilisesini himaye ettikleri görülmektedir (Özcan, 2022, s. 365-366). Yaşanan bu olaylar silsilesi; uzun yıllar devam edecek siyasi, askeri, ticari, iktisadi, dini vb. alanlarda Rus ve Türk dillerinde derin izler bırakmıştır. Tarihi kaynaklarda İlk Rus Çarı ve son Moskova Knezi olan 'Korkunç İvan' lakaplı 4. İvan'ın kökeninin Altın Orda Tatarlarından geldiğinden bahsedilmektedir. Bunun yanı sıra ilk imparator Büyük Petro'nun annesi Natalya Narişkina'nın soyunun, Tatar soylu Abatur Mirza'dan geldiği bilinmektedir. Aynı zamanda Korkunç İvan'ın annesi Yelena Glinskaya'nın Altın Orda'lı Mamay Han'ın oğlu Mansur Kiyata'nın torunu olduğundan söz edilmektedir. Tüm bunlara bağlı olarak, Altın Orda kökenli birçok aristokratın Rus tahtına kadar çıktığı gözler önüne serilmektedir (Kemaloğlu, 2015, s. 48; Akt. Aktaş, 2022, s. 318). Bu bilgilerden anlaşılmaktadır ki, Rus ve Altın Orda devletleri arasındaki kültürel, siyasi ilişkiler her iki ulus arasında kaynaşma sağlamış ve bu iki ulusu birbiriyle yakınlaştırmıştır.

Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında bilinen ilk ilişkiler, 1492 yılında başlayıp 1922 yılına kadar sürmüştür. Bu ilişkiler, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Sovyetler Birliği'nin kuruluşuna kadar sürmüştür. Bu dönem, Türk-Rus ilişkileri tarihinde Osmanlı ve Rus devletlerinin topraklarını genişlettikleri oldukça karmaşık ve uzun bir dönem şeklinde tanımlanabilir. Bu dönem; iki millet arasındaki siyasi, ticari ve kültürel ilişkilerin yoğun şekilde yaşandığı süreçlerden biridir (İnalçık, 2018, s. 25). Bu dönemde Rus ve Türk devletlerinin etkileşimleri diplomatik ilişkilerle şekillenmiştir. Bu ilişkiler, her iki milletin birbirlerinin kültürlerinden ve dillerinden birçok kelimenin ödünç alınmasını, kelime alışverişi yaşanmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ve Balkanlardaki etkisi, birçok Rusça kökenli kelimenin Türk diline girmesini kolaylaştırmıştır. Buna karşılık Osmanlı'nın etkisi altında olan topraklarda da Türk dilinden kelimeler Rusçaya girmiştir. Bu husus; her iki devletin kültürel, siyasi ve askeri etkileşimlerinin bir sonucudur.

Yukarıda ele alınan bilgiler doğrultusunda, farklı dil ailelerinden olan Rusça ve Türkçenin dil ilişkilerinin, tarihin bilinmeyen dönemlerinden günümüze kadar derin bir geçmişe dayandığı görülmektedir. Tarihi süreç içerisinde her iki dilin etnik halkları arasında dil iletişimini gerekli kılan çeşitli etkileşimler yaşanmıştır. Bu etkileşimler, her iki dilin söz varlığında ve gramer yapısında derin izler bırakmıştır. Rusça ve Türkçenin etkileşimlerini sağlayan faktörler ise her iki halkın yakın komşuluk ilişkileri, kültürel, siyasi, askeri, ticari, dini vb. ilişkilerinin bir sonucu olarak açıklanabilir. Dolayısıyla Rusça ve Türkçenin söz varlıklarının karşılaştırmalı şekilde incelenmesi, her iki dil arasında yaşanan etkileşimin sözcüksel boyutunun ortaya konulmasını sağlamaktadır.

2. Türkçeden Rusçaya Geçen Ödünç Kelimelerin İncelenmesi

Farklı diller arasındaki sözcük düzeyinde meydana gelen etkileşimler, ulusal dillerin söz varlığı tarihinde önemli bir yere sahiptir. Dil etkileşimlerinde sözcük ödünçlemeleri sorunu, Rus dilinin varlığı boyunca çeşitli tarihi aşamalarından bahsettiğimiz bu dilin gelişiminde de önemli bir yere sahiptir (Kasumova, Ergenekon & Çobanoğlu, 2016, s. 121-122). Ruslar ve Türkler arasındaki tarihi ilişkilere bakıldığında, yüzyıllardır irtibat halinde olan bu milletler arasındaki dil etkileşimlerinin boyutunu ve seyrini Rusçadaki Türkçe kökenli kelimelerin ortaya koyduğundan bahsedilebilir (Karaman, 2009, s. 1379). Bu nedenle çalışmanın bu kısmında, Rusçadaki Türkçe ödünçlemeler sorunu üzerinde durulmaktadır.

Rusçanın söz varlığının gelişiminde, Türk milletleri ve diğer doğu halklarıyla yaşanan ilişkiler neticesinde Rus diline aktarılan ödünç kelimeler önemli bir yer tutmaktadır. Rusçanın söz varlığı incelendiğinde yüzlerce Türkçe kökenli kelimenin yer aldığı görülmektedir. Bu doğrultuda karşılıklı olarak Rusça ve Türkçenin söz varlığındaki ödünçlemeler üzerine yapılan çalışmalardan bahsetmek konu bağlamında önem arz etmektedir.

Rusçaya geçen Türkçe unsurlar üzerine ilk çalışmaların 1850'lerde yapıldığı bilinmektedir. Bu anlamda dilbilimci Karaağaç'ın da belirttiği üzere konu üzerine yapılmış çalışmaların sayılamayacak kadar fazla olduğu görülmektedir. Bu hususta Türk-Rus dillerinin incelenmesinde birçok yabancı ve Rus bilim insanının temel çalışmaları dikkat çekicidir (Karaağaç, 2021, s. 24).

Dobrodomov 'Rusçadaki Türkçe Kelimelerin Araştırılması ile İlgili Bazı Sorular' adlı çalışmasında, Rusçanın söz varlığındaki Türkçe kökenli kelimeler (Türkizmler) üzerine ilk incelemelerin 18. yüzyılda başladığını belirtmektedir. Ancak Rusça kelimelerin Doğu dillerinin kelimeleri ile karşılaştırılmasına yönelik yapılan ilk deneme çalışmalarının 1769 yılına dayandığı ifade edilmektedir. Bu tarihlerde, Rus dilinde Doğu dillerinin sözcüklerine benzeyen kelimelerin listesi Vasiliy Tuzov'un Rusçası "Podenşina" (Gündelik İş) olan hiciv dergisinde yayımlanmıştır (Dobrodomov, t.y.).

Moskova Üniversitesi'ndeki "Rus Edebiyatını Sevenler Derneği", 1812 yılında Rusçanın diğer dillerle etkileşimine ilişkin rekabetçi bir araştırma çalışması ortaya koymuştur. Bu çalışma ile Tatar dillerinin (genel olarak Türk dillerinin) Rusçanın kelime hazinesine etkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Ne yazık ki bu çalışma gerçekleştirilememiştir. O dönemde Rus dilinin Türk dillerinden aldığı ödünç kelimeler sorunu, sınırlı materyaller çerçevesinde ortaya konulmuştur. Bu hususta 1854 yılında I. Srevnezskiy'nin editörlüğünde yayımlanan 'Karşılaştırmalı Açıklayıcı Sözlük ve Dil Bilgisi Materyalleri' adlı çalışmada Rusçanın konuşma dilindeki Türkçe kelimelerle ilgili birçok ilginç gözlem yer almaktadır (Dobrodomov, t.y.).

"Rusya'da Türk Dili Çalışmalarının Tarihi" adlı monografisinde Rus dilindeki Türkizm (Türkçe kelimeler) çalışmalarının tarihini detaylı olarak açıklayan Türkolog A. N. Kononov'un çalışmaları önem arz etmektedir. Rus dilinin söz varlığındaki Türkçe unsurlar üzerine dil bilimsel incelemeler yapan N. A. Baskakov, N. K. Dmitriev, I. G. Dobrodomov, A. D. Efendieva, R. A. Yunaleyeva, V.I. Ababev, F. E. Korş, V. D. Arakin, G. B. Aslanov, P.M. Melioranskiy gibi dilbilimcilerin çalışmaları, benzer alanda çalışan araştırmacılara kaynaklık etmesi bakımından dikkate değerdir. Eski Rus dilinin Türk dillerinden ödünç aldığı kelimelere yönelik en derin sorular Kors ve Melioranskiy tarafından ele alınmıştır (Buribayeva, 2012, s.19).

Önce Rusların, sonrasında Güney İslavlarının dilleri üzerine başlayan bu çalışmaları derli toplu bir biçimde Abdullah Skaljić ve E. N. Şipova'nın eserlerinde bulmak mümkündür. Bunlardan önce M. Fasmer'in hazırlamış olduğu 'Rusçanın Etimolojik Sözlüğü' adlı çalışmasında Rus dilinden Türk diline geçen 1700 Türkçe kökenli kelime yer almaktadır. Bunun yanı sıra Rus araştırmacı Şuhov'un iki eserinde 2500 Türkçe kökenli kelimenin yer aldığı R. T. Mendekinova tarafından ifade edilmektedir. A. G. Spirkin, İ. Akçurin ve R. S. Karpinskaya tarafından hazırlanan 'Yabancı Kelimeler Sözlüğü' adlı çalışmada 304 Türkçe kökenli kelime olduğu ortaya konulmuştur (Karaağaç, 2021, s. 24-25).

1958'de yayımlanan Sözlük Bilim kitabının üçüncü sayısında yer verilen N. K. Dimitriev'in 'Rus Sözlüğündeki Türkçe Unsurlar Üzerine' adlı çalışması oldukça dikkat çekicidir. Aynı zamanda bu alanda yapılmış en kapsamlı çalışmadır. Bu çalışma, D. N. Uşakov'un editörlüğünü yaptığı 'Açıklamalı Rus Dili Sözlüğüne' Türkolojik açıdan bir yorumdur. Bunun yanı sıra Dimitriyev'in bu çalışması, Fasmer'in 'Rusçanın Etimolojik Sözlüğü' adlı çalışmasına birçok düzeltme içermektedir (Dobrodomov, t.y.).

Rus Türkolog, dilbilimci Baskakov'un 'Russkiye Familii Turkskogo Proishojdeniya' adlı çalışmasında tarihsel ve etimolojik analizlerine yer verdiği 300 Türk kökenli Rus soyadı yer almaktadır (Baskakov, 1979, s. 3). G. Karaağaç'ın 'Türkçe'nin Komşu Dillere Verdiği Giyim Kuşam Kültürüyle İlgili Kelimeler' adlı çalışmasında, Türkçeden Rusçaya geçen giyim kuşam alanlarından 280 kelime saptandığı görülmektedir (Karaağaç, 1998, s. 385). Güllüdağ ise bu hususta, Türkçeden Rusçaya 2500 kelime geçtiğini belirtmektedir (Güllüdağ, 2009, s. 237).

Son dönemlerde Rusçadaki Türkçe kelimeler üzerine hazırlanmış bir çalışma da R. A. Yunaleyeva'nın 'Rus Klasiklerinde Türkçe Sözcükler' adlı Türkçe kelimeler sözlüğüdür. Yunaleyeva, eserde bütün yazarların çalışmaları için ayrı kelime listeleri hazırlamıştır. Bunu takiben bazı yazarların Rus klasiklerinde kullandıkları Türkçe kelimelerin sayısal verileri şu şekilde örneklendirilmiştir: A. S. Puşkin 332, L. N. Tolstoy 256, F. M. Dostoyevski 236, İ. S. Turgenyev 283, M. Y. Lermontov 240, N. V. Gogol 302, A. P. Çehov 315, İ. A. Gonçarov 254, N. S. Leskov 347, A. N. Ostrovskiy 290 olmak üzere saptanmıştır (Kartalçık, 2008, s. 212-214). Çalışmanın amacı doğrultusunda, Türkçe kelimelerin hangi yazarların eserlerinde geçtiği incelenmemiştir. Bunun yerine, Rusça ve Türkçe arasındaki etkileşimin boyutunu ortaya koymak için yukarıda belirtilen bilgiler ışığında yalnızca sayısal verilere yer verilmiştir.

Doğu Slavları ve Türk boyları, Kiev Rusya'sı kurulmadan çok önce yakın komşuluk ilişkisi içerisindedir. Kononov, bu bağlar ve ilişkiler neticesinde Türkçe ile yaşanan etkileşimin Rus dilinin söz varlığında etnik köken, kültürel, mimari ve dekor, günlük ev eşyalarının kullanımı, günlük yaşam şekli, çay, gelenekler gibi alanlarda önemli izler bıraktığını vurgulamaktadır. Bunun yanında çoğunluğu Türkçe kaynaklı olmak üzere Rus kroniklerinde, 'İgor Destanı'nda ve diğer seküler eserlerde, özellikle at yetiştiriciliği ve küçükbaş hayvan isimleri, şahincilik (kuşçuluk) terimleri, soy isimler ve lakaplar, coğrafi isimler, yer adları vs. gibi muhafaza edilen çok sayıda Türkçe kökenli ödünçlemeler yer aldığını belirtmektedir (Kononov, 1972, s. 12). Buna göre Rusça ve Türkçe arasında hayatın birçok alanıyla ilgili kelime alışverişi yaşandığı anlaşılmaktadır.

Bugün Rus dilinde tam teşekküllü yüzlerce Türkçe kökenli kelime olduğu bilinmektedir. Bu kelimeler yaşamın her alanını kapsamaktadır. Rusçadaki Türkçe ödünçlemeler üzerine derli toplu bir sözlük hazırlayan E. N. Şipova'nın 'Slovar Turkizmov V Russkom Yazıke' adlı eseri bu hususta dikkate değer bir çalışmadır. Şipova'nın bu eseri, Rus ve yabancı yazarlar tarafından Rus dilindeki Türkçe kelimeler üzerine yapılmış çok sayıda çalışmadan derlenmiştir. Sözlük bilim tarihinde, alanındaki ilk çalışma olma niteliği taşımaktadır. Türkçe kelimelerin etimolojisini ve Rus dilinde ortaya çıkış tarihlerini ortaya koymaktadır. Sözlük, yaklaşık olarak 2000 Türkçe kökenli kelime içermektedir. Sözlükteki Türkçe kökenli kelimelerin yarısı; bölgesel, yerel ve konuşma diline ait kelime dağarcığı etrafında belirlenmiştir (Şipova, 1976a, s. 6). Türk dili, Rusçanın yazı dilinin yanı sıra halk ağzı olarak bilinen konuşma dilinde de kalıcı etkiler bırakmıştır.

Şipova'nın sözlüğündeki kelimelerin çoğunluğu Türkçenin lehçeleri üzerinden derlenmiştir. Bu sözlük, günümüze kadar en fazla sayıda Türkçe kelimeyi özümsemiş ve korumuş olan tek diyalekt sözlüktür. Bu kelimelerin küçük bir kısmı arkaizmdir (eski kelimeler). Geri kalan çoğunluğu ise modern Rus dilinin bir parçasıdır. Bunun yanı sıra dini, hukuki ve günlük birçok ödünç kelime, Rus diline Türk toplulukları vasıtasıyla (Arap, Moğol, İran dillerinden) geçmesine rağmen, bazı dilbilimciler, bunların Türkizm (Türkçe kelime) olduklarını kabul etmektedirler (Şipova, 1976a, s. 3-4). Şipova'nın detaylı olarak derlemiş olduğu bu eseri, bahse konu çalışmaya kaynaklık etmesi bakımından önem arz etmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere Rusça ve Türkçenin etkileşimleri, birbirlerinin lehçe ve ağızları üzerinde de önemli derecede etkili olmuştur. Buna göre yazı dilinin yanı sıra, her iki dilin lehçe ve ağızlarında yer alan kelimelerin araştırılması ortaya konulacak verilere katkı sağlaması açısından önemlidir.

Günümüz Türkçesi'nin yanı sıra Türk dillerinden de Rusçaya epey kelime geçtiğini görmekteyiz. E. N. Şipova, M. Fasmer ve G. Karaağaç'ın etimolojik sözlüklerinde ortak kullandıkları Türk dillerinden Rusçaya geçen ödünçlemeler sentezlenerek toplamda 600 ödünç kelime tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalarda ve kaynak taramalarında bazı eş anlamlı ödünç kelimeler Rusça kelimelerin latinize edilmesi suretiyle saptanmıştır: [Basurman, busurman], [Bey, beg], [Boyarın, bayar], [Bil, bılya], [Daraga, daruga], [Deftyer, devter], [Yesaul, yasaul], [Kadi, kadiiy], [Karaç, karabça, karabçun], [Sandjak, sancak], [Yarlık, erlik], [Abaz, abas], [Denga, dengi], [Pulo, pulyo, pul], [Satovka, satoha], [Avdan, sıırı], [Ata, atay], [Baba, babay], [Burlak, burlaka], [Ruslan, eruslan], [Yaga, baba yaga], [Şeyh, şeyk], [Azyam, ozyam], [Alajda, alaça], [Andarak, andrak], [Arkaluk, arhaluk], [Baybarak, bayberok, bamberok], [Bahta, pahta], [Bizilika, biziki], [Darayi, daragi], [İzarbat, izarbav], [İçegi, içitki, içigi], [Kalakul, kalakulça], [Kelim, kilim], [Meşat, meşin], [Sulok, sulog], [Taftuy, tahtuy], [Çakçuri, çamçuri], [Çapan, çepan], [Çarki, çarı], [Şalvarı, şarovarı], [Yalovets, yalovots], [Yapança, yaponça], [Baldran, baldıryan], [Burka, burkun], [Zetin, zitin], [Zinzivoy, zenzevel], [Karağaç, karagiç], [Kebeka, kebyoka], [Haşış, gaşış], [Çagan, çakan], [Çemara, çemennik], [Ayo, ayov, ayu], [Akjilan, akzilan], [Bayibak, babak], [Bakla, baklya, bakloşka], [Bar(a), bulka, barabulya, barabunya, barbunya], [Bityug, bityuk], [Buze(i)vok, buzivok], [Busel, busel, busol], [Devyanuş, devyakuş], [Kazarka, kazara], [Kamsa, hamsa], [Karas, karasirt], [Kaçkar, koçkar], [Tabarga, tabargan], [Çankiraya, çankiriy], [Aran, araiy], [Baydan, buyan], [Elan, alan], [Araba, arba], [Bagan, bagana], [Baklaga, baklajka], [Bastrok, bastrik], [Kamça, kançug], [Kandil, kandilo], [Kapan kapkan], [Kaşık, kovşik], [Majara, madjara], [Tereza, terezi], [Arak, araka], [Kazan, kabav], [Şorba, şurpa], [Çagraviy, çegraviy], [Alır, alır, alıra, alırya], [Butuz, butus], [Bus, busnyets], [Zeberzat, izumrud], [Yahont, yahut].

Yapılan araştırmalarda bazı eş sesli ödünç kelimelere de ulaşılmıştır: [basma], [Baskak], [Burunduk], [Kabak], [Kaban], [Karan]. Bu kelimelerin yazılış itibarıyla aynı, ancak anlam bakımından farklı olarak birkaç kez kullanıldıkları tespit edilmiştir.

3. Rusçadan Türkçeye Geçen Ödünç Kelimelerin İncelenmesi

Genel olarak Türkiye Türkçesinin söz varlığı üzerinde Rusçanın etkisine bakıldığında, bu etkinin boyutunun Türkçenin Rusça üzerindeki etkisine oranla daha kısıtlı olduğu görülmektedir. Bu durum Rusya ile geç başlayan politik ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra bu süreci takip eden dönem içerisinde askeri alanda yaşanan ilişkiler olduğundan da bahsedilebilir (Özeren, 2014, s. 1096). Bu doğrultuda Rus ve Türk devletleri arasında tarih boyunca yaşanan siyasi ilişkiler sebebiyle, Türk-

çenin yazı dili ve yöre ağızlarına Rus dilinden ödünç kelime geçişleri yaşandığı anlaşılmaktadır. Bunu takiben Türkçenin Rusçanın söz varlığı üzerindeki etkisinin daha fazla olmasının siyasi sebeplerinin yanı sıra, göçlere bağlı olarak Sovyet coğrafyasında yaşayan Türklerin fazla olmasıyla ilişkili olduğundan da bahsedilebilir.

Türk Dil Kurumu'nun tespit ettiği verilere göre, Türkçenin yazı diline geçmiş 37 Rusça kökenli kelime bulunmaktadır (Şakar, 2015, s. 2333). Özeren, Çağdaş Türkçenin yazı dilinde Rusça kökenli 41 kelimenin yer aldığını ifade etmektedir. Türkçenin yöre ağızları incelendiğinde ise bu sayısının 265 olduğu görülmektedir. Yapılan araştırmalar, Rusça kökenli kelimelerin genel olarak doğu kolu ağızlarının ikinci alt bölümlerinde görüldüğünü ortaya koymaktadır. Özellikle Kars, Ardahan, Erzurum gibi Kuzey Anadolu yöre ağızlarında Rusça kökenli kelimelerin daha çok yer aldığı görülmektedir. Ancak bunun yanı sıra, diğer yörelerin ağız gruplarında da Rusça kökenli kelimelerin tespit edildiğinden bahsetmek mümkündür. Türkçenin yöre ağızlarındaki Rusça kökenli sözcüklerin çoğunlukla sosyal yaşamla ilgili olduğu görülmektedir (Özeren, 2014, s. 1096).

Rusçadan ödünç alınan yöresel kelime dağarcığı, Doğu Anadolu'da özellikle de Erzurum ve Kars'ta yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu Rusça kelimelerin büyük bir kısmı günlük yaşam faaliyetlerinin yanı sıra askeri alanlarla da ilgilidir. Muhtemelen bu kelimeler, ilk olarak buraya kalıcı olarak yerleşen Rus gruplarıyla etkileşim sürecinde, ikinci olarak ise Rus birliklerinin bu bölgelerdeki uzun süreli varlığı sırasında yerel halk tarafından alınmıştır (Bak & Şapoval, 2020, s. 57). Türkçenin yöre ağızlarında bulunan Rusça kökenli kelimelerin günümüzde halen kullanılıyor olması, bu etkileşimin doğrudan gerçekleştiğini gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda yapılan analizler neticesinde; Kuzey Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan Kars, Ardahan, Erzurum yöre ağızlarında 78 Rusça kökenli kelimenin olduğu saptanmıştır. Ancak bunlardan 20 sinin derleme yapan kişilerin fikirlerine ait olduğu düşünülerek kapsam dışında tutulmasıyla ortaya konulan Rusça kökenli kelime sayısı 58 olarak saptanmıştır (Özeren, (Şapoval, 2020) 2014, s. 1111). Buradan hareketle; Ruslarla yapılan savaşlar, ticaret veya kültürel alışveriş gibi etkileşimlerin yöre ağızlarının söz varlığı üzerinde kalıcı izler bıraktığı anlaşılmaktadır.

Türk Dil Kurumu'nun verilerinin incelenmesi sonucunda Rusçadan Türkçeye geçen toplam 36 ödünç kelime, Rusça kelimelerin latinize edilmesi suretiyle saptanmıştır. Elde edilen bu ödünç kelimelerin bazılarının transliterasyon yöntemiyle Türkçeye geçtiği ve bu nedenle Rusça ve Türkçede telaffuz olarak farklılık gösterebildikleri görülmektedir: Rusçada **"Savhoz"** olarak telaffuz edilen kelime, Türkçede **"Sovhoz"** olarak kullanılmaktadır. Ancak Rusça bazı kelimeler de tarihi süreç içerisinde harf bazında küçük değişiklikler sergileyerek Türkçeye geçmişlerdir. Örneğin, **"Matryöşka"** olarak telaffuz edilen kelime, Türkçede **"Matruşka"** olarak kullanılmaktadır. Türkçede *ë (yo)* ünlüsü bulunmadığından Rusça kelime, Türkçeye geçerken ses değişimine (-u) uğramıştır. Rusça **"Kopeyka"** olarak telaffuz edilen kelime, Türkçede **"Kapik"** olarak kullanılmaktadır. Burada kelimenin ünlü değişimine (o-a, e-i) ve hece düşmesine (y-a "u-a") uğradığı görülmektedir. Rusçada **"Kazaçok"** olarak telaffuz edilen kelime, Türkçede **"Kazaska"** olarak kullanılmaktadır. Burada kelime ünlü ve ünsüz değişimine (-ç-o-k, -s-k-a) uğramıştır. Rusçada **"Telyatina"** olarak telaffuz edilen kelime, Türkçede **"Telatin"** olarak kullanılmaktadır. Türkçede *я (ya)* ünlüsü bulunmadığından bu kelime Türkçeye geçerken *я (ya)* harfi değişerek *-a* sesine dönüşmüştür ve kelimenin sonunda ise ünlü düşmesi (-a) yaşanmıştır. Rusçada **"Briçka"** olarak telaffuz edilen kelime, ünlü değişimine (-i, -i) uğrayarak Türkçeye **"Briçka"** olarak geçmiştir. Rusçada **"Kalyaska"** olarak telaffuz edilen kelime, ses değişimine (-e) uğrayarak Türkçeye **"Kaleska"** olarak geçmiştir. Rusçada **"Mazut"** olarak telaffuz edilen kelime, ünlü değişimine (-u, -o) uğrayarak Türkçeye **"Mazot"** olarak geçmiştir. Rusçada **"Samavar"** olarak telaffuz edilen kelime, ünlü değişimine (a-e) uğrayarak Türkçeye **"Semaver"** olarak geçmiştir. Rusçada **"Pirogi"** olarak telaffuz edilen kelime hem ünlü hem de ünsüz değişimine (u-i, g-h) uğrayarak Türkçeye **"Piruhi"** olarak geçmiştir. Rusçada **"Bayarin"** olarak telaffuz edilen kelime, ünlü değişimine ve hece düşmesine (a-o, -rin) uğrayarak Türkçeye **"Boyar"** olarak geçmiştir. Rusçada **"Tsar"** olarak telaffuz edilen kelime, Türkçede **ц "ts"** ünsüz harfi olmadığı için ses değişimine (ц "ts"-ç) uğramış ve **"Çar"** olmuştur. Rusçada **"Tsareviç"** olarak kullanılan kelime de aynı şekilde Türkçede **ц "ts"** ünsüzü olmadığı için ses değişimine uğrayarak (ц "ts"-ç) Türkçeye **"Çareviç"** olarak geçmiştir. Rusçada **"izba"** olarak telaffuz edilen kelime, Türkçede **"izbe"** olarak kullanılmaktadır. Burada kelime, ünlü değişimine (-a, -e) uğramıştır.

Bazı ödünç kelimelerin şekil değişikliğine uğradığı görülmektedir: Rusçada **"Polskiy"** olarak telaffuz edilen kelime, şekil değişimine uğrayarak Türkçe 'ye **"Leh"** olarak geçmiştir. Rusçada **"Rojdestvo"** olarak telaffuz edilen kelime, şekil değişimine uğrayarak Türkçeye **"Bocuk"** olarak geçmiştir. Rusçada **"Telega"** olarak telaffuz edilen kelime, şekil değişimine uğrayarak Türkçeye **"Talika"** olarak geçmiştir. Rusçada **"Sani, sanki"** olarak telaffuz edilen kelime, şekil değişimine uğrayarak Türkçeye **"Zanka"** olarak geçmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Farklı dil ailelerine ve farklı etnik kökenlere mensup olan Rus ve Türk dilleri, dünya üzerinde geniş bir coğrafyada konuşulmaktadır. Tarihi süreç boyunca etkileşim içerisinde olan bu diller üzerine yapılan araştırmalar; iki dil arasındaki etkileşimin incelenemesinin o dillerin tarihi süreçteki dil iletişimini gerekli kılan faktörlerin araştırılmasıyla mümkün olduğunu göstermiştir. Bu doğrultuda çalışmada Rus ve Türk dillerinin mensubu oldukları etnik halkın tarihi süreç içerisindeki ilişkileri gözden geçirilmiştir. Bu manada her iki dil arasındaki karşılıklı etkileşimlerin oldukça uzun vadeli bir geçmişe dayandığı gözlemlenmiştir.

Tarihin bazı dönemlerinde farklı dilleri konuşan Rus ve Türk halkları arasında coğrafya değişikliği, göçler, evlilikler, siyasi, askeri, kültürel, sosyal, ticari, dini, vb. sebepler, karşılıklı iletişim kurulmasını gerekli kılmıştır. Bu faktörlere bağlı olarak Rusça ve Türkçe arasında karşılıklı dil etkileşimlerinin yaşandığı görülmektedir. Bu etkileşimlerin bir sonucu olarak her iki dil arasında pek çok farklı alanda karşılıklı kelime ödünçlemeleri gerçekleşmiştir. Eski çağlardan günümüze kadar Rusça ve Türkçenin söz varlığının gelişmesinde ve zenginleşmesinde önemli rol oynayan ödünç kelimeler, her iki dil arasında pek çok alanda yaşanan etkileşimin en somut kanıtı olmuştur.

Rus ve Türk dillerinin birbirlerinin söz varlıkları üzerindeki etkileri karşılaştırıldığında, Türk dilinin Rus dili üzerindeki sözcüksel etkisi büyük oranda ortaya çıkmaktadır. Bu durumun nedeni, Sovyetler Birliğinde Türk nüfusun kalabalık olmasıdır. Rus dilinin Türk dili üzerindeki sözcüksel etkisi buna kıyasla daha düşük oranda gözlemlenmiştir. Bu etki, daha çok Türk dilinin doğu grubu lehçeleri ve yöre ağızlarında görülmektedir. Aynı coğrafyada yaşayan, Türkçe ve Rusça konuşan bireylerin devamlı etkileşim halinde olmaları, dile maruz kalmaları, her iki dil arasında kelime alışverişi yaşanmasını sağlamıştır. Bu bağlamda yapılacak diyalektik çalışmaların “ödünçleme” oranlarını arttırarak Rusça ve Türkçenin söz varlıklarına zenginlik katacağına kanaat getirilmektedir.

Çalışmanın temel amacını teşkil eden E.N. Şipova'nın “*Slovar Tyurkizmov v Russkom Yazıke (Rus Dilindeki Türkçe Unsurlar Sözlüğü – Alma/Ata 1976)*”, M. Fasmer'in “*Russisches Etymologisches Wörterbuch – Heideberg 1950-1958 (Rusçanın Etimolojik Sözlüğü – Heidelberg 1950-1958)*”, G. Karaağaç'ın “*Türkçe Verintiler Sözlüğü – Ankara 2021*” adlı sözlük çalışmaları detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Bu doğrultuda üç dilbilimcinin etimolojik sözlüklerinde ortak kullandıkları Türkçe ödünçlemeler sentezlenmiş ve Türk Dil Kurumu'nun verileri analiz edilerek tespit edilen Rusça ödünçlemelerle karşılaştırılmıştır.

Yazar Katkıları: Fikir-M.T., E.B.; Tasarım-M.T., E.B.; Denetleme-M.T.; Kaynaklar E.B.;- Veri Toplanması ve/veya İşlemesi- E.B.; Analiz ve/veya Yorum- M.T., E.B.; Literatür Taraması- E.B; Yazıyı Yazan-EB; Eleştirel İnceleme- M.T

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Bu makale, tez projesi kapsamında Atatürk Üniversitesi BAP birimi tarafından 1.215,70 ₺ ile finanse edilmiştir.

Author Contributions: M.T., E.B.; -; M.T., E.B.; Supervision-M.T; Resources E.B.; Data Collection and/or Processing- E.B.;*; Analysis and/or Interpretation- M.T., E.B.; Literature Search- E.B; Writing Manuscript-E.B; Critical Review- M.T;

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: This article was funded by Atatürk University BAP unit with 1.215,70 ₺ within the scope of thesis project.

Kaynaklar

- Ahmanova, O. S. (2004). *Slovar lingvistiçeskiy terminov*. Moskva: URSS.
- Ahundova, P. (2016). Dil ilişkileri ve alıntı sözler üzerine. *Gazi Türkiyat*, 18, 205-211.
- Akalın, Ş. H. (2010). Sözcükbilimi ve sözlükçülük. *Türk Dili*, 698, 162-169.
- Aksan, D. (1979). *Her yönüyle dil, ana çizgileriyle dilbilim 1*. Türk Dil Kurumu.
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin Söz varlığı [Elektronik Sürüm]*. Engin.
- Aktaş, R. (2022). Türk-Rus ilişkileri bağlamında Rusya'da Türkoloji'nin tarihsel gelişimi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar*, 10 (31), 313-330.
- Arslantosun, B. (2021). “Language and a spectrum of related dimensions” [Dil ve ilgili bir dizi boyut]. *International Journal of Educational Spectrum*, 3 (1), 80-91.
- Atasoy, İ. O., & Ercan, G. S. (2022). Dil ve toplum: Dillerarası etkileşim ve ilgili kavramlar. *Kesit akademi dergisi*. 8 (31), 565-586.

- Aydın, Ö. (2017). Sözlük, tanımı ve türleri. *Sözcükbilim ve sözlüçlük*, 11-16.
- Bak, H., & Shavapol, V., (2020). Regionalizmy russkogo proiskhozhdeniya v dialekte Erzuruma i Karsa. Teoriya yazyka. Teoriya mezhkulturnoy kommunikatsii , vol.1, no.1.
- Baskakov, A. N. (1979). *Russkiye Familii Tyurskogo Proishojdeniya*. Moskova: Akademiya Nauk: CCR Institut Yazıkoznaniya.
- Başbuğ, F., & Başbuğ, F. (2016). *Türk-Rus ilişkilerinin tarihi süreçte Avrasya'daki sosyal ve kültürel yansımaları*. 325-344.
- Buribayeva, M. A. (2012). Tyursko-Slavyanskiye yazykoviye kontaktı na perekrestke vremen i tsivilizatsiy. *Vestnik Rossiyskogo universiteta drujhbi narodov. Seriya: Teoriya yazyka. Semiotika. Semantika*, 2, 15-23.
- Campbell, L. (2013). *Historical Linguistics* (Çev.: Evindar Baki). [Elektronik Sürüm]. Edinburgh university press.
- Çürük, Y. (2020). Sözcükbilim. *Dilbilim. (Teorik ve uygulamalı alanlar)*. Gazi kitabevi, Ankara.
- Daşdemir, M., & Efendioğlu, S. (2016). Kars Erzurum ağzlarında Rusça ödünç kelimeler. *Journal of Turkish Research Institute*, 55, 159-159.
- Davlatova, S. (2021). Leksikologiya. *Aktualnoye v Filologiyi*, 6(6).
- Dobrodomov, İ. G. (t.y.). "Hekatoriye voprosi izuçeniya turkizmov vi russkom yazıke" [Rus dilinde Türkizmlerin incelenmesiyle ilgili bazı meseleler]. *Philology.ru.*: <http://www.philology.ru/linguistics2/dobrodomov-67.htm>.
- Durmuş, O. (2004). Alıntı kelimeler bakımından Türkçe sözlük. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 26.
- Efremova, G. A. (2019). "K voprosu o ponyatii i problematike yazykovih kontaktov" [Dil temasları kavramı ve sorunları üzerine]. *Vestnik habarovskovo gosudarstvennogo universiteta ekonomiki i prava*, 3 (101), 152-157.
- Gaznevi, E. (2020). Lehçede ödünçleme ve türleri. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 9 (65), 94-105.
- Güllüdağ, N. (2009). Artvin ağzındaki Gürcüce kelimeler. *Türkiye Türkçesi Ağzı Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*, 247-259.
- Hagverdiyeva, K. H. K. (2019). "Yazıkoviye kontaktı kak credstvo obogaşeniya yazıkov" [Dil zenginleştirme aracı olarak dil temasları]. *Baltic Humanitarian Journal*, 8(2 (27)), 348-352.
- İnalcık, H. (2018). Osmanlı – Rus ilişkileri (1492-1700). <https://www.vatankirim.net/osmanli-rus-iliskileri-1492-1700-prof-dr-halil-inalcik-34/>
- Karaağaç, G. (1998). Türkçenin komşu dillere verdiği giyim kuşam kültürüyle ilgili kelimeler. *Türk Dil Dünyası ve Dil Edebiyat Dergisi*, (5), 362-387.
- Karaağaç, G. (2021). *Türkçe verintiler sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Karaman, E. (2009). Rusçadaki Türkçe ödünçlemeler. *Electronic Turkish Studies*, 4 (3).
- Kartalcık, V. (2008). Rus klasiklerinde Türkçe sözler. *Bilig/Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 44, 211-214.
- Kasumova, M., Ergenekon, M., & Çobanoğlu, N. (2016). Moskova'nın Türkçe kökenli yer adları. *Karadeniz Araştırmaları*, 13 (49), 121-130.
- Kononov, A. N. (1972). *İstoriya İzuçeniya Türskih Yazıkov V Rassiy: Dooktyabrskiy Period*. Leningradskoe: Nauka.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu, Atatürk Kültür.
- Kudriashova, S. V. (2015). "Protse zaimstvovanya kak raznovidnost yazıkovogo kontakta" [Bir dil etkileşim türü olarak ödünç alma süreci]. *İzvestiya Rossiyskogo Gosudarstvennogo Pedagogičeskogo Universiteta Im. A. I. Gertsena*, 4(36), 66-75.
- Leşenko, Y. E., & Ostapenko, T. S. (2018). "Mejyazıkoviye vzaimodeystviya i mejyazıkoviye vliyaniya kak proyavleniye yazıkovih kontaktov" [Dil temaslarının bir tezahürü olarak dillerarası etkileşimler ve dillerarası etkiler]. *Cotsio-I Psiholingvistnıçeskiye İssledovaniya*, (6), 26-30.
- Lomteva, T. N., & Paharenko, S. V. (2014). Strukturno-soderjatelniye aspektı yazıkovogo kontakta kak lingvokulturnogo fenomena", [Dil-kültürel bir olgu olarak dil temasının yapısal ve içerik yönleri]. *Problemi İstorii, Filologii, Kulturi*, 4 (46), 316-321.
- Özbek, E. (2015). Türkiye'de" söz varlığı" çalışmaları ve bunlar üzerine genel bir değerlendirme. *Akademik Kaynak*, 3 (5), 23-38.
- Özcan, A. T. (2022). *Moğol-Rus ilişkileri (1223-1341)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Özden, H. İ. (2014). Türkiye Türkçesinde eş anlamlılık ve örtmece (tabu) kelimelerin eş anlamlılık içindeki yeri. *Karamanoğlu*

- Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16 (1), 160-165.
- Özeren, M. (2014). Türkiye Türkçesi ağızlarındaki Rusça sözcükler. *Turkish of Turkish Studies*, 9 (3), 1094-1120.
- Paylan, K. (2015). *Türkçede kelime türetme yollarına genel bir bakış* [Yüksek Lisans Tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Pimenova, M. V. (2018). *Leksikologiya. Frezologiya. Leksikografya* [Leksikoloji, Sözcükbilimi, Sözlükbilim]. Vladimir.
- Sedina, İ. V., & Falina, E. N. (2016). Ustarevshaya Leksika v sostave sovremennogo Russkogo yazyka" [Modern Rus dilinde kullanılmayan kelimeler]. *Teoriya I Praktika Sovremennoy Nauki*, 6-2 (12), 148-151.
- Şakar, R. (2015). Farklı dil ailelerinden olan Rusça ve Türkçenin birbirleriyle etkileşimi. *International Journal of Languages Education*, 1, 2326-2336.
- Şipova, E. N. (1976). *Slovar Tyürkizmov v Russkom yazıke*. altaica.ru. https://vk.com/doc-26812_132047997.
- Tektaş, N. (2007). *Tanrı'nın Askerleri 3, Karluklar-Karahanlılar-Oğuzlar-Sabarlar-Avarlar, Hazarlar-Bulgarlar-Macarlar-Peçenekler-Kıpçaklar*. İstanbul: Çatı Yayıncılık.
- Turan, F. (2012). "Leksikoloji ve Anlam bilim" XVI-XIX. yüzyıllar Türk dili, içinde (M. Duman & D. Erenoğlu), Anadolu Üniversitesi, 126-139.
- TDK (Türk Dil Kurumu) (2023). Güncel Türkçe Sözlük. <https://tdk.gov.tr>
- Yasin, Y. (2018). Türk kültürünün Rus kültürü üzerindeki etkileri. *Journal of Old Turkic Studies*, 2 (1), 94-109.
- Zakhvataeva, K. S. (2010). "Yazykovyye kontaktiy: Bazovyye ponyatiya i ikh stratifikatsiya" [Dil temaları: Temel kavramlar ve katmanları]. *Izvestiya Rossiyskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A. I. Gertsena*, 126, 165-170.

İşçi Sınıfı Sinemaya Git: Sinemanın Mavi Yakalı Çalışanlar Tarafından 'Eğlence' Aracı Olarak Kullanımı: Beş Sentlik Sinema Salonları Örneği

Working Class, Go to the Cinema: The Usage of Cinematography as an 'Entertainment' Tool by Blue Collar Workers: The Case of Nickelodeons

Hasan YÜKSEL

Çankırı Karatekin Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri
İlişkileri Bölümü, Çankırı, Türkiye

Çankırı Karatekin University,
School of Economics and
Administrative Sciences,
Department of Labor Economics
and Industrial Relations, Çankırı,
Türkiye
hasanyuksel37@gmail.com

Öz

Bu çalışmanın amacı, 20. yüzyılın başından itibaren kendini iyiden iyiye gösteren beş sentlik sinema salonlarının işçi sınıfı tarafından nasıl ve hangi biçimlerde eğlence aracı olarak kullanıldığını araştırmaktır. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde bu yıllarda birçok alanda yaşanan değişim ve dönüşüm sinema sektöründe de geçerli olmaya başlamış ve beş sentlik sinema salonları Amerikan rüyasını gerçekleştirmek düşüncesiyle ülkeye akın akın gelen göçmen işçilerin uğrak yeri haline gelmiştir. O bakımdan mevcut literatürden hareketle, bahse konu sinema salonlarının işçi sınıfı için hangi anlamlar ifade ettiğini araştırmak ve buna ilişkin bilimsel çalışmalar yapmak oldukça önemlidir. Bu durum çalışma yaşamı ile sinema arasındaki ilişkiyi ortaya koyması bakımından da bahsedilmeye değerdir. Çalışmada beş sentlik sinema salonları ile işçi sınıfı arasındaki bağı tespit etmek amacıyla literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Çalışma, geneli itibarıyla iki ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde beş sentlik sinemanın tanımı ve tarihi geçmişinden hareketle, bu salonların endüstriye dönüşme süreci üzerinde durulacaktır. Çalışmanın ikinci bölümü bir taraftan beş sentlik sinema salonları hakkında detaylı bilgiler vermekte diğer taraftan bahse konu sinema salonlarının dönemin mavi yakalı çalışanları açısından ne anlama geldiğini açıklamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sinema, işçi sınıfı, çalışma ilişkileri, Beş Sentlik Sinema Salonları

Abstract

The purpose of this study is to seek how and in what ways nickelodeons, which came to fore since the beginning of 20th century, were benefited by working class as entertainment apparatuses. Transformations in all spheres of life specifically in USA became concrete in the sector of cinema and nickelodeons turned into an inevitable spot for immigrant workers flooding into US to reinvigorate their American dreams. That's why, moving from the current literature, it is of great significance to analyze the meanings of these cinema saloons for workers and to make academic synthesis within this research. This is also worth mentioning due to its portrayal of correlation between cinema and labor life. So that the relationship between working class and nickelodeons can be ascertained, literature review was used as research method. The study fundamentally consists of two sections. In the very first part of the research, beginning from definitions and the historical backgrounds of nickelodeons, the process of its transformation into an industry will be uncovered. The second chapter of this paper gives information about nickelodeons on the one hand and clarifies the meanings of these saloons for blue collar workers of the era on the other hand.

Keywords: Cinema, working class, Labor Relations, Nickelodeons

Geliş Tarihi/Received 05.04.2024
Kabul Tarihi/Accepted 27.09.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 30.12.2024

Cite this article as: Yüksel, H. (2024). Working class, Go to the Cinema: The usage of cinematography as an 'Entertainment' Tool by Blue Collar Workers: The case of Nickelodeons, *Current Perspectives in Social Sciences*, 28(4), 557-566.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Sinema, sahip olduğu ‘görsel’ ve ‘işitsel’ öğeler sayesinde başta örgütlenme ve sendikacılık olmak üzere, çalışma yaşamını ve işçi sınıfını yakından ilgilendiren sosyal ve ekonomik sorunları (işsizlik, gelir adaletsizliği, yoksulluk, ücret, çalışma koşulları, grev, lokavt, ekonomik krizler, göç, vb.) beyaz perdeye yansıtan oldukça etkili bir araçtır (Entin, 2023, s. 86-124; Ben-Ghiat, 2001, s. 36-51; Moon, 2012, s. 771-792; Ross, 2001, s. 81-105; Yoshinaga, 2019, s. 188-215; Godfried, 2014, s. 84-119; Grieveson, 2012, s. 25-51). Bunun da ötesinde sinemanın tarihsel süreç içerisinde bizatihi işçi sınıfı tarafından “boş zamanı değerlendirme” ya da başka bir ifadeyle “eğlence” amacıyla kullanıldığı da görülmektedir. Özellikle 20. yüzyılda birçok göçmene ev sahipliği yapan Amerika Birleşik Devletleri’nde ortaya çıkan ve gelişen beş sentlik sinema salonları bu durumun en somut örneği olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada beş sentlik sinema salonlarının ortaya çıkış süreci ve gelişimi, o dönem işçi sınıfı için taşıdığı anlam, bahse konu sinema salonlarının mavi yakalı çalışanlar tarafından tercih edilme sebepleri üzerinde durulacak ve konuya ilişkin bilimsel bir çerçeve çizilecektir. Aslında beş sentlik sinema salonları, öncelikli olarak, Amerika Birleşik Devletleri’nin doğu yakasında ortaya çıkmış, başta New York, Pittsburg ve New Jersey’nin Amerika’ya yeni gelen göçmenlerin ilk uğrak noktaları olmaları ve bölgenin yoğun bir işçi nüfusuna ev sahipliği yapması dolayısıyla bu sinema türünün adı geçen lokasyonlarda yaygınlık kazandığı ve sonrasında ülkenin tamamında aktif hale geldiği gözlenmektedir (Ramsaye, 1947, s. 3). O bakımdan çalışmanın tamamında bu sinema salonlarının Amerikan işçi sınıfı açısından ifade ettiği anlam üzerinde durulacak ve beş sentlik sinema salonları ile ilgili ayrıntılı ve doyurucu bilgilere yer verilecektir.

Çalışmada Amerika Birleşik Devletleri’nde 20. yüzyıldan itibaren sayıları bir hayli artan beş sentlik sinema salonları hakkında bölge ve eyalet ayrımı yapmaksızın bilgi vermek ve işçi sınıfının bu salonları nasıl ve hangi biçimlerde eğlence aracı olarak kullandığını tespit etmek amaçlanmaktadır. Ayrıca çalışmada, ilgili dönemde beş sentlik sinema salonlarına yoğun bir biçimde teveccüh gösteren işçi sınıfının gelir profili ve sosyoekonomik durumu başta olmak üzere, yaşam biçimi hakkında bilgiler vermekte hedeflenmektedir. Bu amaçlarla uyumlu olarak, araştırmacı tarafından aşağıdaki araştırma soruları geliştirilmiş olup, çalışmanın bütünü boyunca belirtilen sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır:

Araştırma Sorusu 1: Beş sentlik sinema salonları nedir, Amerika Birleşik Devletleri’nde nasıl ve hangi gerekçelerle ortaya çıkmıştır? Bu soru ile beş sentlik sinema salonlarının tarihi geçmişi, kuruluşu ve gelişimleri hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşmak amaçlanmaktadır.

Araştırma Sorusu 2: Beş sentlik sinema salonları Amerika’da mavi yakalı çalışanlar ya da işçi sınıfı tarafından eğlence aracı olarak nasıl ve hangi biçimlerde kullanılmıştır? Bahse konu sorunun temel amacı, beş sentlik sinema salonlarının çalışanlar tarafından kullanılma sebeplerini, bu salonlara giden işçi sınıfının sosyoekonomik durumunu araştırmaktır.

Çalışma, mavi yakalı çalışanlar tarafından beş sentlik sinema salonlarının bir eğlence aracı olarak nasıl ve hangi biçimlerde kullanıldığını araştırması yönüyle literatürde bir ilk olarak değerlendirilmektedir. İşçi sınıfı ve sinema konularını bütünlük bir perspektifle bir bilimsel çalışmada ele alması nedeniyle bu araştırma, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, sosyal politika, sosyoloji ya da emek tarihi gibi alanlarda bilimsel çalışmalar yapan araştırmacılara öncülük edecek ve disiplinlerarası çalışmaları teşvik edecektir.

Çalışmada ulusal ve uluslararası veri tabanları incelenmiş olup, konuyla ilgili yapılan bilimsel araştırmalar, yazılan makaleler, bildiriler ya da kitap bölümleri analiz edilerek klasik bir literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Dolayısıyla belirli bir konu hakkında yapılmış olan bilimsel çalışmaları öznel birtakım yöntemler kullanmak suretiyle bir araya getirmek ve özetlemek şeklinde tanımlanan literatür taraması yöntemi (Kysh, 2021) çalışmanın geneli boyunca tercih edilen araştırma yöntemidir. Bu yöntem, araştırma yapılan konuya ilişkin tüm detayların ele alınmasına, incelenmesine ve mevcut literatürdeki bilgilerin sentezlenerek okuyucuyla paylaşılmasına olanak sağlamaktadır (Ferrari, 2015, s. 230-235). Ayrıca bu yöntem, bilinmeyen bir konunun genel esasları hakkında bilgi toplamaya yardımcı olmakta, araştırma sırasında yeni fikirlerin gelişimine veya konuyla ilgili yeni bilimsel çıkarsamaların yapılmasına önemli katkılar sağlamaktadır (Knopf, 2006, s. 127).

Çalışma, içeriği ve kapsamı itibarıyla literatüre birçok açıdan katkı sunmaktadır. Öncelikle beş sentlik sinema salonlarını işçi sınıfı ve mavi yakalı çalışanlar ile ilişkilendirerek analiz etmek literatürde bir ilk anlamına gelmektedir (TRDizin, 2024). Nitekim spesifik olarak bu konuyla alakalı daha önce yapılmış herhangi bir bilimsel çalışma bulunmamaktadır. Öte yandan bu araştırma, çalışma yaşamı ile sinema arasındaki ilişkiyi ortaya koyması yönüyle de disiplinlerarası çalışmalara önemli katkılar

sağlayacak, başta endüstri ilişkileri, sosyal politika, çalışma ekonomisi, sosyoloji ve tarih gibi alanlarda akademik çalışmalar yapan bilim insanlarına yeni ve farklı bir bakış açısı kazandıracaktır.

İlgili Literatür

Beş Sentlik Sinema Salonlarının (Nickelodeon) Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

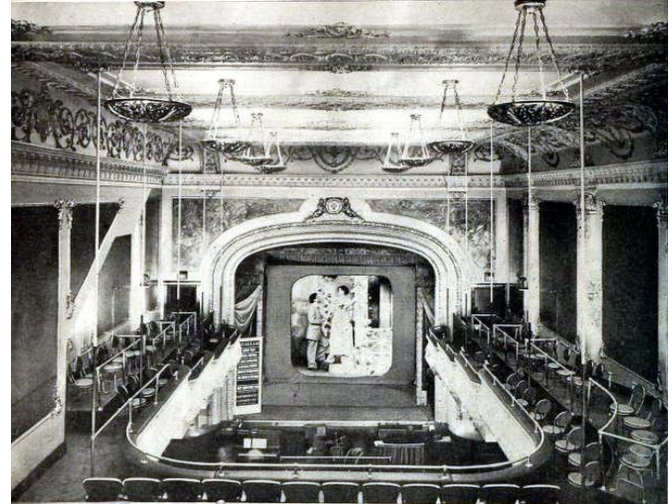
Beş sentlik sinema, 20. yüzyıl başlarında Amerika'ya göç eden göçmenlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde yaygınlık kazanmaya başlayan bir sinema türü olarak tanımlanmaktadır. Allen'a (1979) göre, zaman zaman piyano, projeksiyon ve ekran gibi unsurların da bütünlük bir biçimde kullanıldığı beş sentlik sinemalar, 1914 yılı öncesinde sinema gösterimlerinin yapıldığı en meşhur tiyatro salonları konumundadır. Birçok film tarihçisi açısından bu salonlar, Amerika'da film gösterimlerinin yeni bir döneme evrildiği yerler olarak ele alınmaktadır. Hijyenden oldukça uzak ve yüzlerce insanın bir arada toplandığı beş sentlik sinema salonlarının Amerika'daki başarısı bu salonlarda kendine özgü film gösterimlerinin yapılmasından ve işçi sınıfının buralara yoğun ilgi göstermesinden kaynaklanmaktadır (Allen, 1979, s. 2). Allen (1979) ile aynı görüşleri paylaşan Thissen'de (2012) beş sentlik sinema salonlarının öncelikli olarak Amerika'da sinemayı bir 'eğlence' aracına dönüştürdüğünü ve böylelikle Amerikan kültürünü en iyi şekilde beyaz perdeye taşıyan bir araç haline geldiğini savunmaktadır. 1910 yılında milyonlarca Amerikalının harareti bir sinema savunucusu olduğu ve günlük yaşamda sinemayı bir eğlence ve boş zamanı geçirme aracı olarak kullandığı dikkate alındığında sektörün ulaştığı kitlelerin ne denli büyük olduğu ve sinemanın popüler kültürü yansıtmada ne kadar etkili olduğu çok daha kolay anlaşılabilir. Ayrıca sayılarının çokluğu nedeniyle kolay erişilebilir ve ucuz olması beş sentlik sinema salonlarını döneminin en popüler rekreasyon merkezleri haline getirmiştir (Thissen, 2012, s. 45). Bu nedenle 1908 yılında Amerika'daki beş sentlik sinema salonlarının sayısının sekiz ila on bin civarında olduğu ve bunların sadece 600 tanesinin New York'ta bulunduğu tahmin edilmektedir (Gomery, 1992, s. 16). Adından da anlaşıldığı şekliyle, 200 ve daha fazla seyircinin aynı anda misafir edilebildiği bu ucuz sinema salonları, yatırımcılarının düzenlediği kampanyalar ve gerçekleştirdikleri teknolojik yenilikler sayesinde ilerleyen yıllarda toplumsal olarak daha da kabul görmüş ve Amerikan kültürünün oluşumuna ve kökleşmesine zemin hazırlayan temel mekânlara dönüşmüştür (Magistrates Court Bars Use of Tenement Houses for Motion Pictures', New York Times, 1/27/1909, 7:4). Başka bir ifadeyle, erken dönem film tarihçileri arasında yer alan Lewis Jacobs'un 'demokrasi tiyatroları' olarak adlandırdığı beş sentlik sinema salonları, Amerikan değerlerinin kültürel anlamda aktarımına olanak sağlayan merkezler haline gelmiştir (Garcia, 2007, s. 214).

1907-1914 yılları arasında Boston'da bulunan beş sentlik sinema salonlarından hareketle, buraların salt film gösterimlerinin yapıldığı yerler olmadığı, aynı zamanda farklı etnik kökene ve sınıfa mensup insanların birbirlerini gözlemledikleri, izledikleri, bir nevi sosyalleştikleri 'hayal ürünü' mekânlar olduğu tespiti yapılabilir. Neticede bu salonlar buldukları toplumun sosyal bir uzantısı olarak ortaya çıkmışlardır. Bilet satıcısından sahibine, çalışanından kurucusuna varana kadar beş sentlik sinemalar tamamen etrafındaki insan kaynağından beslenmişlerdir ve böylelikle her geçen gün kendini yenileme fırsatı yakalamışlardır. Göçmenler ve çalışanlar başta olmak üzere, toplumun farklı kesimleri arasında kültürel bir bağın kuruluşuna da öncülük etmiş olan bu kuruluşlarda geniş toplum kesimleri arasındaki dayanışma daha çok kitlelerin birlikte ya da kolektif olarak bir aktivite yapabileme ve boş zamanı değerlendirebilme ve eğlenceli vakit geçirebilme becerilerinden kaynaklanmaktadır (Garcia, 2007, s. 213, 214). Beş sentlik sinema salonlarının bulunduğu lokasyon, büyüklük, iklimlendirme koşulları, kapasiteleri, fiziksel imkânları, ısı, sıcaklık, nem seviyesi, aydınlatma ve film gösterimlerinin zamanlaması gibi maddi unsurlar kadın, çocuk ve genç demeden toplumun çok farklı kesimlerinin bu eğlence mekânlarına talebini arttırmış, teknoloji ve inovasyona dayalı olarak ortaya çıkan bu salonlar sosyal kontrol mekanizması gibi faaliyet göstererek toplumsal bir amaca da hizmet etmiştir (Uricchio & Pearson, 1997, s. 101).

20. yüzyıl başlarında Amerika Birleşik Devletleri'nde düşük maliyetli ve rantabl bir iş olması dolayısıyla yatırımcılar için beş sentlik sinema salonlarına yatırım yapmak oldukça rasyoneldir. Her kesimden yatırımcı bu işe kolaylıkla girebilir ve iyi kârlar elde edebilirdi. Şehrin nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu bir yerde kiralanacak bir salon, satın alınacak bir projeksiyon cihazı, sandalye ve bir branda en önemli maliyet kalemleri arasında yer almaktadır. Yeni ve orijinal filmlerin temin edilerek gösterime sokulması beş sentlik sinema işini ticari anlamda daha da kârlı hale getirmektedir. Bu salonlarda film gösterimleri kabaca yarım saat sürmektedir. Bahse konu işlemin gün içerisinde birçok defa yapılması haftalık kârları ikiye hatta üçe katlamaktadır. Ayrıca beş sentlik sinema salonlarında çok fazla personele ihtiyaç duyulmaması, sinema salonu sahibinin bilet satışından projeksiyonun çalışmasına varana değin tüm işlemleri kendisinin yapabilmesi gibi faktörler maliyetleri bir hayli düşürürken karlılığı da bir o kadar arttırmaktadır. O nedenle Amerika genelinde birçok yatırımcı bu sektöre yatırım yapmış ve beş sentlik sinema salonlarını ticari bir alana dönüştürmüştür. Örneğin, 1906 yılında Portland'da ilk beş sentlik sinema salonunu açan John A. St. Peter bunlardan sadece birisidir (Labosier, 2004, s. 316).

Beş Sentlik Sinema Salonlarının Mavi Yakalı İşçiler Tarafından Eğlence Amacıyla Kullanımı: Klasik Yaklaşım

Amerikan sanayileşmesinin gelişimi ve maden işkolunda artan işgücü talebi nedeniyle ortaya çıkan işgücü açığı, buna ek olarak deniz aşırı yolculuk yapabilen gemilerin sayısının artması ve bu gemilerin istihdam büroları ile birlikte dünyanın dört bir tarafında Amerika'yı 'zenginlikler' ve 'fırsatlar' ülkesi olarak göstermesi Amerika Birleşik Devletleri'ni iş ve istihdam bağlamında bir cazibe merkezine dönüştürmüştür, bu nedenle ülkeye göç eden işgücü sayısında kayda değer artışlar yaşanmıştır. Büyük umutlarla kıtaya ayak basan ilk göçmenler, oldukça fakir ve gününbirlik işlerde çalışmak zorunda kalan işgücü konumundadır. Göçmenlerin kendi kültürlerine ait sanatsal öğeleri Yeni Dünya'ya getirememeleri, yaşamış oldukları dil problemleri, o dönem beş sentlik sinema gösterimlerinin daha çok 'sessiz sinema' biçiminde olması ve fiyatlarının uygunluğu gibi sıralanabilecek bir dizi faktör beş sentlik sinema salonlarının çalışanlar nezdinde popüleritesinin artmasının temel sebepleri arasında değerlendirilmektedir. Beş sentlik sinema salonlarına yönelik talebin bu şekilde astronomik bir artış göstermesi yatırımcıların ilgisinin bu sektöre kaymasına zemin hazırlamış ve 1905 yılı sonunda sadece Pittsburgh'taki beş sentlik sinema salonu sayısı 5 bine çıkmıştır. Ayrıca talepte yaşanan söz konusu bu artış, çatı aralarında ya da Manhattan'ın arka sokaklarında amatör olarak çekimi yapılan filmleri Bronx, Long Island'da ve Fort Lee, New Jersey'de bulunan modern stüdyolara taşımıştır. Dolayısıyla bu durum, sinemanın devasa bir endüstriye dönüşümüne ciddi katkılar sağlamıştır (Ramsaye, 1947, s. 3).

Görsel 1-2:

Amerika Detroit'te (Sol) ve Chicago'da (Sağ) Bulunan Beş Sentlik (Nickelodeon) Sinema Salonu Örnekleri

Kaynak: URL 1, (Erişim Tarihi: 19.03.2024).

1905 yılından sonra özellikle Manhattan bölgesinde beş sentlik sinema salonlarının sayısında tabir yerindeyse bir "patlama" yaşandığı gözlenmektedir. Bu sinema salonlarının sayısındaki artış bir taraftan kentin çehresini değiştirirken, diğer taraftan kentte ticari anlamda ciddi bir hareketliliğin yaşanmasına da neden olmuştur. O bakımdan birçok insanda Manhattan'ın doğu yakasında bulunan gettolardaki bu kirliliğe ve altyapıdan yoksun beş sentlik sinema salonlarının Amerika'da kitlesel anlamda eğlence kültürünün oluşumuna zemin hazırladığı kanaati oldukça yaygındır. Fakat Amerika'da bu eğlence kültürünün sınıfsal anlamda dar gelirli kesimlerin başka bir ifadeyle göçmenlerin ve çalışanların katkılarıyla oluştuğu ve sonrasında yaygınlık kazandığı da unutulmamalıdır (Singer, 1995, s. 5).

Manhattan özelinde beş sentlik sinema salonları ile ilgili şu soruların cevaplanması büyük bir öneme sahiptir. Manhattan'daki beş sentlik sinema salonlarının sayısındaki artış hangi büyüklüklerdeki sınıfsal ve etnik temelde bu salonların izleyici kompozisyonları nasıldır? Beş sentlik sinema salonları hangi bölgelerde yoğunluk kazanmaktadır ve bu dağılımı açıklayan temel kriter nedir? Bu salonlarda film gösterimleri yapanlar kimlerdir? Ticari anlamda beş sentlik sinema işi ne kadar istikrarlı bir iştir (Singer, 1995, s. 5)? Bilhassa bu çalışma açısından analize tabi tutulan salonların izleyici kompozisyonları oldukça önem

arz etmektedir. Jacobs (1939), Hampton (1931) ve Ramsaye (1926) gibi bilim insanları tarafından yapılan araştırmalarda bu salonların müdavimlerinin en azından Birinci Dünya Savaşı sonrasına kadar yoğun bir biçimde dar gelirli göçmen işçilerden meydana geldiği vurgulanmaktadır. Jacobs'ın 1939 yılında yapmış olduğu araştırmada ortaya koyduğu tespitler bu durumu doğrular mahiyettedir:

Fakir mahallelerde ve gecekondu bölgelerinde yoğunlaşan beş sentlik sinema salonları gelir düzeyi yüksek kesimler tarafından kçmsenmekte ve aşağılanmaktaydı. Ancak bu salonların daim müşterisi niteliğindeki işçiler ve aileleri; kalabalığı, insan sağlığına uygun olmayan koşulları ve bahse konu salonların yer aldığı güvenlik açısından tehlikeli bölgeleri dikkate almamaktaydı. (Jacobs, 1939, s. 56)

Sinema, Louis Lumiere tarafından geçici bir 'moda' ve sürekliliği olmayan bir 'heves' olarak nitelendirilmesine rağmen 1900'lere kadar panayır alanlarında kurulan kabinlerde, kiliseye ait salonlarda ve ticari kaygılarla hareket eden sinemacıların filmlerini gösterme imknı bulabildikleri her yerde ve herkesin ilgisini üzerine çekmeye devam etmiştir. 1902 yılından itibaren ise sinemaya öykü ve beş sentlik salonlar yani Nickelodeon'lar da eşlik etmeye başlamıştır. Geleceğin büyük patronları arasında nitelendirilebilecek Adolph Zukor, Carl Laemmle, Louis B. Mayer ve Warner kardeşler ilk beş sentlik salonlarını açmış ve başta mavi yakalılar olmak üzere akşamları alışverişe çıkanlar ya da gerçek dünyanın stresinden kısa süreliğine de (20 ile 30 dakikalık programlar) olsa uzaklaşmak isteyenler günde yaklaşık olarak 16 saat boyunca açık kalan sinemalara gitmeyi ulusal bir alışkanlık haline getirmişlerdir. Diğer yönüyle göçmenler ise dil becerisi gerektirmeyen sessiz filmlerden hoşlanmakta; ancak seyircilerin büyük bir çoğunluğu çocuklardan ve 30 yaş üstü kadınlardan meydana gelmekteydi. Küçük salonlarda gösterime sokulan dönemin filmlerinde ses bulunmaması filmlere öykü anlatımlarının ve şarkıların eşlik etmesini sağlamıştır. Daha büyük salonlarda öykü anlatıcılarına ve senaryoları canlandıran oyunculara da yer verilmekteydi. Hatta bazı sinema şirketleri ses efektleri çıkartan makineler dahi satın almışlardır (Parkinson, 2015, s. 35; beş sentlik sinemayla (nickelodeon) ilgili ayrıca bkz. Garcia, 2007, s. 213-227; Allen, 1983, s. 12-13; Mullins, 2000, s. 115-124; Allen, 1979, s. 2-15; Thissen, 2012, s. 45-65; Hansen, 2012, s. 389-408; Yüksel, 2020, s. 80, 81).

Beş sentlik sinema salonlarının açılmasına öncülük eden bir diğer girişimci de Harry Davis'tir. Davis, 1905'te Pittsburg'da beş sentlik sinemayı açmadan önce gezici sinemalar oldukça popüler ve yaygındır. Davis'in beş sentlik sinema salonunu açmasından kısa süre sonra şehirde 42 rakibi olmuştur. Amerika'da 1906'nın sonlarına gelindiğinde adeta sinema sektöründe bir devrim olarak nitelendirilebilecek 2,500 adet beş sentlik salon açılmıştır. 1908'de ise William Fox'un New York'ta bulunan Dewey Sineması'nda şükran Gününde 12,000 bilet satılmış; böylelikle, sinema; üretim, dağıtım ve satış boyutlarıyla devasa bir endüstriye dnşmştir (Parkinson, 2015, s. 35). Hiç şpne yok ki sinemanın o dönem koşulları içerisinde Batılı ülkelerde sayıları binlerle ifade edilebilecek izleyici kitlesine sahip olmasında özellikle beş sentlik salonlarda gösterime sokulan filmleri izlemenin maliyetinin düşük olması, sanayileşmeye bağlı olarak kitlesel ölçekte bir işçi sınıfının oluşması; ne yazık ki bu işçi sınıfının düşük ücretli fakat uzun süreli ve ağır koşullarda çalışması, yıllık ücretli izin hakkına sahip olmaması gibi faktörler etkili olmuştur. Ağır koşullarda ve temel insan haklarından yoksun bir biçimde çalışan orta sınıf, başka bir ifadeyle, mavi yakalılar, çalışma yaşamının beraberinde getirdiği stresi, ucuz ve sayıları oldukça çok olan bu beş sentlik sinema salonlarında atmaya çalışmışlardır (Bakker, 2008, s. 72-109; Balio, 1985, s. 18; Yüksel, 2020, s. 81, 82).

Muhataplarının çoğunlukla göçmenler ve işverenler tarafından ezilen, uzun çalışma süreleri ve sefalet ücretine mahkm edilen işçiler olması dolayısıyla erken dönem film kültürünün nasıl dar gelirli bireyler tarafından ortaya çıkartıldığı bugün dahi tartışmaların odağında yer almaktadır (Burrows, 2004, s. 61). Hansen'e (1991) göre beş sentlik sinema salonlarının bu kesimler nezdinde bu denli popüler olması salt ticari kaygılarla ilintili değildir. Aksine bu durum işçi sınıfının geleneklerine ve göçmen kültürüne daha yakın konuların gösterime sokulmasıyla ve bahse konu toplumsal kesimler ile sinema arasında karşılıklı etkileşimin sağlanabilmesi ile açıklanabilir. Bu sinema salonlarının birçoğunda sınıf farkı gözetilmeksizin konumlandırılan sandalyeler ve oturma düzeni, izleyicilere sunulan film dışı aktiviteler, gün boyunca devam eden gösterimler ve uygun fiyatlar vasıtasıyla mavi yakalı çalışanların sosyalleşmesine fırsat tanınmıştır. Öte yandan beş sentlik sinema salonları, ekonomik yetersizlikler nedeniyle boş zaman ve tktim kültüründen yeterince faydalanamayan bu toplumsal gruba sosyal baskılara ve yabancılaşmaya karşı bir tepki ortaya koyma ve adı geçen konuları tartışma olanağı da sağlamıştır (Hansen, 1991, s. 61). Reformcu görüşü savunan bilim insanları ise kültürel ve ahlaki krizlere, göçmenlerin asimilasyonuna ve işçi sınıfı üzerinde "kontROLSüZ" bir etkiye sebep olduğu gerekçesiyle beş sentlik sinema salonlarının kapatılması, en azından çocuklara yönelik gösterimlerinin kısıtlanması gerektiğini savunmuşlardır (McCarthy, 1976, s. 37-55; Lindstrom, 1999, s. 90).

Görsel 3-4:

Beş Sentlik Sinema Salonlarında Katılımcının Sosyo-Ekonomik Durumu Dikkate Alınarak Gösterime Sokulan Filmler: *An American in the Making* (1913) (Sol Alt), *The Crime of Carelessness* (1912) (Sağ Alt)

Kaynak: Waller, 2012, s. 86, 89.

Beş sentlik sinema salonlarının sınıfsal düzlemde taşıdığı anlam döneme ve bulunduğu yere göre değişkenlikler göstermektedir. 1912’de faaliyet gösteren Worcester, Massachusetts’deki örneklikten yola çıkılarak bu sinema salonlarını kadın izleyicilerin bir fincan çay eşliğinde sosyalleşmek ve dedikodu yapmak amacıyla çocukları ile birlikte geldikleri ve toplanma amaçlı kullandıkları görülmektedir. 1909 yılında New York’ta aynı salonlar, arkadaşların birbirlerini ziyaret ettikleri, koridorları arasında gezerek hoş vakit geçirdikleri eğlence mekânları olarak tarif edilmektedir. Aynı yıl Jane Addams Chicago’daki beş sentlik sinema salonlarını normal tiyatro salonlarından daha az resmi; aksine daha fazla dedikodunun yapıldığı ve daha fazla sosyalleşme fırsatının bulunduğu yerler olarak açıklamaktadır. Bir sinema ya da tiyatro gösterimine tepki olarak, çocuklar bağırarak, ıslık çalmakta ve gösteriyle kendilerini özdeşleştirmektedirler. Katılımcılar şarkılara eşlik edebilmekte ve taleplerini doğrudan ilgililere iletebilmektedirler (Rosenzweig, 1983, s. 202). Dolayısıyla beş sentlik sinema salonlarının izleyicilerine ilişkin yapılan bahse konu bu açıklamalar, tepki göstermek yerine doğrudan bu salonlarda gösterimi yapılan performansların bir parçası haline gelmek dahası sürece aktif bir biçimde katılım sağlamak için çabalayan bir izleyici profiline işaret etmektedir (Butsch, 2001, s. 116).

Beş sentlik sinema salonlarının sahip olduğu izleyici kitlesi dolayısıyla filmlerin üretim biçimlerinde de farklılıklar göze çarpmaktadır. Daha açık ifade etmek gerekirse, bu salonların ortaya çıkışı ile birlikte “endüstriyel” düzlemde yapılan film üretimlerinden “kitlese” anlamda yapılan film üretimlerine doğru bir geçiş yaşanmıştır. 1907 öncesi ve sonrasında beş sentlik sinemanın daha çok ‘orta sınıfa’ yönelik değerleri ön plana çıkarması ve izleyicinin de yoğunluklu olarak bu kesimlerden meydana gelmesi böylesi bir yaklaşımı zorunlu kılmıştır (Musser, 1983, s. 10). Örneğin, 1913 yılında izleyicisiyle buluşan *An American in the Making* adlı filmde iş güvencesini ve Gary, Indiana’da bir Amerikalının yaşam biçimine ilişkin tüm detayları öğrenen göçmen bir işçinin hikâyesi anlatılmaktadır. *The Man He Might Have Been* adlı filmde ise endüstriyel eğitimin öneminden bahsedilmektedir. Öte yandan 1912 tarihli *The Crime of Carelessness* filminde New York’ta faaliyet yürütmekte olan bir şirkette çıkan yangın ve sonrasında yaşananlar üzerinde durulmaktadır. Dolayısıyla fabrika çalışanlarından gençlere, çocuklardan ve ortaöğretim öğrencilerinden Güney Karolina’nın pamuk tarlalarında çalışan tarım işçilerine, mavi yakalı fabrika çalışanlarının eş ve çocuklarından iş insanlarına varana kadar toplumun çok farklı kesimlerinin bir araya geldiği beş sentlik sinema salonlarında ele alınan konular da katılımcı portföyü ile uyum göstermektedir. O bakımdan beş sentlik sinemada gösterime sokulan ilk filmlerin konusunun daha çok toplumsal bir nitelik taşıdığı, bir kısmının işçi sendikaları sponsorluğunda yaptırıldığı ve sinemanın bir nevi toplumsal gerçekliklerden,¹ gerçek hayat hikâyelerinden ya da

¹ Sinema çalışmalarında üzerinde durulması gerekli görülen konulardan bir diğeri de, hiç şüphesiz, toplumsal gerçeklik ya da toplumcu gerçekçilik konusudur. Toplumsal gerçekçilik, sinemanın ilkesel olarak işsizlik, yoksulluk, gelir adaletsizliği, ekonomik krizler, sosyal çalkantılar, düşük ücret, kötü çalışma koşulları, sendikacılık vb. şeklinde sıralanabilecek sosyal ve ekonomik sorunlarla mı yani gerçeklikler mi yoksa gerçek dışılıklarla mı ilgilenmesi gerektiği sorusuna cevap aramaktadır. Bu anlamıyla toplumsal gerçekçilik “sanatta yansıtma prensibiyle hareket eden realizm akımının yirminci yüzyılda kazandığı farklı yaklaşım tarzlarından birisi” olarak ele alınmaktadır (Karataş,

yaşanmışlıklardan beslendiği ve bir yönüyle sinemanın toplumsallaştırdığı söylenebilir (Waller, 2012, s. 86-88).

Jacobs (1939), beş sentlik sinema salonlarını yoksul bireylerin yaşadığı gecekondu mahallelerinde yoğunlaşan eğlence mekânları olarak tanımlamakta ve bu salonların “iyi” ve “güzel” şeylerden tamamıyla mahrum olduğunu vurgulamaktadır. Ancak bu salonlarda gösterime sokulan filmlerin daimî müşterisi niteliğindeki işçiler ve aileleri kalabalıktan, hijyenden oldukça uzak koşullardan ve salonların yer aldığı tehlikeli mahallelerden şikâyet etmemektedir (Jacobs, 1939, s. 56). Sklar (1975) ise beş sentlik sinema salonları ile ilgili “kalabalık”, “kokulu” ve “kasvetli” yerler tespiti yapmakta ve film gösterimleri ve şarkıların on beş yirmi dakikadan fazla sürmediği bu salonların işçi sınıfıyla özdeşleştiğini vurgulamaktadır. Ayrıca Sklar (1975) diğer film tarihçileri gibi, beş sentlik sinema salonlarındaki izleyicilerin çok büyük bir kısmının Amerika’ya yeni ayak basmış göçmenlerden meydana geldiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda ve öncelikli olarak, izleyicilerine dönemin koşullarına göre tatminkâr sayılabilecek eğlence imkânları sunması ve muhataplarını İngilizce dil bilgisine ya da okuma yazmaya ihtiyaç duymadan kent kültürüne aşına hale getirmesi salonların başarısının temel nedenidir (Sklar, 1975, s. 14-17, 30). Aynı şekilde “kalabalık” ve “yeterli düzeyde havalandırmanın” olmadığı beş sentlik sinema salonlarındaki programların Hampton (1931) tarafından da yaklaşık olarak yirmi dakika sürdüğü vurgulanmaktadır (Hampton, 1931, s. 45, 47). Öte yandan North (1973) beş sentlik sinema salonlarının kalabalık nüfusun ve düşük ücretli çalışanların yer aldığı büyük sanayileşmiş kentlerde yoğunlaştığının altını çizmektedir (North, 1973, s. 239).

Beş Sentlik Sinema Salonlarının Tüm Toplum Kesimlerini Kapsayan Eğlence Mekânlarına Dönüşümü: Revizyonist Yaklaşım

Revizyonist yaklaşıma ilişkin literatür klasik yaklaşımdaki kadar detaylı değildir. Konunun kolaylıkla anlaşılabilmesi açısından söz konusu yaklaşıma dair ön plana çıkan ve bu alanda akademik çalışmalar yürüten bilim insanları tarafından yapılan bilimsel tespitler oldukça önem kazanmaktadır. Robert C. Allen gibi bazı bilim insanları beş sentlik sinema salonlarının sadece dar gelirli kişi veya kişiler tarafından kullanılmadığını aksine orta sınıfa mensup bireylerin de bu sinema salonlarına giderek eğlenceli vakit geçirdiğini savunmaktadır. Dolayısıyla revizyonist yaklaşıma göre, bu salonların sadece kentlerde ikamet eden mavi yakalılar tarafından kullanıldığını iddia etmek oldukça eksik bir yaklaşım olacaktır. Özellikle 1910'lara gelindiğinde beş sentlik sinema salonlarının popülerliğini koruyamaması nedeniyle sınıf ayrımı gözetmeksizin tüm Amerikalılara hitap ettiği görülmektedir. Bu dönemde sınıfsal bir ayrıma gidilmemesinin temel sebebi elbette ki ticari kaygılardır. Bunun da ötesinde beş sentlik sinema salonlarının ve burada gösterime sokulan filmlerin demokratik sanatın ve popüler kültürün bir parçası şeklinde meşrulaştırılmaya çalışılması oldukça önemli bir etkidir (Hansen, 1988, s. 396). Ayrıca Allen, o dönem itibarıyla bu salonlar ile ilgili elde edilen bilgilerin ikincil kaynak niteliği taşıdığı ve dolayısıyla yetersiz olduğunun altını çizmektedir. O açıdan Allen gibi revizyonist bilim insanları açısından beş sentlik sinema salonları ne gecekondu bölgelerinde ne de gettolarda açılmıştır ne de sadece dar gelirli işçiler bu salonların daimî müşterisidir. Orta sınıfa mensup bireyler ve gençler de bu sinema salonlarına oldukça ilgi duymuşlardır (Singer, 1995, s. 9).

Merritt (1975) tarafından yapılan araştırmada da revizyonist yaklaşımı destekleyici bulgulara ulaşılmıştır. Bu bağlamda beş sentlik sinema salonlarının izleyici kitlesinin tamamen işçi sınıfı, göçmenler ya da mavi yakalı çalışanlardan meydana geldiği şeklinde yapılan bir genelleme eksik bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu genellemenin Amerika'nın tüm bölgelerinde geçerli olmadığı altı çizilmektedir. Buna göre, Boston'da bulunan beş sentlik sinema salonları işçi sınıfının kitleler halinde yaşadığı yerlerden ziyade ticaretin bir hayli yoğun olduğu kent merkezlerinde yer almaktadır. Ayrıca Merritt (1975) tarafından yapılan araştırmada salon sahiplerinin hedef kitle olarak işçi sınıfına değil; orta sınıfa mensup işyeri sahiplerine odaklandığı bulgusuna da ulaşılmıştır (Merritt, 1975, s. 4). Benzer şekilde Gomery (t.y) tarafından yapılan çalışmada da Milwaukee'de bulunan beş sentlik sinema salonlarının yerleri ile ilgili olarak sosyoekonomik bir ayırım yapılamayacağı belirtilmektedir (Gomery, t.y., s. 3-5). Ramsaye (1947) ise zaman içerisinde sinemanın orta sınıfın da ilgisini çeken bir araca dönüştüğünü ve bu nedenle beş sentlik sinema salonlarının on sentlik salonlar haline geldiğini, böylelikle gösteriş ve rahatlığın ön plana çıktığını ifade etmektedir (Ramsaye, 1947, s. 4). Dolayısıyla klasik yaklaşımdan oldukça farklı bir perspektif çizen revizyonist yaklaşımda beş sentlik sinema salonlarının sadece işçi sınıfı ya da mavi yakalı çalışanlar ile özdeşleştirilmesine ilişkin istisnalardan bahsedilerek böylesi bir durumun Amerika'nın tamamı için geçerli olmadığı

2013, s. 1157). Ugresic (2003, s. 93) toplumsal gerçekçiliği ideolojik anlamlarla yüklü ve doğrudan sosyalist gerçekçilik olarak ele alırken, Castillo (1997, s. 33) ise kavramı, yaşama dair ideallerin ve yaşanmışlıkların bir bütünlük içerisinde ve gerçekçi bir dille anlatılması olarak tanımlamaktadır. Sosyalist öğretilerden ciddi anlamda etkilenen toplumsal gerçekçilik kavramının düşünsel arka planı 1930'lu yılların ortasında ve Stalin dönemi Rusya'sında şekillenmiştir (Karataş, 2013, s. 1157). O nedenle kavrama ilişkin akademik çalışmaların büyük bir çoğunluğunun 'sosyalist gerçekçilik' başlığı altında yapıldığı görülmektedir (Sosyalist gerçekçilikle ilgili ayrıca bkz. Ivashkin, 2014, s. 430-448; Smith, 2018, s. 219-223; Demaitre, 1966, s. 263-268; Reid, 2001, s. 153-184; Bullitt, 1976, s. 53-76).

vurgulanmakta ve daha ılımlı bir yaklaşım tercih edilmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Tarihi geçmişi dikkatle incelendiğinde, 20. yüzyılın başlarında ve özellikle işçi sınıfı tarafında sinemanın “eğlence” amaçlı kullanıldığı görülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri’nde ortaya çıkan ve gelişen beş sentlik sinema salonları bunun en somut örneği niteliğindedir. Bu çalışma ile o dönem itibarıyla Amerika’da gelişen beş sentlik sinema salonlarının işçi sınıfı başka bir deyişle mavi yakalı çalışanlar açısından nasıl ve hangi biçimlerde eğlence aracı olarak kullanıldığını araştırmak amaçlanmaktadır.

Beş sentlik sinema salonları, daha çok Batılı kaynaklarda yer alan ifadesiyle, oldukça ucuz, kolay erişilebilir, sayıca çok ve kısa film gösterimlerinin yapıldığı yerler olarak tarif edilmektedir. Sinemanın teknolojik anlamda değişimi ve öncelikli olarak tiyatro (vodvil) ile bütünleşik bir biçimde ele alınması tarihte ilk defa bu sinema salonlarının bilimsel anlamda analiz edilmesini zorunlu kılmıştır. Bu yönüyle sahip oldukları izleyici profili, buldukları yerler, hitap ettiği kitle, mekânsal olarak tasarımları, gösterimi yapılan filmler ve diğer detaylar gibi birçok konu araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Sinemanın işçi sınıfı ya da mavi yakalı çalışanlar ile ilişkilendirilmek suretiyle bir eğlence aracına indirgenerek araştırılması literatürde bir ilki oluşturmakta ve bir taraftan bu çalışmanın özgünlüğünü ortaya koyarken, diğer taraftan da sinema-çalışma ilişkileri yazınına ciddi anlamda katkılar yapmaktadır.

Beş sentlik sinema salonlarının açılmasında ve girişimciler tarafından yatırım yapılabilir ticari bir faaliyet alanı olarak görülmesinde Amerika’nın o yıllarda dünyanın dört bir yanından göç alması, bu göçmenlerin büyük bir kısmının ülkenin doğu yakasında konumlanması ve buna bağlı olarak artan göçmen sayısı ve adı geçen göçmenlerin büyük bir kısmının vasıfsız denilebilecek mavi yakalı çalışanlardan meydana gelmesi büyük bir rol oynamıştır. Dolayısıyla o dönem başta New York olmak üzere, Amerikan işgücü piyasasında işgücü arzındaki artışa bağlı olarak reel ücretler bir hayli düşmüştür. Ücretlerin görece düşük olduğu böylesi bir ortamda dar gelirli göçmen işçileri günün yoğunluğundan, stres ve sıkıntısından uzaklaştıracak ve bir bakıma onların sosyalleşmesine de imkân tanıyacak “ucuz” eğlence-dinlenme mekânlarına olan ihtiyaç da bir hayli artmıştır. Tam da böylesi bir ortamda beş sentlik sinema salonları ortaya çıkmış, kısa süre içinde Amerika’nın doğu yakasından batı yakasına kadar birçok eyalette açılarak sayıları on binlere ulaşmıştır. Bilhassa ülkenin doğu yakasında göçmen işçilerin yoğun bir biçimde yaşadığı New York, Pittsburg, New Jersey ve Manhattan gibi yerleşim bölgelerinde, öte yandan batı yakasında ise daha çok California ve Oregon gibi eyaletlerde bu salonların sayısında bir hayli artış gözlenmiştir. 1910’lara gelindiğinde orta batı ve güney de dâhil olmak üzere, ülkenin birçok yerleşim yerine yayılan beş sentlik sinema salonları sayıları belki milyonlarca ifade edilebilecek mavi yakalı çalışana boş zamanı değerlendirme aktivitesi sunan eğlence merkezleri haline gelmiştir.

Beş sentlik sinema salonları ile ilgili olarak, “klasik” ve “revizyonist” olmak üzere literatürde iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Klasik yaklaşım bu çalışmanın genel çerçevesi ile uyumlu olarak beş sentlik sinema salonlarının Amerika’da sadece göçmen ve mavi yakalı statüde istihdam edilen işçilere hitap ettiğini savunmakta iken revizyonist yaklaşım ise bu şekilde bir genelleme yapmanın oldukça güç olduğunu ve bu salonların takip eden yıllarda izleyici kitlesindeki artışa ve çeşitliliğe bağlı olarak orta sınıfa mensup kişilere de hitap ettiğini varsaymaktadır. Boston, Manhattan ve Massachusetts gibi belirli bir gelir seviyesinin üstünde kesimlerin yaşadığı merkezlerde açılan beş sentlik salonlar bu durumu doğrular mahiyettedir. O nedenle konuya daha ılımlı yaklaşan revizyonist yaklaşımın bilimsel anlamdaki tespitlerinden yola çıkılarak bahse konu salonların zaman içerisinde tüm toplum kesimlerine hitap eden bir formata ve içeriğe dönüştüğünü söylemek oldukça yerinde olacaktır.

Çalışmanın literatüre dayalı ve teorik bir çalışma olması dolayısıyla kendi içerisinde birtakım sınırlılıkları bulunmaktadır. Bahse konu sınırlılıklar arasında konuya ilişkin kaynakların daha çok ikincil kaynak niteliği taşıması (i), araştırma yöntemi olarak yalnızca literatür taraması yönteminin kullanılması (ii), araştırmanın sınırlarını aşmamak adına sadece beş sentlik sinema salonlarına odaklanması ve sinema tarihine derinlemesine yer verilmemesi (iii), konunun Amerika Birleşik Devletleri özelinde ve bir bölge ya da eyalet seçilmeksizin genel olarak ele alınması (iv) çalışmanın sınırlılıkları arasında yer almaktadır. O nedenle aynı konuyu çalışacak ilgililere literatür taramasına ek olarak farklı bir araştırma yöntemi kullanmaları, çalışmalarında sinemanın tarihi gelişimini de yer vererek belirli bir bölge ya da şehir özelinde konuyu irdelemeleri tavsiye edilmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Allen R. (1983). Excavating Porter: A Review of Before the Nickelodeon, *Framework: The Journal of Cinema and Media*, 22/23, 12–13.
- Allen, R. C. (1979). Motion Picture Exhibition in Manhattan 1906-1912: Beyond the Nickelodeon. *Cinema Journal*, 18(2), 2–15.
- Bakker, G. (2008). Entertainment Industrialised. *The Emergence of the International Film Industry (1890-1940)* (72-109). Cambridge University Press.
- Balio, T. (1985). *The American Film Industry*, Revisited Edition, The University of Wisconsin Press.
- Ben-Ghiat, R. (2001). The Italian Cinema and the Italian Working Class. *International Labor and Working-Class History*, 59, 36–51.
- Bullitt, M. M. (1976). Toward a Marxist Theory of Aesthetics: The Development of Socialist Realism in the Soviet Union. *The Russian Review*, 35(1), 53–76.
- Burrows, J. (2004). Penny Pleasures: Film Exhibition in London during the Nickelodeon Era, 1906-1914. *Film History*, 16(1), 60–91.
- Butsch, R. (2001). American Movie Audiences of the 1930s. *International Labor and Working-Class History*, 59, 106–120.
- Castillo, G. (1997). Soviet Orientalism: Socialist Realism and Built Tradition. *Traditional Dwellings and Settlements Review*, 8(2), 33–47.
- Demaitre, A. (1966). The Great Debate on Socialist Realism. *The Modern Language Journal*, 50(5), 263–268.
- Entin, J. B. (2023). Living Labor, Dead Labor: Cinema, Solidarity, and Necrocapitalism. In *Living Labor: Fiction, Film, and Precarious Work*, (86-124). University of Michigan Press.
- Ferrari, R. (2015). Writing narrative style literature reviews. *Medical writing*, 24(4), 230-235.
- Forrest, T. (2011). *Alexander Kluge: raw materials for the imagination* (p. 440). Amsterdam University Press.
- Garcia, D. J. (2007). Subversive Sounds: Ethnic Spectatorship and Boston's Nickelodeon Theatres, 1907-1914. *Film History*, 19(3), 213–227.
- Godfried, N. (2014). Labor-Sponsored Film and Working-Class History: *The Inheritance* (1964). *Film History*, 26(4), 84–119.
- Gomery J. D. (t.y.). "A History of Milwaukee's Movie Theatres", Unpublished Paper.
- Gomery, D. (1992). *Shared Pleasures: A History of Movie Presentation in the United States*, Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press.
- Grieverson, L. (2012). The Work of Film in the Age of Fordist Mechanization. *Cinema Journal*, 51(3), 25–51.
- Hampton, B. (1931). *A History of the Movies*, New York: Covici Friede Publishers.
- Hansen, M. (1988). Reinventing the Nickelodeon: Notes on Kluge and Early Cinema. *October*, 46, 389-408.
- Hansen, M. (1988). Reinventing the Nickelodeon: Notes on Kluge and early cinema. *October*, 46, 178-198.
- Hansen, M. (1991). *Babel and Babylon: Spectatorship in American Silent Film*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Ivashkin, A. (2014). Who's Afraid of Socialist Realism? *The Slavonic and East European Review*, 92(3), 430–448.
- Jacobs, L. (1939). *The Rise of the American Film*. New York: Harcourt, Brace.
- Judith Thissen, "Beyond the Nickelodeon: Cinemagoing, Everyday Life and Identity Politics", *Audiences*, edited by Ian Christie, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2012, 45–65.
- Karataş, Ö. F. (2013). Hilmi Yavuz'un Doğu Şiirlerine Toplumcu Gerçekçi Bir Yaklaşım. *Turkish Studies International Periodicals for the Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic*, 8(13), 1157-1173.
- Knopf, J. W. (2006). Doing a Literature Review. *PS: Political Science and Politics*, 39(1), 127–132.
- Kysh, L. (2021). What's in a name? The difference between a Systematic Review and a Literature Review, and why it matters. University of Southern California - Norris Medical Library.
- Labosier, J. (2004). From the Kinetoscope to the Nickelodeon: Motion Picture Presentation and Production in Portland, Oregon from 1894 to 1906. *Film History*, 16(3), 286–323.
- Lindstrom, J. A. (1999). Almost Worse than the Restrictive Measures: Chicago Reformers and the Nickelodeons. *Cinema Journal*, 39(1), 90–112.
- Magistrates Court Bars Use of Tenement Houses for Motion Pictures', *New York Times*, 1/27/1909, 7:4.
- McCarthy, K. (1976). Nickel Vice and Virtue: Movie Censorship in Chicago 1907- 1915. *Journal of Popular Film* 5, 38(1), 37-55.
- Merritt, R. (1975). Nickelodeon Theatres, *AFI Reports*.

- Moon, K. R. (2012). On a Temporary Basis: Immigration, Labor Unions, and the American Entertainment Industry, 1880s—1930s. *The Journal of American History*, 99(3), 771–792.
- Mullins, P. (2000). Ethnic Cinema in the Nickelodeon Era in New York City: Commerce, Assimilation and Cultural Identity. *Film History*, 12, (1), 115–124.
- Musser, C. (1983). The Nickelodeon Era Begins: Establishing The Framework for Hollywood's Mode of Representation. *Framework: The Journal of Cinema and Media*, 22/23, 4–11.
- North, J. H. (1973). *The Early Development of the Motion Picture: 1887-1909*. New York: Arno Press.
- Parkinson, D. (2015). (Çev. Burul, Y)., *Sinemayı Değiştiren 100 Fikir*, 1. Baskı, İstanbul: Literatür Yayınları.
- Ramsaye T. (1926). *A Million and One Nights: A History of the Motion Picture through 1925*, New York: Simon and Schuster.
- Ramsaye, T. (1947). The Rise and Place of the Motion Picture. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 254, 1–11.
- Reid, S. E. (2001). Socialist Realism in the Stalinist Terror: The Industry of Socialism Art Exhibition, 1935-41. *The Russian Review*, 60(2), 153–184.
- Rosenzweig R. (1983). *Eight Hours of What We Will: Workers and Leisure in an Industrial City, 1870-1920*. UK: Cambridge Press.
- Ross, S. J. (2001). American Workers, American Movies: Historiography and Methodology. *International Labor and Working-Class History*, 59, 81–105.
- Singer, B. (1995). Manhattan Nickelodeons: New Data on Audiences and Exhibitors. *Cinema Journal*, 34(3), 5–35.
- Sklar, R. (1975). *Movie Made America*. New York: Random House.
- Smith, C. A. (2018). Industrial Landscapes of Socialist Realism. In I. Franceschini & N. Loubere (Eds.), *Gilded Age*. ANU Press. 219–223.
- Thissen, J. (2012). Beyond the Nickelodeon: Cinemagoing, Everyday Life and Identity Politics. In I. Christie (Ed.), *Audiences*, Amsterdam University Press, 45–65.
- TRDizin, 2024.
- Ugresic, D. (2003). Long Live Socialist Realism! *The Baffler*, 16, 93–94.
- Uricchio, W., & Pearson, R. E. (1997). Manhattan's Nickelodeons New York? New York! William Uricchio and Roberta E. Pearson Comment on the Singer-Allen Exchange. *Cinema Journal*, 36(4), 98–102.
- URL 1: www.googlepictures.com (Erişim Tarihi: 19.03.2024).
- Waller, G. A. (2012). Locating Early Non-Theatrical Audiences. In I. Christie (Ed.), *Audiences*. Amsterdam University Press, 81–95.
- Yoshinaga, I. (2019). Disney's *Moana*, the Colonial Screenplay, and Indigenous Labor Extraction in Hollywood Fantasy Films. *Narrative Culture*, 6(2), 188–215.
- Yüksel, H. (2020). *Sendikacılık ve Sinema Teori & Pratik*, Bursa: Ekin Yayınları.

Türkiye’de Anti-Entelektüalizm ve Eğitim: “Strateji”, “Kalite”, “Performans” ve “Finansman”

Anti-Intellectualism and Education in Turkey: “Strategy”,
“Quality”, “Performance” and “Financing”

Fatih Serdar ÖZGÜLTEKİN

Haliç Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım,
İstanbul, Türkiye

Haliç University, Department of Public
Relations and Publicity, Istanbul, Türkiye
serdarozgultekin@gmail.com

Öz

Türkiye’de anti-entelektüalizm toplumsal, siyasal ve kültürel yönden baskın bir niteliğe ulaşmış, bir “ethos” haline gelmiştir. Bu ethosun izdüşümünü bulduğu alanlar arasında ise eğitim politikaları başta gelmektedir. Düşünce emeğine, eylemde bulunurken aklın kaynak alınmasına ve bilginin entelektüel yönüne karşı olmak yahut bu unsurları değersizleştirmek anlamına gelen anti-entelektüalizm aynı zamanda uzmanlığın küçümsenmesini, eğitimin ticari yönünün öne çıkarılmasını, bilginin salt nicel ve ölçülebilir boyutunun önemsenmesini de ifade etmektedir. Eğitim politikalarında anti-entelektüalizm ise kendisini yalnızca popülist ve ideolojik yönden göstermekle kalmamakta, dahası bugün kanıksanmış ve “kalite” ve “performans” gibi kâğıt üzerinde olumlu görünen başlıklarla ilgili uygulamalarda da göstermektedir. Bu çalışmada 2007 ila 2010 yılları arasında hayata geçirilen ve “stratejik yönetim” başlığı altında kalite yönetim sistemini, performans değerlendirmelerini ve finansmanı içeren politikalar analiz edilmektedir. Çalışma kapsamında MEB’in “2010-2014 Stratejik Planı” (2009), YÖK’ün “Türkiye’de Yükseköğretim Stratejisi” (2007) başlıklı raporu ve SETA’nın “Türkiye’de Millî Eğitim Sistemi: Yapısal Sorunlar ve Öneriler” (2009) ve “Türkiye’de Yükseköğretim: Karşılaştırmalı Bir Analiz” (2009) adlı çalışmaları doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Analiz neticesinde söz konusu politikaların eğitime dönük anti-entelektüalist ve bilgiyi değersizleştirici yaklaşım ile örtüştüğü belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anti-entelektüalizm, bilgi felsefesi, eğitim politikaları, kalite güvence sistemi, stratejik plan

Abstract

Anti-intellectualism has reached a dominant level in terms of social, political, and cultural and has become an “ethos”. Education policies are the lead in the fields reflected by this ethos. Anti-intellectualism, which means opposing or devaluating the effort of thought, the reference to reason when doing an act, and the intellectual aspect of knowledge, also implies the humiliation of expertise, the emphasis on the commercial aspect of education, and the importance of the purely quantitative and measurable dimension of knowledge. Anti-intellectualism in education policies manifests itself not only in populist and ideological aspects but also in practices related to the inured and seemingly positive issues such as “quality” and “performance”. This study analyzes the policies implemented between 2007 and 2010 under the name of “strategic management”, including quality management system, performance evaluations, and financing. Within the scope of the article, MNE’s “2010-2014 Strategic Plan” (2009), CoHE’s “Higher Education Strategy in Turkey” (2007), SETA’s “National Education System in Turkey: Structural Problems and Recommendations” (2009) and “Higher Education in Turkey: A Comparative Analysis” (2009) were analyzed through textual analysis. As a result of the analysis, it was determined that these policies corresponded to the anti-intellectualist and knowledge-devaluating approach toward education.

Keywords: Anti-intellectualism, epistemology, education policies, quality assurance system, strategic plan

Geliş Tarihi/Received 02.05.2024
Kabul Tarihi/Accepted 12.11.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 30.12.2024

Cite this article as: Özgültekin, F. S. (2024). Anti-intellectualism and education in Turkey: “Strategy”, “Quality”, “Performance” and “Financing”, *Current Perspective on Social Sciences*, 28(4), 567-587.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Yaşamın idaresinde ve insanların sosyal, kültürel, eğitimsel vb. gereksinimlerinin karşılanmasında, kısacası “dünyanın anlamlandırılması”nda temel bir yerde bulunan bilgi, en genel haliyle bir “farkında olma” haline ve bir edime karşılık gelmektedir. Sözlük tanımlarında bilgi kavramı “kanaat, anlayış, akıl, yargı, algı ve sezgi gibi kavramlarla birlikte bu alanı belirleyen bir unsur” (Lacey, 1996, s. 96) veya “öznenin amaçlı yönelimi sonucunda, özneye nesne arasında kurulan ilişkinin ürünü olan şey, bir şeyin ayırdına varma, öğrenilen şey” (Cevzici, 1999, s. 123) anlamına gelmektedir. Bu tanımların bize gösterdiği, bilginin yalnızca insanlar tarafından elde edilebilen, bir nesnesi olan ve nesnesiyle ilişki kurmayı gerektiren, kaynağında akıl kullanımının yer aldığı bir kavram olmasıdır.

Bilgi kavramına ait tartışmalar ve kavramın içeriği tarih boyunca devamlı olarak dönüşüme uğramıştır. 7. ve 8. yüzyılda, Antik Yunan döneminde “beceri/maharet” anlamına gelen, bir bilgelikten ziyade insanın herhangi bir konudaki yetkinliğini ifade eden bilgi (Wolfsdorf, 2019, s. 11) 6. yüzyılda Miletli düşünürler tarafından yaşamın kaynağına dair yapılan sorgulamalar ve varlığın nedenine dair ilk neden anlamına gelen *arkhe*’nin mevcudiyeti ile farklı bir nitelik kazanmıştır. Daniel W. Graham’a göre bu aşama, bilgiye dair radikal bir yaklaşımı ifade etmektedir. Bir başka deyişle dünyanın kökeni ve işleyişine dair yarı-bilimsel bir beyanda bulunulmuştur (2019, s. 33). Epistemolojik açıdan bilgi kavramının aldığı yönde ise Platon’un ve Aristoteles’in etkisi oldukça önemlidir. Aristoteles’in “teoretik” (temaşa etmeye dayalı), “pratik” (yapıp etmeye dair) ve “poietik” (yaratıcılığa dair) bilgi ayrımı (1996, s. 190) hem içsel bakışı ifade etmekte hem bilginin pratik yönüne atıfta bulunmakta hem de bireyin zihinsel yaratıcılığına gönderme yapmaktadır. Platon ise *episteme* olarak ifade edilen “bilgi” ile *doxa* sözcüğünün ifade ettiği “sanı” veya “kanaat” arasında bir ayrım getirmiştir (Boeri, 2019, s. 187). Bilginin kaynağı, niteliği ve neliği gibi hususlarda yoğun olarak ele alınmış olan bu farklılık, Platon’un bilgi felsefesine yaptığı önemli bir katkıyı ortaya koymaktadır.

Akl yürütmenin, rasyonel karar vermenin ve evrensel bilginin olanaklılığına dair tartışmaların devreye girdiği ve bilgi kavramının serüvenine yeni bir yön verdiği Orta Çağ’ın önemli düşünürlerinden İbn-i Sina, doğal ve doğuştan bilgi arasındaki farklılığa işaret etmiştir. Düşünürüne göre bu konuya ilişkin temel nokta önermeleri yalnızca aklın tasdik edebilmesidir. Bu görüşe göre bilgi, akıl yürütmeyle sınanmakta ve akıl, yargıların kaynağı niteliğine sahip olmaktadır (Black, 2019, s. 13). René Descartes ve John Locke’un “doğuştan bilginin olanaklılığı/olanaksızlığı”na dair önermelerine de bir anlamda yol gösteren bu yaklaşımın yanı sıra aklın, bilginin mevcudiyeti açısından önemli bir gereklilik olarak ele alınması modern anlamda bilgi kavramına yön veren ve onu dönüştüren önemli bir köşe taşıdır. Nitekim 17. yüzyılda, Descartes ve Locke’un yaklaşımları bilginin hangi koşullarda mümkün olduğuna ve bilginin elde edilmesinde duyuların mı yoksa deneyimin mi önemli olduğuna yoğunlaşmıştır. Descartes, duylara dayanan bilgiye güvenmenin zor olduğunu, bu nedenle aklın ne söylediğine dikkat etmek gerektiğini dile getirirken (1998, s. 21) Locke’a göre insan zihninde doğuştan gelen bir bilgi (ide) yer almamakta, zihin deneyimlerle elde ettiği fikirleri zamanla önce soyutlamakta, ardından bilgiye dönüştürmektedir (1996, s. 68).

Bilgi kavramı hakkında yapılan değerlendirmeler arasında bu terimi bilim ile ilişkilendirmeyi ve bilimsel bilgidен söz edebilmeyi mümkün hale getiren yaklaşımı Thomas Hobbes’ta görmek mümkündür. Hobbes, *Leviathan* adlı eserinde iki çeşit bilgi biçiminden söz ederek, bunların birisinin “olguların bilgisi”, diğerinin ise “bir beyanla bir başka beyan arasındaki ilişkinin bilgisi” olduğunu ifade etmiştir. İlk bilgi türü algı ve belleğe dayanmakta, yapılan veya yapılmakta olan bir şeyi hatırlamak manasına gelmektedir. İkinci bilgi ise “koşula bağlıdır” ve Hobbes’a göre bu “bilimdir” (2007, s. 67). Belirli şartlar altında ve çeşitli değişkenlere bağlı olarak denenen ve sonuç veren bir bilgi türü olarak bilimsel bilgi, bilgi kavramının yaşadığı önemli bir dönüşüme kaynaklık etmiş ve uzun bir süre boyunca akıl-bilgi-bilim ilişkisinin etkisinin sürmesine yol açmıştır.

20. yüzyılla birlikte bilginin artan önemi beraberinde “enformasyon” kavramının yükselişini getirmiş, enformasyona sahip olan veya onu yönlendiren toplumların üstünlüğünden söz edilmiştir. Kitle iletişim araçlarının geliştiği ve sosyal hayatın pek çok boyutunun değiştiği bir dönem olan bu yüzyılın ilk elli yılına damga vuran sinema ve radyo ile sonraları televizyonun kitlelilik kazanması yalnızca haber kaynaklarının değişmesiyle kalmamıştır. İletişim teknolojilerinin bu düzeyde kitleleşmesi aynı zamanda hem bilgiye erişim biçimlerini hem de ticari firmaların, ordunun, hükümetlerin yönetim ve denetim yaklaşımını da yeniden belirlemiştir. Bu nedenle endüstri toplumundan “enformasyon toplumu”na veya “bilgi toplumu”na geçildiğine ilişkin iddialar dile getirilmiştir. Nurcan Törenli’ye göre enformasyon toplumu kavramının gündeme gelmesi II. Dünya Savaşı’nın sonlarına rastlamaktadır. Bu kavram, özellikle bu dönemde ifade edilmeye başlanan ve 1960’larda daha da artarak devam eden tartışmalar çerçevesinde, sanayi toplumu sonrasında geçildiği düşünülen veya sanayi toplumundan farklı olduğu varsayılan “yeni bir toplumsal yapı”yı tanımlamak için kullanılmıştır (2004, s. 10-11). Sosyal hayatın tüm aşamalarında enformasyon artışını ölçülemeyi, içeriği devre dışı bırakmayı içeren bu toplum tahayyülü Manuel

Castells'e göre bir "ağ mantığı"na dayalıdır. Yeni bir kalkınma biçimini de ifade eden ve Castells'in "enformasyonelizm" olarak nitelendirdiği bu durum ise düşünür'e göre tüm toplumsal ilişkilere ve toplumsal yapılara yayılarak, iktidara ve deneyime nüfuz etmektedir (2008, s. 20-21).

Günümüzde ise toplumsal yaşamdaki karmaşıklık düzeyinin yanı sıra iletişim teknolojilerindeki artışın hız kesmeden devam etmesi sonucu daha da ulaşılabilir hale gelmiş olan bilgi; niteliği, kaynağı, erişilebilirliği ve geçerliliği gibi çeşitli yönlerden dönüşmüştür. Varlığın kaynağına ilişkin teorilerden sahip olunan becerilere, erdem ve hakikat arayışından ilerleme ve modernleşme hedefine dek toplumsal yönü daha da büyüyen ve metafiziksel öğretilerin aşılmasını gerektiren bu kavram, sosyal hayattaki karmaşıklık seviyesiyle eş zamanlı olarak nitelik değiştirmiştir. Özellikle internetin ve yeni iletişim teknolojilerinin yayılması her ne kadar bilginin "demokratikleşmesi"ni mümkün kılsa da aynı zamanda bilgiyi kolay ulaşılabilir hale getirdiği için bir nitelik kaybını da beraberinde getirmektedir. Ömer Faik Anlı'ya göre bu kolaylaşma, bilgi trafiğinin hızında ve boyutunda artışı beraberinde getirirse de "bilgiye gitmek" yani ona ulaşmak için gösterilen çaba yerine doğru bilginin özümsemesini önemli hale getirmiştir (2021, s. 72). Ayrıca son yıllarda popülerleşen ve çok sayıda araştırmacı tarafından ele alınan, "insanların çeşitli durumlara gerçeklerden ziyade duygu ve inançlarla tepki vermesi anlamına gelen"¹ Türkçe'ye "hakikat-sonrası" olarak tercüme edilen *post-truth* kavramı özelinde de bu durum görülebilmektedir. Bu kavramı çalışan önemli araştırmacılar arasında yer alan Lee McIntyre'a göre bazı insanlar savundukları belli kanaatlerden ziyade, neyin doğru olmasını arzu ettiğine bağlı olarak bazı olguları diğerlerine göre daha önemli bulmakta ve böylece bu fikrin yayılmasını sağlamaktadır (2022, s. 32).

Bilginin yaşadığı dönüşümün beraberinde bir nitelik kaybını getirdiği ve farklı açılardan gözlemlenebilecek bir aşınmanın en mühim tezahürlerinden birisini ise bu makalenin odak noktasında yer alan anti-entelektüalizm teşkil etmektedir. Anti-entelektüalizme kaynaklık eden ve bu tutumun hedefinde yer alan entelektüalizm, yalın anlamıyla, dünyayı yorumlarken aklın kendisine ve buna dayalı faaliyetlere dayanmaktan ileri gelmektedir. "Duygulardan ziyade akılcı bir biçimde düşünme ve bir şeyleri anlama yeteneğinin kullanılması"² ya da "aklın kullanılmasına veya entelektüel arayışlara bağlılık"³ gibi çeşitli sözlüklerde yer alan entelektüalizm tanımları bu vurguyu desteklemektedir. Dolayısıyla, aklın ve zihinsel faaliyetlerin yönlendirdiği, bu yönde bir eylem çabasını gerektirdiği bir yaşayış olarak nitelenebilmektedir. Bilgi felsefesi çatısı altında entelektüalizmin doğrudan bir tanımına rastlanılamamakla birlikte daha ziyade anti-entelektüalizm tartışmalarında bu yönde bir girişim söz konusudur. Getirilen yaklaşım, bu paragrafın başında paylaşılan vurguları önemli ölçüde desteklemektedir. Hofstadter'e göre entelektüalizm, zekâ ile birebir eşit tutulmaması gereken bir kavramdır. Entelektüalizm, bunun yerine, zihnin bağımsız ve soyut bir alışkanlığını; eleştirel, yaratıcı ve tefekkür eden bir yönünü ifade etmektedir. Bir başka deyişle zihnin kendine özgü ve düşünmeye dayalı bir faaliyetidir ve en önemlisi de çalışma ve uygulama yoluyla şekillenen bir eleştirel düşünme pratiği anlamına gelmektedir; bir tür "zihnin yaşamı"dır (1963, s. 28). Harold H. Punke de entelektüalizmi, "akıl ile genel bağlantıya sahip; bilgiyi edinme, anlama ve yeniden düzenleme gücünü ima eden" bir kavram olarak görmektedir (1972, s. 112). Dolayısıyla, salt bir entelektüellik ediminin ötesinde; akla başvuran, bilgi ile yakın ilişkide bulunan ve eleştirel çabayı içeren tüm faaliyetleri kapsamaktadır.

Entelektüalizm karşıtı tutumlar kaynağını zihin emeğini yok saymaktan, akli merkeze alma çabalarını küçümsemekten, bilgi ve hakikatin içini boşaltarak yerine duyulara, pratik ve işlevsel olana dayalı bir "bilgi" getirmekten almaktadır. Anti-entelektüalizm akla dayalı önermelerin inanca göre daha az doğruluk içerdiği anlamına gelmektedir ve bu tutuma göre ideoloji, kimlikle ilgili konular, duygular vb. hususlar hakikatin varlığından daha önemlidir; işe yararlık ve mülkiyet gibi kavramlar, bilim ve sanat gibi çabaların yerini almaktadır (Lawler, 2020, s. 85). Bu çalışma bağlamında Türkiye'deki güncel eğitim politikalarına yön veren "strateji", "kalite", "performans" ve "finansman" kavramlarının yükselişi anti-entelektüalizm ile ilişkili biçimde okunmaktadır. Eğitimle ilgili meselelerin ekonomi alanına ait kavramlarla ve "işletmecilik" perspektifiyle ele alınması, özellikle akademik alanın özgünlüğünü ve farklılıklarını göz önünde bulundurmayan "standartlaştırma" çabaları, akademisyenlerin ve öğretmenlerin maruz bırakıldıkları iş güvencesizliği ve bilgi üretiminin maddi gelir kaynaklarıyla yahut fon talepleriyle ilişkilendirilmesi anti-entelektüalizmin bilhassa eğitimsel faaliyetlerdeki görünümünü temsil etmektedir.

Anti-entelektüalizm söz konusu olduğunda en sık başvurulan çalışmaların başında gelen *Anti-Intellectualism in American Life*

¹ "İnsanların çeşitli durumlara gerçeklerden ziyade duygu ve inançlarla tepki vermesi" anlamına gelmektedir. 2016 yılında Oxford Sözlük tarafından "yılın sözcüğü" olarak belirlendikten sonra çok daha üzerinde durulan ve güncel olaylarla ilişkilendirilen bir aşamaya ulaşmıştır. Kaynak: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/post-truth> (Erişim tarihi: 27 Mayıs 2023).

² "intellectualism" maddesi, *Oxford Learner's Dictionaries*. Kaynak: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/intellectualism> (Erişim tarihi: 9 Kasım 2024).

³ "intellectualism" maddesi, *Merriam-Webster*. Kaynak: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/intellectualism> (Erişim tarihi: 9 Kasım 2024).

(1963) adlı kitabın yazarı Amerikalı tarihçi Richard Hofstadter'e göre anti-entelektüalizm "akıl", "akılın eylemleri" ve "entelektüalizm" ile ilişkilidir (1963, s. 6-7). Düşünceye göre entelektüalizmi hedef alan tutumlar "zihnin yaşamı" olarak ifade edilen yaşayışı değersizleştirmekten ileri gelmektedir. Anti-entelektüalizm literatürünün erken dönem metinlerinde karşılaşılan bir diğer önemli isim olan Jacques Barzun da kavramı aynı şekilde "zihin" ve "zihnin eylemleri" ile bağlantılı biçimde "akıl" ve "entelektüalizm" bağlamında dile getirmiştir (1961, s. 5).

Anti-entelektüalizm, tarihin pek çok anında ve çeşitli örneklerle yaşanan bir olgu olmuştur. Antik Yunan döneminde Sokrates'in gençlerin kafasını karıştırma suçlamasıyla idam edilmesinden Galileo Galilei'nin Dünya'nın Güneş etrafında döndüğünü söyledikten sonra kilise tarafından ölümle yargılanmasına dek bu örnekleri tarihin derinlerinden bulup çıkarmak mümkündür. Bununla birlikte 20. yüzyıl pek çok açıdan anti-entelektüalizmin daha sistemli bir biçiminin görüldüğü ana tekabül etmektedir. Hofstadter'in ABD özelinde de vurguladığı üzere anti-entelektüalizmin en şiddetli olduğu dönem 20. yüzyıldır (1963, s. 43). Özellikle II. Dünya Savaşı öncesi Almanya'da hüküm süren Nazi iktidarı döneminde entelektüellere ve sanatçılara dönük nefret ortamı, Aydınlanma değerlerini sorgulanmaya dek götüren faşizm, kitlelerin yıkıcı bir ideoloji etrafında seferber edilmesi ve Yahudi soykırımıyla sonuçlanan saldırılar anti-entelektüalizmden önemli ölçüde beslenmiştir. Theodor Adorno ve Max Horkheimer'in Aydınlanma kavramı üzerinden sorguladığı bu durum, "aydınlanmanın kendi kendini tahrip edişi" olarak ifade edilmektedir. Aydınlanmanın tahribatı ve "mitolojiye gerilemesi" anlamına gelen bu tahribat, "düşüncenin bile isteye eleştirel bir öge olmaktan çıkması ve bir araç olarak mevcut düzenin hizmetine girmesi" neticesinde "olumsuz ve yıkıcı bir şeye dönüşmesi"nden kaynaklanmaktadır (2014, s. 11-12). Dolayısıyla Adorno ve Horkheimer'in ifadesiyle "söylenceleri dağıtmayı ve kuruntuları bilgi yoluyla yıkmayı" hedefleyen Aydınlanmanın bu yüzyılda geldiği aşama ve bilgi kavramının aldığı yön bu istikamette gerçekleşmiştir.

Anti-entelektüalizmin mevcut görünümünün büyük ölçüde kaynağını bulduğu 1960'lı yıllar, özellikle ABD'de siyasi popülizmin daha da güçlendiği, müfredatlarda bilimsel eğitimin çeşitli yönlerden hedef alındığı ve giderek güçlenen uzmanlaşmanın/profesyonelizmin entelektüellerin konumlarını sarsmaya başladığı bir zaman dilimine denk gelmektedir. Özellikle bu yıllarda popülist siyaset güç kazandıkça "doğuştan gelen, sezgiye dayalı halk (*folkish*) bilgeliğinin aydınların (*literati*) ve varlıklı kişilerin kültürlü, aşırı karmaşık ve kişisel çıkara dayalı bilgisine üstün olduğu"na ilişkin inanç güçlenmiştir (Hofstadter, 1963, s. 154). Söz konusu yıllar aynı zamanda ABD'de McCarthy⁴ döneminin hemen sonrasına denk gelmiştir. Bu dönemde "anti-komünizm" şemsiyesi altında birçok entelektüele, sanatçıya büyük baskılar uygulanmış ve bu da politik söylemi belirlemiştir. Barzun'a göre bu dönemde "sorunların gerçekliği" ve "tartışmaların ağırlığı"na dair algı kaybedilme eğiliminde olmuştur. Her türlü tartışma, fikri çatışma bir "oyun" olarak algılanmaya başlamıştır (1961, s. 58).

Anti-entelektüalizm kavramını daha kompakt ve güncel yönleriyle görmeyi olanaklı hale getiren perspektif Daniel Rigney tarafından getirilmiştir. Hofstadter'in kitabında çizdiği çerçeveden hareketle üç tür anti-entelektüalizm olduğunu ifade eden Rigney'e göre bunlar "dinsel anti-rasyonalizm" (*religious anti-rationalism*), "popülist anti-elitizm" (*populist anti-elitism*) ve "sorgulamayan araçsalcılık"tır (*unreflective instrumentalism*). Bu üçlü formülasyon genel olarak, anti-entelektüalizmin temel görünümleri arasında bulunan rasyonalite karşıtlığını ve bunun dinsel kaynaklardan beslenen yönünü, entelektüellere ve uzmanlara duyulan düşmanlığı ve bu düşmanlığın -sözde- seçkincilik ile ilişkilendirilmesini ve anti-entelektüalizm olgusunun bilgi üretimine dair araçsalcı yanını ortaya koymaktadır.

Dinsel anti-rasyonalizm, eleştirel düşüncenin ve rasyonel söylemin değeriyle ilişkilidir (1991, s. 436-437). Bu tutumda akıl her şeyi sorgulaması, analiz etmesi ve düşünmesinin mutlakçı tutumlar için bir endişe teşkil etmesi söz konusudur. Popülist anti-elitizm kapsamında rasyonel değerlerin ve akla dayalı eylemde bulunmanın "elitizm" kavramı ile ilişkilendirildiğini (1991, s. 441) ve burada "elitizm"e yapılan vurgunun görece vülger bir nitelik taşıdığını, yani "toplumu anlamayan", "halktan kopuk" bir eğitilmiş insan tarifi yapıldığını dile getirmek mümkündür. Bu; düşünsel çaba gerektiren, teorik veya tefekküre dayalı bir bilgi üretme sürecini içeren çalışmaların ve bunu yürütmekte olan insanların gerek üniversitelerde gerekse eğitim alanının diğer zeminlerinde "gereksiz" veya "faydasız" olmakla itham edilmesi anlamına gelmektedir. Rigney'in paylaştığı son anti-entelektüalizm biçimi olan sorgulamayan araçsalcılık, pratik bir getiri veya fayda vaat etmeyen düşünce biçimlerinin değersizleştirilmesine işaret etmektedir (1991, s. 444). Bu değersizleştirme girişimine ek olarak bir bilginin ve becerinin ancak uygulanabilir olması veya bu bilgiyi edinmesi beklenen kişiye fayda sağlaması durumunda geçerli görülmesi söz konusudur (Lawler, 2020, s. 88). Araçsalcılık ve teknik akıl gibi kökleri daha eski yıllara dayanan boyutlarının yanında günümüzde eğitim kurumlarında her tür bilginin bir "çıktı" ile ilişkilendirilmesi, "kanıtlanabilir" değerlendirme kriterlerine tabi olması ve tüm

⁴ 1947-1957 yılları arasında Cumhuriyetçi Parti Senatörü olarak görev yapan Joseph Raymond McCarthy, görev süresi boyunca komünizm karşıtı suçlamalarıyla ABD siyasi iklimine hâkim olmuştur, *Britannica*. Kaynak: <https://www.britannica.com/biography/Joseph-McCarthy> (Erişim tarihi: 20 Nisan 2024).

bunlar gerçekleştirilirken bilgi ediniminin yahut bilgi üretiminin zaman, düşünsel emek ve yoğunlaşma gerektiren yönünün devre dışı bırakılması sorgulamayan araçsalcılığın güncel yönleri arasındadır.

Anti-entelektüalizm literatürüne göz atıldığında daha çok ABD özelindeki örnek olaylar ve bağlam dâhilinde gerçekleştirilen çalışmalarla karşılaşılmaktadır. Bunun nedeni kavramın 20. yüzyıldaki sistematik görünümü ile yoğunlukla bu ülkede karşılaşılmasıdır. Bu görünüm arasında ABD’de yaygın bir dini mezhep olan Evanjelizm’in eğitim, siyaset ve entelektüeller üzerindeki etkisi, siyasi popülizmin 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren entelektüeller ile politikacılar arasındaki ilişkiyi belirlemesi, 1960’larda yaşanan ve hem entelektüellerin konumunda hem de bilgi üretiminde bir dönüm noktası sayılabilecek uzmanlaşma vb. yer almaktadır. Yanı sıra bilim karşıtı, eğitilmiş insanları küçümseyici vb. söylemlerin Amerikan toplumunda ve medyasındaki yaygınlık düzeyi de etkilidir. Bu bağlamda anti-entelektüalizm çalışmalarının çoğunlukla siyaset bilimi, eğitim ve bilgi kavramı çerçevesinde yapıldığını dile getirmek mümkündür. Siyaset bilimi alanındaki çalışmalar popülizm, popülist siyasetçiler ve hegemonya gibi temaları içermekte (Shogan, 2007; Cannatella, 2017; Stewart, 2017; Godfrey, 2017; Gençoğlu, 2018; Meyer, 2018; Motta, 2018; Anonymous, 2021); felsefe alanındaki yayınlar bilgi üretimi, pragmatizm ve bilgi felsefesi gibi konulara yer vermektedir (Benn, 2012; Roeber, 2018; Khalaj, 2023; Robertson, 2023). Ayrıca bilim karşıtlığı ve uzmanlık bilgisinin değersizleştirilmesi konuları da yakın zamanda yapılan çalışmalarda yoğun olarak incelenmiştir (Merkley, 2020; Loewen & Merkley, 2021; Chen vd., 2023; Guo vd., 2023; Huang vd., 2023).

Türkiye’de anti-entelektüalizmi merkeze alarak yapılan çalışmalar ve literatürün henüz yeterince gelişmediği söylenebilir. Anti-entelektüalizmi odağına yerleştiren tezlere bakıldığında yalnızca bir yüksek lisans, bir de doktora tezi karşımıza çıkmaktadır. Enes Diri tarafından hazırlanan “Anti-Entelektüalizm Kavramının Yakın Dönem Popüler Türk Sineması Güldürü Filmlerindeki Temsili” başlıklı yüksek lisans tezi (2019), anti-entelektüalizm kavramını *Recep İvedik 3* (2010), *Entelköy Efeköy’e Karşı* (2011) ve *Cumali Ceber* (2017) filmleri üzerinden tartışmakta ve bu filmlerin merkezindeki karakterlerin akademisyen, doktor vb. uzmanlara veya köylülerin kentlilere karşı ürettikleri küçük düşürücü, hedef alıcı ve bu tutumları kahramanlaştırıcı söylemlerin varlığını ele almaktadır. Murat Peşteli’nin hazırladığı “Manifestations of Conservative Anti-Intellectualism in Right-Wing Journals in Türkiye: 1968-1973” (2023) başlıklı doktora tezi ise anti-entelektüalizmin muhafazakâr ideolojideki yansımaları söz konusu yıllar arasında incelerken, Türkiye’de muhafazakâr anti-entelektüalist söylem ile sosyo-politik değişim talepleri arasında anlamlı bir ilişki olduğunu öne sürmektedir. Çalışma kapsamında bu zaman aralığında yayın hayatını sürdüren yirmi bir dergi incelenmiştir.

Türkiye’de anti-entelektüalizm kavramı hakkında kaleme alınmış lisansüstü tezler bu çerçevedeyken, akademik makale düzeyinde de yine sınırlı bir görünüm söz konusudur. Türkiye literatüründe hemen hemen yalnızca Funda Gençoğlu’nun, doğrudan anti-entelektüalizmi merkeze almak anlamında bu kavramı mesele edindiği görülmektedir. Gençoğlu’nun *Birikim* dergisinde yayımlanan “Üzerimizdeki Kara Bulut. Anti-Entelektüalizm ya da Cehaletperverlik” (2018) adlı yazısı ve “Anti-intellectualism or Populism alla Turca” (2018) başlıklı makalesi birbirine paralel olarak Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarının en karakteristik özelliklerinden birisi olarak anti-entelektüalizmi ön plana çıkarmış, bu kavramın toplumsal yaşamın her alanı üzerindeki etkisinden söz etmiş ve bilhassa yükselen siyasi popülizm dalgası ile bu kavramı tartışmıştır. Yazar konuyu ilerleyen yıllarda da işlemeye devam etmiş, 2019’da yayınlanan “Heroes, Villains and Celebritisation of Politics: Hegemony, Populism and Anti-intellectualism in Turkey” başlıklı makalesinde kavramı Türkiye’de yükselmekte olan “şöhret siyaseti” (*celebrity politics*) ile ilişkili biçimde ele almış, “On the Construction of Identities: An Autoethnography from Turkey” başlıklı ve 2020’de yayınlanan çalışmasında ise bir akademisyen olarak deneyimini otoetnografik bir yöntemle ve anti-entelektüalizmin akademi üzerindeki zararlarını konu ederek açıklamıştır. Gençoğlu son olarak 2023’te yayınlanan “Once there was and once there wasn’t: The Tale of Intellectuals and the State in Turkey” başlıklı makalesinde Türkiye’deki entelektüellerin tarihini çeşitli kırılma noktaları ve devletle ilişkisi etrafında incelemiş ve anti-entelektüalizmi, halihazırdaki hegemonik ortamın en önemli bileşeni olarak değerlendirmiştir. Gençoğlu’nun çalışmaları dışında Doğan Gürpınar’ın “The Reinvention of Kemalism: Between Elitism, Anti-Elitism and Anti-Intellectualism” (2013) başlıklı çalışması bu kavramı daha çok Erken Cumhuriyet döneminde gözlemlenen ama etkileri Türkiye siyaseti, sosyolojisi ve kültürel yaşamı üzerinde uzun döneme yayılan modernleşme çabaları ile bir arada almaktadır. Aslı Vatansever’in “Partners in Crime: The Anti-intellectual Complicity between the State and the Universities in Turkey” (2016) başlıklı makalesi Türkiye’deki üniversitelerde akademik işgücünün ekonomik yönden güvencesizleştirilmesine yönelik neoliberal politikaları ele alırken; Cangül Örnek’in Türkiye’deki bürokrasi karşıtlığını liberalizm, neoliberalizm ve anti-entelektüalizm ile ilişkili olarak okuduğu “The Bureaucracy and its Discontents in Modern Turkey: Liberalism, Neo-Liberalism and Anti-Intellectualism” (2020) başlıklı kitap bölümü de Türkiye literatüründe ön plana çıkan diğer yayını teşkil etmektedir.

Anti-entelektüalizmi kavramak ve anlamlandırmak adına bilgi kavramına dair belirleyici yaklaşımlarla başlayan ve entelektüalizmi de içerecek biçimde tartışma çerçevesini kuran bu makalenin girişi anti-entelektüalizme ilişkin ön plana çıkan tanım ve yaklaşımlarla sürmüştür. Yazının devamında öncelikle anti-entelektüalizm ile eğitim arasındaki bağlantı ele alınacaktır. Anti-entelektüalizme içkin hangi tutum ve yaklaşımların eğitim alanını dönüştürdüğünü, bilgiyi değersizleştirme çabası anlamına geldiğini ve bunun literatürdeki yansımalarını ele alan tartışmanın ardından çalışmanın yöntemine yer verilecektir. Sonrasında ise çözülemeye konu edilen ve eğitim politikaları üzerinde belirleyici iradeye ve yetkiye sahip olduğu belirtilen Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) ve Yükseköğretim Kurulu (YÖK) ile birlikte Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) tarafından hazırlanan metinler, anti-entelektüalizmin içerdiği önermelerle ilişki içerisinde analiz edilecektir.

Anti-Entelektüalizm ve Eğitim

Eğitim, anti-entelektüalizmin sarıh örnekleri ile karşılaşmayı olanaklı kılması, bilgiye duyulan güvenin ve aklın yönlendirici konumunun uygulama sahası olması açısından anti-entelektüalizm ile rabita kurmayı mümkün kılacak en mühim zemin olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de gündelik hayattan kültürel ve sosyolojik alana değin pek çok zeminde varlığını gösteren güçlü bir ruh olarak anti-entelektüalizmin eğitim ile ilişkisi içerisinde tartışılması ise bugünü daha iyi anlamak çabası yönünden verimli bir açı sunmaktadır. Literatürde anti-entelektüalizm ile eğitim ilişkisini konu eden çalışmalara bakıldığında evrim teorisine müfredatlarda yer verilmemesi çabaları (Branch, 2020), beceri öğrenimi (Burnston, 2021), üniversitelerin yapısı ve işleyişinde anti-entelektüalizm (Punke, 1972; Cobb, 2015; Vatansever, 2015), akademik anti-entelektüalizm (Díaz Villarreal, 2021), öğrencilerin yükseköğretim algısı (Moore, 2017), üstün yetenekli öğrencilerin eğitiminde anti-entelektüalizm (Woodworth, 1995) gibi konular ele alınmıştır.

Eğitim ile anti-entelektüalizm ilişkisinin görüldüğü örneklerin başında eğitilmiş olmanın aşağılanması/değersizleştirilmesi bulunmaktadır. Diğer insanlara göre daha uzun bir eğitim hayatına sahip bulunan ya da temel uğraşı düşünce ürünü işlerle uğraşmak olan kişilere dönük küçümseyici tutum bu yaklaşımın görünür olduğu boyutları teşkil etmektedir. Bu tutum bazen anti-entelektüalist tutumlar gösteren kişilerin hissedebileceği “küçümsenme” duygusundan, kimi zaman da ideolojik veya dinsel bağlılıktan kaynaklanan inkârcılıktan meydana gelmektedir. Anti-entelektüalizmin başkaları tarafından küçümsenme hissine eşlik eden bir çeşit savunmacı inatçılık (*defensive bullishness*) olduğunu iddia eden Barker vd.’ne (2021) göre anti-entelektüalistler eğitilmiş kişileri “gerçeklik üzerindeki kolektif hâkimiyetini kaybetmiş” ve “kafaları bulutlarda” olarak görmektedir. Bu tutumun gerisinde ise sağduyuyu bilgi karşısında geçerli kılmak, onu gerçeği belirlemenin bir yolu olarak görmek ve ‘kitabî akla’ (*book smart*) sahip olduğu varsayılan kişileri sağduyu sahibi olanlardan ayırmak bulunmaktadır (akt. Marrun vd., 2023, s. 4). Öte yandan eğitimin hayata dair bir bilme biçiminden meydana gelen bir bütünü özümsemesi olduğu, bu nedenle yöneticilerin bu meseleyi önemseyemediği düşünüldüğünde (İlgaz, 2002, s. 112) anti-entelektüalist tutumun eğitime yönelttiği taarruzun nedeni anlaşılabilir. Örneğin ABD’de McCarthyizm’in Amerikan yükseköğrenimine mirası bu ülkede anti-entelektüalist söylemin merkezine eğitimi yerleştirmiştir.

Anti-entelektüalizmin söylemsel gücü büyük oranda bir sözde-bilim ve “eğitim” anlayışına dayanmaktadır ve bu söylemi ayakta tutanlar “yarı-eğitilmiş” insanlar ve topluluklar olabilmektedir. Hofstadter’in yıllar önce vurguladığı gibi “eğitilmiş insanın en etkili düşmanı yarı-eğitilmiş insan olabilir”; bu nedenle “anti-entelektüalizmi yönetenler fikirlerle derinden ilişkilidir” (1963, s. 21). Kurumsal açıdan eğitilmiş olmamaktan neredeyse bütünüyle daha olumsuz sonuçlara neden olabilecek yarı-eğitilmişlik durumu, Barzun’un aklın (*intellect*) üç düşmanından birisi olarak değerlendirdiği “öğretimsiz eğitim”i (1961) ve ayrıca Paulo Freire’nin “öğrenmesiz eğitim”ini hatırlatmaktadır. Freire’ye göre öğrenmek, mantıksal olarak öğretmekten önce gelmektedir. Bu nedenle öğrenilen bir şeyin ortaya çıkmadığı ve öğrenen kişinin, düşünülen şeyi yeniden yaratma veya yapma yeteneğine sahip olmadığı geçerli bir eğitim söz konusu değildir. Başka bir deyişle öğrenme deneyiminin ortaya çıkarmadığı “öğretim” hiç kimse tarafından öğrenilememektedir (2000, s. 10).

Ön plana çıkan önemli bir diğer tartışma üniversitelerde verilen eğitimin pratik/uygulamalı bir içeriğe sahip olmadığı ve öğrencileri profesyonel iş yaşamına hazırlamadığı yönündedir (Moore, 2017, s. 3-5). Yıllar ilerledikçe daha da güçlenen bu eğilim özellikle yükseköğretimi istihdam sağlamak için işletilen bir mekanizma kılmıştır. Yanı sıra kitabî öğrenmenin ve yüksek akademik standartların değersizleştirilmesini, pratik olmayana, teoriye ve entelektüel yönün öne çıkması anlamında “ütopyacılaşma” tahammülsüzlüğü de beraberinde getirmiştir (Gençoğlu, 2019, s. 10). Çeşitli çalışma alanlarının ve bilgi türlerinin küçültücü bir anlamda “soyut”, “sofistike”, “teorik” olarak görülmesi, pratik ve deneysel boyutu bulunmayan bilginin ve bilimsel faaliyetlerin “işlevsizlik” ile ilişkilendirilmesi de bu söylemin diğer yönlerini tamamlamaktadır.

Pratik bilgi ve işlevselliğe dair sözü edilen bu çerçeve aynı zamanda neoliberalizmin tesiriyle yaşanan dönüşümden kaynaklanmaktadır. Bu dönüşüm neredeyse tüm faaliyet alanlarının, konu özelinde ise eğitimin “ekonomikleştirilmesi”

şeklinde tezahür etmektedir. Wendy Brown'a göre neoliberalizm, kurumları ve müşterek bir niteliği olan her şeyi dönüştürerek "yönetişim"i ortaya çıkartmaktadır. Ortaya çıkan yönetim anlayışı, başka alanları olduğu gibi eğitimi de depolitize etmektedir (2018, s. 151). Brown, neoliberal rasyonalitenin neredeyse her alan üzerinde hâkimiyet tesis ettiğini belirtirken insanı –Foucault'dan ödünç aldığı kavramla– "insan sermayesi" olarak yeniden inşa ettiğini belirtmektedir. Bu inşa ise özellikle finansallaşma, ekonomikleşme ve ticarileşmenin etkilerinden payını alan uzmanlığın ve bilginin geçerliliğini tartışmalı kılmaya çalışmaktadır. Neoliberal rasyonalite, beşerî bilimler ve yükseköğretimdeki etkisini bilginin, düşüncenin ve eğitimin salt sermayeye, kalkınmaya katkısı üzerinden değerli kılmasıyla göstermektedir. Bilgi talebi ve arayışının tek amacı sermaye değerinin artması haline gelirken amaç yurttaşların kapasitelerinin gelişmesi ve kültürün ayakta tutulması değil, "pozitif bir yatırım getirisi"dir (2018, s. 205).⁵ Bu gelişmeler diploma yerine "yeterlilik" gözetilen bir işletme kültürünün⁶ büyütülmesi ve bilgiyi "etki" temelinde tartan kıstasların mevcudiyetini göstermektedir. Brown'a göre bu durum "yükseköğretimin insan sermayesi üretirken klasik hümanist değerleri tepetaklak etmesi"dir (2018, s. 26).

Buraya dek anti-entelektüalizm ile eğitim arasındaki ilişkiden belli başlı yönleriyle söz edilmeye çalışılmıştır. Buna göre eğitimi kişilerin küçümsenmesi, düşünsel emek gerektiren çabaların değersizleştirilmesi, eğitim kurumlarının yalnızca istihdam üreten yapılar olarak anlaşılması ve "bilgi ekonomisi", "bilgi çağı" gibi kavramların şemsiyesi altında bazı çalışma alanlarının ve bilgi biçimlerinin "muteberliği" gibi konular anti-entelektüalizmin eğitim alanında görünür olduğu başlıca boyutları teşkil etmektedir.

Yöntem

Bu makalenin temel amacı Türkiye'deki eğitim kademelerini temsil eden ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretime ilişkin politikalara dair gözlem, değerlendirme, öneri ve talepleri irdelemek ve bu unsurları anti-entelektüalizm bağlamında analiz etmektir. Söz konusu eğitim kademelerinin idari yönden sorumlu olduğu kurumlar Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) ve Yükseköğretim Kurulu'dur (YÖK). Bu nedenden ötürü söz konusu kurumların hazırladığı ve sorumluluk alanı doğrultusunda yapılan gözlemleri ve hedefleri içeren örnekleri analize konu olan raporlar temsil etmektedir. Eğitim politikaları ve anti-entelektüalizm ilişkisini konu eden bu çalışmada raporlarına yer verilen diğer kurum ise Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı'dır (SETA). 2006 yılında kurulan bir düşünce kuruluşu olan SETA, bilhassa takip eden yıllarda çeşitli konularda önerilerinin önemli ölçüde gerçekleşmesi ve böylece bir nüfuz alanına sahip olmasının yanında, iç içe geçmiş akademik-politik duruşuyla çalışmalarına ayrı bir önem verilen bir yapı haline gelmiştir. İç ve dış siyasetin yanı sıra son yıllarda medyaya dair değerlendirmeleriyle öne çıksa da kurulduğu günden bu yana hemen hemen her dönem eğitim politikaları hakkında kapsamlı çalışmalar yapmış bir kuruluş olarak SETA'nın raporları farklı bir konumda yer almaktadır. Kuruluşun ifade ettiği önemin diğer bir boyutunu, bir düşünce kuruluşu olması ve bu niteliğinden ötürü bilginin araçsallaştırılmasındaki rolü teşkil etmektedir. Posner'in de belirttiği üzere, düşünce kuruluşlarının ürettikleri bilgi, "hedefledikleri topluluğa" yöneliktir. Buna göre tüm bu kuruluşlar bazı kamusal-entelektüel çalışmalar yürütse de pek çok kuruluş bu çalışmaları eğitimi kamuoyuna değil; yasa koyuculara, yetkililere, lobcilere ve politik alanın diğer üyelerine sunmaktadırlar (2001, s. 34).

Çalışmanın amacına dair bir diğer ağırlık noktasını ele alınan materyal kadar bu içeriğin anti-entelektüalizm ile bağlantısı temsil etmektedir. Bu bağlantı sadece Türkiye'deki mevcut öğrencilerin entelektüel düzeyleri ve bilgi ile kurdukları ilişki itibarıyla değil, aynı zamanda eğitimcilerin içinde yer aldıkları koşullar, idealleri ve yaşadıkları gerçeklik nezdinde de önem ifade etmektedir. Bunun da ötesinde ilk ve ortaöğretim ile üniversitenin özgül olarak ifade ettiği anlamın da yeniden düşünülmesini, tartışılmasını gerektirmektedir. Bilginin üretildiği, aktarıldığı ve uygulandığı merkezler olarak eğitim kurumları, zihinsel çabanın ve düşünsel emeğin görünmez hale gelmeye başladığı yerlere dönüşmüştür. Dahası bu kurumların artık yalnızca "istihdam" için dahi yeterli merkezler olmaktan uzaklaşması hem ülkedeki genel anti-entelektüalizm ortamıyla hem de bu atmosferin eğitim politikaları üzerindeki tesiri ile doğrudan ilişkilidir.

⁵ Yazar eski ABD Başkanı Barack Obama döneminde üniversitelerin puanlanması uygulaması üzerinden bunu örneklemektedir.

⁶ Yakın zamanda Türkiye'de de bu konuya ilişkin örneklerle, özellikle iletişim fakülteleri özelinde karşılaşmak mümkün. Medya sektöründe yer almak isteyen insanları yetiştirme iddiasına sahip iletişim fakültelerinin yerine televizyoncu Acun Ilıcalı tarafından Nişantaşı Üniversitesi bünyesinde kurulan "AcunMedya Akademi" ve *Halk TV* bünyesinde hayata geçirilen "Halk Akademi" diploma yerine yeterliliği gözetilen bu kültürün örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki oluşum da kendisini üniversiteye dair temel terimlerden birisi olan "akademi" ile karşılama ihtiyacı duyarken aynı zamanda mevcut iletişim fakültelerinin yetersizliğini iddia etmektedir. Nitekim *Halk TV* Yönetim Kurulu Başkanı Cafer Mahiroğlu "son yıllarda 'okulların' durumunun malum" olduğunu belirtmekte; yanı sıra *Halk TV* bünyesindeki tüm gazetecileri "yıldız" olarak nitelendirerek "Akademi"ye gelecek öğrenciler aracılığıyla "yeni yıldızları keşfe çıkacaklarını" ifade etmektedir. Bir başka deyişle "gazeteci olmak" dahi başlı başına yeterli görülmemekte, "yıldız" olma beklentisi de kendisini göstermektedir.

Kaynak: <https://halktv.com.tr/gundem/halk-akademi-kuruluyor-796041h> (Erişim tarihi: 20 Nisan 2024).

Bu makale kapsamında anti-entelektüalizmin Türkiye’deki eğitim politikaları üzerindeki görünümünü temsil eden, ilerleyen yıllarda gitgide kurumsallaşan ve 2000’lerin ilk on yılının sonlarına doğru hem yasal çerçeve kazandırılan hem de çeşitli çalışmalarla teşvik edilen dört tema incelenmiştir. Bu temalar “strateji”, “kalite”, “performans” ve “finansman”dır. Raporlar hakkında değerlendirmede bulunurken görülecektir ki, 2007’den itibaren eğitimin tüm kademelerinde tartışılan konuların başında “standartlaşma”, “kalite” ve “strateji” gibi, bilgiyi salt ölçülebilir ve çıktı elde etmeye dayalı kılan, anti-entelektüalizmin bilgiye dönük işlevselci ve araçsalcı tutumundan etkilenen kavramlar yer almaktadır. Özellikle 1999’da hayata geçmesine rağmen Türkiye’nin bu yıllarda daha da çok uyum sağlamaya çalıştığı görülen Bologna Süreci ve bu sürecin ihtiva ettiği “Avrupa Yükseköğretim Alanı Yeterlikler Çerçevesi”nin varlığı, analiz edilen tüm raporlarda önemli ölçüde bulunmaktadır.

Çalışmanın yöntemi nitel araştırma metotları arasında sınıflandırılabilir doküman analizidir. Bu yöntem hem basılı hem de dijital materyallerin incelenmesi veya değerlendirilmesine dayanan, sistematik bir süreçtir (Bowen, 2009, s. 27). Nitel araştırma çatısı altında bulunan pek çok yöntem gibi doküman analizinin hedefi de anlam çıkarmak, anlayış elde etmek ve ampirik bilgi geliştirmek üzere verilerin incelenmesi ve yorumlanmasıdır (Corbin & Strauss’tan akt. Bowen, 2009, s. 2). Doküman analizinin kapsamında “teknik olmayan literatür” olarak isimlendirilen mektuplar, biyografiler, günlükler, raporlar vb. dahil olabilir (Corbin & Strauss, 2015, s. 141). Bu makale ise 2007 ila 2010 yılları arasında, söz konusu üç kurum tarafından hazırlanan veya yayımlanan, belirtilen temalarla ilişkili biçimde ön plana çıkan metinleri, özellikle raporları kapsamına dâhil etmiştir. Analiz aralığı olarak bu yılların seçilmesinin nedeni, makaleye konu edilen temalarla ilişkili politikaların bu yıllarda kurumsallaşmaya başlamasından ileri gelmektedir.

Çalışmaya konu edilen raporlardan MEB ve YÖK’e ait olan metinler, Türkiye’de ilköğretim ve ortaöğretim ile yükseköğretim hakkında hazırlanan ve bu alanlara ilişkin faaliyetlerle ilgili hedefleri, önerileri ve politika tercihlerini ihtiva eden en kapsamlı kaynaklar olması nedeniyle tercih edilmiştir. Ayrıca ve daha da önemli olan diğer bir unsur hem “2010-2014 Stratejik Planı”nın (2009) hem de “Türkiye’de Yükseköğretim Stratejisi”nin (2007), 10 Aralık 2003 tarihinde kabul edilen 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nun⁷ bir gereği olarak hazırlanmalarıdır. Bu kanuna göre kamu kurumları stratejik plan hazırlamakla yükümlü olmuşlardır. Kanunun amaç kısmında da geçen “kamu kaynaklarının etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde elde edilmesi ve kullanılması, hesap verebilirliği” ifadesi ve bu çerçevede düzenlenen maddeler; söz konusu raporlarda “strateji”, “kalite”, “performans” ve “finansman” a sıklıkla yer verilmesine, dolayısıyla en çok karşılaşılan temalar olarak analize dâhil edilmesine neden olmuştur.

Bulgular

Belirtilen temalar çerçevesinde ulaşılan bulguları detaylandırmadan önce her bir temanın ne ifade ettiği ve temel olarak ne tür sonuçlarla karşılaşıldığından kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. İlk tema olan “strateji”, hem ilk ve ortaöğretim hem de yükseköğretime dair o güne dek sürdürülen klasik planlamacılık anlayışı yerine bu eğitim kademelerinin “strateji” kavramına öncelik verilerek ele alınmasına ve bunun bir “stratejik plan” ile gerçekleştirilmesine karşılık gelmektedir. İncelenen raporlarda kullanılan “hedef”, “misyon-vizyon”, “güçlü ve zayıf yönler” gibi terimler eğitime “profesyonel” bir gözle, bir tür “işletme” gibi bakıldığını göstermektedir ve bu nedenle dikkat çekicidir. İkinci tema olan “kalite”yi ise etkisi güncel durumda da görülebilen standartlaşma çalışmaları ve çıktı temelli eğitim anlayışı temsil etmektedir. Hemen hemen tüm raporlarda yer verilen ve bilhassa akreditasyon faaliyetleriyle somut örneklerine rastlanılabilen bu yaklaşım özellikle yükseköğretim kurumlarını, bu kurumlardaki bilgi üretimini ve eğitim-öğretim faaliyetlerini, ayrıca akademisyenlerin “performansları”nı anılan terimler çerçevesinde biçimlendirme hedefi gütmektedir. Her iki kavram da belirtilen bu yönleriyle eğitim faaliyetleri üzerinde pratiklik etğinin “zafer kazanması” durumunu (Rigney, 1991, s. 446) ve anti-entelektüalizmin araçsalcı tezahürünü temsil etmektedir.

“Strateji” ve “kalite” sözcükleri Türkiye’de eğitim alanında son yıllarda gittikçe daha çok kullanılmaktadır. Önceleri daha çok işletme, ekonomi vb. alanlarda karşılaşılmaya alışılan bu kavramlara artık temel faaliyeti eğitim-öğretim ve bilgi üretimi olan kurumların asli unsurları arasında da yer verilmektedir. Dahası, eğitim kurumlarının da ötesinde kamu kurum ve kuruluşlarının “stratejik hedefleri”, bu hedefler doğrultusunda gerçekleştirilen analizler, “kalite standartları”, “risklerin ve fırsatların tanımlanması” ve faaliyetlerin bu doğrultuda parçalara ayrılması ile sıklıkla karşılaşılmaktadır. Eğitim-öğretim kurumlarının

⁷ Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu, *T. C. Resmi Gazete*, 25326, 24 Aralık 2003. Kaynak: <https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/12/20031224.htm#1> (Erişim tarihi: 14 Ağustos 2023).

tıpkı bir işletme gibi “kaynaklarını etkin ve akılcı kullanması”, “az maliyetle çok ürün” meydana getirmesi, topluma ve kendisinden beklentileri olan unsurlara hizmet etmesi adına şeffaf ve hesap verebilir hale gelmesi ve bu doğrultuda “vizyon-misyon”dan başlamak üzere özellikle üniversitelerin yönetiminde farklı çevrelerin de⁸ karar mekanizmalarında söz sahibi hale getirilmesi bu ayrıştırılmış stratejik faaliyetlerden yalnızca bazılarını oluşturmaktadır.

Kalite yönetim süreçlerinin sorumluluk alanında konumlandığı konular arasında yer alan “performans yönetimi”, incelenen metinlerde yoğun biçimde karşılaşılan ve özellikle “eğitimin finansmanı” ile birlikte anılan niteliğiyle üçüncü temayı meydana getirmektedir. Bu iki kavramın ve buna dair süreçlerin bir arada anılması ilk ve ortaöğretimde “performansa dayalı bütçe” fikri, yükseköğretim kurumları için de kaynak aktarımı bağlamında kıstas olarak belirlenmesiyle ilişkilidir. MEB bu fikri “e-Performans Bütçe” olarak tasarlanan ve elektronik ortamda izlenebilir yazılım aracılığıyla hayata geçirmeyi hedeflemiştir. YÖK ise bilhassa yükseköğretimin “maliyetli” oluşundan ötürü hem kamu kaynaklarının aktarımını yeniden düzenlemek hem de dış kaynak bulabilmek açısından eğitim ve araştırma başlıklarında performans değerlendirmesinin etkinleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu iki kavram da eğitimin tüm kademelerinde görev alan öğretmenler ve akademisyenlerin özgül niteliklerini ve kurumlarındaki devamlılıklarını tartışmaya açmanın yanında özellikle üniversitelerin “şeffaflık” ve “hesap verebilirlik” adı altında topluma eğitimin kalitesini “garanti etmesini” ve bu garanti etme iddiasının çeşitli güvence araçlarıyla teminat altına alınması fikrini içermektedir.

1. Strateji

“Özel bir hedefe ulaşmak için tasarlanmış plan” anlamına gelen⁹ “strateji”, çoğunlukla askeri alana ve işletme alanına dair çalışmalarda ve içeriklerde karşımıza çıkmaktadır ve “verimlilik”, “etkililik”, “etkinlik” gibi sözcüklerle birlikte de telaffuz edilir. Bu kelimelerin çağrıştırdığı anlamlar ise “strateji” kavramına özel olarak eğilmeyi gerektiren çeşitli vurguları içermektedir. Zira “verimlilik”, “etkililik” ve “etkinlik” terimleri salt neticenin veya pratik getirinin elde edilmesini ve bu doğrultuda, belirli bir istikrarın korunması gerektiği eğitim alanının işleyişine müdahale etmek anlamında bir amacın varlığını ifade etmektedir.

Etimolojik kökeni Eski Yunan generallerinden Strategos’un bilgi ve sanatına atfedilen (Güçlü’den aktaran Eryiğit, 2013, s. 153) ve uzun yıllar boyunca askeri alanda kullanılan strateji 1970’li yıllardan itibaren işletme alanına dâhil olmuştur. Bu yıllarda çeşitli pazarlarda yaşanan rekabet ve bu rekabetin varlığı ile eşzamanlı yaşanan baskı, işletme yönetiminde bir kırılmayı ve “stratejik yönetim” olarak ifade edilen yaklaşımı beraberinde getirmiştir (Güçlü, 2003, s. 65). Söz konusu yönetim anlayışı daha genel bir bağlamda işletme ideolojisinin bir ürünüdür. Vincent de Gaulejac’a göre bu ideoloji, “pragmatik” ve “rasyonel” bir görünüm altında, “ekonomik savaş” kavramını haklı gösteren bir dünya temsili inşa etmektedir. Bu çerçevede performans, kalite, etkililik, rekabet ve hareketlilik adına “yeni bir dünya” kurulmaktadır (2013, s. 23).

“Strateji” sözcüğü ayrıca Türkiye’deki planlamacılık deneyimi özelinde önemli bir anlam ifade eden strateji-planlama ayrımının içeriğini oluşturmaktadır. Strateji-planlama ayrımında, “strateji”, yerine geçtiği “plan”dan farklı olarak sonucu, edinilecek çıktıyı merkeze yerleştirdiği ve konu edildiği tüm kurumları bir “işletme” bakışıyla ele aldığı için “plan”ın süreci ve çalışmanın kendisini içeren yönünü devre dışı bırakmaktadır. Nitekim bu çalışmada incelenen raporlardan MEB’in hazırladığı *2010-2014 Stratejik Planı*’nın girişinde “stratejik yönetim”in varlığı “küresel yarış”a dayandırılmakta ve böylece “geleneksel planlamanın artık daha az gerektiği” ifade edilmektedir (MEB, 2009, s. 1). Bu görüşü destekleyen bir yaklaşım 2003 yılında yayımlanmış ve yazarı Devlet Planlama Teşkilatı Uzman Yardımcısı olan Kutluhan Yılmaz’ın makalesinde de görülmektedir. Yılmaz’a göre 2000’li yılların başında pek çok ülkede kamu yönetimleri yönetsel boyutta bir “kriz” yaşamaktadır ve bu durum karşısında stratejik planlama “iyi yönetimi” hedeflemektedir. Böylece “kamu yönetiminin stratejik düşünme ve buna eklenen planlama özelliği ile çok sayıda fayda elde etme imkânına sahip olabileceği” öne sürülmektedir. Yazar ayrıca stratejik planlamanın, “girişimci ve rekabetçi unsurlar”ın ön plana çıkması ve “kamu yönetimlerinin daha çok müşteriye yönelik hale gelmesi” şeklinde başka “faydaları” da beraberinde getireceğini dile getirmektedir (2003, s. 72). Planlamanın salt kendi başına yeterli gelmediğini ilan eden ve kamu kurumlarının işleyişini “hantallık” ile ilişkilendirmiş bu görüş, stratejik planlamayı bizzat yasa ile de zorunlu hale getirmiştir.

⁸ YÖK’ün raporunda bu husus “toplumla ilişki” başlığı altında dile getirilmektedir. Buna göre üniversite, “üniversite dışı paydaşlardan idari ve mali konularda destek ve katkı alabilir” (2007, s. 161). ABD ve Avrupa uygulamaları üzerinden örnek gösterilen bu vurguda YÖK her ne kadar bunu “akademik konuları içermeyecek” şeklinde belirtse de bilhassa idari yönden dile getirilen hususlar üniversiteye “yönetişim” mantığının yerleşmesini ve üniversitelerin bir işletme gibi denetlenmesini beraberinde getirmektedir.

⁹ “strategy”, *Oxford Dictionary*. Kaynak: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/strategy?q=strategy> (Erişim tarihi: 11 Ağustos 2023).

Yukarıdaki çerçeve doğrultusunda, yalnızca ekonomik alanla ve işletmecilik literatürüyle kalmayıp kamu politikalarına da sirayet ettiği görülebilen stratejik bakış, bekleneceği üzere eğitim-öğretim faaliyetlerinde ve bilgi üretiminde etkinliğini göstermiştir. Bu etkinliğin önemli yansımalarından birisi akademik anti-entelektüalizmdir. Díaz Villarrreal'e göre işletmecilik ile üniversite, ekonomi ile bilgi arasında her zaman bir gerilim olmuştur. Bununla birlikte ekonomik küreselleşme ve neoliberalizmin etki alanını artırması neticesinde işletmeciliğin kamu politikasının tüm alanlarına nüfuz etmesi ve onları içeriden dönüştürmesi söz konusudur. Örneğin, kamu politikalarının eğitimi ve yükseköğretimi bir meta olarak ele alması, dahası eğitimin Eğitim Bakanlıkları yerine Ticaret Bakanlıkları tarafından müzakere edilen ve bir dizi ticari ilişkiye konu bir mal olarak görülme eğiliminde olunması "septomatiktir" (2021, s. 3). Ayrıca anti-entelektüalizmin eğitim alanındaki önemli bir görünümünü teşkil eden "şirket mantığı"nın (*corporate logic*) topluma ve üniversitelere hakimiyeti de oldukça güçlü bir duruma gelmiştir. Bu nedenle bu "mantık", kendi alanının dışındaki değerlere atıfta bulunmak ve böylece kendini meşrulaştırmak ihtiyacını dahi artık duymamaktadır (Searls Giroux, 2009, s. 324). İşletmeciliğin beraberinde getirdiği ve piyasa mantığının yön verdiği yönetsel yaklaşımlar ve kavramlar arasında bulunan "strateji" de işte bu yüzden eğitime ve bilgiye dönük anti-entelektüalist tutumu temsil eden terimler arasında kendisine yer bulmaktadır.

2. Dünya Savaşı'nın ardından yerleşiklik kazanan ve 1980'li yıllardaki neoliberal politikalarla zayıflamaya başlamadan önce etkili olmuş kamucu politikaların bir ürünü olan "planlama" anlayışı Türkiye'de de etkisini göstermiş ve devletin çeşitli amaçlarının belirlenmesinde başat rol oynamıştır. Eğitim alanındaki gelişmelerin de muhtevasında yer aldığı "planlamacılık", hem Türkiye'deki bürokrasi geçmişinin başarılı bir deneyimi hem de son yıllarda sıkça tartışılan "liyakat" kavramının olumlu bir örneği olarak görülmektedir. Zira bugün çeşitli alanlarda başarılı olduğu yorumu yapılan pek çok bürokratin "Devlet Planlama Teşkilatı" geçmişine sıklıkla atıfta bulunmaktadır. 1960'ta kurulan bu kuruluş, 2000 yılına dek yedi adet "beş yıllık kalkınma" planı oluşturmuş, söz konusu planlar bu tarihten itibaren "Uzun Vadeli Strateji" ifadesiyle birlikte anılmaya başlanmış ve yalnızca "kalkınma planı" şeklinde nitelendirilmiştir.¹⁰ 2011 yılında ise Kalkınma Bakanlığı'na bağlanmıştır. İşte bu gelişmelerin arifesinde, 10 Aralık 2003 tarihinde kabul edilen 5018 sayılı "Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu" ile kamu kurumlarında "stratejik plan" zorunlu hale getirilmiştir. Bu kanundaki tanıma göre stratejik plan "Kamu idarelerinin orta ve uzun vadeli amaçlarını, temel ilke ve politikalarını, hedef ve önceliklerini, performans ölçütlerini, bunlara ulaşmak için izlenecek yöntemler ile kaynak dağılımlarını içeren planı"¹¹ ihtiva etmektedir.

Buraya dek strateji ve stratejik planlamaya ilişkin yapılmış kısa tartışmayı ve anti-entelektüalizm ile ilişkisini takiben öncelikle MEB'in stratejik planında öne çıkan kavramlar aktarılmıştır. Bundan sonra sıra, metinde "stratejik amaç" ve "hedef" olarak tanımlanan unsurların incelenmesine gelmiştir. MEB, raporda "sorun odaklı yaklaşım" temelinde hazırlanan on adet tema ile o dönem için yürütmekte olduğu ve oluşması muhtemel yeni hizmetleri özetlemeye çalışmıştır. Bu temalar şu şekildedir:

1. Okul öncesi eğitim
2. İlköğretim
3. Ortaöğretim
4. Özel öğretim
5. Özel eğitim ve rehberlik
6. Yükseköğretim
7. Hayat boyu öğrenme ve bilgi toplumu
8. Kurumsal kapasitenin geliştirilmesi
9. Denetim ve danışmanlık
10. Uluslararası ilişkiler ve AB'ye uyum

Bu temaların her biri kendi altında "sorun alanları (stratejik konular)" olarak çeşitli hususların sıralandığı bir görünüme sahiptir. Detaylarına inildiğinde her bir temanın girişinde o temanın "stratejik amaç"ı belirtilmekte, bu amacı "stratejik hedef"ler takip etmekte ve ilgili tema "politika ve stratejiler" ile son bulmaktadır. Bu kavramların ve planlama çalışmasının

¹⁰ "Kalkınma Planları", *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı*. Kaynak: <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/> (Erişim tarihi 11 Ağustos 2023).

¹¹ Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, *T. C. Resmî Gazete*, 25326, 24 Aralık 2003. Kaynak: <https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/12/20031224.htm#1> (Erişim tarihi: 14 Ağustos 2023.)

kısaca aktarılmasının ardındaki neden “stratejik düşünme”, “stratejik plan” gibi kavramların MEB tarafından gerekçelendirilme biçiminde yatmaktadır. Yukarıda, MEB’in bu tür bir çalışmanın varlığını “küresel yarış” a dayandırdığı ifade edilmişti. Kamu politikalarını meydana getiren temel öğeler arasında yer alan eğitimin, bilgiyi temel özünden ayırarak uluslararası rekabet dinamiklerinin bir parçası haline getirmesini ifade eden bu “küresel yarış”, anti-entelektüalizmin denetimsiz ve sorgulamayan araçsalcı yönünü göstermektedir. Öte yandan bu tür bir planlama biçiminin aynı zamanda kuruma “stratejik düşünme ve davranma” refleksi kazandırarak “girdiler ve çıktılar yerine sonuçlara ve performansa odaklanma”yı söz konusu kılması öngörülmektedir (MEB, 2009, s. 1).

Strateji ve stratejik planlamaya ilişkin tartışmanın kapsamını oluşturan diğer kurum YÖK’tür. 2007 yılında hazırlanan *Türkiye’de Yükseköğretim Stratejisi* başlıklı çalışma, hem kurumun bu kavramlara bakışını hem de strateji teriminin içeriğini nasıl doldurduğunu göstermesi açısından dikkate değerdir.

Çalışmanın başlangıcında kurumun tarihi ve stratejik plan bağlamında bir değerlendirme yapılmaktadır. Bu değerlendirmede YÖK’ün kuruluşundan 2007’ye dek yalnızca 1991 yılında tek bir stratejik plan hazırlayabildiği belirtilerek, bu tür bir plan eksikliğinin “toplumda YÖK’ün sürekli tartışılan, eleştirilen bir kurum olmasını beraberinde getirdiği” savunulmaktadır. Kurum ayrıca, bu planın “toplumda müzakere edilmiş ve mutabık kalınmış bir metin” olacağını belirtmektedir (YÖK, 2007, s. 7-8). Yani YÖK’e göre böyle bir planın oluşturulması bir anlamda kendiliğinden “uzlaşmış ve mutabık kalınmış” olmasını beraberinde getirmektedir. Ayrıca tek başına stratejik planın varlığı, kurumun uygulamalarının kamusal müzakere alanının dışında tutulması yönünde bir iradeyi göstermektedir. Stratejik planın bu şekilde gerekçelendirilmesi, strateji kavramının ifade ettiği anti-entelektüalizm bağlamında bize iki hususu göstermektedir: Birincisi, “strateji”nin yanı sıra “verimlilik”, “etkililik”, “yönetişim” vb. kavramların eğitim başta olmak üzere çeşitli alanlarda var olan sorunları adeta “sihirli” bir biçimde çözebileceğine dair inançtır. İkincisi, bu kavramların beraberinde getirdiği anlayış, özellikle uluslararası gelişmelere de sıklıkla referans gösterilerek ve aynı zamanda Türkiye’nin özgül koşulları yeterince göz önünde bulundurulmadan ve kamusal alanda yeterince tartışılmadan, hızla hayata geçirilme çabasını göstermektedir. Anti-entelektüalizm aynı zamanda “çok uluslu şirketlerin ekonomik baskısının en önemli siyasi güce dönüştüğü bu neoliberal çağda çok güçlü bir kutuplaştırıcı güç” (Díaz Villarreal, 2021, s. 2) olduğu için hem bu tür “parıltılı” kavramların hızla benimsenmesini yansıtmaktadır hem de kamusal faydayı gözetmesi beklenen politikaların yeterince tartışılmadığı bir ortamı meydana getirmektedir. Zira anti-entelektüalizm, “hegemonik toplumsal yapılara meydan okunmasının önünü kesen önemli bir faktör” olduğu için bu tür sistemlere meydan okuyan tartışmalara ilişkin hoşgörü ve müzakere ortamını sınırlandırır (Benn, 2012, s. 5).

YÖK’ün “strateji” başlığı altındaki çalışmalarında kilit bir noktayı Yükseköğretimde Akademik Değerlendirme ve Kalite Geliştirme Komisyonu (YÖDEK) oluşturmaktadır. Kalite güvence sistemiyle ilgili mevzuatın oluşturulması ve bunu takiben ilk uygulamaların hayata geçirilmesi ile devam eden bu süreç dâhilinde komisyon, yükseköğretim kurumlarından “iç değerlendirme” adına stratejik plan hazırlamalarını talep etmiştir (YÖK, 2007, s. 33). İlerleyen yıllarda eğitim alanında sıklıkla karşılaşılan kalite, akreditasyon gibi standartlaşma çabalarını ifade eden uygulamaların temelleri “stratejik plan” başlığı altında böylece atılmıştır. Yükseköğretim kurumlarının tüm öğelerinin tabii tutulduğu bu çalışmanın dayanakları ise Avrupa Kalite Güvence İlke ve Esasları ile Bologna Süreci olarak gösterilmektedir.

YÖK’ün raporda “stratejik” olarak nitelendirdiği örnekler arasında başta bütçe olmak üzere ulusal stratejilerin takibi, raporlama, kontrol gibi hususlarda sorumlu olan strateji geliştirme başkanlıkları da bulunmaktadır. Stratejik plan hazırlığıyla ilgili yapılan düzenlemelerin en önemli neticelerinden birisi olan bu gelişmeyle devlet üniversitelerindeki mali işler “Strateji Geliştirme Dairesi”ne bağlanmıştır. Bu kapsamda üniversitelerin bütçeleri, performans beklentileri ve “ölçülebilir hedefler” gibi unsurlarla ilişkili kılınarak stratejik planlamaya bağlı hale gelmiştir (YÖK, 2007, s. 58-89). Yapılan bu düzenleme ile bilhassa parasal konuların performans ve hedef gibi kavramlarla ilişkili hale getirilmesi, “stratejik bakışın” getirdiği bir “yeniliği” temsil etmektedir.

2. Kalite

Eğitimde “kalite” kavramının ve buna bağlı arayışların yükseldiği 1980’li ve 1990’lı yıllar aynı zamanda kamucu politikaların terk edilmeye başlandığı yıllardır. Yukarıda özellikle planlama ve strateji ilişkisi özelinde ele alınan bu dönüşümün sürükleyicisi, neoliberalizmin öncülük ettiği piyasalaşma ve buna bağlı olarak piyasanın farklı tipte bir “işgücü” arayışında olmasıdır. Sennett’in “esnek uzmanlaşma” olarak da ifade ettiği ve piyasaya daha çok çeşite sahip ürünleri daha hızlı biçimde ulaştırmak için hızı ve bireyselliği devreye alan (2022, s. 55) bu anlayışın talep ettiği “işgücü” de kendi “değerlerini” ve “yeterliliklerini” geliştirmiştir. Yalnızca belirli bir alanda bilgiye sahip olmakla sınırlı kalmayan ve kendini sürekli olarak “yenileyebilme” kapasitesine sahip bir birey tipini tanımlayan bu değerlerin inşası ise hem “bilgi ekonomisi” kavramını hem

de eğitimde “kalite” odaklı bir bakış açısını beraberinde getirmiştir.

“Kalite” kavramına ve bu yöndeki politikalara önemli ölçüde anti-entelektüalist bir yaklaşım yön vermektedir. Zira bu kavram, neoliberalizmin güçlenmesine paralel biçimde eğitim kurumlarına nüfuz eden işletmecilik yaklaşımının getirdiği ve kurumsallaştırmaya çalıştığı öğelerin başında yer almaktadır. William Díaz Villarreal’in “On a Small Glossary of Academic Anti-Intellectualism” (2021) başlıklı makalesinde geliştirilen ve akademik alanda aklın kullanımının engellenme biçimini göstermek amacıyla paylaşılan “Küçük Anti-Entelektüalizm Sözlüğü”ne göre “kalite”nin yanı sıra “insan sermayesi”, “girişimcilik”, “standartlar”, “etki”, “yenilik” ve “bilgi ekonomisi” gibi terimler işletmecilik alanına ilişkin kelime haznesinin ve imgelerin akademik gereksinimlere uygulanmasını göstermektedir (2021, s. 4). “Kalite” ise eğitimde “mükemmellik”e dair bir yanılsamayı ifade etmekte, böylece gerçek ve somut farklılıkları gizlemektedir. Bu kavramın çatısı altında bulunan kalite değerlendirme, performans ve sıralamaların tamamı “mükemmelliği ölçmekte, hesaplamakta, düzenlemekte ve yönetmekteyken” aslında tüm bunların gerisinde mümkün olduğunca yüksek düzeyde kamusal ve özel fon almak için bir rekabet ortamını varsayan, hayali bir pazar yaratma amacı yer almaktadır (2021, s. 9). Bu durum ise bilhassa 2008-2012 yılları arasında gerçekleşen ekonomik krizin bir neticesi olarak “akademik sermayenin ve yatırımın öneminin küresel başarı ve rekabetin kritik göstergeleri olarak daha da öne çıkması”ndan kaynaklanmaktadır (Hazelkorn, 2019, s. 249). Çizilen bu çerçevenin yanı sıra yine “kalite” kavramının son yıllarda eleştirel yükseköğretim çalışmalarında ele alınması (Jessop, 2019; Bal, 2023) ve ayrıca anti-entelektüalizmin önemli unsurları arasında yer alan sorgulamayan araçsalcılık ile bir arada düşünülmesi de söz konusudur.

YÖK’ün raporunda gerek yükseköğretimde strateji geliştirme gerekliliği gerekse kalite güvence sisteminin oluşturulması bu başlığın girişinde belirtilen dönüşümle gerekçelendirilmiştir. Üniversite eğitiminin tarihsel gelişme sürecinden söz edilen bölümde buna değinen YÖK’ün aktarımına göre artık “bilgi toplumu” ve “bilgi ekonomisi” gibi kavramlar bu alana yön vermektedir. Küreselleşmenin ve piyasa ekonomisinin etkisi ile aralarında Birleşmiş Milletler, UNESCO, OECD ve Avrupa Birliği’nin yer aldığı çeşitli kurumların önemli gündem maddeleri arasında üniversite eğitimi de bulunmaktadır (2007, s. 13). Bu koşullar altında çeşitli toplum kesimleri üniversiteye dair “beklentiler” içindedir. Eğitimde “yığınlaşma” (*massification*), programların genişletilmesi (*academic expansion*), mezunların iş bulması, araştırmada bilginin yanı sıra uygulamaya da yönelme (*relevance*), “paydaşlara hesap verebilen yönetim modelleri geliştirme” (*accountability*) ve tüm bu beklentilerin “görel olarak azalan kamusal kaynaklar ile karşılanabilmesi” bu beklentileri teşkil etmektedir (2007, s. 13-14). YÖK’ün ortaya koyduğu tarihsel arka plan aracılığıyla ortaya çıkan durum hem “bilgi ekonomisi”nin gerektirdiği birey tipinin yetişmesi hem de bu koşullar altında eğitim faaliyetlerinin yeniden düzenlenmesi için kalite güvence sisteminin gerekliliğine bir hazırlık niteliği taşımaktadır. Özellikle “bilgi ekonomisi”, artık normalleşmiş bir kullanıma sahip görünmektedir. Díaz Villarreal’e göre anti-entelektüalizmin karmaşık ve incelikli biçimlerinden birisi olan bu kavramın normalleşmesi neticesinde bilgi, bir ekonomik faaliyetin nesnesi ve dolayısıyla kâr ve üretkenliğe dayalı yeni bir araç ve amaçlar düzeninin konusu haline gelmiştir. Yazarın belirttiği bu çelişki ise büyük ölçüde gözardı edilerek, hem akademik idareciler hem de profesörler tarafından fazla sorgulanmadan benimsenmiştir (2021, s. 3). OECD gibi örgütlerin de katılımıyla yoğun bir “kalkınma” vurgusu içeren, eğitimcileri kendi alanlarının dinamiklerine yeterince hâkim olmaktan uzak idari ve ekonomik “paydaşlar”a karşı yaptıkları işi “kanıtlamak” durumunda bırakan bu eğilim hem eğitim kurumlarındaki bilgi üretiminin hem de bizzat bu faaliyetin entelektüel yönünün değersizleştirilmesi anlamına gelmektedir.

Türkiye bağlamında yukarıda bahsedilen gelişmelerin bir yansıması olarak yükseköğretim kurumlarında öğrenci sayısında yaşanan artış ve bu artışta “özel sunum biçimleri”nin payının yüksekliği kalite güvencesinin çıkışının nedenleri arasında gösterilmektedir (2007, s. 22). Uluslararasılaşma ve özellikle Avrupa Birliği ülkeleri ile ortak standart arayışının da bu çabada son derece önemli bir etken olarak gösterildiğini dile getirmek gerekmektedir. Zira 2005’te, daha önce dâhil olunan ve eğitim alanında Avrupa Birliği ile ortak standartların tesisi için hayata geçirilen Bologna Süreci’nin bir parçası olarak “Diploma Eki”¹² uygulaması başlatılmış ve bu kapsamda “Yükseköğretim Kurumlarında Akademik Değerlendirme ve Kalite Geliştirme Yönetmeliği” 25942 sayılı ve 20 Eylül 2005 tarihli Resmî Gazete’de yayınlanmıştır (2007, s. 32).

Kalite güvence sistemi ile ilgili gelişmeler bu yöndeyken, bu hususun içerdiği başlıkların ilk sıralarında yer alan öğelerden birisini performans konusu oluşturmaktadır. Bu konuda öncelikli hedef “Türkiye’deki yükseköğretim sisteminin niteliksel ve

¹² Avrupa Birliği’ne bağlı “Europass” uygulamasının web sayfasında yer alan bilgiye göre “verilen yeterliliğin türü ve seviyesi”, “yeterliliği veren kurum”, “dersin içeriği ve elde edilen sonuçlar” ile “ulusal eğitim sistemine ilişkin detayların” yer aldığı bu belgenin “bir işverenin veya eğitim kurumunun öğrencinin yeterliliğini daha kolay anlaması” ve “eğitim hayatında veya kariyerinde bir sonraki adımı atmaya sağlayabileceği” dile getirilmiştir. Bu yönüyle yalnızca diplomanın ve bizzat üniversite eğitiminin varlığını tartışmalı kıldığı için ayrıca üzerinde durulmayı ve tartışmayı gerektiren bir belgedir. Kaynak: “Diploma Eki”, *europass*, <https://europa.eu/europass/tr/learn-europe/diploma-supplement> (Erişim tarihi: 27 Eylül 2023).

niceliksel yönden gelişmesi” olarak ifade edilmiştir. Bu doğrultuda ise üniversitelerin atıf endekslerinde yayınlanan makale sayıları tek başına yeterli görülmemektedir. YÖK’e göre aynı zamanda üniversitelerden beklenen diğer unsurlar “toplumun yenilik süreçlerine ve yerel bilginin gelişmesine katkıda bulunmak”, “araştırmaların ne kadarının ürüne dönüştürüldüğü” gibi başlıklardır (2007, s. 113 ve 120). Üniversitelerin atıf endekslerindeki yerinin bu işlevleri ölçmeye yetmediği ve örneğin –o dönemki adıyla– Lisansüstü Eğitim Giriş Sınavı (LES) sonuçlarının da “eğitimin kalitesine verilen önemi göstermesi” açısından önemli olduğu belirtilmektedir (2007, s. 99). Dolayısıyla raporda üniversitenin toplumsal açıdan yeri ve bu kuruma ilişkin beklentilerle ilgili yaklaşım, beraberinde üniversiteyi sözde “içe kapalı” kılmamak adına akademik faaliyetleri projelendirmeye bağımlı kılmakta ve bunların mümkün mertebe “ürün” olarak çıktılanmasını talep etmektedir. Projelendirmenin fen bilimleri kadar mümkün olmadığı sosyal bilimler alanında hem akademik çalışmaları hem de akademisyenlerin çalışma şartlarını tehdit altında bırakan bu talep, entelektüel öncelikleri yüksek ama “*zamanın ruhuna* uyum sağlayamamış” bölümlerin gözden düşmesine, bu bölümlerde çalışan akademisyenlerin ve mezunların belirsizliğe sürüklenmesine neden olmaktadır. Cobb’un coğrafya ve antropoloji üzerinden örneklediği ve üniversitelerdeki anti-entelektüalizm ortamı ile bir arada tartıştığı bu durumda, söz konusu iki bölüm aslında insanların fiziksel çevreleri ve kalıntıları ile ilgilenmenin ötesinde doğal bağlamları ve incelenen insanların kültürleri açısından bu araştırmaları yürüten disiplinlerdir. Ancak bu yaklaşımlar üniversite kültürünün mevcut genel eğilimlerine giderek aykırı hale gelmiş ve söz konusu bölümler ortadan kalkmaya başlamıştır (2015, s. 226).

Kalite ile ilgili ön plana çıkan diğer konu eğitimde standartlaşma girişimleridir. Yükseköğretim kurumları nezdinde ve YÖK’ün raporunda bu durum, eğitimin kalitesinin yükseltilmesi adına “uluslararası geçerliliği olan bir güvence oluşturacak değerlendirme sistemlerinin geliştirilmesi” olarak tanımlanmakta ve gerekçe olarak “mezunların yetersizliğine dair eleştiriler ve yükseköğretimdeki uluslararasılaşma eğilimleri” gösterilmektedir (2007, s. 131-132). Makalenin daha önceki kısımlarında Bologna Süreci üzerinden açıklanan bu konu dâhilinde hem verilen eğitimin niteliğinin hem de sürecin sonunda edinilen kazanımların kanıtlanması için uluslararası kalite ve değerlendirme sistemlerine başvurulmaktadır. YÖK’e göre eğitimin “uluslararası standardı” ve bunun “geçerliliğinin” ulusal ve uluslararası bağımsız kurumlarca tanınması eğitimin kalitesini “garanti etmektedir”. Bu taahhüdün karşılığı ise “küreselleşen dünya içinde mobiliteyi olanaklı kılmasıdır” (2007, s. 145). Eğitimin, bu dönemin “ruhu”nun gerektirdiği hız, risk alma, hareketlilik, çoklu beceri, esnek uzmanlaşma gibi kavramları özümsemesi beklenen birey tipine uygun olarak tanzim edilmesine dair erken dönem çabalar bu alıntılarda açıkça görülmektedir. Böylece özellikle üniversite eğitiminin, derinlikli ve entelektüel bilgi yerine kısa süreli ve hızla tüketilen bilgiyi tercih ettiğini, bu eğilimin karşısında durmaya çalışan kişileri ve kurumları “yetersizlik” ile malul kılmaya çalıştığını dile getirmek mümkündür. Bu vurgular aynı zamanda o dönemde de hükümette bulunan Adalet ve Kalkınma Partisi’nin 22 Temmuz 2007 yılındaki seçim beyannamesinde de kendisine yer bulmaktadır. Elif Gençkal Eroler’e göre beyannameye yer alan “insan kaynağının niteliğinin yükseltilmesi”, “beşerî sermayenin çağdaş standartlara ulaştırılması” türü iktisadi kavramların kullanımı eğitimin ekonomik kalkınmanın bir aracından ibaret olarak görüldüğünü göstermektedir (2019, s. 82).

İlköğretim ve ortaöğretim düzeyinde MEB tarafından kalitenin ele alınışı YÖK gibi kalite güvence sisteminin oluşturulmasıyla ilişkilidir. Kurum, *2010-2014 Stratejik Planı*’nda (2009) eğitim sisteminin “kendisinden beklenenleri uygulayabilmek” için izlemesi gerektiği belirtilen dört politikadan sonuncusunu “eğitimde kalite güvence sisteminin oluşturulması” olarak ifade etmiştir. Bu politikanın gerekliliği ise “eğitim sistemlerinin, eğitimin yasayla tanımlanmış ekonomik, sosyal ve kültürel amaçları gerçekleştireceği hususunda toplumu ve çıktılarını kullanacak kesimlere güven vermesi lüzumu” ile nedenselleştirilmektedir (2009, s. 55). YÖK’te olduğu gibi, MEB’te de topluma, eğitim faaliyetlerinin “kalitesi” ve “çıktıları” konusunda “güven vermek” ihtiyacı kendisini göstermektedir. Bu durum aynı zamanda eğitimin kalitesinin de “garanti edilmesi”ne dair bir iddiayı ortaya koymaktadır.

Verilen eğitimin kalitesine dair “garanti” vaadi, eğitim kurumlarının niteliğini belirlemede istihdama yapılan yoğun vurgu ve bireylerin sahip olması beklenen yetkinlikler, bilgi ve eğitim faaliyetlerinde yaşanan anti-entelektüalist dönüşümü özellikle iki yönden göstermektedir. Hakikate dayalı ve gerçek bilginin “teknik bilgi” ile; bilgeliğin “know-how” ile ve entelektüelin “problem çözücü” ile yer değiştirmesi (Gençoğlu, 2020, s. 10) bu dönüşümü simgeleyen yönlerden ilkinin oluşturmaktadır. “Know-how”un beraberinde getirdiği talepler ve bu anlayışın yönlendirdiği bilgi yaklaşımı, eğitim-öğretim faaliyetlerinde uygulanan teknikleri ve bilgi üretimini de bu yönde şekillendirmektedir. Bu dönüşümün diğer yönünde yer alan ve bir anti-entelektüalizm biçimi olan sorgulamayan araçsalcılık ise, pratik olmadığı veya ütöpik olduğu düşünülen bu tür çabalara karşı hem sabırsızlığı hem de kendi başına değerli bir faaliyet olarak teorik araştırmayı küçümsemeyi beraberinde getirmektedir (Rigney, 1991, s. 446).

MEB özelinde kalite yönetim sisteminin varlığının bir başka dayanağını ise performans oluşturmaktadır. Kalite süreci ile birlikte etkin hale getirilen yeni standartların ve bunlara bağlı çıktılarının aynı zamanda performansı belirleyen kıstaslar olduğu

düşünüldüğünde bu durumun yalnızca öğrencilerin ve toplumun beklentilerini karşılama amacı taşımakla kalmayıp aynı zamanda öğretmenlerin eğitim kurumlarındaki devamlılığını ve çalışma koşullarını belirlediğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda MEB'in ifade ettiği gerekçe "kurumsal performansı ölçen uluslararası kriterlerle uyumlu yeni bir model geliştirmek"tir (2009, s. 173). Hem YÖK'ün hem de MEB'in performansa dönük bu yaklaşımı ise bütçe konusu ile yakından ilişkilidir. MEB, "e-Performans" adını verdiği dijital sistemle bütçe yönetimini ve eğitim performansını düzenlemekte ve buradaki esas vurgu sistemin "maliyet etkili" olmasını içermektedir (2009, s. 185). YÖK ise bütçe mevzuatının yenileşmesi ve uygulamasını kalite güvence sistemi ile ilişkilendirerek "performansa göre kaynak tahsisine gidilebilmesinin" mümkün olacağını belirtmektedir (2007, s. 163). Performans ve bütçe ile kalite arasındaki bu yakın ilişki, eğitim alanının yeniden düzenlenmesi ve standartların belirlenmesinde yalnızca bilginin niteliğinin değil aynı zamanda eğitimcilerin, yani öğretmenlerin ve akademisyenlerin çalışma koşullarının bu yeni kıstaslara bağlı hale getirilmesinin miladı anlamına gelmektedir. Ayrıca gerek öğretmenlerin çalışma koşulları gerekse akademisyenlerin yayınları, çalıştıkları kurumlarda "stratejik bir bakışla" ele alınan bütçenin denetimine tabi hale getirilmiştir.

SETA da kalite konusu hakkında benzer yaklaşımlara sahiptir. Kurumun 2009'da yayımladığı *Türkiye'de Yükseköğretim: Karşılaştırmalı Bir Analiz* adlı raporun girişinde yer alan "Türkiye'de Yükseköğretimin Temel Meseleleri" başlığında kalite de kendisine yer bulmuştur. SETA'ya göre bağımsız dış kalite değerlendirme ajanslarının yokluğu "yükseköğretimdeki yönetim, öğretim, akademik nitelik, araştırma ve öğretim çıktıları gibi alanlarda *objektif ölçütlere göre değerlendirmenin*" sürekli ertelenmesine neden olmaktadır (2009b, s. 19). Bu nedenle de YÖK'ün "stratejik planlama, kalite güvencesi mekanizmaları oluşturma"dan sorumlu olması gerektiği ifade edilmiştir (2009b, s. 21). Ayrıca tıpkı MEB ve YÖK'ün belirttiği gibi SETA da kalite hususunu performans değerlendirmesi, bütçe gibi başlıklar ile ele almakta ve kalite kavramı üniversitenin "güvenilirliği" ile eşdeğer görülmektedir (2009b, s. 63).

Kalite kavramı ve kalite güvence sistemi ile ilgili gözlem, öneri ve yorumların yükseköğretim kurumları boyutu bu şekildedir. İlköğretim ve ortaöğretim özelinde, *Türkiye'de Milli Eğitim Sistemi: Yapısal Sorunlar ve Öneriler* (2009a) adlı raporda da eğitimde bir "kalite sorunu"nun varlığından söz edilmekte ve bu sorun, öğrencilerin sınıf geçerken temel bilgi ve becerileri elde edememesi ile örneklenmektedir. SETA'nın bu soruna dönük çözümü ise "her bir sınıf için standartlar belirlenmesi" ve "öğrencilerin bu standartlara erişerek bir üst sınıfa geçmeleri"dir. Bu öneriler teoride olumlu görülmekle birlikte yetiştirilmesi planlanan öğrenci biçimi "küresel bilgi ekonomisi"nin gerekleriyle bir arada anılmaktadır (2009a, s. 7-8).

3. Performans

Son yıllarda eğitim alanında sıklıkla telaffuz edilen kavramlardan bir diğeri performanstır. Öğretmenlerin ve akademisyenlerin çalışmalarının ve çalışma koşullarının çeşitli ölçütler çerçevesinde değerlendirilmesini ifade eden bu kavram, yapılan değerlendirmeler doğrultusunda ücretlerden çalışma koşullarına, görev aldıkları kurumlara kaynak aktarımından bizzat ilgili eğitim kurumunun devamlılığına kadar pek çok unsuru etkilemektedir. Performans, anti-entelektüalizmin özellikle üniversiteler üzerindeki etkisi bağlamında kadrolu ve kalıcı pozisyonların daraltılmasına ve geçici, güvencesiz bir istihdam biçiminin yükselmesine dönük bakış açısına denk düşmektedir. Moore'un belirttiği gibi, yükseköğretimdeki dönüşümle birlikte artık "yüksek eğitimin ana akım kültürde üstünlük sahibi olmadığı" iddiası (2017, s. 4) ve Benn'in aktardığı "tam zamanlı profesörün artık geçmişe ait bir şey olarak" görülmesi durumu anti-entelektüalizmin yeni çağının ortaya çıkışını ve geçmiş dönemlerden miras kalan etkisini göstermektedir (2012, s. 36). Üniversite özelinde, belirtilen ölçütlerin altında kaldığı ifade edilen akademisyenlerin düşük maaşlarla çalıştırılmaları adına bir gerekçe üretilebilmekte, akademik izin talepleri görmezden gelinebilmekte, yapmak istedikleri araştırmalar için bütçe kısıtına gidilebilmekte ve hatta "pratik" bir karşılığı olmadığı için öğrenciler tarafından tercih edilmeyen belli bölümler kapatılabilmektedir.¹³ İlköğretim ve ortaöğretim özelinde ise yine çalışma koşulları, proje yapma baskısı ve bilhassa özel eğitim kurumlarında öğretmenlerin neredeyse asgari ücretle çalıştırılması¹⁴ gibi yansımalarıyla karşılaşılabilmektedir.¹⁵

¹³ "Öğrencisiz bölümlerin ardından bölümsüz hocalar: Akademisyenler mağdur ediliyor", *BirGün*, 27 Haziran 2021. Kaynak: <https://www.birgun.net/haber/ogrencisiz-bolumlerin-ardindan-bolumsuz-hocalar-akademisyenler-magdur-ediliyor-349785> (Erişim tarihi: 5 Kasım 2023).

¹⁴ "Özel okul öğretmenleri asgari ücret ve güvencesizliğe karşı çıkıyor", *BBC Türkçe*, 2 Eylül 2023. Kaynak: <https://www.bbc.com/turkce/articles/crg0v9xq5e8o> (Erişim tarihi: 5 Kasım 2023).

¹⁵ "Öğretmen Performans Değerlendirme Sistemi: Ne getiriyor, sendikalar neden karşı?", *BBC Türkçe*, 26 Mart 2018. Kaynak: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43544926>

"MEB: Öğretmen performans sistemi bu yıl uygulanmayacak", MEB, 8 Mayıs 2018. Kaynak: <https://www.meb.gov.tr/ogretmen-performans-sistemi-bu-yil-uygulanmayacak/haber/16334/tr>

Genellikle “kaynakların etkin ve akılcı kullanımı”, “üretkenlik” vb. iddialarla rasyonalize edilmeye çalışılan performans beklentisinin konumuz özelinde daha da önemli olan boyutu üretilen bilginin “değerini ve geçerliliğini” tayin edebilme gücüdür. Anti-entelektüalist tutumun, özellikle üniversitelerde verilen eğitimin “pratik/uygulamalı bir içeriğe sahip olmadığı” ve “öğrencileri profesyonel iş yaşamına hazırlamadığı” iddiası düşünüldüğünde (Moore, 2017) bu tür “güvenilirliği” ve “geçerliliği” tartışmaya kapalı ve bir standart olarak öne sürülen ölçütler, eğitim kurumlarında yapılan öğretimin ve araştırmaların temel nesnesi olan bilginin bu yönde düzenlenmesini talep etmektedir. Özellikle 2000-2010 yılları arasından itibaren sanayi ile iş birliği ve buna bağlı olarak dışsal finansman beklentisi adına yapılan çalışmaların projelendirilmesi yönündeki talepler eğitimcilerin adeta birer yürütücü veya uzman gibi proje hazırlama süreçleriyle ilgilenmesine neden olmuştur. Bu esnada kişisel, kültürel ve zihinsel açıdan donanımlı hale gelmesi hedeflenen ve eğitim kurumlarındaki entelektüel atmosferden istifade etmesi beklenen öğrenciler, bu yöndeki gelişimlerini bir tarafa bırakmak durumunda kalarak salt mesleki açıdan “yeterli” hale getirilmeye çalışılmaktadır.

Buraya dek çizilen çerçeve bağlamında öncelikle yükseköğretim kurumlarında bu kavramın ele alınma biçimi, bu makalenin önceki bölümlerinde de kendisine başvuru rapordan, yani *Türkiye’de Yükseköğretim Stratejisi* (2007) başlıklı metinden bulgular ile ele alınacaktır. Bu kısımda performans başlığına ilişkin ön plana çıkan hususları kaynak/bütçe, performans ölçütleri ve performansın nedenselleştirilmesi oluşturmaktadır.

YÖK’ün önerilerine bakıldığı zaman yükseköğretim “sisteminin” performansının ölçülmesinde temel olarak öğretim, araştırma ve kamu hizmeti işlevleri kendisini göstermektedir. Bununla birlikte kurum, yükseköğretimin aynı zamanda “iç yüzüyle de” bir değerlendirilmesinin yapılması gerektiğini ifade ederek “va rolan kapasitelerin yeterince kullanılması, değişik dallara göre yetiştirilen öğrenci ve öğretim üyesi sayısı, öğrenci-öğretim üyesi oranları gibi hususların da üzerinde durulması” gerektiğini belirtmektedir (2007, s. 85). Kâğıt üzerinde mevcut imkânların ve yükseköğretim çalışanlarının durumunun tespiti ve değerlendirmesi gibi görünen bu vurgu üniversitenin iç organizasyonundaki birimlerin her birinin işlev, yeterlilik ve etkinlik gibi konularda öz değerlendirme yapmasını vurgulamaktadır. Bu yönüyle “stratejik bakışın” üniversiteyi meydana getiren tüm bileşenler tarafından özümsemesi talebinin bir yansıması anlamına gelmektedir.

Söz konusu değerlendirmenin detaylarına girildiğinde ise “performans” sözcüğünün ne anlama geldiği ile ilgili daha çarpıcı vurgular kendisini göstermektedir. Yükseköğretimi bir “sistem” olarak ele alan YÖK, bu sistemin performansının “maddi özendiriciler” ve “kamuoyunda saygınlık kazanan yarışma ortamı”yla ölçülebileceğini ve geliştirilebileceğini savunmaktadır (2007, s. 138). Performansa dayalı bakışın en sık karşılaşılan tezahürleri arasında bulunan ve piyasalaşmanın bazı görünümünü temsil eden rekabet, yarışma ve maddi karşılık gibi konular böylece yapılması planlanan düzenlemelerin temel dayanakları arasında kendisine yer bulmaktadır. Bunun önemli bir nedeni neoliberal rasyonalitedir. Neoliberal rasyonalite, eğitim-öğretim faaliyetleri ve bilgi kavramı üzerinde etkisini hissettiren ve anti-entelektüalizmin yaygınlık alanını pekiştiren en önemli unsurlar arasındadır. Wendy Brown’ın da dikkat çektiği gibi bu düşünce biçimi, insanı “insan sermayesi” biçiminde yeniden inşa etmekte ve *homo economicus*’un yerine “hem şirket üyesi, hem kendi başına şirket olan, her iki durumda da firmalara özgü yönetim pratikleriyle idare edilen” özneyi yerleştirmektedir (2018, s. 42). Bu inşa çabası ve ortaya çıkan özne, aynı zamanda meydana gelen yeni “erdem”leri de içermektedir. Zira neoliberal rasyonalite, anti-entelektüalizmi de ardına alarak her yere yayıldıkça, “kişisel gelişim” veya “zenginleşme”, iş piyasasındaki getirisinden bağımsız olarak bir tür “medeni erdem” gibi görülmeye başlanmaktadır (Morelock, 2017, s. 73).

Bütçe/kaynak ile ilgili düzenleme gereksinimini açıklayan bir başka vurgu da üniversitelerin topluma karşı “saydamlığı” ve “hesap verebilirliği”dir. YÖK, bunu toplumun “bilgi edinme hakkı”na dayandırırken üç farklı hesap verme boyutu paylaşmaktadır: Kamu fonlarının kullanımında hesap verebilirlik, eğitim ve araştırma performansı aracılığıyla değerlendirme, üniversite içi idare ve yaşam kültürü üzerinden değerlendirme (2007, s. 139). Saydamlık, hesap verebilirlik gibi görünüşte “ideal” hedefler olarak algılanabilen, ancak iktisadi aklın kamu kurumlarındaki yansımalarını temsil eden bu öğeler, “bilgi toplumu” gibi “pırıltılı” kavramların eşliğinde ve üniversite özerkliğine, akademik yetkinliğe, uzman bilgisine dair anti-entelektüalist şüphecilik yön vermesiyle eğitim alanının adeta arz-talep ilişkisiyle yeniden belirlenmesine neden olmaktadır.

2018’de yürürlüğe konulan ancak kısa zaman sonra MEB tarafından yapılan açıklamaya göre “üniversitelerden gelen görüşlerin gelmeye devam etmesi ve konuya ilişkin analiz çalışmalarının sürmesi nedeniyle” durdurulan “Öğretmen Performans Değerlendirme Sistemi” de belirtilen bakışın yansıdığı örnekler arasındadır. Öğrencilerin, velilerin, okul müdürünün ve meslektaşlarının değerlendirmesiyle öğretmene performans puanı verilmesine dayanan sistem sendikalar tarafından özellikle “idarecilere mutlak bağımlılık ilişkisi, iş güvencesinin tehdit altında bırakılması ve ‘makbul öğretmen’ kimliği oluşturulması” gibi riskleri dolayısıyla sendikalar tarafından eleştirilmiştir.

YÖK'ün üniversitelerle ilgili dile getirdiği ve çözümüne adını performansla dayalı bir sistem önerisinde bulunduğu bir başka konu ise üniversitelerin merkeziyetçi yapısına dair iddialardır. SETA'nın hazırladığı rapordan yapılacak alıntıda da bahsedilecek bu durum, kurumsal işleyişin etkinliği açısından anlaşılabilir olmakla birlikte sorunun çözümüne giden yol yine kalite güvence sisteminden ve bütçe denetiminden geçmektedir. Buna göre "kalite güvence sistemi ile yenilenmiş bütçe mevzuatı ve uygulamasının bütünleşmesi"nin yanı sıra "performansa göre kaynak tahsisine gidilebilmesi" yükseköğretim kurumlarının merkeziyetçilikten uzaklaşmasına katkı verecektir (2007, s. 163).

Raporun ilerleyen kısımlarında ise YÖK'ün kaynak tahsisi meselesini neredeyse doğrudan, elde edilmesi umulan maddi gelirle ilişkilendirme düşüncesinde olduğu görülmektedir. İlgili yaklaşıma göre üniversiteler öncelikle, Türkiye'nin beklediği "ürünleri" sağlamalıdır. Bu "ürünleri" elde etmenin koşulu ise hem "gelir düzeyini artıracak" hem de performansı geliştirecek bir "personel rejimi"ne geçmeye bağlı olarak görülmektedir (2007, s. 198). Aktarılan ifadelerde dikkat çeken ilk husus üniversitelerin faaliyetlerindeki entelektüel ağırlığın, yerini, toplumun beklentilerine göre hazırlanan "ürünlere", "çıktılara" bırakmasıdır. Böylece üniversiteler, akademisyenlerin ilgi alanlarına göre akademik faaliyetlerin yürütüldüğü bir yer olmaktan uzaklaştırılarak, en önce toplumun ve aynı ölçüde piyasanın talep ve ihtiyaçlarına göre araştırma-geliştirme faaliyetinde bulunan merkezlere dönüştürülmektedir. Dikkat edilmesi gereken ikinci konu ise yükseköğretim kurumlarından, tabiri caizse "kendi yağında kavrulmaları" yönünde bir beklentiyi yansıtan, "gelir düzeyini artıracak" çalışmalar talebidir. Hiç şüphesiz yükseköğretim kurumlarında yapılan çalışmaların çeşitli maddi getirilere sahip olması ve bunun üniversite bütçesi ile araştırmacılara ilave bir katkı yapması mümkündür ve bu teşvik edilebilir. Ancak, yukarıda da bahsedilen ve üniversitelerin "hesap verebilirliği", "saydamlığı" ve "topluma hizmet yükümlülüğü" gibi bu kurumların faaliyetlerini bu tür bir onay mekanizmasına açık bırakan, bununla ilişkili biçimde özerkliğini kısıtlayan kavramlar kaynak tahsisini başlıca belirleyen etmenler olmuşlardır. Dolayısıyla üniversitelerden aslında bu bütçeye dair bir beklenti duymaması ve bir işletme gibi ekonomik yönden kendini idare edebilmesi beklenmektedir. Söz konusu vurgular nihai olarak ücret meselesinde de karşımıza çıkmaktadır. YÖK'ün ifadesi ile "garantili maaş"ta da yeni düzenleme önerisi dile getirilerek, bu maaş biçimi yerine "tarafsız kurulların değerlendirmesine dayanan", "belli bölümleri performansa dayalı" maaş sistemine geçilmesi telaffuz edilmektedir. Ayrıca "idari ve akademik personele kadro güvencesinin hangi koşullarda verileceğinin yeni kurallara bağlanması" da YÖK'ün düşünceleri arasında yer almaktadır (2007, s. 202). Dolayısıyla ücret meselesinde de kalite ve performansın temel bileşenleri arasında görülen "tarafsız kurullar", "saydamlık" gibi yönetim zihniyetine dair nüvelerle karşılaşmaktadır. Bu durum, üniversitenin kendi kendini idare edebilmekten yana adeta bir acizyet içinde olduğuna dair 2000'li yılların başında çok yaygın olan kanının yansımalarından yalnızca birisidir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, "aşırı merkeziyetçilik" SETA için de bir sorun kaynağı olmakla birlikte bunun neden olduğu problem "mevcut amaçların çağdaş üniversitenin evrensel standartları ile uyumsuzluğu" üzerinden örneklenmektedir (2009b, s. 17). Standartlaşmaya ve uluslararasılaşmaya ilişkin bir başka vurgu ile karşılaşıldığı anlamına gelen bu sorunun çözümüne adını yükseköğretim kurumlarının "dışa açıklığı", "hesap verebilirliği" gibi YÖK'ün de zikrettiği kavramlar telaffuz edilmektedir. Diğer bir deyişle Türkiye'deki yükseköğretim kurumları, geçmişten beri taşımakta olduğu ve bir anlamda planlamacı ve kamucu gelenekle ilişkilendirilen "merkeziyetçilik", "hantallık", "dışa kapalılık" gibi "gelişmeyi engelleyen" özelliklerle anılmaktadır. Bu durumun değişmesi adına ise "bilgiye dayalı ekonomi" aracılığıyla ekonomik kalkınma, patent ve teknoloji transferi gibi hususlara vurgu yapılmakta ve kalite güvence sisteminden de söz edilmektedir (2009b, s. 19). SETA da üniversiteleri öncelikle tanımlı ve çerçevesi izaha muhtaç "topluma hizmet" in yanı sıra ekonomik katma değer ve öğrencilerin istihdamı gibi işlevleri üzerinden ele alarak performans kıstaslarını şekillendiren önerilere yol vermektedir.

4. Finansman

"Strateji" gibi yine işletme alanıyla malul bir sözcük olan finansman, eğitim kurumlarının idaresinde gün geçtikçe daha çok zikredilen ve belirleyicilik düzeyi artan bir kavram haline gelmiştir. Bir eğitim kurumunun aynı zamanda "finansal" boyutundan bahsetmek ise o kurumun gelir-gider kalemlerinden daha çok söz etmeyi, bütçenin çeşitli şartlara bağlanmasını, eğitim faaliyetlerine ilişkin karar alma süreçlerini, bilhassa üniversite özelinde o kurumun gelir getirici çalışmalara yönelmesini ve nihayet personelin özlük haklarını bu doğrultuda belirlemeyi içermektedir. Terminolojik yönden iktisadi mantığı çağrıştırmakla kalmayıp aynı zamanda uygulanmasını beraberinde getiren bu bakış açısı, eğitim kurumlarında üretilen bilginin değerinin de söz konusu talepler ve standartlar etrafında yeniden biçimlenmesini, bilgiyi "işe yararlık" ve "pratiklik" bakışıyla yeniden biçimlendiren anti-entelektüalizmin mevcudiyetini, dolayısıyla bilginin değersizleştirilmesini ifade etmektedir. Brown'ın üzerinde durduğu ekonomikleştirme ve buna bağlı olarak finanslaşmanın bir yansıması olan bu durum, özellikle kamu üniversitelerini kâr amaçlı üniversitelere ve yükseköğretime gitgide daha çok benzettirir. Brown'a göre bunun bazı

görünümlerini “internet üzerinden ders verme, geçici akademik emek, başka yerlerde alınan dersler için kredi verme ve böylece lisans eğitimini ucuzlatma, yüksek lisans ve eyalet dışından [ABD için] lisans öğrencileri için harç oranlarını yüksek tutarak öğrencileri gelir kaynağı haline getirmek” oluşturmaktadır (2018, s. 227).

Bu çalışma kapsamında incelenen raporlarda da eğitimde finansman ve bütçe ile ilgili piyasacı vurgularla karşılaşılmaktadır. Yukarıda, eğitim kurumlarında finansal süreçlerin neleri kapsadığı kısaca ifade edilmişti. İncelenen strateji belgeleri ve raporlarda da bu vurgularla yakından ilişkili bulgular mevcuttur.

Eğitim alanının finansallaştırılmasının en gözle görünür örnekleri ile yükseköğretim kurumlarında karşılaşılmıştır. Günümüzde halen etkisini sürdüren ve yıllar içerisinde kapsamı büyüyen sanayi ile iş birliği, performansa dayalı bütçe, proje odaklı yaklaşım ve bu doğrultuda belirli alanların muteberliği gibi unsurların temelleri büyük ölçüde analiz edilen raporların yazıldığı dönemde atılmıştır. Bu konuda YÖK’ün *Türkiye’de Yükseköğretim Stratejisi* (2007) başlıklı raporu “yükseköğretimin finansmanı”nı temel konulardan birisi olarak ele almaktadır. YÖK’ün ifade ettiği üzere yükseköğretim “günümüze dek genellikle bir kamu hizmeti olarak görülmüş” ve ABD ile başka bazı ülkeler haricinde tümüyle kamusal kaynaklardan karşılanmıştır. Ancak artık “talep artışı nedeniyle sadece kamu kaynakları ile sürdürülebilirliği sorgulanmaya başlanmıştır.” Bu durum ise azalan kamu kaynakları ve yükseköğretim kurumlarının “gelir kaynaklarını çeşitlendirmesi” ile ilişkilendirilmekte ve devreye “yükseköğretimin bireysel getirisinin hesaplanması” da girmektedir (2007, s. 17). Burada kurumun vurguladığı ve tarihsel gelişim tarif edildikten sonra dünyadaki çeşitli örnekler üzerinden de ön plana çıkarılan konu, yükseköğretimin maliyetli bir faaliyet olması ve gerekçe olarak ifade edilen “artan talep”ten ötürü bu eğitimi almak isteyenlerin bir tür “fayda-maliyet analizi” neticesinde bundan yararlanabilmeleri şeklindedir. Üniversite eğitimi talep eden, bunun için bir “yatırım”da bulunan insanların olduğu bir ortamda, yukarıdaki bölümlerde de bahsedildiği gibi bu eğitimin “kalitesinin garanti edilmesi” gerekliliği de kendisini gösterecektir.

Finansman meselesinin bir diğer boyutu olan ücret konusuna “Performans” başlığında değinilmişti. Buna göre “garantili maaş”ın gözden geçirilmesi ve bunun yerine “tarafsız kurulların” devreye girmesi öneriler arasında bulunmaktadır. Bir işletmenin bağımsız değerlendiriciler tarafından faaliyetlerinin kontrol edilmesinde olduğu gibi akademisyenlerin faaliyetlerinin de “şeffaflık” ve “hesap verebilirlik” adına, bilhassa akademik çalışmalar üzerinden buna tabi kılınması, bu durumun iş güvencesini belirsizliğe sürüklemesi ilerleyen yıllarda gittikçe güçlenen bir eğilim olmuştur. Akademik çalışmalara, dolayısıyla bir bütün olarak bilimsel faaliyete yönelik bu yaklaşım “fikri mülkiyet” ve “ticarileştirme” gibi kavram ve mekanizmaları da devreye sokmuştur. Bu durum ise yukarıda sözü edilen sanayi ile iş birliğinin yanı sıra proje ve patent gibi çalışmaların akademik faaliyetlerin gitgide daha da temel belirleyicileri arasında bulunmasını beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla yükseköğretimin bütçelendirilmesinde söz konusu kavram ve yaklaşımlar daha çok etkili olmaya başlamıştır.

Yukarıda belirtilen öneri ve kavramların yansımasını bulduğu önemli bir konu üniversite bünyesindeki çeşitli programların bu finansman bakışı çerçevesinde “gözden düşmesi” ve bilhassa sosyal ve beşerî bilimlerin değersizleştirilmesidir. Anti-entelektüalizmin en güçlü yönleri arasında beşerî bilimlere dönük saldırıların yattığını belirten Morelock’a göre bu iki şekilde gerçekleşmektedir: İlki yükseköğrenimin idaresinin finans kapitalin silahı altında tutulmasıdır. Buna göre kolejler ve üniversiteler, rekabetçi başarı sıralamalarında yükselmek adına “ellerinden geleni yapmakta” ve “potansiyel yatırımcılara” hitap etmek için artan bir baskı altındadır. İkinci olarak ise, anılan bu baskı ortamının yarattığı endişe her yerde görülür hale gelmekte ve sıralama, mükemmeliyet gibi kavramlar tüm üniversite kültürü boyunca yayılmaktadır (2017, s. 72). 2015’te Japonya’da “toplumun ihtiyaçlarına daha iyi cevap verme” iddiasıyla sosyal bilimler fakültelerinin kapatılması girişimi¹⁶ ve geçtiğimiz yıl dönemin İngiltere Başbakanı Rishi Sunak’ın “iş bulma garantisi” olmayan bölümlere kısıtlama getirileceğine dair kararı¹⁷ bu anti-entelektüalist müdahalelere verilebilecek bazı örnekler arasında yer almaktadır.

İlköğretim ve ortaöğretim kurumları özelinde MEB’in finansman konusuna bakışı ise yukarıda da belirtildiği gibi “proje performans esaslı bütçenin elektronik izlenmesi bakımından kamuda bir ilk olan” e-Performans Bütçe uygulaması ile örneklenmişti. Daha detaylı açıklamak gerekirse TÜBİTAK 1007 programı kapsamında finanse edilen ve Hacettepe Üniversitesi ile birlikte geliştirilen bu proje aracılığıyla amaçlanan, MEB bünyesinde “etkin çalışan birimlere daha fazla kaynak tahsisinin sağlanması, etkin olmayan birimlerin daha etkin hale getirilmek suretiyle maliyet etkili çözümlere ulaşılması”dır. Başka bir deyişle “en düşük maliyetle mümkün olan en kaliteli sonucun elde edilmesi”dir (2009, s. 185). Dolayısıyla bütçe idaresi ile

¹⁶ “Japonya, sosyal bilimler fakültelerini kapatıyor”, *Hürriyet*, 12 Ekim 2015. Kaynak: <https://www.hurriyet.com.tr/egitim/japonya-sosyal-bilimler-fakultelerini-kapatiyor-30295220> (Erişim tarihi: 10 Kasım 2024).

¹⁷ “Rishi Sunak, üniversitelerin ‘iş bulma garantisi’ olmayan bölümlerine kısıtlama getirecek”, *Diken*, 18 Temmuz 2023. Kaynak: <https://www.diken.com.tr/rishi-sunak-universitelerin-is-bulma-garantisi-olmayan-bolumlerine-kisitlama-getirecek/> (Erişim tarihi: 10 Kasım 2024).

performansın yeniden bir araya geldiğini ve performansın eğitim alanı için o dönem yeni sayılabilecek terim ve kıstaslarla ilişkilendirildiğini dile getirmek mümkündür.

Sonuç ve Öneriler

Makaleye konu edilen ve eğitim alanında günden güne daha çok telaffuz edilen bu dört kavram, anti-entelektüalist yaklaşımın izlerini taşımakta ve konu özelinde, Türkiye'deki eğitim politikalarına yön veren unsurlar arasında yer almaktadır. Anti-entelektüalizmin temel nitelikleri arasında bulunan pratik bilginin yüceltilmesi ve buna karşılık teorinin küçümsenmesi, kurumların aşındırılması bağlamında neoliberal rasyonaliteye başvurulması, eğitimin ve bilginin ekonomikleştirilmesi, öğretmenlerin ve akademisyenlerin sözde anti-elitist sloganlarla emeğinin değersizleştirilmesi ve eşzamanlı olarak performans rejimine tabî tutulmaları gibi hususlar bu dört kavramda bir araya gelmektedir. İncelemeye konu edilen MEB ve YÖK raporları ve planlarının yanı sıra SETA tarafından hazırlanan metinler, eğitime ve bilgiye ilişkin perspektifin ve politika önerilerinin anti-entelektüalizmin akıl ve bilgiye dair bakışından beslendiğini göstermektedir. Makalenin girişinde yapılan ve bilgi kavramını ele alan tartışma ile entelektüalizmi meydana getiren kapsam, anti-entelektüalizmin bu bakışını somut bir biçimde ele almayı olanaklı kılmaktadır.

Raporların analizi sonucunda karşılaşılan ilk bulgu Türkiye'deki eğitim alanının "kalite" kavramı etrafında buluşan, eğitim dışı, işletmecilik diline ait terimlerle çerçevelenmesi ve bu doğrultuda kurumsal yapının yeniden düzenlenmesi olarak belirtilmişti. Beraberinde ders içeriklerinin ve değerlendirme ölçütlerinin standartlaştırılmasını, eğitimin niteliğini "garanti etmek" adına akreditasyon ve "yeterlilik çerçevesi" gibi uygulamaları getiren bu kavram, çalışmaya konu edilen raporları hazırlayan tüm kurumlar tarafından hemen hemen aynı gerekçelere dayandırılmıştır: Toplumun eğitim alanından beklentisini karşılamak ve nitelikli işgücü yetiştirmek, eğitim-öğretimde Avrupa standartlarını yakalamak, "bilgi toplumu" olmanın gereklerini yerine getirmek ve aynı zamanda eğitim alanında yaşanan arz-talep dengesizliğine dair çözümler sunmak. Eğitim-öğretimin yanı sıra bu faaliyeti yürüten kurumlarda gerçekleşen bilgi üretimini adeta bir mal/hizmet üretimi haline getiren ve bu doğrultuda bilgiyi araçsallaştıran söz konusu gelişmeler anti-entelektüalizmin bu alan üzerindeki gölgesini yansıtmaktadır.

Yüksek niteliğe ve istikrara devamlı olarak vurguda bulunmasıyla görünürde itiraz edilmesi beklenmeyen bu hedeflerin diğer yüzünde ise bu kıstasları piyasa ve işletme mantığının belirlemesi bulunmaktadır. "Bilgi toplumu" ve bu toplum iddiasının talep ettiği insan tipi örtük biçimde özellikle üniversiteleri "yetersiz" ve bir anlamda "lüzumsuz" ilan etmekte ve eğitimdeki yığınlaşma neticesinde önemli sayıda genç henüz yolun yarısında ve oldukça önemsenen "rekabet" ortamında "elenmektedir". Öte yandan kalite kavramıyla ilişkili biçimde "strateji"nin öneminin yükselmesi, eğitim kurumlarıyla kalmayacak biçimde kamu kurumlarının da bu anlayış tarafından talep edilen düzenlemeleri gerçekleştirmesine ve bu metne de kaynaklık eden raporların hazırlanmasına neden olmuştur. Özellikle YÖK'ün ve MEB'in hazırladığı strateji belgeleri, söz konusu düzenlemelerin bir yansımaları temsil etmektedir.

Karşılaşılan bir diğer sonuç, öğrenciler ile birlikte eğitim-öğretim ve araştırma alanının temel öznelere olan öğretmenlerin ve akademisyenlerin üzerinde etkileri bugüne dek devam eden performans beklentisine raporların yazıldığı yıllarda ilk kez sistematik bir biçim kazandırılmasıdır. Kaynakların etkin kullanılması, topluma karşı hesap vermek, şeffaflık ve eğitim kurumlarından duyulan beklentiler gibi unsurlarla gerekçelendirilen bu talep bütçe yönetiminin devamlı olarak vurgulanmasıyla birleşmiştir. Böylece öğretmenlerin ve akademisyenlerin faaliyetleri, performans ve finansman vurgusuna can veren "yönetişim" ruhunun gerekleri tarafından belirlenmeye başlamış, belli araştırma alanları ve çalışmalar "sofistike", "pratiklikten uzak" olmakla itham edilmiş, bir anlamda "kaynakların etkin kullanımı" talebiyle buluşturulamaz olmuştur. Performansı ve finansmanı belirleyen bir diğer konu "yarışma" ortamının vurgulanması ve yukarıdaki paragrafta da bahsi geçen "kalite" konusuna bağlı olarak "kalite güvence sistemleri"nin eğitim faaliyetlerini biçimlendirmesi şeklindedir. YÖK, MEB ve SETA tarafından, o dönem için, yaşanmakta olan durumun "rekabet" ve "yarışma" gibi sözcüklerle ve bu sözcüklerin çağrıştırdığı koşullar ile ilişkilendirilmesi ve bu şartların –o dönem için– son yirmi yılda hem eğitim hem ekonomi hem de toplumsal açıdan yaşanan değişikliklerin kaçınılmaz bir sonucu olarak ilan edilmesi buna gerekçe gösterilmiştir. Yeni koşullara bağlı olmanın ve şartların gerektirdiklerini uygulamanın yolunun da eğitimin kalitesini "garanti edecek" ulusal ve uluslararası değerlendirme sistemlerine başvurmadan geçtiği ifade edilmiş; dolayısıyla bütçenin de bu beklentilerle örtüşecek alanlara ve faaliyetlere yönlendirilmesi lüzumu ön plana çıkarılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği* (çev. N. Ülner ve E. Öztarhan Karadoğan). İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.
- Anlı, Ö. F. (2021). Meta-Paradoks: Post-Hakikat Çağında “Bilim”in Post-Normal Halleri, *Doğu Batı* (96), s. 65-90.
- Anonymous (2021). Bolsonaro and Pandemic Denial: Some Considerations on the Leader, Anti-Intellectualism and Nationalism. *Educational Philosophy and Theory*, s. 1-15.
- Aristoteles (1996). *Organon V: Topikler* (çev. H. Ragıp Atademir), İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Bal, S. (2023). Bilgi-İktidar İlişkisi Çerçevesinde Akademide Kariyer ve Verimlilik Söylemi Üzerine Niteliksel Bir Değerlendirme, *Kültür ve İletişim*, 26(51), s. 40-73.
- Barker, D., Detamble, R., & Marietta, M. (2021). Intellectualism, Anti-Intellectualism, and Epistemic Hubris in Red and Blue America, *The American Political Science Review*, 116(1), s. 38-53.
- Barzun, J. (1961). *The House of Intellect*. Harper Torchbooks: New York.
- Benn, J. (2012). Anti-Intellectualism in the Age of Contested Knowledge Production: Perpetual Inaction, When Ideas Constrain Discourse [Yüksek Lisans Tezi, Colorado State University].
- Black, D. L. (2019). *Avicenna on Knowledge*. (Knowledge in Medieval Philosophy, Ed. Henrik Lagerlund). UK: Bloomsbury. s. 9-34.
- Boeri, M. (2019). *Stoic Epistemology*. (Knowledge in Ancient Philosophy, Ed. Stephen Hetherington). UK: Bloomsbury. s. 187-203.
- Bowen, G. A. (2009). Document Analysis as a Qualitative Research Method, *Qualitative Research Journal*, 9(2), s. 27-40.
- Branch, G. (2020). Anti-Intellectualism and Anti-Evolutionism: Lessons From Hofstadter. *Phi Delta Kappan*. Volume 101, Issue 7, April 2020, 28-32.
- Brown, W. (2018). *Halkın Çözülüşü: Neoliberalizmin Sinsi Devrimi* (çev. Barış Engin Aksoy). İstanbul: Metis Yayınları.
- Burnston, D. C. (2021). Anti-Intellectualism for the Learning and Employment of Skill, *Review of Philosophy and Psychology*, 12: 507-526.
- Cannatella, D. (2017). Dwight D. Eisenhower and the Politics of Anti-Communism at Columbia University: Anti-Intellectualism and the Cold War during the General’s Columbia Presidency [Yüksek Lisans Tezi, University of New Orleans].
- Castells, M. (2008) *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür. Birinci Cilt: Ağ Toplumunun Yükselişi* (çev. Ebru Kılıç), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Chen, Y., Long, J., Jun, J., Kim, S. H., Zain, A., & Piacentine, C. (2023). Anti-intellectualism amid the COVID-19 pandemic: The discursive elements and sources of anti-Fauci tweets, *Public Understanding of Science*, 32(5), s. 641-657.
- Cobb, J. B. (2015). The Anti-Intellectualism of the American University, *Soundings: An Interdisciplinary Journal*, 98 (2), s. 218-232.
- Corbin, J., & Strauss, A. (2015). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory (4th Edition)*. Sage.
- de Gaulejac, V. (2013). *İşletme Hastalığına Tutulmuş Toplum* (çev. Özge Erbek). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Descartes, R. (1998). *Discourse on Method and Meditations on First Philosophy*, (çev. Donald A. Cress). Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company.
- Díaz Villarreal, W. (2021). On a Small Glossary of Academic Anti-Intellectualism, *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* 23 (2), s. 1-12.
- Diri, E. (2019). Anti-Entelektüalizm Kavramının Yakın Dönem Popüler Türk Sineması Güldürü Filmlerindeki Temsili [Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi].
- Eryiğit, B. H. (2013). Stratejik Planlama, Stratejik Planlamaya İlişkin Alternatif Yaklaşımlar ve Stratejik Yöntem Okulları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 4(9), s. 152-172.
- Freire, P. (2000). *Pedagogy of Freedom: Ethics, Democracy, and Civic Courage*, ABD: Rowman & Littlefield Publishers.
- Gençkal Eroler, E. (2019). “Dindar Nesil Yetiştirmek”: Türkiye’nin Eğitim Politikalarında Ulus ve Vatandaş İnşası (2002-2016),

- İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gençoğlu, F. (2018). Üzerimizdeki Kara Bulut: Anti-Entelektüalizm ya da Cehaletperverlik, *Birikim* (347), s. 64-71.
- Gençoğlu, F. (2019). Heroes, villains and celebritisation of politics: hegemony, populism and anti-intellectualism in Turkey, *Celebrity Studies*, s. 1-19.
- Gençoğlu, F. (2020). On the construction of identities: An autoethnography from Turkey, *International Political Science Review*, 41(4), s. 600-612.
- Gençoğlu, F. (2023). Once there was and once there wasn't: the tale of intellectuals and the state in Turkey, *Third World Quarterly*, 44(9), s. 2098-2114.
- Godfrey, S. (2017). The Language of Anti-Intellectualism: A Study of the Presidential Rhetoric of Barack Obama and Donald Trump [Yüksek Lisans Tezi, Hofstra University].
- Gorz, A. (2007). *İktisadi Aklın Eleştirisi: Çalışmanın Dönüşümleri, Anlam Arayışı* (çev. Işık Ergüden), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Guo, S., Lin, T., Akhtar, N. ve Du, J. (2023). COVID-19, Anti-Intellectualism and Health Communication: Assessing the Chinese Social Media Platform Sina Weibo, *Healthcare* 2023, 11, 121. s. 1-16.
- Graham, D. W. (2019). *Presocratic Epistemology*. (Knowledge in Ancient Philosophy, Ed. Stephen Hetherington). UK: Bloomsbury. s. 31-47.
- Güçlü, N. (2003). Stratejik Yönetim, *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(2), s. 61-85.
- Gürpınar, D. (2013). The Reinvention of Kemalism: Between Elitism, Anti-Elitism and Anti-Intellectualism, *Middle Eastern Studies*, 49(3), s. 454-476.
- Hazelkorn, E. (2019). *Dünya Çapında Üniversiteler mi, Dünya Çapında Sistemler mi? Sıralamalar ve Yükseköğretim Politika Tercihleri* (çev. Mete Kurtoğlu), (Neoliberalizm, Bilgi ve Üniversiteler: Eleştirel Yükseköğretim Araştırmalarına Giriş içinde, ed. Mete Kurtoğlu). İstanbul: NotaBene Yayınları, s. 233-260.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti* (çev. Semih Lim), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hofstadter, R. (1963). *Anti-Intellectualism in American Life*. New York: Alfred A. Knoff Inc.
- Huang, D., Qiu, H., & Yang, X. (2023). Cyber anti-intellectualism and information seeking about SARS-CoV-2 variants, *Chinese Journal of Communication*, DOI: 10.1080/17544750.2023.2169836
- Jessop, B. (2019). *Akademik Kapitalizm Çeşitleri ve Girişimci Üniversiteler: Geçmişteki Araştırmalar ve Üç Düşünce Deneyi Üzerine* (çev. Mete Kurtoğlu), (Neoliberalizm, Bilgi ve Üniversiteler: Eleştirel Yükseköğretim Araştırmalarına Giriş içinde, ed. Mete Kurtoğlu). İstanbul: NotaBene Yayınları, s. 137-167.
- Khalaj, M. H. M. A. (2023). A Solution to the General Epistemic Problem for Anti-Intellectualism, *Episteme*, Eylül 2023, s. 1-25.
- Lacey, A. R. (1996). *A Dictionary of Philosophy*. Routledge: London.
- Lawler, A. J. (2020). The Cult of Ignorance: A Visual Inquiry into Anti-intellectualism in American Culture [Doktora Tezi. Concordia University: Chicago].
- Locke, J. (1999). *The Reasonableness of Christianity: As Delivered in the Scriptures Works* (ed. John C. Higgins-Biddle). Oxford University Press.
- Loewen, P. J., & Merkley, E. (2021). Anti-intellectualism and the mass public's response to the COVID-19 pandemic. *Nature Human Behaviour* (5), s. 706-715.
- Marrun, N. A., Clark, C., Beach, K., Morgan, M., Chiang-López, C., Gonzalez, C., & McCadney, O. (2023). Indifferent, (Un)critical, and anti-intellectual: framing how teachers truth about race and racism, and critical race theory, *Race Ethnicity and Education*, s. 1-24.
- McIntyre, L. (2022). *Hakikat-Sonrası* (çev. M. Fahrettin Biçici), İstanbul: Tellekt.
- MEB (2009). *MEB 2010-2014 Stratejik Planı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.
- Merkley, E. (2020). Anti-Intellectualism, Populism, and Motivated Resistance to Expert Consensus. *Public Opinion Quarterly* (84) 1, Spring 2020, s. 24-48.
- Meyer, S. L. (2018). Anti-Intellectual Political Rhetoric: A Grounded Theory on Twitter Echo Chambers [Yüksek Lisans Tezi, Tartu: Tartu Üniversitesi].
- Moore, J. D. (2017). Anti-Intellectualism and Student Perceptions of Higher Education [Doktora Tezi, Mercer University].
- Morelock, J. (2017). Authoritarian Populism Contra *Bildung*: Anti-Intellectualism and the Neoliberal Assault on the Liberal Arts, *Cadernos CIMEAC*, 7(2), s. 63-81.
- Motta, M. (2018). The Dynamics and Political Implications of Anti-Intellectualism in the United States, *American Politics Research* 2018, Vol. 46(3), s. 465-498.

- Örnek, C. (2020). *The Bureaucracy and its Discontents in Modern Turkey: Liberalism, Neo-Liberalism and Anti-Intellectualism*, (Faces of Republican Turkey: Beyond the Modernization Hypothesis içinde, ed. Emine Zeynep Suda, Ateş Uslu ve Emre Eren Korkmaz). İstanbul: İstanbul University Press, s. 129-147.
- Peşmeli, M. (2023). Manifestations of Conservative Anti-Intellectualism in Right-Wing Journals in Türkiye: 1968-1973 [Doktora Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi].
- Posner, R. A. (2001). *Public Intellectuals: A Study of Decline*. Cambridge: Harvard University Press.
- Punke, H. H. (1972). Anti-Intellectualism and the University. *Improving College and University Teaching*, 20(3), 112-114.
- Rigney, D. (1991). Three Kinds of Anti-Intellectualism: Rethinking Hofstadter. *Sociological Inquiry* 61(4), 434-451.
- Robertson, I. (2023). Skills and savoir-faire: might anti-intellectualism suffice?, *Inquiry*, Eylül 2023, s. 1-27.
- Roeber, B. (2018). Anti-Intellectualism, *Mind* 127(506), s. 437-466.
- Searls Giroux, S. (2009). The Age of Unreason: Race and the Drama of American Anti-Intellectualism, *JAC*, 29(1/2), s. 295-352.
- Sennett, R. (2022). *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri* (çev. Barış Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- SETA (2009a). *Türkiye’de Millî Eğitim Sistemi: Yapısal Sorunlar ve Öneriler* (haz. Bekir S. Gür & Zafer Çelik). Ankara: SETA Yayınları.
- SETA (2009b). *Türkiye’de Yükseköğretim: Karşılaştırmalı Bir Analiz* (haz. Talip Küçükcan & Bekir S. Gür). Ankara: SETA Yayınları.
- Shogan, C. (2007). Anti-Intellectualism in the Modern Presidency: A Republican Populism. *Perspectives on Politics* 5(2), s. 295-303.
- Stewart, J. W. (2017). The Appropriation of Abraham Lincoln by Ronald Reagan and Conservative Notions of Lincoln’s Legacy 1980-1989 [Yüksek Lisans Tezi, Kent State University].
- Törenli, N. (2004). *Enformasyon Toplumu ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Vatanserver, A. (2016). Partners in Crime: The Anti-intellectual Complicity between the State and the Universities in Turkey. *The Journal of Interrupted Studies* (2016) 1-23.
- Virilio, P. (1998). *Hız ve Politika* (çev. Meltem Cansever). İstanbul: Metis Yayınları.
- Woodworth, G. F. (1995). An Analysis of the Concept “Anti-Intellectualism”: Implications for the Education of Gifted and Talented Students [Doktora Tezi, University of Connecticut].
- Wolfsdorf, D. (2019). ‘Sophia’ and ‘Epistēmē’ in the Archaic and Classical Periods. (Knowledge in Ancient Philosophy, Ed. Stephen Hetherington). UK: Bloomsbury. s. 11-29.
- Yılmaz, K. (2003). Kamu Kuruluşları İçin Stratejik Planlama Uygulaması. *Sayıştay Dergisi*, Sayı 50-51, s. 67-86.
- YÖK (2007). *Türkiye’nin Yükseköğretim Stratejisi*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu.

Katıklı Çayı Havzasında Amatör Balıkçılığın Sürdürülebilirlik Açısından Değerlendirilmesi

Evaluation of Amateur Fishing in The Katıklı Stream Basin for Sustainability

Samet ALKAN¹

Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Coğrafya Bölümü, Antalya, Türkiye

Akdeniz University, Faculty of Letters,
Department of Geography, Antalya, Türkiye
sametalkan@akdeniz.edu.tr

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

İhsan BULUT²

Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Coğrafya Bölümü, Antalya, Türkiye

Akdeniz University, Faculty of Letters,
Department of Geography, Antalya, Türkiye
ihsanbulut@akdeniz.edu.tr

Öz

Amatör balıkçılık dünya çapında ilgi gören önemli bir boş zaman aktivitesidir. Bu faaliyet her geçen gün daha geniş kitleleri kendine çekmektedir. Amatör balıkçılık aktivitesine katılımın hızla artması su ekosistemleri üzerindeki baskıyı artırmaktadır. Özellikle küçük havzalarda bu durum havza ekosistemine ciddi zarar vermektedir. Başlarda önemsenmeyen ya da göz ardı edilen bu hususun balık popülasyonunda önemli düşüslere yol açtığı bilinen bir gerçektir. Bu çalışmada Katıklı Çayı Havzasında doğal alabalık stoklarında yaşanan gözle görülür azalmanın yapılan amatör balıkçılık uygulamaları ile bağlantısı araştırılmıştır. Bu kapsamda havzada saha gözlemleri yapılmış, amatör balıkçılar ve muhtarlardan oluşan kaynak kişilerle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Saha gözlemleri ve görüşmelerden elde edilen bulgulardan balık stoklarının azalmasında yoğun, kontrolsüz ve kural dışı avcılığın olumsuz etkileri tespit edilmiştir. Yaşanılan sorunun çözümü için saha gözlemleri ve görüşmelerden elde edilen bulgulara dayanarak havza içerisinde balık avcılığına tamamen ya da kısmen yasaklanması gereken bölümler belirlenmiş ve haritalaması yapılmıştır. Ayrıca amatör balıkçılığı kontrol altına almak için caydırıcılığın artırılması ve denetimlerin sıklaştırılması kanısına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Katıklı Çayı havzası, Amatör balıkçılık, Balık popülasyonunun korunması, Yasak alanlar, Sürdürülebilirlik.

Abstract

Amateur fishing is an important leisure time activity that attracts worldwide interest. This activity appeal to broader audiences each passing day. The rapid increase in participation in amateur fishing activity increases the pressure on aquatic ecosystems. Especially in small basins, this situation causes serious damage to the basin ecosystem. Initially overlooked or disregarded, it is a well-known fact that this situation leads to significant declines in the fish population. In this study was investigated the visible decrease in natural trout stocks in the Katıklı Çayı (Creek) Basin and its connection with amateur fishing practices. Within this scope, field observations have been conducted in the basin, and in-depth interviews have been carried out with key informants, including amateur fishermen and self-governing. Findings from field observations and interviews clearly demonstrate the adverse effects of intense, uncontrolled, and illegal fishing on the decrease in fish stocks. Based on these findings, areas within the basin where fishing should be completely or partially prohibited were identified and mapped to address the problem. Additionally, it is emphasized that increasing the deterrent effect of penalties and tightening inspections are necessary to regulate amateur fishing.

Keywords: Katıklı stream basin, Amateur fishing, Fish population conservation, Prohibition areas, Sustainability.

Geliş Tarihi/Received 26.04.2024
Kabul Tarihi/Accepted 21.10.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 30.12.2024

Cite this article as: Alkan, S. & Bulut, İ., (2024). Evaluation of amateur fishing in the Katıklı Stream basin for sustainability, *Current Perspective in Social Sciences*, 28(4), 588-600.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

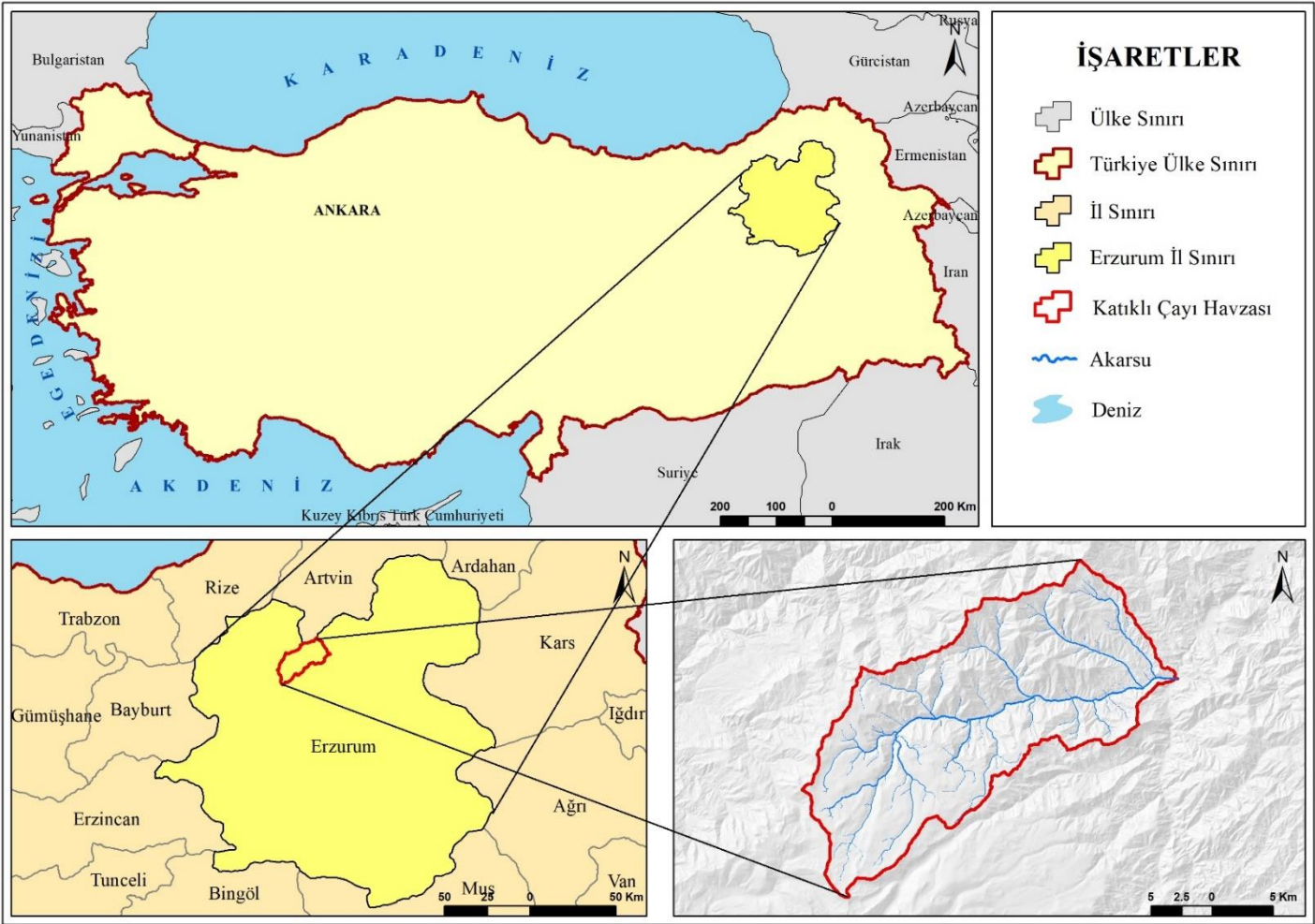
Amatör balıkçılık spor, dinlence ve rekreasyon amacıyla yapılan, ticari amaç taşımayan genellikle insanların hobi olarak yaptığı balıkçılıktır. Amatör balıkçılık, rekreasyonel balıkçılık ya da sportif balıkçılık olarak da ifade edilmektedir (Taşkın vd., 2017, s. 710). Amatör balıkçılık, geniş kitleler tarafından tercih edilen, oldukça popüler bir boş zaman aktivitesidir (Barcellini vd., 2013, s. 23). Avrupa ve Kuzey Amerika'da toplam nüfusun yüzde 20'sinin, dünya çapında ise toplam nüfusun yüzde 10,6'sının rekreasyonel balıkçılık faaliyetinde bulunduğu tahmin edilmektedir (Arlinghaus vd., 2021, s. 61). Batı ve Orta Avrupa, ABD ve Kanada bu konuda oldukça köklü bir geçmişe sahiptir (Demenchuk vd., 2020, s. 508). Rekreasyonel balıkçılık söz konusu ülke ekonomilerinde önemli bir yer tutmaktadır. Rekreasyonel balıkçılığın Kanada ekonomisine katkısı yılda 6,4-13 milyar Kanada doları iken Birleşik Devletler ekonomisine katkısı ise 115 milyar dolardır (Hughes, 2014, s. 291). Avrupa çapında rekreasyonel balıkçılık için yapılan harcamaların ise yılda 25 milyar Euroyu aştığı tahmin edilmektedir (Pavson vd., 2008, s. 339). Alternatif turizm kapsamında oldukça önemli bir pazar oluşturan rekreasyonel balıkçılığın küresel balık avcılığının yaklaşık yüzde 12'sini temsil ettiği düşünülmektedir (Cooke & Cowx, 2004, s. 857).

Rekreasyonel balıkçılık dünya genelinde hızla büyümesine rağmen balık popülasyonları ve su ekosistemleri üzerine olan etkileri ihmal edilmiştir (Lewin, 2006, s. 306; Arlinghaus vd., 2019, s. 5209). Oysa yapılan çalışmalar rekreasyonel balıkçılığın ticari balıkçılığa benzer çevresel etkilere sahip olduğunu işaret etmektedir (Font & Lloret, 2014, s. 73). Dünya çapında sayıları 220-700 milyon arasında olduğu tahmin edilen rekreasyonel balıkçıların kitlesel etkisi düşünüldüğünde söz konusu çevresel etkilerin abartı olmadığı söylenebilir (Font & Lloret, 2014, s. 73). Ancak, rekreasyonel balıkçılığın boyutlarını ölçmeye yarayacak istatistiki verilerin çok az ülke tarafından kayıt altına alınması ve verilerin standardizasyon yapmaya elverişli olmaması, konu hakkında değerlendirme yapmayı zorlaştırmaktadır (Vehanen vd., 2020, s. 1). Rekreasyonel balıkçılığın takibinin yapılmasındaki güçlükler, denetimlerin yetersizliği (Arlinghaus vd., 2019, s. 5212) ve bazı ülkelerde bu faaliyete katılmada lisans zorunluluğunun olmaması (Didenko, 2011, s. 250; Ateşşahin vd., 2013, s. 46) kaynakların kolayca sömürülmesine davetiye çıkarmaktadır. Bir sınırlama olmaksızın yapılan kontrolsüz avlanma ve doğal ortama aşırı müdahale habitat bozulmaları ve balık stoklarında önemli düşüslere yol açmaktadır (Lyach, 2021, s. 2; Ahmed vd., 2013, s. 87). Nitekim yapılan çalışmalar Türkiye'de de amatör balıkçılığın benzer sorunlara sahip olduğunu göstermektedir. Balık avı esnasında ağ kullanılması (Mete & Yüksel, 2014, s. 39), Anadolu alabalığının sağlıklı olarak görülmesi nedeniyle boyut gözetilmeden avlanması (Kocabaş vd., 2013, s. 135), kırmızı benekli alabalık (Gülle & Küçük, 2016, s. 154), ve yılan balığının aşırı avlanması (Küçük vd., 2018, s. 188) su ekosistemleri üzerinde baskı oluşturduğu yapılan çalışmalarla tespit edilmiştir. Amatör balıkçılığın herhangi bir lisansa tabi olma zorunluluğunun bulunmaması, amatör balıkçıların çevre ve ekosistem bilgilerinin sınırlı olması bu durumun ortaya çıkmasında önemli bir etkidir (Akkuş & Bozaoğlu, 2019, s. 511). Amatör balıkçılığın çevre ve ekosistem üzerine etkilerinin araştırıldığı çalışmaların sınırlı, havza bazlı çalışmaların ise yok denecek kadar az olması karşı karşıya olunan risklerin boyutunu anlamayı güçleştirmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Katıklı Çayı havzasında amatör balıkçıların avlanma alışkanlıklarındaki yanlışlar ve bu yanlışların neden olduğu sorunların tespit edilmesi ve sorunlara çözüm önerileri getirilmesidir. Çalışmaya ışık tutacak veriler lisanslı balık avcısı olan araştırmacının bizatihi yaptığı saha gözlemleri, deneyimli amatör balıkçılar ve muhtarlarla yapılan görüşmelerden elde edilmiştir. Amatör balıkçılar ve muhtarlardan oluşan katılımcıların uzun yıllar sahada yaşaması mevcut durumun daha güçlü bir şekilde deneyimlenerek aktarılması açısından önem arz etmektedir.

Araştırma Sahası

Araştırma sahası olan Katıklı Çayı havzası, Doğu Karadeniz bölümünde yer almaktadır (Şekil 1). Mescit dağlarının 3200 metreyi aşkın yamaçlarından Yedigöller Dere adıyla doğan Katıklı Çayı bünyesine irili ufaklı birçok yan kol alarak Çoruh Nehri drenaj sisteminin bir parçasını oluşturan Tortum Çayına katılır. Tortum Çayına katıldığı yerden kaynak noktasına kadar olan uzunluğu 37 kilometre, havzanın toplam akaçlama alanı ise 478,1 km²'dir. Havza tabanı (En alçak noktası 1150 m) ile havzayı çevreleyen tepeler (en yüksek noktası Mescit Tepe 3221 m) arasındaki yükselti farkı yer yer 2000 metreyi aşmaktadır (Alkan, 2018, s. 38). Yükselti farkı ve eğim faktörleri akarsuyun sıcaklığı ve akış hızı üzerinde belirgin etkiye sahiptir. Akarsuyun yukarı çığırında aşağı çığırına oranla akış hızı daha yüksek, su sıcaklığı nispeten daha düşüktür. Bu nedenle Katıklı Çayı drenaj sisteminin yukarı ve aşağı çığırları balık türü çeşitliliği açısından farklılık göstermektedir. Yukarı çığırdaki hızlı akan soğuk sulara (Kocabaş vd., 2013, s. 132) iyi uyum sağlayan doğal alabalık türleri (*salmo trutta macrostigma* ve *salmo trutta rizeensis*), yaşarken, aşağı çığırdaki *oxynoemacheilus* sp., *alburnoides fasciatus*, *Barbus rioniea*, *capoeta bunarescui*, *alburnus derjugini*, *squailus orientalis* türleri de yaşamaktadır (Turan vd., 2009, s. 333; Alp vd., 2005, s. 286; Bağbaşı HES Nihai ÇED Raporu, 2016, s. 1140).

Şekil 1.

Çalışma sahasının lokasyon haritası.

Yöntemler

Her çalışma araştırmacıyı rahatsız eden bir problem ya da durum tespitiyle başlar (Tunalı & Kiraz, 2017, s. 50). Araştırmacının amacı mevcut durumun aydınlatılması ya da problemin çözülmesi için sistematik bir şekilde en kısa yoldan (Sönmez & Alacapınar, 2019, s. 329) sonuca ulaştıracak yöntemi izlemektir (Gürbüz & Şahin, 2018, s. 26). Katıklı Çayı Havzası'nda doğal alabalık stoklarında yaşanan gözle görülür azalma bir problem olarak algılanmış, havzada yapılan amatör balıkçılık uygulamalarının bu durumun ortaya çıkmasındaki etkisi araştırılmıştır. Çözümü aranan problemin insan kaynaklı olması mevcut durumun anlaşılması ve açıklanmasında insan tutum ve davranışlarına odaklanılmasını gerektirmiştir (Creswell, 2020, s. 46). Bu doğrultuda çalışma, olay ve olguların kendi doğal ortamına ayrıntılı bir şekilde incelendiği nitel araştırma yönteminin durum çalışması deseninde yürütülmüştür (Pope & Mays, 1995, s. 43; Cypress, 2015, s. 356; Heale & Twycross, 2018, s. 7).

Nitel araştırmanın doğası gereği veriler standartlaşmış formlarla değil, durumla ilgili deneyimi olan kişilerden (amaçlı örneklem) yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır (Gerring, 2017, s. 18). Katılımcılara yöneltilen sorunlar dört kişilik uzman grubun onayına sunulmuş, öneriler doğrultusunda veri toplama formuna son şekli verilmiştir. Sahadan toplanan veriler doğrudan alıntılar ile metne yansıtılmış, çalışma araştırmacının uzun süreli gözlemleri ve görüşmelerden elde ettiği bulgular ışığında tamamlanmıştır (Aspers & Corte, 2019, s. 148). Çalışmanın yöntemine ilişkin etik kurul onayı Akdeniz Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 20.04.2022 tarihli 173 sayılı kararı ile alınmıştır.

Bulgular

Bu çalışmanın bulguları kendisi de amatör olta balıkçısı olan araştırmacının sahada yaptığı gözlemler ve görüşmelerden üretilmiştir. Araştırmacı sahada uzun yıllar boyunca gözlem yapmış, ek olarak durumu daha ayrıntılı bir şekilde ortaya koyabilmek adına saha muhtarları ve deneyimli amatör balıkçılardan oluşan katılımcılardan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile veri toplanmıştır. Saha muhtarları ve amatör balık avcılarında oluşan katılımcılara ait demografik bilgiler akışta ayrıntılı olarak sunulmuştur (Tablo 1).

Tablo 1.
Katılımcıların demografik bilgileri

Katılımcı	Yaşı	Yaşadığı mahalle	Mesleği/İşi	Öğrenim Durumu	Deneyimi (Yıl)
K1	33	Aşağı Serdarlı	İşçi	İlkokul	10-12
K2	31	Bağbaşı	Memur	Üniversite	20+
K3	46	Bağbaşı	Memur	İlkokul	25+
K4	47	Bağbaşı	Marangoz	Lise	25+
K5	50	Bağbaşı	Çiftçi	İlkokul	20+
K6	32	Bağbaşı	Özel sek. Yönetici	Üniversite	20+
K7	60	Yukarı Serdarlı	Marangoz	İlkokul	40
K8	30	Yukarı Serdarlı	Çiftçi	İlkokul	7-8
K9	24	Yukarı Serdarlı	Serbest meslek	Lise	6
K10	53	Dikmen	Esnaf	İlkokul	30
K11	42	Uzunkavak	Çiftçi	İlkokul	30
K12	31	Aşağı Serdarlı	Memur	Üniversite	15
K13	28	Bağbaşı	Memur	Üniversite	14
K14	32	Aşağı Serdarlı	Memur	Üniversite	32
K15	50	Pehlivanlı	Muhtar	İlkokul	İki dönem/10
K16	50	Aşağı Serdarlı	Muhtar	İlkokul	İki dönem/10
K17	58	Yukarı Serdarlı	Muhtar	İlkokul	İki dönem/10
K18	37	Bağbaşı	Muhtar	Lise	Bir dönem/5
K19	50	Çataldere	Muhtar	İlkokul	İki dönem/10
K20	63	Uzunkavak	Muhtar	İlkokul	Bir dönem/5
K21	59	Dikmen	Muhtar	İlkokul	Bir dönem/5

Not: Tabloda katılımcıların deneyimini içeren yıl verileri; muhtarlar için idari deneyim, diğer katılımcılar için amatör balıkçılık yapma süresini ifade etmektedir.

Katıllı Çayı havzasında amatör balıkçılığın sürdürülebilirlik açısından değerlendirildiği bu çalışmada amatör balıkçılar ve muhtarlardan oluşan kaynak kişilerle yapılan görüşmelerden üç ana tema altı kategori ve bu kategorilere ilişkin 198 kod oluşturulmuştur (Tablo 2). Her bir tema ayrı ayrı başlıklar halinde ele alınmış ve bu temalara ilişkin katılımcı görüşleri doğrudan alıntılar ile metne yansıtılmıştır.

Tablo 2.
Katılımcıların görüşlerine ilişkin tema-kategori ve kodlar

Temalar	Kategoriler	Kodlar	F	
Amatör balıkçıların avlanma alışkanlıkları	Avlanmada tercih edilen lokasyon	Katıqlı Çayı	12	
		Bağbaşı Çayı	7	
		Yedigöller	6	
	Avlanma sebebi	Hobi olarak	11	
		Lezzetli olduğu için	8	
		Şifa olduğuna inanma	3	
		Avlanmada tercih edilen tür	Kırmızı benekli alabalık	14
			Sazan balığı	1
	Balık stoklarının tükenme nedenleri	Kural dışı avcılık	Uygun olmayan yöntem kullanımı	27
			*Ağ kullanma (18)	
*Gece avcılığı (3)				
*Yatak değiştirme (2)				
*Patlayıcı kullanma (2)				
*Suya elektrik verme (1)				
*Suya kireç dökme (1)				
Sezon dışı avcılık			16	
Kota ihlali			4	
Boyut ihlali			1	
Önleyici tedbirlerin yetersizliği	Denetimlerin yetersizliği	19		
	Cezaların uygulanmaması	18		
	Sürdürülebilirlik önerileri	Av yasağı getirilmesi gereken tür önerisi	20	
		*Kısmen yasak (17)		
		*Tamamen yasak (3)		
Sürdürülebilirlik önerileri	Ava yasak bölüm önerisi	Ava yasak bölüm önerisi	26	
		*Yedigöller (12)		
		*HES sahası (6)		
		*Ovit Deresi (4)		
		*Zoft Deresi (2)		
		*Sefker Deresi (2)		
	Kısmen yasak	5		
	*Bağbaşı Çayı (4)			
	*Katıqlı Çayı (1)			

Not: alt kodlar sembolü (*) ile gösterilmiştir.

Katıqlı Çayı drenaj sisteminde balık avcılığı ticari değeri olmayan amatör balıkçılık şeklinde yapılmaktadır. Amatör balıkçıların çoğu havza sakinlerinden oluşan lisansız avcılardır. Çevre ve ekoloji hassasiyeti gözetmeden avlanan amatör balıkçılar faaliyetlerini hava koşullarına göre planlamaktadır. Olumsuz hava koşulları ve bölgede sert geöen kiş mevsimi amatör balıkçılık faaliyetlerindeki yoğunluğun azaldığı dönemlerdir. Ancak ne olumsuz hava koşulları nede amatör balık avcılığını birtakım kurallara bağlayan su ürünleri yönetmeliği yasadışı avcılığın önüne geöememektedir. Olduköa hassas ekosistemler olan akarsu ve göller sezon dışı ve aşırı avcılık, illegal yöntemler ve yasaklı teöizat kullanımı dolayısıyla tehdit edilmektedir.

Amatör Balıkçıların Avcılık Alışkanlıkları

Amatör balıkçıların avlanma alışınlarını anlamaya yönelik yapılan görüşmelerden üç ana kategori ve toplam frekansları 62 olan sekiz kod belirlenmiştir. Kategorileri; amatör balıkçıların avlanma sebebi, avlanmada tercih ettiği lokasyon (akarsu ya da akarsu bölümü) ve avlamayı tercih ettiği tür oluşturmaktadır. Kategorilere ilişkin kodlar ve katılımcı görüşleri aşağdaki gibidir.

Amatör balıkçıların avlanma sebebi kategorisi toplam frekansı 22 olan üç koddan oluşmaktadır. Görüşme metinlerinde bu kodlardan; hobi olarak 11 kez, lezzetli olması sekiz kez, şifalı olması üç kez tekrarlanmıştır (Şekil 2). Kategoriyeye ilişkin bazı katılımcı görüşleri aşağdaki gibidir:

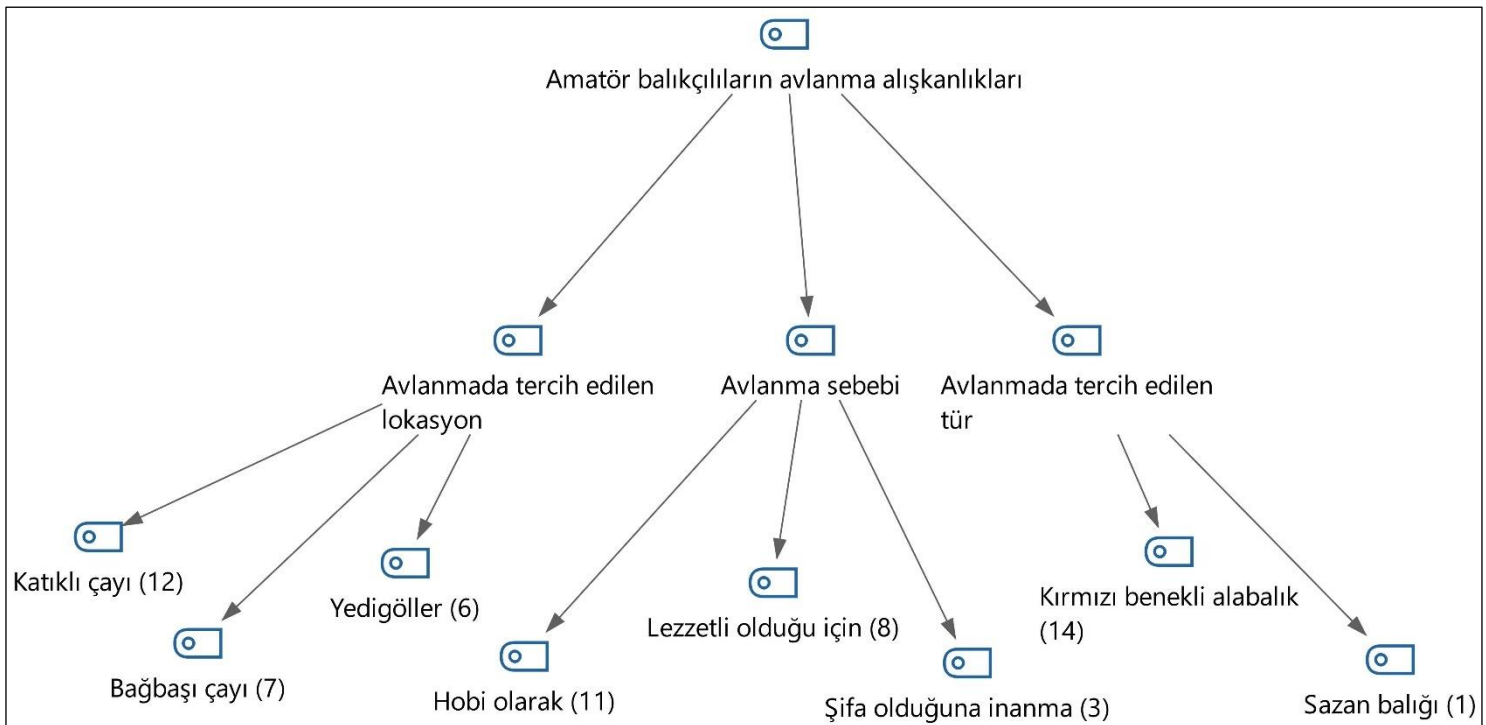
K3: Balık etini sevdiğim için ayrıca dinlenmek, kafa dağıtmak için güzel bir hobi. Balık avı olmazsa olmaz, balığı seviyorum.

K5: ...etini sevdiğim için, göze iyi geliyor.

K13: ...boş zamanlarımı değerlendirmek için bir hobi aslında.

K14: ...zevk için yapıyorum büyük bir hobi.

Amatör balıkçıların bu kategoriye ilişkin verdiği cevaplardan havzada balıkçılığın hiçbir ticari kaygı gütmeden, etinin lezzetli olması, görme bozukluklarına şifa olması ve balık avlamanın günlük hayatın stresini atmaya yarayan bir boş zaman aktivitesi olması dolayısıyla yapıldığını göstermektedir.

Şekil 2.

Amatör balıkçıların avlanma alışkanlıklarını içeren hiyerarşik kod- alt kod bölümleri

Amatör balıkçıların avlanmada tercih ettiği lokasyon kategorisi toplam frekansı 25 olan üç koddan oluşmaktadır. Görüşme metinlerinde bu kodlardan Katırlı Çayı 12 kez, Bağbaşı Çayı yedi kez, Yedigöller altı kez geçmiştir (Şekil 2). Balıkçıların av lokasyonu belirlemede oturduğu mahalleye yakın olması ve kırmızı benekli alabalık bulunmasının etkili olduğu görülmektedir. Bu kategoriye ilişkin katılımcı görüşleri aşağıdaki gibidir:

K1: Zoft çayı, Ödük (Katırlı) çayı, Yedigöller alabalık olduğu için genelde buraları tercih ediyorum.

K3: Katırlı Çayı soğuk berrak yerlerde (alabalığın soğuk sulara yaşaması).

K6: Bağbaşı Çayı tanıdık yer olması.

K13: Bağbaşı Çayı yukarı kesimi bana daha yakın

Amatör balıkçıların avlanmada tercih ettiği tür kategorisi toplam frekansı 15 olan iki koddan oluşmaktadır. Bu kategoride yer alan kırmızı benekli alabalık kodu 14 kez, sazan balığı bir kez tekrar etmiştir. Katılımcıların tamamı tercihini kırmızı benekli alabalıktan kullanmış, sadece bir katılımcı nadiren de olsa sazan çıktığında aldığını ifade etmiştir. Kırmızı benekli alabalığın etinin lezzetli olması, tek kılçıklı olması ve yörede yoğun bir şekilde şifalı olduğuna inanılması tercih edilmesinde önemli rol oynamıştır. Bu kategoriye ilişkin bazı katılımcı görüşleri aşağıdaki gibidir:

K1: Alabalık tercih ediyorum. Göze, kulağa her derde deva. Sazan yakaladığımda geri bırakıyorum.

K2: İki tür balık var alabalık ve sazan, sazan kılçıklı ve lezzeti iyi değil, pek tercih edilmiyor, alabalık ilaç ve lezzetli.

K3: Zaten bölgemizde iki tür var; sazan ve alabalık, soğuk suların kiralı alabalığı tercih ediyorum, sazan mecbur olmadığım sürece yemiyorum, bazen küsmesin diye yediğim oluyor.

K5: Alabalık tek kılıklı olması ve tadının güzel olması.

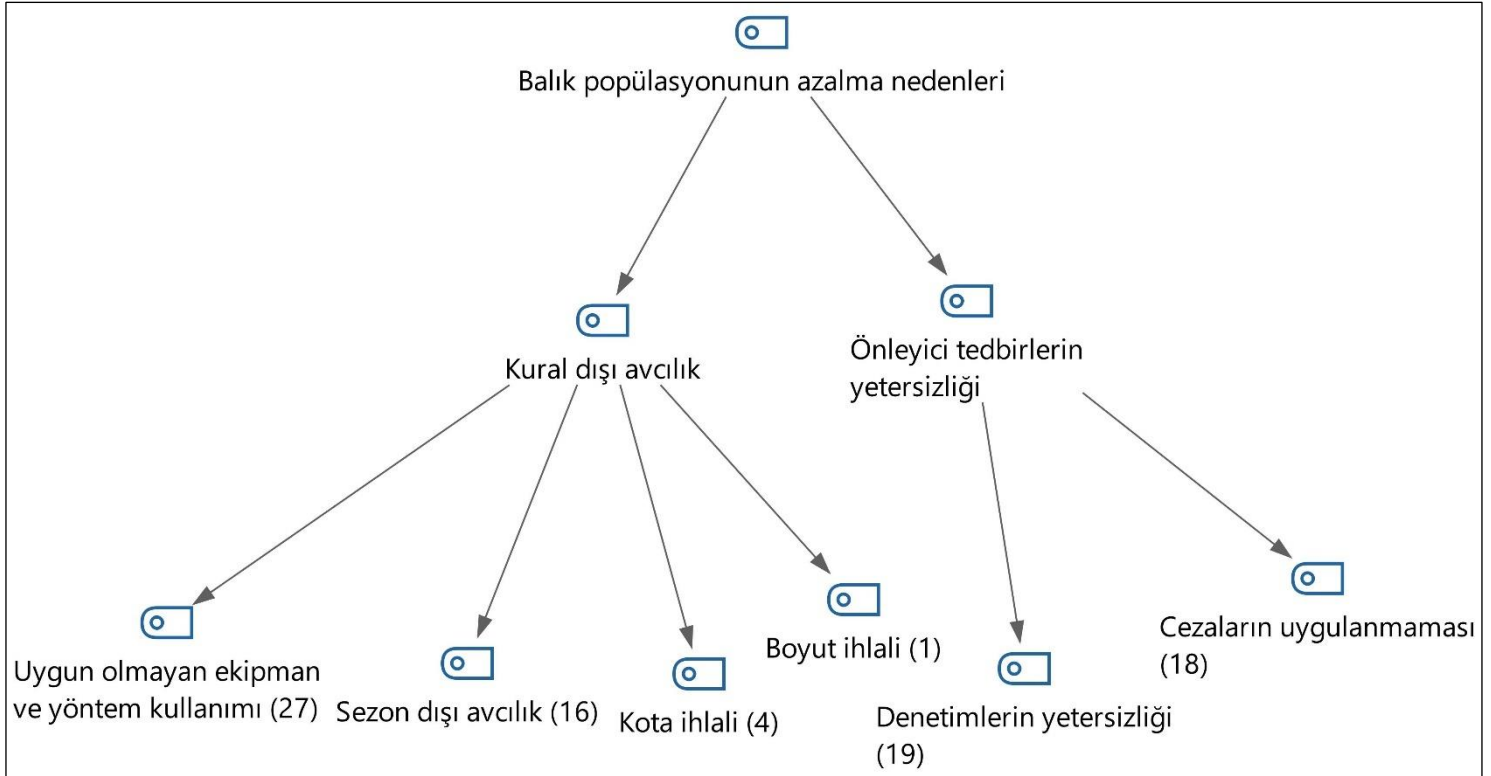
K9: Kırmızı benekli alabalık şifa olduğu için

K11: Alabalık, sazanın tadı güzel değil yiyen yok.

K14: Alabalık eti lezzetli sazın yakaladığımızda da nadiren alıyoruz.

Balık Popülasyonunun Azalmasına Neden Olan Faktörler

Katıklı Çayı havzasında balık stoklarının tüketilme nedenlerini anlamak için amatör balıkçılara ek olarak havza yerleşmesi muhtarlarının da görüşlerine başvurulmuştur. Görüşmelerden elde edilen bulgular doğrultusunda balık stoklarının istismar edilme nedenleri, toplam frekansı 85 olan altı kod ve bu kodlarla ilişkili iki kategoride (kural dışı avcılık ve önleyici tedbirlerin yetersiz olması) toplanmıştır. (Tablo 2, Şekil 3). Kategorilere ilişkin kodlar ve katılımcı görüşleri akışta verilmiştir.

Şekil 3.

Balık stoklarının tükenme nedenlerini içeren hiyerarşik kod-alt kod bölümleri

Katıklı Çayı havzasında balık stoklarının tüketilmesine ilişkin kaynak kişilerin görüşlerine istinaden oluşturulan kural dışı avcılık kategorisi toplam frekansı 48 olan dört koddan oluşmaktadır. Görüşme metinlerinde bu kategoride yer alan uygun olmayan ekipman ve yöntem kullanımı kodu 27 kez, sezon dışı avcılık kodu 16 kez, kota ihlali kodu dört kez, boyut ihlali kodu bir kez geçmiştir. Uygun olmayan ekipman ve yöntem kullanımı kodu kendi içerisinde altı alt koddan oluşmaktadır. Görüşme metinlerinde alt koddan; ağ kullanımı 18 kez, gece avcılığı üç kez, dinamit patlatma ve yatak değiştirme iki kez, suya kireç dökme ve suya elektrik verme bir kez geçmiştir (Tablo 2, Şekil 3). Kategoriyeye ilişkin katılımcı görüşlerinden bazıları şu şekildedir:

K3: Kurallara uyulduğunu düşünmüyorum, gece avlanılıyor ve serpmeye kullanılıyor. Küçük büyük demeden tonlarca balığı katlediyorlar. Bir de asıl önemli sorun çayı kesmeleri, suyun yönünü değiştirip börtü böceğe kadar ne varsa öldürüyorlar. En büyük bilinçsizlikte bu.

K7: Kaçak avcılar serpmeye ile gece avı yapıyor, her zaman yakalayamıyoruz.

K9: Kurallara uyulmuyor, Yedigöller'de suya dinamit atılıyor, ağ geriliyor ve elektrik veriliyor.

K15: Serpmeye tor ve tırvırı (paraşüt) ile balık tutuyorlar en tehlikelisi de bunlar.

K16: Hayır, düşünmüyorum ağ kullanımı ve tor kullanımı yasak olmasına rağmen devam ediyor. Balık yataklarını ve yumurtlama alanlarını bozuyor.

K18: bir kere bizim burada balık tutmayı boş verin, katliam yapıyorlar, dışarıdan gelip avcılık yapılmasın, bizim insanımız yapsın. Olta serbest ama olta kullanıncı görmedim tor kullanılıyor ve balık yuvalarını bozuyor.

K20: Serpme ağ atılıyor o bitirdi balıkları onun yasaklanması lazım.

Katıllı Çayı havzasında balık stoklarının azalması üzerinde etkisi olduğu belirlen diğer kategoriye önleyici tedbirlerin yetersizliği oluşturmaktadır. Bu kategori altında toplam frekansı 37 olan iki kod yer almaktadır. Görüşme metinlerinde kodlardan denetim yetersizliği 19 kez, cezaların uygulanmaması 18 kez geçmiştir. Kategoriye ilişkin bazı katılımcı görüşleri aşağıdaki gibidir:

K1: Denetim olsa balık olur, selelerle balık tutuyorlar, kökünü kazıdılar, aşırı avlanılıyor.

K2: Yeterli bulmuyorum, en fazla günde bir kez jandarma geliyor ve saklanınca bulamıyor. Denetimler artmalı ve bekçi konulmalı.

K3: ...kesinlikle denetimleri yeterli bulmuyorum, hiçbir ceza verilmiyor niçin balık tuttuğu dahi sorulmuyor. Ceza denen bir şey şu an göremiyorum, kesinlikle yok, olanı da sadece uyarı.

K6: ...genelde bir denetleme ya da idari ceza uygulaması yok.

K7: Rize'den falan yabancı avcılar geliyor kaçak ve mevsimsiz avlanıyorlar.

K13: Havza büyük ve en yakın karakol 20 km uzakta bu nedenle denetimler yeterince sağlıklı yapılamıyor, bir ihbar anında jandarmanın sahaya gelmesi en iyi ihtimal ile bir saat o zamana kadar adam çoktan ayrılmış oluyor. ...Cezalar yeterli ama uygulamada bazı eksiklikler var. K15: Kontrol yok ben bu sene kaçak balık avı yapıyor diye üç kez jandarmayı aradım, geldiler ve bulamadık diye beni geri aradılar. Takip yok, pek üstüne düşülmüyor. ...Cezaların uygulamada pek karşılığı yok sadece avcının sahip olduğu tora el konuluyor.

K19: Denetleme var ama çok yetersiz, jandarma ne yapsın her gün gelmesi mümkün değil çok uzak. ...Ceza pek uygulanmıyor ağlara el koyuyor jandarma genellikle.

K20: ...Pek değil şikâyet ediyoruz, jandarmanın oradan Yedigöller arabayla altı saat sürüyor, varıncaya kadar iş işten geçiyor.

K21: Cezalar caydırıcı değil, insanların teşebbüs etmemesi için insanlara daha ağır cezalar verilmeli.

Amatör Balıkçılığın Sürdürülebilirliği İçin Çözüm Önerileri

Katıllı Çayı havzasında balıkçılığın sürdürülebilmesi için öneriler, havza muhtarları ve amatör balıkçılarla yapılan görüşmelerden üretilmiştir. Bu kapsamda sürdürülebilirlik önerileri av yasağı getirilmesi gereken tür ve ava yasak bölüm olmak üzere iki kategoriye ayrılmıştır. Av yasağı getirilmesi gereken tür kategorisinde kırmızı benekli alabalık 20 kez vurgulanmış, 17 kez kısmen yasaklanması gerektiği, üç kez de tamamen yasaklanması gerektiği ifade edilmiştir (Şekil 4). Kategoriye ilişkin bazı katılımcı görüşleri aşağıdaki gibidir:

K1: Alabalık tamamen yasaklanmalı, Bağbaşı ve Büyükbahçe HES arasında belirli saatlerde ve yumurta mevsiminde yasaklanmalı.

K4: Alabalık zaman zaman yasaklanmalı nesli tükeniyor.

K8: Alabalık beş-altı yıl yasaklamalı popülasyonu artması için.

K12: Kırmızı benekli alabalık kısmen yasaklanmalı.

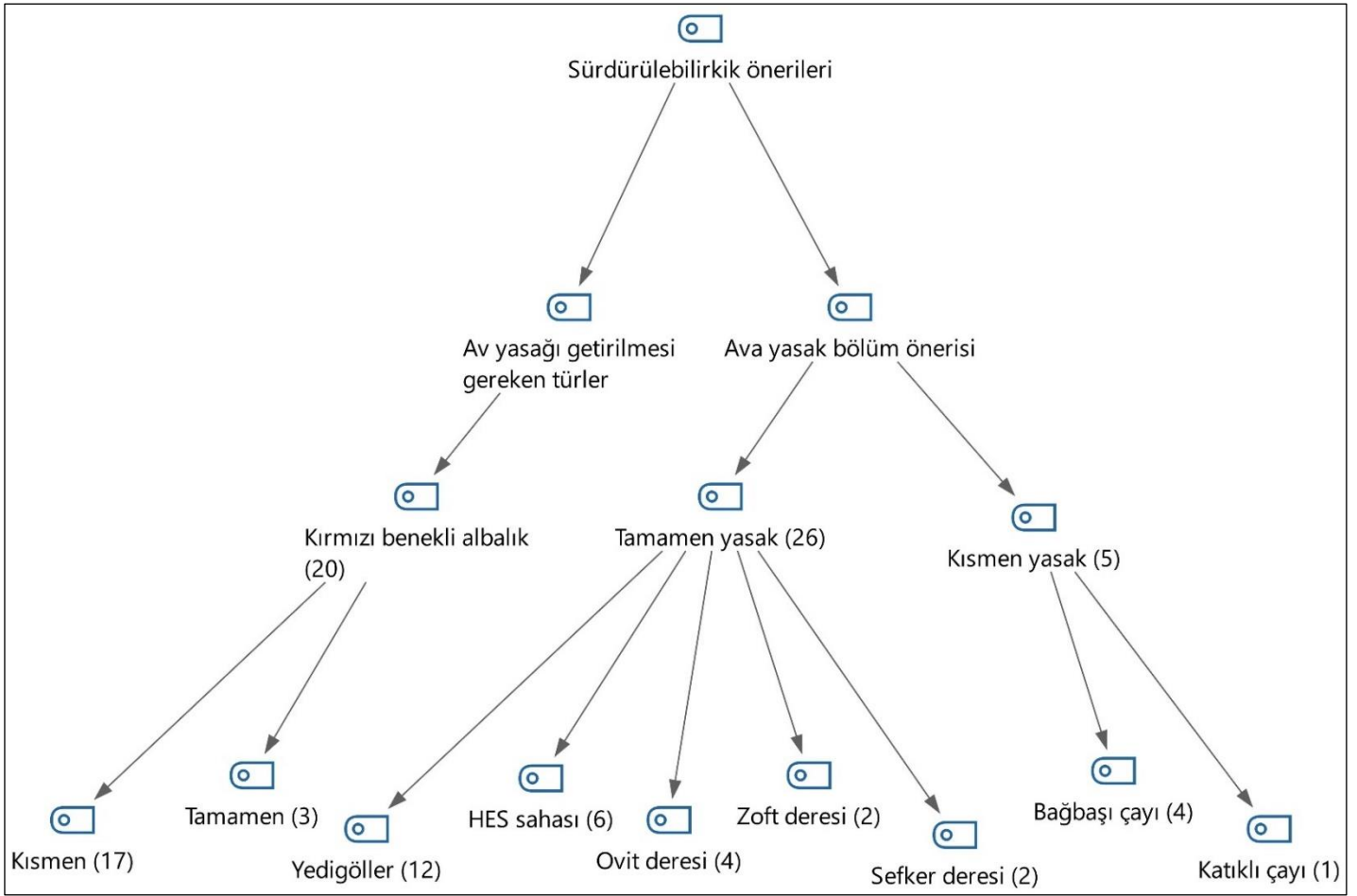
K13: Alabalık sayısını artırmak için iki yılda bir yasaklanabilir.

K14: Eylül-Ekim ve Mart-Nisan aylarında kırmızı benekli alabalığın tamamen yasaklanması lazım.

K18: Zaten ala (kırmızı benekli alabalık) ve saza (sazan balığı) var, alabalık birkaç yıl yasaklansın. Yoksa gelecek nesillere bir şey kalmayacak.

K19: Yedigöller balığının kaynağı orası, orada yasaklanmalı.

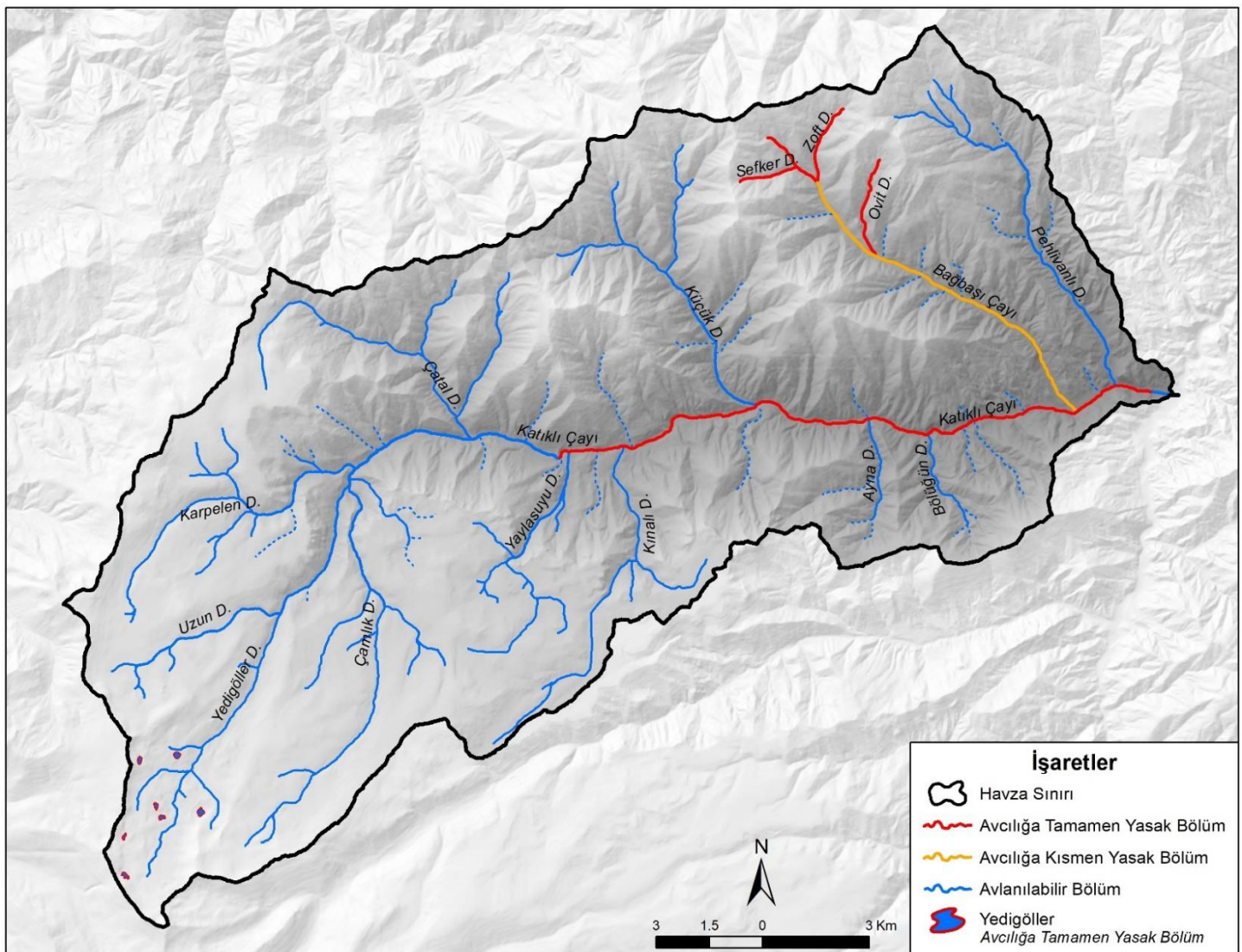
Şekil 4.
Sürdürülebilirlik önerilerini içeren hiyerarşik kod-alt kod bölümleri

Sürdürülebilirlik teması altında yer alan ava yasak bölüm önerisi kategorisi toplam frekansı 31 olan iki koddan oluşmaktadır. Görüşme metinlerinde bu kodlardan tamamen yasak kodu 26 kez, kısmen yasak kodu beş kez geçmiştir. Tamamen yasaklanması gereken bölümler kendi içinde beş alt koddan oluşmakta, alt kodlar içerisinde Yedigöller 12 kez, HES sahası altı kez, Ovit Deresi dört kez, Zoft Deresi ve Sefker Deresi ise iki kez geçmiştir. Kısmen yasaklanması gereken bölümler kodu ise kendi içinde iki alt koddan oluşmakta, alt kodlar içerisinde Bağbaşı Çayı dört kez, Katıkl Çayı bir kez geçmiştir. Kategoriyeye ilişkin bazı katılımcı görüşleri aşağıdaki gibidir:

- K1: Haho (Bağbaşı) çayı (Zoft Deresi ve Ovit Deresi) balık nesli bitiyor, devamı için yasaklanmalı.
- K2: Bağbaşı Çayı, Ovit Deresi ve Zoft Deresi su az, suyu kurutuyorlar, kolay avlanılıyor. Ödük (Katıkl Çayı) çayında HES arasında kalan yerde yasaklanmalı.
- K3: Suyun kıt olduğu ve kurak gittiği mevsimlerde yasak olmalı (Bağbaşı Çayı'nı kastederek).
- K4: Suyun az olduğu dönemde Sütlüpinar (Bağbaşı Çayı) kısmen, Sefker Deresi, Ovit Deresi ve Yedigöller'de tamamen yasaklanmalı.
- K5: Yedigöller de yasaklanmalı, balığın kaynak noktası ve üreme yeri orası, ağ geriliyor.
- K6: Sezonluk yasak getirilmeli, doğal kaynak sularının havanın kurak gitmesi dolayısı ile su seviyesinin azaldığı dönemlerde Bağbaşı Çayı ve Ödük (Katıkl Çayı) çayının yukarı kısımlarında yasaklanmalı.
- K8: Yedigöller civarında yasaklansın, kaynağı orası, şu anda gölün yüzeyi kimyasal madde atılmasından dolayı kireç ve yosun tutmuş durumda, suya elektrik bile veriyorlar.
- K9: Katıkl Çayı'nda HES sahasında yasaklansın bırakılan su yeterli değil balıklar kolay yakalanıyor.
- K13: Sefker Deresi, Ovit Deresi ve Yedigöller'de yasaklanmalı buralar balığın kaynak noktası olarak bakir kalmalı.
- K14: İki HES arasında suyun az olduğu yerlerde yasaklansın serpmeye girip tüm balıkları kolayca tutuyorlar, balık yuvaları da bozuluyor.

K18: Bağbaşı Çayı'nda belirli zaman (yaz mevsimi suyun tarımda kullanıldığı dönem) yasaklanmalı.

Araştırma sahasında yapılan görüşmelerden amatör balıkçılığın büyük ölçüde tek tür (kırmızı benekli alabalık) üzerinde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Amatör balıkçıların avlanma tercihlerini kırmızı benekli alabalıktan yana kullanması bu tür üzerindeki baskıyı artırmış, balık popülasyonunda gözle görülür düşüşler yaşanmıştır. Bu durum amatör balıkçıları ve muhtarlardan oluşan katılımcıların dikkatinden kaçmamış, 21 katılımcıdan üçü havzada kırmızı benekli alabalığın tamamen 17'si ise kısmen yasaklanması gerektiği yönünde görüş belirtmişlerdir. Saha çalışması esnasında yapılan gözlemler ve katılımcıların görüşleri doğrultusunda kırmızı benekli alabalığın, kolay istismar edilmesi ve denetimlerin yetersiz kalması dolayısı ile Yedigöller, Katıklı Çayı'nın HES sahası içerisinde kalan bölümü, Zoft Deresi, Sefker Deresi, Ovit Deresi'nde tamamen yasaklanması, Bağbaşı Çayı'nda ise tarım sezonu(mayıs-ekim) döneminde kısmen yasaklanması sürdürülebilirlik açısından elzem görülmektedir (Şekil 5).

Şekil 5.
Havzada sürdürülebilirlik için av yasağı getirilmesi gereken bölüm önerileri

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada Katıklı Çayı havzasında yapılan amatör balıkçılığın sürdürülebilirliği araştırılmıştır. Araştırmaya dair veriler saha gözlemleri ve görüşmelerden (deneyimli amatör balıkçıları ve havza yerleşmeleri muhtarları) elde edilmiştir. Havzada balık yaşayan tüm sulak alanlarda amatör balıkçılığın yapıldığı, Katıklı Çayı ana kolu, Bağbaşı Çayı ve Yedigöller de bu faaliyetin daha da yoğunlaştığı görülmüştür. Amatör balıkçıların hemen tamamının avlanmada yörenin doğal türü olan kırmızı benekli

alabalığı tercih ettiği tespit edilmiştir (Şekil 6). Kırmızı benekli alabalığın tercih edilmesinde etinin lezzetli olması ve şifalı olarak görülmesi ön plana çıkmıştır. Amatör balıkçıların avlanma tercihleri Lewin'in (2006) çalışmasında ifade ettiği gibi, tür dağılımındaki dengeyi olumsuz etkilemiş, kırmızı benekli alabalık popülasyonunda önemli düşüşler yaşanmıştır.

Şekil 6.
Katıklı Çayı havzasının doğal alabalık türü.

Havzada balık popülasyonunun sürdürülebilirliği illegal amatör balıkçılık uygulamaları ve denetim yetersizliğinden olumsuz etkilenmektedir. Amatör su ürünleri avcılığını düzenleyen 5/2 numaralı tebliğde araştırma sahasına özel avcılığa tamamen yasak akarsu bölümü ya da tür bulunmamaktadır. Ancak aynı tebliğde doğal alabalık türleri için boyut, sayı ve sezonluk yasak kriterleri yer almaktadır. Havzada amatör balıkçıların ilk tercihini de oluşturan doğal alabalık türlerinin avlanması 1 Ekim-28 Şubat tarihleri arasında yasaktır. Avlanmaya açık sezonda ise doğal alabalıklar uygun teçhizat ile 25 santimden büyük olacak şekilde en fazla üç adet avlanabilmektedir (5/2 Numaralı Tebliğ). Yapılan araştırma amatör balıkçıların avlanma alışkanlıklarının ilgili mevzuata aykırılık teşkil ettiğini ortaya çıkarmıştır. Çalışma sahasında illegal amatör balıkçılığın benzer çalışmalarda da vurgulanan yaygın görülen uygulamaları: Kota ihlali, boyut ihlali (Singh & Agarwal, 2014, s. 195), sezon dışı avcılık (Didenko vd., 2011, s. 254), uygun olmayan ekipman (Baffour-Awuah, 2014, s. 100), ve yöntem kullanımı olduğu tespit edilmiştir. Bu uygulamalar içerisinde kuşkusuz en büyük ekolojik yıkımı suya zehirli madde karıştırılması (Dey vd., 2020, s. 146), patlayıcı madde kullanılması (Ehirim vd., 2018, s. 66) paraşüt (hayalet ağ) kullanılması (Ateşşahin, 2019, s. 44), ve yörede kurutma olarak adlandırılan suyun vadi içerisinde akarsuyun eski yatağına çevrilmesi oluşturmaktadır. Havzada balıkçılığın hemen hiçbir kural gözetmeden kontrolsüz ve aşırı yapılması, bireylerin üreyecek olgunluğa erişmeden avlanması doğal türlerin popülasyonunda önemli düşüslere neden olmuştur (Kukula, 2002, s. 106). Bu durumun oluşmasında denetleyici ve denetimlerin yetersiz, amatör balıkçıların hareketli ve sayısının çok olmasının payı büyüktür (Arlinghaus vd., 2019, s. 5211).

Bu çalışmada, araştırma sahasında yapılan amatör balıkçılığın sürdürülebilirlik için tehdit oluşturduğu tespit edilmiştir. Aşırı ve uygun olmayan avlanma nedeniyle havzanın doğal türü olan kırmızı benekli alabalık popülasyonunda gözle görülür azalma yaşanmıştır. Mevcut durumdan hareketle uzun vadeli sürdürülebilirlik için daha önce yapılmış benzer çalışmalar, saha gözlemleri ve görüşmelerden elde edilen veriler ışığında öneriler geliştirilmiştir. Etkili sonuçların alınabilmesi için öncelikle hem yöre sakinlerinin hem de amatör balıkçıların bilinçlendirilmesi yerinde olacaktır (Ateşşahin, 2019, s. 44). Böylece amatör balıkçıların kurallara uygun avlanması sağlanacak, kural dışı uygulamalar yerel halkın ihbarları ile denetleyicilere bildirilecektir (Didenko vd., 2011, s. 254). İhbarlara iştirak eden denetleyicilerin cezai müeyyideleri kati bir şekilde uygulaması caydırıcı olacaktır. Diğer taraftan havzada hektar başına amatör balıkçı sayısı belirlenmesi (Lyach, 2021, s. 1) ve önemli bir miktarı hobi

olarak avlanan amatör balıkçıların yakala-bırak sistemine teşvik edilmesi baskıyı azaltacaktır (Barcellini, 2013, s. 28; Allen vd., 2013, s. 255). Tüm bu önlemlere ek olarak havzada kırmızı benekli alabalığın Yedigöller, Zoft Deresi, Sefker Deresi, Ovit Deresi ve HES sahası arsında kalan kısımda kolay ve kontrolsüz avlanması dolayısı ile tamamen yasaklanmalıdır. Ayrıca Bağbaşı Çayı, tarım sezonunda tarımsal sulamada yoğun kullanıldığı için akarsu debisinde görülen ciddi düşüş, balıkların akarsu içerisinden kolayca tutulmasına ve balıkçılık faaliyetlerinin istismara açık hale gelmesine neden olmaktadır. Bu nedenle, Bağbaşı Çayı'nda balıkçılık faaliyetleri akarsu debisinin düştüğü dönemlerde av yasağının getirilmesi, balık popülasyonunu ve balık türlerini korumak açısından daha uygun olacaktır.

Yazar Katkıları: Fikir-S.A.; Tasarım-S.A./İ.B.; Denetleme-S.A./İ.B.; Kaynaklar-S.A.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi-S.A.; Analiz ve/ veya Yorum-S.A.; Literatür Taraması-S.A.; Yazıyı Yazan-S.A.; Eleştirel İnceleme-S.A./İ.B

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Author Contributions: Concept – S.A.; Design- S.A./İ.B.; Supervision- S.A./İ.B.; Resources- S.A.; Data Collection and/or Processing- S.A.; Analysis and/or Interpretation- S.A.; Literature Search- S.A.; Writing Manuscript- S.A.; Critical Review- S.A./İ.B

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Ahmed, N., Rahman, S., Bunting, S. W., & Brugere, C. (2013). Socio-economic and ecological challenges of small-scale fishing and strategies for its sustainable management: A case study of the Old Brahmaputra River. Bangladesh. *Singapore Journal of Tropical Geography*, 34(1), 86-102.
- Akkuş, M., & Bozaoğlu, A. S. (2019). Van Gölü Havzasındaki amatör balıkçılığın sosyo ekonomik analizi. *Journal of Anatolian Environmental and Animal Sciences*, 4(3), 506-512.
- Alkan, S. (2019). *Katıllı Çayı havzasının coğrafi özellikleri ve hidroelektrik santrallerin çevresel etkileri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Atatürk Üniversitesi. Erzurum.
- Allen, M. S., Ahrens, R. N. M., Hansen, M. J., & Arlinghaus, R. (2013). Dynamic angling effort influences the value of minimum-length limits to prevent recruitment overfishing. *Fisheries Management and Ecology*, 20(2-3), 247-257.
- Alp, A., Kara, C., & Büyükcapar, H. M. (2005). Age, growth and diet composition of the resident brown trout, *salmo trutta macrostigma dumeril* 1858, in firnız stream of the River Ceyhan, Turkey. *Turkish Journal of Veterinary & Animal Sciences*, 29(2), 285-295.
- Arlinghaus, R., Aas, Ø., Alós, J., Arismendi, I., Bower, S., Carle, S., & Yang, Z. J. (2021). Global participation in and public attitudes toward recreational fishing: international perspectives and developments. *Reviews in Fisheries Science & Aquaculture*, 29(1), 58-95.
- Arlinghaus, R., Abbott, J. K., Fenichel, E. P., Carpenter, S. R., Hunt, L. M., Alós, J., & Manfredo, M. J. (2019). Governing the recreational dimension of global fisheries. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 116(12), 5209-5213.
- Aspers, P., & Corte, U. (2019). What is qualitative in qualitative research. *Qualitative Sociology*, 42, 139-160.
- Ateşşahin, T. (2019). Amatör olta balıkçılığında yasaklanan tırvırı (paraşüt) av aletinin sucul ve karasal canlılara vermiş olduğu zararlar. *Ecological Life Sciences*, 14(3), 43-48.
- Baffour-Awuah, E. (2014). Perceptive views of fishermen on sustainability of fishing in the Fosu lagoon in Cape Coast, Ghana. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 5(10), 94-103.
- Barcellini, V. C., Motta, F. S., Martins, A. M., & Moro, P. S. (2013). Recreational anglers and fishing guides from an estuarine protected area in southeastern Brazil: Socioeconomic characteristics and views on fisheries management. *Ocean & Coastal Management*, 76, 23-29.
- Cooke, S. J., & Cowx, I. G. (2004). The role of recreational fishing in global fish crises. *Bioscience*, 54(9), 857-859.
- Creswell, J.W. (2020). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma*. (M. Bütün ve S. B. Demir, Çev. Ed.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Cypress, B. S. (2015). Qualitative research: the “what,” “why,” “who,” and “how”!. *Dimensions of Critical Care Nursing*, 34(6), 356-361.

- Demenchuk, E., Chasovskii, V., & Amvroseva, L. (2020). Sustainable use of natural resources and recreational fishery in the exclave kaliningrad region: problems and conflicts. *International Multidisciplinary Scientific GeoConference: SGEM*, 20(5.2), 507-514.
- Dey, S., Choudhary, S. K., Dey, S., Deshpande, K., & Kelkar, N. (2020). Identifying potential causes of fish declines through local ecological knowledge of fishers in the Ganga River, eastern Bihar, India. *Fisheries management and Ecology*, 27(2), 140-154.
- Didenko, A., Velykopolsky, I., & Buzevich, I. (2011). Illegal fishing in the Tisza River drainage within Ukraine: a threat for local fish stocks? *Fisheries & Aquatic Life*, 19(4), 249-257.
- Ehirim, N. C., Praise, N. C., Osuji, E. E., & Onyemauwa, S. C. (2018). Economics of adoption of environmental sustainable fishing techniques in coastal mangrove Niger delta, Nigeria. *Archives of Business Research*, 6(5).
- En-Çev Enerji çevre yatırımları ve danışmanlığı haritacılık imar inşaat A.Ş (2016). Bağbaşı HES Nihai ÇED Raporu
- Font, T., & Lloret, J. (2014). Biological and ecological impacts derived from recreational fishing in Mediterranean coastal areas. *Reviews in Fisheries Science & Aquaculture*, 22(1), 73-85.
- Gerring, J. (2017). Qualitative methods. *Annual review of political science*, 20, 15-36.
- Gülle, İ., & Küçük, F. (2016). Isparta ili içsu balıkları faunası ve ekolojik durumu. *Süleyman Demirel Üniversitesi Eğirdir Su Ürünleri Fakültesi Dergisi*, 12(2), 149-157.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara Seçkin Yayıncılık, 271.
- Heale, R., & Twycross, A. (2018). What is a case study? *Evidence-based nursing*, 21(1), 7-8.
- Hughes, B. (2014). The socioeconomic values of recreational fishing. *Fisheries*, 39(7), 291-291.
- Kocabaş, M., Başçınar, N., Kutluyer, F., & Aksu, Ö. (2012). Ülkemizde yayılım gösteren salmo trutta macrostigma ekotipi gerçekten yok oluyor mu? *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, (1), 132-138.
- Kocabaş, M., Başçınar, N., Kutluyer, F., & Aksu, Ö. (2013). Ülkemizde Yayılım Gösteren Salmo trutta macrostigma Ekotipi Gerçekten Yok Oluyor mu?. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, (1), 132-138.
- Küçük, F., Gülle, İ., & Güçlü, S. S. (2018). Antalya Havzası akarsularındaki yılan balığı göçleri üzerine antropojenik baskılar. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 9(Ek (Suppl.) 1), 285-296.
- Kukuła, K. (2002). Threats to the ichthyofauna of the Magurski National Park and its surroundings. *Fisheries & Aquatic Life*, 10(1), 97-108.
- Lewin, W. C., Arlinghaus, R., & Mehner, T. (2006). Documented and potential biological impacts of recreational fishing: insights for management and conservation. *Reviews in Fisheries Science*, 14(4), 305-367.
- Lych, R. (2021). How Did the Czech Fishing Union Convince over 99% of Czech Recreational Anglers to Report Their Harvested Fish and Their Fishing Visits into Their Angling Logbooks? *Sustainability*, 13(23), 13499.
- Mete, O. S., & Yüksel, F. (2014). Seyhan Baraj Gölü'ndeki ticari ve sportif balıkçılığın sosyo-ekonomik analizi. *Bilim ve Gençlik Dergisi*, 2(1), 27-42.
- Pawson, M. G., Glenn, H., & Padda, G. (2008). The definition of marine recreational fishing in Europe. *Marine Policy*, 32(3), 339-350.
- Pope, C., & Mays, N. (1995). Qualitative research: reaching the parts other methods cannot reach: an introduction to qualitative methods in health and health services research. *BMJ*, 311(6996), 42-45.
- Singh, G., & Agarwal, N. K. (2014). Fishing methods in upper Ganga River system of central Himalaya, India. *Journal of Fisheries*, 2(3), 195-202.
- Sönmez, V., & Alacapınar, F. G. (2019). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Taşkın, E., Yağcı, K., Görkem, O. (2017) Recreational fishing as a tourism event and the potential of Turkey. *Developments in Social Sciences*, 709.
- Tunali, S., & Kiraz, E. (2017). Gelecek üzerine araştırma yapma yöntemlerinin eğitim araştırmalarında kullanılması. *Yaşadıkça Eğitim*, 31(2), 41-54.
- Turan, D., Kottelat, M., & Engin, S. (2009). Kuzey Anadolu'nun akarsularında yaşayan ve göçmen olan iki yeni alabalık türü (Salmoniformes: Salmonidae). *Tatlı Suların İhtiyolojik Keşfi*, 20(4), 333-364.
- Vehanen, T., Piria, M., Kubecka, J., Skov, C., Kelly, F., Pokki, H., & Arlinghaus, R. (2020). Data collection systems and methodologies for the inland fisheries of Europe. *FAO*.
- URL: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=34822&MevzuatTur=9&MevzuatTertip=5>

Analysis of The Impact of Risks in The Turkish Banking Sector on Investor Behavior

Türk Bankacılık Sektöründeki Risklerin Yatırımcı Davranışlarına Etkisinin Analizi

Hikmet AKYOL¹

Gümüşhane Üniversitesi, Şiran Mustafa Beyaz Meslek Yüksekokulu, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, Gümüşhane, Türkiye

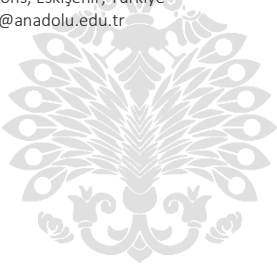
Gümüşhane University, Şiran Mustafa Beyaz Vocational School, Department of Property Protection and Security, Gümüşhane, Türkiye
hikmetakyol@gumushane.edu.tr

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Selim BAŞAR²

Anadolu Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Eskişehir, Türkiye

Anadolu University, Faculty of Economics, Department of Labor Economics and Industrial Relations, Eskişehir, Türkiye
selim@anadolu.edu.tr

This study is derived from the doctoral thesis titled "Determinants of Risks in the Turkish Banking Sector and the Impact of These Risks on Investor Behavior" published in Atatürk University, Institute of Social Sciences, Department of Economics, Department of Economic Policy, under the supervision of Prof. Dr. Selim BAŞAR.

Geliş Tarihi/Received 18.01.2024
Kabul Tarihi/Accepted 17.09.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 30.12.2024

Cite this article as: Akyol, H. & Başar, S. (2024). Analysis of the impact of risks in the Turkish banking sector on investor behavior. *Current Perspectives in Social Sciences*, 28(4), 601-615.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Abstract

This research examined the effects of Turkish banking risks on investor behavior. This context, the period of nine deposit banks covering the period between 2008Q3-2019Q3 was analyzed using panel regression estimators. Researchers found that systemic and systematic risks negatively affected investor sentiment in the real sector. The rise in systemic and market risks of banks has led to an increase in investor pessimism. The findings showed that the real sector confidence index can be used as an effective early warning system for financial instability. It has shown that banking sector risks have the potential to spread to the entire economy through real sector investment behavior. The results revealed that stock returns positively affect real-sector investment behavior. Accordingly, positive developments in the stock markets encouraged the real-sector to invest. In the research, the effects of selected macro variables on investor sentiment were analyzed. The forecast results documented that inflation rates, the current account balance, and the VIX uncertainty index negatively affected real-sector investor behavior. On the contrary, it was determined that the effect of the MSCI Europe index on investor sentiment was positive.

Keywords: Individual Risk, Systematic Risk, Systemic Risk, Investor Sentiment, Turkish Banking Sector, Financial Economy.

Öz

Bu araştırma Türk bankacılık sektöründeki risklerin yatırımcı davranışları üzerindeki etkilerini ele almıştır. Bu çerçevede dokuz mevduat bankasının 2008Q3-2019Q3 arası kapsayan dönemi panel regresyon tahmincileri kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonuçları, sistemik ve sistematik risklerin reel kesim yatırımcı duyarlılığını negatif yönlü etkilediğini göstermiştir. Bankaların sistemik ve piyasa risklerinin artması yatırımcı kötümserliğini arttırmıştır. Bulgular reel kesim güven endeksinin finansal istikrarsızlıkların tahmin edilmesinde etkin bir erken uyarı sistemi olarak kullanılabilirliğini göstermiştir. Aynı zamanda bankacılık sektöründeki risklerin reel kesim yatırım davranışları kanalıyla ekonominin tümüne yayılabilme potansiyeli taşıdığını göstermiştir. Sonuçlar hisse senedi getirilerindeki artışın reel kesim yatırım davranışlarını pozitif yönlü etkilediğini ortaya koymuştur. Buna göre hisse senedi piyasalarındaki olumlu gelişmeler reel kesimi yatırım yapmaları konusunda teşvik etmiştir. Araştırmada seçilmiş makro değişkenlerin yatırımcı duyarlılığı üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Tahmin sonuçları enflasyon oranları, cari denge ve VIX belirsizlik endeksinin reel kesim yatırımcı davranışları üzerindeki etkilerinin negatif yönlü olduğunu göstermiştir. Aksine MSCI-Avrupa endeksinin yatırımcı duyarlılığı üzerindeki etkisinin pozitif yönlü olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bireysel Risk, Sistemik Risk, Sistemik Risk, Yatırımcı Duyarlılığı, Türk Bankacılık Sektörü, Finansal Ekonomi.

Introduction

Homo-economicus, one of the most basic concepts of Neo-Classical economics, argues that individuals behave rationally when making economic decisions. This concept led to modern finance. Von Neumann and Morgenstern (1944) Expected Utility, Markowitz (1952) Modern Portfolio, Sharpe (1964), Lintner (1965) and Mossin (1966) Pricing Capital Asset and the Effective Markets hypothesis proposed by Fama (1970) It is based on the assumption that investors trading in the market act rationally and prefer choices that are in their own interest. On the contrary, the Expectation hypothesis proposed by Kahneman and Tversky (1979) opposed the idea that investors are rational and critically criticized the expected benefit approach in particular and the rational investor phenomenon in general. Black (1986), Shleifer, and Vishny (1997) have argued that noisemakers can be a serious obstacle to financial markets' effectiveness and that the arbitrage mechanism can be restricted in some cases. The concepts of arbitrage limitations, in which investors are not completely rational, have paved the way for financial behavioral science. This consists of finance and psychology. One of the basic concepts used in this area is investor sentiment. This concept represents investors' attitudes and behaviors towards a particular security or financial asset.

The financial collapse caused by the 2007-2008 Global Financial Crisis affected financial markets in developed and developing countries. In addition, the Financial Crisis has shown that individual, systematic, and systemic risks can pose a serious problem for the banking system and macroeconomics. Post-crisis studies have shown that investor sentiment is closely related to financial risks (Schmeling, 2009; Antoniou et al., 2016; Borovkova et al., 2017; Hussain & Shah, 2017; Kaya, 2018; Paraboni et al., 2018; Jiang et al., 2019). In addition, some studies from this period have indicated that investor sentiment can predict financial crises (Bandopadhyaya & Truong, 2010).

In this study, the effects of Turkish banking sector risks on investor behavior were estimated using panel regression estimators. In this context, it is aimed at presenting the following contributions to the literature:

- It was aimed at testing the extent to which the real sector confidence index is a reliable tool for predicting individual, systemic, and systematic risks
- In this context, it was examined whether the real sector confidence index can be used as an early warning tool.
- The link between investor sentiment and banking risks and financial stability was shown.
- The relationship between investor sentiment and basic macroeconomic variables was determined.

The research comprises four parts. The first part is an introduction. In the second part, the conceptual framework for the variables is given. In the third part, the study data set is introduced and the econometric methods used are explained. In the fourth part, the results from the applied econometric analyses were interpreted.

Literature Review

In this section, the conceptual framework for the relationship between investor sentiment and individual, systemic, and systematic risks is explained. In addition, empirical studies are mentioned. Traditional financial theories can be traced back to Bayes' (1763) theorem. These theories assume that investors can process the relevant information they have and make unbiased probabilistic decisions based on Bayes' rule (Salzman & Trifan, 2005 p. 2). This theorem, based on rationalism, implies that by using the information in their hands correctly, individuals make evaluations based on the future and obtain results. The concept of the rational individual was used for many hypotheses in the following period. The Expected Utility hypothesis, put forward by Bernoulli (1738) and developed by von Neuman and Morgenstein (1944), assumes that when individuals need to make decisions under uncertainty, they must act in a certain way (Ackert & Deaves, 2010, p. 6). According to this model, individuals can correctly calculate what will provide the most appropriate benefit for them in the face of uncertainty they face, and they can make their decisions by choosing the right one (Yiğit, 2019, p. 97). Markowitz (1952) Modern Portfolio hypothesis (MPT) is based on the calculation of the expected return and expected risk of a portfolio consisting of financial assets under certain assumptions (Sefil & Çilingiroğlu, 2011, p. 251). MPT assumes that the expected return of a stock or portfolio is its standard deviation and its correlation with other stocks or mutual funds held in the portfolio (Ricciardi & Simon, 2000, p. 1). The Capital Asset Pricing Model hypothesis (CAPM) proposed by Sharpe (1964), Lintner (1965), and Mossin (1966) is a mathematical model that attempts to explain how securities should be priced based on their relative riskiness along with the return on risk-free assets. CAPM argues that there is only one component that describes the process of creating returns on a financial asset and that this is the systematic risk of that asset or the risk associated with the market

(Bajpai & Sharma, 2015, p. 260). The model assumes that investors determine the relationship between stocks and market returns by considering the beta coefficient and make decisions to invest in stocks according to the direction and size of the beta (Sefil and Çilingiroğlu, 2011, p. 252). The Effective Markets hypothesis (EMH) developed by Fama (1970) argues that assets in financial markets reflect all available information, so markets are highly efficient. Accordingly, any new or shock information on the market is reflected in asset prices very quickly (Dobbins & Witt, 2007, p. 65). The EMH assumes that both the future flow of information and investors' reactions are generated simultaneously, causing an "instantaneous" and random movement in prices (Duarte-Duarte et al., 2014, p. 100). According to this model, since no investor can have more information in the existence of active markets than the other, it is impossible for them to provide more returns than normal. Fama (1970, 1991) stated that EMH has three forms. Weak-form EMH shows the extent to which an asset's past prices are reflected in its future prices (Fama, 1970, p. 383). According to this form, a security's past value provides information about its present value. Therefore, it is impossible to make abnormal profits at past prices. The semi-strong form EMH shows how quickly securities prices reflect publicly available information announcements. This form assumes that asset prices accurately reflect all publicly available information (Fama, 1970, p. 415). The semi-strong form also includes market activity, as the semi-strong form EMH argues that both past price movements and all publicly available information are reflected in asset prices (Duman Atan et al., 2009, p. 35). The strong form of EMH concerns whether investors or groups have monopolistic access to information about price formation (Fama, 1970, p. 383). The main issue here is assessing whether any investor has private information that is not fully reflected in market prices (Fama, 1991, p. 1576). The strong-form EMH assumes asset prices fully reflect all information (Fama, 1970, p. 415). Therefore, since it is not possible for any investor to have more confidential information than other investors, it is not possible for him to make much profit on securities.

The Relationship between Behavioral Finance Theories and Investor Behavior

The Expectation hypothesis proposed by Kahneman and Tversky (1979) criticizes the Expected Utility hypothesis as a descriptive model of decision-making under risk. The authors have shown that choices among risky prospects exhibit a variety of pervasive effects that are inconsistent with the expected utility theory. The EMH assumes that irrational investors carry out transactions that are purely coincidental and therefore disruptions in the markets are eliminated by rational arbitrageurs. Shleifer and Vishny (1997) proposed The Arbitrage Limitation approach, arguing that a full arbitrage situation in markets is impossible. In practice, since arbitrage involves costs and risk assumption, the limits of its effectiveness in eliminating incorrect securities pricing emerge (Omoruyi & Monday, 2017, p. 233). Arbitrage limitations arise from the fact that financial intermediaries may face financing constraints if mispricing becomes dominant in the market (Hombert & Thesmar, 2014, p. 26). It is argued that the disruptions that occur as a result of random securities transactions carried out by individuals, who are called noisy in traditional finance theories, are eliminated by rational investors in the market. However, behavioral finance theories assume that the efficiency of markets will also be restricted, as the mispricing of noisemakers in a market will lead to arbitrage limitations. Black (1986) stated that noise, which is composed of a large number of small events, usually causes much stronger events than a small number of large events can cause. One of the main issues in behavioral finance is investor sentiment. Baker and Wurgler (2007) define this concept as beliefs about future cash flows and investment risks that are not substantiated by the facts at hand. The existence of the phenomenon of noise has made it significant how investors' feelings, thoughts, and beliefs change in the face of asset prices and risks. Taking it as a basis on rumors rather than information and reacting more or less than normal to the current information stems from investor sentiment (Olgaç & Temizel, 2008, p. 225).

The Relationship between Individual Risks and Investor Behavior

Classical financial theory holds that investor sentiment plays no role in predicting stock returns (Yang & Copeland, 2014, p. 28). Contrary to theory, empirical studies have shown that investor sentiment correlates with stock returns. However, when research on this subject is examined, complex findings are reached. Fisher and Statman (2000) examined the relationship between different investors and stock returns in the United States over the period from 1987 to 1998. The researchers showed that there was a negative correlation between each group of investors and S&P 500 returns. Canbaş and Kandir (2007) estimated the relationship between IMKB index returns and investor sentiment over 1997-2006. In the study where regression analyses were applied, investor sentiment systematically affected stock returns. Schmelting (2009) discussed the relationship between investor sentiment and stock returns in 18 developed countries between 1985 and 2005. The results of the panel data analysis indicated that investor sentiment had a negative effect on stock returns. Aydoğan and Vardar (2014) analyzed the impact of investor sentiment on Borsa Istanbul in the period between 2004 and 2014. In the study using VAR and Impact-Response analyses, VAR analysis results showed that macroeconomic variables other than inflation had no

effect on investor sentiment, while impact-response analyses showed all sector returns except the transport and communication sectors gave meaningful responses to irrational investor sentiment. Bolaman and Mandacı (2014) evaluated the relationship between investor sentiment and stock returns under the influence of financial crisis periods between 2003 and 2012. In his study, in which the researcher showed that there was a relationship between the variables in the long term, he found that there were structural breaks in the crisis period in the same direction as the expectation. Sun et al. (2016) discussed investor sentiment and predictability of stock returns over the period from 1998 to 2011. The findings of the regression analysis revealed that intraday S&P 500 index returns can be estimated using delayed half-hour investor sentiment. Kaya (2018) estimated the relationship between BIST 100 index returns and investor sentiment over 1997-2018. The researcher has shown that investor sentiment has a positive impact on stock returns. Concetto and Ravazzolo (2019) analyzed the relationship between stock returns and investor sentiment in the US and EU from 1990 to 2014. In the study using regression analysis, it was shown that investor sentiment indices have economic and statistical predictability power on stock market returns in the United States. The EU findings were weak. Jiang et al. (2019) sought to determine the relationship between manager sentiment and stock returns in the United States using a sample covering the period 2003-2014. The results of the regression analysis documented that manager sentiment had a negative and strong impact on the forecast of future total stock returns.

The Relationship between Systemic and Systematic Risks and Investor Behavior

Investor sentiment and changes or risks in asset prices are often examined in terms of stock returns. In this respect, there is very limited literature on the relationship between investor sentiment and systematic and systemic risks. Dash and Mahakud (2012) examined the relationship between investor sentiment, risk factors, and stock return across 392 firms in India from 1995-2011. The results of regression analysis showed that it is difficult to value and arbitrage stocks with characteristics significantly affected by sentiment risk. Yang and Copeland (2014) analyzed the effects of sentiment on market excess return, the permanent component of market volatility, and the temporary component of market volatility, using the sensitivity-enhanced EGARCH component model in the UK for the period from 1987 to 2012. The researchers found that bull sentiment leads to higher market excess returns, while bearish sentiment leads to lower excess returns. Antoniou et al. (2016) discussed the relationship between investor sentiment, beta and cost of equity in the United States over the period 1966-2010. In the study where regression analyses were applied, it was shown that earnings expectations for high beta stocks were significantly higher in optimistic periods. Hussain and Shah (2017) examined the relationship between investor sentiment and firm downside systematic risk in 230 non-financial firms from 2003-2014. The System-GMM analysis indicated that investor sentiment increased firms' systematic risk.

Behavioral finance theories have shown that psychological behavior can influence market risks, risk-taking behaviors, and financial market stability. Tarashev et al. (2003) estimated how investors' attitudes towards risk changed based on a sample covering the period 1995-2002. The study showed that financial market dynamics change systematically with investors' effective risk aversion level. Bandopadhyaya and Truong (2010) have discussed the relationship between investor sentiment and financial crises in their study. Researchers have found that stock market participants can see the 2008 Financial Crisis coming. Barone-Adesi et al. (2013) analyzed the relationship between investor sentiment and systemic risk in the period from 2002 to 2009. Researchers have shown that sensitivity has a significant impact on systemic risks. The results revealed that the long-term perceived level of low-risk increases systemic risks associated with optimism and increased leverage. Borovkova et al. (2017) examined global markets from 2003 to 2016. In the study where VAR and Granger causality analyses were applied, it was shown that the investment-based systemic risk indicator predicted other systemic risk measures, such as SRISK or VIX, while indicating stressful times. Paraboni et al. (2018) estimated the relationship between market sentiment and risk in the U.S., Germany, and China from 2010 to 2015. The results of the correlation analysis showed a stronger correlation between optimism and risk in the developed US and German markets. In contrast, there has been a stronger correlation between pessimism and risk in the emerging Chinese market. Ahmed et al. (2020) examined the relationship between investor sentiment and financial stability of insurance firms in Australia, the United States, Canada, and the United Kingdom during 2007-2016. The findings of the regression analysis showed that investors exhibited rational buying behavior and that low investor sentiment did not affect firms' financial soundness.

Data and Method

In this section, the research data set is introduced and the econometric methods used are explained.

Data

This research analyzed the impact of individual, systemic, and systematic risks of nine deposit banks operating in the Turkish banking sector on investor behavior. The banks that make up the research sample are Akbank, Finansbank, Halkbank, Vakıfbank, Garanti Bank, Yapı Kredi Bank, Şekerbank, İş Bank, and Denizbank. The investor sensitivity variable was used in the predicted models to represent investor behavior. The investor sensitivity variable was used in the predicted models to represent investor behavior. When the literature is examined, it is seen that consumer confidence indices (CCI) are widely used to represent investor sentiment (Kandır, Çerçi and Uzkaralar, 2013; Keles and Arat, 2016; Akkuş and Zeren, 2019). This index can be defined as an economic measure that shows consumers' opinions about their current situation and expectations for the future (Kandır et al., 2013). CCI is an index based on a consumer trend survey. It has been calculated regularly every month by TUIK since December 2003 in cooperation with the Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT). (<https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=37522>). In the research, the Real Sector Confidence Index (RKGE), which is calculated within consumer trend surveys, was used to represent investor sentiment. RKGE is a key indicator of the attitude of representatives of the real sector towards the economy. This index is a leading indicator used to determine future GDP expectations, as it reflects firms' tendencies in how they see the economy in the future and how they will shape their production and investment decisions accordingly (<https://www.paragaranti.com/detay-kutuphane-reel-sektor-guven-endeksi>). In the research, SRISK (US Dollar) and LRMES (Long-Run Marginal Expected Shortfall) indices were used to represent the systemic risks of nine deposit banks. The SRISK index proposed by Brownlees and Engle (2017) is used in the literature to represent systemic risk. Similarly, LRMES is one of the standard indicators used in the literature.

Table 1.

Research Variables (2008Q3-2019Q3)

Variables	Description	Type	Source
LNGUVEN	Real sector confidence index	The natural logarithm of the seasonally adjusted value is taken.	TUIK
SR	Stock returns on banks	Monthly stock returns are averaged quarterly.	Denizbank data is Investing.com and other bank data is taken from https://www.borsaistanbul.com/veriler/verileralt/gunluk-bulten website.
BETA	Indicator of market risk (systematic risk)	Quarterly averaging of monthly data.	https://vlab.stern.nyu.edu/
SRISK	Systemic Risk Indicator	Quarterly average of monthly data	https://vlab.stern.nyu.edu/
LRMES	Long-run marginal expected shortfall	Quarterly average of monthly data	https://vlab.stern.nyu.edu/
TÜFE	Consumer price index	Annual percentage change rates were taken.	CBRT
CID	Current balance	The ratio to GDP is taken.	CBRT
LNVIK	VIX uncertainty index	Its natural logarithm is taken.	Yahoo Finans
LNMSCI-E	MSCI-Europe index	Its natural logarithm is taken.	https://www.msci.com/

Table 1 provides information on the variables used in the study. While the natural logarithm of the dependent variable RKGE and the control variables VIX and MSCI-E were taken, the proportional values of the other variables were used.

Method

In the study, the period covering 2008Q3-2019Q3 was estimated using the panel data analysis method. Linear models showing the long-term relationship between banking and risks and investor behavior are given below:

$$LNGUVEN_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{it} + \beta_2 Controls + \mu_{it} \quad (1)$$

X_{it} here represents the explanatory variables SR, LRMES, SRISK, and BETA. The controls show inflation, current balance, LNVIK, and LNMSCI-E variables used as control variables. LNGUVEN is the natural logarithm of the dependent variable, RKGE. Where i is the unit dimension and t is the time dimension. μ is the error term, while β represented the coefficient parameters.

Empirical Analysis

Diagnostic Tests

Table 2 provides descriptive statistics on the variables used in the study. The mean value of the dependent variable LNGUVEN series was calculated as 4.626, and the maximum and minimum values were found as 4.722 and 4.166. The mean values of SRISK, BETA, LRMES, and SR variables were -784.646, 1.208, 45.042, and 0.015. The maximum values of these series were 4351.000, 2.716, 73.100, and 0.712. The minimum values were -9374.133, 0.460, 20.910, and -0.182. The mean values of the TUFU, CID, LNVIX, and LNMSCI-E series, the control variables, were 9.588, -27.542, 2.901, and 7.309. The maximum values of these series were calculated as 22.368, 254.895, 3.945, and 7.507, and the minimum values were calculated as 4.344, -849.745, 2.314, and 6.832.

Table 2.
Descriptive Statistics

	LNGUVEN	SRISK	LRMES	BETA	SR	TUFE	CID	LNVIK	LNMSCI_E
Mean	4.626	-784.646	45.042	1.208	0.015	9.588	-27.542	2.901	7.309
Median	4.657	-308.033	46.130	1.220	0.004	8.598	4.277	2.805	7.338
Max.	4.722	4351.000	73.100	2.716	0.712	22.368	254.895	3.945	7.507
Min.	4.166	-9374.133	20.910	0.460	-0.182	4.344	-849.745	2.314	6.832
Std. Dev.	0.110	2191.835	8.832	0.334	0.083	3.804	166.683	0.350	0.142
Obs.	405	405	405	405	405	405	405	405	405

First Generation Panel Unit Root Test

In the study, the stationarity of LNGUVEN and control variables was first examined using panel unit root tests of LLC, Hadri (2000), Breitung (2000), Im, Pesaran and Shin (2003), Maddala and Wu (1999) and Choi (2001). In the first-generation unit root tests, which are generally based on the fixed effects model, the first-order autoregressive process is AR (1) (Tatoğlu, 2017, p. 21):

$$Y_{it} = \mu_i + \tau_i t + \alpha_i Y_{it-1} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

It is defined as. Here, μ_i unit effects, τ_i is the parameter of the trend. Stationarity can be tested by testing the $\alpha_i=1$ hypothesis using appropriate techniques. The above equation can also be written using the Dickey-Fuller (DF) regression as follows:

$$\Delta Y_{it} = \mu_i + \tau_i t + \rho_i Y_{it-1} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

In the first-generation panel unit root tests, the null hypothesis is established that there is a unit root in all units (Kappler, 2006, p.6, Burdisso & Sangi'acomo, 2016, p. 426):

$$H_0: \delta = 0$$

$$H_1: \delta < 0$$

Traditional panel unit root test results are given in Table 3. It has been determined that all series become stationary both in level values and in first differences.

Table 3.
First Generation Panel Unit Root Tests

	LLC	Hadri	Breitung	IPS	Maddala ve Wu	Choi (2001)
LNGUVEN	-20.223***	8.609	-5.671***	-18.953***	41.299***	34.911***
Δ LNGUVEN	-14.487***	-2.351**	-1.455*	-22.942***	321.999***	303.872***
LNVIK	-6.196***	43.873	-4.309***	-4.151***	46.340***	46.340***
Δ LNVIK	-14.468***	-2.644**	-5.570***	-19.111***	275.111***	399.979***
TUFE	-3.962***	32.535	-4.397***	-3.399***	38.916***	20.604***
Δ TUFE	-9.056***	-0.903**	-10.451***	-14.363***	202.945***	101.636***
LNMSCI-E	-8.798***	37.876	-5.592***	-7.638***	30.555***	35.134***
Δ LNMSCI-E	-15.339***	-1.966**	-1.583**	-20.551***	250.933***	280.6014***
CID	-0.982	8.130	-10.064***	-1.884**	96.248***	104.274***
Δ CID	-36.980***	-2.656**	-16.152***	-34.548***	404.101***	404.013***
***, ** and * represented significance at $p < 0.01$, $p < 0.05$ and $p < 0.10$, respectively.						

Cross-Sectional Dependence Test

Panel data cross-sections are likely to affect each other. This problem, defined as a cross-sectional dependency, is especially

common in countries with the same economic characteristics or companies operating in the same sector. In this respect, whether the risk variables contain a cross-sectional problem was examined using the Breusch-Pagan LM, Baltagi, Feng, and Kao (2012) Bias-corrected scaled LM and Pesaran (2015) CD tests.

Breusch-Pagan LM Statistics: In the case of N constant (finite) and $T \rightarrow \infty$, Breusch and Pagan (1980) proposed a Lagrange multiplier (LM) statistic to test the null value of zero cross-equation error correlations, which are simple to calculate and do not require system estimation of the SURE model (Pesaran, 2004:4). This test can be seen as a standard tool developed to test parametric constraints for various models (Greene and McKenzie, 2). Test statistics (Pesaran, 2004, p. 4, Pesaran, 2015, p.1092, Tatoğlu, 2016, p .227):

$$\lambda_{LM=T} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (4)$$

It is calculated as. where $\hat{\rho}_{ij}^2$: i, j is the correlation coefficient of residue i, j (between the residues of i and j . units): $\hat{\rho}_{ij}$

$$\hat{\rho}_{ij} = \hat{\rho}_{ji} = \frac{\sum_{t=1}^T \hat{v}_{it} \hat{v}_{jt}}{(\sum_{t=1}^T \hat{v}_{it})^{1/2} (\sum_{t=1}^T \hat{v}_{jt})^{1/2}} \quad (5)$$

It is calculated by the formula.

Pesaran (2015) CD Test Statistics: While the Pesaran (2004) CD test is effective in cases where the observation size is larger than the time dimension ($N > T$), the Breusch-Pagan LM test is more effective in panel datasets where the time dimension is larger than the observation dimension ($T > N$). Pesaran (2015) adapted the Pesaran (2004) CD test, whose null hypothesis is weak cross-sectional independence, to the situation where the unit size (N) is 10 and smaller and the observation size (T) is large (Pesaran, 2015, pp. 1097-1099, Tatoğlu, 2017, pp. 316-317):

For balanced panels,

$$CD_{NT} = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \quad (6)$$

For unbalanced panels,

$$CD_{NT} = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \sqrt{T_{ij}} \hat{\rho}_{ij} \quad (7)$$

It is calculated as. where $\hat{\rho}_{ij} = T^{-1} \sum_{t=1}^T \zeta_{it} \zeta_{jt}$. ζ_{jt} is a scaled residue and is calculated as follows:

$$\zeta_{it} = \frac{e_{it}}{(T^{-1} e_i e_i)^{1/2}} \quad (8)$$

Baltagi, Feng, and Kao (2012) Bias-corrected scaled LM: Another cross-section dependence test used in the study is the bias-corrected scaled LM test developed by Baltagi et al. (2012). This test statistic is calculated as follows (Baltagi et al., 2012, pp. 165-167):

$$LM_{BC} = LM_P - \frac{n}{2(T-1)} = \sqrt{\frac{1}{n(n-1)}} \sum_{i=1}^{n-1} \sum_{j=1}^n (T \hat{\rho}_{ij}^2 - 1) - \frac{n}{2(T-1)} \quad (9)$$

Corrected from the scaled asymptotic deviation of the LM test in the context of fixed-effect homogeneous panel data models, the basic assumption of this test is established as $n/T \rightarrow c \in (0, \infty)$ and $(n, T) \rightarrow \infty$. The hypothesis of the bias-corrected scaled LM test proposed by Baltagi et al. (2012) is established as follows, similar to other tests:

$H_0: \sigma_{ij}^2 = 0$ For $i \neq j$,

Ya da

$H_1: \rho_{ij} = 0$ For $i \neq j$ is calculated as follows.

Where $\rho_{ij} = \frac{\sigma_{ij}}{\sqrt{\sigma_i^2 \sigma_j^2}}$ is the correlation coefficient of errors.

Table 4 shows the cross-section dependence test results of corporate variables of selected banks. According to all three test statistics, all series contain the cross-section dependence problem.

Table 4.
Cross-Section Dependence Test

Variables	Breusch-Pagan LM		Bias-Corrected Scaled LM		Pesaran (2015) CD	
	Statistics	Prob.	Statistics	Prob.	Statistics	Prob.
SR	525.079	0.000	57.638	0.000	19.322	0.000
BETA	711.397	0.000	79.494	0.000	39.588	0.000
SRISK	868.311	0.000	97.986	0.000	19.921	0.000
LRMES	732.991	0.000	82.038	0.000	39.924	0.000

Second Generation Panel Unit Root Test

In the presence of the cross-section dependency problem, traditional first-generation panel unit root tests remain weak. Therefore, the stationarity of the series was analyzed using Pesaran (2007) CADF, Taylor and Sarno (1998) MADF tests. In addition, Breitung (2000) and IPS (2003) panel unit root tests, which have been updated to consider cross-section dependence, were used for comparison.

Pesaran CADF (2007): Pesaran (2007) proposed a simple method in which standard augmented Dickey-Fuller (ADF) regressions are increased by cross-section means of delayed levels and first differences of individual series. The simple heterogeneous model established by the author in his study in which he proposed the cross-section extended Dickey-Fuller (CADF) test is defined as follows (Pesaran, 2007, pp. 268- 276):

$$Y_{it} = (1-\phi_i) \mu_i + \phi_i Y_{i,t-1} + \mu_{it}, \quad i=1, \dots, N, \quad t=1, \dots, T \quad (10)$$

It is defined as. Here, the initial value, Y_{i0} , has a definite density function with a finite mean and variance. The error term, μ_{it} , has a single factor structure.

$$\mu_{it} = \gamma f_t + \varepsilon_{it} \quad (11)$$

Here f_t is the unobserved common effect and ε_{it} is the idiosyncratic error. Models (10) and (11),

$$\Delta Y_{it} = \alpha_i + \beta_i Y_{i,t-1} + \gamma f_t + \varepsilon_{it} \quad (12)$$

It can be written as. Where $\alpha_i = (1-\phi_i) \mu_i$, $\beta_i = -\phi_i$ ve $\Delta Y_{it} = Y_{it} - Y_{i,t-1}$. In this case, the null hypothesis in the CADF test is that, $H_0: \beta_i$ for all i

The alternative hypothesis is,

$$H_1: \beta_i < 0 \quad i=1, \dots, N1, \quad \beta_i = 0, \quad i=N1+1, N1+2, \dots, N$$

It is established in the form of.

Pesaran (2007) CADF is calculated as follows:

$$\Delta Y_{it} = a_i + b_i Y_{i,t-1} + c_i \bar{Y}_{t-1} + d_i \Delta \bar{Y}_t + e_{it} \quad (13)$$

where t is the ratio denoted by $t_i (N, T)$,

$$t_i (N, T) = \frac{\Delta Y_i' \bar{M}_\omega Y_{i-1}}{\sigma(Y_{i-1}' \bar{M}_\omega Y_{i-1})^{1/2}} \quad (14)$$

is in the form.

MADF: Multivariate Extended Dickey-Fuller (MADF) test developed by Taylor and Sarno (1998) Given the $(N \times 1)$ dimensional vector process produced in discrete time:

$$q_{it} = \mu_i + \sum_{j=1}^k p_{ij} q_{it-j} + \mu_{it} \quad (15)$$

The equation is obtained. Here, it indicates the unit and number of observations that can be expressed as $i=1\dots N$ ve $t=1\dots T$. It is also assumed that the error term is independently normally distributed with the non-scalar covariance matrix $\mu_t = (\mu_{1t}, \dots, \mu_{Nt})$

$$\mu_t \sim IN(0, \Lambda) \quad (16)$$

The standard, single-equation ADF unit root test will involve estimating each N equation separately and performing N individual tests of the null hypothesis:

$$H_{0i}: \sum_{j=1}^k p_{ij} - 1 = 0 \quad (17)$$

The power of univariate ADF tests may be weakened in cases where the root of each individual autoregressive process is close to unity but less. Considering the above equations, the resulting Wald statistic is considered the MADF test:

$$H_{0i}: \sum_{j=1}^k p_{ij} - 1 = 0, \forall i=1\dots N \quad (18)$$

Based on this equation, the unit root hypothesis is calculated as follows:

$$MADF = \frac{(1-\psi\hat{\beta})\{\psi[Z'(\hat{\Lambda}^{-1} \otimes I_T)Z]^{-1}\psi'\}(1-\psi\hat{\beta})N(T-k-1)}{(Y-Z\hat{\beta})'(\hat{\Lambda}^{-1} \otimes I_T)(Y-Z\hat{\beta})} \quad (19)$$

Here $\hat{\beta}$ and $\hat{\Lambda}$ are consistent estimators of β and Λ , respectively. In general terms, to test N constraints, the Wald statistic tested NULL hypothesis has a limiting X distribution with N degrees of freedom (Taylor and Sarno, 1998, pp. 287-288). Table 5 gives the unit root test results. The test results showed that the SR, BETA, SRISK, and LRMES series were stationary at both level and first difference.

Table 5.

Second Generation Panel Unit Root Tests

Variable	Breitung		IPS		CADF		MADF	
	I [0]	I [1]	I [0]	I [1]	I [0]	I [1]	I [0]	I [1]
SR	-6.165***	-8.806***	-20.525***	-22.092***	-5.254***	-6.190***	562.851**	1372.287**
BETA	-3.497***	-10.052***	12.071***	-23.543***	-3.780***	-6.040***	270.384**	895.477**
SRISK	-2.585***	-9.056***	-2.691***	-15.550***	-1.606	-5.056***	38.410**	438.117**
LRMES	-3.623***	-10.710***	-11.019***	-23.490***	-3.880***	-5.954***	249.288**	927.908**
***, ** and * represented significance at $p \leq 0.01$, $p \leq 0.05$ and $p \leq 0.10$, respectively.								

Analysis of the Effects of Banking Risks on Investor Behavior

The estimation results showing the econometric relationship between LNGUVEN and SRISK are given in Table 6. The Hausman test showed that the FE estimator was more efficient than the RE estimator. Diagnostic tests showed autocorrelation and cross-section dependency problems in the FE model to be estimated. Therefore, the econometric relationship between the variables was estimated using the Driscoll-Kraay FE (DK-FE) standard error estimator. The estimation results showed that SRISK affects LNGUVEN, the real sector confidence index, negatively. The effects of inflation and current account balance on LNGUVEN are negative. The effect of LNMSCI-E, which represents the MSCI-Europe index, on LNGUVEN is meaningless. Wald tests, which showed the significance of the models as a whole, were significant. The estimation results of the study showing the econometric relationship between LNGUVEN and LRMES are given in Table 7.

Table 6.
DK-FE Estimation of The Relationship between LNGUVEN and SRISK

Variables	Coefficient	Std. Error	Prob.
SRISK	-.00001	5.63e	0.027**
TUFE	-.005	.001	0.012***
CID	-.0001	.000	0.003***
LNVIIX	-.156	.064	0.041**
LNMSCI-E	.251	.139	.110
C	3.284	1.035	0.013***
OBS	405		
BANK	9		
R2	0.632		
Wald (F-Istatistik)	11.04 (0.002) ***		
Diagnostic Tests			
F Test	2.07 (0.038)	Pesaran (2004) CD	37.380 (0.000)
VIF	1.84	Friedman (1937)	344.003 (0.000)
Hausman Test	16.19 (0.000)	Frees (1995, 2004)	6.445 (0.000)
Green (2000) Wald Test	1.03 (0.999)		
Baltagi-Wu (1999) LBI	1.076		
DW Test	1.061		
***, ** and * represented significance at $p < 0.01$, $p < 0.05$ and $p < 0.10$, respectively.			

Table 7.
Estimation of The Relationship between LNGUVEN and LRMES

Variables	AFR POLS	FGLS	PCSE	DK-FE
LRMES	-.001*** (.000)	-.001*** (.000)	-.001 (.000)	-.003*** (.001)
TUFE	-.007*** (.000)	-.008*** (.001)	-.008*** (.003)	-.007*** (.002)
CID	-.0001*** (1.14e)	-.00006*** (.000)	-.00006 (.000)	-.0001*** (.000)
LN (VIX)	-.149*** (.002)	-.085*** (.016)	-.085* (.048)	-.159** (.059)
LN (MSCI-E)	.237*** (.005)	.384*** (.041)	.384*** (.122)	.237 (.161)
C	3.455*** (.048)	2.202*** (.339)	2.202** (1.006)	3.558*** (1.182)
OBS	405	405	405	405
BANK	9	9	9	9
R2	0.600		0.942	0.614
Wald (F)	81726.55 (0.000)	401.94 (0.000)	46.26 (0.000)	8.93 (0.004)
Diagnostic Tests				
F Test	1.72 (0.093)	Pesaran (2004) CD	39.219 (0.000)	
LR Test	0.00 (1.000)	Friedman (1937)	371.610 (0.000)	
VIF	1.75	Frees (1995, 2004)	7.604 (0.000)	
Hausman Test	13.53 (0.000)	White (1980)	375.680 (2.2e)	
Green (2000) Wald Test	0.38 (1.000)	Woolridge (2002)	12125.309 (0.000)	
Baltagi-Wu (1999) LBI	1.153			
DW Test	1.148			
***, ** and * represented significance at $p < 0.01$, $p < 0.05$ and $p < 0.10$, respectively.				

The F test showed that at a significance level of 90% ($p < 0.10$), the FE estimator was valid. However, the POLS estimator was preferred because this rate was low for regression analyses. The LR test confirmed that the classical model was valid. Since an autocorrelation problem was identified in the POLS estimator, the econometric relation of LRMES to LNGUVEN was estimated using the AFR-POLS¹ estimator as well as the Feasible Generalized Least Squares (FGLS) proposed by Parks (1967) and Kmenta (1986) and the Panel Corrected Standard Errors (PCSE) estimator proposed by Beck and Katz (1995). Applied F and LR tests showed that the POLS estimator was more effective. Autocorrelation problems were detected in the predicted POLS model. Therefore, the econometric relationship between the variables was estimated using AFR-POLS, FGLS, and PCSE estimators. It has been shown that market risk affects LNGUVEN negatively. Inflation and current account balance have negative effects on LNGUVEN, while the MSCI-Europe index has positive effects. The estimation results showing the

¹Arellano (1987), Froot (1989) and Rogers (1993) estimator

econometric relationship between LNGUVEN and SR are given in Table 9.

Table 8.
Estimation of the Relationship between LNGUVEN and BETA

Variables	AFR POLS	FGLS	PCSE
BETA	-.036*** (.007)	-.032*** (.010)	-.032 (.023)
TUFE	-.007*** (.000)	-.008*** (.001)	-.008*** (.003)
CID	-.0001*** (1.10e)	-.00006*** (.000)	-.00006 (.000)
LN (VIX)	-.148*** (.002)	-.084*** (.016)	-.084* (.048)
LN (MSCI-E)	.239*** (.004)	.386*** (.041)	.386*** (.122)
C	3.424*** (.039)	2.169*** (.338)	2.169** (1.004)
OBS	405	405	405
BANK	9	9	9
R ²	0.600		0.943
Wald (F)	9999.000 (0.000)***	402.19 (0.000)***	46.11 (0.000)***
Diagnostic Tests			
F Test	1.25 (0.265)	White (1980)	376.831 (1.3e)
LR Test	0.00 (1.000)	Woolridge (2002)	10073.528 (0.000)
VIF	1.75		

***, ** and * represented significance at $p < 0.01$, $p < 0.05$ and $p < 0.10$, respectively.

Table 9.
Estimation of the Relationship between LNGUVEN and SR

<i>Table 9.</i> <i>Estimation of the Relationship between LNGUVEN and SR</i>			
Variables	AFR POLS	FGLS	PCSE
SR	.062* (.028)	.089*** (.030)	.089* (.051)
TUFE	-.007*** (.000)	-.009*** (.001)	-.009*** (.003)
CID	-.0001*** (1.25e)	-.00006*** (.000)	-.00006 (.000)
LN VIX	-.140*** (.001)	-.068*** (.015)	-.068 (.047)
LN MSCI-E	.240*** (.004)	.387*** (.041)	.387*** (.122)
C	3.345*** (.036)	2.072*** (.336)	2.072** (.999)
OBS	405	405	405
BANK	9	9	9
R ²	0.590		0.945
Wald (F)	99999.00 (0.000)***	397.85 (0.000)***	46.88 (0.000)***
Diagnostic Tests			
F Test	0.01 (1.000)	White (1980)	371.178 (1.9e)
LR Test	0.00 (1.000)	Woolridge (2002)	4646.601 (0.000)
VIF	1.73		

***, ** and * represented significance at $p < 0.01$, $p < 0.05$ and $p < 0.10$, respectively.

F and LR tests showed that POLS was more effective. However, an autocorrelation problem was identified in the predicted POLS model. In this regard, the econometric relationship between the variables was estimated using AFR-POLS, FGLS, and PCSE estimators. Stock returns impact LNGUVEN positively. It was observed that the effects of inflation and current account balance on investor sentiment were negative and the effect of the MSCI-Europe index was positive.

Conclusion and Recommendations

This research examines how and to what extent banking risks affect real sector investors' behavior. Research results showed that systemic and systematic risks negatively affect real sector investor sentiment. Pessimism among investors has increased due to increased systemic and market risks. The findings showed that the real sector confidence index can be used as an effective early warning system for financial instabilities. At the same time, it has shown that banking sector risks have the potential to spread to the entire economy through real sector investment behavior. The results revealed that stock returns increased real-sector investment behaviors. Positive stock market developments have encouraged the real sector to invest. When the research results are evaluated in general, it is shown that the link between banking risks and investor behaviors is extremely strong. In this context, the role of investor sentiment in financial stability has been revealed.

In the research, the effects of selected macro variables on investor sentiment were analyzed. The forecast results documented that inflation rates, the current account balance, and the VIX uncertainty index negatively affected real sector investor behavior. Analysis findings have shown that inflation increases uncertainties about the future and investor pessimism. On the contrary, it was determined that the effect of the MSCI Europe index on investor sentiment was positive. Regression estimates also showed that investment decisions are sensitive to developments in international markets. The results revealed a strong interaction between macro variables and investor behavior.

Various inferences can be made from the research results. Market participants and policymakers can use the real sector confidence index to observe the banking sector's relationship between financial stability and the real economy. They can make precise balance adjustments to the decisions they make and the policies they implement. Policymakers can make decisions that support financial stability. Bank managers can avoid high risk-taking behaviors by observing the reaction of investors to systemic risks. Investors can diversify their portfolios by considering the link between banking returns and real sector investment behaviors. They may also avoid high-risk-taking behaviors.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval was not obtained since no data from any living creature was used in the research.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – H.A., S. B.; Design – H.A., S.B.; Supervision – S.B.; Resources – H.A.; Materials – H.A., S. B.; Data Collection and/or Processing – H.A., S.B.; Analysis and/or Interpretation – H.A., S.B.; Literature Search – H.A., S.B.; Writing Manuscript – H.A.; Critical Review – S.B.; Other – H.A., S.B.

Declaration of Interests: The authors declare that they have no conflict of interest.

Funding: The authors declared that this study has received no financial support.

Etik Kurul Onayı: Araştırmada herhangi bir canlıya ait veri kullanılmadığı için etik raporu alınmamıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Konsept – H.A., S. B.; Tasarım – H.A., S.B.; Denetim – S.B.; Kaynaklar – H.A.; Malzemeler – H.A., S. B.; Veri Toplama ve/veya İşleme – H.A., S.B.; Analiz ve/veya Yorum – H.A., S.B.; Literatür Taraması – H.A., S.B.; Yazma – H.A.; Eleştirel İnceleme – S.B.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

References

- Ackert, L. F., & Deaves, R. (2010). *Behavioral finance: Psychology, decision-making, and markets*. South-Western: Cengage Learning.
- Ahmed, D., Shahab, Y., Ullah, F., & Ye, Z. (2020). Investor sentiment and insurers' financial stability: Do sovereign ratings matter? *The Geneva Papers on Risk and Insurance - Issues and Practice*, 45, 281–312.
- Antoniou, C., Doukas, J.A., & Subrahmanyam, A. (2016). Investor sentiment, beta, and the cost of equity capital. *Management Science*, 62(2), 347-367.
- Arellano, M. (1987). Computing robust standard errors for within-group estimators. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 49, 431-434.
- Aydoğan, B., & Vardar, G. (2014). Yatırımcı duyarlılığının borsa istanbul sektör getirileri üzerine etkisi. *Maliye Finans Yazıları*, 104, 29-52.
- Bajpai, S., & Sharma, A. K. (2015). An empirical testing of capital asset pricing model in India. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 189, 259 – 265.
- Baker, M., & Wurgler, J. (2007). Investor sentiment in the stock market. *Working Paper*, 3189, National Bureau of Economic

Research.

- Baltagi, B. H., & Wu, P. X. (1999). Unequally spaced panel data regressions with ar (1) disturbances. *Econometric Theory*, 15(6), 814-823.
- Baltagi, B. H, Feng, Q., & C. Kao (2012). A lagrange multiplier test for cross-sectional dependence in a fixed effects panel data model. *Journal of the Econometrics*, 170, 164–177.
- Bandopadhyaya, A., & Truong, D. (2010). Who knew: Financial crises and investor sentiment. *Working Paper*, University of Massachusetts Boston ScholarWorks at UMass Boston, Financial Services Forum Publications, 1049.
- Barone-Adesi, G., Mancini, L., & Shefrin, H. (2013). Systemic Risk and Sentiment, Jean-Pierre F., & Joseph A. L. (eds.), *Handbook on Systemic Risk* (p. 714-741), Cambridge: Cambridge University Press.
- Bayes, M., & Price, M. (1763). An Essay towards Solving a Problem in the Doctrine of Chances. By the Late Rev. Mr. Bayes, F. R. S. Communicated by Mr. Price, in a Letter to John Canton, A. M. F. R. S. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, 53(0), 370–418. doi:10.1098/rstl.1763.0053
- Beck, N. L., & Katz, J. N. (1995). What to do (and not to do) with times-series cross-section data. *The American Political Science Review*, 89(3), 634-647.
- Bernoulli, D. (1954) Exposition of a new theory on the measurement of risk, *Econometrica*, 22, 23–36 (Translation of Bernoulli D 1738 Specimen theoriae novae de mensura sortis; Papers Imp. Acad. Sci. St. Petersburg 5 175–192).
- Black, F. (1986). Noise. *The Journal of Finance*, 41(3), 529-543.
- Boloman, Ö., & Mandacı, P. E. (2014). Effect of investor sentiment on stock markets. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 6(11), 51-64.
- Borovkova, S., Garmaev, E., Lammers, P., & Rustige, J. (2017). SenSR: A sentiment-based systemic risk indicator. *Working Paper*, 553, De Nederlandsche Bank NV.
- Borsaİstanbul.com. (2019). *Veriler*. Retrieved December 2, 2019 from <https://www.borsaistanbul.com/veriler/verileralt/gunluk-bulten>
- Breitung, J. (2000). The local power of some unit root tests for panel data. *Nonstationary Panels, Panel Cointegration and Dynamic Panels*, 15, 161–177.
- Brownlees, C., & Engle, R. F. (2017). SRISK: A conditional capital shortfall measure of systemic risk. *The Review of Financial Studies*, 30 (1), 48-79.
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *Review of Economic Studies*, Oxford University Press, 47(1), 239-253.
- Burdizzo, T., & Sangiácomo, M. (2016). Panel time series: review of the methodological evolution. *The Stata Journal*, 16(2), 424–442.
- Canbaş, S., & Kandır, S. Y. (2007). Yatırımcı duyarlılığının imkb sektör getirileri üzerindeki etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 219-248.
- CBRT (2021). *EVDS*. Retrieved December 2, 2019 from <https://www.tcmb.gov.tr/>
- Choi, I. (2001) Unit root tests for panel data. *Journal of International Money and Finance*, 20, 249-272.
- Concetto, C. L., & Ravazzolo, F. (2019). Optimism in financial markets: stock market returns and investor sentiments. *Journal of Risk and Financial Management*, 12(85), 1-14.
- Dash, S. R., & Mahakud, J. (2012). Investor sentiment, risk factors and stock return: Evidence from Indian non-financial companies. *Journal of Indian Business Research*, 4(3),194-218.
- Dobbins, R., & Witt, S. F. (2007). Some implications of the efficient market hypothesis. *Managerial Finance*, 5(1), 65-79.
- Driscoll, J. C., & Kraay, A. C. (1998). Consistent covariance matrix estimation with spatially dependent panel data. *The Review of Economics and Statistics*, 80(4), 549-560.
- Duarte-Duarte, J. B., Pérez-Iñigo, J. M. M., & Sierra-Suárez, K. J. (2014). Testing the efficiency market hypothesis for the colombian stock market. *DYNA*, 81 (185), 100-106.
- Duman Atan, S., Özdemir, Z. A., & Atan, M. (2009). Hisse senedi piyasasında zayıf formda etkinlik: İMKB üzerine ampirik bir çalışma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 33-48.
- Fama, E. F. (1970). Efficient capital markets: a review of theory and empirical work. *The Journal of Finance*, 25(2), 383-417.
- Fama, E. F. (1991). Efficient capital markets: II. *The Journal of Finance*, 46(5), 1575-1617.
- Fisher, K. L., & Statman, M. (2000). Investor sentiment and stock returns. *Financial Analysts Journal*, 56(2), 16-23.
- Froot, K. A. (1989). Consistent covariance matrix estimation with cross-sectional dependence and heteroskedasticity in financial data. *The Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 24(3), 333-355.
- Hadri, K. (2000). Testing for stationarity in heterogeneous panel data. *Econometrics Journal*, 3, 148–161.

- Hombert, J., & Thesmar, D. (2014). Overcoming limits of arbitrage: Theory and evidence. *Journal of Financial Economics*, 111, 26–44.
- Hussain, S., & Shah, S. M. A. (2017). Investor sentiment and firm downside systematic risk. *NUML International Journal of Business & Management*, 12(2), 103-116.
- Im, K. S., Pesaran, M. H., & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115, 53 – 74.
- Investing.Com (2019). Retrieved December 2, 2019 from <https://www.investing.com/>
- Jiang, F., Lee, J., Martin, X., & Zhou, G. (2019). Manager sentiment and stock returns. *Journal of Financial Economics*, 132, 126–149.
- Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47(2), 263–292.
- Kappler, M. (2006). Panel tests for unit roots in hours worked. *Workin Paper*, 06-22, ZEW -Leibniz Centre for European Economic Research.
- Kaya, E. (2018). Yatırımcı duyarlılığı ve hisse senedi getirileri. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 645, 91-112.
- Kmenta, J. (1986). *Elements of econometrics*. Second edition, New York: Macmillan.
- Levin, A., Lin, C. F., & Chu, C. S. J. (2002). Unit root tests in panel data: asymptotic and "nite-sample properties". *Journal of Econometrics*, 108, 1–24.
- Lintner, J. (1965). The Valuation of risk assets and the selection of risky investments in stock portfolios and capital budgets. *The Review of Economics and Statistics*, 47(1), 13-37.
- Maddala, G. S., & Wu, S. (1999). A comparative study of unit root tests with panel data and a new simple test. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Special Issue, 0305-9049, 631-652.
- Markowitz, H. M. (1952). Portfolio selection. *The Journal of Finance*, 7(1), 77-91.
- Mossin, J. (1966). Equilibrium in a capital asset market. *Econometrica*, 34(4), 768-783.
- MSCI.Com (2019). *MSCI Europe index*. Retrieved December 2, 2019 from <https://www.msci.com/>
- NYU-Stern (2021). *V-Lab*. Retrieved December 2, 2019 from <https://vlab.stern.nyu.edu/>
- Olgaç, S., & Temizel, F. (2008). Yatırımcı duyarlılığı hisse senedi getirileri ilişkisi: Türkiye örneği. *TİSK Akademi*, II, 224-239.
- Omoruyi, A., & Monday, O. (2017). Limits to arbitrage: A survey of literature. *RJFSR*, 2(2), 232-242.
- Paraboni, A. L., Righi, M. B., Vieira, K. M., & Silveira, V. G. D. (2018). The relationship between sentiment and risk in financial markets. *BAR, Rio de Janeiro*, 15(1), 1-15.
- ParaGaranti.Com (2021). Retrieved May 15, 2021 from <https://www.paragaranti.com/detay-kutuphane-reel-sektor-guven-endeksi>
- Parks, R. W. (1967). Efficient estimation of a system of regression equations when disturbances are both serially and contemporaneously correlated. *Journal of the American Statistical Association*, 62(318), 500-509.
- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for cross section dependence in panels. *CESifo Working Paper Series*, 1229 IZA Discussion Paper, 1240. Retrieved June 20, 2020 from <http://ftp.iza.org/dp1240.pdf>
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Economy*, 22, 265–312.
- Pesaran, M. H. (2015). Testing weak cross-sectional dependence in large panels. *Econometric Reviews*, 34(6-10), 1089-1117.
- Ricciardi, V., & Simon, H. K. (2000). What is behavioral finance? *Business, Education and Technology Journal*, Fall, 1-9.
- Ricciardi, V. (2008). Risk: Traditional finance versus behavioral finance, Frank J. Fabozzi (ed.), *Handbook of finance, volume 3: Valuation, financial modeling, and quantitative tools* (s.85-111), Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons.
- Rogers, W. (1993). Regression standard errors in clustered samples. *Stata Technical Bulletin*, 3, 19-23.
- Salzman, D., & Trifan, E. (2005). Emotions, bayesian inference, and financial decision making. *Darmstadt Discussion Papers in Economics* 166, Darmstadt University of Technology, Department of Law and Economics.
- Schmeling, M. (2009). Investor sentiment and stock returns: some international evidence. *Journal of Empirical Finance*, 16, 394–408.
- Sefil, S., & Çilingiroğlu, H. K. (2011). Davranışsal finansın temelleri: karar vermenin bilişsel ve duygusal eğilimleri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 247-268.
- Sharpe, W. F. (1964a). A theory of market equilibrium under conditions of risk. *The Journal of Finance*, 19(3), 425-442.
- Sharpe, W. F. (1964b). Capital asset prices: a theory of market equilibrium under conditions of risk. *Journal of Finance*, XIX (3), 425-442.
- Shleifer, A., & Vishny, R. W. (1997). The limits of arbitrage. *The Journal of Finance*, LII (1), 35-55.
- Sun, L., Najand, M., & Shen, J. (2016). Stock return predictability and investor sentiment: a high-frequency perspective.

- Journal of Banking and Finance*, 73, 147–164.
- Tarashev, N., Tsatsaronis, K., & Karampatos, D. (2003). Investors' attitude towards risk: What can we learn from options?. *BIS Quarterly Review*, June, 57-65.
- Taylor, M. P., & Sarno, L. (1998). The behavior of real exchange rates during the post- brettton woods period. *Journal of International Economics*, 46, 281-312.
- TUİK (2019). *İstatistikler*. Retrieved December 2, 2019 from <https://www.tuik.gov.tr/>
- TUİK (2021). Statistics. Retrieved April 21, 2021 from <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=37522>
- Von Neumann, J., & Morgenstern, O. (1944). *Theory of games and economic behavior*. New Jersey: Princeton University Press.
- Yahoo Finance (2019). *VIX uncertainty index*. <https://finance.yahoo.com/> (Erişim Tarihi: 2 Aralık 2019)
- Yang, Y., & Copeland, L. (2014). The effects of sentiment on market return and volatility and the cross-sectional risk premium of sentiment-affected volatility. *Working Paper*, E2014/12, Cardiff Business School.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2016). *Panel veri ekonometrisi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2017). *Panel zaman serileri analizi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Yiğit, A. G. (2019). Rasyonel bireyin beklenen fayda teorisine davranışsal yaklaşım: Sınırlı rasyonelliğin beklenti teorisi, Şevki Duymaz and Öner Çelikkaleli (eds.), *Bilim Dünyasında Multidisipliner Çalışmalar* (p.95-112), Ankara: Berikan Ofset Matbaacılık.

Güvenlik Çalışmalarının Sınıflandırılması ve Realist ve Ontolojik Güvenliğin Yorumsamacı (Hermeneutik) Analizi

Classification of Security Studies and Hermeneutical Analysis of Realist and Ontological Security

Fikret BİRDİŞLİ

İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
Bölümü, Malatya, Türkiye

Inönü University, Faculty of Economics and
Administrative Sciences, Department of
Political Science and International Relations,
Malatya, Türkiye.
fikret.birdisli@inonu.edu.tr

Öz

Ontolojik güvenliğin dâhil olmasıyla daha önce tarihsel ve fonksiyonel açıdan yapılan sınıflandırmalar güvenlik çalışmaları için yetersiz kalmaya başlamıştır. Ayrıca analiz seviyesi bakımından sistem, devlet ve bölge düzeyleri kullanılırken ontolojik güvenlik alana birey düzeyi analiz ve psikososyal bir yaklaşımı da eklemiş oldu. Bu bağlamda güvenlik çalışmalarına benlik, beden, kimlik, rutin gibi anahtar kavramlar da eklenmiştir. Alanda yaşanan bu gelişmelerden yola çıkarak bu makalenin amacı güvenlik çalışmaları için kapsamlı bir tipoloji geliştirmektir. Buna göre önerilen ilk ayırım fiziksel güvenlik alanı ve içgüdüsel güvenlik alanıdır. İkinci olarak epistemolojik açıdan klasik güvenlik yaklaşımlarının tümü realist güvenlik başlığı altında toplanırken, psikososyal katkılar ontolojik güvenlik kapsamında bırakılmıştır.

Ayrıca bu makalede ontolojik güvenliğin temel kavramları olan beden-benlik-kimlik ilişkisi ve rutin kavramı yorumsamacı (hermeneutik) bir yöntemle irdelenmiş, psikolojide yer alan tekinsizlik ve umutsuzluk kavramlarının da rutin kavramı ile birlikte kullanılması gerektiği öne sürülmüştür. Son olarak güvenliğin temel kavramları olan korku ve kimlik kavramlarının güvenliğin ya da güvensizliğin inşasında nasıl bir role sahip olduğu açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik çalışmaları, Güvenlik tipolojisi, Ontolojik güvenlik, Realist güvenlik, Fiziksel güvenlik alanı, İçgüdüsel güvenlik alanı

Abstract

The classical typology of Security Studies which has been made according to historical and functional terms has been insufficient because of the addition of the Ontological Security approach. In addition, Ontological Security brings a new analyzing level by individual level for security studies as well as new keywords such as self, body, identity, and routine. So, this article aims to develop a comprehensive typology for Security Studies regarding new developments. Accordingly, the first distinction proposed is the domain of physical security and the domain of instinctive security.

Secondly, while all epistemologically classical security approaches are collected under the title of realist security, psychosocial contributions are left within the scope of ontological security.

In addition, in this article, the basic concepts of ontological security, the body-self-identity relationship, and the concept of routine have been examined with a hermeneutic method, and it has been suggested that the concepts of uncanniness and despair in psychology should be used together with the concept of routine. Finally, it explains what role the concepts of fear and identity, which are the basic concepts of security, play in the construction of security or insecurity.

Keywords: Security studies, Security typology, Ontological security, Realist security, Routine, Domain of physical security, Domain of instinctive security

Geliş Tarihi/Received 19.02.2024
Kabul Tarihi/Accepted 21.10.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 30.12.2024

Cite this article as: Birdişli, F. (2024). Classification of security studies and Hermeneutical analysis of realist and ontological security, *Current Perspectives in Social Sciences*, 28(4), 616-628.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Güvenlik olgusunun kendisi değilse de güvenlik çalışmaları Uluslararası İlişkiler alanında yenidir. Bu nedenle güvenlik başlangıçta az gelişmiş bir kavram olarak görülmüş içeriği zaman içinde derinleştirilerek genişlemiştir (Buzan, 1983, s. 3). Günümüzde güvenlik çalışmalarının merkezinin, devlet odaklıdan insan odaklıya, koruma alanlarının ise çevreden, ekonomiye kadar farklı alanları içerecek biçimde derinleştiği görülmektedir (Rumelili ve Adısönmez, 2017, s. 24). Bu gelişme güvenlik çalışmalarına disiplinler arası (interdisciplinary) ve çok disiplinli (multidisciplinary) katkılar sonucu sağlanmıştır.

Güvenlik alanı genişledikçe her zaman yeni bir sınıflandırmaya ihtiyaç duyulmuştur. Fakat şimdiye kadar yapılan sınıflandırmalar, daha çok güvenlik çalışmalarının genel çerçevesi ve koruma alanları dikkate alınarak yapılan tarihsel ve fonksiyonel bir ayrımı içermektedir. Örneğin Stephan Walt Renaissance of Security Studies (1991) isimli makalesinde bir sınıflandırma yaparken güvenlik çalışmalarının tarihsel gelişimini dikkate almıştır. Walt (1991, s. 222)'a göre güvenlik çalışmaları uluslararası alanda yaşanan konjonktürel olaylar, teknolojik gelişmeler ve teoride yaşanan içerik derinleşmesine bağlı olarak gelişmiştir. Bu bağlamda güvenlik çalışmalarının tarihsel seyri "Altın çağ" ve "Rönesans" başlıkları altında toplanmıştır.

Güvenlik alanında sıklıkla başvurulan kişilerin başında Barry Buzan gelmektedir. Barry Buzan'ın bireysel ya da ortak gerçekleştirdiği tüm yayınlarda güvenlik çalışmalarının tarihselliğin yanı sıra fonksiyonel ayrımını da görmek mümkündür. Bu bağlamda Buzan'ın yaptığı ilk çalışmalardan biri 1983 tarihli People, State and Fear başlıklı kitabıdır. Bu çalışmada Buzan güvenlik çalışmalarının içeriğine odaklanmıştır. Ole Weaver ve Jaap de Wilde ile birlikte yaptığı diğer bir çalışma olan Security: A New Framework for Analysis (1998) başlıklı kitabında ise güvenlik konusu odak noktasına göre yeniden sınıflandırılmış ve koruma alanları dikkate alınarak sektörlere ayrılmıştır. Bu çalışmadan yaklaşık on yıl sonra ise daha detaylı bir sınıflandırmayı Lene Hansen ile birlikte yazılan Evolution of International Security Studies (2009) kitabında görmekteyiz. Bu kitapta güvenlik çalışmaları, hem tarihsel hem de fonksiyonel bir ayrıma tabi tutulmuştur. Birdişli (2019, s. 81) ise Buzan ve Walt'ın yapmış olduğu tarihsel ve fonksiyonel ayırmadan yararlanarak güvenlik çalışmalarını realist, eleştirel, ve konstrüktivist olmak üzere üç başlık altında toplamıştır.

Bu sınıflandırmalarda dikkate alınan tarihsel yaklaşım güvenlik çalışmalarına olan konjonktürel ilgiyi yansıtırken, fonksiyonel ayrım güvenliğin koruma alanlarındaki gelişmeyi gözler önüne sermektedir. Fakat bunun dışında bir kavram olarak güvenlik literal, alegorik, otantik ve ontolojik içeriklere sahiptir. Örneğin güvenliğin anahtar kavramlarından olan korku ve çıkarın tüzel bir kişilik taşıyan devlete atfedilmesi alegorik ve metaforiktir. Kaygı, kimlik, benlik ve beden ilişkisi üzerinden yapılan açıklamalar ise ontolojik alana girmektedir.

Güvenlik çalışmalarında geleneğin dışına taşan iki yaklaşımdan biri konstrüktivist, diğeri ise eleştirel yaklaşımdır. Konstrüktivist yaklaşımda Buzan (2009) ve arkadaşlarının geliştirdikleri "güvenlikleştirme" (securitization) teorisi, güvenliğin olgusal değil aynı zamanda algısal bir fenomen olduğunu da ortaya koymakla klasik anlayışın ötesine geçerek yine otantik bir çerçeve çizmektedir. Güvenliğe eleştirel yaklaşımlar ise güvenlikten ziyade güvensizliğin nedenlerine eğilerek farklı bir odak noktası geliştirmiştir. Buna göre güç-iktidar ve Feminist güvenliğin dikkat çektiği erillik (Sylvester, 2010) güvensizliğin kaynağı olarak tanımlanmıştır.

Güvenlik çalışmalarına başka bir özgün katkı ise ontolojik güvenlikle sağlanmıştır. Zira güvenlik çalışmalarının geleneksel konsepti daha çok devlet merkezli sorunları (state failures) içerirken (Bilgin, 2010, s. 619), ontolojik güvenlik, konuya bireysel psikolojiyi dâhil ederek güvenlik çalışmalarına beden, benlik ve kimlik gibi temel içgüdüsel (instinctive) güvenlik alanını da eklemiştir. Bu durumda içgüdüsel güvenlik alanı, devlet merkezli ya da sektörel tabanda yapılan klasik, fonksiyonel sınıflandırmanın dışına çıkmaktadır. Ayrıca ontolojik güvenlik sadece fonksiyonel anlamda değil, felsefi anlamda da güvenliğin Realizme dayalı klasik çerçevesini aşan bir epistemolojiye sahiptir. Çünkü felsefede ontoloji, nesnel alanı aşan bir içeriği taşır.

Ontolojik güvenlik yaklaşımının diğer bir özgün katkısı ise devlet, sistem ve bölge düzeyinde yürütülen güvenlik çalışmalarına birey düzeyi analizi eklemiş olmasıdır.

Bu nedenle bu makalenin amacı güvenlik çalışmalarında temel düzeyde yaşanan gelişmeleri dikkate alarak yeni bir sınıflandırma yapmaktır. Bu kapsamda güvenliğin özünde yer alan "koruma" hedefi dikkate alınarak fonksiyonel açıdan güvenlik, fiziksel güvenlik alanı ile içgüdüsel (instinctive) güvenlik alanı olarak ikiye ayrılmıştır. Bu durumda ülke sınırlarından, uluslararası sisteme; çevre sorunlarından, ekonomiye; toplumsal güvenlikten, bireysel güvenliğe kadar geniş bir koruma alanı fiziksel güvenlik alanı olarak kabul edilir (Mitzen, 2006, s. 342; Rumelili ve Çelik, 2017, s. 280). Fiziksel güvenliğin ötesinde kalan ve ontolojik güvenliğin kapsamına giren konular ise temel, içgüdüsel (instinctive) güvenlik alanı olarak tanımlanmıştır.

Epistemolojik açıdan değerlendirildiğinde ise ontolojik güvenliğin, güvenlik çalışmalarına ana akım teorilerin ötesinde bir derinlik kazandırdığı aşikârdır. Epistemolojik açıdan güvenlik çalışmaları daha çok Realizm etkisi altında yürütülmektedir. Eleştirel Realizmin öncü ismi Roy Bhaskar ise ontoloji ile epistemoloji arasında bir ayırım yapar. Fakat bu makalede yer alan realist ve ontolojik ayırım Bhaskar'ın bilgi felsefesi ve nesnesi açısından yapmış olduğu ayırımdan farklıdır. Zira Bhaskar nesnenin ontolojisine odaklanırken, bu makalede öznenin ontolojisine odaklanılmıştır.

Ayrıca güvenlik çalışmalarında Realizm, güvenliğin amaçları ve araçları bakımından nesnel bir gerçekliği (transitif) referans olarak kabul ederken, felsefi anlamda ontolojik güvenlik nesnel gerçekliğin ötesinde bir varlık alanını (intransitif) sorunsallaştırır.

Dolayısıyla bu makalede güvenlik epistemolojik açıdan realist güvenlik ve ontolojik güvenlik olarak ikiye ayrılmaktadır¹. Ayrıca bu çalışmada ontolojik güvenliğe psikolojinin katkıları dikkate alınarak korku, kaygı, rutin gibi anahtar kavramların yanı sıra umutsuzluk (frustrasyon) ve tekinsizlik (unheimlich) kavramlarının da kullanılması gerektiği ileri sürülmektedir. Son olarak güvenliğin sosyo-politik inşa için uygun bir araç olduğu yine korku ve kimlik kavramlarının semantik analizi ile açıklanmıştır. Dolayısıyla bu makalede yöntem olarak tanımlayıcı analizin (betimsel) yanı sıra yorumlayıcı analiz (hermeneutik) yönteminden yararlanılmıştır.

Realist Güvenliğin Hermeneutik Analizi

Felsefede Realizm Platon düşüncesine aykırı olarak, algıyı oluşturan nesnenin algıdan bağımsız bir varlığı olduğu fikrine dayanır. Yani bilen öznenin ve bilinçten bağımsız olarak bir gerçeğin olduğu düşüncesi Realizmin özünü oluşturur (Arslan, 2020, s. 97). Fakat felsefi Realizmin siyasette izdüşümü, olması gerekenden ziyade “olana” odaklanmaktır. Uluslararası ilişkiler alanında “olan şey” ise, devletlerin anarşik bir ortamda varlıklarını sürdürme ve çıkarlarını gerçekleştirme çabası içinde oldukları gerçeğidir. Bu nedenle güvenlik, Realizmin temel kavramlarından biri olarak kabul edilir. Uluslararası ilişkilerde realist yaklaşıma göre devletler böyle bir ortamda başkalarına değil kendi öz çabalarına güvenmeli (self-help) ve her türlü olumsuzluğa karşı her an hazırlıklı olmalıdır (state of war). Bu açıdan realist yaklaşıma göre “güvensizlik” hali yaygın, barış ise istisnaidir. Bu durumda güvenlik çalışmalarında Realizmin temel kavramı “güvenlik” (security) değil, güvensizlik (insecurity) olarak ifade edilmelidir.

Realist öğretilerde Hobbesçu yaklaşıma göre devletlerde görülen güç ve çıkar politikası insan doğasının güce olan arzusu ve çatışmaya olan yatkınlığıyla açıklanmaktadır². Jean-Jack Rousseau ise insanın başlangıçta iyi ve eşitlikçi iken daha sonra bu durumun bozulduğunu ileri sürer. Aslında güç ve çıkar çatışmasına dayalı bu tarz gözlemler daha çok yönetici ve ekonomik seçkinler arasındaki ilişkide kendini göstermektedir³. Çünkü sıradan insanların yaşam koşulları daha çok dayanışmayı zorunlu kılmaktadır. Fakat bu insanların politikaya doğrudan yön verme ya da toplumu biçimlendirme imkânları bulunmaz. Nitekim güvenliğe eleştirel ve Marksist yaklaşımda bu sınıfsal yorumun etkilerini görmek mümkündür.

Güvenlik çalışmalarında Realizm açısından temel kavramlar olarak kaygı, tehdit, korku ve çıkarlar (ulusal çıkarlar) kabul edilmektedir (Walt, 2023). Yani “realist güvenlik” bu kavramlara bir açıklama getirir ve bunu yaparken devleti bir özne olarak kullanır. Oysaki özellikle kaygı ve korku kavramları gerçek varlığa sahip öznelerle ihtiyaç duyar. Realist güvenliğin öznesi olan devlet ise tüzel bir kişiliktir dolayısıyla devletin tehdit, korku ve çıkar gibi insani duygulara, reflekslere sahip olması mümkün olmaz. Öyleyse bu kavramlara ilişkin duygu dünyası aslında yönetici seçkinlere ait olmalıdır. Fakat buradan devletin tamamen kişiselleşmiş duygulara göre yönetildiği sonucunu çıkartmamak gerekir. Zira devletin eylemlerinin arkasında yatan kaygı ya da korku duygusu devleti yönetenlerin duygu dünyası ve artı, daha fazla şeydir. Bunu anlamak için bütünü parçaların toplamından daha fazla bir şey olduğunu savunan Gestalt psikolojisi ya da Holistik yaklaşımı hatırdan tutmakta fayda var. Nitekim Roy Bhaskard (1998, s. 27 akt. Yalvaç, 2010, s. 10) eleştirel Realizmde bu bilinmeyen, gözlemlemeyen fakat davranışlara yön veren fenomenler için “altta yatan yapılar” tanımını kullanmaktadır.

¹ İdealizm ve Liberalizmin güvenlik alanına olan katkıları da yine Realizmin temel hedeflerine farklı boyutlarda katkı sağlayan detaylar içerdiğinden ayrı bir kategori olarak ele alınmamıştır.

² Fakat Sartre, Heidegger, Camus gibi varoluşçu filozoflar insan doğası diye bir şeyi kabul etmemektedirler.

³ Politik realizmin en önde gelen düşünürleri Thomas Hobbes, Niccolo Machiavelli, Jean-Jack Rousseau başta olmak üzere hemen hepsi toplumun seçkinler zümresindedirler.

Yine realist güvenlik çalışmalarında korku devletle ilişkilendirilmesi oldukça zor bir kavram olduğu için, ifade ettiği anlam derinliği ihmal edilmekte ya da yüzeysel geçilmektedir. Genel anlamda korku, tehdidin özne üzerindeki etkisini anlatmak için kullanılır. Fakat realist güvenlik çalışmalarında özne devlet olarak kabul edildiğinde güvenlik çalışmalarında korkunun anlamlı biçimde kullanımı ancak ontolojik güvenlik çalışmalarında mümkün olmuştur. Bu nedenle korkunun ontolojik güvenliğin dışında kullanımı yine mecazi (metaforik) olabilir. Örneğin Wolfers (1952, s. 485) bir tehdide karşı korku ve kaygı duyulup duyulmadığından yola çıkarak devlet için sübjektif ve objektif güvenlik tanımlaması yapmıştır. Bu durumda Wolfers'a göre kaygı ya da korku tehdidin varlığıyla iğreti biçimde ilişkilendirilmiş bağımlı bir değişkendir. Yani bir tehdit olmasına rağmen korku ya da kaygı duyulmayabilir. Aslında bu tanımlama kavramın semantik doğasına aykırıdır. Çünkü mantıksal açıdan korku yoksa tehdit de yoktur demektir. Başka bir ifade ile korkmayı gerektirecek bir olgu, sahip olduğu potansiyele göre tehdit olarak tanımlanır. Endişeye mahal veren şey ise risk oluşturur.

Hiç bir şey özünde tehdit olma özelliği taşımaz. Yani tehdit olma, göreceli bir durumdur. Dolayısıyla korku, konstrüktivist bir kavram iken, kaygı ise psikopolitik bir kavramdır. Sonuç olarak devletin merkeze alındığı realist güvenlik çalışmalarında devlet için korkunun semantik anlamı tanımlanmamıştır. Yani korkulacak bir şey varsa kim korkar ve nasıl korkar? devlet için bunun karşılığı nedir? gibi soruların cevabı aslında verilmemiştir. Bu gibi soruların cevabı ancak eleştirel güvenlik ve ontolojik güvenlik yaklaşımlarında tutarlı bir karşılık bulmaktadır. Örneğin Marksizme göre tehditler ve çıkarlar sınıfsaldır (Birdişli, 2019, s. 77). Yani “devletin algıladığı” tehdit aslında ekonomik ve politik seçkinlerin çıkarlarına yönelik algıladığı tehditlerdir.

Sonuç olarak tehdit, çıkar, korku ve kaygı kavramlarının realist güvenlik çalışmalardaki kullanımı metaforik veya antropomorfiktir. Bunlar arasında tehdit ve çıkarlar realist güvenlikle ilişkili, korku ve kaygı kavramları ise ontolojik güvenlikle ilişkilidir.

Ontolojik Güvenliğin Hermeneutik Analizi

Fiziksel güvenlik olarak nitelediğimiz koruma alanlarının dışında ve ötesinde kalan, kişinin öz varlığı ile ilgili güvenlik kategorisi ontolojik güvenliktir. Ontolojik güvenlik beden, benlik ve kimlik olarak tanımlanan temel içgüdüsel alanı kapsamakla güvenlik çalışmalarına psikolojik ve felsefi bir derinlik kazandırmıştır. Fakat ontolojik güvenlik oldukça yeni bir tanımlama olması nedeniyle bu kavramların birbiri ile olan ilişkileri ve güvenlik çalışmaları bağlamında anlamları halen tartışılmaktadır. Bu kapsamda bu bölümde öncelikle korku ve kaygı üzerinden yapılan güvenlik tanımlaması ile ontolojik güvenlikteki kimlik, benlik ve beden ilişkisi incelenmektedir. Ardından ontolojik güvenlik çalışmalarında güvensizliğin kaynağı olarak düşünülen “rutin” kavramı ele alınarak yeni öneriler getirilmektedir.

Ontoloji kavramı yaygın olarak bir fenomenin arkasında yatan nedeni araştıran felsefi bir alan olarak tanımlanır. Bu çerçevede pozitivizm, post-positivizm, eleştirel Realizm gibi teoriler kendi bağlamlarına uygun olarak ontoloji kavramından faydalanırlar. Örneğin felsefe, varlık nedir?, pozitivizm, bilgi nedir? post-positivizm, gerçek nedir? eleştirel Realizm ise altta yatan neden nedir? sorularına ontoloji çerçevesinde cevap aramışlardır. Ontolojik güvenlikte ise ontoloji kavramı kişilerdeki güven ya da güvensizlik duygusunun derinliklerinde yatan nedeni araştıran psikososyal bir içerikte ele alınmaktadır. Bununla birlikte var olma çabasına atıfla ontoloji ve devlet arasında bir ilişki kuran ve devletleri ontolojik güvenlik arayışında aktörler olarak tanımlayan yaklaşımlar da mevcuttur (Zarakol, 2017, s. 49). Fakat bu makalede ontoloji bireyle ilişkili psikososyal bir kavram olarak kullanılmakta ve bu nedenle korku ve kaygı kavramlarının açılımı ile konuyu ilerletmektedir.

Ontolojik Güvenlikte Korku ve Kaygı

Korku ve kaygı ontolojik güvenlik çalışmalarında realist yaklaşımda olduğu kadar sık fakat daha tutarlı kullanılan kavramlardır. Kimi zaman korku ve kaygı farklı şeylere atıf yapıyormuş gibi kullanılmasına karşın aslında korku ve kaygı arasındaki ilişki hiyerarşiktir (Rumelili ve Adısönmez, 2020, s. 26). “Yani korku, endişe ve kaygı sırasında yaşananları da kapsar”. Zira korku bir duygunun adıdır ve kaygı tarafından tetiklenir. Kaygı ise bir tehlike ya da tehlike düşüncesi karşısında oluşan durumdur. Kaygının korkudan önceki gerçek fonksiyonu ise hissedilen şeyin gerçeklikle ilişkisini kurmaktır. Başka bir ifade ile korkmaya neden olan şeyin bir olgu mu, yoksa algı mı olduğu noktasında net bir ayrımı “kaygı” yapar. Bu nedenle kaygı bozukluğu (anksiyeti) bu duygunun işlemez hale geldiği ya da sağlıklı çalışmadığı psikolojik bir rahatsızlığı ifade eder. Özetle, kaygı bir dış sebeple harekete geçmesi gereken içsel bir duygudur. Herhangi bir dış nedene dayanmadan duyulan kaygılar ise nevroitik sorunlara işaret eder. Diğer bir ifade ile kaygı potansiyel bir tehlikeli uyarana karşı harekete geçen bir savunma mekanizması iken, korku somut bir tehlikeye verilen yanıttır (Burhanoğlu, 2019). Bu nedenle korkunun gerçek bir dış nedene bağlı olarak gelişmesi halinde sağlıklı işleyen bir psikolojik mekanizma, bir savunma mekanizması olduğundan söz edebiliriz⁴. Öyleyse

⁴ “Örnek vermek gerekirse fare den korkan biri olduğunu varsayalım. Bu kişi fare gördüğünde yaşadığı his “korku” dur. Korku endişe ve kaygı sırasında
Current Perspectives in Social Sciences

güvenlik, kaygı ve korku duygularının aktif olmadığı, bunları harekete geçirecek bir dış uyarıcının potansiyel ve gerçek anlamda bulunmadığı bir durum ifadesidir. Buradan yola çıkarak güvenlik halinin bir nedene bağlı olmaksızın var olan doğal bir durum, güvensizliğin ise dış uyarıcılarla ortaya çıkan istisnai ve göreceli bir durum olduğunu söylemek mümkündür. Belli bir dönemde bu dış uyarıcıların çoğalmış olması onun istisnai niteliğine zarar vermez. Bu durumda güvenlik kelimesinin semantik açılımı ofansif realistlerin güvenliğin istisnai olduğu tezini anlamsız kılar, bunun tersini savunan defansif Realizmi ise destekler.

Kaygıya gelince, kaygının ilk etkilediği yer düşüncelerdir. Bir nedene dayanan ya da dayanmayan, başka bir ifade ile yerli ya da yersiz kaygıların her ikisi de düşünceyi meşgul eder. Krickel-Choi kaygıyı, nedeni mutlaka açık olmayan daha yaygın bir duygu olarak ifade etmiştir (Krickel-Choi, 2022, s. 6). Fakat bu tanım kaygı konusunda daha önce yaptığımız saptamalarla uyumlu değildir. Dolayısıyla kaygı, “bedensel duyumlar (çarpıntı, nefes darlığı), bilişsel elementler (örneğin huzursuzluk) ve davranışsal bileşenleri (kaçma, kaçınma) de kapsayan global bir yapı olarak kavramsallaştırılabilir” (Burhanoglu, 2019).

İnsan düşüncesine kaygı uyandıracak şekilde yapılan sürekli girdiler bedeni harekete geçirmek üzere korku duygusuna dönüşür veya onu tetikler. Yani korkma, kaçma ve kaçınma davranışına neden olan şey aslında kaygının davranışsal dışavurumudur.

Bu kapsamda kaygının kişiye rahatsızlık veren olumsuz düşüncelere dayandığını söyleyebiliriz. Bu olumsuz düşüncelerin beslendiği kaynaklar ise şu şekilde sıralanabilir (Burhanoglu, 2015):

- a. Olasılığın abartılması
- b. Olayın şiddetinin abartılması
- c. Olayla başa çıkma konusunda öz kaynaklarının yetersizliği ile ilgili aşırı az değerlendirme
- d. Olayla başa çıkma konusunda dış desteklerin yetersizliği ile ilgili aşırı az değerlendirme

Olumsuz düşüncelerle ilişkilendirilen bu kaynakların niteliklerine bakıldığında kaygının sosyopolitik inşaya oldukça yatkın bir fenomen olduğu görülmektedir. Zira bu kaynakların niteliği olan abartma ya da değerlendirme, söz edimi (speech act) ile sağlanabilir. Söz edimi muhatabın duygu ve düşünce dünyasında doğruluk değerine bağlı olmaksızın bir takım değişikliğe neden olmayı amaçlar (Lyons, 2009, s. 726). Haliyle güvenliğin inşasında kullanılan söz edimi, olgusal bir gerçeğe işaret etmekten ziyade kaygı ile ilişkilendirilebilecek, duygu değeri olan bir fenomene çağrışım yapar. Duygu değeri (connotation) Lyons tarafından kelimenin anlamına eklenen etkileyici bileşen olarak adlandırılır (Lyons, 2009, s. 176). Yani “etki söz edimi” (perlocutionary act) (Austin, 2021)⁵ olarak adlandırılan bu ifadeler duygu, düşünce ve hareketlerde bir değişimi amaçlar. Searle (2012, s. 137-161) de bu özelliklerden yola çıkarak söz edinimini “yönlendirici” olarak tanımlamaktadır. Nitekim Kopenhag ekolü tarafından geliştirilen Güvenlikleştirme (securitization) teorisinde söz ediniminin güvenlikleştirme aktörleri tarafından kullanılan merkezi bir kavram olduğu sıklıkla ifade edilmektedir (Williams, 2003, s. 527; Buzan ve Waever, 2009, s. 265).

Ontolojik Güvenlikte Kimlik, Benlik, Beden İlişkisi

Güvenlik çalışmalarında sıklıkla geçen “korku” ve ondan daha az sıklıkla geçen “kaygı” kavramlarının tutarlı kullanıldığı alanlar insan odaklı güvenlik çalışmalarıdır. Bunlar arasında korku ve kaygıya daha fazla yer açan ise tartışmayı benlik ve kimlik üzerinden yürüten ontolojik güvenlik çalışmaları olmuştur (Kinnvall, 2017). Nitekim bu kavramın ilk kullanıcısı olan Laing bir psikanalist olarak ontolojik güvenlikten modernitenin neden olduğu kimlik bunalımına işaret etmek için yararlanırken (Laing, 1990, s. 39), bir sosyolog olan Giddens ise buna küreselleşmeyi de ekleyerek kavramın içeriğini daha da genişletmiştir (Giddens, 1991, s. 35).

Ontolojik güvenlik çalışmalarına diğer bir katkı da Kinnvall ve Mitzen’den (2017, s. 5) gelmiştir. Bu akademisyenler günlük “rutinler” içine gömülmüş şiddet üzerinde durarak ontolojik güvenliği yine kaygı ve tehdit kavramları eşliğinde ele almışlar.

yaşananları da kapsar. Şimdi bu kişiyi rutin hayatında düşünelim. Fare görme olasılığı olan bir yere gitme durumu gündeme geldiğinde yaşadığı durum “kaygı”dır. Fare görme olasılığını iskonto etmek şeklinde de tarif edebiliriz. Genel anlamda kaygı “ya fare çıkarsa”, “acaba fare çıkar mı” iken, korku fare gördüğünde “eyvah fare” demektir.” (Burhanoglu, 2019).

⁵ Söz edimi John Langshaw Austin tarafından üç türe ayrılır: Düz söz edimi (locutionary act), edimsöz edimi, (illocutionary act) ve etkisöz edimi (perlocutionary act). Düz söz edimi doğrudan ifadede yer aldığı biçimiyle dil boyutunu, edimsöz edimi ise ifadenin içerisinde bulunan anlamını ve bunun etki gücünü, etkisöz edimi ise söylenen sözü alanın duygu, düşünce ya da hareketlerinde gerçekleştirdiği etki/değişikliği ifade eden edimdir.

Rumelili ve Adisönmez (2017, s. 30) ise ontolojik güvenliği Kinnvall'a atıf yaparak, "gerek devlet, gerekse öteki üzerinden ve kimlik bağlamında tanımlanmış bir ayrıma dayalı ilişkinin sürekliliği" şeklinde tanımlamıştır (Rumelili ve Adisönmez, 2017, s. 30).

Ontolojik güvenlikle ilgili ilk çalışmaları oluşturan bu makaleler incelendiğinde kavramın içeriği konusunda bazı belirsizliklerin ve karışıklıkların olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin ontolojik güvenliğin kimliği mi, bedeni mi, benliği mi kapsadığı veya bunların bir kısmını ya da hepsini mi içerdiği tartışmalıdır. Kinnvall&Mitzen ve Rumeliliye göre ontolojik güvensizlik öznelarası tanımlanmış bir kimlik anlatısındaki sürekliliğin (rutin) bir şekilde kopması ile ortaya çıkar. Bu nedenle bu yazarlar ontolojik güvenliğin amacının benliğin korunması olduğunu vurgularlar (Rumelili, Adisönmez, 2017, s. 26).

İkinci bir belirsizlik ise ontolojik güvenliğin iç kaynaklı mı, yoksa dış kaynaklı mı olduğudur. Kinnvall ve Mitzen ontolojik güvenliği benlik ve fiziksel ortam arasında kurulan ilişkinin sürekliliği üzerinden tanımladıkları için onlara göre ontolojik güvenlik dış kaynaklıdır. Fakat Rumelili ontolojik güvenliğin iç kaynaklı olduğu ve mutlaka açık, tanımlanmış bir tehdide dayalı olması gerektiğini ileri sürer (Rumelili ve Adisönmez, 2017, s. 26). Korku ve kaygı arasındaki ilişkisellik ve süreklilik dikkate alındığında böyle bir ayrımın isabetli olmayacağı düşünülmektedir. Çünkü korku, endişe ve kaygı sırasında yaşananları da kapsar. Zira korku bir duygunun adıdır ve kaygı tarafından tetiklenir. Kaygı ise bir tehlike ya da tehlike düşüncesi karşısında oluşan durumdur.

Ontolojik güvenlik bağlamında üçüncü bir belirsizlik ise kimlik, beden ve benlik ilişkisidir. Mitzen, beden ve benlik arasında bir ayrıma giderek ontolojik güvenliği benliğe has kılmıştır (Kinnvall ve Mitzen 2017, s. 4), Steele (2014) ise ontolojik güvenliğin var olma/beka ile ilişkili olduğunu ileri sürmüştür, Kinnvall ise milliyetçilik ve din gibi üst anlatılara dayalı bir kimlikle ilişkilendirmiştir (Kinnvall, 2004, s. 742). Rumeliliye göre ise ontolojik güvenliği diğer güvenlik yaklaşımlarından ayıran şey dış tehditten kaynaklanan korku yerine iç-kaynaklı kaygıdan beslenmesidir (Rumelili ve Adisönmez, 2017, s. 26). Bu makalede ise bir dış nedene dayanmayan kaygının nevrotik bir durum bozukluğu olduğu daha önceki paragraflarda ifade edilmişti. Aslında Rumelili ontolojik güvenliği tanımlarken sosyal ve fiziksel ortamın sürekliliği ile ilişkili, rutine dayalı bir öz-anlatının bozulması şeklinde bir açıklama yaptığından kaygının nedenini her hâlükârda bir dışsal nedene dayandığını ifade etmek gerekir (Rumelili ve Adisönmez, 2017, s. 25).

Dolayısıyla ontolojik güvenlikle ilgili tüm bu çalışmalarda kimlik, beden ve benlik konusundaki belirsizliğin bunlar arasındaki ilişkiselliği tam olarak ortaya koymamaktan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Ayrıca kaygının, "bedensel duyumlar (çarpıntı, nefes darlığı), bilişsel elementler (örneğin huzursuzluk) ve davranışsal bileşenleri (kaçma, kaçınma) de kapsayan global bir yapı" olduğu daha önce belirtilmişti. Bu nedenle ontolojik güvenlikte konunun merkezine sadece kimlik, beden veya benlikten birini koymak, bu üçü arasındaki ilişkiselliği ve bütünlüğü de bozmaktadır.

Neticede ontolojik güvenlik varlıkla ilgilidir ve varlık -öznenin durumuna göre- kimliği, benliği ve bedeni içerir. Başka bir ifade ile "benlik" denilen şey "kimlik" ve "bedenin" bileşkesinden ortaya çıkan üçüncü bir "şey" dir. Yani bunlardan birini diğerinden ayırdığımızda "benlik" de ortadan kalkar. O halde ontolojik güvenlik aslında benlikle ilgili varoluşsal bir kavramdır. Kaygı ise benlik ve korku arasında bir arayüz işlevi görür. Bir dış uyaran olmadığı halde aktif görünen kaygı duygusu aslında daha önce tecrübe edinmiş korkulara dayalıdır. Bu ilişkiyi ortaya çıkartmak ise psikanalistlerin görevidir.

Ontolojik Güvenlikte Tekinsizlik

Kinnvall ve Rumelili gibi araştırmacıların ontolojik güvenliği/güvensizliği tanımlamak için kullandıkları "rutin" kavramı bir güvenlik sorununu tanımlamak için yetersiz kalmaktadır. Zira Freud (2003, s. 2)'a göre rutini bozan her şey kaygı verici, korkutucu değildir, fakat kolayca korkutucu da olabilir. Bu bağlamda rutin kavramının yanı sıra ontolojik güvensizlik duygusunun nedenini açıklayabilecek başka bir kavram Jentsch (1906) ve Freud'un kullandığı "tekinsizlik" (Unheimlich veya Uncanny)⁶ kavramında anlamını bulur.

Jentsch (1906)'e göre tekinsizliği ortaya çıkartan temel faktör zihinsel belirsizlik, yabancılık hissi, ait hissetmeme ya da aidiyet duygusunun yitilmesi şeklinde açıklanmaktadır. Freud (2003) ise tekinsizliği sadece zihinsel belirsizlik olarak açıklamayı yetersiz bulduğundan buna ikinci bir faktör olarak bilinçaltında bastırılanın geri dönüşüyle yüze çıkan korku ve kaygıyı ekler.

Rutin kavramını kullanan yazarlar ontolojik güvenliğin kaynağı olarak kişi ile sosyal ve fiziksel ortam arasındaki sürekliliğe

⁶ Tekinsiz olarak çevrilen Almanca unheimlich sözcüğü "tanıdık", "yerli", "eve ait" anlamına gelen heimlich'in zıddıdır.

işaret etmektedirler. Bu ilişkinin kopması ya da zedelenmesinin korku ve kaygıya neden olarak güvensizlik duygusunu ortaya çıkardığı düşünülmektedir. Fakat psikoloji bilimi açısından korku ve kaygıya neden olan şey sadece rutinin bozulması değildir, Aynı zamanda bu duyguların nedeni üstünlük istenci, güç istenci ve anlam istenci gibi temel istençlerde yaşanan olumsuz gelişmelerdir (Frankl, 2022, s. 105). Başka bir ifade ile ontolojik güvenlik sadece benlikle değil, benlikte içkin istençle (irade) ilgili bir kavramdır. Bu nedenle ontolojik güvensizlik duygusunu sadece rutinin bozulması değil, istenç (irade) ve itkilerin engellenmesi sonucu ortaya çıkan tekinsizlik (unheimlich) durumu şeklinde ifade etmek daha tamamlayıcıdır.

Kinwall (2017) ve Rumelili (2017, s. 25)'nin vurguladığı rutinlerin, belirsizliklerin neden olduğu kaygıyı hafiflettiği, sağlıklı alışkanlıkları teşvik ettiği, stres ve tükenmişlikle baş etmeye yardımcı olduğu biliniyor. Fakat insan yaşamındaki çoğu gelişme ve ilerleme genellikle rutinler aşarak sağlanır. Dolayısıyla rutinlerin bozulması her halde bir kaygıya neden olsa da, her türlü kaygıyı ontolojik güvensizlik olarak tanımlamak doğru olmaz. Bu nedenle ontolojik güvensizliği rutinin bozulmasına bağlı olarak ortaya çıkan kaygının ötesine geçen daha ağır bir durum ile ifade etmek gerekir. Bu "daha ağır durum" ise rutinin bozulmasıyla kişinin kendi yaşamı/kaderi üzerinde kontrolü yitirdiğini hissetmesi (frustrasyon) gibi bir nedene dayanmalıdır. Umutsuzluk olarak ifade edilen bu frustrasyon kişide öz yetersizlik duygusu yaratır. Yani birey, karşı karşıya kaldığı yeni durumun yönetilebilirliğinin kendi kapasitesini aştığını düşündüğü durumda umutsuzluk ortaya çıkar. Rutinin bozulması ise çoğu zaman başka bir rutinle kolaylıkla aşılabılır. Özetlemek gerekirse ontolojik güvensizliğin nedeni, rutinin bozulmasına bağlı olarak ortaya çıkan kaygı değil, bu kaygının ötesine geçen tekinsizlik ve umutsuzluk halidir. Zira aidiyet ve anlam zemininin yitirilmesi olarak ifade edilen rutinin bozulması, başka bir aidiyet ve anlam zemini kazanılmasıyla kolaylıkla aşılabılır. Fakat umutsuzluk hali baş edilmesi zor bir durumdur. O halde ontolojik güvensizliği tanımlamak için rutin'in yanı sıra tekinsizlik ve umutsuzluk (frustrasyon) kavramlarını da kullanmak daha açıklayıcı olur.

Ayrıca tekinsizlik hissi (unheimlich) yabancılaşma hissi, kendini ait hissetmeme faktörünü içeren ve bu nedenle öznenin anlam dünyasında yalnız ve çaresiz kalması sonucunu doğuran bir zihinsel belirsizlik durumunu da ifade ettiğinden, ontolojik güvensizlik duygusu rutinin bozulmasından öte duygulara dayanır. Bu çerçevede ontolojik güvenlik için sadece fiziksel değil aynı zamanda istikrarlı bir benlik gerektirdiği varsayımı (Rumelili ve Adisönmez, 2017, s. 24) doğru fakat gerçek durumu açıklamak için yetersiz kalır. Zira benliğin özel ve genel görünümü toplumla etkileşim halinde algı, bilgi ve tutum gibi bilişsel bağlama bağlı olarak değişebilmekte ve gelişebilmektedir (Özen ve Gülaçtı, 2010, s. 23). Rutinin bozulmasına karşı yeni rutinler yaratma ya da eski rutine yeniden dönme çabası, aslında tekinsizlik ve umutsuzluk duygusuyla baş etme çabasıdır.

Güvenliğin İnşa Araçları: Korku ve Kimlik

Tehdit, çıkar, korku, kaygı, kimlik, benlik ve beden kavramları güvenlik çalışmalarında anahtar kavramlar olarak kullanılmaktadır. Bu kavramlar arasında korku ve kimlik sosyal ve politik inşaya elverişli kavramlardır. Bunun anlamı korku ve kimliğe dayalı güvenlik tanımlamalarının olgusal değil algısal olabileceğidir. Bu kavramların inşaya açık karakteri bunlara dayalı olarak biçimlendirilen güvenlik politikalarını sorgulamaya açık hale getirir.

Psikolojik İnşacı bir Kavram Olarak "Korku"

Güvenlik çalışmalarında korku önemli bir anahtar kavram olmakla birlikte korkunun güvenlik felsefesi ve ontolojisindeki yeri fazlaca irdelenmemiştir. Bu alanda gerçekleştirilen çalışmaların çoğunda korku genellikle tehditlerin neden olduğu bir etki ve güvensizliğin temel nedeni olarak ele alınmış ve korku kavramı yerine güvenlik kavramı üzerinde durulmuştur. Haliyle güvenlik çalışmalarında korku kavramının bir sabite gibi kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Barry Buzan, *People, State and Fear* isimli kitabında güvenliği korkuların olmadığı ya da çözüldüğü ortam ve durumlar şeklinde açıklamakta fakat korku üzerinde ayrıca durmamaktadır (Buzan, 1983, s. 115). Güvenlik konusunda ilk metinler arasında yer alan "National Security" as an Ambiguous Symbol makalesinde Arnold Wolfers (1952, s. 485) da güvenlik-korku ilişkisi bağlamında güvenliği korkunun olmaması olarak tanımlamakla yetinmiştir. Ken Booth (2012, s. 121) ise korkuyu güvensizlik içinde yaşamayı anlatmak için kullanmış, Michael Smith (2010, s. 157) korku duygusunu tüzel bir kişilik olan devlete de atfetmekte sakınca görmemiştir. Zira bu yaygın hatalı kullanım daha önceki satırlarda da ifade edildiği gibi aslında korkunun devlet açısından antropomorfizm'e dayalı analogik kullanımınıdır.

Korkunun bu şekilde kullanımının aslında bir yanılsama olduğunu ileri sürmenin nedeni öncelikle korkunun içinde tehlike barındıran bir düşüncenin nedeni olduğu ve kişiyi reaksiyona sevk eden bir duygu ifadesi olmasıdır (Gençöz, 1998, s. 10).

Buna ek olarak korkunun doğrudan inşa amaçlı kullanımı ise bunun için elverişli bir pozisyona sahip olmasından kaynaklanır. Çünkü gerçek bir korku mutlaka bir dışsal neden tarafından tetiklenir. Bu dışsal nedenin gerçekte bir tehlike potansiyeli taşıyıp

taşımadığı ise üzerinde tartışılması gereken başka bir konudur. Korkuların dışsal nedenlere dayanması nedeniyle genellikle korkular öğrenilmeye açıktır. Bu da korkuyu inşacı roller üstlenecek kadar esnek ve işlevsel kılar. Kaygıda ise bu dışsal neden açık değildir. Birbirini dışlayan bu iki kavram yani korku ve güvenlik, birinin olduğu durumlarda diğerinin bulunmaması anlamına gelir.

Felsefi açıdan korku “olabilir sanılan bir kötülüğün uyandırdığı sindirici duygu” şeklinde tanımlanmaktadır (Hançerlioğlu, 1993, s. 316). Psikolojik açıdan ise korku, hayatta kalma içgüdüğü tarafından tetiklenen kaygının, kaynağı belirgin somut bir hale dönüşmesidir. Yani kaygı doğuştan gelen temel bir duygu, korku ise dışsal bir nedene bağlı olarak öğrenilen bir duygudur. Korku daha şiddetli, kaygı zayıf ama geniştir. Korku daha kısa sürer, kaygı ise daha uzun süreli ve derin etkilere sahiptir (Burhanoğlu, 2019). Siyaset biliminde ise korku, devlet politikaları için referans kabul edilen tehdit ve çıkarlarla ilişkili bir kavram olmasına rağmen korkunun bir tanımı yapılmamıştır. Türkiye’nin milli marşının “korkma” ifadesi ile başlaması korkunun siyaset biliminde kolektif bir duygu ve düşünce olarak ele alındığının ve devletin varlık nedenleriyle ilişkili değerlerin korunmasına yönelik harekete geçirici bir işlev yüklediğinin örneğidir.

Korkunun öne çıkan diğer bir özelliği genel olarak öğrenme yoluyla kazanılmasıdır. Bununla birlikte kalıtım yoluyla veya refleksi korkular da vardır. Örneğin hayvanların kendileri için tehlike taşıyan diğer varlıklardan (buna insan da dâhil) korku duymaları kalıtım yoluyla gelen korkulara, şiddetli bir gök gürültüsünden irkilerek korkmak ise refleksi korkuya örnek olarak verilebilir. Fakat insan için, örneğin yılandan korkmak öğrenme yoluyla ve yılanın zarar verme potansiyeli tecrübe yolu ile edinilmiştir. Fakat her yılan tehlike doğurmasa da öğrenilmiş duygular yaygın biçimde onlardan korku duymaya neden olur. Mesela hayvanat bahçesinde cam bir duvarın arkasında duran yılan zarar verme imkânına sahip olmasa da, görüldüğünde insanda korku hissini uyandırır. Yılanı görmeden, sözünü eder etmez irkilen insanlarda ise kaygı devreye girer. Bu kapsamda psikolojik açıdan korku, tehlike düşüncesinin uyardığı duygusal bir reaksiyondur. Kaygı korku duygusunu tetiklerken, korku korunma ve kaçınma davranışlarına neden olur (Gençöz, 1998, s. 10).

Korkunun dışsal bir nedene dayandığı pek çok çalışmada dile getirilmiştir. Örneğin Johnston (1996, s. 203) devletle ilişkilendirilen korkunun kaynağının anarşi olduğunu ifade ederken, Tannenwald (1996, s. 102) nükleer kapasite gibi daha somut caydırıcı unsurlardan söz etmektedir. Bu konuda en farklı ve dikkat çekici tanımlama ise Jepperson, Katzenstein ve Wendt tarafından yapılmıştır. Zira bu yazarlar çalışmalarında “korku ve düşmanlık kültüründen” söz etmektedirler (Jepperson, Wendt ve Katzenstein, 1996, s. 11).

Korku kültürü üzerine yapılan az sayıda ayrıntılı çalışma bulunmaktadır. Bunlardan biri olan Frank Furedi (2006, s. 7) ise Culture of Fear isimli kitabında korku kültürünün kimi zaman kişileri eylemsizliğe sürüklerken kimi zaman da eylemlerinin yönlendirilmesine hizmet ettiğini belirtmektedir. Örneğin suçluları ihbar etmek konusunda korku kültürünün kişileri cesaretsiz kıldığı yönünde araştırmalara dikkat çekmekte, diğer yanda 11 Eylül sonrası Bush yönetiminin Irak’a yönelik operasyon için kamuoyu desteği alma adına korku kültüründen propaganda amaçlı yararlandığı anlatılmaktadır.

Korku kültürü en çok sanat, edebiyat ve tarih gibi dallar kullanılarak işlenmektedir. Kültür ve sanat çevrelerinde korkuyu teşvik ederek farkındalığı artırma gayreti pekçok yönetmen, sanatçı ve aktivist tarafından zararsız görülmektedir. Oysa ki bu tür yaklaşımlar radikalizmi içten içe beslemekte zihinsel bir hazır bulunuşluk sağlamaktadır. Örneğin Pew Research Center’in yapmış olduğu bir araştırmaya göre Amerikalıların %29’u Corona Virüs’ün bilinçli biçimde yapılmış bir biyolojik silah olduğuna inanıyorlar. Bu araştırmaya katılanların %48’i bu konuda medyada yer alan haberleri gördüğünü belirtmişler (Schaeffer, 2020).

Furedi (2006, s. 8) iklim uzmanlarından Prof.David Vinner’in “The Day After Tomorrow” filminde yer alan pek çok detayın yanlış olmasına rağmen iklim değişikliği konusundaki farkındalığa yaptığı katkı nedeniyle bunun önemsenmemesi gerektiği düşüncesinde olduğunu aktarıyor.

Sinema alanında yaşanan teknolojik gelişmeler korku filmleri alanında da bir rönesans yaşanmasına neden olmuştur. Psikolojik gerilimleri taşıyan korku filmleri arasında Akademi ödülü alan çok ünlü filmler bulunmaktadır (Nugent, 2020). Bu tür film ve edebiyat eserleri insanların korku duygularını kolaylıkla yönlendirilebilecek şekilde eğitmektedir.

Uzmanlar tehdit senaryolarının simülasyonuna dayanan korku medyasının sağladığı olumsuz duygusal uyarımlarının bir tür iyi huylu mazoşizm sağladığını, (Clasen, Kjeldgaard-Christiansen ve Johnson, 2020, s. 213) fizyolojik uyarılmaya bağlı adrenalin bağımlılığının ya da değişime olan merakın insanları sadece korku filmlerine değil aynı zamanda ekstrem sporlara ve çeşitli aktivitelere yönlendirdiğini ileri sürmektedirler (Kubala ve Tartakovsky, 2022).

Bu tür nedenlere bağlı olarak korku kültürünü masum gören kişilere rağmen korku, komplo teorilerine olan inanç ve kapalı fikirlilik arasında bir ilişki olduğunu ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır (Staszak, 2022, s. 2; Leman, 2013).

Sosyal İnşacı bir Kavram Olarak “Kimlik”

Ontolojik güvenlik çalışmaları kimlik ve güvenlik arasındaki ilişkiyi incelemekle birlikte, ontolojik güvenliğin daha çok “istikrarlı bir benlik duygusu” arayışına ve bununla ilişkili ortaya çıkan belirsizlik, travma, kaygı gibi durumlara ve politik sonuçlarına odaklandığı ileri sürülmektedir (Kinnvall ve Mitzen, 2017, s. 5). Fakat literatürde bu “istikrarlı benlik duygusu ya da arayış” oldukça tartışmalı bir konudur. Çünkü öncelikle kimlik ve benlik nedir, ikisi aynı şey mi, yoksa farklı mı sorusu sosyoloji ve psikolojinin temel argümanları arasında yer alır. Ayrıca her iki kavramı açıklarken gerek sosyolojiye gerekse psikolojiye yapılan atıflar iç içe girdiğinden kavramların semantik ayrımının nerede başlayıp nerede bittiğini belirlemek oldukça zor olmaktadır. Kimin neden hangi kavramı kullanmayı tercih ettiğini saptamak zor olmakla birlikte klasik sosyolojide kimlik kavramı sıklıkla kullanılırken, sembolik etkileşimciler arasında ise benlik kavramının kullanımının daha fazla öne çıktığı fark edilmektedir. Fakat tartışmalara “Rol Kuramı” ve “özdeşleşme” kavramlarının eklenmesiyle birlikte her iki kavram için ortak bir tutum oluşmuştur. Bu fikir birliği kimlik ya da benliğin oluşumunun bir süreç içerdiği bu nedenle katı ve verili bir bütünlüğün olmadığı yönündedir (Gleason, 2014, s. 34).

Bu noktadan yola çıkıldığında kimlik ve benliğin aynı şeye atıf yapmakla birlikte her birinin çıkış noktalarının farklı olduğu, bu nedenle kullanımda farklı tercihlerin oluştuğunu söyleyebiliriz. Yani kimlik ve/veya benlik birey ve onu çevreleyen toplum arasındaki etkileşimle ortaya çıkarken, kimlikte bu etkileşim sürecinin başlangıcı toplumdaki bireye; benlikte ise bireyden topluma doğrudur (Gleason, 2014, s. 33). Başka bir ifade ile örneğin Berger gibi bu etkileşim sürecinin toplumdaki bireye doğru olduğunu düşünenler kimlik kavramını kullanırken, bireysel kişiliğin id-ego-süper ego modeline uygun biçimde iç gelişimle başladığını savunan Ericsoncu ve Freudyen yaklaşım, benlik kavramını kullanmayı daha çok tercih etmiştir. Aynı şekilde sosyologların ve siyaset bilimcilerin kimlik kavramını kullanmaya daha fazla eğilimli olduklarını, psikolog ve sembolik etkileşimcilerin ise benlik kavramına sıklıkla atıf yaptıklarını söyleyebiliriz.

Bu açıdan Eriksoncu psikoloji yaklaşımı içsellliği ve sürekliliği kimliğin bileşenleri olarak kabul ederken, Freudyen yaklaşım kimliğin birey ve onu çevreleyen toplum arasındaki etkileşimle şekillendiğini ve değiştiğini savunmaktadır. Berger ise kimliğin toplumsal olarak verildiği aynı zamanda toplumsal olarak ayakta tutulması gerektiği ve bunun istikrarlı biçimde sürmesi gerektiğini öne sürer. Berger’e göre benlik katı verili bir bütünlük değil aksine kişinin girdiği her toplumsal durumda sürekli olarak yaratılan ve hafızanın zayıf ipliğiyle bir arada tutulan bir süreçtir (Gleason, 2014, s. 33–34).

Bu açıklamalar dikkate alındığında ontolojik güvenlik çalışmalarında yer alan “kimlik anlatılarının değişen koşullara rağmen devamlılığı” (Rumelili ve Adisönmez, 2017, s. 28) kimlik ve benliğin değişken olmakla birlikte göreceli bir tutarlılığa sahip olması/tutulması gerektiği şeklinde anlaşılmalıdır. Fakat bu değişkenliğin kişi için bir güvenlik sorunu olarak tanımlanması kimi zaman abartılı olabilir. Aksi halde bireysel gelişimin her bir aşamasının bir ontolojik güvenlik sorunu olarak tanımlanması gerekir.

Kimlik ya da benliği çevre ile etkileşim içinde değişime açık bir olgu olarak kabul ettikten sonra bunların sosyal inşaya açık olduğu da kendiliğinden ortaya çıkar. Zira gelişim psikolojisine göre kimliğin çocukluktan itibaren değişmesi sağlıklı bir süreç iken, sosyolojiye göre kimlik göreceli olarak istikrarlı bir yapı olmalıdır. Siyaset bilimi açısından ise kimlik ulus devlet inşası için jenerik bir kavramdır. Zaman zaman devlet tarafından yeniden üretilmesi gerekebilir. Örneğin Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyetine dönüşüm sırasında Türk milletinin kolektif kimliği yeniden inşa edilmiştir.

Kimlik ve benlik arasındaki nüans ve esneklik literatüre öz kimlik (self identity), kolektif kimlik, devlet kimliği (state identity), ulusal kimlik gibi kavramların eklenmesine neden olmuştur. Kimlik kavramı özünde bireyle ilgili bir durumu ifade ederken tek tek bireylerin oluşturduğu bir toplumdaki yola çıkarak kolektif kimlikten, siyaset biliminde ise ulusal kimlikten söz edilmektedir.

Sosyal bilimlerde kimlik bireyin yaşamının inşasında işlevsel olan bir kültürel katkı olarak görülmektedir (Castells, 2006, s. 62). Kimlik sosyal bir kategoriye işaret ettiği gibi kişiyi diğerlerinden ayıran karakteristik özelliklere de atıf yapar (Fearon, 1999, s. 2). Sosyal bir kategori olarak kimlik ırk, etnisite, din, dil ve kültürü kapsarken, bireysel anlamda kimlik kişinin kendisini ve diğerleri ile olan ilişkilerini tanımlayan özelliklerin bütünüdür.

Kimliğin bireysel anlamın dışında ele alınışı ise iç politikanın sosyal bilişsel çerçevesi ile ilişkilidir (Herman, 1996, s. 227). Kimlik,

davranışları motive eden normlar ve çıkarlar arasında bir bağlantı olarak düşünülür, düzenleyici veya oluşturucu/inşa edici nitelikler bağlamında ele alınır. Herman (1996, s. 228) Soğuk Savaşın sonuna doğru Sovyet dış politikasında yaşanan değişimleri bir devrim olarak ele aldığı kitap bölümünde bu devrimin önce kimliğin düzenleyici (regulatory) fonksiyonuyla başladığını ardından inşacı (constitutive) bir karaktere büründüğünü ileri sürmektedir. Kimliğin inşa bakımından işlevselliği kimlik açısından şu sınıflandırmayı ortaya çıkartır (Castells, 2006):

- Meşrulaştırıcı kimlik: Kurumlar ve genellikle devlet tarafından inşa edilen kimlik
- Direnç oluşturan kimlik: Egemen kimlik tarafından maruz bırakılan asimilasyona karşı direnç oluşturan kimlik
- Jenerik kimlik: Feminist, ekolojik, devrimci gibi proje tabanlı inşa edilen kimlik
- Giydirilmiş kimlik: Din ve millî duygulara dayalı olarak oluşturulan kimlik, realist, liberal kimlik

Kimlik oluşumunda birey her zaman pasiftir. Bireyin içinde yaşadığı toplum, içinden geçtiği zaman, maruz kaldığı koşullar kişiye temel bir kimlik bırakır. Örneğin ekolojik devrimciliği benimseyen bir birey bunu mevcut kimliğini beğenmediği için yapmaz.

Melucci (2014, s. 99)'ye göre kolektif kimlik aktörler tarafından etkileşim, müzakere ve farklı yönelimlerin karşıtlığı ile üretilen kolektif eylem sonucu inşa edilirler. Bu inşa sürecinin kurucu unsurları örgütlenme biçimleri, liderlik modelleri, iletişimsel kanallar ve iletişim teknolojileridir. Ayrıca kolektif kimlik bireylerde olduğu gibi ontolojik bir varlık değil daha çok bir kavram ve analitik bir araçtır. Kolektif kimlik bireylerin sahip olduğu gibi bir "şey" olma yerine ilişkiler ve temsiller sistemidir. Toplumsal hareket olarak adlandırılabilir amprik aktörün biçimlenmesine ve çevre ile olan ilişkilerinin istikrarlı biçimde sürdürülmesine hizmet eder fakat aynı zamanda bireysel kimliklerin oluşumunda da inşacı rol oynar. Kolektif aktörler "biz" i inşa etme sürecine göre hareket ederler ve onunla kendilerini var ederler. Bu nedenle kolektif kimlik çevre ile olan ilişkileri sırasında oluşan uyumsuzluk nedeniyle zaman zaman bir gerilim ve çatışma içine girse de bu durum grup içi dayanışmayı artırdığından kimliği pekiştirerek güvence altına alır.

Sonuç

Güvenlik çalışmalarının hacmi her geçen gün artarken güvenliğin öznesi ve hedeflenen koruma alanlarına göre niteliği de değişmektedir. Klasik güvenlik çalışmaları Realizm çerçevesinde fiziksel güvenliğin sağlanmasının yanı sıra tehditlerden korunma ve çıkarların gerçekleştirilmesi şeklinde tanımlanırken, korunmak istenen değerler bağlamında insan merkezli ve devlet merkezli olmak üzere iki temel sınıfa ayrılmaktadır. Güvenliğin tehditler ve çıkarlar şeklinde tanımlanan anahtar kavramları Realizmin kendi çabasına güvenme (self-help) ve her türlü olumsuzluğa hazırlıklı olma (state of war) anlayışıyla son derece uyumlu olması güvenlik çalışmalarının daha çok Realizme ilişkilendirilmesine neden olmuştur. Fakat 1990 sonrası yapılan çalışmalarda güvenliğin koruma alanlarına çevre, mülkiyet, sosyal haklar, toplumsal değerler gibi Liberalizmle ve idealizme uyumlu koruma alanları da eklenmiş, 2000 sonrası dönemde ise inşacı yaklaşımlarla yeni kavramsallaştırmalar güvenlik çalışmalarını yatay ve dikey ekseninde daha da derinleştirmiştir.

Güvenlik çalışmalarının zaman içinde bu şekilde gelişmesine karşın kavramsal ve kuramsal açıklamaların yüzeysel kaldığı, zaman zaman kendini tekrarladığı görülmektedir. Son zamanlarda güvenlik çalışmalarına eklenen Ontolojik Güvenlik yaklaşımı ise güvenliği fiziksel korumanın ötesinde varlık, benlik ve kimlik gibi felsefi ve psikolojik tartışmaları da içeren bir alana taşımıştır. Güvenlik çalışmalarında yaşanan tüm bu gelişmeler güvenlik çalışmalarının farklı açılardan yorumlanarak yeniden sınıflandırılmasına ihtiyaç göstermektedir.

Bu kapsamda koruma alanları dikkate alındığında, ülke sınırlarından, uluslararası sisteme; çevre sorunlarından, ekonomiye; toplumsal güvenlikten, bireysel güvenliğe kadar geniş bir koruma alanı fiziksel güvenlik alanı olarak kabul edilirken fiziksel güvenliğin ötesinde kalan konular ise temel, içgüdüsel (instinctive) güvenlik alanı olarak tanımlanabilir. Bu durumda koruma alanları bakımından güvenlik, fiziksel güvenlik alanı ve temel/içgüdüsel güvenlik alanı olmak üzere ikiye ayrılır.

Epistemolojik açıdan ise güvenlik çalışmaları realist güvenlik ve ontolojik güvenlik olarak ikiye ayrılır. Realist güvenlik yaşama, yaşamda kalma ile ilgili iken, Ontolojik güvenlik var olma ve varlığı güvende tutma ile ilgilidir. Bu nedenle varlığın bir parçası olarak kimlik ontolojik güvenlik çalışmalarının da önemli bir parçasıdır.

Ontolojik güvenliğin alana dâhil olması ile devlet, ülke ve bölge düzeyinde gerçekleşen analiz seviyesine birey düzeyi de eklenmiş oldu. Ontolojik güvenliğin diğer bir katkısı da kimlik konusundadır. Kimlik oldukça esnek ve geçişken bir kavram olarak güvenlik çalışmalarının hemen her yerinde kullanılabilirken ontolojik güvenlikte kimlik beden ve benlikle ilişkilendirilerek farklı bir anlamda ele alınmaya başlanmıştır. Eleştirel ve konstrüktivist çalışmalarda kimlik inşa edilen jenerik

bir kavram iken ontolojik güvenlikte kimlik varoluşsal çerçevede ve zihin-beden bağlamında ele alınmış, ben kimin sorusunun cevabı süreklilik ve tutarlılık, kimlik sorunları ise kopuş veya anlam kaybı ya da anlamsızlığı şeklinde ifade edilmiştir.

Ontolojik güvenlik çalışmalarında bireylerin ya da kolektif bireyselliğin içinde yaşadıkları toplumda kim oldukları, ne yapmaları ve nasıl yapmaları gerektiği ile ilgili sorulara cevap niteliği taşıyan bir öz anlatıya (authobiographical narrative) sahip olduğu, bu öz anlatının öznel arası (intersubjective) ilişkilerde dengeleyici rol oynadığı (stabilizing anchor) ve doğrusal bir anlatı (linear narrative) oluşturduğu düşünülür. Bu doğrusal anlatı ve denge rutin olarak tanımlanmıştır. Bu doğrusal anlatının bir nedenle bozulması (state of disruption) durumunda ise ontolojik güvensizliğin ortaya çıktığı savunulmaktadır (Kinnvall ve Mitzen, 2017, s. 7).

Bu makalede Ontolojik güvenlik çalışmalarında anahtar olarak kullanılan “rutin” kavramının korku ve kaygı ile ilişkilendirilmesi yetersiz bulunmuştur. Zira gelişim psikolojisi açısından “kimlik”, “benlik” ve “beden” ilişkisi insanın yaşamı boyunca durağan bir dengede kalmaz, değişir. Sosyolojik açıdan ise insanın girdiği ortamlar, yaşam çevresi ve hayat algısına bağlı olarak bu ilişki farklılıklar gösterecektir. Siyaset bilimi açısından ise kolektif kimlik jenerik bir kavram olduğu gibi, bireysel kimlikler ise bioiktidar ile ilişki halindedir. Bu nedenle bu çalışmada ontolojik güvenlik çalışmalarının anahtar kavramı olarak “rutin” in yanı sıra Jentsch ve Freud gibi psikanalistlerin kullandığı tekensizlik ve umutsuzluk (frustrasyon) kavramları önerilmektedir. Ayrıca ontolojik güvensizlik duygusunun sadece kimlik, benlik ve beden arasında kurulan bir dengenin bozulması sonucu değil, üstünlük istenci, güç istenci ve anlam istenci gibi insanın temel istenç ve itkilerinin engellenmesi sonucu da ortaya çıktığı savunulmaktadır. Ontolojik güvenlik çalışmalarında yer alan kimlik, beden ve benlik arasındaki denge bu üç itkidenden sadece birine yani anlam istencine denk gelir. Bu nedenle ontolojik güvenliğin üstünlük istenci ve güç istencini de kapsayacak şekilde genişletilmesi gerektiği savunulmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Austin, J. L. (2021). John Langshaw Austin. Stanford Encyclopedia of Philosophy, <https://plato.stanford.edu/entries/austin-jl/#SpeeActsTrut>
- Arslan, A. (2020). *Felsefeye Giriş* (29th ed.). Serbest Akademi.
- Bilgin, P. (2010). The 'Western Centrism' of Security Studies: Blind Spot or Constitutive Practice?, *Security Dialogue*, 41(6), 615-622.
- Birdişi, F. (2019). *Teori ve Pratikte Uluslararası Güvenlik* (4th ed.). Seçkin Yayınları.
- Booth, K. (2012). *Dünya Güvenliği Teorisi* (Ç. Üngör (ed.)). Küre Yayınları.
- Burhanoglu, B. (2015). *Kaygı Nedir, Nasıl Oluşur?* Fethiye Psikiyatri. <https://www.fethiye-psikiyatri.com/kaygi-nedir-nasil-olusur/>
- Burhanoglu, S. (2019). *Kaygı, korku ve endişe nedir? Farkları nelerdir?* “Dr.Sabri Burhanoglu.” <https://www.sabriburhanoglu.com/kaygi-korku-ve-endise-nedir-farklari-nelerdir>
- Buzan, B. (1983). *People, State and Fear, The National Security Problem in International Relations*, Wheatsheaf Book Ltd.
- Buzan, B., Waever, O. & de Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers Inc.
- Buzan, Barry & Lene Hansen, (2009), *Evolution of International Security Studies*, Cambridge University Press
- Buzan, B. and Waever, O. (2009). Macrosecuritisation and security constellations: reconsidering scale in securitisation theory. *Review of International Studies*, 35, 253–276.
- Buzan, B. (1983). *People, State and Fear* (1st ed.). Wheatsheaf Book Ltd.
- Castells, M. (2006). Globalisation and identity. *Transfer*, 01, 56–67.
- Clasen, M., Kjeldgaard-Christiansen, J., & Johnson, J. A. (2020). Horror, personality, and threat simulation: A survey on the psychology of scary media. *Evolutionary Behavioral Sciences*, 14(3), 213–230.
- Fearon, J. D. (1999). *What is Identity*.

- Frankl, V. E. (2022). *İnsanın Anlam Arayışı* (122nd ed.). Okuyan Us.
- Freud, S. (2003). *The Uncanny*. Penguin UK.
- Füredi, F. (2006). *Culture of Fear Revisited: Risk-taking and the Morality of Low Expectation* (4th ed.). Continuum.
- Gençöz, T. (1998). Korku: Sebepleri, Sonuçları ve Başetme Yolları. *Kriz Dergisi*, 6(2), 9–16.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity*. Polity Press.
- Gleason, S. (2014). Kimliği Tanımlamak: Semantik Bir Tarih. In F. Mollaer (Ed.), *Kimlik Politikaları* (ps. 21–52). Doğu Batı Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1993). *Felsefe Ansiklopedisi*. Remzi Kitapevi.
- Herman, R. G. (1996). *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics* (S. J. Katzenstein (ed.); ps. 222–260). Columbia University Press.
- Jentsch, E. (1906). On the Psychology of the Uncanny.
https://theuncannything.files.wordpress.com/2012/09/jentsch_uncanny.pdf (Erişim tarihi: 07.02.2024)
- Jepperson, R. L., Wendt, A. & Katzenstein, S. J. (1996). Norms, Identity, and Culture in National Security. In S. J. Katzenstein (Ed.), *The Culture of National Security*. Columbia University Press.
- Johnston, A. I. (1996). Cultural Realism and Strategy in Maoist China". In S. J. Katzenstein (Ed.), *The Culture of National Security*. Columbia University Press.
- Kinnvall, C. & Mitzen, J. (2017). An introduction to the special issue: Ontological securities in world politics. *Cooperation and Conflict*, 52(1), 3–11.
- Kinnvall, C. (2004). Globalization and Religious Nationalism: Self, Identity, and the Search for Ontological Security Author (s): Catarina Kinnvall Source: Political Psychology, Vol. 25, No. 5 (Oct., 2004), pp. 741-767 Published by: International Society of Pol. *Political Psychology*, 25(5), 741–767.
- Kinnvall, C. (2017). Feeling ontologically (in)secure: States, traumas and the governing of gendered space. *Cooperation and Conflict*, 52(1), 90–108.
- Krickel-Choi, N. C. (2022). The Concept of Anxiety in Ontological Security Studies. *International Studies Review*, 1–21.
- Kubala, K. & Tartakovsky, M. (2022). *Why Some People Love Horror Movies*. PsychCenter.
<https://psychcentral.com/blog/why-some-people-love-horror-movies-while-others-hate-them>
- Laing, R.. (1990). *The Divided Self*. Penguins Book.
- Leman PJ, C. M. (2013). Beliefs in conspiracy theories and the need for cognitive closure. *Frontiers in Psychology*, 4(378).
- Lyons, J. (2009). *Semantic*. Cambridge University Press.
- Melucci, A. (2014). Süreç Olarak Kolektif Kimlik. In F. Mollaer (Ed.), *Kimlik Politikaları* (ps. 81–104). Doğu Batı Yayınları.
- Mitzen, J. (2006). Ontologic Security in World Politics: State Identity and Security Dilemma. *European Journal of International Relations*, 12(3), 341-370.
- Mollaer, F. (2014). Can Alıcı Bir Mesele ve Banalleşen Bir Kelime. F. Mollaer (Ed.), *Kimlik Politikaları* (ps. 7–17). Doğu Batı Yayınları.
- Nugent, A. (2020). *Devil's in the detail: Why is the film industry still so afraid of horror?* Independent.
<https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/films/features/horror-movie-hitchcock-spielberg-jordan-peelev-stephen-king-a9286316.html>
- Özen, Y. & Gülaçtı, F. (2010). Benlik-Kavramı ve Benliğin Gelişimi Bilen Benliğe Gerekçinim Var Mı? *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2), 21–37.
- Price, R. & Tannenwald, N. (1996). Norms and Deterrence: The Nuclear and Chemical Weapons Taboos. In S. J. Katzenstein (Ed.), *The Culture of National Security*. Columbia University Press.
- Rumelili, B. & Çelik, A. B. (2017). Ontological Insecurity in asymmetric conflict: Reflections on agonistic peace in Turkey's Kurdish Issue. *Security Dialog*, 48(4), 279-296.
- Rumelili, B. & Adisönmez, U. C. (2020). A New Paradigm on the Identity-Security Nexus in International Relations: Ontological Security Theory. *Uluslararası İlişkiler*, 17(66).
- Rumelili, B. & Adisönmez, U. C. (2017). Uluslararası İlişkilerde Kimlik-Güvenlik İlişisine Dair Yeni bir Paradigma: Ontolojik Güvenlik Teorisi. *Uluslararası İlişkiler*, 17(66), 23–39.
- Schaeffer, K. (2020). *Nearly three-in-ten Americans believe COVID-19 was made in a lab*. Pew Research Center.
<https://www.pewresearch.org/short-reads/2020/04/08/nearly-three-in-ten-americans-believe-covid-19-was-made-in-a-lab/>
- Searle, J. R. (2010). *Expression and Meaning*. Cambridge University Press.
- Smith, E. M. (2010). *International Security*. Palgrave Macmillian Publication.

- Staszak, S., Maciejowska, J., Urjasz, W., Misiuro, T., & Cudo, A. (2022). The Relationship between the Need for Closure and Coronavirus Fear: The Mediating Effect of Beliefs in Conspiracy Theories about COVID-19. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(22), 14789. <https://doi.org/10.3390/ijerph192214789>
- Steele, Brent J. (2014). *Ontological Security in International Relations*, Routledge.
- Sylweter, C. (2012). Tension in Feminist Security Studies. *Security Dialogue*, 41 (6), 607-614.
- Walt, M. S. (2023). *Realism and Security*. *International Studies*.
<https://oxfordre.com/internationalstudies/display/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-286;jsessionid=9AD32B8B27EAC8BD913381183AC0B948>
- Walt, M. S. (1991). *The Renaissance of Security Studies*, *International Studies Quarterly*, 35 (2), 211-239.
- Wendt, A. (1992). Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics. *International Organization*, 46(2), 391-425.
- Williams, M. C. (2003). Words, Images, Enemies: Securitization and International Politics. *International Studies Quarterly*, 47(4), 511-531.
- Wolfers, A. (1952). "National Security" as an Ambiguous Symbol. *Political Science Quarterly*, 67(4), 481-502.
- Yalvaç, F. (2010). Eleştirel Gerçekçilik: Uluslararası İlişkiler Kuramında Post-Pozitiviz Sonrası Aşama. *Uluslararası İlişkiler*, 6(24).
- Zarakol, A. (2017). States and Ontological Security: A Historical Rethinking. *Cooperation and Conflict*, 52(1), 48-56.

Rusya'nın Ukrayna Müdahalesi (2022) ve Küresel Enerji Rekabetinin Yeni Odağı: Türkmenistan Doğal Gazı

Russia's Intervention in Ukraine (2022) and the New Focus of Global Energy Competition: Turkmenistan Natural Gas

Ayşegül KETENCI

Istanbul Kültür Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, İstanbul, Türkiye

Istanbul Kültür University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Trade and Finance, İstanbul, Türkiye
a.ketenci@iku.edu.tr

Öz

Bu çalışmada, Rusya'nın 2022'de Ukrayna müdahalesi sonrasında Türkmenistan doğal gazı üzerinde artan küresel enerji rekabeti ele alınmaktadır. Rusya, dünyanın en önemli gaz tedarikçilerinden biridir ancak Ukrayna müdahalesi sonrasında Avrupa ülkeleri başta olmak üzere Rus doğal gazına olan bağımlılığın azalması için küresel ölçekte bir eğilim görülmüştür. Rusya'ya olan bağımlılığın azaltılması çabaları beraberinde şu soruyu getirmiştir "hangi alternatif kaynaklardan gaz tedariki yapılabilir?" Bu soru, Rusya'dan boşalan Avrupa pazarının Türkmenistan gazıyla ikame edilebilmesini küresel arenada gündem maddesi haline getirmiştir, zira Rusya dünyadaki en büyük gaz rezervine sahipken, Türkmenistan dördüncü sırada yer almaktadır. Diğer taraftan, Türkmenistan'da olduğu gibi Sovyetler Birliği'nden ayrılan ülkelerin devletleşme sorunları, finansal, altyapısal ve güvenlikle ilgili problemler, alternatif hatların nasıl hayata geçirileceğiyle ilgili belirsizlikler küresel enerji rekabetini etkilemektedir. Çalışmada, Rusya'nın Ukrayna müdahalesinin küresel enerji politikalarını ve rekabetini nasıl etkilediği Türkmenistan gazı özelinde incelenmektedir. Çalışmada, bahse konu müdahale, Türkmen gazı üzerindeki küresel rekabeti farklı aktörler bazında nasıl etkilemiştir ve Türkmenistan'ın bu minvalde ürettiği politikalar nelerdir sorularına cevap aranmaktadır. Türkmenistan gazı üzerindeki küresel rekabet ortamının, Rusya'nın Ukrayna müdahalesi sonrasında derinleştiği ancak birçok belirsizlik sebebiyle Türkmenistan'ın yeni ve etkin politikalar üretmekte zorlandığı değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Türkmenistan gazı, Rusya, Ukrayna müdahalesi, enerji rekabeti

Abstract

This study analyses the increasing global energy competition over Turkmenistan natural gas after Russia's intervention in Ukraine in 2022. Russia is one of the world's most important gas suppliers, but after the Ukrainian intervention, there has been a global trend to reduce dependence on Russian natural gas, especially in European countries. Efforts to reduce dependence on Russia have led to the question "from which alternative sources can gas be supplied?" This question has made the substitution of the European market with Turkmenistan's gas an agenda item in the global arena, since Russia has the largest gas reserves in the world, while Turkmenistan ranks fourth. On the other hand, statehood problems, financial, infrastructural and security problems, and uncertainties about how alternative pipelines will be implemented in the countries that gained their independence after the collapse of the Soviet Union, as in the case of Turkmenistan, affect global energy competition. It examines how Russia's intervention in Ukraine has impacted global energy policies and competition, specifically focusing on Turkmenistan gas. The study seeks to answer how the intervention has affected global competition over Turkmen gas from the perspectives of various actors and what policies Turkmenistan has managed in this context. It is assessed that the global competition over Turkmen gas has deepened following Russia's intervention in Ukraine; however, due to many uncertainties, it is difficult for Turkmenistan to formulate new and effective policies.

Keywords: Turkmenistan gas, Russia, Ukraine intervention, energy competition

Geliş Tarihi/Received 13.01.2024
Kabul Tarihi/Accepted 27.09.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 30.12.2024

Cite this article as: Ketenci, A. (2024). Russia's intervention in Ukraine (2022) and the new focus of global energy competition: Turkmenistan Natural Gas. *Current Perspectives in Social Sciences*, 28(4), 629-640.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

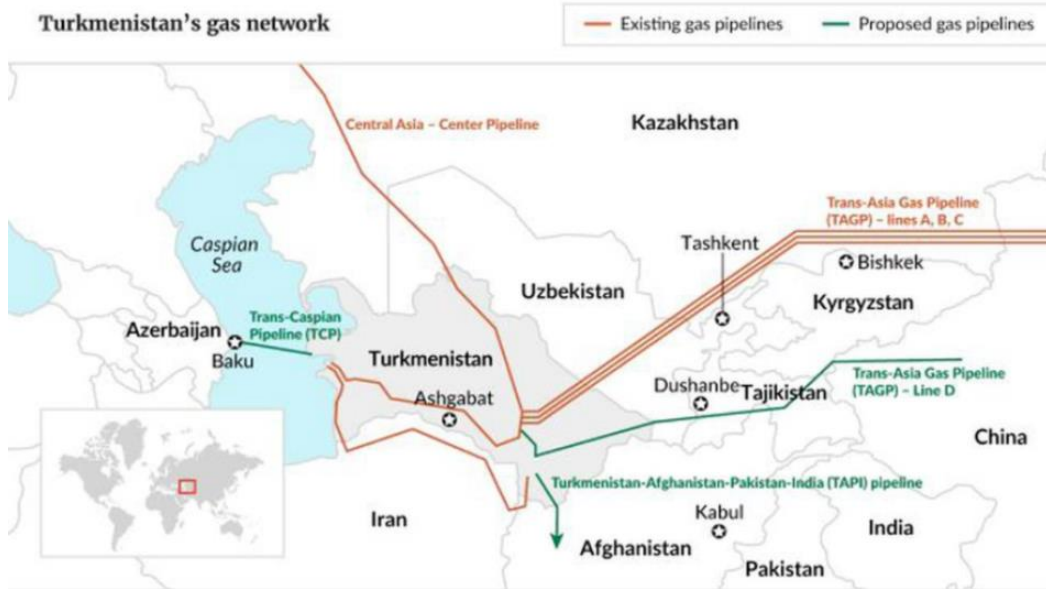
Giriş

Türkmenistan, bölgesel ve küresel enerji pazarları için kilit bir aktör olarak kabul edilmektedir. (Steel Radar, 2021). Ülke, herhangi bir entegrasyona bağlı değildir ve tarafsızlık politikasına¹ sahiptir. British Petroleum (BP) verilerine göre, dünyada en büyük gaz rezervine sahip ülke Rusya'dır (38 trilyon metreküp), ikinci sırada İran (32 trilyon metreküp), üçüncü sırada Katar (24,7 trilyon metreküp) ve dördüncü sırada Türkmenistan bulunmaktadır (19,5 trilyon metreküp). Türkmenistan'ın enerjiden elde ettiği gelirler, bütçesinin yüzde 85'ini oluşturmaktadır (Kanapiyanova, 2022). Türkmenistan'ın denizlere erişiminin olmaması, farklı ihracat rotalarına erişimini kısıtlamaktadır. Ülkenin yakın komşuları (Rusya, İran ve Azerbaycan başta olmak üzere) gaz zengini ülkelerdir. Rusya ve İran küresel gaz pazarında etkili olmak isteyen aktörlerdir. Türkmenistan'ın küçük ölçekte bir güç ve bir post-Sovyet ülkesi olması enerji politikalarını da şekillendirmektedir. Sovyetler Birliği zamanında Türkmenistan için temel gaz iletim güzergâhı (Kazakistan ve Özbekistan'dan gelen gaz için) Orta Asya'dan geçen ve 1967'de kurulan hattır. Türkmenistan, ülkede bulunan doğal gaz rezervlerinin araştırılması için çaba göstermekte, gaz üretiminin daha verimli hale gelmesi ve yeni ihracat güzergâhlarının hayata geçirebilmesi için küresel enerji şirketleriyle iş birliklerini geliştirmeye çalışmaktadır (Steel Radar, 2021).

Türkmenistan, bağımsızlığını kazandıktan sonra Rusya, gaz ihracatı için ülkeye kota koymuştur. 1994'te Rusya kotayı kaldırmış ancak gazı sadece Ukrayna ve bazı post-Sovyet Cumhuriyetlerine satması için ülkeyi baskı altında tutmuştur. Türkmenistan'ın, Ukrayna'ya gaz satabilmesi için gaz güzergâhının Kazakistan ve Rusya'dan geçmesi gerekmiştir. Birçok post-Sovyet ülkesi gaz satışıyla ilgili ücretleri ödeyemediğinden Türkmenistan mali darboğaza girmiş ve ülke ekonomisi küçülmüştür (Steel Radar, 2021). Türkmenistan, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında dünya fiyatlarıyla doğal gaz ihraç etmeye başlamış ve durum ülke ekonomisinin pozitif yönde ilerlemesini sağlamıştır (DEİK, 2021). Enerji fiyatlarının düşmesi, Türkmenistan ekonomisi için büyük bir risktir, öyle ki 2017'de, gaz fiyatlarının düşmesi üzerine 1991'den beri Türkmen halkının bedava kullandığı elektrik, su, doğal gaz gibi hizmetlerin ücretlendirileceği açıklanmıştır (Çalışkan, 2017).

Türkmenistan, bağımsızlığını kazandıktan sonra, İran ve Çin'e gaz ihraç etmeye başlamıştır (Kanapiyanova, 2022). Türkmenistan, büyük doğal gaz yataklarına sahiptir, örneğin Galkinish dünyanın ikinci büyük sahasıdır. Türkmenistan, sahip olduğu bu zenginlik sayesinde önemli bir doğal gaz ihracatçısı ülke haline gelmiştir, bağımsızlığını kazandıktan sonra uzun yıllar boyunca Rusya'ya bağımlı olmuştur ancak Çin'e giden boru hatlarıyla birlikte, bu durum değişmiştir (Kasım, 2021, ss. 948-949). Türkmenistan, 2022'de yaklaşık 80 milyar metreküp doğal gaz üretmiş ve yarısından fazlasını Çin'e ihraç etmiştir (USA, International Trade Administration).

¹ Türkmenistan'ın tarafsızlık politikası; Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında ülkenin kontrollü bir dış siyaset anlayışı benimsemesini ifade eder. Türkmenistan'ın, kuruluşunu takip eden yıllarda güvenlik endişeleri sebebiyle komşu devletlerle iyi ilişkiler kurma, sınır güvenliğini sağlama, uluslararası konjonktürü tanıma ve anlama gibi dış politika amaçları olmuştur. Sovyetler Birliği dağıldığında bağımsızlıklarını kazanan yeni devletler, bu süreçte hazırlıksız yakalanmıştır. Devletleşme politikalarının kısa sürede hayata geçirilmesi zor olduğundan gerek uluslararası gerek bölgesel oluşumlara temkinli davranmak Türkmenistan'ın politikalarının temelini oluşturmuştur. Ülkenin jeopolitik konumu ve önemli yer altı kaynaklarına sahip olması tarafsızlık politikasına sebep olan diğer unsurlardır. Ülke 1995'te Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun aldığı kararla "Daimi Tarafsız Ülke" statüsünü elde etmiştir. Daha detaylı bilgi için bakınız: İsmail Hakkı Ünlü, "Türkmenistan'ın Tarafsızlık Politikasının Bölgesel Gerçekliği", Bartın Üniversitesi Tarih-Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi, c. 3, s. 1, 2016 Yaz, 95-102. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/217535>.

Over the years Turkmenistan had more strenuously committed to some of the proposed pipelines, its gas sales prospects would look far rosier (Note: the TAGP is here referred to as the Trans-Asia Gas Pipeline, or TAGP). / thepeoplesmap.net, S. Hedlund, GIS, CC BY-NC-ND 4.0

Harita 1.

Pannier: Russia is Pushing Turkmenistan out of the Natural Gas Market, 2024

Kaynak: <https://www.intellinews.com/pannier-russia-is-pushing-turkmenistan-out-of-the-natural-gas-market-326833/>

Geçmişten Günümüze Küresel Aktörlerin Türkmenistan Doğal Gazına Yakın Angajmanı

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Hazar enerji kaynakları uluslararası pazarlara açılmıştır. Hazar'da yer alan enerji kaynaklarının dünya pazarlarına nasıl ulaştırılacağı ve hangi boru hatlarının kullanılacağı ise önemli bir gündem maddesi haline gelmiştir. Bölgesel ve küresel aktörler, Soğuk Savaş sonrasında Hazar kaynaklarıyla ilgili konularla yakından ilgilenmiştir (Kasım, 2021, s. 947). 1990'ların ortalarından itibaren Avrupa ülkeleri, Türkmenistan'ın Hazar'ın dibinden Azerbaycan'a uzanan bir boru hattıyla, yıllık yaklaşık 30 milyar metreküp gaz tedariki sağlanacak bir hatta yer almasını planlamıştır (Pannier, 2022).

1997'den sonra, Türkmenistan-İran doğal gaz boru hattı aktif olarak çalışmaya başlamış ancak 2017'de Türkmenistan gaz borcundan dolayı İran'a gaz sevkiyatını durdurmak istemiştir. İran, anlaşma tek taraflı feshedildiği için hakkını arayacağını belirtse de ödenmeyen borçlar sebebiyle haklı olan tarafın Türkmenistan olduğu değerlendirilebilir (Çalışkan, 2017). İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi ve Türkmenistan Devlet Başkanı Gurbanguly Berdimuhamedov Eylül 2021'de Duşanbe'de gerçekleştirilen Şanghay İş Birliği Teşkilatı Devlet Başkanları Konseyi toplantısında bir araya gelerek doğal gaz sorunuyla ilgili görüşmüş ve anlaşmaya varmışlardır. Türkmenistan Dışişleri Bakanı Raşid Meredov, 26-28 Ekim 2021 tarihinde İran'da, Türkmenistan'dan İran'a doğal gaz sevkiyatıyla ilgili olarak yetkililerle görüşmüştür. İran tarafı, Tahran'ın Duşanbe'den olan ithalatı tekrar başlatmakla ilgilendiğini belirtmiştir (Kanapionova, 2022, s. 236).

Rusya-Türkmenistan arasında zaman zaman doğal gaz konusunda anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Gazprom 2015'te Aşgabat'ın kısmi ödeme yapmasını gerekçe göstererek Türkmenistan'a dava açmış, sonrasında doğal gaz alımını azaltmış ve 2016 yılında tamamen durdurmuştur (Ametek, 2018). 2017'de Türkmenistan-Rusya ilişkileri stratejik ortaklık seviyesine yükselmiş, bu durum resmi temaslarla perçinlenmiştir ve bir dizi anlaşma imzalanmıştır. Gazprom yaptığı açıklamada 2019 yılında (üç yıllık bir aradan sonra) 5 yıllık bir sözleşmeyle Türkmenistan'dan gaz alımına devam edeceğini açıklamıştır. Rusya'nın Türkmenistan'dan gaz alımına yönelmesi ekonomik kaygılardan ziyade siyasi kaygılar sebebiyledir. Rusya'nın kendi güvenliğini sağlaması öncelikli bir konudur zira Türkmenistan'dan gaz satın alarak ülkenin kendisine sadık kalmasını beklemektedir. İki ülke arasında kolluk kuvvetleri arasında entegrasyon ve bilgi akışının sağlanması bu anlayışın tezahürüdür. Rusya açısından Türkmenistan'dan gaz ithaline başlanması, ekonomik ve politik tavizler karşılığında kullanılabilir bir araç olarak değerlendirilmektedir (Kanapionova, 2022, ss. 230-231).

Rusya'nın, Türkmenistan gazı alımına 2019'da tekrar başlaması, Türkmen ekonomisi için önem arz etmektedir, adeta bir can simidi gibidir. Rusya'nın Ukrayna müdahalesiyle ilgili Türkmenistan açıklama yapmaktan kaçınmış ve Rusya'ya uygulanan

yaptırımlara katılmamıştır. Türkmenistan’da temel gıda ürünlerinin temininde bile zorluklar yaşanırken, Rusya’ya gıda ihracatı yapılmıştır. Bütün bu gelişmeler Türkmenistan’ın enerji politikalarında Rusya’ya olan yakınlığının işaretleri olarak değerlendirilebilir. Serdar Berdimuhamedov, 2022’de göreve geldiğinde ilk resmi ziyaretini Rusya’ya yapmıştır, Mayıs ayında Berdimuhamedov’a Rusya Federasyonu ile Türkmenistan arasındaki stratejik ortaklığın güçlendirilmesine büyük katkılarından dolayı “Dostluk Nişanı” verilmiştir. İki ülke arasındaki işbirliklerinin son yıllarda artmasının en önemli sebeplerinden biri de Türkmenistan’ın kendine müttefik olacak güçlü devletler bulamamış olmasıdır (Pannier, 2022).

Rusya ve İran, jeoekonomik bağlamda Türkmenistan’a rakiptir, zira her iki ülke de doğal gaz üreticisidir. Türkmenistan’ın uluslararası sulara erişiminin olmaması, enerji rekabetinde dezavantajdır ve rakipleri bu durumu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışmaktadır. Rusya ve İran kendilerine rakip olarak gördükleri Türkmenistan doğal gazını ucuza alıp dünya pazarına piyasa fiyatından satmaktaydı ve bu sebeple, örneğin Rusya ile yaşanan anlaşmazlıklar sonucunda Rusya 2016’da Türkmen gazı alımını durdurmuştur (Kulkarni, 2018). Hem İran hem de Rusya, Türkmen gazının Batıya ulaştırılmasıyla ilgili projelere karşı çıkmaktadır, zira böyle projelerin hayata geçirilmesi durumunda, gaz piyasalarında kendi paylarının azalacağını değerlendirmektedirler. Rusya ve İran dünyanın en büyük kanıtlanmış gaz rezervlerine sahipken, her iki aktör de ambargolar ve yaptırımlar sebebiyle Batı pazarından istedikleri payı alamamaktadır (Pannier, 2021).

Türkmen gazının pazara sunulmasında Türkiye ve Azerbaycan kilit rol oynamaktadır (O’Byrne, 2023). Hazar bölgesinde yer alan, enerji zengini iki ülke olan Türkmenistan ve Azerbaycan arasındaki boru hatları hususundaki ilişkiler önem arz etmektedir (Pannier, 2021). 2022 yılı Aralık ayında Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Zirvesi düzenlenmiştir. Türkiye, Orta Asya gazını Avrupa’ya aktarmak için çok önemli bir transit güzergâh ülkesidir. Projenin hayata geçirilmesiyle, Avrupa’nın enerji güvenliğine katkı sunulmasının yanında Türkiye de bir enerji üssüne dönüşebilecektir. Bahse konu projenin arka planı daha öncelere, 1990’lı yıllara dayanmaktadır. Türkmenistan ve Azerbaycan’ın deniz hakları konusunda ihtilafa düşmesi boru hattı inşa edilmesine engel olmuştur. Ancak 2021’de taraflar “Dostluk Sahası Anlaşması” sayesinde tartışmalı bölgede gaz üretilmesine izin veren, ortak bir noktada buluşmuşlardır, böylece, Türkmenistan gazının Avrupa’ya ihraç edilmesinin de kapısı açılmıştır (Ünver, 2023).

Çin, her ne kadar küresel bir ekonomik aktör ve uluslararası arenada büyük bir güç olsa da, enerji hususunda dışa bağımlıdır. Çin, durmaksızın artan enerji ihtiyacını temin edebilmek için, deniz yoluyla LNG (sıvılaştırılmış doğal gaz), ilaveten boru hatları vasıtasıyla doğal gaz ithal etmektedir. Bu minvalde Çin, dünyanın en büyük doğal gaz ithalatçısıdır ve 2019’da boru hatlarıyla 47,7 milyar metreküp, LNG olarak ise 84,8 milyar metreküp doğal gaz alımı yapmıştır (BP Statistical Review, 2020). Çin, Türkmenistan ile enerji iş birliklerini geliştirme çabasıdadır, bunun en önemli sebeplerinden biri Türkmenistan’ın tarafsızlık statüsüne sahip olmasıdır. Türkmenistan, bu statü sayesinde bölgesel jeopolitik rekabetten uzak kalarak, farklı aktörlerle ekonomik iş birlikleri geliştirebilmektedir. Çin’in enerji talebi sürekli artmakta ve bu minvalde Türkmenistan öne çıkmaktadır (Lelyveld, 2018). Çin, Türkmenistan’dan gelecek doğal gazı taşıyacak hat için 4 milyar dolarlık bir kredi sağlamış ancak Türkmenistan’ın krediyi geri ödeyememesi sebebiyle, Çin Türkmen gazını ucuza satın almaya başlamıştır. Bu durum, Türkmenistan’ın sahip olduğu devasa enerji gücünü tam potansiyeliyle kullanamadığının da bir göstergesidir (Ahmet Yesevi Üniversitesi, Avrasya Araştırmaları Enstitüsü, Haftalık E-Bülten, 2021).

Türkmen Doğal Gazı için Alternatif Hatlar: TAPI ve TPC

Rusya, Avrupa ülkeleri için çok önemli bir gaz tedarikçisi ülke konumundadır (özellikle 2022 Ukrayna müdahalesine kadar). Ekonomik kazanca ilaveten, Rusya bahse konu enerji gücünü siyasi baskı uygulamak amacıyla² da kullanabilmektedir. Avrupa ülkeleri, Rusya’nın enerji konusundaki baskısı sebebiyle alternatif kaynaklar arayışına girmiştir. Avrupa, Güney Gaz Koridoru kavramını üretmiş ve bu anlayış paralelinde boru hattı projeleri geliştirmiştir / geliştirmektedir, bu projeler arasında TANAP (Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı) ve TAP (Trans Adriyatik Boru Hattı Projesi) en öne çıkanlardır. Hâlihazırda her iki hat işler durumdadır (Koyuncu, 2022). Türkmenistan için dünyanın farklı coğrafyalarına gaz satışı yapabilmek ve gaz pazarını çeşitlendirmek önem arz etmektedir (Nova, 2018).

² Rusya’nın, Türkmenistan üzerinde baskı kurması hususunda daha detaylı bilgi için bakınız:

<https://www.reuters.com/markets/commodities/turkmenistan-rebuked-russia-over-gas-union-comments-2023-08-12/> (Reuters, 2023).

<https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2023-08-17/turkmenistan-concerns-over-russias-growing-activity-regional-gas> (Poplawski, 2023).

Rusya’nın Ukrayna müdahalesi sonrasında, Avrupa pazarına enerji ihracatı ciddi oranda azalmıştır. Enerji piyasasında artan rekabet, Türkmenistan’ın daha aktif bir enerji diplomasisi yürütmesine sebep olmuştur. Rus yetkililer, 2022’den beri Türkmenistan’ın Batı’ya gaz gönderme çabasını eleştirmektedir. Türkmenistan, Trans-Hazar’ı etkin hale getirmek ve AB ile yakın ilişkiler kurmak istemektedir ancak Hazar’da bir güzergâhı hayata geçirmenin maddi zorlukları ve bağlayıcı anlaşmaların olmaması gibi faktörler öne çıkmaktadır.

Harita 2.

TANAP ve TAP Yunanistan Sınırında Birleşti, 2018

Kaynak: Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/tanap-ve-tap-yunanistan-sinirinda-birlesti-/1317347>

Türkmenistan'ın gaz ihracatında yaşadığı sıkıntılar onu alternatif rotalar oluşturmaya itmektedir. Güney Asya pazarında etkin olmaya çalışan Türkmenistan için TAPI (Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Doğal Gaz Boru Hattı) ve TCP (Trans Hazar Boru Hattı) önem arz etmektedir. (Ahmet Yesevi Üniversitesi, Avrasya Araştırmaları Enstitüsü, Haftalık E-Bülten, 2021).

Hâlihazırda, Türkmenistan alternatif boru hatlarının hayata geçirilmesi için yoğun çaba içindedir. Türkmenistan'ın, inşaatı devam eden TAPI ile yıllık 33 milyar metreküp kadar doğal gaz satışı yapma planı mevcuttur (Velhanov, 2023). TAPI, Türkmen gazının doğu pazarlarına ulaştırılması için bir çıkış noktası vazifesindedir ancak Hindistan-Pakistan arasındaki anlaşmazlıklar bu projenin hayata geçirilmesinde önemli zorlukları da beraberinde getirmektedir (Kulkarni, 2018).

Route of the Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India (TAPI) natural gas pipeline

Harita 3.

Afganistan'dan Geçen Stratejik TAPI Projesi Nedir?, 2021, Mepanews

Kaynak: <https://www.mepanews.com/afganistandan-gecen-stratejik-tapi-projesi-nedir-47678h.htm>

TAPI, Orta Asya enerji hatlarının çeşitlendirilmesi ve küresel güç rekabeti açısından önemlidir. Ancak bölgesel çatışmalar, finansman sorunları bu projenin hayata geçirilmesini zorlaştırmaktadır. Afganistan'da 2021'de Taliban'ın yönetime gelmesi güvenlik endişelerini arttırdıysa da TAPI özelinde Türkmenistan-Afganistan görüşmeleri devam etmiştir. Hattın tamamlanması için Türkmenistan, Afganistan'a kredi vereceğini belirtmiştir. TAPI sayesinde Türkmenistan'ın enerji ihracatı vesilesiyle, Çin'e olan bağımlılığı azalacak, bunun yerine Hindistan pazarına ulaşım sağlanacaktır. Çin, sürekli artan enerji ihtiyacı sebebiyle Türkmenistan gazına ihtiyaç duysa da, TAPI ile gelişmesi muhtemel Türkmenistan-Hindistan barış ve iş birliği atmosferini ve rakip görülebilecek bu projeyi yakından takip etmektedir. Projenin hayata geçirilmesi için Türkmenistan'ın Çin, Pakistan, Hindistan, Afganistan gibi birbiriyle çıkar çatışmaları yaşayan farklı aktörlerle doğru ve temkinli politikalar yürütmesi gerekmektedir (Tamer, 2023).

TAPI'nın temelleri 2015'te atılmıştır. Hindistan-Pakistan arasındaki gerginlikler, Afganistan'daki istikrarsız ortam ve maddi yetersizlikler projenin hayata geçirilmesinin önündeki engellerdir. 2010'da Türkmenistan, Pakistan Afganistan ve Hindistan arasında yapılan zirveyle proje için ilk adım atılmıştır. Dışa kapalı Türkmenistan ve istikrara kavuşmayan Afganistan'dan TAPI'nın hâlihazırda hangi aşamada olduğuyla ilgili net ve doğru bilgi edinebilmek zordur ancak 30 yıldır devam eden projenin henüz hayata geçirilemediği bilinmektedir (Kanapiyanova, 2022, ss. 236-237). TAPI'nın başarıyla uygulanması durumunda, Rusya ve Çin gibi önemli küresel aktörlerin denklemden uzaklaştırılması, Orta Asya ülkeleri arasında ekonomik iş birliklerinin artması ve güvenlik atmosferi yaratılması olasıdır. TAPI ile birlikte küresel enerji arzında önemli değişimler yaşanacak, Orta Asya enerjisi Güney Asya'ya aktarılabilir ve Orta Doğuya olan enerji bağımlılığı azaltacaktır (Kanapiyanova, 2022, s. 238).

TCP'nin Avrupa'ya ulaştırılabilmesi için 2 alternatif mevcuttur. Bahse konu hat, TANAP ve TAP hatlarına erişimi olan Güney Kafkasya (Bakü-Tiflis-Erzurum) Doğal Gaz Boru Hattına eklenilebilir ya da TCP Gürcistan'dan başlayarak Romanya'ya Karadeniz altından ulaştırılabilir (Ahmet Yesevi Üniversitesi, Avrasya Araştırmaları Enstitüsü, Haftalık E-Bülten, 2021).

Figure 1: Possible Route of Trans-Caspian Pipeline (Behorizon, 2018)

Harita 4.

Why Up Coming Convention Will Not Solve Trans-Caspian Pipeline Problem?, 2018

Kaynak: <https://behorizon.org/why-upcoming-convention-will-not-solve-trans-caspian-pipeline-problem/>

Türkmenistan Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamada Trans-Hazar Boru Hattı'nın hayata geçirilmesiyle ilgili ekonomik ya da politik bir engelin olmadığını belirtmiştir. Açıklamada, Projeye ilgili çalışmaların 2007'de Brüksel'de AB liderleriyle gerçekleştirilen görüşmelerde hazırlandığı ve 2008'de Türkmenistan-AB enerji iş birlikleri mutabakat zaptının imzalandığı vurgulanmıştır. Hattın hayata geçirilmesiyle ilgili yoğun çalışmaların devam ettiği açıklanırken, "Bu amaçla Türkmenistan, Azerbaycan ve AB arasında ilgili enerji dairelerinin başkanlarından oluşan üçlü ortak mekanizma oluşturulmuştur. Türkmenistan, doğal gaz boru hattının inşasını engelleyen siyasi, ekonomik ve mali faktörün olmadığına inanıyor. Aksine, Trans-Hazar Boru Hattı; ekonomik açıdan haklı, Avrasya'da enerji güvenliğinin sağlanmasına somut bir katkı sağlayabilen, Avrupalı tüketiciler için ham madde kaynaklarına uzun vadeli ve kesintisiz erişim sağlayan, geçiş tarafının bariz faydalarını ve çıkarlarını gözetken gerçekçi bir projedir" denilmiştir (TRT Haber, 2023).

Türkmenistan'ın açıklamaları önem arz etmekle birlikte, öte yandan TCP'nin hayata geçirilmesiyle ilgili birçok belirsizlik mevcuttur. Rusya'nın Ukrayna müdahalesi (2022) ile birlikte TCP önemli bir gündem maddesi olarak öne çıkmaktadır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, verdiği röportajda konuyla ilgili önemli noktalara değinmiştir. Aliyev'e göre, belirsizliklerin başında finansman problemi gelmektedir, şöyle ki hattın finansmanının hangi devletler, şirketler ya da uluslararası kuruluşlarca karşılanacağı bilinmemektedir. Aliyev, Projenin hayata geçirilmesinin zaman alacağını belirterek "bir yılda çözülecek meseleler olmadığını" vurgulamıştır. Altyapı çalışmalarının nasıl yapılacağıyla ilgili belirsizliklerin devam etmesi de önem arz etmektedir. İlaveten, İran ve Türkmenistan'ın gaz ihracatında kesintiler yaparak enerji arz güvenliğine gölge düşürebilecek davranışlar sergileyebilecek bir tutum içinde olmaları Proje açısından belirsizlikleri beraberinde getirmektedir (Aslanlı, 2023).

Değişen Dengeler: Rusya'nın Ukrayna Müdahalesi ve Türkmen Gazı Üzerinde Artan Küresel Enerji Rekabeti

Hazar'da bulunan enerji kaynaklarının Avrupa'ya ulaştırılması için iki güzergâh üzerinde durulmaktadır. Bahse konu güzergâhlarda, farklı bloklar tarafından enerji kaynaklarının dünya enerji pazarına ulaştırılması söz konusudur. İlk seçenekte Türkmenistan-İran-Türkiye üzerinden gazın iletilmesi planlanırken, diğesinde ise Türkmenistan-Kazakistan-Rusya üzerinden gazın Avrupa'ya aktarımından bahsedilmektedir (Ünlü, 2016, s. 99).

Türkmenistan ve AB arasında enerji iş birlikleri için 2008'de Çerçeve Anlaşması imzalanmıştır. Trans-Hazar gaz boru hattıyla ilgili çalışmalar ise 2011'den beri devam etmektedir (Steel Radar, 2021). Kaynak bakımından zenginliği sebebiyle (Dünyada 4. büyük gaz rezervine sahip olma) Türkmenistan, 2022 Ukrayna müdahalesi sonrasında Rusya'dan boşalan AB pazarını belli ölçüde telafi edebilecek güce sahiptir ancak bunu yapabilmesinin önündeki en büyük engel, Türkmen gazının Hazar'ın batı yakasına ulaştırılmasıdır (Pannier, 2022).

Rusya'nın Ukrayna müdahalesi (2022) sebebiyle Avrupa'da enerji fiyatları artmış ve enerji krizi patlak vermiştir. Artan enerji fiyatları, enerji tüketiminde azalışa sebep olurken, Avrupa ekonomilerinin rekabet gücünü de zayıflatmıştır. Rusya-Avrupa ülkeleri arasındaki yaptırıma dayalı ekonomik çatışmalar sebebiyle Avrupa ülkelerinin enerji darboğazına girmesi muhtemel olduğundan alternatif enerji kaynaklarına olan ihtiyaç da belirgin hale gelmiştir (Liboreiro, 2023). Müdahaleden önce Rusya, Avrupa'nın doğal gazının yüzde 40'ını karşılamaktaydı ancak müdahalenin de sebep olduğu yeni koşullar sebebiyle Avrupa ülkeleri 2030'a kadar Rusya'ya olan bağımlılıklarını tamamen ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Kuzey Akım I'den gaz akışının durması ve benzeri kısıtlamalar, Avrupa'da enerji fiyatlarının yükselmesine sebep olmuştur. Avrupa, yeni gaz tedarikçilerine ihtiyaç duyarken, diğer taraftan Türkmenistan uzun yıllardır yaşadığı ekonomik sıkıntılar sebebiyle sahip olduğu doğal gazı ihraç edecek yeni pazarların arayışında olmuştur. AB ve Türkmenistan'ın bu şekilde örtüşen çıkarları olmasına rağmen, iki aktör arasında bağlantıyı sağlayacak fiziki yeterliliğe sahip ve güvenilir bir hat bulunmamaktadır. Türkmenistan, Avrupa'nın gaz ihtiyacına mı karşılık verecek yoksa İran ve Rusya'yı önceleyen bir politika mı hayata geçirecek sorusu bu minvalde önem kazanmaktadır (Pannier, 2022).

Rusya'nın Ukrayna müdahalesi, enerji tedarik rotalarının çeşitlendirilmesini gündeme getirmiştir. Ülkelerin siyasi iradeleri yeni rotaların hayata geçirilmesi için ilk adım olmakla beraber projelerin sürdürülebilir olması birçok etkene bağlıdır, siyasi istikrar ve mali kapasite bunların başında gelmektedir (Esen, 2022). Müdahale, enerji hususunda Avrupa'nın Rusya'ya bağımlılığını hatırlatarak, Batı ülkelerinin enerji tedarikini çeşitlendirme çabalarını da tetiklemiştir. AB, alternatif güzergâh yaratmak amacıyla İsrail ile anlaşma yoluna gitmiştir. Diğer taraftan, Mısır'dan da enerji ithal edilmesine rağmen bu iki ülkeden alınan miktar AB için yeterli değildir. Doğu Akdeniz'de bulunan kaynaklar ve East-Med Projesi ihtilafli alanlar üzerindedir. Bahse konu seçeneklerde yaşanan zorluklar sebebiyle AB için en iyi alternatifin Güney Gaz Koridoru olduğu değerlendirilebilir. Güney Gaz Koridoru'nun, Kafkasya'daki farklı ülkelerin gazlarıyla çeşitlendirilerek Avrupa'ya ulaştırılması için ise Türkmenistan önemli bir doğal gaz zengini ülkedir. Rusya'nın Avrupa'ya doğal gaz gönderebilecek Kuzey Akım I boru hattının durdurulması, Rusya'nın Çin pazarına daha aktif girmesi sayesinde pazar çeşitlendirmesi yapmasını sağlamıştır. Bu durum, Çin'de Türkmenistan gaz pazarını zayıflatıcı bir etki yaratma potansiyeline sahiptir. Avrupa ise gaz tedariki için çeşitlendirme stratejisi güttüğünden, Türkmen gazının TANAP ile taşınması kayda değer bir seçenek olarak gündem maddesidir. Azerbaycan, hâlihazırda AB'nin enerji ihtiyacını çeşitlendirmesi için önemli bir aktördür ancak AB'nin ihtiyacını karşılayabilecek bir üretim düzeyine ulaşmış değildir. Azeri gazının Türkmen gazıyla birleştirilmesi ve desteklenmesi uygun bir seçenek olarak öne çıkmaktadır (Pala, 2022).

Harita 5.

The War in Ukraine Relaunches the East-Med Poseidon Pipeline Project, 2022

Kaynak: <https://www.agenzianova.com/en/news/the-war-in-ukraine-relaunches-the-eastmed-poseidon-pipeline-project/>

Rusya'nın Ukrayna'ya müdahalesinin ardından Avrupa açısından enerji güvenliği daha da artan bir öneme sahip olmuştur. TANAP üzerinden, Türkmen gazının Türkiye ve ardından Avrupa'ya ulaşması önem arz etmektedir. Bu amaçla Türkiye ve Azerbaycan Cumhurbaşkanları 2022 yılı Aralık ayında Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Devlet Başkanları 1. Zirvesi'nde bir araya gelerek, "Enerji Alanında İş Birliğinin Geliştirilmesine Dair Mutabakat Zaptı" imzalamışlardır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, bahse konu zirvede gazla ilgili iş birliği hususunda "Türkmen doğal gazının da Batı pazarlarına aynı şekilde nakline yönelik çalışmalara artık başlamamız gerekiyor. Hazar'daki dostluk sahasında da Türkmen ve Azerbaycanlı kardeşlerimizle iş birliğine hazırız" açıklamasında bulunmuştur (Kabakçı, 2022).

Türkmenistan, 2023 Temmuz ayında Türkmen gazını Hazar üzerinden Avrupa'ya taşıyacak bir boru hattının geliştirilmesine açık olduğunu duyurmuştur ve potansiyel ithalatçılar bu duyuruya büyük önem vermektedir. Rusya'nın Ukrayna müdahalesi sonrasında Rus gazının Avrupa'ya ithalatı neredeyse tamamen durmuştur. Rus gazının yerine Türkmen gazının Avrupa pazarlarına açılması açısından Macaristan ile imzalanan Anlaşma örnek olarak gösterilebilir (O'Bryne, 2023). 2023 yılı Ağustos ayında, Türkmenistan, AB'ye doğal gaz tedarik etmek için ilk anlaşmasını Macaristan ile imzalamıştır. Macaristan, enerji güvenliğinde yaşanan kırılmaları azaltmak ve Rusya'ya olan bağımlılığı ortadan kaldırmak için Hazar Bölgesine yönelmektedir. Bahse konu Anlaşma, tarafsızlık politikası güden Türkmenistan'ın küresel ekonomiye entegrasyonu açısından önem arz etmektedir. Anlaşmanın detayları saklı tutulsa da, İran ve Türkiye güzergahlarının Türkmen gazının Avrupa'ya taşınmasında önemli olacağı değerlendirilmektedir. Trans-Hazar Boru Hattı ile yakından ilgilenen aktörlerden biri de ABD'dir. Şöyle ki, hat ilk olarak 1996 yılında ABD tarafından önerilmiştir ve 1999 yılına kadar hatla ilgili birçok fizibilite çalışması yapılmıştır. Türkmenistan'ın yabancı yatırımcılar için uygun ortamı sağlayamaması sebebiyle fizibilite çalışmalarından ileriye gidilememiştir. Rusya-Ukrayna savaşıyla birlikte, alternatif boru hatları daha önemli hale gelmiş, Türkmenistan-Macaristan arasındaki Anlaşma ise Türkmenistan gazının önemini daha da artırmıştır. Türkmenistan Enerji Bakanlığı bu minvalde "Trans-Hazar boru hattı projesinin uygulanmasında ortaklarla iş birliğine devam etmeye hazır olduğunu" belirtmiştir (Nelson, 2023).

Türkmenistan, AB'ye doğal gaz arzını arttırma potansiyeline ve kapasitesine sahip Trans Hazar boru hattını geliştirmeye hazır olduğunu beyan etmiştir. Bahse konu hat, Avrasya'da enerji güvenliğinin sağlanmasına katkı sunacaktır. Türkmenistan yetkilileri bu konuyla ilgili olarak AB Komisyonu ile görüşmüş ve fikir alış-verişi yapmıştır. Avrupa'ya boru hattı inşa edilirse Rusya'dan boşalan AB pazarına ve hatta Türkiye pazarına Türkmenistan'ın girişi kolaylaşacaktır. AB pazarında Türkmen gazına büyük bir talep olabilir. Azerbaycan- AB arasında imzalanacak bir anlaşma, Avrupa'ya giden Azeri gazını 2027 yılına kadar iki katına çıkararak 20 milyar metreküp olmasını sağlayacaktır. Türkmenistan'dan gelen gaz, Azerbaycan'ın yıllık 20 milyar metreküplük taahhüdünü yerine getirmesine ve bu hacmin potansiyel olarak iki, hatta üç katına çıkmasına yardımcı olabilme potansiyeline sahiptir (O'Bryne, 2023). Rusya-Ukrayna Savaşının devam etmesi, Avrupa'da yaşanan enerji krizini derinleşmesi ihtimalini de beraberinde getirmektedir. Uluslararası Enerji Ajansı'nın raporuna göre, Rusya ve Çin'in muhtemel hamleleri Avrupa ülkelerini enerji konusunda darboğaza sürükleyebilir, özellikle Çin'in LNG ithalatı 2021 seviyelerine dönerse ve Rus gazı tamamen kesilirse sorunların daha akut hale geleceği değerlendirilebilir. Krizi aşmak amacıyla Avrupa ülkeleri LNG konusunda harekete geçmiştir. Avrupa'nın yaşadığı enerji krizine çözüm olarak, Orta Asya'nın doğal gaz rezervleri önem

kazanmaktadır (Ünver, 2023).

Rusya'nın 2022 Ukrayna müdahalesi Rus gazının Avrupa pazarından çekilmesiyle Kazakistan ve Türkmenistan gibi ülkelerin Avrupa ve Çin'e ihracat rotalarını çeşitlendirmesi için önemli bir gerekçedir. Türkiye ise doğu-batı koridorlarının geçiş güzergâhı ve hem Avrupa hem de Orta Asya'ya yakınlığı sebebiyle enerji merkezi olma çabasıdadır. Rus gazına alternatif yaratılmasında Türkiye ve Kafkasya ön plana çıkmaktadır. Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan, Türkmen doğal gazını Türkiye toprakları üzerinden Avrupa pazarlarına taşımayı hedeflemektedir (Esen, 2022).

Rusya'nın Ukrayna müdahalesi sonrasında Batı'dan Rusya'ya yönelik yaptırımlar Rusya'yı alternatif enerji pazarlar arayışına itmiştir. Rusya, Batı ülkelerinden boşalan enerji pazarını farklı aktörlerle kapatma çabasıdadır (Velhanov, 2023). Rusya, hâlihazırda Türkmen gazının en büyük alıcısı konumunda değildir, Çin Türkmenistan'dan Rusya'nın yaklaşık 4 katı kadar gaz ithal etmektedir. Rusya'nın Ukrayna müdahalesi ve Avrupa'ya olan Rus gazının kesilmesi, Kremlin'in yeni gaz ittifakları kurma çabasını beraberinde getirmiştir. Türkmenistan, Avrupa'ya verimli ve ucuz gaz tedariki sağlayabilecek Rus olmayan yegâne gaz kaynağı olarak değerlendirilebilir (Rickleton, 2023).

ABD Senatosu'nun alt komitesi, Rusya-Ukrayna Savaşı ve küresel enerji krizini ele almak amacıyla 2023'te çalışmalar yapmıştır. Bu çerçevede, enerji güvenliğiyle ilgili değişen dinamikler ve Türkmenistan gazı konusu ele alınmıştır. Türkmenistan'ın en büyük doğal gaz alıcısının Çin olduğu değerlendirilerek, Türkmen gazının Avrupa'ya aktarılması konusundaki sıkıntılara dikkat çekilmiştir. Yapılan görüşmelerde, Türkmenistan'ın Çin'in ekonomik olarak zorlamasına ve Rusya'nın niyetlerine karşı kırılğan bir ülke olduğu ifade edilmiştir (Putz, 2023).

Sonuç

Rusya'nın 2022'de Ukrayna'ya olan müdahalesinin ekonomik, politik ve güvenlikle ilgili önemli yansımaları olmuş ve müdahale küresel dengeleri belli bağlamlarda değiştirmiştir. Rusya, enerji zengini bir ülkedir ve dünyanın en büyük gaz rezervine sahiptir. Müdahale öncesinde Rusya Avrupa gaz pazarının enerji ihtiyacının %40'ını karşılamaktaydı. Rusya'nın Ukrayna müdahalesi Avrupa ülkeleri başta olmak üzere birçok ülkeyi Rusya'dan enerji ithalatını azaltmaya itmiştir, bu çabanın temelinde hem müdahale kaynaklı güvenlik endişesi hem de Rusya'yı yaptığı haksız eylemden dolayı cezalandırma isteği ve ülkeyi ekonomik olarak zayıflatma çabası yatmaktadır. Rusya'nın enerji gücünü bir koz olarak kullandığı bilinmektedir ve politikalarını bu minvalde şekillendirmesi de güvenilmez bir tedarikçi olduğu imajını beraberinde getirmektedir. Avrupa ülkeleri, Rus gazına alternatif enerji kaynaklar bulma konusunda Ukrayna müdahalesi öncesinde de çeşitli girişimlerde bulunmuştur ancak müdahale sonrasında bu çabanın daha da derinleştiği gözlemlenmektedir.

Avrupa açısından, East-Med gibi başarısızlığa uğrayan projeler sonrasında, Hazar kaynaklarının önemi daha iyi anlaşılmıştır. TANAP ve TAP üzerinden taşınan Hazar kaynakları Avrupa pazarında gün geçtikçe daha fazla önem kazanmıştır, zira bu kaynaklar sayesinde Rus gazına alternatif yaratılabilme potansiyeli vardır. Rusya'nın Ukrayna müdahalesi sonrasında Türkmen gazının Avrupa'ya taşınması önemli bir gündem maddesi olarak öne çıkmıştır, bunun en önemli sebebi Türkmenistan'ın dünyada kanıtlanmış en büyük dördüncü doğal gaz kaynağına sahip ülke olmasıdır. Diğer taraftan, bahse konu zenginliğe rağmen, Türkmen gazının dünya pazarlarına ulaştırılmasında ciddi problemler mevcuttur. Ülkenin denizlere çıkışının olmaması, bağımsızlığını kazandıktan sonraki devletleşme çalışmalarının getirdiği zorluklar, Rusya'nın ülke üzerindeki etkisi, Türkmen gazını taşıyacak alternatif hatlarla ilgili belirsizliklerin sürüp gitmesi, Türkmenistan gazının farklı pazarlara iletilmesini zorlaştırmaktadır.

Türkmen gazının taşınması için TAPI ve TCP hatları alternatif hatlar olarak dile getirilse de, güzergâhlarla ilgili finansal problemler, güvenlik riskleri ve bölge ülkelerinin çatışan çıkarları hatların hayata geçirilmesini zorlaştırmaktadır. Türkmen gazı, Rus gazına alternatif olabilir mi sorusundan hareketle, bu konuda yapılan çalışmaların hâlihazırda somut bir başarıya ulaştığını söylemek zordur.

Türkmenistan, bir yandan Çin ve Hindistan gibi alternatif pazarlara yönelirken, diğer taraftan Avrupa ülkelerine Türkmen gazını ulaştırmak için yoğun çaba harcamaktadır. Türkmenistan'ın dünya gaz piyasalarında yükselmesi ise Rusya ve İran gibi rakip güçlerin arzuladığı bir durum değildir, zira her iki ülke de gaz zengindir ancak politik anlaşmazlıklar ve yaptırımlar sebebiyle dünya marketlerinde istedikleri yere ulaşamamaktadırlar. Türkiye ve Azerbaycan Türkmen gazının dünya pazarlarına iletilmesinde kilit roledir, zira her iki ülke de Türkmen gazının taşınması için gerekli güzergâh üzerinde yer almaktadır ve enerji arz güvenliğinin sağlanması açısından kritik pozisyondadır. Türkmen gazı, Avrupa pazarı için önem arz etmekte olup, Rusya'nın AB pazarından çekilmesinin boşluğunu tam manasıyla doldurması kolay değildir. Türkmen gazı, Azeri gazıyla birlikte, birbirlerine destek olacak şekilde Avrupa pazarına açılırsa ve Türkiye'nin jeostratejik avantajı da bu iş birliğine

eklenirse çok daha etkili sonuçlar alınabilecektir. Rusya, Ukrayna müdahalesi sonrasında Çin enerji pazarına daha fazla ilgi duymaktadır, diğer taraftan Türkmenistan da Çin doğal gaz pazarında gün geçtikçe etkisini artıran bir güçtür, bu sebeple iki aktörün çıkarları Çin özelinde çatışma potansiyeline de sahiptir.

Türkmenistan'ın Rusya ile olan yakın bağlarının yanı sıra Çin'e ve Avrupa enerji pazarına açılma çabası ülkeyi son derece temkinli politikalar üretmeye itmektedir. Rusya'nın Ukrayna müdahalesi sonrasında küresel enerji rekabetinin kilit noktalarından biri Türkmen gazı olmuştur ancak bu gazın hangi koşullar altında, hangi güzergâhlardan, hangi pazarlara iletilebileceği belirsizliğini korumaktadır. TAPI ve TCP gibi alternatif güzergâhların hayata geçirilebilmesi için söylem düzeyinde iyi niyet beyanları ve anlaşmalardan ziyade somut adımlara ve altyapı çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Türkmenistan'ın; Rusya, Çin, Avrupa ülkeleri, Azerbaycan, Türkiye, İran gibi birbiriyle birçok konuda çıkar çatışmaları yaşayan aktörler arasında son derece dikkatli ve bütün dengeleri gözetecek şekilde politikalar üretmesi gerekmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Afganistan'dan Geçen Stratejik TAPİ Projesi Nedir? (2021). <https://www.mepanews.com/afganistandan-gecen-stratejik-tapi-projesi-nedir-47678h.htm>
- Ahmet Yesevi Üniversitesi, Avrasya Araştırmaları Enstitüsü, Haftalık E-Bülten. (2021). <https://www.eurasian-research.org/wp-content/uploads/2021/10/Haftalik-e-bulten-04.10.2021-10.10.2021-No-323.pdf>
- Ametek, D. (2018). *Çin'in Enerji Güvenliğinde Türkmenistan'ın Yeri*, ANKASAM, <https://www.ankasam.org/cinin-enerji-guvenliginde-turkmenistanin-yeri/>
- Aslanlı K. (2023). *Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin Belirsizliği*, İran Araştırmaları Merkezi, <https://www.iramcenter.org/trans-hazar-dogal-gaz-boru-hatti-projesinin-belirsizligi-877>
- BP Statistical Review. (2020). <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf>
- Çalışkan, B. (2017). *Türkmenistan'ın Doğal Gaz Çıkmazı*, İNSAMER, <https://www.insamer.com/tr/turkmenistanin-dogalgaz-cikmazi-1088.html>
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK). (2021). *Türkmenistan Bilgi Notu*, <https://www.deik.org.tr/uploads/turkmenistan-bilgi-notu-kasim-2021.pdf>
- Esen M. E. (2022). *Would Turkmen Gas Make Turkey an Energy Hub?* <https://www.institute.org/opinion/would-turkmen-gas-make-turkey-an-energy-hub>
- Kabakçı F. (2022). *Türkmenistan, Gazının Türkiye ve Avrupa'ya Ulaştırılması Tarihi Öneme Sahip bir Girişim*, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkmenistan-gazinin-turkiye-ve-avrupaya-ustastirilmasi-tarihi-oneme-sahip-bir-girisim/2764289>
- Kanapiyanova Z (2022). *Energy Policies of Turkmenistan: Importance and Perspectives of TAPI Natural Gas Pipeline*, Ahmet Yesevi University, Eurasian Research Institute, <https://www.eurasian-research.org/publication/energy-policies-of-turkmenistan-importance-and-perspectives-of-tapi-natural-gas-pipeline/>
- (2022). *Türkmenistan'ın Doğal Gaz İş Birlikleri ve Projeleri*, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (15), 225-242.
- Kasım K. (2021). *The Impact of Azerbaijan-Turkmenistan Energy Cooperation on the Caspian Energy Security*, *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 945-960.
- Koyuncu, C. (2022). *Gürcistan'ın Enerji Yolları Üzerindeki Önemi*, Ankasam Stratejik Bakış, Yayın no 74, sayı 26. <https://www.ankasam.org/wp-content/uploads/2022/12/Mustafa-Cem-Koyuncu-Stratejik-Bakis-enerji-gurcistan.pdf>
- Kulkarni, S S. (2018). *Why Iran And Turkmenistan Need To Solve Their Gas Dispute Amicably*, Observer Research Foundation, <https://www.orfonline.org/expert-speak/why-iran-and-turkmenistan-need-to-solve-their-gas-dispute-amicably-45677/>

- Lelyveld, M. (2018). *China May Face Competition For Turkmen Gas*, Radio Free Asia. https://www.rfa.org/english/commentaries/energy_watch/china-may-face-competition-for-turkmen-gas-10292018102513.html
- Liboreiro, J. (2023). *Energy Crisis: Gas Consumption in the EU Drops By Almost 20%, Overshooting 15% Target*. Euronews, <https://www.euronews.com/my-europe/2023/02/21/energy-crisis--gas-consumption-in-the-eu-drops-by-almost-20-overshooting-15-target>
- Nelson, H. (2023). *Turkmenistan Signs its First-Ever Energy Deal with the EU*. <https://www.caspianpolicy.org/research/energy-and-economy-program-eeep/turkmenistan-signs-its-first-ever-energy-deal-with-the-eu>
- Nova T. (2018). *Why Iran and Turkmenistan need to solve their gas dispute amicably?*, Observer Research Foundation, <https://www.orfonline.org/expert-speak/why-iran-and-turkmenistan-need-to-solve-their-gas-dispute-amicably-45677>
- O'Byrne D. (2023) *Interest Surges in Turkmen Gas*. <https://eurasianet.org/interest-surges-in-turkmen-gas>
- Pala C. (2022). *Türkmen ve Özbek Doğal Gazının Batıya Taşınması ve Azerbaycan*, ANKASAM, <https://www.ankasam.org/turkmen-ve-ozbek-dogalgazinin-batiya-tasinmasi-ve-azerbaycan/>
- Pannier, B. (2022). *Europes Wait for Turkmen Natural gas Continues*, Foreign Policy Research Institute, <https://www.fpri.org/article/2022/09/europes-wait-for-turkmen-natural-gas-continues/>
- (2021). *Analysis: Turkmenistan, Azerbaijan Resolve A 30-Year Dispute Over Caspian Field*, Radio Free Europe/Radio Liberty, <https://www.rferl.org/a/analysis-turkmenistan-azerbaijan-resolve-a30-year-dispute-over-caspian-field-/31063736.html>
- (2024). *Pannier: Russia is Pushing Turkmenistan Out of The Natural Gas Market*. <https://www.intellinews.com/pannier-russia-is-pushing-turkmenistan-out-of-the-natural-gas-market-326833/>
- Poplawski, M. (2023). *Turkmenistan: Concerns over Russia's Growing Activity on the Regional Gas Market*. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2023-08-17/turkmenistan-concerns-over-russias-growing-activity-regional-gas>
- Putz, C. (2023). *Unpacking Geopolitical Competition and Energy Security in Central Asia*. <https://thediplomat.com/2023/03/unpacking-geopolitical-competition-and-energy-security-in-central-asia/>
- Rickleton, C. (2023). *A Gas OPEC? Turkmenistan Being Pushed to Follow Russia's Lead in Gas Games*, Radio-free Europe Radio Liberty. <https://www.rferl.org/a/turkmenistan-russia-natural-gas-leverage-china/32289814.html>
- Tamer C. (2023). *TAPI Projesi ve Bölgesel Güç Mücadelesi*, ANKASAM, <https://www.ankasam.org/tapi-projesi-ve-bolgesel-guc-mucadelesi/>
- TANAP ve TAP Yunanistan Sınırında Birleşti* (2018), Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/tanap-ve-tap-yunanistan-sinirinda-birlesti-/1317347>
- The War in Ukraine Relaunches the East-Med Poseidon Pipeline Project* (2022). <https://www.agenzianova.com/en/news/the-war-in-ukraine-relaunches-the-eastmed-poseidon-pipeline-project/>
- Türkmenistan: Trans-Hazar Doğal Gaz Hattı'nın inşasını engelleyen hiçbir faktör yok*, (2023). TRT Haber, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/turkmenistan-trans-hazar-dogal-gaz-hattinin-insasini-engelleyen-hicbir-faktor-yok-783976.html>
- Turkmenistan-Country Commercial Guide*, USA Department of Commerce, International Trade Administration, <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/turkmenistan-oil-gas>
- Turkmenistan is the key country in the natural gas equation*, (2023). Steel Radar, <https://www.steelradar.com/en/haber/turkmenistan-is-the-key-country-in-the-natural-gas-equation/>
- Turkmenistan Rebukes Russia over 'Gas Union' Comments*, (2023). Reuters, <https://www.reuters.com/markets/commodities/turkmenistan-rebuked-russia-over-gas-union-comments-2023-08-12/>
- Turkmenistan Signals Major Change in Energy Export Stance*, (2023). <https://eurasianet.org/turkmenistan-signals-major-change-in-energy-export-stance>
- Ünlü, İ. H. (2016). "Türkmenistan'ın Tarafsızlık Politikasının Bölgesel Gerçekliği", *Bartın Üniversitesi Tarih-Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, 3 (1). 95-102. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/217535>
- Ünver D. (2023). *The Energy Crisis of Europe and the Turkmen Gas: A Problem and Solution?* Avrasya İncelemeleri Merkezi, <https://avim.org.tr/Blog/THE-ENERGY-CRISIS-OF-EUROPE-AND-THE-TURKMEN-GAS-PROBLEM-AND-A-SOLUTION-06-01-2023>
- Velhanov M. (2023). *Doğal Gaz Denkleminin Kilit Ülkesi Türkmenistan*, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/dogal-gaz-denkleminin-kilit-ulkesi-turkmenistan/2971118>

Why Upcoming convention will not solve Trans- Caspian Pipeline Problem? (2018). <https://behorizon.org/why-upcoming-convention-will-not-solve-trans-caspian-pipeline-problem/>

Dijital Dönüşüm Uygulamalarının Kurumların Marka Değerine Etkisi: “Pınar Online” Örneği

The Effect of Digital Transformation Applications on Brand Value of Institutions: The Case of “Pınar Online”

İrem PAKER TÜKEL¹

Yaşar Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu,
Halkla İlişkiler ve Tanıtım Programı, İzmir,
Türkiye

Yaşar University, Vocational School, Public
Relations Program, İzmir, Türkiye
irem.tukel@yasar.edu.tr

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Ece İPEKOĞLU²

Yaşar Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu,
Halkla İlişkiler ve Tanıtım Programı, İzmir,
Türkiye

Yaşar University, Vocational School, Public
Relations Program, İzmir Türkiye
ece.ipekoglu@yasar.edu.tr

Öz

İnsan odaklı dijital dönüşümün toplumun her alanına yansıdığı ve Toplum 5.0 olarak adlandırılan söz konusu dönemde günümüz insanı tüm faaliyetlerini çevrimiçi gerçekleştirmektedir. Günümüz tüketicisi, daha hızlı daha kolay, seçme ve kıyaslama hakkının daha çok olduğu, başkalarının ürünle ilgili düşüncelerini görebildiği, istediği zaman ve istediği yerde alışveriş yapabildiği platformları tercih etmektedir. İşletmeler de pazardaki yerlerini korumak ve tüketicisinin talep ve isteklerine cevap vererek marka değerini sürdürülebilir kılmak adına dijital dönüşüm uygulamalarına önem vermek zorundadır. Bu çalışmada dijital dönüşüm uygulamalarıyla Pınar Online’ın geleneksel Pınar müşterisine kendini nasıl kabul ettirdiğini ve marka değerine olan katkılarını ele almayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, öncelikle dijital dönüşüm ve bu dönüşümün tüketici davranışlarına olan etkisi, ardından da marka değeri kavramına dair bir literatür taraması yapılmıştır. Çalışmanın araştırma kısmında ise Pınar Online uygulaması örnek uygulama olarak incelenmiştir. Yöntem olarak, nitel araştırma uygulamalarından vaka analizi seçilmiş ve bu Pınar Online ‘in yöneticilerinden farklı kaynaklardan elde edilen veriler toplanmıştır. Bu amaçla elde edilen veriler, *doküman analizi yöntemi kullanılarak, Pınar Online’ın dijitalleşme süreci ve markaya olan katkısı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.*

Anahtar Kelimeler: Dijital dönüşüm, marka değeri, dijital tüketici, marka yönetimi

Abstract

In today’s world which is named as Society 5.0, when human-oriented digital transformation is reflected in every aspect of society, people carry out all their activities online. Today’s consumers prefer platforms that are faster, easier, have more right to choose and compare, where they can see the opinions of others about the product, and shop whenever and wherever they want. While the digital transformation experienced in the social dimension creates this new consumer behavior, businesses also have to give importance to digital transformation practices in order to maintain their place in the market and to make the brand value sustainable by responding to the demands and requests of the consumers. In this study, it is aimed to discuss how Pınar Online, which implements digital transformation applications as a leading brand in its sector, imposes itself on traditional Pınar customers and its contribution to brand value. For this purpose, a literature review has been done about digital transformation, its impacts on consumer behavior and brand value. For the research of the study, Pınar Online application analyzed as a case study.

Keywords: Digital transformation, brand value, digital consumer, brand management

Geliş Tarihi/Received 11.01.2024
Kabul Tarihi/Accepted 21.10.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 30.12.2024

Cite this article as: Paker, İ. T. & İpekoğlu, E. (2024). The effect of digital transformation applications on brand value of institutions: The case of “Pınar Online” *Current Perspectives in Social Sciences*, 28(4), 641-652.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Günümüzde bir kurumun pazarda varlığını sürdürebilmesi ürettiği ürün veya hizmetlerin markalama başarısı ile doğru orantılıdır. Tüm markalar; giderek “niş” topluluklardan oluşan pazar koşulları, tüketiciye doğrudan ulaşmayı zorunlu hale getiren yeni iletişim teknolojileri arasında farklılaşma noktası bulmak için çabalamaktadır. Söz konusu bu çabanın en hızlı sonuç alındığı alan ise dijital teknolojileri üretim ağına yanı sıra pazarlama faaliyetlerine de entegre etmek olmaktadır.

İnsan odaklı dijital dönüşümün toplumun her alanına yansıdığı ve Toplum 5.0 olarak adlandırılan söz konusu dönemde günümüz insanı tüm faaliyetlerini çevrimiçi gerçekleştirmektedir. Toplum 5.0’ı diğer sanayi devrimlerinden ayıran en önemli özellik merkezine insanı, çevreyi ve sosyal konuları alması, sürdürülebilirlik kavramını odağına alarak, daha demokratik ve daha kapsayıcı bir genel çerçevesinin olmasıdır (Büyüksulu, 2021, s. 56). Daha önceki devrimlerde insanların amacı üretimi arttırmak, verimliliği ve kaliteyi yükseltmek ve kar elde etmek şeklinde iken, zaman ilerledikçe insanlar yüksek verim ve üretim odaklılığa odaklanırken, doğayı, insanı ve kaynakları gözden kaçırdığını fark etmiştir. Endüstri 4.0 ile ortaya çıkan bilgi toplumlarından daha sürdürülebilir bir model olan süper akıllı toplumlara geçişi ifade eden Toplum 5.0 kavramı, gündelik hayatta etkisini yoğun biçimde göstermektedir. Bu dönüşümden pazarlama faaliyetleri ve tüketici davranışları da etkilenmiştir. Günümüz tüketicisi, daha hızlı daha kolay, seçme ve kıyaslama hakkının daha çok olduğu, başkalarının ürünle ilgili düşüncelerini görebildiği, canı istediği zaman, istediği yerde alışveriş yapabildiği platformları tercih etmektedir. Toplumsal boyutta yaşanan dijital dönüşüm bu yeni tüketici davranışını yaratırken, işletmeler de pazardaki yerlerini korumak ve tüketicisinin talep, isteklerine cevap vererek marka değerini sürdürülebilir kılmak adına dijital dönüşüm uygulamalarına önem vermek zorundadır. Bu çalışma söz konusu dijital dönüşüm uygulamalarını kendi sektöründe öncü marka olarak uygulayan Pınar Online’ın geleneksel Pınar müşterisine kendini nasıl kabul ettirdiğini ve marka değerine olan katkılarını ele almayı amaçlamaktadır. Bu amaçla çalışmada, dijital dönüşüm uygulamalarını markalarına entegre eden işletmelerden Pınar Online markası ele alınmıştır. Pınar’ın geliştirdiği Pınar Online uygulamasının pazarda nasıl yer aldığı, rakiplerinden nasıl ayrıştığı ve söz konusu uygulamanın marka değerine olan katkısı ve geri dönüşleri tüm aşamalarıyla analiz edilmeye çalışılmaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden vaka analizi kullanılmıştır. Vaka analizi, belirgin sorulardan cevaplara yönelen, vakaya göre elde edilen farklı kanıtları düzenleyip inceleyen, araştırma sorunlarına mümkün olan en iyi cevabı veren ve bunları özetleyip harmanlayan inceleme biçimi olarak tanımlanabilir (Gillham, 2000, s. 2). Bu çalışmada da markaların dijital dönüşüm uygulamalarının marka değerine etkisi PınarOnline özelinde açıklanmıştır. Bu amaçla, PınarOnline’ın Dijital Dönüşüm ve E-ticaret direktörü ve yöneticilerine ait doküman analizi yapılarak, PınarOnline’ın dijitalleşme süreci ve markaya olan katkısı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Doküman analizi, araştırma verilerinin birincil kaynağı olarak çeşitli dokümanların toplanması, gözden geçirilmesi, sorgulanması ve analizi olarak tanımlanabilen bilimsel bir araştırma yöntemidir (O’Leary, 2017). Doküman analizi çoğunlukla diğer araştırma yöntemleri için veri çeşitleme amaçlı veya tamamlayıcı bir rol üstlenmekle birlikte nitel araştırma içerisinde tek başına bir yöntem olarak da kullanılmaktadır (Grix, 2001). Dijital dönüşüm uygulamalarının markalar üzerindeki etkisini ve gelecekteki yansımalarını anlayabilmek için bu içeriden bakış açısının diğer markalar ve pazarlama sektörünün geleceğine ışık tutmada önemli etkisi olacağı düşünülmektedir.

1. Literatür İncelemesi

1.1. Dijital Dönüşüm

Günümüzün yoğun iletişim merkezli küresel dünyasında, teknolojik yenilikler ve internetin sosyal yaşama daha fazla entegre bir konuma gelmesiyle dijitalleşme her alanda hız kazanmıştır. Örneğin, bireyler zaman ve mekân kısıtlaması olmaksızın dijital mecralar aracılığıyla iletişim kurma imkanına sahip olmuşlardır. Böylelikle hızla dijitalleşen günümüz dünyasında bireyler, ilişkiler ve kimlikler de yüksek oranda dijitalleşmeye başlamıştır (Güzel, 2016, s. 96). Dijitalleşme, yaşamın tüm alanlarını kapsayarak günümüz teknolojisinin toplumsal hayata yansımalarından biri olarak gündelik yaşamda etkisini göstermektedir. Dijitalleşme süreci, iletişim formatlarını, tutum ve davranışları ve özünde insanların yaşam biçimini köklü bir şekilde değiştirmiştir (Erdem, 2017, s. 248-249). Küresel dijital büyüme, dünya çapında milyonlarca yeni insanın her gün internete girmesiyle giderek hızlanmaktadır. Bu büyüme doğrudan sosyal medya kullanımını da artırmaktadır. Günümüzde dünya nüfusunun yüzde 59,4’ü yani 4,76 milyar insan sosyal medya kullanıcısı konumuna gelmiştir (wearesocial.com, 2023). Dünya genelinde bireylerin sosyal medya kullanımında görülen bu artış, tüketiciyle anında iletişim kurabilmek adına markaları dijitalleşmeye ve sosyal medyayı aktif olarak kullanmaya zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla dijitalleşen dünyada sosyal medya, markalar ve tüketicileri arasında yeni bir ilişki inşa ederek markalarla tüketiciler arasında dijital bağ kurulmasına imkân tanımaktadır (Kelemci ve Güsan, 2016, s. 209). Bu bağlamda dijitalleşmenin başladığı günden bugüne, başarılı marka iletişimi ve etkili ürün/hizmet tanıtımı için tüketicilerle sosyal medya kanallarında etkileşim içinde olmanın önemi her geçen gün daha fazla artmaktadır.

Dijital dönüşüm kavramı genel olarak markaların dijital zamana ayak uydurmak için teknolojiyi tüm süreçlerinde kullanmaları şeklinde ifade edilebilir. Dijitalleşme sadece bireylerin, kurumların değil nesnelere, makinelerin de birbirleriyle bağlantılı olduğu yeni bir aşamaya doğru gelişmekte ve dört temel unsur etrafında şekillenmektedir: müşteri talepleri ve kitlesel özelleştirme; verinin değeri ve yeni iş modelleri; kaynak kısıtları ve sürdürülebilirlik ve yatırıma ve nitelikli işgücüne geçiş (TÜSİAD, 2017, s. 13). Dijital dönüşüm, endüstri, toplum, ekonomi ve bireyleri de içine alan ve etkileyen bir süreçtir. Bu dönüşüm, dijitalleşme sürecinin bir sonucudur ve doğal bir zihniyet değişimini ifade eden dijital teknolojilerin gelişmesiyle tüm dünyaya yayılmıştır (Anderson & Lanzolla, 2010). Dijital dönüşümün yanında ürün geliştirme, esneklik ve müşterilerin değişen davranış şekilleriyle hızlı teknolojik dönüşüm ile yasal gerekliliklere de sebep olmuştur (Durum, 2022). Birçok alanı etkileyen dijital dönüşüm sürecine, firmalar her yönüyle hazırlanmalıdır.

Dördüncü Sanayi Devrimi'nin en önemli sonuçlarından biri gelişen iletişim teknolojileri ile yeniliklerin gelişmesi, yaygınlaşması ve üretiminin her zamankinden daha hızlı hale gelmesidir (Schwab, 2016). Aynı şekilde gelişen iletişim teknolojileri, dijital olarak birbirine bağlı müşterilerin merkezinde yer alan ağların dinamiklerini de etkileyerek bireylerin ve toplulukların birlikte değer yaratabilecekleri dijital ekosistemlerin oluşmasına yol açmaktadır (Gray vd., 2013).

Dijital dönüşüm, birçok sektör ve organizasyon için önemlidir çünkü bu, daha verimli, daha etkili ve daha esnek iş yapma yolları sunar. Aşağıdaki nedenler dijital dönüşümün önemli noktaları arasında oldukça önemlidir:

- Verimlilik artışı: Dijital teknolojiler, süreçleri otomatikleştirerek ve manuel işlemleri azaltarak verimlilik artışı sağlar.
- Pazarlama ve müşteri deneyimi: Dijital kanallar, müşterilerle daha iyi iletişim kurmanıza ve daha iyi bir müşteri deneyimi sunmanıza yardımcı olabilir (Chahal, 2016; Westerman vd., 2014; Fitzgerald vd., 2013; Hess vd., 2016; Kohli ve Johnson, 2011.)
- Analitik ve veri tabanlı karar verme: Dijital veriler ve analitik araçlar, organizasyonların verilerine dayalı ve daha doğru kararlar almasını sağlar.
- Esneklik ve hız: Dijital süreçler, organizasyonların daha hızlı ve esnek şekilde çalışmasını sağlar ve kısa sürede değişen piyasa koşullarına daha iyi adapte olması
- Rekabet avantajı: Dijital dönüşüm, rekabet avantajı kazanmanıza yardımcı olabilir ve rakiplerinizden daha hızlı ve verimli şekilde hareket etmenizi mümkün kılabilir.

Genel olarak, dijital dönüşüm, organizasyonların verimliliğini, esnekliğini, pazar rekabet güçlerini ve müşteri deneyimini geliştirmesine yardımcı olabilir.

Yeni teknolojinin son derece hızlı bir şekilde herkesi ve her şeyi yakınlaştırdığı günümüzde dijital dönüşüme ayak uyduramayan markaların geri kalacağı oldukça nettir. Dijitalleşmenin her ölçekten şirketin verimliliğini artırdığı, operasyonel süreçlerini kolaylaştırdığı ve daha rekabetçi olmasını sağladığı yapılan pazar araştırmaları sonucu ispatlanmıştır. Fiziksel olarak olmasa da dijital dünyada sınırlar kalktığı için bugün marka vaadinin sadece mevcut pazarlar ve hedef kitle için değil, küresel pazarda yer alan hedef kitleye göre de konumlandırılarak marka değerinin artırılmaya çalışılması gerekmektedir. Markaların ve onları kullanan bireylerin yaşamlarında yeni olan kavram “bağlantılı olmak” şeklinde tanımlanmaktadır. Birçok cihazdan bireyin markalar ve içerikleriyle bağlantıda kalmasının bir getirisi de, veri toplayıp kullanma yeteneğidir. Çoklu kanallardan elde edilen büyük verinin önem kazanmasıyla müşteriyle iletişime ve etkileşime geçilen her deneyim noktasında ürün ve hizmetleri geliştirmeye yönelik veri toplama sistemlerinin kurulması ve gelen verilerin pazarlama, ürün geliştirme, müşteri ilişkileri ve satış arttırmaya yönelik anlamlandırılması daha etkin marka stratejileri yaratılmasını sağlamaktadır. Dijital teknolojiler yalnızca üretimin değil; işlerin, iş yapış biçimlerinin ve insan kaynağının da dönüşmesine neden olmaktadır (Varol, 2017, s. 13). Sanayide dijital dönüşüm, üretimi şekillendirmekle sınırlı kalmayıp, yeni tüketim kalıplarının ve tüketim tercihlerinin doğmasına da sebep olmaktadır. Dijital teknolojiler, işletmelerin rekabetçi kalması ve teknolojik avantajlarından yararlanması için oldukça önemlidir (Aksoy, 2024).

1.2. Dijital Dönüşümün Tüketici Davranışlarına Etkisi

Günümüzde, tüketici davranışları ve tüketicilerin ürün veya hizmet satın almalarını etkileyen faktörler (psikoloji, yaş, sosyo-kültürel, eğitim vb.) kullanım, deneyim ve değerlendirme noktasında detaylı bir şekilde analiz edilmektedir. Her şeyin online olduğu günümüzde tüketici davranışlarında büyük değişimler yaşanıyor. Artık tüketiciler, alışveriş için zaman kaybetmeden birçok mağaza ve ürüne istedikleri zaman kolayca erişerek, ürünleri kolayca karşılaştırabilecekleri ve fikirlerini

paylaşabilecekleri online alışverişi tercih etmektedir.

Önceleri birebir yapılan ağızdan ağıza pazarlama artık binlerce kişinin rahatlıkla görebileceği web ortamına taşınmıştır. Tüketiciler genellikle satın aldıkları ürünlerle ilgili yorumlarını ilgili sitelerde paylaşmaktadır. Ve bu bağlamda satın alma yapacak olan diğer tüketiciler de ürünü/hizmeti satın almadan önce yapılan yorumlara bakmakta ve hatta yorum yapılmasını beklemektedir.

Dijital ağızdan ağıza pazarlama artık tüketicilerin satın alma karar sürecini doğrudan etkilediğinden, işletmelerin web üzerinden müşterilerle olan iletişimlerini etkin bir şekilde yönetmeleri gerekiyor. Özellikle olumsuz yorum yapan müşterilere ilgili kanallardan ulaşarak ve memnuniyet sağlanarak diğer müşteriler ve potansiyel müşteriler üzerindeki olumsuz etkilerin önüne geçilmelidir. Bu aynı zamanda tüketicilerin ürünleriniz ve markanız hakkında olumlu konuşmasını sağlamak için kullanılan bir yöntemdir.

Güven, tüketici davranışlarında satın almayı etkileyen en önemli faktördür ve online alışverişe duyulan güven giderek kritik bir faktör olarak kabul edilmektedir. İşletmeler, müşterilerinin tüm süreçte kendilerini rahat hissedebilecekleri bir güven ortamı sağlamalı; tüketici ile interaktif iletişim, işlem güvenliği, gizlilik politikası, site tasarımı, para iade garantisi, referanslar.

Ve dijital dönüşüm, yeni tüketici davranışları ve yeni bir rekabet ortamı yarattı. Geleneksel yöntemlerle süreçlerini sürdüren işletmelerin yeni rekabet ortamında varlıklarını sürdürebilmeleri için bu değişimi anlamaları ve uyum sağlamaları son derece önemlidir.

Dijital dönüşümle birlikte tüketiciler artık daha araştırmacı, daha fazla güven isteyen, daha sabırsız, daha talepkar, daha bilinçli ve bilginin hızlı bir şekilde paylaşılabilir olduğu bir ortamda olumsuz deneyimlerini anında paylaşıyor. Bu doğrultuda satın alma davranışlarını olumlu yönde etkilemek isteyen işletmeler, müşterilerine etkileşimli, güvene ve değere dayalı bir web deneyimi sunmalıdır.

Teknolojinin gelişmesi ve hayatın her alanına entegre olması, geleneksel yöntemlerden kurtularak tüketicilerde birçok alışkanlığın değişmesine neden olmuştur. Bu gelişmelerin sonuçlarından biri olan dijitalleşme sonucunda yaşam standartları da değişti. Toplum 5.0, dijital ile insan kavramını bir araya getiriyor. İnsanların her alanda teknolojiden faydalanması Toplum 5.0 kavramının oluşmasına katkı sağlamaktadır. İnsan kavramı, Toplum 5.0'ın merkezinde yer alır. Tüketicilerin artan önemi ve artan rekabet, tüketicileri pazarlama yaklaşımının odak noktasına getirmiştir. Ancak işletmeler sürekli aktif tüketicilerdir.

Markalar da tüketici ile birlikte yeni platformlarda dijital pazarlamaya yönelmeye başladılar. İşletmeler, geleneksel pazarlamanın yanı sıra dijital pazarlama stratejilerini de uygulamaya başladı. Toplum 5.0 ve beraberinde getirdikleri, tüketici beklenti ve ihtiyaçlarında hızlı değişimler meydana gelmektedir (Keskin, 2018). Tüketici davranışlarındaki hızlı değişimler, işletmeleri değişimin nedenlerini belirleyen kriterleri araştırmaya yöneltmektedir. Tüketici davranışlarını iyi algılayabilen işletmeler hem değişim ve yeniliklere uyum sağlayacak hem de yoğun rekabet ortamında yerini alacaktır.

Perakendeciler ve pazarlar giderek artan bir şekilde e-ticaret platformları aracılığıyla tüketicilere ulaşmaya çalışmaktadır (Parker & Kuo, 2021). Perakende endüstrisi, yeni dijital kanalların (medya ve mobil uygulamalar gibi), hem tüketici alışveriş davranışını hem de perakende iş modellerini dönüştürdüğünü göstermektedir (Razaei & Valaei, 2017; Verhoef vd., 2015). Önemli teknolojik değişimler düşünüldüğünde, tüketici davranışlarındaki değişim ve artan birden fazla kanal üzerinden ürün sunma rekabeti, vazgeçilmezdir (Bilgicer vd., 2015). Kurumun dijitalleşme süreçlerine katılması kurumsal itibar yönetimi açısından da faydalıdır, etkileşim sayesinde ne kadar çok insana ulaşıyorsa markası için değer yaratacaktır (Okutan, 2024). Sonuç olarak, markalar için dijital dönüşüm uygulamaları güçlü çevrimiçi markalar oluşturmak için müşteri deneyimini stratejilerine dahil edilmelidir.

Dijital teknolojilerin gelişmesi, tüketici davranışlarını da etkilemiştir. Aşağıdaki noktaların dijital tüketici davranışları ile ilgisini açıklamak faydalı olacaktır.

- **Online Alışveriş:** İnternet ve dijital teknolojilerin gelişmesi, tüketicilerin daha fazla online alışveriş yapmasına ve daha fazla ürün ve hizmetin satın alınmasına olanak tanımıştır.
- **Mobil İşlemler:** Tüketicilerin çoğu, cep telefonlarını ve tabletlerini kullanarak online alışveriş yapmakta ve diğer dijital işlemleri yapmaktadır.
- **Sosyal Medya Kullanımı:** Sosyal medya, tüketicilerin ürünler ve hizmetler hakkında bilgi edinmelerine, müşteri yorumlarına bakmalarına ve markalarla iletişim kurmalarına olanak tanımıştır.

- **İçerik Oluşturma ve Paylaşma:** Tüketiciler, ürünler ve hizmetler hakkında yarattıkları içeriği (örneğin, blog yazıları, video incelemeleri ve sosyal medya paylaşımları) diğer tüketicilerle paylaşabilmektedir.
- **Dijital Fikirler ve Öneriler:** Tüketiciler, dijital teknolojiler aracılığıyla arkadaşları, aileleri ve diğer tüketicilerden ürün ve hizmetle ilgili fikir ve öneriler alabilmektedir.

Bu noktalar, tüketicilerin dijital teknolojileri nasıl kullandıklarını ve bu teknolojilerin tüketici davranışları üzerindeki etkisini açıklamak için yardımcı olabilir.

Özet olarak, dijital dönüşüm müşteri davranışı üzerinde derin bir etkiye sahiptir ve çevrimiçi alışverişe, dijital laf atışı pazarlama üzerindeki artan bağımlılığa ve çevrimiçi alışveriş deneyimindeki güven üzerindeki artan öneme işaret eder. İşletmeler bu değişikliklere uymalı ve müşterilerine etkileşimli, güven tabanlı bir çevrimiçi deneyim sunmalıdır. Toplum 5.0'ın yükselişi ile müşteriler daha araştırmacı, talepleri artan ve bilinçli hale geldi ve işletmeler bu değişiklikleri anlamak ve müşteri ihtiyaçlarını ve beklentilerini öngörmeye çalışmalıdır. Teknolojinin hayatın tüm alanlarına entegrasyonu, müşteri davranışlarında hızlı değişikliklere neden olmuştur ve işletmeler bu değişiklikleri araştırarak ve uyum sağlayarak rekabetçi kalmalıdır.

1.3. Dijital Dönüşümün Marka Değerine Etkisi

1.3.1. Kavram Olarak Marka Değeri

Pazarlama dünyasındaki kilit kavramların başında gelen marka kavramı, doğası gereği simgesel bir anlam taşımaktadır. *“Marka, bir işletme ya da aracı tarafından pazara sunulan, ürün veya hizmete bir kimlik kazandıran, ürünü veya hizmeti rakiplerinden ayıran, farklı kılan bir terim, sembol, isim ya da bunların çeşitli bileşimleridir”* (Aaker, 1991'den akt: Keskin & Yıldız, 2007). Markaya ilişkin en popüler tanım kabul edilen bu tanım da bize markanın aslında temsil ettiklerine vurgu yaptığını ifade etmektedir. Bir başka tanıma göre marka, üreticinin tüketiciye sunduklarının bir bütünüdür (Craig & Douglas, 2000, s. 351). Güçlü bir marka, tutarlı ve bütüncül kimliği olan bir markadır. Markayı yaratan kurumların bu kimliğin ayrıntılarını ve farklılaştığı güçlü yönlerini ortaya çıkarıp hedef kitleye iletebilmeleri önem kazanmaktadır. Marka değeri ile marka ve müşterilerin ürün ve ürün performansı hakkındaki hissettikleri ve algıları ortaya çıkmaktadır.

Her ne kadar pazarlama kavramı için markalar önemli bir yere sahip olsa da, geçtiğimiz bir kaç yıldan beri en çok tartışılan konuların başında markaların geleceği yer almaktadır. (Light, 1994). Markaların öldüğü konusu tartışılırken, buna karşı olarak araştırmacılar, güçlü markaların nasıl yaratılacağını ve markaların uzun vadede var olabilmesi için neler yapılması gerektiğini araştırmaktadırlar. Markaların yer aldığı bu rekabetçi ortamda araştırmacılar ve pazarlamacılar fark yaratabilmek adına birlikte marka değeri kavramını inşa etmişlerdir. Marka değeri kavramı her ne kadar markaların finansal değer ve kıymetini ölçme aracı olarak yaratılmış olsa da kurumların pazarlama karmasına ait faaliyetlerindeki tüketici davranışları çeşitliliğini ortaya koymak için kullanılmaktadır (Keller, 1993).

Markalar ve günümüz yoğun rekabet ortamındaki pazarda tüketiciler, çok sayıda rakip arasında satın alma kararı verirken pusula görevi görmektedir. Çünkü günümüzde bir ürünün ya da hizmetin fiyatı çoğu tüketici için sadece onun parasal değerini ifade ederken, marka ürünün veya hizmetin diğerlerinden farkının, işlevsel, tatmin ve sembolik boyutlarının da tanımlanmasını sağlar. Marka farkındalığı olarak tanımlanan bu kavram, marka değerini oluşturan önemli boyutlardan bir tanesi olup, markanın tanıma ve hatırlanmasına işaret etmektedir. Aaker'in (1997, s. 299) tüketici temelli marka değeri yaklaşımına göre marka değerini oluşturan unsurların başında farkındalık gelir ve buna bağlı olarak bir markanın tüketicinin zihninde gerçekleşen çağrışımların artması tüketicilerin markaya karşı güven duymalarını sağlayacaktır. Yönetim danışmanlığı şirketi McKinsey'nin markalar için vurguladığı pazarda var olma kriterlerinde müşteri ve değer yaratabilme ilişkisi vurgulanmaktadır. Bu kriterler şunlardır (Randall, 2005, s. 12):

1. Sağlam bir değer önermesinin bir parçası olmak,
2. Temel varlıkları denetleyerek değeri ortaya çıkarmak.,
3. Müşteri ilişkisini olabilecek en etkin biçimde mülkiyetinde bulundurmak.

Markanın taşıdığı değer sebebiyle paydaşlar kurumun ürün ve hizmetlerini satın aldığı, kiraladığında, hisselerine yatırım yaptığı veya kriz dönemlerinde destek verdiklerinde simgesel değer ekonomik değere dönüşür (Hatch & Schultz, 2011, s. 58). Farquhar “Managing Brand Equity” adlı çalışmasında marka değerini hem markanın hem kurumun hem de tüketicinin bakış açısıyla değerlendirilebilen bir “katma değer” olarak tanımlar (1989, s. 26). Bu katma değer oluşturulduğunda markaların müşterileriyle uzun soluklu ve sağlam ilişkiler kurabileceğini, bu sayede marka değerinin sürdürülebilir

kılınabileceğini ve markanın pazarda yüksek rekabet avantajı elde edebileceğini vurgular. Pitta ve Katsanis ise (1995, s. 56) marka değeri kavramının müşteriler açısından olumlu izlenimler nedeniyle ürünün ve işletmenin pazardaki değerini işletmenin aktiflerinden daha kıymetli bir duruma getirdiğini ifade etmektedir. İşletmelerin, tüketiciler gözünde güçlü bir marka değerinin olması, satışları, karı ve sonunda pazar payını etkilemektedir (Odabaşı & Oyman, 2002, s. 373).

Marka değeri genel olarak iki temel boyutta ele alınmaktadır; finansal ve tüketici temelli değer tanımlama (Kim vd., 2003, s. 336). Finansal yaklaşımda, bir markanın ortaya çıkarılmasından başlayarak pazarlanmasına hatta pazarlama sonrası faaliyetleri dahil tüm maliyetlerin toplanarak markanın değerinin belirlenmesi esas alınmaktadır (Kriegbaum, 1998, s. 9). Bu finansal parametreler markayı yaratan kurumun mali değerini ortaya koyan ciro, karlılık, hisse değeri, yatırımcılardan gördüğü ilgi gibi etmenlere vurgu yapmaktadır. Tüketici temelli yaklaşımda ise, somut ölçüm özellikleri yerine, tüketici algıları öne plana çıkmakta (Lassar vd., 1995, s. 13), markanın maddi değerlerinden daha fazla tüketiciye sunulan değerler (Aaker, 1991, s. 4), tüketicinin bilgisi (Keller, 1993, s. 5), marka tercihi (Park & Srinivasan, 1994, s. 272), markaya karşı tutumu ve marka bağlılığı (Feldwick, 1996, s. 12) gibi kavramlar marka değerinin tanımlanmasında temel oluşturmaktadır.

Tüketici bakış açısını temel alan yaklaşımların marka değeri yaratmada daha etkili sonuçlara ulaşabileceğini söylemek mümkündür (Taşgın & Tekin, 2007, s. 449). Marka değeri, tüketici açısından bakılması ve değerlendirilmesi gereken bir konudur. Çünkü tüketiciler marka konusunda yorum yapmakta, markaya karşı bağlılık duymakta ve bunun sonucu markaya değer yüklemektedir. Marka değeri tek başına oluşan bir kavram değildir. Belli değişkenler sonucu oluşmaktadır. Bu değişkenler marka değerinin oluşmasında aktif rol oynamaktadır. Bu bağlamda, marka değeri boyutları, dört gruba ayrılmaktadır. Bunlar; marka bilinirliği, algılanan kalite, marka çağrışım ve marka bağlılığı şeklinde sıralanmaktadır.

Marka bilinirliği, tüketicinin değişik koşullar altında hatırlama ya da tekrar tanıma yeteneğini ifade ederken, marka bilinirliği, tüketicinin markayla ilgili açık bir imaj oluşturabilmesinin önemli bir koşuludur (Yüksel & Mermod, 2005, s. 87). Algılanan kalite, hedeflenen amacına bağlı olarak bir ürünün veya hizmetin genel kalitesi veya üstünlüğü hakkında alternatiflerin müşterideki algısıdır. Algılanan kalite, öncelikle müşterinin algısıdır. Algılanan kalite, bir marka hakkında soyut genel bir duygudur (Aaker, 2009, s. 106). Marka çağrışımı marka hakkında hafızalarda oluşan her şeydir.

Marka çağrışımının eşsiz, güçlü ve üstün olması marka değeri oluşumunu en çok etkileyen faktördür (Tek & Özgül, 2005, s. 309). Marka bağlılığı, tüketicinin tercih edeceği belli bir ürün grubunda belirli markaya daha yüksek fiyat ödeme ve tercih edilen markayı etrafındaki kişilere tavsiye etme durumunun olmasıdır (Giddens, 2002, s. 1). Marka bağlılığı sadece tekrarlanan satın almalar şeklinde değil, tüketicinin her koşulda aynı markayı tercih etmesi durumunda tam anlamıyla var olmaktadır.

1.3.2. Dijital Çağda Marka Değeri

Marka değeri, bir önceki bölümde anlatıldığı gibi bir markanın değerini ve değerini ifade eden bir değerdir. Marka değeri, müşterilerin markaya olan güveni, markanın kalitesi, tanınırlığı ve müşteri sadakatini yansıtır. Marka değeri, markanın yüksek bir değere sahip olması durumunda, daha yüksek fiyatlar talep edebilir, rakiplerinden ayrılabilir ve müşteri sadakatini arttırabilir. Marka değerini oluşturan faktörler arasında markanın tanınırlığı, güvenilirliği, ürün ve hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti, marka imajı ve markanın tarihi bulunur. Marka değerinin belirlenmesi, markanın finansal değerini ve ticari değerini de yansıtır. Marka değerinin yükseltilmesi, markanın uzun vadeli başarısını ve sürdürülebilirliğini arttırabilir.

Dijital dünyada marka değeri, markanın dijital kanallardaki varlığı, güvenilirliği, tanınırlığı ve değeri üzerinde belirleyici bir rol oynayacaktır (Melovic vd., 2020). Dijital dünyada marka değeri aşağıdaki unsurlarla anlamlı hale gelmektedir.

Online Tanınırlık: Markalar, dijital kanallarda tanınır ve görünür olmalıdır). Bu, web sitesi, sosyal medya hesapları, arama motorları optimizasyonu gibi yollarla mümkündür.

İçerik Pazarlaması: Markalar, dijital kanallarda kaliteli, konuya dair içerikler yayınlamalı ve tüketicilerin dikkatini çekmelidir.

İş birlikleri ve İş Ortaklıkları: Markalar, dijital ortamda işbirlikleri ve iş ortaklıkları yaparak marka tanınırlığını ve güvenilirliğini arttırabilir.

Müşteri İlişkileri: Markalar, müşterileriyle doğru ve etkileyici şekilde iletişim kurmalı ve müşteri memnuniyetini öncelikli kılmalıdır.

Ürün ve Hizmet Kalitesi: Markalar, yüksek kaliteli ürün ve hizmet sunmalıdır ve bu kaliteyi dijital kanallarda yansıtmak için çaba sarf etmelidir.

Bu noktalar, dijital dünyada marka değerinin nasıl oluşabileceğini ve hangi faktörlerin etkili olduğunu göstermektedir.

Günümüzde marka değeri ve dijital uygulamalar arasındaki ilişki çok önemlidir. Dijital uygulamalar, markaların marka değerini oluşturma, tanıma ve koruma sürecinde önemli bir rol oynamaktadır (Rogers, 2016). Dijital uygulamalar, markaların online tanınırlığını arttırmasına ve müşterilerine daha kolay erişebilmesine yardımcı olur. Aynı şekilde, markaların içeriğini daha etkili ve verimli bir şekilde yayınlamasına ve müşterilerine daha kolay ulaşmasına olanak tanır. Sonrasında eş zamanlı olarak, müşterilerin markalar hakkında geribildirim vermelerine olanak tanır ve bu geribildirimler markaların marka değerini arttırmasına yardımcı olabilir.

Dijital uygulamalar, markaların ürün ve hizmetlerini daha verimli ve etkileyici bir şekilde sunmasına ve müşterilere daha kolay ulaşmasına olanak tanır ve markaların müşterileriyle daha etkileyici ve verimli iletişim kurmasına ve müşteri sadakatini arttırmasına yardımcı olurlar. Örneğin; Starbucks, dijital uygulamaların marka değerini arttırması konusunda örnek ve öncü bir marka olarak sayılabilir. Starbucks uygulaması, müşterilerin sipariş vermelerine, ödeme yapmalarına, nakit para yerine mobil ödeme yapmalarına, kredi puanlarının takibine, özel teklif ve kuponların kullanılmasına olanak tanır. Ayrıca, uygulama, müşterilerin Starbucks Rewards programına katılmasına ve kazandıkları ödüllerin takibine olanak tanır. Bu özellikler, Starbucks'ın marka değerini arttırmak için dijital uygulamaları doğru bir şekilde kullandığını gösterir. Uygulama sayesinde, Starbucks, müşterilerine daha kolay ulaşabilir, müşteri sadakatini arttırabilir ve marka değerini sürdürebilir.

Bu noktalar, dijital uygulamaların marka değerini oluşturma, tanıma ve koruma sürecindeki önemini göstermektedir. Markalar, dijital uygulamaları doğru bir şekilde kullanarak marka değerini arttırabilir ve uzun vadeli başarılarını sürdürebilirler. Dijital uygulamalar sayesinde, müşterilerin markayla etkileşimleri kolaylaşır ve daha iyi bir müşteri deneyimi sunulabilir. Bu da marka sadakatini artırır ve müşteri memnuniyetini sağlar. Aynı zamanda, bu uygulamalarla veri analizi ve yönetiminde kullanılabilecek birçok araç elde edilmektedir. Markalar müşterileri hakkında daha fazla bilgi sahibi olabilir ve müşteri davranışlarını daha iyi anlayabilir.

Yöntem

Bu çalışma, son yıllarda markaların dijitalleşme uygulamalarına ağırlık vermesiyle birlikte pazarlama faaliyetlerinde nasıl değişim süreçleri yaşadığını ve söz konusu dönüşümün marka değerlerine nasıl etki ettiğini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında dijital dönüşüm uygulamalarını markalarına entegre eden işletmelerden Pınar online markası ele alınmıştır. Pınar'ın geliştirdiği Pınar online uygulamasının pazarda nasıl yer aldığı, rakiplerinden nasıl ayrıştığı ve söz konusu uygulamanın marka değerine olan katkısı ve geri dönüşleri tüm aşamalarıyla analiz edilmeye çalışılmaktadır.

Söz konusu bulgulara ulaşabilmek için çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden vaka analizi kullanılmıştır. Vaka analizi, belirgin sorulardan cevaplara yönelen, vakaya göre elde edilen farklı kanıtları düzenleyip inceleyen, araştırma sorunlarına mümkün olan en iyi cevabı veren ve bunları özetleyip harmanlayan inceleme biçimi olarak tanımlanabilir (Gillham, 2000, s. 2). Vaka incelemesi araştırma metodu, bir şeyin nasıl ve neden gerçekleştiğine dair cevapların bulunmasını sağlayabilir (Wimmer & Dominick, 2006). Vaka incelemesi; spesifik, karmaşık, işler bir şeydir ve genele değil, özele odaklanır (Stake, 1995).

Bu çalışmada da markaların dijital dönüşüm uygulamalarının marka değerine etkisi Pınar Online özelinde açıklanmıştır. Bu amaçla, Pınar Online'ın Dijital Dönüşüm ve E-ticaret Direktörü Bilge Kalpaklıoğlu Eyilik'e ait doküman analizi yapılarak, Pınar Online'ın dijitalleşme süreci ve markaya olan katkısı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Doküman analizi, araştırma verilerinin birincil kaynağı olarak çeşitli dokümanların toplanması, gözden geçirilmesi, sorgulanması ve analizi olarak tanımlanabilen bilimsel bir araştırma yöntemidir (O'Leary, 2017). Ayrıca, basılı, elektronik, görsel ve tarihi birçok materyalin incelenip değerlendirilmesini içeren bir yöntem olarak da öne çıkmaktadır (Bowen, 2009; Fraenkel vd., 2012). Doküman analizi çoğunlukla diğer araştırma yöntemleri için veri çeşitleme amaçlı veya tamamlayıcı bir rol üstlenmekle birlikte nitel araştırma içerisinde tek başına bir yöntem olarak da kullanılmaktadır (Grix, 2001).

Zaman kullanımı açısından verimli bir yöntem olan doküman analizi, düşük maliyeti, tekrar kullanım kolaylığı ve günümüz teknolojisinde ulaşma kolaylığı ile oldukça tercih edilen bir araştırma yöntemi olsa da söz konusu çalışmada bazı kısıtlayıcı unsurlar da olmuştur. İncelenen dokümanlardaki bazı veriler gizlilik nedeniyle erişim iznine kapalı olmaktadır. Bunun yanında incelenen dokümanlardaki belgeler standart bir formatta olmadığı için, verilerin kodlanması zaman almakta, bu kodlamayı yaparken öznellikten kaçınılması için de yoğun çaba harcanması gerekmektedir.

Araştırma Bulguları

Dijital dönüşüm uygulamalarının kurumların marka değerine olan katkısını ortaya koymak amacıyla yapılan çalışmada, örnek kurum olarak Pınar Online ele alınmıştır. Bu kapsamda markanın Dijital Dönüşüm ve E-ticaret Direktörü *Bilge Kalpaklıoğlu Eyilik tarafından uygulamanın kuruluşu, kapsam alanı, pazarlama uygulamaları ve gelecek hedeflerine dair soruların cevapları birincil ve ikincil kaynaktan elde edilen veriler ışığında derlenmiştir.*

Günümüz pazarlama dünyasında “tüketiminin olduğu her yerde olmanız gerekiyor” anlayışıyla Pınar Online’ı hayata geçirdiklerini belirten PınarOnline Dijital Dönüşüm ve E-ticaret Direktörü *Bilge Kalpaklıoğlu Eyilik*, tüketicinin müşteriden iş ortağına giden yolculuğundaki deneyimlerine verdikleri önemi şöyle vurguluyor:

Tüketicilerden elde ettiğimiz verilerin analizini önemsiyoruz, verilerin kullanımı çok önemli ve bu noktada teknolojiyi değerli bir şekilde kullanmak gerekiyor. Artık pazarlama bütçelerinin ortalama yüzde 58’inin dijitale kaydığını görüyoruz. Çünkü Y ve Z kuşağına çok daha modern bir iletişimle ulaşılabilir. PınarOnline olarak pazarlama bütçemizin yüzde 80’ini dijitale kullanıyoruz. İster kurumsal olsun ister bireysel, hizmet alımları dijital kanallara, sosyal medya platformlarına kaydı. Burada tercih, tüketicinin aradığı ürün ihtiyacına göre değişiyor. (Manifesto İletişim, 2022)

Eyilik’in söz konusu bakış açısıyla pazara giren ve 1 yılını doldurmasıyla birlikte ürün gamını geliştiren PınarOnline’ın kuruluşu, gelecek yatırımları ve markaların dijital faaliyetlerine ilişkin görüşleri aşağıda farklı röportajlardan ve kaynaklardan elde edilen veriler ışığında, doküman analizi yaparak derlenmiştir.

1. Dijital dönüşüme PınarOnline nasıl/ne zaman karar verdi? Bu sürecin ön hazırlığı ne kadar sürdü? (ekibin kurulması, teknolojik altyapının oluşturulması)

PınarOnline uygulaması pandemi öncesinde, dünya genelinde e ticaretin gittikçe yaygınlaşmasına paralel olarak Türkiye’de gıda sektöründe e-ticaret alanında öncü olmak adına alınan bir yeni marka ve uygulama idi, pandemiyle birlikte e-ticaretin hem hız kazanması hem yaygınlaşması bir nokta da zorunluluğa dönüşmesiyle birlikte hızlı bir geçişle hayata geçti. Teknolojik altyapının oluşturulmasında Yaşar Holding’ten kendi bünyesinde var olan alt yapı destek biriminden yardım alındı. Dolayısıyla hızlı bir geçiş ve pazara girme süreci gerçekleşmiş oldu.

2. Pınar Online aktif satışa ne zaman başladı?

Eylül 2021 den itibaren reklam filmimizin yayına girmesiyle satış sürecimiz başladı...

3. Pınar Online’ın tüketici için avantajları var mı? (farklı ürün segmenti, fiyat avantajı, promosyonlar... vb.)

Pınar Online in en büyük avantajı geniş ürün ağını tek bir platformda tüketiciye sunabilmesidir. Bunun dışında ilk 3 alışverişte sepette indirim, her hafta belli ürün gruplarında farklı oranlarda indirim, gittikçe artan tüketici kitlesine sahip vegan gruplara yönelik ürün grubu, bunun dışında ürünlerin ambalajlarında yer alan QR kodlarda yer alan yemek tarifleri, laktozsuz ürün grupları, çocuklara özel ürün çeşitleri, farklı ürün gruplarının bir arada olduğu avantajlı fiyatlarla pınar box’lar yer almaktadır. Y ve Z kuşağının beslenme alışkanlığının da farklı olduğunu gördük, bu nedenle bitki bazlı ürünleri daha çok Z kuşağının takip ettiğini fark ettik ve Z kuşağının yoğun online kullanımına paralel bu ürünleri sadece PınarOnline platformuna koyduk. Ayrıca, Müşterilerimize platformu kullanmaları için cazip şeyler sunmaya odaklandık ve marketlerde bulamayacakları kategorileri eklemeye karar verdik. Örneğin, 'Pınar Kasap' ve hindi o kategorilerden. Pınar’ın özel şarküteri ürünleri sadece burada satışa sunulmaktadır. Farklı türdeki et çeşitlerini satın alarak, tarifler verdiğimiz Pınar Chef yardımıyla evlerinizde de pişirebilirsiniz. Pınar Select ise zeytinyağından ekmeğe, kahveden bala kadar farklı ürün gruplarını sunduğumuz bir kategori. Daha önce otellere satılan 'Ekşi krema' da platformda tüketicilerle buluşuyor. PınarOnline için bir 'vegan' portföy yarattıklarından da bahseden Eyilik, "Ekşi krema gibi o da büyük ilgi görüyor. Bunun yanında çevreye duyarlı bir marka ve satış platformu olarak, atık kağıtlardan ürettiğimiz eco tuvalet kağıdımız ve zeytinyağı markamız 'Teosole'yi de sadece platformda satıyoruz." diye ekliyor. Pınar grubunda PınarOnline’in payı bu yıl yüzde 5 olacak. 2025'ten sonra ise bu oranın yüzde 20'ler çıkarılması hedefleniyor.

4. Pınar Online’ın dağıtım ağı nerelerde? Daha da genişleyecek mi? Teslimat süreçleri nasıl işlemektedir?

Ankara ve İzmir’de başlayan dağıtım kanallarımız 1 yıl içinde genişleyerek, yaz dönemiyle birlikte Çeşme, Bodrum ve Göcek’e de yayıldı. Her geçen gün de genişleyecek bir dağıtım ağı yer alacaktır. Kendi partnerlerimizle tüm illere ulaştırıyoruz. PınarOnline platformundan yapılan alışverişler iki farklı teslimat modeliyle tüketicilere ulaşıyor. Platformun özel kuryeleri ve elektrikli araçları ile +4°/-18° ürün siparişlerinin dağıtımını gerçekleştiriliyor. Diğer teslimat modeli ise kargo araçları; Türkiye'nin farklı bölgelerine, kargoyla taşınabilir ürün gruplarının dağıtımını sağlıyor. Eyilik, Bursalı bir şirketin ürettiği

elektrikli araçların içine soğutma sistemi kurdurarak bu şekilde dağıtım yapan tek şirket olduklarını da dile getiriyor.

5. Pınar Online'ın tüketici profilini kimler oluşturuyor? Dijital tüketici ve geleneksel tüketici benzer mi farklı mı? (yaş grubu, kuşaklar, sosyo-ekonomik düzey, yaşam tarzı, beslenme tercihi?)

İlk etapta e ticareti ve dijital uygulamaları en çok kullanan kesim olan Y ve Z kuşağı hakim olsa da, holding çalışanlarımızın, pınar ürünlerinin sadık kullanıcısı olan geleneksel kitlenin, vegan grupların ve sağlıklı, fit yaşam, boxing uygulaması tercih edenlerin kullandığı bir uygulama oldu PınarOnline. Geleneksel tüketici marketlerden aldığı, alıştığı, bildiği pınar ürünlerini uygulamadan almaya devam etti, avantajlı fiyatlardan yararlandı.

6. PınarOnline reklam filmine geri dönüşler nasıl oldu? Filmdeki "daha" vurgusu ürün segmentinin çeşitliliğini mi dağıtım ağının genişlemesini mi vurguluyor?

PınarOnline ile ilgili tüm soruları ajansın briefine verdik. Dahası var, çok daha çeşitli, çok daha farklı ürünler var. Farklı aile tipleri, geleneksel aile de var, daha genç dinamik kesime de hitap eden uygulamalar var. Tüm dünyada gelişen "boxing" uygulaması kişiye özel boxlar Pınar Online da var. Bunun dışında şeflerin hazırladığı tarifler var... Yani PınarOnline da marketlerde bulduğunuz pınar ürünlerinden daha fazlası var.

7. Pınar Online insan kaynağında Pınar'ın insan kaynağından farklı bir metot mu kullanılıyor? Uzmanlık alanları, çalışma koşulları nasıl?

Değerli insan kaynağına erişmek aslında çok zor. Yazılımcılar şu an Türkiye'de çok popüler çok değerli ve kıstıtlı. Evden çalışma süreci bir anlamda bize avantaj oldu. Kendi core ekibimizi oluşturduk ve onunla devam ettik. Yabim kendi holding şirketimizin teknoloji-yazılım şirketinden danışmanlık olarak çalıştık.

8. Markaların dijital dönüşüm zorunluluğu yaşadığı günümüzde, farklı ürünlerini tek platformda toplayan PınarOnline'ın diğer markalar için öncü olacağını düşünüyor musunuz? Türkiye'de ve dünyada dijital dönüşüm markaları sizce nasıl etkileyecektir?

Dünyada son 5 yıldır e-ticaret çok hızlı gelişirken, pandemiyle birlikte son 2 yıldır neredeyse herkesin hayatına girdi e-ticaret çok hızlı bir şekilde. Çoklu kanal kullanımı dönemi başladı, insanlar evde tv izlerken ellerindeki telefonla alışveriş yapıyor artık, markaların direk müşterisiyle buluşma süreci çok hızlandı dijitalleşmeyle birlikte. Tüketici artık çok hızlı ulaşmak istiyor markaya. PınarOnline olarak da biz müşterinin iç görülerini dinleyerek hızlı geri dönüşler elde etmeye çalışıyoruz. Türkiye e-ticaret, dijital dönüşümde çok hızlı ilerleme gösterdi. Özellikle süpermarket alışverişleri 2020 yılında online platformda yüzde 300 arttı. Genç nüfusun fazla olması, Y ve Z kuşağının geniş olması, pandemi etkisinde tüm yaş gruplarının bu sürece adapte olduğunu gördük. Farklı teknolojik oluşumlar ve nitelikli işgücüne sahip olduğunda Türkiye'nin dünyada online alışveriş ve dijital uygulamalarda üst sıralarda yer alacağını düşünüyorum. Bu ivmenin önümüzdeki yıllarda dijital dönüşümle birlikte giderek ülkemizde ve tüm dünyada artacağı ve PınarOnline'ın da bu anlamda öncü bir marka olacağını umut ediyoruz. Sürdürülebilir bir dünyayı önemsiyoruz. Attığımız adımlardan biri de elektrikli mini kamyonetler oldu. Ürünlerin üretilmesinden depolanmasına, sipariş alımından teslimine kadar geçen her süreçte ortaya karbon emisyonu çıkıyor. Filomuza dahil ettiğimiz elektrikli mini kamyonetler de tedarik zincirimizdeki sac ayaklarından biri. Bu sayede hem soğuk zinciri bozmadan elektrikli mini kamyonetlerle teslimat yapabileceğiz hem de sürdürülebilir çevre hedefine katkıda bulunacağız. Teknoloji alanına yoğun yatırımların devam ediyor, 2021 yılında 3 milyon dolardan fazla yatırım gerçekleştirdik. Her yıl yatırım yapmaya da devam edeceğiz. Önümüzdeki dönemde iki hedefimiz var. Birincisi e-ihracat. Dubai ve Almanya'da daha çok etnik marketlerde varız. Daha geniş hitap etmek için aynı platformu oralarda devreye almayı düşünüyoruz.

Sonuç ve Öneriler

Dijital uygulamaların marka değeri üzerindeki etkisi, kurumların dijital dünyadaki varlığına bağlı olarak değişebilmektedir. Kurumların dijital uygulamaları doğru bir şekilde tasarlamaları, kullanıcı dostu olmaları ve müşteri odaklı bir yaklaşımla geliştirilmeleri gerekmektedir. Aksi halde, kötü bir kullanıcı deneyimi marka değerini olumsuz yönde etkileyebilir. Geleneksel pazarlamanın dijitalle evrilmesi ve tüketiciler üzerinde dijital medya etkisinin artmasıyla büyük çaplı işletmeler başta olmak üzere daha küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin de satış ve pazarlama aktivitelerini bu yöne arttırdıkları bilinen bir gerçektir (Faircloth vd., 2001). Bununla birlikte bir çok marka, dijital pazarlama ile marka değerini arttırmaya başlamıştır. Sosyal ağların ve teknolojinin hızla gelişmesi ise işletmelerin tüketicilerle iletişim kurma biçimlerinde büyük değişikliklere gitmesine neden olmuştur (Kavisekera & Abeysekera, 2016).

Dijitalleşme ile birlikte özellikle çevrimiçi şirketlerin marka değeri ölçümlerini dijital pazarlama üzerinden gerçekleştirdikleri ve bunun da tüketicilerinin markayı tanıması, farkına varması, rakip şirketler yerine belirli bir markayı tercih etmesi ile marka

sadakatini sağlamış oldukları görülmektedir (Rios & Riquelme, 2008). Şirketlerin de marka stratejileri de dijitalleşmiş durumdadır. Günümüzde şirketlerin marka stratejisi dijital pazarlama araçlarından en az bir ya da birkaçını destekler durumdadır (Erkollar & Oberer, 2017). Dijital uygulamaları, satış hedeflerine ulaşmak, reklam ve tanıtım faaliyetlerini sunmak, marka imajı ve marka yönetimini sağlamak ve müşterileriyle etkin bir iletişim gerçekleştirebilmek için kullanılmaktadırlar (Yuvaraj & Indumathi, 2018).

Dijital uygulamaların kurumların marka değerine olan etkisi bu çalışmada PınarOnline markası üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Dijital uygulama alanında marka değeri, satın alma alışkanlığı, hedef kitle gözündeki imaj, marka bilinirliği ve müşteri memnuniyeti gibi konularla tüketici tarafından belirlenmektedir (Yasmin, Tasneem & Fatema, 2015). Dijital pazarlama stratejileri, marka ve müşteri ilişkileri işletmelerin pazarlama faaliyetleri açısından oldukça önemli hale gelmiştir. Araştırmada incelenen örnek, hem dijital uygulamaların tüm dünyada ve ülkemizde gittikçe önem kazanması bakımından hem de PınarOnline markasının bu alanda öncü olması bakımından önemlidir. Çalışmada incelenen PınarOnline teknolojiye yatırım yapması, 1 yıl içinde hedeflerine ulaşabilmesi, marka değerine de hedef kitlesini de genişleterek olumlu bir katkı sağlamaya çalıştığı gözlemlenmektedir. Çevre dostu ve sürdürülebilirlik kavramlarına hem ürün segmentinde hem de ulaşım alanında önem verdiğini vurgulayan marka, sürdürülebilirlik anlamında ekolojik sorunlara da duyarlı imaj çizmekte bu anlamda da özellikle Y ve Z kuşağından oluşan hedef kitlesinin yaşam biçimiyle uyumlu bir marka olmayı hedeflemektedir. Yeni nesil teknolojinin içine doğan Z Kuşağı için, markanın çizdiği bu imaj hem onların dünya görüşüyle uyumlu hem de geleneksel pazarlama araçlarından ve satın alma tekniklerinden uzak yapısıyla hedef kitlesinin arzu ettiği bir marka profili çizmektedir. Günümüzün hız odaklı dünyasında, tüketiciler de ihtiyaçlarına hızlı bir şekilde ulaşmak amacıyla online satış kanallarını eskisinden daha fazla deneyimlemeye başlamıştır. Bu doğrultuda pazarlama dünyası ve markalar, tüketicinin hızına yetişebilmek için teknolojik altyapılarını, dijital uygulamalarını, üretim ve pazarlama biçimlerini değiştirmek zorunda kalmışlardır. Faaliyet gösterdikleri sektöre göre bu dijitalleşme adımlarına yatırım yapan kurumların verimliliklerini arttırdığı, iş süreçlerinde hız kazandıkları, operasyonel süreçlerinin kolaylaştığı ve rekabet avantajı elde ettikleri yapılan araştırmalar sonucu ortaya çıkmıştır. Ülkemizde dijital dönüşüm uygulamalarının gıda sektöründe kendini gösteren öncü markalarından biri olarak PınarOnline'ın da, yapılan analiz sonucu tüketicisiyle direkt iletişim kurmak, onların içgörülerini anlayarak yeni nesil bir alışveriş deneyimi sunabilmek amaçlarıyla sektörde yerini aldığı ortaya çıkmıştır. Marka değerini yaratma ve sürdürme konusunda dijital uygulamalar daha çok kullanılmaya başlandıkça ve bu tarz örnekler çoğaldıkça araştırma evreni de genişleyecek ve literatüre daha çok katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Dijital uygulamalar, yenilikçi fikirlerin geliştirilmesine ve hayata geçirilmesine yardımcı olmaktadır. Bu da markaların rekabet gücünü artırır ve müşterilerin dikkatini çekmeyi sağlar. Markaların rakipleriyle aralarındaki farkı belirginleştirmelerine yardımcı olur. Bu sayede, markaların rekabet avantajı elde etmesi ve müşterilerin tercih ettiği marka olması mümkün olur. Müşteri ilişkileri bakımından, markaların müşterileriyle daha iyi iletişim kurmasına yardımcı olur. Bu sayede, markaların müşteri odaklı yaklaşımlarını güçlendirmesi ve müşterilerin ihtiyaçlarına daha iyi cevap vermesi mümkün olur. Dijital uygulamalar, kullanıcıların geri bildirimlerini hızlı ve etkili bir şekilde almayı sağlayabileceği için, bu geri bildirimler, markanın hatalarını düzeltmesine ve müşteri memnuniyetini arttırmasına yardımcı olacaktır.

Sonuç olarak, dijital uygulamaların kurumların marka değerine önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. Dijital uygulamalar, kurumların müşterileri ile etkileşimlerini arttırarak marka sadakatini arttırmakta ve marka bilinirliğini yükseltmektedir. Bunun yanı sıra, dijital uygulamalar sayesinde kurumlar müşteri deneyimlerini iyileştirerek marka imajlarını güçlendirebilmektedirler. Bu çalışmada incelenen PınarOnline ve benzeri uygulamaların ilerleyen zamanlarda kurumların daha geniş bir kitleye ulaşmasına yardımcı olup, markanın daha fazla tanınmasına ve marka bilinirliğinin artmasını sağlaması ön görülmektedir.

Yazar Katkıları: Fikir-İ. P. T.; Tasarım-E. İ.; Denetleme-İ. P. T.; Kaynaklar-İ. P. T.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi-İ. P. T.; Analiz ve/veya Yorum-İ. P. T./E. İ.; Literatür Taraması-İ. P. T./E. İ.; Yazıyı Yazan-İ. P. T./E. İ.; Eleştirel İnceleme-İ. P. T./E. İ.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Author Contributions: Concept--İ. P. T.; Design-E.İ.; Supervision- İ. P. T.; Resources--İ. P. T.; Data Collection and/or Processing--İ. P. T.; Analysis and/or Interpretation--İ. P. T./E. İ.; Literature Search- İ. P. T./E. İ.; Writing Manuscript İ. P. T./E. İ.; Critical Review- İ. P. T./E. İ.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Aaker, D. (1991). *Managing Brand Equity*, The Free Press.
- Aaker D. (2009). *Marka Değeri Yönetimi*, Kapital Medya Hizmetleri A.Ş., MediCat Kitapları.
- Aksoy, C. (2024). İşletmelerin dijital dönüşümü ve dijital liderlik yaklaşımı. *Trakya Üniversitesi Kalite ve Strateji Yönetimi Dergisi*. 4(1). <https://doi.org/10.56682/ksydergi.1364569>
- Bilgicer, T., J., Donald R., & Scott A. (2015). Social Contagion and Customer Adoption of New Sales Channels, *Journal of Retailing*, 91(2), 254-271, ISSN 0022-4359, <https://doi.org/10.1016/j.jretai.2014.12.006>.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Chahal, H., & Bakshi, P. (2016) Measurement of Intellectual Capital in the Indian Banking Sector. *The Journal of Decision Makers*, 41, 61-73. <https://doi.org/10.1177/0256090916629253>
- Craig, C., Susan P. (2000). "Building Global Brands in The 21st Century", *Japan and The World Economy*, 12(3), pp.351-359.
- Durum, S. (2022). *Restoran İşletmelerinde Dijitalleşme Kavramı: Ankara'da Deniz Ürünleri Restoranlarına Yönelik Bir Araştırma*. Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gastronomi ve Mutfak Sanatları Anabilim Dalı Gastronomi ve Mutfak Sanatları Tezli Yüksek Lisans Programı. Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Erdem, M. N. (2017). *Dijital Çağda Kültür, Yeni Tüketici Kapitalizmi ve Reklam Anlatısı*. 1. Uluslararası İletişimde Yeni Yönelimler Konferansı, 247-259.
- Fitzgerald, M. (2013). *Embracing Digital Technology: A New Strategic Imperative*. MIT Sloan Management Review.
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education*. McGraw-Hill Publishing.
- Feldwick, P. (1996). *Do We Really Need Brand Equity?* *Journal of Brand Management*. 4(1), 9-28.
- Giddens, N. (2002). Brand Loyalty. *Ag Decision Maker, Iowa State University Extensions*, 5(54),1-2.
- Gillham, B. (2000). *Case study research methods*. London: Continuum.
- Gray, M., Joy, E., & Webb, S. (2013). Implementing Evidence-Based Practice A Review of the Empirical Research Literature. *Research on Social Work Practice*. 23. 157-166. [10.1177/1049731512467072](https://doi.org/10.1177/1049731512467072).
- Grix, J. (2001). *Demystifying postgraduate research*. University of Birmingham University Press.
- Güzel, E. (2016). Dijital Kültür ve Çevrimiçi Sosyal Ağlarda Rekabetin Aktörü: 'Dijital Habitus'. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 4 (1), 83-103.
- Hess, T., Matt, C., Benlian, A., & Wiesböck, F. (2016). Options for formulating a digital transformation strategy. *MIS Quarterly Executive*, 15(2).
- Kelemci, G. & Güsan, G. (2016). Kült Film İçerikleri ve Karakterlerinin Twitter Üzerinden Marka İletişimde Kullanılması: Star Wars Üzerine Bir İnceleme. *İletişim Çalışmaları*, 207-225.
- Keller, K. L. (1993). Conceptualizing, Measuring, and Managing Customer-Based Brand Equity, *Journal of Marketing*, 57 (January), 1-22.
- Keskin, M.H. (2018). *Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetimi Geçmişi, Değişimi, Bugünü, Geleceği*. Nobel Yayınevi.
- Kohli, R., & Johnson, S., (2011). Digital Transformation in Latecomer Industries: CIO and CEO Leadership Lessons from Encana Oil & Gas (USA) Inc.; *MIS Quarterly Executive*, 10(4), 141-156.
- Kotler, P. (2000). *Marketing Management*, 9. Edition, Prentice Hall International Editions, 718p.
- Light, L. (1994). Brand Marketing Fables Lead to Loyalty Declines, *Advertising Age*, 65 (2), 22.
- O'Leary, Z. (2017). *The essential guide to doing your research project*. SAGE Publications Inc.
- Manifesto İletişim. (2022) <https://manifestoiletisim.com.tr/pinaronline-1-yasinda/> (29.03.2023).
- Melovic, B., Ćirović, D., & Gregus, M. (2020). The Analysis of Marketing Factors Influencing Consumers' Preferences and Acceptance of Organic Food Products—Recommendations for the Optimization of the Offer in a Developing Market. *Foods*. 9. 259. [10.3390/foods9030259](https://doi.org/10.3390/foods9030259).
- Okutan, M. H. (2024). Dijitalleşmenin Kurumsal İtibar Yönetimindeki Yeri: Atatürk Üniversitesi Bilimsel Dergiler Koordinatörlüğü Sosyal Medya Hesapları Üzerine Bir İnceleme. *Current Perspectives in Social Sciences*, 28(2), 166-181. <https://doi.org/10.53487/atasobed.1496049>
- Park, S., & Srinivasan V. (1994), A Survey-Based Method for Measuring and Understanding Brand Equity and Its Extendibility, *Journal of Marketing Research*, 271-288.
- Parker, C., & Kuo, H. (2022). What drives generation-y women to buy fashion items online?, *Journal of Marketing Theory and Practice*, 30:3, 279-294, doi: 10.1080/10696679.2021.1934877.

- Rezaei, S., & Valaei, N. (2017). *Branding in a multichannel retail environment: Online stores vs app stores and the effect of product type*. Information Technology & People. 30. 00-00. 10.1108/ITP-12-2015-0308.
- Ries, A., & Laura R. (2006), *Marka Yaratmanın 22 Kuralı*, Çev: Atakan Özdemir, MediaCat Yayınları, İstanbul, 164.
- Rogers, D.L. (2016). *The Digital Transformation Playbook: Rethink Your Business for the Digital Age*. Columbia University Press.
- Schwab, K. (2016). *The Fourth Industrial Revolution*. World Economic Forum.
- Stake, R. E. (1995). *The Art of Case Study Research*. California: Sage Publications.
- Taşğın Ö., & Tekin M. (2007). *Futbol Taraftarlarının Marka Değeri Yaratmaları Üzerine Bir Araştırma*, Fenerbahçe Spor Kulübü 100. Yıl Spor ve Bilim Kongesi.
- Yüksel, Ü., & Mermod A. (2005). *Marka Yönetimi ve Marka Değerinin Ölçülmesi*, Birinci Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 308.
- Varol, E. (2017). *Türkiye'nin Sanayide Dijital Dönüşüm Yetkinliği*. Yayın No: TÜSİAD-T/2017,12 – 589.
- Verhoef, P.C., Kannan, P.K., & Inman, J.J. (2015). From Multi-Channel Retailing to OmniChannel Retailing: Introduction to The Special Issue on Multi-Channel Retailing, *Journal of Retailing*, 91(2), 174-181.
- We are Social. (2023 February). We Are Social Web Sitesi: <https://Wearesocial.Com/Global-DigitalReport-2023> Adresinden Alınmıştır. We Are Social 'ın Hazırlamış Olduğu "Dijital 2023 Türkiye" Raporu.
- Westerman, G., Bonnet, D., & McAfee, A. (2014). *Leading digital: Turning technology into business transformation*. Harvard Business Press.
- Wimmer, R. D. & Dominick, J. R. (2006). *Mass Media Research: An Introduction*, 8th ed. Belmont: Thomson Wadsworth.